

SFATUL DOMNESC
ȘI MARI DREGĂTORI
DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ
ȘI MOLDOVA

SEC.
XIV-
XVII

Organizarea politică a țărilor române în evul mediu constituie o problemă complexă și importantă a istoriei noastre. Cu toate acestea nu a format încă obiectul unor monografii speciale. Totuși, numeroase au fost discuțiile și controversele asupra apariției dregătorilor și atribuțiilor demnitarilor de stat ades cu rezultate rodnice, parțiale sau mai cuprinzătoare. Lucrări de valoare s-au putut face după ce analiza faptelor s-a axat pe interpretarea materialist-istorică a lor.

Compusă din două părți, care se completează una pe alta, lucrarea constituie prima monografie dedicată sfatului domnesc și marilor dregători ai Moldovei și Țării Românești, care au avut o organizare politică foarte asemănătoare.

Sfatul domnesc a îndeplinit un rol deosebit de însemnat în evul mediu: membrii săi ajutau pe domn la conducerea statului, sfatul domnesc fiind, după domnie, instituția cea mai importantă a țării, veghind în același timp ca domnul să guverneze ținara în conformitate cu interesele marii boierimi, care era clasa conducătoare a statului feudal.

SFATUL DOMNESC ȘI
MARI DREGĂTORI DIN ȚARA
ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA
(SEC. XIV—XVII)

Coperta de : ION MIȚURCĂ

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”
BIBLIOTECA ISTORICĂ XVI

NICOLAE STOICESCU

SFATUL DOMNESC ȘI MARI DREGĂTORI
DIN
ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA
(SEC. XIV—XVII)

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București 1968

PARTEA I-A

Cap. I

INTRODUCERE ȘI ISTORIOGRAFIE

a. Introducere

Organizarea statelor feudale românești constituie una din problemele pe cât de importante pe atât de complicate ale istoriei noastre medievale, pentru elucidarea căreia Institutul de istorie „Nicolae Iorga” a prevăzut în planul său de cercetare o serie de teme dedicate instituțiilor celor mai de seamă ale acestor state: domnia, sfatul domnesc, aparatul executiv al statului. Monografia de față face parte din această serie.

În această monografie vor fi studiate originea, evoluția, rolul, componența și atribuțiile sfatului și divanului domnesc ale Țării Românești și Moldovei, în secolele XIV—XVII, ca și rolul, atribuțiile, veniturile și subalternii așroptiați ai fiecărui mare dregător, membru al sfatului sau divanului domnesc, în parte.

Lucrarea se compune deci din două părți: prima, în care se studiază în ansamblu sfatul și divanul domnesc, și cea de a doua, în care se cercetează în amănunt fiecare mare dregătorie în parte. Cele două părți ale lucrării se completează una pe alta și constituie împreună prima monografie de ansamblu asupra sfatului și divanului domnesc și membrilor lor în Țara Românească și Moldova în secolele XIV—XVII.

Problemele enunțate au putut fi studiate împreună pentru cele două state feudale românești dată fiind asemănarea organizării lor politico-sociale în această epocă, asemănare care se explică prin aceea că organizarea lor răspundea aceluiași necesități, resimțite de populația lor de aceeași crigine. Organizarea politică asemănătoare a Țării Românești și Moldovei este o dovadă evidentă a legăturilor strinse ce au existat între cele două state medievale românești.

Asemănarea dintre dregătoriile celor două state medievale românești a fost remarcată chiar de contemporani. Cronicarul Miron Costin afirma, de pildă, că, în afară de lan și hatman, „celelalte dregătorii (ale Țării Românești și Moldovei) sînt toate cu aceleași numiri și cu aceleași slujbe”¹.

Cît privește Transilvania, o altă provincie istorică locuită de români, aci situația este puțin diferită, datorită faptului că ea a fost ocupată încă din vremea feudalismului timpuriu de statul feudal maghiar, în cadrul căruia a primit o organizare politică deosebită în parte de a celor două state românești ce și-au păstrat independența. Cucerind Transilvania,

¹ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 390.

regalitatea maghiară a fost nevoită să accepte existența unor vechi instituții românești, găsite aci în momentul cuceririi, ca voievodul, cnezatele, jus valachicum etc. Pentru a-și întări stăpînirea în provincia cucerită, statul maghiar a adăugat la acestea o serie de alte instituții care nu se întîlnesc în celelalte state românești, în primul rînd comitatele, precum și o componentă în parte diferită a sfatului sau consiliului voievodului, mai apoi al principelui.

Cu privire la termenul limită al acestei lucrări, precizăm că ne-am oprit la sfîrșitul sec. al XVII-lea pentru motivul că, în sec. al XVIII-lea și în primele decenii ale celui următor, divanul domnesc din Țara Românească și Moldova a cunoscut transformări importante, care au dus la modernizarea treptată a statului feudal, transformări care pot și trebuie să fie cercetate într-o lucrare separată.

La baza alcătuirii acestei lucrări stau, în primul rînd, documentele interne ale Țării Românești și Moldovei, mai întîi cele publicate în colecția *Documente privind istoria României*², apoi cele editate în diverse alte colecții de documente, ca și cele peste 20 000 de documente din perioada 1626—1700, traduse și transcrise, aflate în depozitul Institutului de istorie „N. Iorga” din București.

În afară de documentele interne publicate sau aflate în transcriere și traducere la Institut, am utilizat toate celelalte surse de informare cunoscute (cronici, legiuri, inscripții, relații de călătorie etc.), în care găsim știri despre componența și atribuțiile sfatului și divanului domnesc ale celor două state feudale românești. Din această categorie de izvoare, știri deosebit de prețioase cu privire la dregătorii ne oferă *Descrierea Moldovei* a învățatului domn Dimitrie Cantemir, și o „Relație istorică” despre Țara Românească, alcătuită de un misionar catolic în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino.

Posibilitatea de a cerceta acest bogat material documentar, care nu a putut fi folosit decît în mică măsură de istoricii și cercetătorii mai vechi, ne-a permis să lărgim mult baza de informare a lucrării.

Împreună cu lucrarea despre aparatul executiv al statului feudal, apărută în 1968 la Editura Militară, această monografie va contribui, sperăm, la o mai bună cunoaștere a organizării statelor feudale Țara Românească și Moldova.

b. Istoriografia problemei

Dată fiind importanța sa, problema sfatului și divanului domnesc din Țara Românească și Moldova a mai fost cercetată în trecut, fie în ansamblul ei, pentru unele perioade, fie mai ales numai pentru unele mari dregătorii³.

² De un ajutor prețios în cercetarea acestor documente ne-au fost indicii de materii și persoane, întocmiți de un colectiv al Institutului; folosind acești indici, am putut controla datele cînd apar prima oară în documente unii mari dregători, identificarea acestora etc.

³ La aceste monografii dedicate cîte unei dregătorii ne vom referi cînd vom vorbi de dregătoriile respective (vezi partea a II-a).

Preocupări de acest gen sînt semnalate încă de la mijlocul secolului trecut, cînd A. T. Laurian — publicînd importanta *Relație istorică* de care am amintit mai sus — promitea un „articlu” despre dregătoriile Țării Românești și originea lor bizantină, precum și despre „modificațiunile” suferite pînă la Regulamentul Organic⁴. Promisiunea sa nu a putut fi însă îndeplinită, datorită slabei posibilități de informare din acea vreme.

Primele studii cunoscute despre sfatul domnesc au apărut ceva mai tîrziu, în 1882, an în care s-au publicat două asemenea lucrări. În prima, intitulată : *Vechile instituțiuni ale României (1327—1866)*, folosind informații tîrzii, date de Dimitrie Cantemir, Mihai Cantacuzino și Dionisie Fotino, Ioan Brezoianu s-a ocupat și de problema „consiliului administrativ” (cum numește el sfatul domnesc) și a „oficiilor” (dregătorilor), pe care le-a prezentat într-un mod destul de ciudat, pe secole, fără să le urmărească în evoluția lor : pentru sec. al XIV-lea : banul, vornicul, logofătul, vistierul, spătarul, postelnicul⁵ ; la sec. al XV-lea a adăugat pe : paharnic, stolnic, armaș, comis, portar, pitar și șetrar⁶ etc. Pe lîngă faptul că împărțirea aceasta e greșită, ca și datele apariției fiecărui dregător în parte, I. Brezoianu dă o explicație eronată originii acestor dregătorii, din care unele ar fi fost împrumutate, după părerea sa, „de la Banatul Olteniei” sau de la țaratul româno-bulgar⁷.

În același an, 1882, dregătoriile moldovene din prima jumătate a sec. al XV-lea au constituit obiectul cercetării ceva mai competente a lui E. Picot și G. Bengescu, într-o monografie dedicată lui Alexandru cel Bun. În această lucrare, ei indică dregătoriile țărilor vecine, de la care presupuneau că statul feudal moldovean le-a împrumutat, și apoi pe cele moldovene, arătînd pe scurt atribuțiile lor și înșirînd boierii care le-au ocupat pînă la mijlocul sec. al XV-lea⁸.

Peste trei ani, la 1885, într-o lucrare de proporții mai mari, dar slab informată, despre instituțiile și legile României, în capitolul dedicat boierilor, Nicolae Blaramberg s-a ocupat și el de dregătoriile din Țara Românească și Moldova⁹, reproducînd din izvoare narative tîrzii, *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir și din opera lui Bauer, paragrafele despre dregătorii celor două țări în sec. al XVIII-lea și împărțirea lor în clase. Față de studiul lui E. Picot și G. Bengescu, pe care nu l-a cunoscut, lucrarea lui N. Blaramberg reprezintă chiar un pas înapoi, autorul admițînd fără rezerve afirmația lui Dimitrie Cantemir, potrivit căreia Alexandru cel Bun a înființat dregătoriile moldovene „după sfatul împăratului bizantin

⁴ *Mag. istoric pentru Dacia*, V, p. 71.

⁵ I. Brezoianu, *op. cit.*, p. 3—9.

⁶ *Ibidem*, p. 40—42. Pentru sec. al XVI-lea vezi p. 59—62, iar pentru sec. al XVII-lea, p. 85—86.

⁷ *Ibidem*, p. 4.

⁸ E. Picot și G. Bengesco, *Alexandre le Bon*, Viena, 1882, p. 64—95, cap. III, intitulat : *Organisation administrative. La hiérarchie moldave. Comparaison entre la hiérarchie moldave et les hiérarchie byzantine, bulgare, hongroise, polonaise etc.*

⁹ N. Blaramberg, *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie*, Buc. 1885, p. 233—260.

Ioan Paleologul” — afirmație neîntemeiată, combătută de autorii precedenți — sau că dregătoriile Țării Românești au apărut în vremea domniei lui Radu cel Mare, ceea ce este de asemenea greșit.

Fără să întreprindă cercetări prea amănunțite, în operele lor de sinteză mai vechi, apărute la sfârșitul secolului trecut și la începutul secolului nostru, istoricii D. Onciul¹⁰, A. D. Xenopol¹¹ și N. Iorga¹² s-au ocupat și ei de problema sfatului domnesc, îndeosebi de originea și atribuțiile dregătorilor.

N. Iorga a revenit la problema dregătorilor în alte două opere ale sale: *Rostul boierimii noastre*¹³ și *Scrisori de boieri*¹⁴. În prima lucrare neagă existența dregătorilor pînă la venirea în țara noastră a căpeteniilor sirbo-bulgare, alungate de turci — afirmație greșită, asupra căreia vom reveni într-un capitol următor — și descrie pe scurt atribuțiile fiecăruia dintre marii dregători.

Informații sumare sau mai bogate despre dregători și dregătorii nu lipsesc nici în unele lucrări mai vechi care au ca obiect alte teme, ca acelea alcătuite de I. Bogdan¹⁵, C. Giurescu¹⁶, D. V. Barnovschi¹⁷ etc., precum asemenea date se întîlnesc și în monografiile dedicate unor voievozi mai de seamă din trecutul nostru¹⁸.

Un important pas înainte în cercetarea problemei marilor dregători din Țara Românească și Moldova l-a făcut C. C. Giurescu cu cele două studii ale sale: *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*¹⁹ și *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*²⁰, care sînt primele cercetări mai importante și bine informate în acest domeniu.

¹⁰ *Cursul de istoria românilor. Epoca de la Mircea cel Bătrîn pînă la 1526*, ed. 1900, p. 415—413, cap. intitulat: *Organizarea interioară a țărilor noastre în vremea lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun*. În acest capitol destul de întins, D. Onciul a prezentat dregătoriile moldovene după interpolatorul lui Grigore Ureche și după *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, iar pe acelea din Țara Românească folosind informațiile tirzii date în lucrarea lui Mihai Cantacuzino publicată de frații Tunusi, deși cursul său privește începutul sec. al XV-lea.

¹¹ *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. III, p. 172—186.

¹² *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, Gotha, 1905, p. 252—253.

¹³ Publicată în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. II, Buc., 1905, p. 145—169.

¹⁴ Vălenii de Munte, 1912, p. II—III.

¹⁵ *Luptele românilor cu turcii plui la Mihai Viteazul și Cultura veche română. Două conferințe*, Buc., 1898, p. 45—48 (din conferința a doua).

¹⁶ Cursul despre *Descriptio Moldaviae*, Buc., 1914—1915, p. 113—141. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. Același autor a mai atins unele probleme legate de boierii dregători în studiul său *Despre boieri*, în care a vorbit de boieria legată de slujbă și de boierii fără dregătorii (*Studii de istorie socială*, Buc., 1943, p. 230—218). Ideile din cursul universitar citat și acelea din studiul despre boieri sînt asemănătoare.

¹⁷ *Originile democrației române*, Iași, 1922, p. 10—12.

¹⁸ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, Buc., 1925, p. 316—319 (despre „Consiliul” lui Ștefan cel Mare); Adelaida Goga-Bucur, *Uricele lui Alexandru cel Bun*, Brăila, 1932, cap. Sfatul domnesc; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, p. 113—117 etc.

¹⁹ Apărut în 1927, 176 p. (extras din „Buletinul Comisiei Istorice”, V, 1927, p. 1—176). Va fi citat *Contribuțiuni*.

²⁰ Apărut în 1926, 71 p. Va fi citat *Noi contribuțiuni*. Vezi și recenziile lui M. Lascarescu la aceste două studii, în „Byzantinoslavica”, 1929, p. 220—226.

În prima lucrare — care constituie teza de doctorat a autorului —, după ce se face istoriografia problemei, se prezintă „numele generice ale dregătorilor” și vechimea lor, data apariției în documente, originea, atribuțiile, rangul ierarhic, subalternii până la cei mai mărunți și veniturile a nouă din mării dregători membri ai sfatului domnesc din Țara Românească și Moldova, în ordinea aproximativă a importanței lor : banul, vornicul, logofătul, vistierul, spătarul, paharnicul, stolnicul, comisul și postelnicul.

În cea de a doua — care a apărut de fapt înainte de prima — autorul face o serie de completări la teza sa de doctorat, cercetînd cîteva probleme generale privind pe mării dregători : dreptul de judecată și îndatoririle militare ale acestora, veniturile și scutirile fiscale de care se bucurau, modul cum erau numiți, înaintați în grad și demși din funcții mării dregători, costumele și însemnele lor, despre dregătorii de origine greacă etc.

Deși autorul amintit a adus multe contribuții și precizări importante și folositoare în problemele tratate, contribuții care nu pot fi neglijate de cei ce se vor ocupa de sfatul domnesc și dregătorii, cele două studii ale sale nu prezintă sfatul domnesc în evoluția sa. De altfel, autorul nici nu a urmărit să se ocupe de sfatul domnesc în ansamblul său, ci doar de unii din mării dregători, pe care-i prezintă pe fiecare în parte. Autorul omite apoi faptul că dregătoriile de care se ocupă au un caracter feudal, considerîndu-le ca fiind „corespunzătoare ministerelor de azi”, cu toate că el însuși afirmă — pe bună dreptate — că „e greu de făcut o deosebire hotărîtă în această epocă . . . între dregătoriile publice și cele personale”²¹(este vorba de secolele XIV—XV).

După editarea lucrărilor lui C. C. Giurescu, au mai apărut cîteva studii mai mici, care au folosit în general rezultatele dobîndite de lucrările amintite. Dintre acestea, unul din cele mai importante este acela al lui I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a principatelor române*, apărută în două ediții, în 1929 și 1935. Într-un capitol intitulat *Sfatul domnesc. Mării dregători*²², I. C. Filitti a prezentat unele probleme privind terminologia sub care sînt cunoscuți membrii sfatului domnesc și atribuțiile acestora. În această lucrare autorul a arătat, pe bună dreptate, că „primii sfetnici domnești trebuie să fi fost recrutați din nobilimea teritorială” și că „înființarea și orînduirea ierarhică a dregătorilor s-a făcut treptat și din sec. al XVI-lea dispar din divan boierii fără dregătorie”.

Amintim apoi lucrările lui G. D. Florescu, care, fără să se ocupe în mod special de problema sfatului domnesc ca instituție și de atribuțiile sale, a remarcat și el, ca și unii predecesori ai săi, că primele sfaturi domnești erau alcătuite în majoritate din boieri fără dregătorii și și-a exprimat părerea că „divane domnești adevărate” (adică alcătuite în majoritate din dregători) găsim de abia în timpul domniilor lui Vlad Călugărul și Radu cel Mare²³.

²¹ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 29.

²² În ediția din 1935, p. 9—17.

²³ G. D. Florescu, *Genealogia boierilor din Mirgineni*, în „Bul. Com. Ist.”, IX, 1930, p. 11—12. Vezi de același, *Divane domnești din Muntenia în secolul al XV-lea, Dregători și boieri, 1389—1496. Culese și adnotate de . . .*, Buc., 1927. 80 + III p. (extras din „Rev. Arhivelor”, II, 1927, nr. 1) și *Divanele domnești din Țara Românească, I (1389—1496)*, Buc., 1943, ed. revăzută, unde se dau și unele știri despre ierarhia martorilor din sfatul domnesc.

Idei interesante găsim apoi într-o lucrare mai nouă a lui Dinu C. Arion, apărută în 1942 și avînd un titlu cam lung: *Două studii de istorie a dreptului românesc. Despre prerogativele marilor boieri moldoveni înainte de Ștefan cel Mare. Ce înțeles au avut actele de donațiune domnești de pămînt la începuturile voievodatelor. (Contribuție la studiul fundării voievodatului Munteniei)*. Autorul acestei lucrări are meritul de a fi scos în relief faptul că, pînă la Ștefan cel Mare, boierii moldoveni participau la conducerea statului în calitatea lor de mari proprietari și că această participare la guvernarea țării nu are de-a face cu dregătorii propriu-zise. Tot D. C. Arion a arătat că situația se schimbă în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, de cînd încep să predomine în sfatul domnesc boierii care ocupau dregătorii.

În ceea ce privește sfatul lărgit al țării, amintim discuția destul de aprinsă dintre D. P. Bogdan și G. Duzinchievici despre existența sau inexistența seimului în Moldova²⁴, pomenit sub forma „soim” într-un document emis de urmașii lui Alexandru cel Bun.

Ca trăsături generale ale lucrărilor privind sfatul domnesc din Țara Românească și Moldova și pe membrii săi, apărute înainte de 1944, remarcăm în primul rînd mijloacele mult mai sărace de informare decît acelea de care dispunem astăzi, precum și folosirea de predilecție a izvoarelor narative mai tîrzii (sec. XVII—XVIII) pentru o epocă mai timpurie.

La cîtiva din autorii amintiți se resimte și o anumită concepție greșită, unii dintre ei făcîndu-se apologeții clasei boierești. Pentru N. Blaramberg, de pildă, boieria (deci și posibilitățile de a ocupa dregătorii) „era accesibilă tuturor, chiar și sclavilor (robilor)”²⁵. D. V. Barnovschi a mers mai departe, afirmînd că sfatul domnesc „reprezenta poporul, tradiția” sau că era „moștenitor al străvechilor adunări populare”²⁶. Autorii amintiți nu au ținut seama de faptul că marii dregători erau recrutați din rîndurile mării boierimi și că sfatul domnesc, ca reprezentant al mării boierimi, urmărea în primul rînd apărarea intereselor clasei pe care o reprezenta, clasă conducătoare în statul feudal.

După 23 August 1944, problema sfatului și divanului domnesc din cele două state feudale românești nu a constituit încă obiectul unui studiu monografic, dar ea a continuat să preocupe pe cercetători în diverse studii.

²⁴ D. P. Bogdan, *Acte moldovenești dinaintea de Ștefan cel Mare*, Buc., 1938, p. 7—10; G. Duzinchievici, *Contribuții la istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun*, Iași, 1939, 20 p. (extras din „Rev. critică”, XIII, 1939, nr. 1, p. 21—38); D. P. Bogdan, *În jurul unor considerațiuni privind istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun. Răspuns d-lui Duzinchievici* („Arhiva rom.”, t. III, 1939, p. 275—286); G. Duzinchievici, *Contribuții la istoria Moldovei din sec. XV. Răspuns d-lui Damian P. Bogdan* („Rev. critică”, XIII, 1939, nr. 4, p. 215—226).

În lucrarea lui G. Brătianu, *Sfatul domnesc în țările românești în cadrul istoriei generale*, I, *Linii generale ale problemei*, Buc., 1946, nu se vorbește decît de modul cum era cercetată în acea epocă problema așa-ziselor „adunări de stări” din Europa.

²⁵ N. Blaramberg, *op. cit.*, p. 254.

²⁶ D. V. Barnovschi, *op. cit.*, p. 11—12.

Unele considerațiuni sumare despre structura sfatului domnesc al Moldovei în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, despre ierarhia dregătorilor în sfat, rolul rudelor domnului în sfatul domnesc, vârsta dregătorilor, puterea economică a lor în această vreme etc. găsim astfel în lucrarea lui A. Sacerdoțeanu, intitulată, impropriu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*. Aceste considerațiuni sumare prefațează listele de dregători întocmite cu multă minuțiozitate, pe ani și pe dregătorii, de numitul autor ²⁷. Aceluiași autor îi aparțin și unele note sumare despre sfatul domnesc din Țara Românească în vremea domniei lui Neagoe Basarab, în care face unele constatări cu privire la ceea ce numește domnia sa „stabilizarea” sfatului domnesc, ierarhia și cursul honorum al dregătorilor. Ca și în lucrarea precedentă, și aceste note sumare preced listele de dregători, pe ani și pe funcții, din timpul domniei lui Neagoe Basarab și a fiului său Teodosie ²⁸.

În volumul *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, alcătuit de P. P. Panaitescu, V. Costăchel și A. Cazacu, apărut în anul 1957, problema sfatului domnesc formează obiectul unuia din paragrafele lucrării ²⁹.

Unele aspecte ale activității sfatului domnesc din Moldova au fost cercetate apoi de N. Grigoraș, care a studiat rolul sfatului domnesc ca instanță supremă de judecată a țării, menită în primul rînd să apere drepturile și privilegiile marei boierimi ³⁰.

A fost reluată apoi de P. P. Panaitescu ³¹, Damaschin Mioc ³² și Valentin Georgescu ³³ cercetarea amănunțită a „adunărilor de stări” sau a „marei adunări a țării”, la care participau reprezentanții categoriilor sociale privilegiate și care erau convocate în împrejurări speciale, formînd o instituție diferită de sfatul domnesc.

Pentru prima oară sfatul domnesc din Moldova și Țara Românească a fost prezentat în evoluția sa în tratatul de *Istoria României*; aici s-a arătat că sfatul de mari boieri, care controlau politica domnească în vremea fărîmițării feudale, s-a transformat treptat într-un sfat de dregători

²⁷ Apărută în „Analele Univ. C.I. Parhon”, 1956, s. Șt. soc., istorie, p. 157—205.

²⁸ A. Sacerdoțeanu, *Contribuții la studiul diplomaticel slavo-române. Sfatul domnesc și sigiliile din timpul lui Neagoe Basarab (1512—1521)* („Romanoslavica”, X, 1964, p. 406—409).

Vezi de același autor *Instituțiile supreme ale Moldovei în secolele XIV—XV* („Rev. Aihivelor”, IX, 1966, nr. 2, p. 23—40), unde se reproduc listele membrilor sfatului domnesc al Moldovei din această epocă.

²⁹ Vezi p. 343—351.

³⁰ *Atribuțiile judecătorești ale sfatului domnesc din Moldova pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea* („Studii și cerc. științifice”, Iași, istorie, XII, 1961, fasc. I, p. 133—141).

³¹ *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în țările române* („Studii”, X, 1957, nr. 3, p. 153—165). Vezi și textul francez publicat în *Nouvelles études d'histoire*, III, Buc., 1965, p. 117—139, precum și *Marile adunări ale țării*, în vol. *Viața feudală*, p. 351—354 și articolul *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la impunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456)* („Studii”, V, 1952, nr. 3, p. 187—198).

³² *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie* („Revue roumaine d'histoire”, t. V, 1966, nr. 2, p. 197—233).

³³ *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVIIe et XVIIIe siècles)* („Revue roumaine d'histoire”, 1966, nr. 5, p. 781—808).

în timpul centralizării celor două state feudale românești și s-au urmărit în linii mari schimbările înregistrate de divanul domnesc în epoca așa-numitului regim nobiliar ³⁴.

Amintim, în sfârșit, că C. Cihodaru s-a ocupat într-un articol de *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova (sec. XV—XVIII)* ³⁵, în care a studiat unele probleme legate de componența și atribuțiile sfatului domnesc, precum și împrejurările în care era convocat sfatul mai larg al țării, numit sfat „de obște”.

Acesta este, pe scurt, stadiul la care s-a ajuns în studierea sfatului domnesc și a dregătoriilor din Țara Românească și Moldova, problemă în care sînt încă multe aspecte necercetate și al cărui studiu merita să fie reluat în ansamblu, pentru ambele țări, pe baza informațiilor documentare mult mai bogate ce ne stau astăzi la dispoziție, ca și a lucrărilor scrise de înaintașii noștri.

³⁴ *Istoria României*, vol. II și III, capitolele privind organizarea social-politică.

³⁵ Apărut în „Anuarul Inst. de ist. și arh.”, Iași, I, 1964, p. 55—86.

TERMINOLOGIA SUB CARE SÎNT CUNOSCUTE SFATUL,
DIVANUL DOMNESC ȘI MEMBRII LOR ȘI EVOLUȚIA
ACESTEI TERMINOLOGII

Pentru a înțelege mai ușor evoluția sfatului și a dregătorilor, va trebui mai întâi să cercetăm terminologia sub care sînt cunoscute aceste instituții și evoluția acestei terminologii, problemă care, pînă în prezent, nu a fost decît în mică măsură discutată în istoriografia noastră ¹.

Terminologia folosită în documente, reflectînd în linii mari transformările instituțiilor pe care le definește, va înlesni înțelegerea evoluției acestor instituții, de care ne vom ocupa în capitolul următor al lucrării.

1. SFATUL ȘI DIVANUL DOMNESC

De-a lungul celor aproape patru secole de care ne ocupăm în această lucrare, sfatul domnesc a căpătat numiri diferite, care sînt legate în primul rînd de evoluția și componența sa, ca și de unele influențe străine exercitate asupra limbii folosite de cancelaria domnească.

Astfel, în Țara Românească, sfatul domnesc propriu-zis, format din sfetnicii apropiați ai domnului, avînd deci un caracter restrîns, s-a numit *sfat* sau *sfatul țării*, uneori *divan*, *singlit*, *pretoriu* și *scaun de judecată*; pentru sfatul domnesc întrunit într-o formă ceva mai largă, cuprinzînd pe toți marii dregători și colaboratorii lor cei mai apropiați, s-a utilizat în sec. al XVII-lea termenul turcesc de *divan* sau *marele divan*, iar pentru adunările cu caracter mai larg, cuprinzînd pe reprezentanții păturilor privilegiate, ai boierimii și ai bisericii, s-a folosit termenul de *sobor*.

În Moldova, termenii utilizați au fost: *sfat*, *sfat de taină*, *sfatul cel mai înalt*, *sfatul țării* și *singlit* pentru sfatul restrîns, *divan* pentru sfatul mai larg și *sfat de obște* pentru adunările reprezentanților categoriilor privilegiate.

Cei mai mulți din acești termeni au fost utilizați în sec. al XVII-lea, cînd documentele — scrise tot mai mult în limba română — devin mai explicite și mai bogate în informații decît în veacurile anterioare, fără însă a face nici în această vreme o diferențiere netă între termenii folosiți.

¹ Vezi C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 21—25 (numele generice ale dregătorilor).

a. Sfat, sfatul cel mai înalt, sfatul țării

În *Țara Românească* — ca și în Moldova, de altfel — termenul de sfat nu este amintit în formula obișnuită a documentelor interne, în care se spune că acestea au fost emise de domn și de „cinstiții” săi dregători sau boieri. Doar în unele documente din sec. al XVI-lea, această formulă se schimbă, în aceste hrisoave arătându-se că domnul a judecat „cu tot sfatul” său (свѣтъ) ².

În documentele moldovene din secolele XV—XVII, utilizându-se o formulă tradițională, se spune de regulă — vorbindu-se în numele domnului țării — că locuitorii care au făcut tranzacții de bunuri imobiliare sau cei care au avut de rezolvat diverse litigii „au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri” sau „înaintea noastră și înaintea boierilor noștri moldoveni, mari și mici”.

Termenul de sfat este folosit prima oară în Moldova într-un document intern din 11 febr. 1400, în care domnul arată că a făcut o danie unui boier „cu tot sfatul boierilor mari și credincioși” ³ (съ всѣмъ свѣтѣмъ(м) бояромъ великы(м) и вѣрны(м)). (Sfatul are aci sensul de sfătuire, consultare).

În documentele externe păstrate din această epocă, actele de omagiu date de domnia Moldovei regelui polon, se folosește termenul de sfat sub forma sa de Радѣ ⁴. Prima oară acest termen a fost utilizat tot de cancelaria lui Alexandru cel Bun, la 1402, când domnul făgăduiește supunere regelui polon „cu întreg sfatul” ⁵. Mai târziu s-a folosit fie termenul de „sfatul nostru” (нашею Радѣю), fie „panii noștri și sfatul nostru” (нашимъ Паны и нашею Радѣю), sau, fiind vorba de reprezentanții țării în fața unei puteri străine, „sfatul moldovenesc” (Радѣ молдавская) ⁶.

În vremea domniei lui Ștefan cel Mare se poate observa din terminologia folosită de cancelaria domnească evoluția sfatului domnesc în această epocă (problemă de care ne vom ocupa în capitolul următor). Astfel, la 9 iulie 1466, domnul arăta că a făcut o danie mănăstirii Probota după ce s-a consultat cu mitropolitul, episcopul de Roman și cu „tot sfatul” ⁷. Aci sfatul cuprindea pe toți marii boieri care aveau dreptul să participe la conducerea treburilor țării alături de domn. Mai târziu, însă, paralel cu schimbările petrecute în componența sfatului domnesc, termenul de sfat sau „sfatul cel mai înalt” a fost utilizat pentru a desemna sfatul restrâns al domnului, care apare separat de restul boierimii. De pildă, la

² *Documente privind istoria României*, B., veac. XVI, vol. II, p. 338 (doc. din 29 mai 1546).

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 7. Vezi și doc. din 7 ian. 1403, în care se amintește de „sfatul nostru depl'n” (*ibidem*, p. 13). Vezi și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 57.

⁴ Despre acest termen de origine ucraineană, derivând de la cuvântul german Rat = sfat — vezi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 56—59.

⁵ Hurmuzaki, I/2, p. 823 și M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 621—622.

⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 686 și 689 (1435), 712 (1439) și 791 (1456).

⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 347.

15 oct. 1481, domnul declară că „am socotit cu boierii noștri și cu tot sfatul nostru cel mai înalt” (и съ съєю нашоу наивнше Радюю)⁸.

Diferențierea dintre „panii sfatului nostru moldovenesc” și „toți panii de la mare pînă la mic” fusese marcată și de cancelaria lui Petru Aron, cu prilejul marelui adunări de la Vaslui din primăvara anului 1456, cînd boierii și domnul au acceptat să plătească tribut Imperiului otoman⁹. Aci însă deosebirea fusese necesară deoarece era vorba de întrunirea unui sfat mult mai larg decît cel obișnuit, sfat care fusese convocat pentru a găsi o ieșire din situația grea în care se afla Moldova.

Cu aceeași accepțiune de sfat restrîns, separat de restul boierimii, termenul de sfat a fost utilizat uneori și în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, cînd se arată că domnul a rezolvat diverse pricini „cu tot sfatul domniei mele și cu toți boierii”, „cu boierii noștri și cu tot sfatul nostru” sau că plata unui sat s-a făcut „înaintea întregului nostru sfat și înaintea tuturor boierilor domniei mele, mari și mici”¹⁰. În aceeași vreme se utilizează și formula „cu sfatul întregului nostru sfat moldovenesc”¹¹, primul termen referindu-se la consultarea dregătorilor din sfat.

În sec. al XVII-lea, termenul de sfat a fost folosit în Moldova mult mai des decît în Țara Românească, în documentele redactate în limba română utilizîndu-se de regulă forma *svat*¹². În aceeași vreme, datorită folosirii tot mai largi în scris a limbii române, termenul de sfat a fost utilizat uneori în această formă și în documentele scrise în limba slavă¹³, documente în care termenii obișnuiți sînt РАДА și СЪВѢТЪ.

Cum la ședințele sfatului domnesc luau parte adeseori mitropolitul și episcopii țării, a căror „binecuvîntare” este invocată în hrisoavele de dănie sau întărire a proprietăților bisericești¹⁴, în unele documente moldovene din sec. al XVI-lea se face diferența între sfatul propriu-zis, alcătuit din marii dregători laici, și clericii participanți la ședințele sfatului domnesc. De pildă, pricina dintre marele vornic Gligorcea Crăciun și mănăstirea Proboța, de care se vorbește într-un document din 8 iunie 1597, este judecată de domn „cu tot sfatul domniei mele, și duhovnicesc și lumesc”¹⁵. Sfatul duhovnicesc și cel laic, alcătuit din dregători sau sfetnici (НАША РАДА

⁸ *Ibidem*, veac. XV, p. 31. În doc. din 15 mart. 1490, clud se întărește autoritatea episcopiei de Rădăuși asupra a 50 de biserici, deși formularul documentului este aproximativ același, s-a tradus „cu toți boierii noștri moldoveni, și îndeosebi cu tot sfatul nostru”. (НАВНШЕ съ съєю нашоу радюю (*ibidem*, p. 131 și 134). Pentru doc. din 1481, C. Cihodaru traduce „mai ales”, în loc de „cel mai înalt” (*op. cit.*, p. 58).

⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 286.

¹⁰ *Ibidem*, veac. XVI, vol. II, p. 182, vol. III, p. 43, 47, și vol. IV, p. 174.

¹¹ Doc. din 15 dec. 1598 (*ibidem*, p. 240). Vezi și doc. din 26 mart. 1622 (*ibidem*, veac. XVII, vol. V, p. 110).

¹² Vezi doc. din : 20 april. 1627, 5 sept. 1634, 12 iunie 1638, 11 febr. 1643, 15 sept. 1654, 22 mai 1658, 20 sept. 1660 etc. (Acad. R.S. România, MCDXCVII/66, LXXII/35, CXXXVIII/27 a, XXII/112 a, DCXXIII/70, CXXXVIII/86; Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava, XXXVI/11).

¹³ Vezi doc. din 20 dec. 1588 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 411).

¹⁴ Vezi mai jos p. 82—86.

¹⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 170. În doc. din 10 sept. 1596, referitor la aceeași pricină, se traduce „sfatul domniei mele, și clerici și laici” (*ibidem*, p. 150).

ДѢЛОМЪ И СВѢДѢНІИ) apare și în tratatul încheiat de Iliș Rareș cu regele Poloniei la 30 nov. 1547¹⁶.

În sec. al XVII-lea, o dată cu schimbările intervenite în societatea feudală românească, când slujba prestată de dregători domnului țării devine treptat un serviciu adus țării sau domnului și țării, sfatul domnesc a început să fie numit „sfatul țării”, iar dregătorii domnului „boierii țării”. Acest sfat al Țării Românești este amintit în numeroase documente din sec. al XVII-lea, fie sub forma românească de „sfatul țării” sau „sveatul țării” fie sub aceea slavonă de *сѣкътъ хорек*¹⁷.

În Moldova, termenul de „sfatul țării” (*сѣкъта земскон*), cum i se spune într-un document din 30 oct. 1655¹⁸, a fost folosit mai rar decât în Țara Românească.

În unele documente din Țara Românească „sfatul țării” apare ca fiind o noțiune deosebită de aceea de divan (despre care vom vorbi îndată). Astfel, la 28 iunie 1642, într-o scrisoare a mitropolitului, se spune că la o pricină judecată „cu tot sfatul divanului”, niște pîriși au rămas de judecată „denaintea a tot divanul și sfatul țărăi”¹⁹, iar la 20 nov. 1645, Matei Basarab arată că a hotărît să restituie satele lui Mihai Viteazul urmașilor acestuia, după ce a consultat „sveatul țării și divanul și săborul și i>ntel și dumnezeest i> lavrele țării”²⁰.

b. Divan, marele divan

Către sfîrșitul sec. al XVI-lea, când influența turcească în Țara Românească și Moldova a devenit mai puternică, termenul de sfat a fost înlocuit treptat cu cuvîntul divan²¹, care a fost folosit în documentele din sec. al XVII-lea mult mai des decât vechiul nume de sfat.

¹⁶ I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 79.

¹⁷ Doc. din 15 iulie 1628, 24 iulie 1641, 20 nov. 1641, 10 febr. 1646 etc. (Acad. R. S. România, LXXVI/21, CDXXX/41, CCXCIV/4 și Arh. St. Buc., m-rea Sf. Apostoli, III/1).

¹⁸ Arh. St. Buc., A. N., CI/17. În același an, „sfatul țării” Moldovei dădea o scrisoare de garanție lui Gheorghe Rakoczi al II-lea pentru suma de 126 000 de taleri, împrumutați de la principe, membrii săi angajîndu-se să o restituie, ei sau „boierii cari vor fi în cinste în locul nostru” (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 44–45).

¹⁹ Acad. R. S. România, CI/16.

²⁰ Muzeul de istorie Buc., nr. 13 977. Vezi și Acad. R. S. România, CCXCIV/4, (doc. din 10 febr. 1646).

²¹ După cîte știu, termenul de divan a fost folosit prima oară de cancelaria Țării Românești în timpul domniei lui Mihnea Turcitul. La 30 aprilie 1587, se vorbește de o întocmire făcută în fața dregătorilor, a întregii curți domnești, mare și mică, „în marele divan al domniei mele” (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. V, p. 306). Termenul se repetă apoi în documente, la 16 febr. 1589, 20 aprilie 1589 etc. (*ibidem*, p. 391, 397–398, 401).

În Moldova, termenul de divan este întâlnit ceva mai tîrziu, la 18 martie 1603, cu sensul de ședință de judecată a sfatului domnesc (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. I, p. 74).

Despre semnificația cuvîntului divan vezi L. Șăineanu, *Influența orientală*, sub voce. În Imperiul otoman au existat mai multe instituții purtînd numele de divan, din care cel mai important era *divan-i humatun*, care constituia consiliul sultanului. Treptat, importanța acestui divan a scăzut, atribuțiile sale preluîndu-le așa numitul *ikindî divani*, care se întrunea după amiază, sub președinția marelui vizir, pentru a termina discuțiile începute în divanul de dimineață (vezi pe larg despre aceasta *Encyclopédie de l'Islam*, t. II, Paris, 1960, sub voce).

În documentele Țării Românești din acest secol, termenul de divan are de cele mai multe ori accepțiunea de sfat domnesc, unii dieci folosind încă, dar destul de rar, termenul mai vechi de sfat, alții preferându-l pe acela de divan. De pildă, într-un document din 3 april. 1635, se spune că domnul a judecat o pricină „cu toți cinstiții dregătorii domniei mele și cu tot sfatul nostru”; în alt document, redactat în aceeași zi, pentru o pricină asemănătoare, se utilizează formula „cu toți cinstiții dregători și cu tot divanul”²².

În alte documente din aceeași vreme, cei doi termeni sînt utilizați concomitent, cu aceeași accepțiune. La 20 mai 1636, Matei Basarab arată astfel că niște împrieinași au venit „la marele scaun de judecată și înaintea a întreg sfatul domniei mele” (и пред всѣмъ съветомъ) și că el a judecat pricina „cu tot divanul” (съ всѣхъ диваномъ)²³. Este clar că, în aceste documente, sfat și divan au aceeași accepțiune.

În afară de această accepțiune de sfat domnesc, termenul de divan sau marele divan a mai desemnat în sec. al XVII-lea și camera din palatul domnesc unde se aduna sfatul domnului. Astfel, la 20 ian. 1604, se citesc niște documente „la marele divan”, iar mai târziu, la 10 iunie 1626, se arată că un postelnic s-a prezentat „în divan” și a mărturisit, „în marele divan”²⁴.

În documentele din această vreme, în care se utilizează cei doi termeni, de sfat și divan, primul are uneori accepțiunea mai veche de consiliu restrîns al boierilor, în timp ce al doilea desemnează camera unde se aduna sfatul. Dintr-un document din 4 dec. 1644 aflăm astfel că meșterii de la Baia de Aramă s-au tocmit „în divanul domniei mele, dinaintea a tot cinstit sfatul domniei mele”²⁵.

În alte documente, cuvîntul divan întrunește ambele aceste accepțiuni, desemnînd și sfatul și locul unde se întrunea acesta. În aceste două sensuri este utilizat cuvîntul divan într-un document din 18 sept. 1667, în care se vorbește de o pricină judecată de domn și de dregătorii săi sau de „tot divanul”, „în marele divan”²⁶.

În timpul domniei lui Constanstantin Brîncoveanu, în palatul domnesc din București existau două camere care purtau numele de divan : divanul mare și cel mic, unde se întrunea sfatul domnesc²⁷.

²² Arh. St. Buc., m-rea Cotmeana, VIII/5 și m-rea Tismana, XI.II/2.

²³ Idem, ep. Rîmnic, LVII/4.

²⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 107 și Acad. R. S. România, Foto, XCVII/53. Vezi și doc. din : 6 iulie 1605, 5 mai 1613, 14 oct. 1614 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 176, vol. II, p. 182, 333).

²⁵ Acad. R. S. România, XLIII/67. Vezi și doc. din 10 mai și 10 iulie 1634, în care se spune că niște buieri au venit „în divan” sau „în divanul cel mare”, „înaintea a tot sfatul” (Arh. St. Buc., m-rea Bistrița, XXI/4 și Mitr. Țării Rom., CLXXIX/2).

²⁶ Acad. R. S. România, CXCII/72. Vezi și doc. din 10 mart. <1646>, unde se arată că niște oameni au venit „în marele divan” și că domnul a judecat „cu divanul” (Acad. R. S. România, CI/13).

²⁷ N. Stoicescu, *Repertoriul monumentelor feudale din București*, Buc., 1961, p. 31. În Imperiul otoman, clădirea în care se întrunea divanul se numea *divankhane* (*Encyclopédie de l'Islam*, t. II, Paris, 1960, p. 348).

Ca și în Moldova în aceeași vreme, divanul mai avea uneori și accepțiunea de ședință de judecată a sfatului domnesc. Cu prilejul judecării boierilor Staico Bucșanu și Preda Proroceanu, acuzați că au uneltit împotriva lui Constantin Brincoveanu, aflăm din cronica țării că s-au făcut mai multe „divanuri” (ședințe de judecată); „un divan l-au avut domnul în spătăria cea mare; alt divan l-au făcut în divanul cel mare; al treilea divan l-au făcut singuri boierii fără domnul, cu cealaltă țară, în vistierie, jos”²⁸.

În numeroase documente din sec. al XVII-lea din Țara Românească termenul de divan este înlocuit cu acela de marele divan (ВЕЛИКИ ДИВАН)²⁹. În unele din aceste documente, *marele divan are accepțiunea unui sfat mai larg, la care participau boierii sau dregătorii mari și mici ai țării*. În acest caz, noțiunea de divan are același înțeles cu divanul din Moldova. De pildă, într-un document din 20 aug. 1605, se spune că s-a răscumpărat o ocină „în fața cinstiților dregători ai domniei mele și a boierilor mari și mici din marele divan al domniei mele”³⁰, iar la 20 mart. 1623 se vorbește de o pricină dezbătută dinaintea „tuturor cinstiților dregători ai domniei mele, mari și mici, din divanul cel mare”³¹.

În Moldova, termenul de divan a avut, ca și în Țara Românească, patru accepțiuni, desemnând: locul de adunare a sfatului domnesc, ședința divanului, sfatul domnesc propriu-zis și, mai târziu, un sfat mai larg, la care participau dregătorii mari și mici și foștii dregători.

De pildă, când se spune că un boier a primit niște bani „în divan, dinaintea boierilor” sau că domnul a judecat o pricină cu sfatul său și a spart niște acte în divan³², termenul de divan desemnează — ca și în Țara Românească — locul sau camera din palatul domnesc unde se adunau membrii sfatului domnesc. La curtea domnească din Iași — ca și la cea din București — existau mai multe camere ce purtau numele de divan. La 1643, de pildă, un sol polon relatează că a fost primit într-o „cameră mare pe care ei (moldovenii — N.S.) o numesc divan (adică sala de sfat sau de judecată)” și că apoi a pătruns într-o altă cameră „sau divan”, unde era

²⁸ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, p. 43—44. Vezi și p. 71, despre divanul făcut pentru judecarea clericului C. Știrbei.

Cf. în acest sens și informația banului Mihail Cantacuzino, potrivit căreia, în sec. al XVIII-lea, „divan se chiamă cînd judecă însuși domnul cu mitropoliul și cu boierii” (*Istoria politică și geografică a Țării Românești*, ed. Tunusli, p. 18).

²⁹ Doc. din: dec. <1606>, 16 mai 1610, 25 aprilie 1612, 26 mart. 1614 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 234, 465, vol. II, p. 61, 263).

³⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 191. Vezi și doc. din 17 mai 1610 (*ibidem*, p. 468).

³¹ *Ibidem*, vol. IV, p. 236. Vezi și doc. din 23 mart. 1629 și 3 mart. 1630, unde sînt amintiți boierii mari și mici din divanul domnesc, în cel de al doilea fiind înșirați, după unii mari dregători, foștii dregători, aga, armașul, portarul, pițarul etc. (Arh. St. Buc., m-rea Horez, XVIII/11 și Acad. R. S. România, CLXXXI/84). Vezi și mai jos p.62—63 (numărul membrilor divanului).

³² Doc. din 15 mart. 1634 și 13 iunie 1645 (Arh. St. Buc., Pечеți nr. 205 și Acad. R. S. România, CLXXXV/178).

tronul³³. Francezul De la Croix amintește și el „la salle du Divan fort grande” și camera spătăriei unde se țineau ședințele divanului în fiecare zi³⁴.

Cea mai completă descriere a sălii mari numită divan ne-a lăsat-o Dimitrie Cantemir, care arată că „divanul, numit astfel de moldoveni printr-un cuvânt turcesc, este o sală care se află în mijlocul palatului domnesc”. În această sală se găseau tronul domnesc și scaunele mitropolitului și ale dregătorilor în slujbă, acestea așezate în ordinea importanței lor, precum și scaunele foștilor dregători, membri ai divanului³⁵.

A doua accepțiune a cuvântului divan este aceea de ședință a sfatului domnesc pentru judecarea unei pricini. La 30 martie 1599 se arată astfel că niște boieri s-au pîrit în divan înaintea domnului și a sfatului său „la 18 divane”. Referindu-se la aceeași pricină, peste un an, la 9 ian. 1600, domnul declară că i-a judecat pe împricinați „pînă la 23 de judecăți”³⁶.

Această accepțiune a cuvântului divan, de ședință de judecată a sfatului domnesc, este cunoscută și francezului De la Croix, care nota, în trecerea sa prin Moldova, că domnul „tient Divan tous les jours dans la chambre nommée Spataria”³⁷.

În sec. al XVII-lea, termenii de sfat și divan au fost utilizați paralel în documentele interne, în unele din acestea cei doi termeni avînd — ca și în Țara Românească — aceeași accepțiune. De pildă, într-un document din <1626—1627> se arată că se judecase o pricină pentru stăpînire de țigani „cu tot svatul” și o alta asemănătoare privind uciderea unor țigani „cu tot divanul”; la 20 dec. 1644 o pîră „înaintea divanului” este judecată „cu svatul”, iar la 10 märt. 1665, la o judecată „înaintea sfatului”, una din părți rămîne „denaintea divanului”³⁸. În aceste documente, prin sfat și divan se înțelege adunarea obișnuită a dregătorilor țării, care judecau împreună cu domnul procesele ce li se înfățișau.

În vremea domniei lui Dimitrie Cantemir noțiunile de sfat și divan aveau accepțiuni diferite: în timp ce sfatul era adunarea restrînsă, formată din cei opt mari dregători ai țării, divanul avea un caracter mult mai larg, la ședințele sale participînd, pe lîngă marii dregători, toți ceilalți boieri din cele trei „crdîne” sau „stări” (adică și dregătorii ai doilea și ai treilea)³⁹.

³³ P. P. Panaitescu, *Călători poloni prin țările române*, Buc., 1930, p. 123, 129.

³⁴ F. Babinger, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie vodă Ruset (1676)*, Buc., 1937, p. 20, 22.

³⁵ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Buc., 1872, p. 101.

³⁶ Arh. St. Buc., m-rea Neamt, XXXVII/3 și 5. Cu același sens se utilizează termenul de divan și într-un document din 1692, în care se spune că domnul a strîns pe boierii mari și mici „și am făcut divan”, pentru a judeca pe boierul Velicico Costin, acuzat de luare de mită („Arhiva—Iasi”, VI, 1895, p. 100—101).

³⁷ F. Babinger, *op. cit.*, p. 22. Vezi și o relație franceză de la începutul sec. al XVIII-lea, în care, vorbindu-se despre domn, se afirmă „Son tribunal est apellé divan” („Rev. historique du sud-est europeen”, VI, 1929, p. 62) și *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 18, despre „divanurile” (judecățile) ținute de Gheorghe Duca.

³⁸ Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava—Iasi, XVIII/2, cp. Huși, LXX/15 și Acad. R. S. România, CDL.II/79.

³⁹ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 77—84. Vezi și mai jos p. 63—64

Este greu de precizat cînd anume s-a făcut această separare netă între noțiunile de sfat și divan, deoarece documentele nu o marchează cu claritatea lui Dimitrie Cantemir. În unele documente moldovene din sec. al XVII-lea sfatul are el însuși accepțiunea de adunare lărgită, așa cum va fi numit mai târziu divanul. Astfel, la 5 febr. 1626, domnul face o danie „cu tot sfatul domniei mele, boierii noștri moldoveni mari și mici”, iar la 20 aprilie 1627, Dumitrașco Ștefan mare logofăt — bun cunoscător al organizării sfatului domnesc — declară că „tot svatul lui (al domnului), boierii cei mari și cei mici”, au dat o mărturie înaintea lui Rădu Mihnea⁴⁰.

Mijlocul sec. al XVII-lea — mai exact domnia lui Vasile Lupu — pare a constitui perioada în care cele două noțiuni de sfat și divan capătă treptat accepțiuni diferite, termenul de divan începînd să desemneze sfatul mai larg, alcătuit din dregătorii mari și mici. Astfel, la 26 mart. 1642 se vorbește de „sfatul boierilor mari și mici din divanul nostru”, iar la 30 iulie 1646 apar ca martori cîțiva dregători ai doilea și un vornic de poartă, care sînt numiți „boieri din divanul mării sale lui Vasile vodă”⁴¹.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, deosebirea dintre sfat și divan se adîncește treptat, deși în unele documente sfatul continuă să se confunde încă cu divanul. Astfel, la 8 aprilie 1662, se vorbește de „adunarea divanului”, deci de o adunare mai largă, iar la 12 martie 1662 apar ca martori ai divanului, pe lângă marii dregători, și dregătorii ai doilea și ai treilea⁴², adică aceia care alcătuiau divanul în vremea lui Dimitrie Cantemir; în sfîrșit, la 1692 Constantin Cantemir declara că a făcut divan cu „dumnealor boierii cei mari și mici” și cu „toți mazilii”⁴³.

Subliniem deci că în Moldova, în sec. al XVII-lea, a existat o perioadă în care noțiunile de sfat și divan au avut aceeași accepțiune și că, în a doua jumătate a sec. al XVII-lea și la începutul celui următor, ele au ajuns să aibă accepțiuni diferite.

Avînd o largă răspîndire în Moldova în sec. al XVII-lea, termenul de divan a fost folosit și de străinii care au trecut prin țară în această vreme. Astfel, în relația lui Quirini din 1601, sfatul domnesc este numit „loro publico diuano, cioe senato”⁴⁴; mai târziu, francezul De la Croix vorbește de „divan public”⁴⁵; tot „divan” numesc sfatul domnesc și unii dintre călătorii poloni în trecere prin Moldova⁴⁶.

⁴⁰ Acad. R. S. România, CCLVI/5—6 și MCDXCVII/66. Vezi de asemenea și doc. de la Miron Barnovschi referitoare la țiganii mănăstirești și boierești din 1627 și 1628. (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava—Iași, XXXI/4, XXXV/4. m-rea Neamț, CXXXII/8).

⁴¹ Muzeul Româno-Rus, nr. 624 și Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava — Iași, XXXII/8.

⁴² Acad. R. S. România, LVII/16 și LVI/27.

⁴³ „Arhiva”, VI, 1895, p. 100—101.

⁴⁴ „Cercetări istorice”, IV/2, 1928, p. 87.

⁴⁵ Ed. Babinger, p. 23 (extras).

⁴⁶ P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 123. 129.

c. Alți termeni: singlit, pretoriu, scaun de judecată, senat

În afară de acești doi termeni, sfat și divan, folosiți cel mai adesea de cancelariile domnești ale Țării Românești și Moldovei și avînd, cum am văzut, fie aceeași accepțiune, fie mai apoi înțelesuri diferite, în sec. al XVII-lea s-au mai utilizat și alți termeni străini pentru a desemna sfatul domnesc.

Singlit (sinclit) este un cuvînt de origine greacă, care are înțelesul de senat, sfat, adunare⁴⁷. Îl întîlnim în cîteva documente din Țara Românească din deceniul al treilea al sec. al XVII-lea, foarte probabil sub influența grecească, mai puternică în această vreme⁴⁸. Astfel, la 6 martie 1628 se spune că : „mai sus zisul singlit al celor de bun neam” (este vorba de sfetnicii și vlastelinii țării) nu a fost de acord cu închinarea mănăstirii Snagov⁴⁹.

Termenul de singlit a fost folosit deseori în Moldova, în sec. al XVI-lea, în cronicile alcătuite în limba slavonă⁵⁰ și apoi în cîteva documente din sec. al XVII-lea; în aceste documente nu înlocuiește termenul de sfat, ci e folosit paralel cu acesta. Astfel, la 8 iulie 1632, cînd se hotărăște scutirea de dări a preoților, domnul se sfătuieste „cu tot sfatul nostru, cu cei patru ierarhi ai noștri moldoveni și cu toți boierii mari și mici și cu tot sinclitul nostru”⁵¹. Este vorba aici, foarte probabil, de un exces de cunoștințe ale diacului, care vroia să impresioneze.

Cît privește termenul de *pretoriu* sau *pritor*, acesta a fost folosit în cîteva documente de Udriște Năsturel, învățatul logofăt al doilea și cumnat al lui Matei Basarab, și de „spudeii” săi, într-o vreme cînd Udriște a introdus în limba slavonă a cancelariei domnești o serie de termeni prețioși, nefolosiți mai înainte. Într-un document din 10 sept. 1633, scris de Stoica spudeiul, se vorbește de pretoriul (протор) „cneazului” Alexandru voievod, iar la 28 febr. 1645, într-un document în care Udriște Năsturel „așează cuvintele”, se spune *свѣтъици прѣтора* (sfetnici ai pretoriului)⁵².

Aceleiași epoci îi aparține și termenul de „marele scaun de judecată” (*велики судашилта*), utilizat într-un document din 20 mai 1636⁵³. Acest

⁴⁷ Vezi H. Sarafidis, *Dicționar grec-român*, Buc., 1935. sub voce.

⁴⁸ De altfel, în această vreme, logofăt al doilea este un grec, Sima.

⁴⁹ Acad. R. S. România, Peceți, nr. 76. Vezi și doc. din 23 mai 1629, referitor la scutirea de dări a satului Corbii de Piatră (Arl. St. Buc., cp. Argeș, XVI/17).

⁵⁰ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 80, 89, 91, 105, 110, 111 passim. După cum a arătat Ioan Bogdan, termenul *снѣкати* — ca și alți termeni desemnînd pe dregători și boieri — este un împrumut de la cronicarii bizantini (*Vechile cronici moldovenești pînă la Urechia*, Buc., 1891, p. 88—89).

⁵¹ Acad. R. S. România, CCXXXVII/2. Vezi și doc. din 22 febr. 1633, 19 mart. 1664 etc. (Arl. St. Buc., ms. 629, f. 286, copie Inst. de Istorie) și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 78.

⁵² Arh. St. Eec. cp. Argeș, XLII/3 și Acad. R. S. România, CCCXCVII/47. Menționez că în *Lexiconul* lui Nardarie Cozianul, alcătuit la 1649, *прѣтора* este tradus prin casă de judecată (ed. Gr. Crețu, p. 212).

⁵³ Arh. St. Buc., cp. Rîmnice, LVII/4.

nume se dădea desigur sfatului domnesc datorită faptului că el alcătuia — alături de domn — instanța supremă de judecată a țării.

Amintim aci că, într-o traducere românească din sec. al XVIII-lea a unui document muntean din <1 sept. 1561—mai 1562>, traducătorii utilizează termenul de *sinat*⁵⁴, termen pe care nu l-am întâlnit însă în documentele interne originale, ci doar în unele izvoare narative din sec. al XVII-lea, de pildă la Miron Costin, care numește astfel — sub influență polonă — sfatul domnesc al Moldovei⁵⁵.

d. Soborul și sfatul de obște

Acești doi termeni au fost folosiți pentru a desemna sfatul mai larg al țării, la care luau parte și alți reprezentanți ai claselor privilegiate.

Soborul este un termen împrumutat din viața bisericească, unde avea înțelesul de adunare. Definiția cea mai clară o găsim într-un document din 14 aprilie 1666, care cuprinde mărturia dată de mitropolit, episcopi „și cu toți năstavnicii sfintelor lavră, ce se cheamă tot săborul”⁵⁶.

În documentele din sec. al XVII-lea sînt amintite deseori asemenea soboare, numite și duhovnicești, care se țineau de regulă la marile sărbători religioase : de Bobotează, de Înviere, Înălțare etc. Astfel, închinarea mănăstirii Stănești la patriarhia de Alexandria a avut loc „în fața întregului sobor duhovnicesc”, adunat la mitropolie de ziua Înălțării, fiind martori : mitropolitul Matei al Mirilor, episcopii de Buzău și Rîmnic, episcopii străini aflați în țară, egumenii, preoții și diaconii⁵⁷. Într-un alt document se spune că, în anul 1612, „strînsu-se-au la sobor la sfînta Bobotează toți arhieriei . . . și cu alalți egumeni și părinți”⁵⁸, iar la 11 mai 1680 aflăm { că exista un obicei potrivit căruia egumenii mănăstirilor erau obligați să se afle în capitala țării, la sobor, de Paște⁵⁹./

În aceste adunări ale reprezentanților bisericii se discutau diverse probleme privind viața bisericească. De pildă, într-un document din 21 sept. 1619, în care se evocă un asemenea sobor care a avut loc de Boboteaza anului 1612, se spune că s-au adunat cu acest prilej „toți arhieriei . . . și cu alți egumeni și părinți . . . și s-au plîns toți de jalea și răutățile” săvîrșite de oastea lui Gabriel Bathory, principele Transilvaniei, căutînd soluții pentru îndreptarea situației în care se aflau mănăstirile jefuite⁶⁰.

⁵⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 154.

⁵⁵ Miron Costin, *Opere* (Poema polonă), ed. P. P. Panaitescu, p. 239, 388. Vezi și Al. Elian, *Bizanțul și Moldova în sec. XV*, în vol. *Cultura moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1964, p. 133.

⁵⁶ Acad. R. S. României, CCI/24. Despre corespondența dintre adunare și sobor vezi și *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 6, unde se spune că Radu cel Mare a făcut „sobor mare”, la care a chemat pe boieri, preoți și mireni.

⁵⁷ Doc. din 19 mai 1615 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 392—393).

⁵⁸ Doc. din 17 sept. 1619 (*ibidem*, vol. III, p. 418—419).

⁵⁹ Arh. St. Buc., m-rea Brincoveni, XXI/6.

⁶⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 424.

Cînd domnii Țării Românești aveau de rezolvat probleme mai importante convocau adunări mai largi, la care luau parte reprezentanții bisericii și ai boierimii și care erau numite uneori, în sec. al XVII-lea, „soborul țării”. Astfel, cele două hrisoave ale lui Matei Basarab privitoare la scoaterea mănăstirilor din țară de sub închinarea la mănăstirile străine din 28 <i>iulie</i> 1639 și 27 nov. 1640 sînt date după ce domnul a consultat „tot săborul țării, și duhovnicesc și mirenesc”, „cu sveatul și cu voia a tot săborul”⁶¹.

Alteori, în cadrul aceleiași adunări lărgite, care cuprindea și pe membrii sfatului domnesc, soborul își păstra caracterul său de adunare bisericească, boierii apărînd separat de acest sobor. Astfel, cînd Radu Paisie dă drept de judecată episcopiei de Buzău, se consultă „cu întregul soborul bisericesc și cu toți dregătorii și boierii domniei mele”⁶²; la 20 nov. 1645, Matei Basarab ia o hotărîre cu privire la satele rămase de la Mihai Viteazul, după ce a adunat „sveatul țării și divanul și săborul sf<i>intelor</i> și dumnezeest<i> lavrele țării” sau „divanul și săborul țării”⁶³; în sfîrșit, judecata lui Stroe Leurdeanu, vinovat de moartea postelnicului C. Cantacuzino, are loc în fața „soborului sfintei biserici” — alcătuit din mitropolit, episcopi și egumeni — și a „toți boierii țării, den mare până la cel mic”⁶⁴.

Termenul de sobor a avut deci două accepțiuni: una care cuprindea pe toți membrii unui sfat mai larg, mireni și clerici, care alcătuiau „soborul țării”, și o alta mai restrînsă, care se referea doar la reprezentanții bisericii prezenți la aceste sfaturi lărgite.

În Moldova, termenul de sobor a fost utilizat mult mai rar, avînd însă aceeași accepțiune ca și în Țara Românească. Un asemenea sobor a ținut Constantin Duca, în a doua domnie a sa, cînd a desființat văcăritul⁶⁵.

La începutul sec. al XVII-lea, pentru sfaturile domnești cu caracter mai larg (la care participau și reprezentanții bisericii) s-a utilizat uneori în documentele moldovene termenul de *sfat de obște*, întîlnit în două hrisoave din 12 mai 1606 și 17 iulie 1607, privind întăriri de proprietăți pentru episcopia de Roman și mănăstirea Secu⁶⁶.

⁶¹ Copie Inst. de istorie „N. Iorga” și Arh. St. Buc., Peeceți nr. 54. „Săborul țării”, compus din mitropolit, episcopi și „toți boierii țării”, mai este consultat și la 26 august 1664 în privința milinelor ce urmau să fie acordate m-rii Sf. Ioan din Focșani, ctitoria nouă a lui Grigore Ghica, ca și la scoaterea de sub închinare a m-rii din Cîmpulung, la 17 ian. 1669 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ioan—Focșani, III/1 și m-rea C. Lung, LXII/45).

Despre soboarele din statul feudal sîrb, care îndeplineau un rol asemănător cu cele de la noi, vezi M. Mladenovitch, *L'état serbe au moyen-âge. Son caractère*, Paris, 1931, p. 178—181 și N. Radojčić, *Srpski držaoni sabori u srednem veku*, Belgrad, 1940.

⁶² *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 307.

⁶³ Muzeul de istorie Buc., nr. 13 977. Vezi și așezămintele pentru mănăstirile C. Lung și Cozia, date cu tot soborul bisericesc și sfatul domnesc (Arh. St. Buc., ms. 1157, f. 16--18 și ms. 712, f. 276v-277 v.).

⁶⁴ Acad. R. S. România, CCI/31 (doc. din 18 iunie 1669).

⁶⁵ *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 46.

⁶⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 40 și 120. Menționăm că pentru alte întăriri asemănătoare se invocă în aceeași vreme „sfatul întregului nostru sfat moldovenesc” și binecuvîntarea ierarhilor (*ibidem*, veac. XVI, vol. IV, p. 240 și veac. XVII, vol. V, p. 110).

De regulă însă — după cum a arătat C. Cihodaru în lucrarea citată — sfatul de obște, alcătuit din reprezentanții categoriilor sociale privilegiate, nu se întiunea în secolele XVI—XVII decât în împrejurări deosebite, de pildă la alegerea domnilor. Astfel, Petru Rareș a fost ales ca domn „după sfatul de obște” (его общинм съветом) ⁶⁷. La fel s-a făcut și alegerea ca domn a lui Alexandru Lăpușneanu ⁶⁸. Este demn de subliniat faptul că, referindu-se tot la alegerea ca domn a lui Alexandru Lăpușneanu, cronicarul Azarie relatează că aceasta s-a făcut într-o adunare a poporului (adică a reprezentanților categoriilor privilegiate), a căpeteniilor oștilor, a episcopilor, boierilor „și tot sfatul” ⁶⁹. Aceștia alcătuiau deci „sfatul de obște”, care alegea pe domnii Moldovei în sec. al XVI-lea.

e. Sfatul domnesc și curtea domnească

Cu privire la termenul de curte — despre care am mai discutat de altfel într-o altă lucrare ⁷⁰ — menționăm că acest termen se folosește uneori și pentru a desemna pe boierii și slujbașii de la curtea centrală a domnului țării.

Ca orice suveran feudal, domnii Țării Românești și Moldovei aveau o curte centrală de reședință, unde erau înconjurați de o seamă de boieri, mai mari sau mai mici, din care unii îi ajutau la conducerea treburilor țării, iar alții slujeau domnului, toți aceștia asigurând fastul obișnuit al curții domnești. Cum membrii sfatului domnesc slujeau sau „dvoreau” la curtea domnească — cum ne informează interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche —, unele documente din sec. al XVII-lea numesc sfatul domnesc „dvorba curței mării sale” domnului ⁷¹.

Cronicarul Macarie amintește și el de boieri „de curte” și „de țară” ⁷², iar într-un document muntean din 13 dec. 1640 apar ca martori pentru marele boier Diicu Buicescu „mulți boiari de curte și de acolo den județ” ⁷³. Aci între boierii de curte sînt cuprinși și dregătorii de la curtea domnească. În același sens folosește uneori termenul de curte și cronicarul Grigore Ureche, care — referindu-se la domnia lui Ștefan Lăcustă — spune că, urîndu-l „curtea toată”, l-au omorît boiarii „din curtea lui”, indicînd numele unora din mării săi dregători ⁷⁴.

De obicei, însă, termenul de curte se referă la cei care slujeau domnului la curtea sa centrală, nu la dregătorii mari, care apar de regulă separat

⁶⁷ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 81 și 95.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 114, 123. Vezi și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 74, 77—78.

⁶⁹ *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 104—105 și 140.

⁷⁰ Vezi N. Stoicescu, *Curtenii și slujitorii. Contribuții la istoria armatei române*, Buc., 1968.

⁷¹ Doc. din 21 april. 1662 (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/1, p. 202).

⁷² *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 87 și 103.

⁷³ Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CLII/97.

⁷⁴ Gr. Ureche, *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 160.

de restul curții. De pildă, în documentele muntene din 11 dec. 1564, 29 mai 1573 și 19 iulie 1596, se vorbește de niște înțelegeri făcute „dinaintea tuturor cinstiților dregători și dinaintea întregii curți”⁷⁵, iar într-un document moldovean din 24 iulie 1618 domnul arată că s-a consultat cu sfatul și cu curtea sa⁷⁶. Aceeași demarcație între sfat și curte face și cronicarul Mihail Moxa când spune : „curtea se sculă cu svatul împreună de puseră pre Artemie împărat”⁷⁷.

În documentele muntene din sec. al XVII-lea, se face de regulă deosebirea între dregătorii mari și restul personalului curții domnești. De pildă, la 14 dec. 1601, sînt amintiți ca martori „mulți dregători ai domniei mele și boieri din curtea domniei mele”; la 9 oct. 1613, are loc un schimb de sate, cu știrea boierilor de la curtea domnească și a întregului divan, iar la 27 ian. 1614 se face o întocmire „dinaintea tuturor cinstiților dregători ai domniei mele, din divanul și curtea domniei mele, și mari și mici”⁷⁸. *Curtea și divanul sînt deci două noțiuni diferite.*

La sfîrșitul sec. al XVI-lea se folosește uneori termenul de „curte mare” pentru marii dregători și de „curte mică” pentru personalul subaltern de la curtea centrală domnească. De pildă, la 17 dec. 1586, se face o tranzacție de pămînt cu știrea „întregii curți a domniei mele, mare și mică”. Alteori — ca într-un document din 30 aprilie 1587 — dregătorii apar separat de curtea mare și mică⁷⁹.

În nici un document emis de cancelariile domnești ale Țării Românești și Moldovei *boierii care apar ca membri ai sfatului domnesc nu sînt cuprinși sub termenul de curte*, astfel încît nu ni se pare întemeiată părerea exprimată de C. Cihodaru că „asistența” la sfatul domnesc alcătuia curtea domnului⁸⁰.

În concluzie la acest paragraf, subliniem faptul că terminologia utilizată de cancelaria domnească pentru a desemna sfatul și divanul domnesc nu este totdeauna prea precisă, din care cauză cercetarea acestei terminologii și a evoluției sale este mult îngreuiată.

Totuși, unele încheieri se pot trage și trebuiesc reținute : mai întii că termenul de sfat cuprindea în general pe sftnicii cei mai apropiați ai domnului, cei care alcătuiau sfatul domnesc propriu-zis ; noțiunea de divan a avut în sec. al XVII-lea o accepțiune mai largă, ea cuprinzînd, în afară de membrii obișnuiți ai sfatului, și pe dregătorii mai mici. Cît privește termenii de sobor și sfat de obște, aceștia au accepțiunea cea mai largă, și anume aceea a unor adunări mai mari, la care luau parte, în împrejurări deosebite, reprezentanții boierimii și ai bisericii.

⁷⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 205, vol. IV, p. 110 și vol. VI, p. 229.

⁷⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. III, p. 287.

⁷⁷ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, vol. 1, p. 379.

⁷⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 26, vol. II, p. 223 și 243.

⁷⁹ *Ibidem*, veac. XVI, vol. V, p. 271 și 306.

⁸⁰ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 58.

Așa cum am arătat în introducere, în această lucrare *ne vom ocupa numai de sfatul și divanul domnesc*, care ajutau pe domn la conducerea țării, nu și de adunările mai largi, convocate de domn în împrejurări speciale, care constituie o instituție deosebită de sfat și divan și care au mai format, de altfel, obiectul unor studii recente ⁸¹.

2. MEMBRII SFATULUI ȘI DIVANULUI DOMNESC

Trecînd acum la numirile sub care sînt cunoscuți membrii sfatului și divanului domnesc din Țara Românească și Moldova, vom constata și aici că avem de a face cu o serie de termeni: *dregători, boieri, sfetnici și prim-sfetnici, vlastelini, pani și jupani*, fiecare dintre aceștia fiind utilizat în anumite perioade și cu un anume înțeles. Pînă în sec. al XVII-lea acești termeni au fost folosiți mult mai adesea decît aceia care desemnau sfatul domnesc ca instituție în ansamblul său.

Între cele două țări sînt și în această privință, după cum vom vedea, unele deosebiri în ceea ce privește folosirea acestor termeni.

În Țara Românească, ordinea cronologică în care au apărut în documentele interne termenii sub care sînt cunoscuți membrii sfatului domnesc este aceea de: *jupani și boieri* (1389), *dregători* (1492), *vlastelini* (1492), *prim-sfetnici* (1492) și *sfetnici* (1533).

A fost o vreme cînd acești termeni au coexistat, îndeosebi în sec. al XVI-ea. În *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, de pildă, întîlnim termenii de *boieri, vlastelini, sfetnici și dregători* (БОЛѢРН, ВЛАСТЕЛѢ, СФѢТНИЦИ, ПРАВНТЕЛѢ), așa cum acești termeni îi găsim și în documentele din aceeași vreme.

Dintre acești termeni, cel mai adesea au fost folosiți aceia de *dregători și boieri*, între care, de altfel, nu a existat totdeauna o demarcație absolută. Evoluția acestor termeni este legată de evoluția însăși a sfatului domnesc și de transformările prin care a trecut acesta.

În Moldova terminologia care desemnează pe membrii sfatului domnesc este mai săracă și diferită de aceea din Țara Românească. Aici formula obișnuită a documentelor este: „la aceasta este credința domniei noastre (numele domnului) și credința boierilor noștri”, care sînt înșirați în ordinea importanței dregătorilor, pînă la marele comis, după care se adaugă „și credința tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici”. Termenul obișnuit sub care sînt cunoscuți membrii sfatului domnesc este deci acela de boieri ⁸². Mult mai rar se folosesc în Moldova ceilalți termeni utilizați în Țara Românească.

⁸¹ Vezi mai sus p. 11.

⁸² Despre modul cum se adresa domnul marilor săi dregători vezi de pildă doc. din 20 aug. 1588 și 4 iunie 1591, eliberate lui Andrei hatmanul și Stroici mare logofăt; primul este numit „adevărat al nostru credincios și cinstit boier jupan Andrei hatman”, iar cel de al doilea, „credinciosul și cinstitul nostru boier pan Stroici mare logofăt” (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVI, vol. III, p. 392–393 și vol. IV, p. 28*).

a. Jupani și pani

Jupan este un cuvînt vechi slav (жоупань), care înseamnă domn sau stăpîn⁸³. El a fost folosit îndeosebi de cancelaria Țării Românești, încă de la primul document intern păstrat, în care sînt citați membrii sfatului domnesc din 1389.

În documentele de pînă la mijlocul sec. al XVI-lea, *titlul de jupan se atribuia de obicei numai boierilor și dregătorilor mari, nu tuturor membrilor sfatului domnesc*. Astfel, în documentele emise de cancelaria Țării Românești de pînă la jumătatea sec. al XV-lea sînt numiți jupani toți boierii fără dregătorii care apar ca membri ai sfatului domnesc și care, de regulă, ocupau în acest sfat o poziție superioară boierilor cu dregătorii. De pildă, în documentul din 28 febr. 1424, toți cei șase boieri fără dregătorii, care dețin primele locuri în sfat, sînt precedați de titlul de jupan, în timp ce celorlalți cinci dregători care urmează în sfat nu li se dă acest titlu, ci li se indică doar dregătoria ce ocupă⁸⁴.

Cît privește pe dregători, titlul de jupan a fost acordat de regulă numai celor mai importanți dintre aceștia (banul, vornicul, logofătul foștii dregători și uneori vistierul și spătarul)⁸⁵. Pînă la sfîrșitul sec. al XV-lea, titlul de jupan nu precede numele altor dregători membri ai sfatului domnesc în afară de cei amintiți mai sus. Singurele excepții privesc pe dregătorii de rang mai mic care făceau parte din familii boierești de seamă, de pildă Danciu Craiovescu, care, ca mare stolnic și comis, este numit și el uneori jupan⁸⁶.

Că termenul de jupan constituia în această vreme un titlu deosebit, care se dădea numai boierilor și dregătorilor celor mai importanți, rezultă

⁸³ Vezi „Dacoromania”, I, 1920—1921, p. 147, „Bulletin linguistique”, V, 1937 p. 221—222, Gh. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Buc., 1960, p. 132—133 și *Lexiconul lui Mardarie Cozianul*, p. 103.

Despre termenul jupan, conducător feudal local, folosit prima oară în inscripția devenită celebră, din 913, vezi „Studii”, IV, 1951, nr. 3, p. 122—134 și „Romanoslavica”, I, 1953, p. 88—104.

Despre termenul jupan — considerat drept cea mai veche denumire a conducătorilor organizațiilor administrative slave — vezi și P. Skok, *Juzni Sloveni i turski narodi* [Slavii de sud și popoarele turcești] („Jugoslavenski istoriski časopis”, II, 1936, p. 1—15), unde se susține că jupan este de origine avară.

Alți istorici consideră însă că termenul jupan a fost împrumutat de popoarele slave de la iliro-traci (vezi M. Mladenovitch, *op. cit.*, p. 153—155). Precum se vede, este greu de cunoscut în mod cert originea cuvîntului jupan, ajuns în cancelaria statului feudal Țara Românească prin intermediul slavilor.

⁸⁴ D. R. H. (*Documenta Rom. Historica*), B., vol. I, p. 104.

⁸⁵ Vezi doc. dintre 1451—1492, în care, dintre dregători, doar vornicul și logofătul — rareori și spătarul — sînt numiți jupani (*ibidem*, p. 179, 181, 183, 204, 206, 208 passim). Pentru ban și vistier numiți jupani la sfîrșitul sec. XV, vezi p. 368, 373, 382, 383, 399, 405 passim.

Menționez că acest titlu se acorda și în Serbia marilor dregători; aici sînt menționați: iupanus palatinus, iupanus pincernarum, iupanus armiger, iupanus camerarius (Stojan Novaković, *Vizantijski cinovi i titule u Srpskim zemljama XI—XV veka* („Glas Srpske Kraljevske Akademije”, LXXVIII, 1908, p. 189)).

⁸⁶ Vezi doc. din 10 april. 1488 și 25 ian. 1499 (D.R.H., vol. I, p. 337, 474).

și din faptul că boierii care erau rude ale domnilor și care ocupau de regulă o poziție însemnată în sfatul domnesc erau numiți și ei jupani ⁸⁷.

/ De la sfârșitul sec. al XV-lea termenul de jupan și-a lărgit sfera, începînd să fie folosit și pentru alți boieri, care nu erau membri ai sfatului domnesc, fie că aveau și titluri de dregători ⁸⁸, fie că nu posedau asemenea titluri ⁸⁹. /

Cu toate acestea, în prima jumătate a sec. al XVI-lea, s-a continuat tradiția ca, la enumerarea martorilor din sfatul domnesc, doar celor mai de seamă dintre dregători să li se spună jupani, iar celorlalți nu. Rareori în această vreme sînt numiți jupani toți dregătorii care apar ca martori în sfatul domnesc ⁹⁰.

În aceeași vreme, însă, în care diecii cancelariei domnești continuau, în virtutea obiceiului, să folosească denumirea de jupan pentru dregătorii mai importanți ai sfatului, acest termen își pierde treptat însemnătatea, începînd a fi numiți jupani și diverși alți boieri mai mici (grămățici, vătăfi etc.) ⁹¹ care, mai târziu, vor fi cunoscuți de regulă sub numele de slugi domnești. La începutul sec. al XVII-lea și negustorii erau numiți uneori jupani ⁹².

Chiar în această vreme în care termenul de jupan își pierduse importanța și accepțiunea sa inițială, el era folosit pentru a desemna calitatea de boier. De pildă, într-un document din 10 iulie 1644, se spune că doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul, a avut, înainte de a deveni doamna țării, „rang de jupaniță”, adică a fost boieroaică ⁹³.

Titlul de *pan* — împrumutat din Polonia — a avut în Moldova aceeași accepțiune cu aceea de jupan în Țara Românească, fiind acordat de regulă rudelor domnului și celor mai însemnați boieri ai țării ⁹⁴. Că este vorba de un termen care presupune o importanță deosebită pentru persoana căreia i se acordă ne-o dovedește faptul că uneori chiar domnului i se spune *pan*, ca în cazul lui Alexandru cel Bun, care se intitulează *pan* într-unul din tratatele sale cu regele Poloniei ⁹⁵.

În unele tratate moldovene încheiate cu regele Poloniei, panii apar separat de restul boierilor și sfatului, fie ca *панове и бояри*, fie ca

⁸⁷ Vezi doc. din : 1 iunie 1421, 17 nov. 1479, 15 dec. 1501, 27 mai 1510 (*ibidem*, p. 98, 269, *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 7, 58).

Situația era asemănătoare și în statul feudal sîrb, de unde a fost împrumutat termenul de jupan. În vremea domniei lui Ștefan Uros, titlul de jupan se atribuia și rudelor familiei domnitoare (C. Jirecek, *La civilisation serbe au moyen-âge*, Paris, 1920, p. 8).

⁸⁸ Doc. din 26 iulie 1490, 2 sept. 1493 etc. (D.R.H., B., vol. I, p. 363, 394).

⁸⁹ Doc. din 30 iunie 1486, 9 iulie 1492 (*ibidem*, p. 320, 369).

⁹⁰ Vezi doc. din : 7 și 10 sept. 1508, 30 iulie-aug. > 1511, 14 dec. 1514 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 49–50, 73, 106).

⁹¹ Vezi doc. din : 4 iunie 1506, 25 iunie 1506, 28 iunie 1537, 6 febr. 1541, 12 april. <1558–1559> (*ibidem*, vol. I, p. 37, 38; vol. II, p. 229, 274 și vol. III, p. 80).

⁹² Doc. din 7 ian. 1617 (*ibidem*, veac. XVII, vol. III, p. 81).

⁹³ Acad. R. S. România, CCXCIV/3.

⁹⁴ Vezi și „*Rev. ist. rom.*”, 1910, p. 388.

⁹⁵ M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 625.

паноке и рада (panii și sfatul)⁹⁶. În altele, însă, termenul de pan se referă la toți membrii sfatului domnesc, cărora li se spune паноке и рада sau паньн радюк⁹⁷.

b. Sfetnici și prim-sfetnici

Mult mai des și mai devreme decât termenul simplu de sfetnic s-a folosit de către cancelaria Țării Românești acela de *prim-sfetnic*, pentru a sublinia trecerea deosebită pe care o aveau la domn unii dintre marii săi dregători.

Termenul de prim-sfetnic a fost utilizat prima oară de cancelaria lui Vlad Călugărul, la 9 oct. 1492, când domnul dă un hrisov ginerelui său Staico mare logofăt, pe care îl numește „prea-cinstitul dregător” și „întiul sfetnic”⁹⁸. După aceea termenul de primul sau întiul sfetnic s-a folosit destul de des, fiind numiți astfel marii dregători care se bucurau de o influență deosebită asupra domnului țării. Dintre dregătorii din sec. al XVI-lea cărora li se spune prim-sfetnici amintim pe : Barbu Craiovescu mare ban, Harvat mare logofăt, Calotă mare vornic, Drăghici mare vornic, Radu mare logofăt, Socol mare vornic, Teodor mare ban, Dragomir mare vornic etc. etc.⁹⁹

După cum rezultă din numele citate, în sec. al XVI-lea erau numiți prim-sfetnici banii, vornicii și logofeții, adică dregătorii cei mai importanți ai sfatului domnesc. Doar în două cazuri li se spune prim-sfetnici unor dregători mai puțin însemnați decât banul, vornicul și logofătul : este vorba de Albu Goleșcu mare clucer, numit întiul sfetnic al lui Alexandru Mircea, împreună cu fratele său Ivașco Goleșcu mare vornic, și de Stoica mare postelnic, căruia același domn îi spune vlastelin și întiul sfetnic¹⁰⁰.

Din documentele din sec. al XVI-lea rezultă că același domn putea să atribuie calitatea de primul sau întiul său sfetnic la mai mulți mari dregători ai săi. Astfel, Neagoe Basarab consideră prim-sfetnici pe Barbu Craiovescu mare ban, pe Harvat mare logofăt și pe Calotă mare vornic, în timp ce Alexandru Mircea numește prim-sfetnici ai săi pe frații Ivașco mare vornic și Albu mare clucer Goleșcu, Dobromir mare ban, Dragomir mare vornic și Stoica mare postelnic¹⁰¹. Rezultă de aci că puteau fi considerați prim-sfetnici mai mulți mari dregători, nu numai aceia care ocupau primul loc între membrii sfatului domnesc.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 609, 612, 766, 791 și I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 297.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 475 și M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 797.

⁹⁸ D.R.H., B., vol. I, p. 376.

⁹⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 89, 114, 122, 135, vol. II, p. 93, 358, vol. III, p. 56, 90.

¹⁰⁰ Doc. din 21 mai 1571, 11 cct. 1571 și 15 febr. 1576 (*ibidem*, vol. IV, p. 21, 49 și 214).

¹⁰¹ Doc. citate din 1571 și 1576 și cele din 29 mai și 23 oct. 1573 (*ibidem*, p. 110 și 123).

Cînd însă dregătorii mai puțin importanți decît banul apăreau în același document cu acesta, chiar dacă uneori erau numiți și ei prim-sfetnici, termenul era folosit numai pentru acest mare dregător¹⁰², care ocupa primul loc în sfatul domnesc.

Termenul de prim-sfetnic era însoțit de regulă și de acela de vlastelin, ceea ce subliniază în plus importanța deosebită a primilor sfetnici.

Trebuie să remarcăm, de asemenea, faptul că termenul de prim-sfetnic a fost folosit uneori și ca o simplă formulă de cancelarie domnească, de îndată ce aceluiași mare dregător i se poate spune cînd prim-sfetnic, cînd numai dregător în decurs de cîteva luni și în timpul aceleiași domnii. De pildă, între 2 dec. 1579 și 24 nov. 1580, în patru documente eliberate de cancelaria lui Mihnea Turcitul pentru Mitrea mare vornic, acesta este numit de două ori doar dregător, o dată prim-sfetnic, iar altă dată vlastelin și prim-sfetnic¹⁰³. Cum în acest scurt interval de timp este de presupus că trecerea de care se bucura Mitrea vornicul pe lîngă domn rămăsese aceeași, rezultă că utilizarea sau neutilizarea termenului de prim-sfetnic (ca și a altora de altfel) era lăsată într-o mare măsură la latitudinea logofătului. Fără îndoială că acesta trebuia să țină seama de relațiile dintre domn și dregătorii săi și de influența pe care o aveau ultimii și că el nu ar fi putut numi prim-sfetnic pe un dregător care nu se bucura de o deosebită trecere la domn.

În sec. al XVII-lea, termenul de primul sau întiiul sfetnic s-a folosit mai rar decît în veacul precedent, el fiind utilizat îndeosebi în vremea domniei lui Radu Șerban, care numește astfel pe Radu clucerul și Preda banul, cei doi frați Buzești, deosebit de influenți în această epocă¹⁰⁴.

După cum rezultă dintr-un document din 10 mai 1623, în această vreme puteau fi numiți prim-sfetnici și unii boieri care nu erau dregători și deci nu făceau parte din sfatul domnesc, dar care aveau o mare influență asupra domnului. La această dată, Radu Mihnea numește astfel pe grecul Dumitrachi Cantacuzino, care nu făcea parte dintre marii dregători ai țării, dar care apare în fruntea acestora într-un document din 3 ian. 1624, în care se spune că el judecase o pricină împreună cu marii dregători (vornicul, logofătul etc.)¹⁰⁵.

Ultima mențiune cunoscută a termenului de întiiul sfetnic datează din timpul domniei lui Matei Basarab, din 10 martie 1641, cînd este numit astfel Hrizea mare vornic¹⁰⁶. După această dată, termenul nu a mai fost folosit de cancelaria domnească.

Termenul de primul sau întiiul sfetnic a desemnat deci, de la sfîrșitul sec. al XV-lea pînă către mijlocul sec. al XVII-lea, pe marii dregători care se bucurau de o influență deosebită pe lîngă domnul Țării Românești.

¹⁰² Vezi doc. din 29 mai 1573, dat lui Ivașco mare vornic și Albu mare clucer Goleșcu, în care este anintit și Dobromir fost mare ban, numit el singur întiiul sfetnic (*ibidem*, p. 109—110).

¹⁰³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. IV, p. 432, 447, 462, 492.

¹⁰⁴ *Ibidem*, veac XVII, vol. I, p. 132, 192, 194, 210, 259.

¹⁰⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 271 și 365.

¹⁰⁶ *Arh. St. Buc.*, Peceți nr. 56.

Adăugat adeseori la acela de vlastelin, calificativul de prim-sfetnic sublinia poziția importantă pe care o ocupau în sfatul domnesc unii din marii dregători ai țării.

¹ Termenul de *sfetnic* (сѣтѣник), în sensul de membru al sfatului, sfătuitor, s-a folosit în Țara Românească mult mai rar decât acela de dregător. Prima mențiune a termenului de sfetnic simplu cunoscută din documentele interne ale Țării Românești este din 13 oct. 1533, când, în introducerea unui hrisov acordat unor boieri, se vorbește de „preacinstiții boieri și sfetnici” ai domnului ¹⁰⁷. Prin sfetnici se înțelege aici întreaga categorie a membrilor sfatului domnesc. ¹

Mai târziu, termenul de sfetnic s-a folosit concomitent cu acela de dregător și avînd același înțeles cu acesta. De pildă, la 10 nov. 1570, Alexandru Mircea le spune rudelor sale Ivașco Goleșcu mare logofăt și Albu Goleșcu mare clucer vlastelini și „dregători sfetnici” ¹⁰⁸. Aici, termenul sfetnic, așezat lângă acela de dregător, avea menirea să sublinieze poziția deosebit de importantă pe care o ocupau cei doi mari dregători din „casa” domnului, numiți uneori și prim-sfetnici.

În prima jumătate a sec. al XVII-lea, termenul de sfetnic este de asemenea rar utilizat, desemnînd și acum pe boierii membri ai sfatului domnesc sau pe cei care sfătuiău pe domn. De pildă, la 16 iunie 1602 se arată că domnul s-a sfătuit „cu toți sfetnicii” săi, după care a încredințat cercetarea unei pricini „marilor dregători” din divan, iar la 15 iulie 1628 are loc o judecată „înaintea tuturor boierilor sfetnici”, cărora mai jos li se spune boierii țării ¹⁰⁹.

În timpul domniei lui Matei Basarab, în cancelaria Țării Românești se face uneori deosebirea între termenul de sfetnic și acela de dregător. La 27 nov. 1640, când domnul ia hotărîrea de a scoate de sub închinare marile mănăstiri ale țării, se sfătuește cu cei „de bună rudă, boieri mari, cinstiți și socotiți svetnici deregători”, punînd martori ai hotărîrii luate pe „cinstiții și credincioșii svetnicii domniei noastre și deregătorii țării, duhovnici și mireni” ¹¹⁰. Aceeași formulă va fi utilizată și în hotărîrea luată de Constantin Șerban în această problemă ¹¹¹. În aceste documente, sfetnicii sînt ai domnului, cei cu care acesta se sfătuește, iar dregătorii sînt ai țării, cei care conduceau sau „toceau” țara.

În Moldova, termenul de sfetnic a fost folosit destul de rar, ca și acela de dregător. Termenul de sfetnic desemna pe membrii sfatului domnesc, sfat cunoscut aci sub numele de *pașad*. În răspunsul dat de Ștefan cel Mare cneazului Alexandru sînt amintite astfel pecețile „boierilor noștri sfetnici” (*пановъ нашихъ Радныхъ*), iar în unele documente interne

¹⁰⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 147.

¹⁰⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 385.

¹⁰⁹ *Ibidem*, veac. XVII, vol. I, p. 51 și Acad. R. S. România, LXXVI/21.

¹¹⁰ *Arh. St. Buc.*, Peceți, nr. 54.

¹¹¹ Acad. R. S. România, XI/239.

sftetnicii sînt numiți *сѣтци* ¹¹². În aceeași vreme, însă, tot cu acest termen erau numiți și membrii sfaturilor orășenești, „sftetnicii tîrgului” ¹¹³.

În cronicile din sec. al XVI-lea, alcătuite în limba slavonă de Macarie, Eftimie și Azarie, se întîlnește adeseori termenul de sftetnici (*сѣтцики*), iar uneori și acela de prim-sftetnici, cum li se spune, de pildă, unor dregători de seamă ai țării, ca portarul Luca Arbore sau hatmanul Vartic ¹¹⁴.

La începutul sec. al XVII-lea, termenii de sftetnici și dregători aveau aceeași accepțiune în Moldova. În <april-iulie> 1623, „marii boieri și sftetnici ai domnului” — de la marele logofăt pînă la vornicii de gloată —, după ce arată că domnul s-a sfătuit cu ei pentru scutirea de dări a unui sat, cer viitorilor domni „sau dregători, cum sîntem și noi în vremea de acum” să nu anuleze această scutire ¹¹⁵.

c. Vlasteli sau vlastelini

Termenul de *vlastel* sau *vlastelin* (*власетель, власетельн*) a fost utilizat de cancelaria Țării Românești începînd din același an, 1492 ¹¹⁶, de cînd s-a folosit și acela de prim-sftetnic, pe lîngă care apare de numeroase ori. Întrucît în această vreme numărul și importanța dregătorilor crescuse, iar termenul de jupan cu care erau desemnați cei mai de seamă dintre aceștia începuse să-și piardă accepțiunea sa inițială, este foarte probabil că s-au căutat termeni noi, prin a căror folosire se urmărea să se marcheze diferențele existente între marii boieri și dregători și aceia mai puțin însemnați.

Termenul sau termenii sînt de origine sîrbă, *vlastelin* însemnînd proprietar mare, iar *vlastel* proprietar mai mic, avînd obligația de a merge la oaste și a da cai pentru război ¹¹⁷.

¹¹² I. Eogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 402 și doc. din 12 iulie 1434 (*Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XIV—XV, p. 112).

¹¹³ Doc. din 12 april. 1458 (*ibidem*, p. 295).

¹¹⁴ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Paraitescu, p. 80, 93, 94, 110, 118, 132, 136, 138, 143, 149, 151.

¹¹⁵ *Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XVII, vol. V, p. 204—206.

¹¹⁶ Înainte de a fi utilizat de cancelaria Țării Românești, termenul de *власетель* se întîlnește în doc. din 1406 dat de despotul Ștefan Lazarevici mănăstirilor Vodița și Vismana și apoi în cele două documente eliberate de împăratul Sigismund mănăstirii Vodița la 14 iulie 1418 și 28 oct. <1419> (*D.R.H., B.*, vol. I, p. 68—69, 88—89 și 93—94). Este foarte probabil că termenul a fost împrumutat de cancelaria Țării Românești de la statul feudal sîrb, unde s-a folosit în sec. XIII—XIV.

Menționez că pe piatra pusă de frații Craiovești, în timpul domniei lui Neagoe Basarab, pe mormîntul lui Vladislav al II-lea, mort în 1456, se spune că acesta i-a făcut *vlastelini* (vezi Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, Buc., 1965, p. 64). Dacă o raportăm la data morții lui Vladislav, nu la epoca în care a fost pusă piatra de mormînt, aceasta ar fi prima mențiune a termenului de *vlastelin* într-un izvor intern. Cum acest termen a fost utilizat încă de la începutul sec. al XV-lea în documentele eliberate de cancelaria străine unor mănăstiri din țară, este foarte probabil ca termenul să fi fost cunoscut și folosit și la noi la scurtă vreme după această dată.

¹¹⁷ Maciejowski, *Slavische Rechtsgeschichte*, I, p. 132—133, citat de I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, p. 28.

Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonac, 1862—1865, sub voce, traduce *vlastel* cu *princeps, dominus*. O părere asemănătoare are și N. Radojčić, care

În *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul, termenul de vlastelin este echivalent cu dregător sau boier puternic, el derivînd de la ВЛАСТЬ, care înseamnă biruință sau putere¹¹⁸. Cu această accepțiune de biruitor și stăpîn termenul de vlastelin este utilizat în timpul domniei lui Matei Basarab, cînd, în partea finală a unor hrisoave, cel care va fi domn și vlastelin (ГОСПОДАР И ВЛАСТЕЛИН) este rugat să respecte porunca domnească¹¹⁹.

În sec. al XVI-lea, termenul de vlastelin a fost folosit de numeroase ori de cancelaria domnească, fiind numiți astfel cei mai de seamă boieri ai țării: cei patru puternici frați Craiovești (cel mai adesea), Gherghina pîrcălabul, Harvat mare logofăt, Manea Perșanu mare vornic, Drăghici mare vornic, Hamza mare ban, Vlaicu mare logofăt, Socol mare vornic, Teodor mare ban, Neagoe mare ban, Ivașco și Albu Goleșcu, Dobromir banul etc., adică o bună parte din aceia care erau considerați în același timp și primi sfetnici ai domnului. De aci o primă concluzie: aceea că *vlastelini* erau numiți în primul rînd cei mai de seamă dregători ai țării din sec. al XVI-lea.

Verificînd lista celor 34 de boieri numiți vlastelini în sec. al XVI-lea, constatăm că mulți dintre aceștia erau rude cu domnii care îi numeau astfel (Gherghina pîrcălabul, unchiul lui Radu cel Mare, cei patru frați Craiovești, Calotă vistierul, cumnatul lui Vlăduț voievod, frații Ivașco și Albu Goleșcu, rude cu Alexandru Mircea voievod etc.), iar alți cîțiva erau din „casa” domnului, adică foarte apropiați de persoana acestuia (Harvat mare logofăt, Manea Perșanu mare vornic, Tudor logofăt, Hamza mare ban, Vlaicu mare logofăt etc.), ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că *vlastelin* mai are și accepțiunea de boier sau dregător rudă cu domnul sau foarte apropiat de acesta.

Termenul de vlastelin nu se suprapune așadar aceluia de dregător¹²⁰, deoarece nu toți dregătorii erau și vlastelini, iar calitatea de vlastelin o aveau și unii boieri care nu ocupau dregătorii, dar care aveau o situație materială bună, ca acei jupan Bran, menționat la 6 mai 1492 sau jupan Radu, amintit la 9 mart. 1502¹²¹. De altfel, diferența dintre vlastelini

consideră că vlastel este echivalentul cuvîntului grec arhon (*Vlastel u Zakonu Gradskom Nomocanona sv. Save*, în „Glas. Srpske Akademije Nauke”, CXCI, 1949, p. 1—14).

Despre termenii vlastel și jupan folosiți de cancelaria sîrbă, vezi și V. Mošin, *Vizantiski utijaj u Srbiji v XIV—veku* [Influența bizantină în Serbia în sec. XIV] („Jugoslavenski istoriski časopis”, III, 1937, p. 147—160) și A. Soloviev, *Srbi i Vizantinsko pravo w Skoply pocetkom XIII—veku* („Glasnik Scopskog naucinag društva”, 1923, p. 1—42).

După cum rezultă din unele documente sîrbești din sec. al XV-lea, cuvîntul ВЛАСТЬ înlocuia uneori termenul жодна, ceea ce arată că între vlastelini și jupani exista o asemănare (M. Lascaris, *Actes serbes de Valopedi*, Praga, 1935, p. 8).

¹¹⁸ Ed. Gr. Crețu, p. 117. Despre legătura dintre vlastelin și stăpînitor vezi Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, p. 146.

¹¹⁹ Doc. din 16 april. 1634 (Arh. St. Buc., m-rea Bistrița, LXVI/512). Vezi și doc. din 6 iulie 1648 (idem, m-rea Polovragi, I/10).

¹²⁰ În *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, unde termenul de vlasteli este folosit adeseori, el este tradus în mod curent cu dregători, deși în aceleași *Învățături* există și termenul de ПРАВИТЕЛЕ (vezi *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 229, 277 și 292 și indice vlasteli).

¹²¹ D.R.H., B., vol. I, p. 368 și *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 11-

și restul dregătorilor o fac și unele documente, în care se spune că domnul a judecat cutare pricină cu vlastelinii și dregătorii sau cu vlastelinii și boierii săi ¹²². Când cel care era vlastelin ocupa și o dregătorie, acesta era numit vlastelin și dregător sau vlastelin și prim-sfetnic ¹²³, în timp ce boierii vlastelini fără dregătorie erau numiți doar vlastelini.

Din deceniul al treilea al sec. al XVI-lea, termenul de vlastelin s-a folosit adeseori cu înțelesul general de dregător sau sfetnic, când formula obișnuită că domnul a judecat cu dregătorii a fost înlocuită cu aceea că a judecat cu vlastelinii ¹²⁴.

Documente mai târzii, de la sfîrșitul sec. al XVI-lea și începutul celui următor, când termenul de vlastelin a fost tot mai rar utilizat, explică acest termen prin boieri mari și cu trecere la domn. Astfel, într-un document din 10 dec. 1583 se afirmă că Radu și Ion din Cepari, fiind „boieri și vlastelini” în vremea domniei lui Alexandru Mircea, cotropiseră niște ocine ¹²⁵. Calitatea de vlastelini le dăduse deci celor doi boieri posibilitatea să săvîrșească abuzuri. În același sens vorbesc și două documente din 26 sept. 1620 și 30 april. 1633, care explică unele abuzuri făcute de Radu al doilea vistier în timpul domniei lui Mihai Viteazul și de Pană vistierul în vremea domniei lui Radu Mihnea prin faptul că cei doi erau în acea vreme vlastelini sau boieri vlastelini ¹²⁶, adică se bucurau de o trecere deosebită pe lângă domn.

Ca și termenul de prim-sfetnic, și acela de vlastelin a fost mult mai rar utilizat în sec. al XVII-lea; cel mai adesea l-a folosit cancelaria lui Radu Șerban în hrisoavele eliberate fraților Buzești ¹²⁷, a căror puternică influență în această vreme este îndeobște cunoscută. Mai târziu, la 6 mart. 1628, vlastelini erau numiți „cei de bun neam” ai țării ¹²⁸.

În Moldova, am întîlnit termenul de vlastelin într-un singur document, din 10 mai 1466, în care domnul declară că a poruncit lui Dobrul logofăt, „vlastelin al nostru credincios”, să scrie hrisovul respectiv ¹²⁹. Termenul de vlastelin a fost folosit deci în Moldova chiar înainte ca el să fi fost utilizat de cancelaria Țării Românești.

Acest termen a mai fost utilizat de asemenea și în cronicile alcătuite în limba slavonă în sec. al XVI-lea; cronicarul Macarie vorbește astfel de vlastelinii (nobilii) din Transilvania răsculați contra lui Ioan Zapolya la 1529, iar cronicarul Azarie de vlastelii moldoveni prezenți la alegerea ca domn a lui Alexandru Lăpușeanu ¹³⁰. Termenul de vlastelin nu a avut deci în Moldova o circulație prea largă, asemănătoare aceleia din Țara Românească.

¹²² Doc. din : 10 dec. 1505, 5 dec. 1509, 11 ian. 1511 (*ibidem*, p. 33, 54, 67).

¹²³ *Ibidem*, vol. I, p. 24, 30, 114, 135, vol. II, p. 93, 358 etc.

¹²⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 7, 13, 179, 236, 246, 314, 317, 318, 326 *passim*.

¹²⁵ „Mitr. Olt.”, 1957, nr. 7–8, p. 528.

¹²⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 591 și Arh. St. Buc., m-rea Cotmeana, X/1–2.

¹²⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 132, 192, 194, 259.

¹²⁸ Acad. R. S. România, Pечеți nr. 76.

¹²⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV–XV, p. 344.

¹³⁰ *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 82, 96, 130.

d. Dregători

Termenul de dregător (дрегаторъ), folosit uneori în limba română și sub forma deregător¹³¹, este întâlnit în mii de documente din Țara Românească, el desemnând pe membrii sfatului domnesc care ocupau dregătorii, ca și pe dregătorii mai mici care nu făceau parte în mod obișnuit dintre membrii sfatului domnesc. Cuvîntul românesc dregător derivă din verbul latin dirigo, care înseamnă a îndrepta¹³². În unele documente păstrate în traducere românească, termenul дрегаторъ din textele slave este redat, de altfel, chiar prin cuvîntul îndreptător¹³³.

Urmărind evoluția acestui termen în documentele interne ale Țării Românești din sec. al XV-lea, constatăm că, în această vreme, cînd dregătorii ocupau în sfatul domnesc o poziție mai puțin însemnată decît boierii fără dregătorii — problemă asupra căreia vom reveni în capitolul următor —, noțiunea de dregător cuprindea pe boierii mici care prestau diverse slujbe domnului, fiind asemănători ca poziție socială cu slugile domnești. În numeroase documente din sec. al XV-lea, prin care se acordă privilegii imunitare unor stăpîni feudali, reprezentanții domniei al căror amestec este interzis în satele scutite sînt înșirați în ordinea slugi și dregători¹³⁴, ceea ce arată poziția destul de modestă pe care o ocupau aceștia din urmă.

Că nu este vorba de o simplă formulă de cancelarie ne-o dovedește faptul că, atunci cînd cancelaria domnească folosește în aceleași împrejurări termenii de boieri și dregători, aceștia sînt trecuți în ordinea „boierii domniei mele mari și mici și dregătorii domniei mele”¹³⁵.

În această vreme sînt numiți dregători diverși slujbași mărunți care adunau dările în numele domniei. De pildă, într-un document din 23 mart. 1482, prin care se interzice amestecul reprezentanților domniei în satele mănăstirii Snagov, se spune: „nici un dregător domnesc să nu se amestece în aceste sate, nici găletar, nici albinar, nici dijmar”¹³⁶.

La sfîrșitul sec. al XV-lea și la începutul sec. al XVI-lea, o dată cu creșterea importanței dregătorilor și cu precizarea unei ierarhii feudale mai stricte, ordinea în care sînt înșirați reprezentanții domniei în scutiri devine: boieri, dregători din casa domnească, curteni sau boier, dregător, curtean¹³⁷.

¹³¹ Sub forma deregătoriu îl întâlnim și în *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul (ed. Gr. Crețu, p. 117), care pune semnul echivalenței între dregătorie și destoinicie (p. 230).

¹³² *Dicționar latin-român*, sub voce. C. C. Giurescu consideră că dregător e cel care conduce sau administrează (*Contribuțiuni*, p. 21).

¹³³ *Studii și mat. de istorie medie*, V, p. 597.

¹³⁴ Doc. din: 16 sept. 1430, 12 dec. 1471, 3 dec. 1483 etc. (D.R.H., B., vol. I, p. 129, 234, 307).

¹³⁵ Doc. din: 11 mai 1409, 10 iunie 1415, 10 sept. 1428 (*ibidem*, p. 76, 81, 116–117 *passim*).

¹³⁶ D.R.H., B., vol. I, p. 292.

¹³⁷ Doc. din 1 iunie 1483, 20 ian. 1505 (*ibidem*, p. 302 și *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 26).

Ca urmare a acestui proces, formularul cancelariei domnești se schimbă și în altă privință : boierilor mari care ocupau dregătorii și care înainte erau numiți doar boieri cu titlul de jupan începe să li se spună dregători¹³⁸.

În prima jumătate a sec. al XVI-lea, termenul boieri din formula „a judecat domnia mea cu toți boierii domniei mele” este înlocuit treptat cu acela de dregători, deoarece în această vreme dregătorii alcătuiau sfatul domnesc. Mai mult încă, în unele documente în care este vorba de o chestiune mai importantă, pentru rezolvarea căreia erau consultați un grup mai mare de boieri, în afară de dregători, domnul declară că a judecat „cu toți dregătorii și boierii”, cum face Radu de la Afumați la 3 iunie 1528¹³⁹, dregătorii trecând acum înaintea boierilor.

În secolul al XVI-lea, sînt numiți de regulă dregători numai acei boieri care ocupau demnități importante și care erau de obicei și membri ai sfatului domnesc ; celorlalți boieri, care aveau titluri de dregători mai mici, li se spune de obicei boieri și li se indică și titlul dregătoriei ce ocupau. Începînd din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, cînd apar în documente numeroși dregători cu titlul de al doilea clucer, postelnic, paharnic, comis etc., toți aceștia sînt numiți boieri sau slugi domnești, nu dregători, cum li se spune de regulă numai celor mari¹⁴⁰.

În secolul următor, unii dintre dregătorii mai puțin însemnați, care apar mai rar ca martori ai sfatului domnesc, sînt numiți uneori boieri, altelei dregători¹⁴¹, ei făcînd trecerea între boieri și dregătorii mai mari.

În Moldova, termenul de dregător (sub forma *дрегатор*) a fost folosit mult mai rar decît în Țara Românească. El desemna, în sec. al XV-lea, pe cei care îndeplineau diverse slujbe mărunte (globnici, pripășari, osluhari etc.)¹⁴².

Ca și în Țara Românească, dregătorii ocupau în vremea aceasta o poziție modestă, documentele de scutire folosind formula „panii și dregătorii noștri” sau „panii și urednicii noștri”¹⁴³.

¹³⁸ D.R.H., B., vol. I, p. 376 (doc. din 9 oct. 1492). La 23 aprilie 1486 jupanii Dimitrie Ghizdavăț și Detco bani fuseseră numiți „prea cinstiți boieri (nu dregători) ai domniei mele” (*ibidem*, p. 317).

¹³⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 47.

¹⁴⁰ Pentru deosebirea ce se face în această epocă între dregători și boieri vezi doc. din 16 ian. 1613, în care se citează mărturia dată de dregătorii : Nica mare logofăt, Leca fost mare postelnic și Lupu mare paharnic și de boierii Ion comis și Ctrstoh sluger (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 142).

¹⁴¹ Astfel, Oprea mare agă și Buliga mare agă sînt numiți la intervale scurte boieri și dregători (doc. din 28 mai și 7 aug. 1636, 10 nov. 1653 și 25 april. 1654, Arh. St. Buc., m-rea Bradu, XLVIII/1, Mitr. Țării Rom., XLIX/1, Școala Obedeauu, VII/1 și Copie Inst. de Istorie). Marele pitar, marele portar, marele armaș sînt numiți însă și ei în această vreme dregători (vezi doc. din: 21 oct. 1636, 28 iunie și 5 oct. 1648, Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, CII/9, Acad. R. S. România, CI/64, LXXII/50).

¹⁴² *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 265, 271.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 243, 391.

e. Dregătoria devine sinonimă cu boieria în sec. al XVII-lea

Paralel cu ierarhizarea dregătorilor în mari și mici, care are loc în sec. al XVII-lea¹⁴⁴ și cu creșterea importanței dregătorilor în statul feudal, *dregătorii încep să fie numiți tot mai adesea boieri*, ca urmare a faptului că boieria este tot mai mult legată de ocuparea unei dregătorii.

Dacă la începutul sec. al XVII-lea cancelaria domnească mai separa încă pe dregători de boieri, arătând că s-au perfectat unele vânzări înaintea „tuturor dregătorilor și boierilor mari și mici din marele divan” sau că domnul a făcut o întocmire „cu toți dregătorii domniei mele și cu toți boierii mari și mici din marele divan al domniei mele”¹⁴⁵ (dregătorii alcătuind sfatul restrîns, iar ceilalți divanul), mai târziu termenul de dregător a fost părăsit treptat, cancelaria domnească folosind tot mai adesea formula „boierii divanului mari și mici”¹⁴⁶.

A doua jumătate a sec. al XVII-lea este epoca în care termenii de dregător și mare dregător au fost înlocuiți treptat cu acela de boier și mare boier. În numeroase documente din această vreme, marii dregători membri ai sfatului sau divanului domnesc sînt numiți în același timp și „boierii divanului”¹⁴⁷, pentru ca, în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, acesta să citeze ca martori ai sfatului domnesc nu pe dregători — cum li se spusese înainte — ci pe „credincioșii boierii divanului” sau „credincioșii boierii cei mari ai divanului”¹⁴⁸.

În aceeași vreme, *noțiunea de boierie devine sinonimă cu aceea de dregătorie, iar a boieri pe cineva înseamnă a-l numi într-o dregătorie*. Astfel, în *Cartea românească de învățătură*, apărută precum se știe la 1646, se spune că „cela ce suduiește pre boierul ce are boerie” (adică pe dregător) comite un delict foarte grav¹⁴⁹, iar autorul cronicii intitulată *Istoriile domnilor Țării Românești* afirmă că Antonie vodă din Popești „au boerit boerii care după cum le-au venit rînduiala” sau că Grigore Ghica reproșa boierilor din partida Cantacuzinilor, care făceau „vicleșug”, că nu aveau motiv să procedeze așa, deoarece „i-au boerit cu mari boierii”¹⁵⁰.

¹⁴⁴ Vezi mai jos p. 77–79.

¹⁴⁵ Doc. din 6 iulie 1605 și 28 iunie 1619 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 177 și vol. III, p. 388).

¹⁴⁶ Doc. din: 9 iulie 1641, 6 mart. 1642, 29 dec. 1643, 3 aug. 1646, 19 oct. 1647, 11 iulie 1654 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Căldărușani, L/4, XXXV/4, Muzeul de istorie Buc., nr. 25474, Acad. R. S. România, XLIII/87, Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, CII/26 și Muzeul de istorie Buc., nr. 27292).

¹⁴⁷ Vezi îndeosebi doc. din 30 mart. și 26 iulie 1649, în care aceiași martori la o vânzare sînt numiți în primul „toți dregătorii”, iar în cel de al doilea „toți boierii mari ai divanului” (Acad. R. S. România, CI/14 și 17).

Vezi și doc. din: 29 april. 1644, 16 dec. 1656, 14 iunie 1665, 9 mai 1673, 5 iunie 1676 etc. (Arh. St. Buc., ep. Buzău, L/5, Mitr. Țării Rom., XCVIII/63, Acad. R. S. România, LXXIV/196, CXXXIV/82 și Biblioteca Centrală de Stat, XCVIII/9).

¹⁴⁸ Vezi doc. din: 2 sept. 1691, 20 mart., 10 april. și 21 mai 1697, 19 mart. și 25 april. 1698, 20 iunie 1699 etc. (Arh. St. Buc., ep. Buzău, LXXI/5, ms. 715, f. 124, Acad. R. S. România, XX/171, CLIX/6, CLXXXI/41, CXCVI/148, CCCLXXIV/283).

¹⁴⁹ Ed. Acad. R.P.R., 1961, p. 152.

¹⁵⁰ Ed. C. Grecescu, p. 163 și 152.

Este demn de subliniat faptul că cei „boeriți cu boerii“ (adică numiți în dregătorii) făceau parte din clasa boierească și înainte de a deveni dregători, dar că numirea în dregătorie le acorda calitatea de boier cu slujbă sau dregător.

Începînd din această vreme, *boieria este legată tot mai mult de dregătorie*, proces ce se va adînci în sec. al XVIII-lea. În timpul ocupației Olteniei de către austriaci, la 1726, într-un foarte prețios raport despre situația țării, N. de Porta afirma că „*boier așa dar nu înseamnă nobil, ci dregător, după cum și denumirea (de boier) derivă de la cuvîntul boierie, care înseamnă dregătorie*” (Boërus igitur non est id, quod nobilis, sed est id, quod Officialis, cum nomen a vocabulo Boëria derivatur, quod est officium). După părerea sa, *boier era numai acela care primea o slujbă sau dregătorie (officium) de la domn*¹⁵¹.

Ca și în Țara Românească, și în Moldova, în sec. al XVII-lea, boieria se confundă cu dregătoria, „a boieri” însemnînd în această vreme a numi în dregătorie, dregătorii fiind „boieri cu boierii” (adică cu slujbe). Cronicii Grigore Ureche, Miron Costin și Ioan Neculce vorbesc adeseori de numirea sau boierirea în dregătorii a membrilor familiilor boierești. Astfel, Grigore Ureche afirmă că Petru Șchiopul „i-au miluit iară cu boierii lor” pe boierii pribegi reveniți din Polonia la 1583¹⁵²; Miron Costin ne informează că Gheorghe Ștefan a boierit cu agia pe Grigore Ghica (viitorul domn)¹⁵³, iar Ioan Neculce povestește că Antioh Cantemir, ajuns domn (1695), „boieri după obicei” sau că Constantin Duca „a boierit pe boierii ce erau cu el”¹⁵⁴. Pentru Neculce, a boieri însemna a numi pe cineva chiar într-o dregătorie mai mică. Astfel, Dumitrașco Cantacuzino „l-au boierit, l-au pus postelnic al doilea” pe Gheorghiuță Mitrea, iar Constantin Cantemir „a boierit” pe fiii lui Miron Costin: pe Ion l-a făcut serdar, pe Nicolae logofăt al treilea și pe Pătrașco mare cămăraș¹⁵⁵. Cum toți aceștia erau fii de boieri, boieria ce li se acorda era dregătoria.

f. Dregătorii din „casa” domnului

O altă problemă de terminologie care mai trebuie discutată este aceea a dregătorilor numiți din „casa” (из къщи sau въ домѣ) domnului. Acest termen a avut două accepțiuni, el desemnînd la început pe dregătorii, mai mici și mai mari, care prestau slujbă domnului sau la curtea domnească, în „casa” domnului țării; calitatea de a face parte din „casa” domnului s-a atribuit apoi și unora din marii dregători ai țării, care erau foarte apropiați de domn, iar uneori chiar rude cu acesta.

¹⁵¹ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, II, p. 82. Vezi C. Giurescu, *Despre boieri*, în vol. *Studii de istorie socială*, Buc., 1943, p. 235, unde se arată că, în sec. al XVIII-lea, „Înșurirea de boier este consecința exercitării unei funcțiuni”.

¹⁵² Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 214.

¹⁵³ M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 181. Vezi și p. 117.

¹⁵⁴ I. Neculce, *Cronica*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 133, 154, 166, 171.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 54, 94. Vezi și p. 113.

Trebuie să subliniem de la început să boierii fără dregătorie nu sînt numiți de regulă din „casa” domnului, ceea ce arată că a face parte din această „casă” însemna a presta o slujbă domnului țării. Cînd, de pildă, la 1 iunie 1483 domnul hotărăște că satele mănăstirii Tismana urmau a nu fi tulburate nici de boieri, nici de „dregătorii care sînt în casa domniei mele”¹⁵⁶, dregătorii sînt cei care erau trimiși de la curte să adune dările din țară.

Mai tîrziu, erau considerați ca făcînd parte din casa domnului diverși boieri care slujeau la curtea domnească (aprozi, postelnicii II, grămățici și logofeți), pe care domnul îi numea uneori slugi¹⁵⁷. Într-un document din 2 april. 1627 se spune, de altfel, că, în vremea domniei lui Radu Mihnea, Costin postelnicul era „în casa” acestuia, în calitate de al doilea postelnic (deci făcea slujbă la curtea domnească)¹⁵⁸.

În sec. al XVI-lea, calificativul de „încă și din casa domniei mele” se adaugă foarte adesea la acelea de vlastelin și prim-sfetnic¹⁵⁹, aceasta tocmai pentru a sublinia apropierea deosebită dintre persoana domnului și dregătorii respectivi. În sfîrșit, se spunea uneori că fac parte din „casa” domnului unele din rudele sale care erau și dregători¹⁶⁰. Așa cum am arătat mai sus, nu numai aceste rude făceau parte din casa domnului, „casă” nefînd sinonim cu familie sau neam.

În sec. al XVII-lea, cînd marea boierime era împărțită în partide potrivnice, care se luptau pentru putere, a fi „de casa” unui domn însemna a face parte din partida favorabilă acestuia. În acest sens folosesc termenul cronicarii vremii, cînd vorbesc de boierii „de casa Ducăi vodă”, „de casa Cantemireștilor” etc.¹⁶¹.

g. Termenii latini sub care sînt cunoscuți membrii sfatului domnesc

Înainte de a încheia capitolul privind terminologia, amintim și termenii folosiți în documentele și izvoarele narrative redactate în limba latină pentru a desemna pe membrii sfatului domnesc din Țara Românească și Moldova.

¹⁵⁶ D.R.H., B., vol. I, p. 302.

¹⁵⁷ Vezi doc. din : 10 sept. 1493, 3 nov. 1627, 16 mai 1628, 12 și 16 iunie 1650, 7 aug. 1650 etc. (*ibidem*, p. 397, Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., XXXV/8, m-rea Radu Vodă, IV/35, ms. 725, f. 88, Acad. R. S. România, CXXXIV/53, CXXLI/31).

¹⁵⁸ Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, LXXXVII/2.

Pentru Moldova vezi doc. din 5 april. 1642, dat de Vasile Lupu lui Ștefan Șoldan din „casa” sa (къ дом); domnul arată că, după moartea lui Dumitrașco Șoldan fost mare vornic, pe Ștefan, fiul acestuia, „l-am apropiat de casa domniei mele” (Acad. R. S. România, Peciți 109). Vezi, de asemenea, doc. din 16 aug. 1641, în care se spune că Palade vistier slujise aceleiași domn din tinerețe „în casa” sa (къ дом) (G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 236). Acest Palade, grec de origine, a ajuns apoi mare vistier în Moldova.

¹⁵⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 13, 104, vol. III, p. 237, 385, vol. IV, p. 374 etc.

¹⁶⁰ Sînt considerați astfel ca făcînd parte din casa domnului : Staico logofăt din Bucov, ginerele lui Vlad Călugărul, frații Albu și Ivașco Golescu, rude cu Alexandru Mircea etc. (D.R.H., B., vol. I, p. 394; *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 385).

¹⁶¹ I. Neculce, *op. cit.*, ed. cit., p. 39, 126, 162 etc., *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 39.

De la început trebuie să subliniem faptul că acești termeni nu reflectă totdeauna realitățile existente în statele feudale românești; în documentele în care apar acești termeni se face de obicei apropierea între aceste realități și acelea din statele vecine (îndeosebi Ungaria și Polonia), aceasta deoarece termenii din documentele respective trebuiau înțeleși și de persoanele cărora se adresau aceste documente și care foloseau limba latină.

Primul termen sub care sînt cunoscuți membrii sfatului domnesc într-un document latin, alcătuit foarte probabil în Transilvania, este acela de „*comites*”, cum li se spune la 1368 celor din Țara Românească¹⁶². Termenul a fost folosit mai tîrziu și în Moldova; la 20 iunie 1475, se afirmă, de pildă, că Ștefan cel Mare trimisese în solie cîțiva „*comites*” ai săi: Stanciu, Duma și Mihai¹⁶³. Acest termen a fost împrumutat foarte probabil de la cancelaria voievodului Transilvaniei.

În Moldova s-a utilizat mai adesea termenul de „*consiliari*”, uneori chiar acela de „*supremi consiliarij*”. De pildă, în tratatul din 1387, încheiat de domnul Moldovei cu regele Poloniei, boierilor moldoveni membri ai sfatului li se spune „*supremi consiliarij*”¹⁶⁴.

În secolul următor, termenul de consilier (sfetnic) apare însoțit uneori de acela de *baronus*¹⁶⁵ sau *dominus*, care ar fi traducerea lui pan. La 1 sept. 1435 sînt citați astfel ca martori „*baroni seu consiliari*”, la 1456 „*domini consiliari*”, iar la 4 aprilie 1459 „*barones et consiliari*”¹⁶⁶.

Cînd tratatele încheiate cu regele Poloniei, în care sînt citați ca martori boierii moldoveni, erau redactate în limbile slavă și latină, termenul latin de „*consiliari*” este redat prin *боиари наших радниих* (boierii noștri sfetnici), *панове Радд* (boierii sfetnici) sau simplu *Радд*¹⁶⁷. Aceasta este dovada certă a faptului că cele două cancelarii — cea moldoveană și cea polonă — foloseau fiecare în documente termenii care le erau mai cunoscuți, după limba utilizată de cancelaria respectivă.

În unele documente redactate în limba latină se utilizează și termenul slav de *boier*. De pildă, în tratatul încheiat la 1511 de Vlăduț, domnul Țării Românești, cu regele Ungariei, sînt citați ca martori „*boyarones sic nobili*”¹⁶⁸.

În izvoarele narative alcătuite în limba latină, marii dregători sînt numiți „*senatores*” — cum le spune autorul „*Relației istorice*” despre Țara Românească — sau „*barones*”, cum îi numește Dimitrie Cantemir pe marii dregători moldoveni, pe care îi împarte în mai multe categorii, din care cele mai de seamă erau „*barones de sfat*” și „*barones magni*”¹⁶⁹.

¹⁶² Hurmuzaki, XV/1, p. 2. Vezi și Hurmuzaki, I/2, p. 315 (1389).

¹⁶³ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 324.

¹⁶⁴ M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 601.

¹⁶⁵ Despre acest termen vezi și C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 24—25.

¹⁶⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 684, 783 și I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 268. Tot „*consiliarij*” li se spune și dregătorilor lui Mihai Viteazul care au semnat tratatul, redactat în limba latină, cu împăratul austriac la 1598 (*Hurmuzaki*, III/1, p. 288).

¹⁶⁷ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 372 și 375, 425 și 441 și M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 684 și 686.

¹⁶⁸ Hurmuzaki, XV/1, p. 213.

¹⁶⁹ Vezi mai jos, p. 61 și 63.

În *Istoria ieroglifică*, însă, Dimitrie Cantemir folosește și el termenul *senatori* pentru a desemna pe marii dregători, membri ai sfatului domnesc din Moldova și Țara Românească¹⁷⁰.

În concluzie la acest capitol, în care am insistat asupra terminologiei care desemnează sfatul și divanul domnesc și pe membrii lor, subliniem faptul că *această terminologie reflectă în linii mari evoluția și transformările prin care a trecut sfatul domnesc de-a lungul celor aproape patru veacuri de care ne ocupăm în această lucrare*. Astfel, terminologia reflectă deosebiri existente la început — îndeosebi în Țara Românească — între boieri și dregători, creșterea importanței acestora din urmă în sec. XV și XVI, ca și faptul că în sec. al XVII-lea, o dată cu înmulțirea și creșterea importanței dregătoriilor, dregătoria devine o noțiune sinonimă cu boieria, calitatea de boier fiind condiționată de ocuparea unei dregătorii.

Acest capitol de terminologie lămurește deci într-o oarecare măsură problema evoluției sfatului și divanului domnesc și a componenței lor, problemă ce formează obiectul capitolului următor, care este deci strins legat de acesta.

¹⁷⁰ Ed. P. P. Panaitescu și I. Verdeș, Buc., 1965, vezi indice.

APARIȚIA, EVOLUȚIA ȘI ORGANIZAREA SFATULUI DOMNESC

a. Sfatul domnesc în epoca fărîmițării feudale. Influențele străine exercitate asupra organizării dregătoriilor

Originea sfatului domnesc și a dregătoriilor a fost o problemă destul de discutată de istoricii și cercetătorii mai vechi, care nu au ajuns la un consens în această privință, unii dintre ei considerînd dregătoriile contemporane cu constituirea statelor feudale românești, iar alții mai tîrziu decît apariția acestor state.

După părerea lui A. D. Xenopol, marii boieri și domnia „datează din timpurile vechi, de la primele constituirii ale vieții de stat la români”, în timp ce „dregătoriile au o origine mult mai nouă, anume ele se înființează destul de tîrziu după întemeierea principatelor”¹.

Spre deosebire de A. D. Xenopol, N. Iorga neagă existența boierimii la începuturile statelor feudale românești, susținînd că „voievozii domni n-au avut o curte și ei erau înconjurați, neapărat, în cele dintîi decenii, numai de sfetnici în port românesc, asemănători cu bătrînii chemați la judecățile țărănești”. Dregătorii — conducători ai țării din această vreme „nu părăsiseră întru nimic haina și firea țărănească”; „țărani erau boierii noștri și în fruntea statului era țăranul, smerit față de Dumnezeu, care stătea pe scaunul domnesc al țării”².

Ca și A. D. Xenopol, N. Iorga susținea că dregătoriile s-au înființat mai tîrziu dar, spre deosebire de el, consideră că aceasta este urmarea trecerii dincoace de Dunăre a căpeteniilor sirbo-bulgare, alungate de turci, care ne-au dat „împreună cu o limbă de stat, cu o cancelarie, și înalți dregători alcătuiind un sfat de o esență politică superioară și un rost de curte mai deplin”. Ca urmare, după părerea lui N. Iorga, „cei dintîi boieri au fost neapărat străini în Țara Românească”.

Știind astăzi că statul feudal este produsul contradicțiilor dintre clasele sociale, instrument al dominației de clasă, că în timpul orînduirii feudale boierimea guvernează ca clasă, după cum spune V. I. Lenin³, știind, de asemenea, că această boierime exista încă înainte de formarea

¹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. III, ed. a III-a, p. 173. Cf. și C. Giurescu, *Despre boieri*, în vol. *Studii de istorie socială*, p. 251, care afirmă, ca și A. D. Xenopol, că „exista o boierime ereditară independentă de funcțiuni [adică de dregătorii — N. S.] și mai veche ca ele”.

² N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, p. 145 și 147 și *Scrisori de boieri*, p. II—III. Aceleași idei cu statul „țărănesc” și în *Noua constituție a României*, ca și în alte lucrări ale sale mai vechi.

³ V. I. Lenin, *Statul și revoluția*, în *Opere*, vol. 25, Buc., 1954, p. 381 și idem, *Revoluția proletară și renegatul Kautski*, ed. 1947, p. 20—21.

statelor feudale Țara Românească și Moldova, nu putem fi de acord cu opiniile lui N. Iorga despre statul „țărănesc” la origine.

De altfel, mai târziu, marele istoric și-a revizuit el însuși părerile despre vechimea dregătoriilor din Țara Românească. În *Istoria românilor*, N. Iorga admite că „argeșenii munteni” au împrumutat dregătoriile de la Bizanț în vremea domniei lui Basarab, prin intermediul statului bulgar de la Vidin și că Basarab „era un prinț bogat și mîndru”, nu un domn înconjurat de o curte de țărani. Vorbind apoi despre domnia lui Mircea cel Bătrîn, N. Iorga pune pe seama acestuia faptul că „strînge în jurul său o curte” și pe acela că a completat curtea sa cu dregătorii numiți ban, vistier mare, vistier mic, logofăt, pitar, spătar și paharnic ⁴.

Spre deosebire de N. Iorga și A. D. Xenopol, C. C. Giurescu a emis părerea că „înființarea marilor dregătorii (este) contemporană cu întemeierea statelor românești”, că Basarab Întemeietorul a avut pe lângă sine „cel puțin” pe logofăt, vornic, vistier, stolnic, paharnic, postelnic și comis, aceasta deoarece „primul domn al Țării Românești a trebuit să instituie principalele dregătorii, cu ajutorul cărora avea să conducă teritoriul relativ întins pe care-l stăpînea” ⁵.

În ce privește Moldova, N. Iorga credea că în timpul domniei lui Bogdan exista o curte „deocamdată foarte săracă, simplă adunare de ostași” și că stabilirea ierarhiei rangurilor dregătorilor s-a făcut în vremea domniei lui Alexandru cel Bun, sub influența Țării Românești ⁶, afirmație în mare măsură exactă. C. C. Giurescu considera însă că organizarea dregătoriilor a avut loc și aici „la începutul” statului feudal, că „Bogdan și Lațe au instituit și ei dregătoriile de care aveau nevoie pentru stăpînirea Moldovei”. După părerea sa, „contemporaneitatea înființării marilor dregătorii și a principatelor e un fapt evident, care se impune de la sine. Primele erau consecința naturală, necesară a celei de a doua” ⁷.

O altă problemă care a fost destul de mult dezbătută în trecut — dar asupra căreia părerile merg la general în același sens — este aceea a influențelor străine exercitate în organizarea sfatului domnesc și a dregătoriilor; cei mai mulți istorici și cercetători au admis — cu grade diferite de intensitate — o influență bizantină în organizarea dregătoriilor din Țara Românească, influență venită prin intermediul statelor slave sud-dunărene, precum și o înrîurire exercitată de Țara Românească asupra Moldovei. Această părere a fost exprimată în modul cel mai limpede de N. Iorga, care afirmă că „și numele de boieri și numele multor boieri (adică

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 172 și 267—268.

⁵ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 27 și 29. Autorul amintit pare să urmeze aci părerile tatălui său, potrivit cărora dregătoriile Țării Românești s-ar fi înființat în vremea domniei lui Basarab (cursul despre *Descriptio Moldaviae*, p. 129), deși acesta, cu citeva pagini înainte, admitea că este vorba de o organizare „rudimentară” a statului feudal în această vreme.

⁶ N. Iorga, *op. cit.*, III, p. 221 și 311—313.

⁷ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 27—28.

dregători — *N.S.*) și îndatoririle celor mai mulți dintre dînșii vin de la bizantino-bulgar⁸.

Influența bizantină a fost acceptată de I. Bogdan⁹, C. Giurescu — care consideră curțile domnilor români ca niște „copii” ale celei bizantine¹⁰ —, D. Russo — care vorbește despre „caracterul bizantino-slav” al dregătorilor¹¹, de C. C. Giurescu¹², I. I. Nistor¹³ și de alți istorici și cercetători¹⁴. Asupra căii de pătrundere a influenței bizantine părerile sînt însă împărțite.

A. D. Xenopol a afirmat că dregătoriile din Țara Românească și Moldova sînt de origine slavo-bulgară și că „numărul cel mai mare și pe cele mai însemnate dregătorii” le-am împrumutat de la bulgari; tot el arată însă că pe unele din acestea bulgarii le-au luat ei înșiși de la greci, „căci nu este de admis o înfrîurire grecească directă în țările române”¹⁵.

Spre deosebire de A. D. Xenopol, C. C. Giurescu admite o filieră sîrbă mai pronunțată în transmiterea influenței bizantine în acest domeniu¹⁶.

O opinie aparte a promovat Ion I. Nistor, care susține că dregătoriile noastre medievale, fiind o moștenire romano-bizantină, nu au putut veni prin filieră sud-slavă, deoarece sînt anterioare organizațiilor politice slave din jurul teritoriului locuit de români¹⁷.

⁸ N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, p. 147. În *Istoria românilor*, III, p. 172. N. Iorga susține însă că muntenii și-au luat dregătoriile „din statul Șișmanizilor și Terterizilor de la Vidin... și nu, firește, direct de la Bizanț”.

Despre originea bizantină a marilor dregători vezi de același și *La survivance byzantine dans les pays roumains*, în vol. *Deux communications... au troisième Congrès international d'études historiques à Londres*, Buc., 1913 și în vol. *Roumains et Grecs au cours des siècles*, Buc., 1921.

⁹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 47.

¹⁰ C. Giurescu, *Cursul despre Descriptio Moldaviae*, p. 113.

¹¹ D. Russo, *Elenismul în România. Epoca bizantină și fanariotă*, Buc., 1912, p. 62—63 și în *Studii istorice greco-române*, II, p. 535.

¹² Vezi paragrafele despre originea dregătorilor din lucrarea *Contribuțiuni și cap. Originea marilor dregători*, din *Noi contribuțiuni*, p. 54—60.

¹³ *Temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizației noastre de stat*, Buc., 1943, p. 29—32 (extras din „Analele Acad. Rom., Mem., Secț. ist.”, s. III, t. XXV, 1942—1943, p. 843—883).

¹⁴ Vezi de pildă, E. Picot și G. Bengesco, *op. cit.*, p. 64.

¹⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, III, p. 173, 176.

Despre o influență bizantină venită prin intermediul statului feudal bulgar este vorba și în cursul citat al lui D. Onciul (*Istoria românilor...*, p. 434).

În cursul său despre *Descriptio Moldaviae*, la p. 114, C. Giurescu admite o filieră slavo-bulgară, pentru ca la p. 129 să vorbească de o organizare a dregătorilor după modelul sîrbilor și bulgarilor.

¹⁶ C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni*, p. 57. După părerea lui C. C. Giurescu, de origine bizantină sînt dregătoriile de logofăt, vistier și comis și probabil spătarul și stratornicul, în timp ce numele altor dregători sînt de origine sud-slavă, fie sîrbă (vornic, paharnic și postelnic), fie bulgară (stolnic), singur banul fiind de origine maghiară (*ibidem*, p. 56—60).

Spre deosebire de C. C. Giurescu, I. I. Nistor consideră — după funcții, nu după nume — opt dregătorii de origine bizantină (logofătul, spătarul, vistierul, vornicul, comisul, paharnicul, postelnicul și stolnicul), adică și unii din cei care nu au numiri bizantine (*op. cit.*, p. 30—32).

¹⁷ *Ibidem*, p. 29. Despre originea dregătorilor vezi și partea a II-a a acestei lucrări, unde se prezintă fiecare dregătorie în parte.

În general, istoricii din trecut au exagerat într-o oarecare măsură importanța influențelor străine exercitate în organizarea sfatului domnesc și dregătoriilor din cele două state medievale românești. După cum arată pe bună dreptate C. C. Giurescu¹⁸, *originea dregătoriilor este o problemă destul de complicată, iar numirile slave sau bizantine sub care sînt cunoscuți cei mai mulți dintre dregători nu dovedesc totdeauna că avem de a face cu împrumuturi, deoarece numele nu explică originea.*

Nu trebuie să uităm că, datorită unor împrejurări pe care nu este cazul să le enumerăm aici, cancelariile domnești ale Țării Românești și Moldovei au folosit ca limbă oficială limba slavonă, așa cum cancelariile apusene au utilizat limba latină. Datorită acestui fapt, *unele numiri date dregătoriilor au îmbrăcat haina slavă, fără ca aceasta să însemne că dregătoriile respective erau și ele de origine slavă.* Dregătorii au fost numiți în limba slavă după obiectul atribuției lor; astfel, dregătorul care se ocupa de curtea domnească (АРОР) s-a numit vornic, celui care avea în atribuția sa masa domnului (СРОА) i s-a spus stolnic etc.

Statele feudale românești nu au copiat organizarea sfatului și dregătoriilor după nici un alt stat, ci au adoptat de la Imperiul bizantin, prin intermediul statelor feudale sud-slave cu o organizare mai veche, numirile și în parte funcțiile acelor dregători care corespundeau unor necesități interne. Că este așa ne-o dovedește faptul că din numeroasele funcții și dregătorii din Imperiul bizantin (peste 80)¹⁹ nu s-au preluat decât numirile câtorva din ele, și anume a acelor care au fost considerate ca necesare în statele noastre feudale (în primul rînd logofătul și vistierul și probabil comisul).

În statul feudal bulgar, care a suferit o influență directă și puternică din partea Imperiului bizantin, situația este diferită. Aci se întîlnesc, în afară de logothet și protovistier, o serie de titluri de dregători împrumutate în aceeași formă sau într-o formă apropiată aceleia din Bizanț: proto-sevast, sevastocrator, protokeliotin, protostrator, veliki primikiur, epikerni²⁰ etc. *Niciuna din aceste numiri nu se întîlnește în Țara Românească și Moldova, ceea ce dovedește că, în organizarea dregătoriilor, s-au împrumutat numai acele numiri ce corespundeau necesităților de aici.*

¹⁸ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 74—75.

¹⁹ Despre dregătoriile de la curtea împăratului bizantin există o bogată literatură. Amintim aci doar titlurile studiilor care vorhesc de acești dregători în totalitatea lor (pentru studiile privind pe unii dregători vezi și partea a II-a a lucrării). Vezi lista lor la <Pseudo> Codinos, *De officialibus Palatii C-politani et de Officiis Magnae Ecclesiae Liber* (*Corpus scriptores Historiae Byzantinae*), Bonn, 1839, p. 9—12; R. Guiland, *Observations sur la liste des dignitaires du Pseudo-Codinos* („Revue des études byzantines”, 1954, p. 58—68); o listă a lor se află și la E. Picot și G. Bengesco, *op. cit.*, p. 64—67. Dintre lucrările mai cunoscute amintim: Charles Diehl, *Etudes byzantines*, cap. *Les institutions*, Paris, 1905, Îndeosebi p. 114—122; L. Bréhier, *Le monde byzantin*, vol. II, *Les institutions de l'Empire byzantin*, Paris, 1949, p. 89—165; Gustave Schlumberger, *Sigilographie de l'Empire byzantin*, Paris, 1884, Îndeosebi p. 527—528 etc. A se vedea și bibliografia generală.

²⁰ Despre titlurile dregătorilor din statul feudal bulgar, vezi C. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 386; S. Bobcev, *Titli i sluzbi v oblasnoto upravljenie na starovremenska Bălgaria* („Izvestia na istoriceskoto drujestvo v Sofia”, XI—XII, 1931—1932, p. 228—248); P. Petrov, *O titulah „Sevast” i „protosevast” v srednevekovom bolgarskom gosudarstve* („Vyzantiiskii vremennik”, XVI, 1959, p. 52—64); M. Lascaris, *Vatopedskata gramota na Ńar Ivan Asen II*,

O situație asemănătoare aceleia din Bulgaria se întâlnește și în Serbia, unde au existat în sec. al XIII-lea multe titluri de dregători împrumutate de la Imperiul bizantin, ca și unele titluri și dregătorii, creațiuni autohtone, ce nu se întâlnesc în Țara Românească și Moldova: veliki zupan, veliki vojvoda, veliki tepcija, veliki celnik, veliki sluga (echivalentul lui Μέγας Δομέστικος din Imperiul bizantin), veliki kaznac (marele vistier), dvorodzica (intendentul palatului), enohijar (paharnic), sudija dvorski (judecătorul curții) etc.²¹

*Organizarea statelor feudale fiind într-o mare măsură asemănătoare și nevoile curților stăpînitorilor feudali în general aceleași, era firesc ca numele unora din dregătorii care îndeplineau servicii similare să fie împrumutate de statele mai noi din organizarea statelor feudale mai vechi și în primul rînd de la Bizanț, a cărei cultură și organizare a exercitat o puternică influență în sud-estul Europei, asemănătoare aceleia exercitate în apusul continentului de Imperiul roman*²².

Lipsa unor lucrări de istorie comparată privind instituțiile și organizarea statelor feudale din sud-estul Europei îngreunează mult cercetarea lor și a influențelor exercitate de Imperiul bizantin asupra acestor state. În absența unor asemenea lucrări, ne vom mulțumi doar cu unele observații sumare, pentru a pune în lumină modul cum au fost organizate dregătoriile din statele medievale românești față de instituțiile similare din statele mai apropiate sau mai depărtate.

Cercetînd organizarea curților monarhilor medievali din Europa, constatăm o mare asemănare în felul cum erau alcătuite dregătoriile. Cei mai vechi dregători ai statelor feudale au fost aceia cu caracter domestic, care prestau diverse servicii monarhilor la curtea acestora.

Astfel, la majoritatea curților medievale întîlnim un dregător mai mare peste curtea regală și slujbașii acesteia; acest major domus, numit

Sofia, 1930; M. Andreev, *Votopedskata gramota i vâprositate na bălgarskoto feodalno prava (Le chrysobulle de Vatopédi et les problèmes du droit féodal bulgare)*, Sofia, 1965, cap. VII, p. 148—168 (vezi și recenziia lui Valentin Georgescu din „Revue des études sud-est européennes”, 1965, nr. 3—4, p. 684—688). Despre împărțirea boierilor la curte și în exterior vezi I. Dujcev, *Les bojars dits intérieurs et extérieurs de la Bulgarie médiévale* („Acta Orient. Acad. Scientiarum Hungariae”, t. III, fasc. III, 1953, p. 167—178).

²¹ C. Jirecek, *La civilisation serbe au moyen-âge*, p. 8—10 și St. Novaković, *op. cit.*, p. 209—258. De altfel, după părerea unor cercetători, în statul feudal sîmb a funcționat și o cancelarie de limbă greacă, ceea ce explică influențele grecești mai puternice în terminologia unor instituții (M. Lascaris, *Influences byzantines dans la diplomatie bulgare, serbe et slavoumaine* („Byzantinoslavica”, 1931, p. 509). Vezi și M. Mošin, *Gab es unter den serbischen Herrschern eine griechische Hofkanzlei?* („Archiv für Urkundenforschung”, XIII, 1935, p. 183—197).

²² Despre influența bizantină vezi: N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 73—75; D. A. Zakythynos, *La synthèse byzantine dans l'antiquité Orient-Occident*, în *Actes du colloque international des civilisations balkaniques*, Buc., 1962, p. 107—115; G. Brătianu, *Les assemblées d'États en Europe Orientale au Moyen Age et l'influence du régime politique byzantin* (*Actes du VI-e Congrès international d'études byzantines*, t. I, Paris, 1950, p. 35—36); A. Soloviev, *Der Einfluss der byzantinischen Rechts auf die Völker Osteuropas* („Zeitschrift der Savigny Stiftung”, 76, 1959); D. Angelov, *Die gegenseitigen Beziehungen und Eiflüsse zwischen Byzanz und dem mittelalterlichen Bulgarien* („Byzantinoslavica”, 1959, I, p. 40—50). Vezi și bibliografia generală.

magister aulae regiae în Polonia, palatinus, iudex curiae sau nadorspan în Ungaria, jupanus palatinus în Croația, sudija dvorski în Serbia, dvorečki în cnezatul Kievului, s-a numit la noi vornic.

Al doilea dregător întilnit la curțile medievale este acela care avea grija mesei suveranului ; numit în limba latină magister regiae mensae, praefectus mensae sau dapiferorum regalium magister, acest dregător a devenit senechal în Franța, Küchemeister sau Truchses în Germania, stolnik în cnezatul Kievului, în cnezatele rusești din sec. al XIV-lea, în Polonia și la noi.

Un alt dregător nelipsit de la curțile medievale era cel în grija căruia se găseau băuturile și care turna la masă suveranului său. Acest dregător, numit în limba latină princeps sau magister pincernarum, pincernarum regalium magister, a devenit echanson sau bouteillier în Franța, Mundschenk în Germania, jupanus pincernarius în Croația, enohijar în Serbia, pincerna sau poharnok mester în Ungaria, ceașnik în cnezatele rusești din sec. al XIV-lea, podczaszy în Polonia, în timp ce în Imperiul bizantin a purtat numele πικέργγης, de unde a trecut în Bulgaria sub forma epikerni. La noi i s-a spus paharnic sau ceașnic.

Al patrulea dregător existent la majoritatea curților medievale a fost comes stabuli, mai marele grajdurilor, numit și agazonum regalium magister ; i s-a spus conetable în Franța, Stallmeister în Germania, jupanus cavallarius în Croația, Koniuszni în cnezatul Kievului și în cnezatele rusești din sec. al XIV-lea, Koniuszy în Polonia, Komis s Komni în Bulgaria și comis în Țara Românească și Moldova.

Un dregător care a avut un timp o funcțiune dublă, aceea de îngrijitor al camerei de culcare a suveranului, precum și al tezaurului acestuia, a fost așa numitul cubicularius, cubicularium regalium magister sau supremus camerarius. Din această funcție, unică se pare la începuturile ei, s-au desfăcut cu vremea două : una al cărui titular avea grija camerei de culcare a suveranului (așa numitul chambelan în Franța, postelnic la noi) și o alta, a cărei sarcină era grija tezaurului, al cărui titular s-a numit tesaurarius, Schatzmeister sau podskarbi (la poloni). În Imperiul bizantin cei doi dregători s-au numit πρωτοβεστιαριος (de la care se trage numele vistierului de la noi) și parakimomen, care îndeplinea sarcina vechiului dregător din Imperiul roman praepositus sacri cubiculi.

În sfârșit, majoritatea curților medievale dispuneau de un cancellarius sau notarius, însărcinat cu ținerea corespondenței, care s-a numit la noi logofăt, după numele dregătorului similar din Imperiul bizantin și din statele bulgar și sîrb.

Acestea sînt principalele dregătorii existente la curțile medievale și care nu puteau lipsi nici la curțile domnilor Țării Românești și Moldovei.

Comparînd numirile acestor dregătorii cu acelea utilizate pentru dregătorii de la curțile domnilor statelor feudale românești, constatăm că *nu poate fi vorba de copierea unui model, ci doar de unele influențe*, pe care le-au resimțit, la rîndul lor, toate curțile medievale mai noi de la statele cu o organizare mai veche.

Trecînd acum la analiza izvoarelor narative și documentare ale Țării Românești și Moldovei, trebuie să spunem că acestea sînt foarte sărace în știri privind începuturile și organizarea sfatului domnesc, ceea ce a și dat posibilitatea istoricilor mai vechi să-și exprime păreri diferite în această privință.

Pentru Țara Românească, dispunem de afirmațiile celor două cronici interne, alcătuite tîrziu, în sec. al XVII-lea, cînd se compun și introducerile despre întemeierea și organizarea statului. Prima din aceste cronici, *Letopisețul Cantacuzinesc*, afirmă doar că legendarul Radu Negru — considerat cel dintîi domn al țării — „tocmitu-ș-au țara cu bună pace”²³. Cronica lui Radu Popescu dezvoltă această afirmație luată din *Letopisețul Cantacuzinesc*, explicînd în ce a constat „tocmirea” țării; autorul acestei cronici atribuie lui Radu Negru meritul că „au început a-și tocmi și a-și îndrepta țara cu județe, cu judecători (cu boierii) și cu altele ce era de folosul domniei și a țării”²⁴. Prin afirmația făcută, cronicarul — el însuși mare boier — dorea să arate vechimea dregătorilor de la întemeierea Țării Românești; afirmația sa nu se bazează însă pe informații contemporane înființării sfatului domnesc, deoarece — așa cum vom vedea — documentele cu sfat domnesc sînt ceva mai tîrzii.

Autorii altor lucrări mai tîrzii, din sec. al XVIII-lea și de la începutul sec. al XIX-lea — Bauer²⁵ și D. Fotino²⁶ — pornind de la știrea dată de cronică țării despre „săborul mare” făcut de Radu cel Mare cu boierii, cînd sfîntul Nifon le-a „grăit” acestora „de pravilă și de lege, de tocmitura bisericii . . . de domnie și de boierii”²⁷ — au afirmat că Radu cel Mare a „așezat” dregătoriile țării, sub influența patriarhului Nifon și după modelul acelor de la Bizanț. Faptul că aceste dregătorii existau cu mult înainte de Radu cel Mare arată în modul cel mai clar netemeinicia acestei afirmații.

Izvoarele narative moldovene sînt mai aproape de adevăr decît cele muntene cînd afirmă că Alexandru cel Bun „tocmit-au și boieri mari în svat, de chivernisala țării ș-a pămîntului Moldovei”, cum face interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche, referindu-se la mai buna organizare a sfatului domnesc în această vreme²⁸. El înșiră însă toți dregătorii, chiar pe aceia care nu existau în vremea domniei lui Alexandru cel Bun.

Afirmația cronicarului despre apariția celor mai mulți dregători în timpul acestei domnii este confirmată de faptul că în documentele emise de cancelaria Moldovei în această vreme sînt amintiți pentru prima dată cei mai mulți dintre marii dregători, așa cum în Țara Românească aceștia

²³ *Istoria Țării Românești*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, p. 3.

²⁴ Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 5. În ediția N. Iorga, p. 2, „cu boierii” nu e pus în paranteze.

²⁵ Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Franckfurt-Leipzig, 1778, p. 42—43.

²⁶ D. Fotino, *Istoria Daciei*, II, p. 36.

²⁷ *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 6. Pentru „tradiția” despre începuturile dregătorilor vezi și C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni*, p. 50—54.

²⁸ Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. P. P. Pașculescu, ed. a II-a, p. 76.

apar în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn (deși, fără îndoială, unii dintre ei pot fi mai vechi).

Cunoscînd asemănarea dintre dregătoriile Moldovei și acelea de la curtea împăratului Bizanțului și ca să explice această asemănare, Dimitrie Cantemir a susținut că așezarea dregătoriilor s-a făcut de către Alexandru cel Bun după ce a dobîndit de la împăratul Ioan Paleologul titlul de despot și coroană regească; el și-ar fi alcătuit curtea după modelul aceleia din Bizanț²⁹. Mai întii, Dimitrie Cantemir exagerează cînd afirmă că, atît în Moldova cît și la Bizanț, dregătorii aveau aceleași nume și aceleași atribuții. În plus, după cum a arătat Alexandru Elian, Moldova nu a avut în această epocă legături directe cu Bizanțul, influențele bizantine venind prin filieră sud-slavă³⁰, astfel încît pe afirmațiile tîrzii, din sec. al XVIII-lea, despre originea bizantină a dregătoriilor moldovene nu se poate pune temei, chiar dacă aceste afirmații se datoresc unui domn învățat ca Dimitrie Cantemir.

Mai precise în știri decît izvoarele narative sînt documentele interne contemporane, în care sînt amintiți primii dregători.

Pentru Țara Românească, cel mai vechi document cunoscut este privilegiul comercial acordat de Vladislav I negustorilor brașoveni la 20 ian. 1368, în care domnul se adresează „vobis . . . universis fidelibus nostris, comitibus, castellanis, iudicibus, tributariis, officialibus et cuiusvis status hominibus in terra nostra Transalpina constitutis”, cerîndu-le să nu împiedice exercitarea comerțului negustorilor brașoveni și să nu ia vamă mai mare decît cea obișnuită³¹.

Analizînd acest document, C. C. Giurescu a identificat pe comiți cu „marii dregători de la curte”, pe castelani cu pîrcălabi, pe „iudices” cu judecătorii domnești, pe „tributari” cu vameșii și pe „officiales” cu subalternii marilor dregători, trăgînd de aici concluzia că, încă din vremea lui Vladislav, țara era „deplin organizată”, avînd dregători mari, pîrcălabi în județe și „un întreg aparat administrativ-fiscal” și că această organizare se datorește predecesorilor lui Vlaicu³².

C. C. Giurescu a pierdut din vedere faptul — important după părerea noastră — că documentul din 1368 a fost scris în limba latină, după un formular redactat chiar în Transilvania, și că dregătorii amintiți sînt întîlniți în Transilvania și Ungaria, nefiind neapărat necesar ca ei să aibă corespondenți în Țara Românească. Alcătuitoarea documentului a înșirat pe toți acești comiți, castelani, tributari etc. așa cum știa el că există în

²⁹ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 162.

³⁰ Al. Elian, *Bizanțul și Moldova în sec. XV*, în vol. *Cultura moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1964, p. 97 și urm.

³¹ *Hurmuzaki*, XV, p. 2.

³² C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 30—32.

Transilvania, fără ca aceasta să reflecte în mod fidel realitățile din Țara Românească ³³.

Afirmînd acest lucru, nu negăm existența unor sfetnici și dregători încă de la începuturile statelor feudale românești. Cum domnul ales de boieri nu putea conduce țara singur, fără sprijinul acestora, era firesc ca în jurul și la curtea sa să se găsească un număr de boieri care să-l ajute la conducerea treburilor țării și să-i asigure, în același timp, fastul curții domnești, problemă importantă pentru toți monarhii din evul mediu.

Primele cinci documente interne emise de cancelaria domnească din Țara Românească între 16 iulie 1372 și 20 mai 1388 ³⁴ nu au ca martori boieri. (Aceasta nu înseamnă, se înțelege, că domnul conducea țara fără sfatul său). Cel dintîi document în care sînt invocați de către domn martori pentru un hrisov al său poartă data de 4 sept. 1389 și în el apar: popa Nicodim, popa Gavriil, ieromonahul Serapion și jupanii: Vladislav vornic, Bars, Roman, Mădricica, Truțea, Vlad, Dan, Oncia, Mogoș, Danciul și Cîrstian, așadar trei clerici și 11 boieri, din care numai unul are dregătorie de vornic ³⁵.

Comparînd acest document cu acela din 10 iunie 1415, eliberat tot de cancelaria lui Mircea cel Bătrîn, în care sînt amintiți ca martori: Radu ban-vornic, Martin, Aga ban, Stoica Rusul, Dragomir de la Segarcea, Baldovin logofăt, Micul vistier, Vasea purtătorul de sabie, Stanciu comis, Manea stolnic și Gherghina paharnic ³⁶, deci nu mai puțin de opt dregători (din care unul cumulînd probabil două funcții), ajungem la concluzia — la care au ajuns și alți istorici — că *cei mai mulți dregători au apărut în documente (cel puțin ca membri al sfatului) în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, într-o vreme în care statul feudal Țara Românească a cunoscut o epocă de consolidare și organizare mai temeinică* ³⁷ (acest document este, de altfel, singurul din această vreme în care apar atît de mulți dregători, în celelalte numărul boierilor cu dregătorii fiind mai mic decît al celor fără dregătorii).

Chiar dacă apariția în documente a dregătorilor și înființarea dregătorilor respective nu sînt sincronice (de altfel, în nici un document din această vreme nu ni se anunță înființarea cutărei dregătorii!), nu se poate totuși admite o diferență de timp prea mare între aceste două procese. Fără să neglijem această constatare, este foarte probabil că unii dintre

³³ Cf. în acest sens N. Grănadă, *Documente scrise de destinatari* („Codrul Cosminului”, V—VI, 1927—1928, p. 567—569), care susține că privilegiul din 1368 a fost scris de brașoveni și că „înșirarea diverselor categorii de dregători nu ar reda atît organizarea administrativă a Munteniei, cît mai ales aceea din Transilvania, cunoscută brașovenilor”. O părere asemănătoare are și Maria Holban, care afirmă că actul din 1368 a fost întocmit de cancelaria regelui maghiar, fiind doar întărit de domnul Țării Românești („Studii”, XV, 1962, nr. 2, p. 339).

³⁴ D.R.H., B., vol. I, p. 17, 19, 21, 24—25, 28.

³⁵ *Ibidem*, p. 29.

³⁶ *Ibidem*, p. 82.

³⁷ Vezi *Istoria României*, II, p. 375—376. Despre sfatul domnesc în această vreme vezi și P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 113—117.

dregătorii amintiți ca membri ai sfatului domnesc în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn să fi existat și înainte de domnia acestuia, dar ei să nu fi fost amintiți în sfat decît în această vreme, *cînd dregătoriile încep să capete o importanță mai mare, tocmai datorită unei mai bune organizări a statului feudal Țara Românească.*

Întrucît, la începuturile vieții feudale de stat, dregătorii reprezentau în primul rînd forma de organizare a vieții de curte, este de presupus de asemenea în mod firesc că *dregătorii nu au apărut toți o dată, ci pe măsură ce curtea domnească își perfecționa organizarea, o dată cu dezvoltarea și consolidarea statului feudal.*

Pe măsură ce atribuțiile unora dintre primii dregători se înmulțeau, iar unii dintre ei (de pildă vornicul) își extindeau autoritatea de la curtea domnească asupra teritoriului țării, unele atribuții au trebuit să fie preluate de dregători noi. Astfel, este foarte probabil că vornicul — cel mai vechi dregător amintit în documentele Țării Românești — a acumulat la începutul activității sale la curtea domnească o serie din atribuțiile pe care le vor îndeplini mai tîrziu alți dregători de la această curte (postelnicul, armașul etc.).

Fără îndoială că predecesorii lui Mircea cel Bătrîn au avut și ei o curte domnească (fapt dovedit de săpăturile arheologice de la Curtea de Argeș) și un sfat domnesc, alcătuit din boieri. Boierii — vasali ai domnului — avînd obligația față de acesta de a-i acorda așa numitul „consilium” și, în plus, avînd grija ca domnul să conducă țara în conformitate cu interesele clasei lor, era firesc ca o parte din ei să fi fost prezenți la curtea domnească încă de la formarea statelor feudale românești. Documentele nu ne-au păstrat însă componența acestui sfat domnesc de la începuturile statelor feudale românești, astfel încît, pentru această epocă, nu putem face decît unele presupuneri logice, bazate pe constatări din documentele mai tîrzii.

Prima constatare care trebuie reținută este aceea că *în această vreme, sec. al XIV-lea — prima jumătate a sec. al XV-lea, dregătorii ocupau în general o poziție mai puțin importantă în sfatul domnesc decît marii boieri care nu aveau dregătorii.* Participarea marilor boieri la sfatul domnului și la guvernarea țării nu era legată deci de ocuparea unei dregătorii.

Astfel, din cei 163 de boieri ce apar în sfatul domnesc al Țării Românești din anul 1389 pînă către mijlocul sec. al XV-lea, 91 — deci mai mult de jumătate — nu au avut titluri de dregători, 55 au avut asemenea titluri, iar alți 17 au fost membri ai sfatului domnesc atît în calitate de dregători, cît și fără asemenea titluri (de obicei apărînd fără titlu în fruntea sfatului după ce ocupaseră un timp dregătorii).

În toată această perioadă, *membrii sfatului domnesc care nu ocupau dregătorii sînt citați de regulă înaintea celor cu dregătorii (în afară de ban și vornic)*³⁸, *ceea ce arată că importanța membrilor sfatului domnesc și dreptul*

³⁸ Cf. în această privință și A. D. Xenopol, *op. cit.*, III, p. 180, care afirmă că „în genere, boierii titrați (adică dregătorii — N.S.) sînt înșirați în urma celor fără titluri” și C. Giurescu, *Despre boieri*, în *Studii de istorie socială*, p. 243—241.

de a fi membru al sfatului nu erau determinate de ocuparea unei dregătorii, ci de importanța și averea boierilor respectivi.

De altfel, după cum a arătat și C. C. Giurescu, în această vreme, în numeroase cazuri, diecii cancelariei domnești omiteau să adauge la numele membrilor sfatului domnesc dregătoriile pe care le ocupau, ceea ce dovedește că posesorii acestor dregătorii erau membri ai sfatului domnesc în primul rînd datorită situației lor sociale, nu faptului că ocupau dregătorii ³⁹.

În Moldova se obișnuia chiar ca marii boieri membri ai sfatului domnesc să adauge la consimțămîntul ce și-l dădeau pentru actele politice ale domnului și „credința” fiilor lor. Menționarea acestora în atari împrejurări avea menirea să arate că boierii respectivi erau membri ai sfatului domnesc nu în calitate de dregători auxiliari ai domniei (chiar dacă ar fi fost dregători, dregătoria nu se moșteneau), ci în calitate de stăpîni ai domeniilor lor.

Faptul că, pînă în a doua jumătate a sec. al XV-lea, boierii fără dregătorii apar de regulă în sfatul domnesc înaintea acelor care ocupau asemenea dregătorii și în număr mai mare decît aceștia arată reala participare la guvernarea statului feudal a boierilor respectivi, guvernare în care ei jucau un rol mai important decît dregătorii, a căror principală atribuție în această vreme era asigurarea fastului feudal de curte.

De aceea, chiar dacă o parte dintre dregători — nu știm cîți dintre aceștia — au ființat încă din primele decenii ale existenței statelor feudale românești, aceasta nu este o dovadă că statele respective erau „deplin organizate”, deoarece în această vreme dregătorii nu jucau un rol prea important în guvernarea țării și în sfatul domnesc; țara se „autoadministra” în bună parte, iar sfatul domnesc era alcătuit în primul rînd din boieri care nu ocupau dregătorii.

Întrucît, în timpul fărîmîțării feudale, participarea boierilor la sfatul domnesc și deci la guvernarea țării alături de domn nu era condiționată de ocuparea unei dregătorii, iar sfatul domnesc nu era format decît în mică măsură din dregători, *aparitia sfatului domnesc și aceea a dregătoriilor constituie două procese diferite, sfatul domnesc putînd să existe și înainte de apariția dregătorilor, el nefiînd constituit decît mai tîrziu din dregători.*

La început, sfatul domnesc a fost alcătuit îndeosebi din marii boieri care nu ocupau dregătorii și care erau membri ai sfatului datorită faptului că făceau parte din clasa boierească, clasă care conducea țara alături de domn. Boierii mari aveau dreptul și datoria de a-l ajuta pe domn la conducerea țării; dintre ei nu sînt citați însă ca martori în sfat decît aceia care erau prezenți la curtea domnească (aceasta și explică compoziția destul de variată a sfatului).

³⁹ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 7—12. Despre această problemă vezi și idem, *Noi contribuțiuni*, p. 29—32, unde se arată — urmînd părerea lui A. D. Xenopol (*op. cit.*, p. 182) — că în această vreme averea avea importanță, nu dregătoria și că boierii fără titluri precedau în sfat pe cei care ocupau dregătorii.

b. Sfatul domnesc în timpul centralizării statelor feudale
și al feudalismului dezvoltat

În a doua jumătate a sec. al XV-lea, o dată cu procesul de întărire a autorității centrale, în sfatul domnesc încep să aibă o tot mai mare pondere dregătorii domniei, boierii fără dregătorii fiind eliminați treptat din sfat, astfel încît la sfîrșitul domniilor lui Ștefan cel Mare, în Moldova, și Radu cel Mare, în Țara Românească, *sfatul domnesc ajunge a fi format numai din boierii care ocupau dregătorii sau din foștii dregători*, compoziție pe care o va păstra în tot cursul sec. al XVI-lea.

Astfel, dacă în anul 1451, sfatul domnesc din Țara Românească era format în medie dintr-un număr egal de boieri fără dregătorii și boieri cu dregătorii, în timpul domniei lui Vlad Țepeș predomina deja dregătorii, pentru ca, în vremea domniei lui Vlad Călugărul, să întîlnim în sfat cîte 8—9 dregători, față de 3—5 boieri fără titluri de dregători⁴⁰. *Primul document în care toți martorii din sfatul domnesc ocupă dregătorii poartă data de 5 iunie 1494*⁴¹, deși foștii dregători vor mai fi citați sporadic între membrii sfatului domnesc și după această dată (mai ales în sec. al XVI-lea și mult mai rar în secolul următor).

Desigur că și acești dregători, membri ai sfatului domnesc, erau recrutați tot din rîndurile boierimii. Faptul că marii stăpîni feudali acceptă ca o onoare pentru ei să exercite dregătorii la curtea domnească, ca și posibilitatea domniei de a alcătui în această vreme sfatul domnesc numai din dregătorii aflați în slujba sa sînt procese legate fără îndoială de creșterea prestigiului domniei ca autoritate centrală în statul feudal și nu pot fi explicate decît prin întărirea acestei autorități și printr-o mai bună organizare a statului.

În Moldova, procesul este asemănător. În vremea domniei lui Alexandru cel Bun, numărul membrilor sfatului domnesc care nu dețineau dregătorii varia între 7 și 19, în timp ce membrii sfatului domnesc care ocupau dregătorii erau în număr de 3—7. În timpul domniei lui Ștefan cel Mare acest raport a fost răsturnat în favoarea dregătorilor. Astfel, dacă la 13 sept. 1473 se numărau ca martori în sfatul domnesc 16 dregători și 9 boieri fără titluri sau foști dregători, în tratatul încheiat în 1499 cu regele Poloniei, toți cei 22 de martori ai lui Ștefan (în afară de mitropolit și episcopi), numiți acum „boieri sfetnici ai Moldovei”, poartă titluri de dregători⁴². Dintre acești 22, 14 dregători ocupau funcții militare, aceasta deoarece Ștefan cel Mare a introdus în rîndul membrilor obișnuiți ai sfatului domnesc pe portarul de Suceava și pe pîrcălabii cetățîilor, mărind astfel numărul dregătorilor membri ai sfatului⁴³.

⁴⁰ Aceste constatări au la bază listele sfatului domnesc întocmite de noi pe ani și pe domnii.

⁴¹ D.R.H., B., vol. I, p. 408.

⁴² I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 4 și urm. Vezi și *Istoria României*, II, p. 534—535.

⁴³ Vezi mai jos p. 204—205.

Un calcul făcut de A. Sacerdoțeanu ilustrează și în alt chip raportul dintre numărul membrilor sfatului domnesc care ocupau dregătoria și acela al boierilor fără dregătoria. Din cei 119 membri ai sfatului domnesc din vremea domniei lui Ștefan cel Mare doar 27 (deci 23%) nu au titluri de dregători (cei mai mulți apărind în prima parte a domniei lui Ștefan cel Mare), în timp ce 92 de membri al sfatului (sau 77%) ocupă dregătoria ⁴⁴.

În aceeași vreme, sfatul domnesc devine un organism separat de restul mării boierini, care putea participa înainte la ședințele sfatului domnesc. Așa se explică folosirea în această vreme a unor formule de cancelarie ca acestea: „cu toți boierii noștri moldoveni și îndeosebi cu tot sfatul nostru”, „cu toți boierii și cu sfatul nostru” sau „cu boierii noștri și cu tot sfatul nostru cel mai înalt” ⁴⁵.

Reținem deci că, în urma consolidării poziției puterii centrale, *în a doua jumătate a sec. al XV-lea, mării boieri care erau membri ai sfatului domnesc numai în calitatea lor de mari stăpîni feudali au fost înlocuiți treptat din sfat cu dregătoria domnului, sfatul domnesc fiind format la sfîrșitul sec. al XV-lea — începutul sec. al XVI-lea numai din dregători. Calitatea de membru al sfatului domnesc nu o mai dădea în acest timp simpla stăpînire de domenii întinse, ci ocuparea unei dregătoria la curtea domnească.*

Transformarea sfatului domnesc dintr-un consiliu de mari stăpîni feudali într-un sfat de dregători ai domniei, care prestau slujbă la curtea domnească sau în statul feudal, este dovada unei mai bune organizări a statului feudal, ca urmare a întăririi autorității centrale.

Trebuie să arătăm aci că acest proces este caracteristic și altor state feudale din Europa. De pildă, în Franța, consiliul regelui, alcătuit în secolele X—XIII dintr-un grup de nobili care asistau pe rege la conducerea treburilor țării — fără a îndeplini atribuții diferențiate — a devenit în timpul domniei regelui Filip cel Frumos (1285—1314), o dată cu întărirea puterii regale, un consiliu restrîns de sfetnici, ale căror atribuții încep a fi tot mai diferențiate ⁴⁶.

În sec. al XVI-lea, sfatul domnesc din Țara Românească și Moldova va avea aproximativ aceeași înfățișare de la începutul acestui secol, cu deosebirea că, în această vreme, vor dispărea treptat dintre martorii citați ai sfatului foștii dregători și vor apărea în documente tot mai mulți dregători ai doilea. La sfîrșitul secolului, așa cum am arătat mai sus, sfatul domnesc se va numi divan.

În sec. al XVII-lea, evoluția sfatului domnesc și dregătoriilor continuă. Ca urmare a lărgirii atribuțiilor sfatului domnesc și ale membrilor săi, au loc în acest timp o serie de transformări, care nu au dus însă la schimbarea radicală a acestor vechi instituții feudale.

⁴⁴ A. Sacerdoțeanu, *Divanetele lui Ștefan cel Mare* („Analele Univ. C. I. Parhon”, 1956, s. științe sociale, istorie, p. 168—169).

⁴⁵ Vezi mai sus p. 14—15.

⁴⁶ F. Lot-R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au Moyen-âge*, t. II, *Institutions royales*, Paris, 1958, p. 75—76.

Astfel, membrii sfatului domnesc, care înainte prestau slujbă domnului ca suzeran al lor, alcătuiesc acum „sfatul țării”⁴⁷, datorită slujbelor tot mai numeroase pe care le îndeplinesc în țară și peste hotarele ei. Ei nu au devenit prin aceasta niște funcționari ai statului în sensul modern al cuvîntului. Alături de dregătorii cu atribuții de ordin public tot mai numeroase, în sfatul domnesc au rămas mai departe și dregătorii a căror menire principală era asigurarea serviciilor necesare curții domnești și persoanei domnului țării.

Ca urmare a creșterii importanței și rentabilității dregătoriilor în statul feudal, marii boieri manifestă un interes deosebit pentru ocuparea lor, în a doua jumătate a secolului avînd loc o adevărată luptă între partidele boierești pentru deținerea dregătoriilor și puterii⁴⁸. Importanța crescîndă a dregătoriilor se reflectă și în terminologia folosită, în sec. al XVII-lea termenul de boier devenind sinonim cu acela de dregător, ca urmare a faptului că boieria este tot mai mult condiționată de ocuparea unei dregătorii⁴⁹.

În aceeași vreme, unele din vechile dregătorii ale țării decad, iar deținătorii lor sînt citați tot mai rar ca membri ai sfatului domnesc pentru ca, din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, să nu mai fie amintiți. Acesta este cazul pircălabilor din Moldova, care, în epoca anterioară, apăreau cîte 4—8 ca membri ai sfatului domnesc.

În același timp, în sfatul domnesc al Țării Românești, sînt citați tot mai adesea trei dregători care înainte nu figurau printre membrii obișnuși ai sfatului; e vorba de clucer, sluger și pitar.

O altă transformare ce merită a fi reținută este aceea a diferențierii ce se face în acest secol între sfatul domnesc restrîns, alcătuit din marii dregători, și un sfat mai larg, care cuprindea și pe dregătorii mai mici. Acest sfat mai larg a căpătat denumirea de divan⁵⁰.

Aceasta este în linii mari evoluția sfatului domnesc în secolele XIV—XVII. Asupra unor probleme și aspecte legate de evoluția acestei instituții și a dregătoriilor vom mai reveni în cursul lucrării.

c. Numărul membrilor sfatului domnesc

Numărul membrilor sfatului domnesc a cunoscut, îndeosebi în prima jumătate a sec. al XV-lea, o fluctuație destul de mare, mai ales în Moldova și mai puțin în Țara Românească. În Țara Românească numărul membrilor sfatului domnesc a fost în general mai mic decît acela din Moldova; pînă la jumătatea sec. al XV-lea, el nu a trecut în general de 10—15, în timp ce în Moldova, în aceeași vreme, apăreau 20—30 de martori, iar uneori și mai mulți.

⁴⁷ Vezi mai sus p. 16.

⁴⁸ Vezi mai jos p. 132—134.

⁴⁹ Vezi mai sus, p. 37—38.

⁵⁰ Vezi mai sus p. 18—20.

După cum am arătat într-un paragraf precedent, pînă la începutul sec. al XVI-lea, sfatul domnesc din Țara Românească a cuprins numeroși boieri fără dregătorii (mai ales pînă la mijlocul sec. al XV-lea) și foști dregători (după această dată). Din această pricină, ca și a absenței unora din aceștia de la curte, numărul membrilor sfatului domnesc era variabil.

În sec. al XVI-lea, sfatul domnesc căpătînd o componență mai stabilă, fiind format numai din dregători sau foști dregători, numărul membrilor săi a fost în general de 8—9 dregători, la care se adăugau uneori pîrcălabul de Poenari și cîțiva (1—3) din foștii dregători.

Deși numărul dregătorilor care apar ca martori obișnuiți ai sfatului domnesc a continuat să fie de 8—9 și în a doua jumătate a sec. al XVI-lea și în primele decenii ale celui următor, izvoare din această vreme ne dovedesc că *sfatul domnesc era format de fapt din 12 membri*, din care trei (clucerul, pitarul și slugerul) nu vor apare ca membri ai sfatului domnesc decît din vremea domniei lui Matei Basarab.

Prima informație privind numărul de 12 membri ai sfatului domnesc o datorăm italianului Franco Sivori, care afirmă că stăpînul său, Petru Cerceș (1583—1585), îi oferise dregătoria de mare postelnic „care este una din cele 12 dregătorii de seamă ale țării”⁵¹. Același număr de 12 mari dregători exista și în vremea domniei lui Mihai Viteazul⁵², dregători pe care principele Transilvaniei, Sigismund Bathory, i-a pus „ispravnici preste tot venitul țării”⁵³. Despre urmașul lui Mihai Viteazul la tronul Țării Românești, Radu Șerban, se spunea la 26 iunie 1614 că, în vremea domniei lui Mihai Viteazul, „a fost dregător din cei 12, rangul lui mare paharnic”⁵⁴.

Situația a rămas aceeași și în sec. al XVII-lea. Referindu-se la domnia lui Matei Basarab, italianul Locadello, care ne-a vizitat țara la 1641, ne informează că domnul „își alege ca sfetnici 12 boieri (dodezi boiari), care au însărcinarea de a cîrmui țara”⁵⁵. În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, se vorbește de asemenea de existența a 12 boieri ai divanului⁵⁶. Despre același număr de 12 dregători (consilieri) ne informează și italianul N. de Porta, la 1726, numai că numele unora din cele 12 dregătorii diferă puțin față de secolul precedent⁵⁷.

O situație puțin deosebită de aceasta ne este relatată de autorul *Relației istorice* din vremea domniei lui Șerban Cantacuzino, după părerea

⁵¹ Șt. Pascu, *Petru Cerceș și Țara Românească*, p. 170.

⁵² *Hurmuzaki*, XII, p. 50 și III/1, p. 212 și 474.

⁵³ *Istoria Țării Românești*, ed. D. Simonescu și C. Grecescu, p. 59. Vezi și D. Fotino, *Istoria Daciei*, II, p. 65.

⁵⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 287. Despre cei 12 dregători ai lui Mihai Viteazul vezi și I. Minea, *Instanțe muntene de judecată în vremea lui Mihai Viteazul („Comunicări”*, Bul. Inst. Xenopol — Iași, nr. 3, 1942, p. 5—7).

⁵⁵ „Arhiva”, Iași, V, 1894. p. 115.

⁵⁶ *Studii și mal. de istorie medie*, V, p. 366.

⁵⁷ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, II, p. 82—83. În plus, de Porta susține că numai șase mari dregători luau parte la sfat (banul, vornicul, logofătul, spătarul, vistierul și marele clucer), în timp ce ceilalți șase (postelnicul, paharnicul, slugerul, comisul, serdarul și stolnicul) nu participau la sfat.

căruia numărul membrilor din sfatul domnesc era de 14 ⁵⁸, deşi, în această vreme, numărul martorilor obișnuți ai sfatului domnesc — inclusiv clucerul, slugerul și pitarul, care au fost introduși ca martori obișnuți ai sfatului domnesc către mijlocul sec. al XVII-lea — era de 12.

Cît privește pe Anton Maria del Chiaro, acesta consideră că, în vremea domniei lui Constantin Brincoveanu, existau 16 dregători principali în rîndul cărora trece și pe unii din cei care nu se găseau între membrii obișnuți ai sfatului domnesc din această vreme ⁵⁹.

Trebuie să semnalăm și faptul că introducerea celor trei dregători (clucerul, pitarul și slugerul) între martorii sfatului domnesc din sec. al XVII-lea s-a făcut treptat, ei apărînd în sfatul domnesc de numeroase ori — dar cu intermitențe — în timpul domniei lui Matei Basarab, pentru a deveni apoi martori obișnuți ai sfatului ⁶⁰.

Diferențele înregistrate de numărul martorilor din sfatul domnesc din secolele XVI—XVII se datoresc faptului că între membrii acestuia sînt citați uneori dregători care nu erau membri obișnuți ai sfatului domnesc în epoca respectivă, ca și unii dregători noi (în sec. al XVII-lea) sau foști dregători. Astfel, atît în sec. al XVI-lea, cît și în cel următor, sînt citați uneori printre martorii din sfatul domnesc : marele armaș, marele șetrar, marele portar, marele agă, marele medelnicer, marele sluger, marele clucer, marele pitar (ultimii trei înainte de introducerea lor între martorii obișnuți ai sfatului domnesc), iar în sec. al XVII-lea și marele serdar, adică, în general, dregătorii care făceau parte în această vreme din divan, nu din sfatul domnesc propriu zis ⁶¹.

De pildă, deși în sec. al XVI-lea martorii obișnuți ai sfatului domnesc erau opt (fără ban) sau nouă dregători (cu acesta), într-un document din 12 sept. 1523, sînt citați, în afară de aceștia : portarul, pitarul, armașul, șetrarul și medelnicerul, deci cinci dregători care nu făceau parte dintre membrii obișnuți ai sfatului domnesc ⁶². Într-un alt document, din 17 mart. 1534, numărul membrilor din sfatul domnesc al Țării Românești urcă pînă la 18 (cel mai mare atins în această vreme), datorită faptului că sînt citați alături de cei nouă membri obișnuți ai sfatului domnesc : cinci foști mari dregători, doi bani (pe lîngă cel mare) și doi pîrcălabi de Poenari ⁶³.

În a doua jumătate a sec. al XVI-lea, numărul membrilor din sfatul domnesc a înregistrat rareori fluctuații mai mari. Cea mai importantă de semnalat este aceea din documentele din 14 mai și 4 iunie 1580 ; în

⁵⁸ Vezi mai jos p. 66.

⁵⁹ Vezi mai jos p. 66.

⁶⁰ Astfel, marele sluger apare de numeroase ori în sfat în perioada 1639—1654, cînd mari slugeri au fost : Drăgușin Deleanu (acesta apare o dată, 1639), Ghiorma Alexeanu (o dată, 1645), Dumitru Filîșanu (de 5 ori, 1646—1647), Bunea Grădișteanu (de 7 ori), Socol Cornățeanu (de 2 ori), Udrea Doicescu (de 5 ori), Danciu Pîrlianu (de 3 ori), în timp ce Necula Glogoveanu, mare pitar între 1644 și 1654, apare de numeroase ori în sfatul domnesc în perioada 1651—1654.

⁶¹ Vezi și mai jos p. 58.

⁶² *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 177.

⁶³ *Ibidem*, vol. II, p. 155.

primul, eliberat mănăstirii Radu Vodă, apar 14 martori în sfatul domnesc (din care 6 foști dregători), în timp ce în al doilea, emis pentru Gonțea mare paharnic, numărul dregătorilor este numai de 7 (dregătorii obișnuți, minus beneficiarul actului) ⁶⁴.

Sfatul domnesc al Țării Românești a cuprins un număr mai mare de membri (18—20) în timpul celor două domnii ale lui Grigore Ghica, când sînt citați uneori, pe lângă dregătorii obișnuți, doi foști mari dregători care au jucat un rol deosebit de important în viața politică a vremii (Gheorghe Băleanu și Stroe Leurdeanu) și alți patru dregători noi, pe care Grigore Ghica i-a introdus ca membri ai sfatului domnesc și care, după domnia sa, vor rămîne dregători de divan: marele medelnicer (1664—1665, 1673—1676), marele serdar (1664—1666, 1668—1676), marele jîtnicer (1673—1674) și marele șetrar (1673—1676) ⁶⁵.

Erau și anumite împrejurări speciale în care sfatul domnesc apărea într-o formă mult mai redusă decît cea obișnuită. Aceasta se întîmpla de obicei fie la începutul unor domnii noi, cînd domnul nu avusese încă timpul să-și numească dregătorii, sau cînd domnia nefiind consolidată marii boieri nu se strînseseră încă în jurul domnului nou. Astfel, într-un document emis la Strehaia, la 26 febr. 1602, de Radu Mihnea, apar ca martori doar doi mari dregători: Vintilă mare ban și Stoica mare postelnic ⁶⁶, în timp ce primul document eliberat de cancelaria lui Mihai Radu, la 22 april. 1658, are numai patru locuri de dregători ocupate (vornic, vistier, stolnic și postelnic), restul de patru (logofăt, spătar, comis și paharnic) fiind lăsate albe ⁶⁷.

O situație asemănătoare în parte întîlnim și în timpul domniei a doua a lui Mihnea Turcitul, aflat în conflict cu marea boierime, cînd în sfatul domnesc apar uneori numai șase membri ⁶⁸.

În sec. al XVII-lea se întîmpla uneori ca locul unui dregător din sfat să fie lăsat liber, fie atunci cînd acesta era beneficiarul actului ⁶⁹, fie după ce titularul murise iar domnul nu numise încă pe succesorul său (de pildă, după moartea lui Vintilă Corbeanu mare ban, în 1693, sau după aceea a lui Alexandru Alexandru mare vornic, în 1695).

Numărul martorilor din sfat era apoi în funcție și de prezența la curte a dregătorilor respectivi; cînd aceștia erau plecați în diverse misiuni, ei nu erau citați de regulă ca membri ai sfatului (deși înșirarea lor se făcea uneori în mod mecanic). Într-un document din 5 iunie 1676, de pildă,

⁶⁴ *Ibidem*, vol. IV, p. 475 și 477.

⁶⁵ Vezi deosebi doc. din: 24 mart., 10, 15, 23 april. 1673, 2 iunie 1673 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, VIII/18, ms. 314, f. 159—160, Acad. R. S. România, XCIV/8, Muzeul de istorie Buc. nr. 26 914 și Acad. R. S. România, DCXXXIX/20). Vezi și mai jos la dregătorii respectivi.

⁶⁶ *Studii și mat. de istorie medie*, V, p. 617.

⁶⁷ Muzeul Reg. Craiova, nr. 87.

⁶⁸ Vezi doc. din 8 febr. 1590 (Acad. R. S. România, DLXXII/2). Vezi și doc. din 24 sept. 1581, în care apar ca martori doar cinci membri ai sfatului domnesc: vornicul, logofătul, spătarul, vistierul și paharnicul (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. V, p. 177).

⁶⁹ Vezi mai jos p. 64—65.

domnul declara că, într-o pricină privind pe Constantin Brîncoveanu al doilea logofăt, „întrebat-am pre toți cinstiții deregătorii domnii mele, boierii divanului carii s-au întîmplat în divan”⁷⁰.

Numărul membrilor sfatului domnesc din Moldova a cunoscut o și mai mare fluctuație decît acela din Țara Românească. În sec. al XV-lea, acest număr a variat între 5 și 39 de membri, numărul obișnuit fiind în jur de 20 de membri.

Astfel, dacă la 1392 lista sfatului era alcătuită din 14 boieri plus frații unuia din aceștia, la 1409 sfatul era format din 16 boieri (9 fără funcții și 7 dregători), la 1411 din 18—25 de boieri, la 1429 din 26 de boieri, la 1436 din 31 de boieri, pentru ca la 16 april. 1443 să atingă numărul de 33 de membri. Pe de altă parte, în această vreme (1441—1451) în sfatul unor domni apar doar cîte 5, 6, 8 sau 9 martori⁷¹.

Precum observăm, sfatul domnesc a cunoscut cea mai mare fluctuație în epoca ce a urmat domniei lui Alexandru cel Bun, epocă ce se caracterizează prin lupte pentru domnie între succesorii acestuia, lupte care au dus la împărțirea temporară a țării între doi domni și la creșterea influenței politice a marii boierimi. Cînd domnii asociați dădeau împreună documente, sfatul lor era foarte numeros (28—39 de membri)⁷².

În prima jumătate a sec. al XV-lea, se întîmpla chiar ca numărul martorilor și componența sfatului domnesc să difere în două documente emise în aceeași zi sau la intervale scurte de timp. Astfel, două documente eliberate la 22 sept. 1411 au sfaturi diferite : în primul sînt citați 18 boieri martori, iar în cel de al doilea 21 (apar patru boieri noi și lipsește unul din cei din primul document, deși este de presupus că, în aceeași zi, toți erau prezenți la curtea domnească)⁷³. Alte două documente emise de cancelaria lui Ștefan voievod la 16 april. și 1 mai 1443 (deci la interval de două săptămîni) prezintă diferențe și mai mari : pe cînd în primul se citează mărturia a 33 de membri (din care 16 dregători sau foști dregători), în cel de al doilea apar doar 11 membri ai sfatului domnesc⁷⁴. Diferențe sensibile se înregistrează și între documentele emise la 30 și 31 mai 1443, în primul fiind invocată mărturia a 29 de membri ai sfatului domnesc, iar în cel de al doilea (emis în ziua următoare) numărul martorilor din sfat fiind doar de 23⁷⁵. Numărul membrilor sfatului domnesc nu depindea deci numai de prezența acestora la curte.

⁷⁰ Acad. R. S. România, CXXXIV/82.

⁷¹ Vezi doc. din : 3 april. 1441, 25 aug. 1443, 26 april. 1444, 30 sept. 1445, 31 iulie 1451, 5 mart. 1453 etc. (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XIV—XV*, p. 172, 200, 203, 213, 247, 261).

⁷² *Ibidem*, p. 137, 142, 157, 164—165. Despre sfaturile domnilor asociați ai Moldovei vezi pe larg Emil Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova*, Buc., 1960, p. 277—280.

⁷³ *Doc. priv. ist. Rom. A., veac. XIV—XV*, p. 27—28. Vezi și p. 233 și 234.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 187—188.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 194—195.

În aceeași epocă în care sfatul domnesc din Moldova înregistra numeroase deosebiri în componența și numărul membrilor săi, în rîndul acestora apar uneori și boieri cu titluri de dregători mai puțin importanți, ca globnicul, posadnicul și chiar aprodul ⁷⁶.

Mai menționăm, de asemenea, că, în perioada 1392 și 1400 și apoi din nou la 16 febr. 1428, printre membrii sfatului domnesc din Moldova sînt amintiți și diverși boieri purtînd titlul de viteaz ⁷⁷, titlu care corespunde aceluia de cavalier din apus (Ritter) și care, după domnia lui Alexandru cel Bun, nu vor mai fi amintiți în documentele interne între martorii sfatului domnesc ⁷⁸.

În timpul domniei lui Ștefan cel Mare, sfatul domnesc al Moldovei a căpătat o mai mare stabilitate și un aspect mai omogen, atît în privința numărului membrilor săi, cît și în aceia a componenței, domnul reducînd treptat numărul membrilor sfatului domnesc, dominat din ce în ce mai mult de dregători. Acest număr a variat între 20—32 în perioada de consolidare a domniei lui Ștefan cel Mare (1457—1473), 20—26 în perioada 1474—1492, reducîndu-se la 16—19 în epoca de sfîrșit a domniei lui ⁷⁹.

În această vreme nu se mai înregistrează nici schimbări prea dese de dregători, iar sfaturile domnești nu mai diferă ca număr și componență de la o zi la alta.

Sfatul domnesc al Moldovei și-a păstrat în general componența căpătată în vremea domniei lui Ștefan cel Mare și în sec. al XVI-lea. În sec. al XVII-lea, el și-a schimbat în parte această componență, în primul rînd prin eliminarea pîrcălabilor din sfat ⁸⁰.

Deosebiri de la un sfat la altul în perioade scurte sau în aceeași zi s-au mai înregistrat și după aceea, dar mult mai rar decît în sec. al XV-lea ⁸¹.

Din a doua jumătate a sec. al XVI-lea și din a doua jumătate a sec. al XVII-lea ni s-au păstrat două relații în care se afirmă că numărul dregătorilor de sfat din Moldova, cei mai apropiați de domn, era de opt, deși în această vreme — pînă în timpul domniei lui Vasile Lupu — în sfatul domnesc apăreau ca martori un număr mai mare de dregători (circa 15, din care 5 pîrcălabi și cetățililor).

La 1562, referindu-se la sfatul făcut de Despot vodă cu boierii, cu prilejul primirii unei solii a secuilor, Belsius afirmă că numărul boierilor

⁷⁶ Vezi doc. din: 30 ian. 1425, 23 mai 1436, 18 febr. 1448, 26 mai 1449, 25 aug. 1454, etc. (*ibidem*, p. 52, 126, 225, 241, 270).

⁷⁷ *Ibidem*, p. 3, 10, 11 și 62. Vezi și doc. din 28 nov. 1399, în care apar ca membri ai sfatului domnesc 5 viteji (*ibidem*, p. 7).

⁷⁸ Menționez că, în tratatul încheiat la 19 sept. 1436 cu regele Poloniei, sftetnicii domnului Moldovei apar într-o formulă singulară în felul său: рнтерн н боарн н рада primul termen desemnînd pe viteji (M. Costăchescu. *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*. II, p. 701).

⁷⁹ Vezi A. Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare* („Analele Univ. C. I. Parhon”, 1956, s. științe sociale, istorie, p. 169).

⁸⁰ Vezi mai jos p. 207—208.

⁸¹ Vezi, de pildă, cele două doc. din 20 mart. 1584 (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVI*, vol. III, p. 240—241).

'care participau la sfat era de opt⁸². Cea de a doua relație o datorăm francezului De la Croix, care arată și el, la 1676, că la ședințele sfatului luau parte mitropolitul, episcopii și opt membri al „consiliului”, pe care-i numește „*les huit principaux officiers*”. În afară de aceștia, domnul avea ca „sfetnici de taină” (*conseillers secrets*) pe marele vornic, postelnic, șambelan, vistier și logofăt⁸³.

Despre aceiași număr de opt mari dregători „care fac parte din sfat”, „barones de sfat”, consilieri sau sfetnici de taină ai domnului (logofătul, cei doi vornici, hatmanul, marele postelnic, spătarul, paharnicul și vistierul) ne vorbesc și Miron Costin⁸⁴ și Dimitrie Cantemir, după părerea căruia ultimul era socotit ca al optulea membru al sfatului domnesc pentru că ținea cheia de la cămara unde se întrunea sfatul⁸⁵.

Cum s-a ajuns la acest număr de opt membri ai sfatului domnesc este greu de precizat, aceasta cu atât mai mult cu cât, în aceeași vreme în care în izvoarele narative ni se indică numărul de opt membri ai sfatului, între martorii sfaturilor domnești ale documentelor sînt citați și alți mari dregători, în primul rînd stolnicul și comisul, despre care Miron Costin și Dimitrie Cantemir afirmă că nu făceau parte din sfat, ci din consiliul mai larg numit divan.

Observăm deci unele deosebiri între modul cum era alcătuit sfatul domnesc al Moldovei și acela al Țării Românești în sec. al XVII-lea : pe cînd primul avea opt membri, al doilea număra 12, între care intrau și unii din dregătorii de divan din Moldova (stolnicul, comisul, clucerul, slugerul și pitarul).

⁸² Hurmuzaki, II/1, p. 431.

Menționez aci — fără să pot afirma cu certitudine că este vorba în Moldova de o influență directă — că la 1526 regele Ungariei avea dreptul să își aleagă și el un consiliu format tot din opt persoane („sua majestas eligat octo, etiam ex nobilibus et regnicolis, qui consilio suae majestatis intersint” (*Corpus juris Hungarici*, I, p. 850). Aceștia erau la 1492: consiliarius, cancellarius, thesaurarius, cubicularius, dapiferus, pincerna, comitus și camerarius (*ibidem*, p. 184).

Cît privește Transilvania, în epoca principatului, consiliul țării era alcătuit din 12 persoane (ca în Țara Românească): magister curiae, gladifer (comandantul gărzii), summus cancellarius et secretarius, thesaurarius, camerarius, magister mensarum (stolnicul), iudex sau palatinus curiae, magister pincernarum (paharnicul), magister agazonum (comisul), apoiintendentul, căpitanul aprozilor și șeful poștei (Vl. Hanga, *Istoria statului și dreptului R.P.R.*, vol. I, ed. a II-a, Cluj, 1956, p. 231—232 și A. Veress, *Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Bathoru*, vol. II, Budapesta, 1913, p. 59).

⁸³ Fr. Babinger, *O relațiune neobservată*, p. 22, 23, 25.

C. Cihodaru consideră că sfatul obișnuit număra 12 membri și că prezența comisului, ceașnicului și stolnicului era necesară „numai atunci cînd nu participau mitropolitul și episcopii” (*op. cit.*, în „Anuarul Inst. de istorie”—Iași, I, 1964, p. 60—61), deși între participarea unora și lipsa celorlalți nu există nici o legătură.

Vezi și tratatul încheiat de Ștefan Răzvan cu Sig. Bathory la 3 iunie 1595, unde se vorbește și aici, ca și în Țara Românească, de sfatul domnului compus din 12 b.ieri (*Hurmuzaki*, III/1, p. 478).

⁸⁴ M. Costin, *Opere*, p. 239 și 388.

⁸⁵ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 77—78. Cu toate acestea, într-o relație franceză de la începutul sec. al XVIII-lea (deci din vremea lui Dimitrie Cantemir) se afirmă că, la judecări, domnul „est ordinairement assisté de douze Boyars ou principaux officiers” („*Rev. historique de sud-est européen*”, VI, 1929, p. 62).

d. Numărul membrilor divanului

Cu totul alta este situația în privința numărului membrilor divanului ⁸⁶.

După cum rezultă din documente, la ședințele divanului din Țara Românească asista un număr mare de dregători ai doilea și foști dregători, în afară de marii dregători ai țării. De pildă, la 12 august 1631, Dumitru vornic arată că s-a dus „în divanul cel mare, înaintea tuturor boierilor țării, mari și mici” pentru a-și împărți averea urmașilor, punând martori „toți dregătorii divanului” (în această categorie el enumeră pe dregătorii mari și foștii dregători, armașul, aga, clucerul, pitarul, vistierul al doilea etc.) precum „și alți mulți carii s-au întimplat în divan”⁸⁷, iar la 30 iunie 1700 Constantin Brincoveanu consultă pe „cinstiții dregători, boierii cei mari și al doilea ai divanului domniei mele, și cei cu dregătorii și cei fără de dregătorii, boierii fărăi”⁸⁸.

Nenumărate alte documente din sec. al XVII-lea ne dovedesc că la ședințele divanului domnesc participau și alți boieri în afară de marii dregători membri ai sfatului domnesc ⁸⁹, și anume dregătorii așa numiți ai doilea ⁹⁰ și unii din foștii dregători ⁹¹.

După cum rezultă din documentele din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, erau considerați mari boieri de divan : banul, logofătul, vornicul, spătarul, vistierul, paharnicul, comisul, stolnicul, postelnicul, clucerul, slugerul, pitarul, serdarul, aga, șetrarul, portarul, armașul, adică toți acei dregători care purtau numele de „mare” și care participau la ședințele divanului domnesc. Tot mari boieri de divan erau numiți și foștii mari dregători ⁹².

În sec. al XVII-lea, printre „boierii divanului” se numărau de asemenea : logofătul al II-lea, vistierul al II-lea, postelnicul al II-lea, logofeții de vistierie etc. ⁹³. Aceștia sînt dregătorii care „asistă” la sfaturile

⁸⁶ Vezi și mai sus p. 18, 19—20.

⁸⁷ Acad. R. S. România, ms. 5723, f. 31.

⁸⁸ Arh. St. Buc., m-rea Rm. Sărat, I 18.

⁸⁹ Vezi doc. din 4 nov. 1615, în care domnul declară că a primit o mărturie de la „toți dregătorii domniei mele din divan, și mari și mici”, sau pe cel din 28 iunie 1619, în care se arată că se făcuse o întocmire „cu toți dregătorii domniei mele și cu toți boierii mari și mici din divanul cel mare al domniei mele” (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 439 și vol. III, p. 388).

⁹⁰ Vezi Îndcosebi doc. din 10 aug. 1634, în care „boierii divanului și ai țării” sînt considerați toți dregătorii de la marele ban la al doilea vistier și foștii mari dregători („*Rev. Arhiveilor*”, 1926, p. 379). Vezi și mai sus p. 24.

⁹¹ Vezi doc. din 12 mai 1621, unde se arată că, în vremea domniei lui Alexandru Iliaș, s-au luat „6 boieri din divan”, printre care marcle logofăt și 5 foști mari dregători (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 29).

⁹² Vezi doc. din : 2 dec. 1665, 12 iunie 1692, 5 iulie 1693, mai 1696 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Stavropoleos, III/2, A. N., CXII 76, ep. Rîmnic, C/30, Mitr. Țării Rom., LXII/15 și CLXVIII/9).

⁹³ Vezi doc. din : 5 febr. și 20 oct. 1641, 6 mart. și 11 mai 1642 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Căldărușani, XXXVIII/1, XXX 4, AN, CXII 58, Muzeul de istorie Buc., nr. 25 474, doc. 36).

domnești, cum afirmă autorul *Relației istorice*, care enumeră în rîndul acestora pe : marele postelnic (care era de fapt membru al sfatului domnesc), marele armaș plus alți trei armași, marele portar plus alți trei portari, marele agă, logofătul al II-lea, vistierul al II-lea și al III-lea, trei logofeți de vistierie, vătaful de aprozi, ceaușul de aprozi, iuzbașa de fustași (aceștia pentru a îndeplini diverse porunci ale domnului), șase postelnici, cuparul, marele căpitan etc.⁹⁴.

Situația este și mai clară în Moldova, unde — așa cum am arătat și mai sus — divanul este mai net delimitat de sfat⁹⁵, cuprinzînd și alți dregători în afară de cei 8 membri al sfatului.

După informațiile date de Miron Costin, „dregătorii care nu luau parte la sfaturile secrete” — rezervate numai celor opt mari dregători de care am amintit mai sus — erau în ordine : marele stolnic, marele comis, medelnicerul, serdarul, clucerul, slugerul, jitnicerul, pitarul, șetrarul, armașul și aga — dintre marii dregători —, apoi dregătorii II și III și vornicii de poartă. Toți aceștia erau „din afara senatului” (adică a sfatului restrîns) și nu luau parte la sfat „decît la grabnică nevoie, ca, de pildă, orînduirea haraciului”⁹⁶.

Situația nu s-a schimbat decît în parte la începutul sec. al XVIII-lea, cînd Dimitrie Cantemir ne informează că boierii de divan se împărțeau în trei ordine :

— *Starea I-a* era alcătuită din boierii mari (*barones magni*), pe care domnul Moldovei îi enumeră însă în altă ordine decît Miron Costin : stolnicul, comisul, medelnicerul, clucerul, serdarul, slugerul, jitnicerul, pitarul, șetrarul, armașul, logofătul al II-lea, ușarul, aga, postelnicul al II-lea, logofătul al III-lea și căpitanul de dorobanți, deci 16 boieri, între care se numărau toți dregătorii cu titlul de mare care nu erau membri ai sfatului de opt, pe lângă cîțiva din dregătorii considerați de Miron Costin ca fiind din categoria a II-a și a III-a ;

— *Starea a II-a* cuprindea pe toți ceilalți dregători cu titlul de al doilea, în afară de logofătul al II-lea și postelnicul al II-lea, adică : spătar, paharnic, vistier, stolnic, comis, medelnicer, clucer, sluger, jitnicer, pitar, șetrar, armaș și ușar, deci 13 boieri, atît adjuncții unora din marii dregători de sfat, cît și ai celor de divan ;

— În *starea a III-a* intrau șapte dregători III (postelnic, spătar, paharnic, vistier, comis, sluger, jitnicer), cămărașul de lumini, cămărașul de jitniță și cei patru — nu 12 cit indica Miron Costin — vornici de poartă, deci un total de 11 dregători mai mici⁹⁷.

După părerea lui Dimitrie Cantemir, *divanul din Moldova cuprindea deci 40 de dregători mai mari și mai mici, în afară de cei 8 mari dregători membri ai sfatului*.

⁹⁴ *Mag. istoric*, V, p. 31.

⁹⁵ Vezi mai sus p. 19—20.

⁹⁶ M. Costin. *Opere*, p. 239, 388.

⁹⁷ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79—84.

Cînd s-a produs separarea atît de netă a celor trei „stări” de dregători membri ai divanului de care vorbește Dimitrie Cantemir este greu de precizat.

În sec. al XVII-lea, cînd majoritatea acestor dregători existau, documentele moldovene amintesc adeseori de „veliții boieri și al doilea pînă la vornicii de poartă”⁹⁸, de marii dregători și „mulți boieri al doile și al treile”⁹⁹ sau de „boierii cei mari, boierii ai doilea și ai treilea”, noțiuni în care sînt cuprinși dregătorii membri ai sfatului, unii dregători de divan, cîțiva dregători II și III și vornicii de poartă¹⁰⁰.

Uneori toți acești boieri mari și mici, membri ai divanului, își spun „noi toți boierii țării”, noțiune care cuprinde, la 9 iunie 1686, 37 de boieri, de la marele logofăt pînă la vornicii de poartă¹⁰¹ (deci o cifră apropiată de aceea indicată de Dimitrie Cantemir).

O problemă care trebuie de asemenea lămurită în legătură cu numărul membrilor sfatului și divanului domnesc este aceea dacă dregătorii membri ai sfatului și beneficiari ai unor hrisoave domnești apar sau nu ca martori în sfatul domnesc al acestor hrisoave.

În mod obișnuit, fiind vorba de hotărîri privind interesele lor personale (întăriri de proprietăți, procese etc.), dregătorii respectivi nu sînt citați ca martori în sfatul domnesc care lua aceste hotărîri, deși ei erau prezenți la ședințele sfatului.

În unele cazuri însă — și acestea nu sînt puține — dregătorii beneficiari erau citați și ei ca martori ai sfatului domnesc care lua hotărîri de acest fel, aceasta probabil pentru că diecii înșirau în mod mecanic lista dregătorilor pe care o cunoșteau. Astfel, pentru Țara Românească, în perioada 1601—1610, din cele 25 de cazuri cunoscute, în 13 cazuri dregătorii beneficiari ai actelor nu sînt citați între membrii sfaturilor domnești respective, în alte trei locul lor este lăsat liber, iar în alte 9 numele lor este trecut printre martorii sfatului domnesc.

Că este vorba de multe ori doar de obiceiul diecilor cancelariei ne-o dovedește faptul că același dregător beneficiar este trecut uneori între membrii sfatului domnesc, iar alteori nu. De pildă, Cernica mare vornic, beneficiar al hrisoavelor din 6 mai 1603, 27 febr. 1604, 16 dec. 1606 și 29 mai 1608¹⁰², lipsește dintre martorii sfatului domnesc în primul și al treilea hrisov, îi este lăsat liber locul numelui în cel de al doilea (... vornic) și apare ca martor în sfatul domnesc al celui de al patrulea hrisov.

În unele cazuri — îndeosebi în sec. al XVII-lea — cînd beneficiarul hrisovului era un mare dregător, în locul său apare ca membru al sfatului boierul care ocupase aceea dregătorie înaintea sa sau chiar dregătorul al

⁹⁸ Doc. din 5 nov. 1628 (Arh. St. Buc., m-rea Birnova, IV/7).

⁹⁹ Doc. din 2 iulie 1662 (idem, m-rea Galata, XI/24).

¹⁰⁰ Doc. din 9 mart. 1682 (copie Inst. de istorie, „N. Iorga”).

¹⁰¹ G. Ghibănescu, *Surete*, VII, p. 135—130.

¹⁰² *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 83, 110, 238 și 322.

doilea, adjunctul marelui dregător beneficiar. Astfel, la 12 aug. 1604, 15 mart. și 16 mai 1607, în locul lui Stoica mare logofăt — beneficiar al actelor — este citat ca martor Miroslav fost mare logofăt¹⁰³, iar într-o serie de documente eliberate de cancelaria lui Matei Basarab pentru Constantin Cantacuzino mare postelnic, în locul acestuia apare ca martor câte un al doilea postelnic, care nu era membru obișnuit al sfatului domnesc¹⁰⁴.

O situație asemănătoare întâlnim și în Moldova, unde dregătorii beneficiari ai hrisoavelor sau care sînt părți în procesele ce fac obiectul acestora nu apar de regulă ca martori între membrii sfaturilor respective¹⁰⁵.

e. Ordinea în care apar ca martori membrii sfatului domnesc

Cît privește ordinea în care sînt enumerați membrii sfatului domnesc ca martori ai hrisoavelor, aceasta nu a fost totdeauna aceeași și nici absolut strict ierarhică¹⁰⁶.

După cum am arătat într-un paragraf precedent, pînă către sfîrșitul sec. al XV-lea, marii boieri care nu dețineau dregătorii ocupau primele locuri în sfatul domnesc, alături de ban și vornic.

Cînd sfatul domnesc a fost format în majoritate din dregători și foști dregători, aceștia apăreau într-o anumită ordine — nu totdeauna fixă — care depindea de regulă de importanța dregătoriei, iar uneori și de importanța persoanei ce ocupa dregătoria.

În Țara Românească ordinea cea mai des utilizată pentru dregători a fost: *marele ban, marele vornic, marele logofăt, marele spătar, marele vistier, marele comis, marele paharnic, marele stolnic, marele postelnic*. Această ordine nu a fost însă fixă: uneori vistierul apărea înaintea spătarului, alteori comisul era citat înaintea vistierului și spătarului, paharnicul înaintea stolnicului și comisului, stolnicul înaintea comisului etc. Singurele locuri unde se înregistrau mai puține schimbări erau cele trei din fruntea sfatului, a căror ordine era în general respectată, banul fiind citat de obicei primul în sfat¹⁰⁷.

Ordinea în care marii dregători apăreau în sfat în această epocă era mai stabilă în timpul domnilor care păstrau relații bune cu marii boieri

¹⁰³ *Ibidem*, p. 138, 252, 265. Vezi și doc. din 1 iunie 1617, în care, în locul lui Mirzea mare paharnic, se citează mărturia lui Lupu fost mare paharnic (*ibidem*, vol. III, p. 144).

¹⁰⁴ Vezi doc. din: 10 mart. 1646, 15 iulie și 20 dec. 1647, 25 sept. 1653 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Apostoli, IV/2, A. N., CXVII/43, Acad. R. S. România, XXIX/198 și XLIII/101).

¹⁰⁵ Vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XV, p. 19, 195—196, 220, 216, 255, 290, veac. XVI, vol. I, p. 12, 103, *passim*. Pentru cazurile în care aceștia apar printre martorii sfatului domnesc vezi *ibidem*, p. 56—57, 274—275, vol. III, p. 246, 273, 373 *passim*.

¹⁰⁶ Vezi și C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 12—14, unde se citează cazuri din perioada studiată de autor.

¹⁰⁷ Vezi și partea a II-a a lucrării. Despre ordinea în care sînt trecuți ca martori ai hrisoavelor domnești membrii sfatului domnesc, vezi și D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română în secolele XIV și XV* („Rev. ist. rom.”, VIII, 1938, p. 96—102) și *Diplomatica slavo-română*, în vol. II, *Introducere la Doc. priv. ist. Rom.*, p. 141—144.

(de pildă Pătrașcu cel Bun); ea șuferea dese schimbări în vremea unor domni aflați în conflict cu o parte a marii boierimi. Astfel, în timpul domniei lui Mircea Ciobanul, ordinea dregătorilor nu este totdeauna aceea din vremea lui Radu Paisie (stolnicul e citat uneori înaintea paharnicului, postelnicul înaintea vistierului și spătarului etc.).

Nici în sec. al XVII-lea această ordine nu a fost totdeauna aceeași, schimbările cele mai dese intervenind tot în jumătatea a doua a sfatului domnesc, unde ordinea putea fi: stolnic, paharnic, comis, postelnic; stolnic, comis, paharnic, postelnic; paharnic, stolnic, comis, postelnic; postelnic, stolnic, comis, paharnic sau postelnic, paharnic, stolnic, comis, cei patru dregători schimbându-și uneori locurile între ei.

După introducerea mai regulată în lista martorilor sfatului domnesc a celor trei mari dregători care făceau parte din cei 12 membri ai sfatului, marele clucer a deținut locul al șaselea (după spătar sau vistier), în timp ce slugerul și pitarul au rămas să ocupe ultimele două locuri în sfatul domnesc ¹⁰⁸.

În timpul domniei lui Șerban Cantacuzino, după informațiile pe care ni le dă autorul *Relației istorice*, ordinea dregătorilor (senatores) membri ai sfatului domnesc (in publico Senato, sive in Concilio) era: banul, vornicul, logofătul, vistierul, spătarul, paharnicul, clucerul, comisul, stolnicul, pitarul, medelnicerul, slugerul, șetrarul și serdarul. El enumeră pe marele postelnic printre cei care asistă la sfat, alături de alți dregători mai mici, care alcătuiau divanul ¹⁰⁹.

O ordine în parte diferită a importanței dregătorilor este aceea pe care o aflăm de la secretarul italian al lui Constantin Brîncoveanu, Anton Maria del Chiaro, care înșiră pe cei 16 mari dregători ai Țării Românești (fără să precizeze care sînt membri ai sfatului) în ordinea: ban, vornic, logofăt, spătar, vistier, clucer, postelnic, paharnic, stolnic, comis, sluger, medelnicer, serdar, pitar, agă și armaș ¹¹⁰.

Precum vedem, între izvoarele narative și cele documentare de la sfîrșitul sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea sînt unele diferențe în ceea ce privește ordinea importanței dregătorilor din Țara Românească.

Cît privește primul dregător din sfat, acesta a fost de regulă — așa cum am arătat — marele ban. În lipsa acestuia din sfat, primul loc era ocupat de obicei de marele vornic ¹¹¹. În anumite perioade din prima jumătate a sec. al XVI-lea, în care domnia a căutat să scadă din importanța băniei, marele ban era citat uneori după marele vornic, fostul mare vornic sau marele logofăt, ocupînd locul al treilea sau al patrulea din sfat. În cîteva documente din anii 1534—1535, marele ban este citat chiar ca al cincilea martor al sfatului domnesc, după un fost mare vornic, un fost

¹⁰⁸ Vezi mai jos p. 289—293.

¹⁰⁹ *Mag. istoric*, V, p. 33—34.

¹¹⁰ A. M. del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni*, p. 60—61. Pentru ordinea puțin diferită a importanței dregătorilor în sec. XVIII vezi Raicevich, *Osservazioni storiche*, p. 139—140.

¹¹¹ Vezi mai sus, p. 29—31 (despre primul sfetnic).

mare logofăt, marele vornic și marele logofăt. În aceeași perioadă, apare uneori primul în sfat marele pîrcălab al cetății Poienari, al cărui titlu alternează cu acela de fost mare vornic.

Nici în sec. al XVII-lea marele ban nu a fost totdeauna citat ca primul martor al sfatului domnesc. În timpul domniei lui Radu Șerban, de pildă, în sfat apare foarte adesea primul dintre martori Radu Buzescu clucerul, fratele mai mare al lui Preda mare ban. În timpul celei de a doua domnii a lui Grigore Ghica, marele logofăt este trecut uneori și el înaintea marelui ban. În această vreme, mare logofăt era Gheorghe Băleanu, persoană foarte influentă, care fusese el însuși mai multă vreme mare ban.

De aci putem trage concluzia că în fruntea sfatului domnesc ședea de regulă dregătorul considerat cel mai influent și important, chiar dacă el nu ocupa totdeauna dregătoria cea mai însemnată.

Pe de altă parte, trebuie să arătăm că influența marilor dregători nu depindea totdeauna de poziția pe care o ocupau în sfatul domnesc. Despre Constantin Cantacuzino, care a fost mare postelnic în tot timpul domniei lui Matei Basarab, Paul de Alep ne spune că „reșuse a deveni prim-ministru, conducător al tuturor treburilor țării, povățuitor al tuturor boierilor, în fruntea cărora el se prezenta în toate diminețile dinaintea beifului, și nimic nu se făcea fără consiliul și direcțiunea sa”¹¹². Se cunoaște, de asemenea, influența deosebită pe care au exercitat-o asupra lui Constantin Brincoveanu unchiul săi, Constantin Cantacuzino stolnicul și Mihai Cantacuzino spătarul, care conduceau de fapt treburile țării¹¹³.

Nici în Moldova ordinea dregătorilor din sfat nu a fost mereu aceeași; în plus, ea a diferit de aceea din Țara Românească. Pînă în a doua jumătate a sec. al XV-lea, în fruntea sfatului domnesc era citat de regulă — ca și în Țara Românească — boierul considerat ca fiind cel mai important și reprezentativ, indiferent de faptul dacă acesta deținea sau nu o dregătorie. În vremea domniei lui Ștefan cel Mare, primul loc în sfatul domnesc era ocupat de obicei de marii boieri care deținuseră vreme îndelungată dregătorii mai importante¹¹⁴.

În Moldova neexistînd marele ban, *dregătorul cel mai important era marele vornic, pînă în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, cînd „întîiul șezător” al sfatului domnesc a devenit marele logofăt, urmat de vornicii de țara de jos și de sus, hatman, postelnic, spătar, paharnic, vistier, stolnic și comis.*

În a doua jumătate a sec. al XV-lea, spătarul și vistierul erau citați de regulă înaintea postelnicului, a cărui importanță a crescut însă în sec.

¹¹² Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie al Antiohiei*, ed. F. Cioran, p. 125.

¹¹³ Vezi *Istoria României*, III, p. 206. Stolnicul Constantin Cantacuzino este numit de italianul F. Marsigli „*direttore del tutto il governo della Valachia*” (*Autobiografia*, ed. F. Iovari, Bologna, 1930, p. 151).

¹¹⁴ Vezi A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, în „*Analele Univ. C. I. Parhon*”, 1956, s. științe sociale, istorie, p. 161.

al XVI-lea. Precum vedem, ordinea în sfatul domnesc al Moldovei diferea de aceea din Țara Românească.

Tot spre deosebire de Țara Românească, în sfatul domnesc din Moldova existau, începînd îndeosebi din vremea domniei lui Ștefan cel Mare, destul de numeroși pîrcălabi ai cetăților, care ocupau locuri de frunte în sfatul domnesc, fiind trecuți de regulă înaintea spătarului, vistierului și postelnicului. După cucerirea celor două cetăți din sudul Moldovei de către turci (1484), au rămas ca membri obișnuiți ai sfatului doar pîrcălabii celorlalte trei cetăți. În anumite perioade din secolele XV și XVI, sînt citați ca membri ai sfatului domnesc și alți pîrcălabi. Pe măsură ce importanța pîrcălabilor a scăzut, îndeosebi în vremea domniei lui Vasile Lupu, ei au început a nu mai fi amintiți printre membrii sfatului domnesc ¹¹⁵.

f. „Cursus honorum“ al dregătorilor

O problemă legată de ierarhia dregătorilor în sfat și, în general, de organizarea dregătoriilor, este aceea a așa numitului „cursus honorum“ al dregătorilor, al treptelor pe care trebuiau să le parcurgă aceștia pînă să ajungă mai întîi membri ai sfatului domnesc și apoi printre fruntașii acestuia.

Pentru secolele XIV—XVI, problema este mai greu de cercetat, din lipsa știrilor documentare. În această vreme, pînă la mijlocul sec. al XV-lea, după cum am arătat mai sus, cei mai mulți boieri erau membri ai sfatului domnesc fără a ocupa dregătorii, în calitatea lor de mari stăpîni feudali sau de apropiați ai domnilor în scaun. Pentru aceștia nu exista deci un cursus honorum; se poate vorbi însă și la ei de schimbarea poziției ce ocupau în sfatul domnesc după trecerea pe care o aveau la domnii respectivi, după averea pe care o acumulară, după vîrstă etc.

În a doua jumătate a sec. al XV-lea, o dată cu înmulțirea numărului dregătorilor din sfat și apoi cu alcătuirea sfatului domnesc numai din dregători, între aceștia stabilindu-se o ierarhie mai precisă, începe să se întrezărească și existența unui cursus honorum al celor care ocupau dregătorii, atît în Moldova ¹¹⁶, cît și în Țara Românească, unde, în general, boierii ajungeau mari dregători, în fruntea sfatului domnesc, după ce străbătuseră și unele dregătorii mai puțin însemnate.

În sec. al XVI-lea, ierarhia dregătorilor și promovarea în funcții după importanța acestora tinde să devină o regulă, iar trecerea dintr-o funcție mai mare în alta mai mică o excepție ¹¹⁷. După cum ne informează

¹¹⁵ Vezi mai jos p. 207.

¹¹⁶ A. Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare* („Analele Univ. C. I. Parhon”, 1956, istoric, p. 164—165).

¹¹⁷ Despre această problemă vezi și constatarea lui C. C. Giurescu, după care, în general, „se respecta principiul înaintării treptate în dregătorii” (*Noi contribuțiuni*, p. 41).

cronica Țării Românești, boierul Pîrvu Craiovescu a considerat o batjocură la adresa sa faptul că Vladislav al III-lea a încercat să-l facă din mare ban, mare postelnic „pentru ca să fie în toată vremea lângă dînsul, om de sfat”. Acesta ar fi fost motivul pentru care Pîrvu a fugit la „voinicii” lui, cu care l-a gonit apoi din scaunul domnesc pe Vladislav ¹¹⁸.

În sec. al XVII-lea, ierarhia dregătorilor și modul cum erau promovați în funcții pot fi mult mai ușor studiate decît în secolele anterioare datorită informațiilor mult mai bogate pe care ni le oferă documentele.

Pentru a putea urmări „cursus honorum” al dregătorilor din Țara Românească, am alcătuit pentru fiecare din aceștia cite o fișă, ajungînd ca, în 95 % din cazuri, să pot stabili toate funcțiile prin care au trecut aceștia.

Din aceste fișe am tras concluzia că *marea majoritate a dregătorilor parcurgeau pînă să ajungă la mari dregătorii una sau mai multe dregătorii mai mici*. Numărul celor care sînt amintiți dintr-o dată ca mari dregători este foarte mic și cei mai mulți dintre aceștia sînt de origine greacă, aduși de domni de la Poartă și numiți dintr-o dată dregători (de regulă postelnici sau vistieri). În afară de aceștia, mai sînt o serie de alți mari dregători, puțini la număr, despre care nu am reușit să aflu dacă — înainte de a ocupa dregătoriile respective — au trecut prin dregătorii mai mici, așa cum era obiceiul.

Pentru a avea o imagine mai clară asupra problemei avansărilor în funcții a dregătorilor în sec. al XVII-lea, am alcătuit și două tabele recapitulative: în primul, am trecut schimbările de posturi intervenite între dregătorii care poartă titlul de mare, de la ban pînă la șetrar; în cel de al doilea, promovările în funcții mai mari ale dregătorilor cu rang de al doilea sau care dețineau diverse alte ranguri (căpitani, vătafi de aprozi, cămărași etc.).

Este demn de reținut că, din cele 31 de cazuri de dregători promovați în funcția de mare ban, 27 au ocupat înainte de aceasta mari dregătorii de sfat și numai 4 au fost promovați direct din dregătorii mai mici (postelnici, căpitan și vornic). Din cei 27 de mari dregători care au devenit mari bani, 15 — deci mai mult de jumătate — au ocupat înainte dregătoriile imediat inferioare aceleia de mare ban, adică au fost mari vornici și mari logofeți. De aci putem trage concluzia că la dregătoria de mare ban — care constituie vîrfurile ierarhiei marilor dregătorii — ajungeau de obicei marii dregători care parcurseseră și alte funcții, aceea de ban fiind de regulă încununarea carierei unui mare dregător.

Cei mai mulți dintre marii vornici și logofeți au fost recrutați tot din rîndul acelor care au ocupat și înainte dregătorii de sfat, la marea logofeție avînd o oarecare întîietate dregătorii care făcuseră și înainte muncă de cancelarie și evidentă (marii vistieri, logofeții II, vistierii II). Faptul că foștii mari bani pot deveni apoi mari vornici (5 cazuri) sau mari logofeți (3 cazuri) sau că marii vornici pot ajunge mari logofeți (6 cazuri)

¹¹⁸ Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 49 și *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 46.

Tabel nr. 1

Dregătoria	Din ce provincie :																	Total	
	Mare ban	Mare vornic	Mare log.	Mare spătar	Mare vistier	Mare clucer	Mare comis	Mare stolnic	Mare pah.	Mare postelnic	Mare sluger	Mare pitar	Mare agă	Mare armaş	Mare serdar	Mare med.	Mare şetrar		Mare portar
Mare ban	—	9	6	2	1	3	—	2	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	27
„ vornic	5	—	10	1	4	8	1	1	3	1	—	1	—	1	—	—	—	—	36
„ logofăt	3	6	—	5	11	4	1	2	1	2	—	—	—	—	2	—	—	—	37
„ spătar	1	—	1	—	2	—	1	3	5	8	—	—	1	—	—	—	—	—	22
„ vistier	1	1	2	2	—	1	3	3	3	1	1	1	—	—	—	—	—	—	19
„ clucer	1	—	1	2	—	—	8	9	7	7	2	—	1	2	1	—	1	—	42
„ comis	—	—	—	—	1	1	—	—	1	—	2	3	2	3	3	—	—	—	16
„ stolnic	1	—	—	—	1	6	3	—	2	1	2	3	3	1	2	1	—	—	26
„ paharnic	—	—	—	2	—	2	5	2	—	1	3	1	4	3	1	—	—	1	25
„ postelnic	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—	3	1	2	—	—	—	—	—	10
„ sluger	—	—	—	—	—	2	—	—	—	1	—	5	—	2	2	—	1	—	13
„ pitar	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	1	—	2	—	—	6
„ agă	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	3	1	—	—	—	7
„ armaş	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	1	1	—	—	1	—	2	3	10
„ serdar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	1	—	2	—	4	2	—	13
„ şetrar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1

Tabel nr. 2

Dregătoria	Din ce provine :															Total	
	Logofeți II	Logofeți și log. vist.	Vistieri II și III	Postelnici II și post.	Cluceri II și cluceri	Paharnici II și pah.	Comiși II și comiși	Slugeri II și slugeri	Vornici II și vornici	Câp. și mari câp.	Spătari	Vătafi și ceauși de aprozi	Vătafi de copii de casă	Mari sufari	Cămărași		Cupari
Mare ban	—	—	—	2	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	4
„ vornic	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ logofăt	3	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	6
„ spătar	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	4
„ vistier	2	1	9	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14
„ clucer	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
„ comis	—	1	3	1	—	—	2	—	—	3	1	—	—	—	—	—	11
„ stolnic	1	2	2	3	3	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	13
„ paharnic	—	2	—	2	2	4	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	13
„ postelnic	1	1	1	4	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	9
„ sluger	2	1	5	4	4	—	1	5	1	5	—	2	1	—	1	—	32
„ pitar	1	1	3	1	4	—	2	1	—	5	—	1	—	—	1	—	20
„ agă	1	2	1	4	—	1	1	—	1	5	—	—	—	1	—	1	18
„ armaș	1	—	1	1	1	1	—	—	—	4	—	3	—	—	—	—	12
„ serdar	1	—	—	1	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	6
„ șetrar	—	—	1	3	1	—	—	—	—	8	—	1	—	—	—	—	14
Total	14	12	27	28	18	7	8	6	3	37	5	8	1	2	2	1	178

arată că între aceste trei mari dregători — cele mai importante ale sfatului domnesc — nu exista o diferență de ierarhie prea mare.

Ca și în cazul marilor dregători de care am amintit pînă acum, cei mai mulți mari spătari — 20 din cei 26 — au fost recrutați din marii dregători imediat inferiori ca ierarhie.

Pentru marii vistieri cunoaștem 33 de cazuri de schimbări din alte funcții, din care 10 au fost vistieri II și III sau logofeți de vistierie și 2 logofeți II. Ca și la marii logofeți, observăm o anumită predilecție pentru promovarea în funcția de mare vistier a celor care se mai ocupaseră cu munca de evidență și cancelarie.

Marea majoritate a clucerilor — 33 din cei 45 — au provenit în sec. al XVII-lea din mari dregători care mai prestaseră servicii la curte (stolnici, comiși, paharnici etc.). Cazuri asemănătoare pot fi citate și cele ale stolnicului, paharnicului etc.

În total, din cele 406 schimbări operate în rîndul celor 12 mari dregători de sfat din Țara Românească în perioada de care ne ocupăm, 348 dregători sau 85% au ocupat înainte dregătorii mai mici și numai 58, sau 15%, dregătorii mai importante decît acelea la care au ajuns apoi. Din cei 348 mari dregători ce s-au schimbat în posturi mai însemnate, 222 sau 64% făcuseră parte și mai înainte din cei 12 dregători membri ai sfatului domnesc, ocupînd dregătorii mai mici, iar 126 sau 36% au fost promovați din dregătorii ai doilea (logofeți II, vistieri II, cluceri II etc.), din căpitani sau din posesori de alte titluri de dregători mai mici.

Cei doi dregători care apar de regulă ultimii în sfatul domnesc — marele sluger și marele pitar — proveneau în cea mai mare parte — 32 și respectiv 20 de cazuri — din dregătorii mai mici de care am vorbit mai sus.

Cît privește ceilalți dregători care nu făceau parte în mod obișnuit din sfatul domnesc, fiind membri ai divanului (marele agă, marele armaș, marele serdar și marele șetrar), aceștia prezintă aceeași situație ca slugerul și pitarul: marea majoritate a lor provin din dregătorii mai mici sau ai doilea.

De altfel, faptul că unii din dregătorii ai doilea — în special vistierul II și logofătul II — sînt apropiați ca ierarhie de marii dregători care ocupau locuri mai modeste în sfat (stolnicul, pitarul, slugerul) rezultă și din împrejurarea că unii din aceștia din urmă deveneau vistieri II sau logofeți II după ce au deținut aceste funcții de sfat. Astfel, Dumitru Dudescu este mare pitar în 1616 și devine apoi logofăt II (1618) și vistier II (1619—1631); Mușat din Pietroșani devine vistier II (1629) după ce fusese mare sluger, apoi ajunge mare stolnic (1630) și din nou vistier II (1631); Gheorghe Caridi ajunge și el vistier II (1633—1636), după ce ocupase dregătoria de mare stolnic (1631) etc.

Cu privire la promovările dregătorilor ai doilea sau mai mici la mari dregătorii, observăm că cei mai mulți dintre aceștia (102 din totalul de 178) au fost promovați în dregătorii mai puțin importante, de la mare șetrar pînă la mare sluger, și numai 76 în dregătorii mai mari.

Din totalul de dregători mai mici promovați în dregătorii mai mari, cei mai mulți (37) provin din foști căpitani sau mari căpitani. Dintre aceștia, aproape jumătate (17) au fost promovați în dregătorii cu atribuții de ordin militar (agă, serdar, șetrar).

Vin la rînd apoi postelnicii și postelnicii II, primii avînd titluri onorifice, iar ceilalți — tineri fiind — prestînd slujbă la curtea domnească. Din cei 28 de postelnici și postelnici II, unii au ajuns direct la dregătorii înalte, fie datorită apartenenței lor unei familii puternice (Radu Buzescu, devenit mare ban din postelnic) sau înrudirii lor cu domnii (Radu Năsturel postelnic, făcut direct mare vistier de ruda sa Matei Basarab).

Foarte numeroși sînt și vistierii II și III promovați în dregătorii mai mari (27), din care destul de mulți (9) ajung mari vistieri, iar cei mai numeroși (14) dregători cu atribuții la curte (mari pitari, slugeri, comiși, stolnici, postelnici).

În Moldova situația este asemănătoare; și aci exista un „cursus honorum” și o ierarhie a dregătorilor, stabilită din vechime, pe care trebuia să o respecte și domnul. În această privință dispunem de mărturia categorică a lui Dimitrie Cantemir, potrivit căreia „*trecerea unui boier dintr-un rang mai înalt în altul mai de jos nu este îngăduită de datina țării, afară dacă cineva nu primește de bunăvoia sa*”¹¹⁹.

În concluzie la acest paragraf subliniem următoarele :

1. *Existența unei ierarhii a marilor dregători*, ierarhie care era în general respectată la schimbările intervenite periodic în rîndul dregătorilor, fără ca cel ajuns în vîrfurile piramidei să fi trebuit să parcurgă toate dregătoriile de pînă acolo.

2. În sec. al XVII-lea, marea majoritate a dregătorilor de sfat din Țara Românească (85%) proveneau din dregătorii care ocupaseră înainte funcții mai mici, fie în sfat, fie în afara lui.

3. Dintre dregătorii purtînd titlul de al II-lea, cei mai mulți nu erau avansați direct în postul de mare dregător pe care îl secondau, ci de obicei în alte dregătorii mai mici decît a aceluia ai cărui primi adjuncți erau. Fac excepție doar vistieri ai doilea și ai treilea, din care mulți au ajuns direct mari vistieri, după o practică mai îndelungată sau mai scurtă în slujba vistieriei.

Conștiința unei ierarhii între dregătorii mari și mici, ca și aceea a asemănării sau deosebirii de poziție socială dintre unii și alții, se făcea simțită cu claritate și în relațiile dintre ei. Atît în Moldova, cît și în Țara Românească, în relațiile dintre ei, marii dregători își spun „frate” sau „frate de boerie”¹²⁰.

În numeroase documente din Moldova, cînd diverși mari dregători dau mărturie pentru unul dintre ei, îi spun „fratele nostru”¹²¹. Cînd un

¹¹⁹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 65.

¹²⁰ Vezi doc. din 16 iulie 1637 (Acad. R. S. România, C/6).

¹²¹ Vezi doc. din : 7 febr. 1607, 19 nov. 1611, 20 iunie 1638, 14 mai 1641 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 86, vol. III, p. 37; Acad. R. S. România, LXXXV/1, XLIII/47).

dregător mai mic ca importanță se adresează unuia mai însemnat, îi spune acestuia „fratele nostru mai mare”, așa cum procedează pîrcălabul de Hotin cu Gavrilaş mare vornic ¹²².

Cînd dregătorii sînt mai mici, ei sînt numiți de marii dregători „prieteni”, nu „frați”. De pildă, la 16 sept. 1676, marii boieri ispravnici ai scaunului domnesc din București se adresează lui Badea Bălăceanu clucerul cu titlul de „al nostru bun frate”, semnînd toți ca „frații” acestuia ¹²³, în timp ce, cu cîteva zile mai înainte, la 4 sept. 1676, aceiași ispravnici se adresează unui boier mai mic, Vlad logofătul Oteteleşanu, cu formula „prietinul nostru” ¹²⁴.

Formula se schimbă cînd între cei care dau o mărturie pentru un dregător mai mic (de pildă pentru un vornic de poartă) sînt și dregători mari și alții mai mici; atunci dregătorul respectiv este numit „fratele și prietenul nostru” ¹²⁵, (fratele celor mai mici și prietenul celor mari).

Dregătorii mari, care se considerau oarecum egali între ei, aveau deci conștiința unei condiții sociale privilegiate; termenii de „frate” și „prietin” cu care se numesc între ei indică nu numai existența unei ierarhii și a unor raporturi diferite între dregătorii mari și cei mai mici, dar și conștiința unei solidarități de clasă între membrii acestei categorii privilegiate ¹²⁶.

g. Vîrsta membrilor sfatului domnesc și dregătorilor

O problemă legată atît de influența de care se bucurau membrii sfatului domnesc și de ordinea în care apar aceștia în sfat, cît și de aceea a așa numitului cursus honorum de care am vorbit este aceea a vîrstei la care se ajungea la dregătorie și a influenței pe care o aveau membrii bătrîni ai sfatului.

Se știe și astăzi — așa cum se știa desigur și în timpul orînduirii feudale — că, în general, înaintarea în vîrstă dă omului, pe lîngă mai multe cunoștințe și o mai bună cunoaștere a lumii și a vieții, și o anumită doză de înțelepciune. De aceea, sfaturile bătrînilor înțelepți și cu experiență au fost prețuite întotdeauna.

Acest adevăr vechi era cunoscut și domnilor Țării Românești și Moldovei, care, pe lîngă dregătorii rude cu ei sau apropiați ai lor sau de boierii cu trecere datorită averii, țineau la loc de cinste pe dregătorii bătrîni și cu experiență, care cunoșteau practicile și obiceiurile feudale și care aveau, desigur, interesul ca acestea să fie respectate.

¹²² Vezi doc. din <1632—1633> (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 83 și Acad. R. S. România, CI.XXXVI/7).

¹²³ Acad. R. S. România, NC/89. Vezi și G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 117—118.

¹²⁴ Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, XII/2. Vezi și doc. moldovene din: 28 febr. 1634, 12 ian. 1643, 7 iulie 1664 etc. (Arh. St. Buc., ep. Huși, XXV/3, m-rea Sf. Ioan Gură de Aur, XVII/9—10 și m-rea Doljești, XXX/4).

¹²⁵ Doc. din 16 sept. 1644 (Acad. R. S. România, CLX/146).

¹²⁶ Despre această problemă vezi și articolul lui N. Docan, *Frata* („Arhiva”, 1900, 427—430).

În numeroase cazuri, acești dregători sau foști dregători bătrâni și cu experiență sint citați printre primii între martorii sfatului domnesc, uneori purtînd, alături de nume, și epitetul de „cel bătrîn”. Astfel, în sfatul lui Ștefan cel Mare, mulți dintre foștii săi dregători, bătrîni fiind, apar printre primii martori în sfat¹²⁷, așa cum, în numeroase cazuri din Țara Românească, foștii dregători mai bătrîni sint trecuți la loc de cinste în sfatul domnesc, de regulă chiar înainte de dregătorii în funcție.

Obiceiul ca dregătorii bătrîni să fie consultați și ascultați cu precădere era atît de răspîndit încît pentru unii cronicari moldoveni nerespectarea acestui obicei de către unii domni tineri constituia o vină deosebit de gravă. Astfel, cronicarul Grigore Ureche acuză pe tînărul domn al Moldovei Bogdan Lăpușeanu că „nu cerca bătrîinii la sfat, ci de la cei tineri din casă lua învățătură”¹²⁸, iar Ioan Neculce nu are o părere prea bună despre Constantin Duca, domnul Moldovei, care, tînăr fiind, „pusă boieri pe toți Gavriliteștii și pe toți Mironestii și pe alții dintr-alte neamuri, mai mulți tineri decît bătrîni”. După opinia cronicarului, această alegere greșită a sfetnicilor a avut urmări nefericite pentru Moldova, deoarece „țara era puțină (adică locuitorii erau fugiți) și boierii erau tineri, nu știa cum or chivernisi”¹²⁹. După părerea lui Neculce, — și el nu face desigur decît să exprime punctul de vedere al epocii sale — o bună „chivernisire” a țării o puteau asigura numai dregătorii mai bătrîni și cu mai multă experiență.

Exista de asemenea obiceiul ca, în general, marile dregătorii să nu fie încredințate unor boieri prea tineri, ci acelorora care aveau o oarecare experiență și care trecuseră în prealabil prin dregătorii mai mici. Acest obicei a fost înregistrat și de Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*, unde învățatul domn al Moldovei arată că, în vechime, exista obiceiul să nu se dea dregătorii mari boierilor tineri, chiar dacă aceștia făceau parte din familiile cele mai nobile. Înainte de a fi numiți în dregătorii, tinerii boieri trebuiau să capete experiență și practică în slujbe mai mici, ca aprozi și postelnici la curtea domnească, după care intrau în starea a treia a boierilor și apoi în prima. După informațiile date de domnul Moldovei, dregătorii se alegeau deci dintre boierii care slujiseră la curtea domnească. Faptul că tinerii fii de boieri nu mai slujeau în vremea sa la curtea altor boieri mai mari, înainte de a fi trimiși să presteze slujbă la curtea domnească, constituia pentru Dimitrie Cantemir motivul pentru care erau ridicați la dregătorii înalte adevărați monștri sau oameni la care nu găseai nimic demn de laudă¹³⁰.

Exista deci o anumită vîrstă la care se ajungea de regulă la dregătorii mai mari, de obicei după ce erau parcurse măcar unele din treptele inferioare ale dregătoriiilor. Ioan Neculce numește chiar „vîrstă de boerie” etatea cînd

¹²⁷ Vezi A. Sacerdoțeanu, *Divanul lui Ștefan cel Mare* („Analele Univ. C. I. Parhon”, 1956, s. științe sociale, istorie, p. 201).

¹²⁸ Gr. Ureche, *Ietopiseful Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 194.

¹²⁹ I. Neculce, *Cronica*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 121.

¹³⁰ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 117—118.

în mod obișnuit boierii erau numiți în dregătorii. El afirmă astfel că Dimitrie Cantemir nu a respectat el însuși obiceiul de care am vorbit mai sus, deoarece a numit ca mare paharnic pe fiul influentului boier Iordache Ruset, „fiind încă copil, *nu de vîrstă la boerie*”¹³¹.

Care era această vîrstă, însă, este greu de precizat. Pentru sec. al XV-lea, știrile noastre despre membrii sfatului domnesc nefiind prea bogate, nu putem face decît unele presupuneri. Avînd în vedere faptul că sînt destul de numeroși boieri care apar ca martori în sfatul domnesc cite 20 pînă la 40 de ani — cei mai mulți cu intermitențe — putem trage concluzia că aceștia erau deja membri ai sfatului domnesc la 30—40 de ani¹³². Astfel, Vlaicu, unchiul lui Ștefan cel Mare, apare în sfatul Moldovei între 1457 și 1484, deci 27 de ani; fiul său, Duma, este membru al sfatului domnesc între 1468 și 1502, deci 35 de ani; Ion Tăutu este mare logofăt între 1475 și 1511, deci 36 de ani; Luca Arbore, vestitul portar al Sucevei, deține recordul cu 37 de ani (1486—1523) etc.

Pentru Țara Românească menționăm pe Cazan al lui Sahac, amintit în sfat între 1451 și 1478 (27 de ani), Cîrstian din Stăncești, între 1471 și 1507 (28 de ani), Barbu Craiovescu, între 1482 și 1520 (38 de ani), Pîrvu Craiovescu, între 1482 și 1512 (30 de ani), Dragomir al lui Manea, între 1456 și 1492 (38 de ani), Stroe Bugheanu din 1480 la 1510 (30 de ani) etc.

Situația este asemănătoare și în secolele XVI și XVII, cînd există, de asemenea, destul de numeroși boieri care apar ca membri ai sfatului domnesc vreme îndelungată (unii chiar peste 30 de ani), ceea ce dovedește că au devenit membri ai sfatului domnesc cînd erau încă destul de tineri.

Studiînd listele întocmite de noi cu cursus honorum al fiecărui dregător în parte¹³³, am constatat că, de obicei, ajungeau membri ai sfatului domnesc la o vîrstă mai tînăra membrii familiilor boierești deosebit de însemnate (cazul deja citat al fraților Craiovești), boierii înrudiți cu domnul țării sau aceia care se bucurau de o favoare deosebită pe lingă acesta. Ceilalți boieri din familii mai puțin însemnate parcurgeau de obicei vreme mai îndelungată treptele dregătoriilor mai mici pînă să ajungă, puțini dintre ei, la cele mai înalte.

Cîteva cazuri din secolele XVI—XVII vor ilustra această afirmație. Astfel, Albu Goleșcu, rudă cu Alexandru Mircea, domnul țării, avea 23 de ani cînd a murit cu titlul de mare clucer¹³⁴, iar fratele său Ivașco nu era nici el mult mai în vîrstă cînd a devenit mare vornic; Șerban Cantacuzino, despre care se știe că a murit la 1688 în etate de 55 de ani¹³⁵, a fost al doilea logofăt la vîrsta de 25 de ani și mare postelnic la 32—34 de ani (menționez însă că el fusese și mare cupar la 16 ani); în sfîrșit, Constantin Brîncoveanu, care avea 34 de ani cînd a devenit domnul Țării Româ-

¹³¹ I. Neculce, *op. cit.*, ed. cit., p. 229.

¹³² Cf. și A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 171, care admite că la vîrsta de 30—35 de ani „se puteau obține nu numai dregătorii începătoare, ci și din cele de primul rang”.

¹³³ Vezi N. Stoicescu, *Dregătorii Țării Românești* (în ms).

¹³⁴ St. Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 328—329.

¹³⁵ *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 192.

nești¹³⁶, a fost al doilea postelnic la 19—20 de ani, al doilea logofăt la 21—23 de ani, mare postelnic la 25—26 de ani, mare spătar la 28—32 de ani și mare logofăt la 33—34 de ani.

Observăm, însă, că, chiar în aceste cazuri, dregătorii respectivi parcurseseră și alte trepte înainte de a deveni mari dregători; ei aveau însă posibilitatea să urce mai repede la mari dregătorii decât membri unor familii mai puțin însemnate, care străbăteau o cale mai lungă pînă să ajungă mari dregători.

Înrudirea cu familia domnească crea pentru unii dintre boieri posibilitatea de a deveni dregători mari chiar fără să mai parcurgă alte trepte premergătoare marilor dregătorii. Se știe că, din motive politice, Constantin Brîncoveanu și-a căsătorit pe una din fiicele sale cu Scarlatache Mavrocordat, fiul lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, marele dragoman al Porții. Înainte de a și-l face ginere, ne spune cronicarul, „cinstit-au întii cu dregătorie pre acest cocon, făcîndu-l paharnic mare”¹³⁷. Cum Scarlatache s-a căsătorit în 1698 și a murit în anul următor, în vîrstă de 22 de ani¹³⁸, rezultă că avea 21 de ani cînd a fost făcut mare paharnic. Tot astfel a procedat Constantin Brîncoveanu și cu alți doi gineri ai săi: Iordache Crețulescu — pe care l-a făcut mare cămăraș și apoi mare agă — și Șerban Greceanu (căsătorit cu văduva lui Scarlatache Mavrocordat), care a devenit apoi mare stolnic și mare logofăt¹³⁹.

Reținem deci ca o concluzie că între membrii sfatului domnesc se găseau și boieri mai tineri, care ocupau o poziție socială deosebită, pe lîngă dregători sau foști dregători mai bătrîni, considerați de regulă ca mai pricepuți în cunoașterea practicilor feudale folosite la conducerea statului.

h. Organizarea dregătoriilor (aparitia dregătorilor II și III, cancelariile dregătoriilor)

O problemă legată de evoluția organizării sfatului domnesc și a marilor dregătorii este aceea a apariției dregătorilor mai mici care ajutau pe marii dregători la îndeplinirea sarcinilor lor la curtea domnească sau în statul feudal, fiind principalii lor colaboratori¹⁴⁰. Data apariției acestor dregători cu rangul de al II-lea și al III-lea (vtori și treti) este greu de precizat, datorită în primul rînd impreciziei terminologiei documentelor de pînă în sec. al XVI-lea.

În aceste documente apar numeroși boieri purtînd titluri de dregători, în afară de marii dregători membri ai sfatului domnesc. Aceștia nu pot

¹³⁶ *Ibidem* și A. M. del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni*, p. 143. La 1696 domnul avea 42 de ani („Bul. Com. Mon. Ist.”, 1931, p. 187).

¹³⁷ R. Greceanu, *Viața lui C. Brîncoveanu*, p. 85.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 94.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 110, 151, 218 și *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, p. 371.

¹⁴⁰ Asupra acestei probleme vom reveni în partea a II-a a lucrării, la fiecare mare dregător în parte.

fi considerați însă toți dregători ai doilea, pentru că unele din titlurile de dregători (îndeosebi acelea de postelnic) erau onorifice, iar atribuirea unor asemenea titluri nu însemna că boierii respectivi deveneau adjuncții marilor dregători. În aceleași documente, apar apoi numeroși dregători ai doilea care purtau uneori acest titlu, iar de multe ori nu, astfel încît, și din această pricină, este greu de precizat care din ei erau dregători ai doilea.

Un alt motiv pentru care nu putem deosebi totdeauna pe dregătorii mari de subalternii lor imediați este și acela că primii nu apar cu titlul de „mare” decît la sfîrșitul sec. al XV-lea și începutul sec. al XVI-lea¹⁴¹.

*Apariția dregătorilor ai doilea nu a avut loc, în orice caz, în același timp cu aceea a marilor dregători, ci mai tîrziu, pe măsură ce, organizarea curții domnești și a statului feudal înregistrînd progrese, activitatea dregătorilor devenea mai complicată*¹⁴².

În Țara Românească primii dregători purtînd în mod cert titlul de al II-lea sau „mic” apar la sfîrșitul sec. al XV-lea și ei sînt tocmai ai acelor dregători a căror activitate de ordin public era mai dezvoltată: logofătul, vistierul, vornicul. În secolele XVI—XVII, sînt amintiți în documente și adjuncții celorlalți mari dregători¹⁴³, cu excepția marelui ban, marelui agă și marelui serdar, care nu au avut subalterni cu titlul de al doilea.

Paralel cu înmulțirea dregătorilor, între ei s-a stabilit o ierarhie mai netă, unii dintre ei fiind numiți dregători mari, alții dregători mici. Primele înregistrări scrise ale existenței acestei ierarhii datează de la începutul sec. al XVII-lea. La 14 ian. 1605 se spune astfel că 6 boieri „dintre marii dregători” cercetaseră o pricină, între ei numărîndu-se marele vistier, marele stolnic, marele sluger, un fost mare clucer, pe lîngă un vornic al doilea și un vistier probabil al doilea¹⁴⁴ (ultimilor doi li s-a dat calificativul celor patru care formau majoritatea).

Dregătorii mari și mici sînt amintiți apoi în numeroase documente de pînă în ultimul sfert al sec. al XVII-lea¹⁴⁵. Din aceste documente reiese că erau numiți mari dregători cei care aveau rangul de mare ban, mare vornic, mare logofăt, mare vistier, mare spătar etc. și care erau membri

¹⁴¹ Vezi, de pildă, doc. din 7 sept. 1508, în care toți dregătorii martori obișnuiți ai sfatului au titlul de mare, aceasta deoarece în stat apar și cinci dregători cu titlul de al II-lea (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 49).

¹⁴² Vezi și N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, p. 159, care crede că, în afară de dezvoltarea activității dregătorilor, un alt motiv al apariției dregătorilor subalterni „vine din înmulțirea urmașilor de boieri, cari nu puteau fi lăsați să cadă între țărani”. Vezi și *ibidem*, p. 153, unde se arată pe Lună dreptate că, la început, organizarea dregătorilor era „foarte nedesăvîrsită” și că, „încetul cu încetul, s-au adaus apoi dregătoriile ajutoare, ale căror nume sînt și de cele mai multe ori românești”.

¹⁴³ Despre ordinea apariției acestora vezi și partea a II-a a lucrării.

¹⁴⁴ Acad. R. S. România, DCCXXXV/3—5.

¹⁴⁵ Doc. din: 20 mart. 1623, 20 april. 1629, 18 ian. 1638, 28 febr. 1665, 15 april. 1673, 2 mart. 1674 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 236, Muzeul de istorie Buc., nr. 27 431, Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XL/11, Acad. R. S. România, ms. 5152, f. 121 v.—122, XCIV/6 și 8).

ai sfatului domnesc, în timp ce subalternii lor imediați (care purtau titlul de al II-lea, logofeții de vistierie etc.) erau cuprinși în termenul de dregători mici.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în numeroase împrejurări dregătorii mici din divan sînt numiți boieri ai doilea. Astfel, la 3 mai 1666, între „boierii divanului cei mari și al doilea” se găsesc, în afară de dregătorii mari membri ai sfatului domnesc, cîțiva foști mari dregători, armașul, vâtaful de aprozi și alți boieri ¹⁴⁶; la 1667 Radu Leon s-a sfătuit „cu toți cinstiții dregătorii domniei mele, boierii cei mari și al doilea” ¹⁴⁷; în sfîrșit, la 30 iunie 1700, Constantin Brîncoveanu arată că a ținut sfat cu mitropolitul, episcopii și „cu tot sfatul . . ., cu cinstiții dregători, boierii cei mari și ai doilea ai divanului domniei mele” ¹⁴⁸.

În această vreme, deci, dregătorii membri ai sfatului domnesc și boierii martori ai divanului erau împărțiți în mari și mici sau mari și ai doilea. Această categorisire s-a menținut și în sec. al XVIII-lea, cînd, după informațiile date de Bauer, boierii se împărteau în trei „clase”: 12 mari boieri (marii dregători pînă la comis) alcătuiau clasa I-a, ceilalți dregători de la serdar pînă la clucerul de arie formau clasa a doua, iar boierii simpli, care nu erau membri ai divanului, făceau parte din clasa a treia ¹⁴⁹.

În Moldova, situația este puțin diferită de aceea din Țara Românească, mai întii datorită faptului că aici aproape toți marii dregători (excepție fac doar hatmanul, vornicii, pîrcălabii, aga și serdarul) au avut subalterni purtînd titlul de al doilea și al treilea, în timp ce în Țara Românească doar marele vistier a avut ca adjuncți, pe lîngă un vistier al doilea, și un al treilea.

Cu privire la data apariției acestor subalterni imediați ai marilor dregători, problema nu este nici aici mai clară, dar — spre deosebire de Țara Românească — pentru Moldova dispunem de un izvor narativ alcătuit la anul 1562, care ne precizează că, la această dată, existau cîte trei logofeți, vistieri, stolnici, paharnici, comiși, armași, pitari, spătari, ușieri și pivniceri ¹⁵⁰, cu alte cuvinte că toți dregătorii cu titlurile respective aveau deja cîte doi adjuncți, deși în documentele interne ei apar de regulă mai tîrziu.

Dintre toți acești dregători cu titlul de al II-lea, cei mai importanți erau logofătul și vistierul, care apar cel mai adeseori — atît în Moldova, cît și în Țara Românească — ca martori alături de marii boieri.

¹⁴⁶ Arh. St. Buc.. m-rea Radu vodă, XIX/ter/13.

Menționăm că, la 15 april. 1673, categoriile sociale care plăteau sume difcrite la plata cununiei erau: boierii mari, boierii al doilea și al treilea, neșuătorii, slujitorii și birnicii (Acad. R. S. România, XCIV/8). Cum în această vreme domnea Grigore Ghica, care introdusese unele dregătorii din Moldova, unde existau și subalterni numiți treti-logofăt, vistier etc., este foarte posibil că împărțirea boierilor în trei categorii să se fi făcut sub influență moldoveană.

¹⁴⁷ *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Buc., 1902, p. 101.

¹⁴⁸ Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, I/18.

¹⁴⁹ Bauer, *op. cit.*, p. 44 și 49.

¹⁵⁰ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 186—187.

În anumite cazuri — îndeosebi atunci cînd beneficiarii documentelor erau marii dregători superiori ai lor — dregătorii cu titlul de al II-lea sînt amintiți chiar ca membri ai sfatului domnesc¹⁵¹. În sec. al XVII-lea, dregătorii II și III luau parte la ședințele divanului domnesc¹⁵².

Ca urmare a unei mai bune organizări a marilor dregători în sec. al XVII-lea, constatăm din documentele ce ni s-au păstrat *existența pe lîngă fiecare mare dregător a unei mici cancelarii*, unde se întocmeau diversele corespondențe ale dregătorilor și unde se țineau de asemenea evidențele banilor și materialelor date în grija unora din acești dregători.

Existența acestor cancelarii modeste, alcătuite din unul sau mai mulți logofeți ori dieci, era cu atît mai necesară cu cît unii dintre marii dregători nu știau carte, astfel încît orice activitate în scris le era inaccesibilă. Pe un document moldovean din 29 aug. 1630, în care Costin postelnicul declară că s-a împăcat cu „fratele” său (se înțelege de boerie) Gheorghe Bașotă vistier, ni s-a păstrat astfel însemnarea făcută de Dumitrașcu Ștefan fost mare logofăt că „neștiind a scrie dumnealui postelnicul Costin, după învățătura dumisale, am scris eu numele dumisale”¹⁵³. Deși de la marii dregători ni s-a conservat nenumărate iscălituri pe diverse zapise, este totuși de presupus că marele postelnic moldovean — care nu este altul decît tatăl învățatului cronicar Miron Costin — nu constituie unicul caz de mare dregător neștiutor de carte.

Cea mai dezvoltată și bine organizată cancelarie era aceea a domniei, condusă de marele logofăt și dispunînd de un personal foarte numeros pentru întocmirea hrisoavelor. Pe lîngă aceasta, o cancelarie destul de bine organizată exista și la vistierie, unde diecii și logofeții de vistierie înregistrau în catastife sumele permise și ieșite din vistierie¹⁵⁴.

În afară de aceste cancelarii mai vechi, în sec. al XVII-lea constatăm din documente că aproape toți marii dregători din Țara Românească aveau pe lîngă ei cîte un logofăt; documentele amintesc astfel de logofătul marelui ban¹⁵⁵, logofătul marelui spătar sau „ot vel spătărie”¹⁵⁶, logofătul marelui comis¹⁵⁷, logofătul marelui postelnic¹⁵⁸, al marelui armaș¹⁵⁹, al marelui

¹⁵¹ Vezi mai sus p. 65.

¹⁵² Vezi mai sus p. 63.

¹⁵³ Acad. R. S. România, CLXIV/191.

¹⁵⁴ Despre acestea vezi mai jos cap. I din partea II-a.

¹⁵⁵ Doc. din 18 april. 1664, 3 dec. 1697 (Arh. St. Buc., m-rea Zlătari, VII/12 și Copie Inst. de istorie „N. Iorga”). Menționez că marii bani — care dădeau cărți de judecată sau de întărire de proprietăți — au avut la dispoziție grămăticii încă de la începutul sec. al XVI-lea, dacă nu chiar mai devreme. Pe un manuscris, fost al m-rii Bistrița, ni s-a păstrat numele lui Dragomir grămăticul, sluga lui jupan Preda Craiovescu (Al. Odobescu, *Despre unele manuscrise și cărți tipărite aflate la m-rea Bistrița*, în „Rev. română”, I, 1861, p. 729).

¹⁵⁶ Doc. din 21 febr. 1668 și 14 mart. 1689 (Arh. St. Buc., m-rea Bradu, IX/3 și Muzeul de istorie Buc., nr. 28 622).

¹⁵⁷ Doc. din 29 dec. 1649 și 17 febr. 1689 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, LXXII/12).

¹⁵⁸ Doc. din 14 mai 1678 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., XXII/21).

¹⁵⁹ Doc. din 26 oct. 1649 și 24 febr. 1696 (idem, m-rea Slobozia, XIV/5 și m-rea Să-rindar, XIII/15).

agă¹⁶⁰, al marelui portar¹⁶¹ etc., pe lângă logofeții „ot slugerie”, care țineau evidențele cantităților de carne ce se primeau la curtea domnească¹⁶².

De altfel, trebuie să amintim că, în această vreme, și alte instituții, de pildă mitropolia și episcopiile, dispuneau de diverși logofeți pentru întocmirea documentelor și corespondenței¹⁶³.

Situația este asemănătoare și în Moldova; aci însă diecii marilor boieri sînt amintiți mai devreme, ceea ce poate fi o dovadă că măcar unii din marii stăpîni feudali dispuneau — chiar înainte de a fi dregători — de logofeți sau dieci pentru alcătuirea corespondenței. Astfel, un hrisov emis de cancelaria domnească la 4 ian. 1432 este scris de Pașco, diacul marelui boier Cupcici¹⁶⁴, boier care era membru al sfatului domnesc, fără a ocupa dregătorie. Aceasta este cea mai veche mărturie despre existența unui diac aflat în slujba unui membru al sfatului domnesc.

Cum de la marii boieri și dregători din Țara Românească și Moldova din secolele XV—XVI ni s-au păstrat numeroase scrisori, adresate în-deosebi orașelor din Transilvania și cum, pe de altă parte, nu toți acești boieri știau carte, este de presupus că și alții dintre ei vor fi avut la dispoziție dieci sau logofeți pentru întocmirea corespondenței.

În sec. al XVII-lea însă, cînd treburile administrației s-au mai complicat și cînd atribuțiile de ordin public ale unora din marii dregători s-au înmulțit, aceștia aveau nevoie — în afară de subalternii lor imediați — și de cîte un diac sau logofăt pentru scrierea diverselor acte, mărturii, hotărîri, evidențe etc., pe care trebuiau să le întocmească.

În sec. al XVII-lea sînt amintiți și în documentele moldovene numeroși dieci ai hatmanului¹⁶⁵, ai marelui spătar¹⁶⁶, al marelui clucer¹⁶⁷, ca și dieci de pitărie¹⁶⁸, jitniță¹⁶⁹ și cămară¹⁷⁰, care țineau evidența bunurilor intrate sau ieșite de aici.

Existența acestor logofeți atașați pe lângă persoana marilor dregători în sec. al XVII-lea dovedește în primul rînd o mai bună organizare a activității dregătorilor, organizare care se va dezvolta în sec. al XVIII-lea.

¹⁶⁰ Doc. din 1 aug. 1660 și 7 sept. 1680 (Acad. R. S. România, ms. 260, f. 40 și Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, XVII/46).

¹⁶¹ Doc. din 21 nov. 1665 (idem, m-rea Ghighiu, XI/4).

¹⁶² Doc. din 17 nov. 1662, 25 aug. 1699 (idem, m-rea Bistrița, LXII/113 și ep. Argeș, I.XXXVIII/27).

¹⁶³ Logofeții de la mitropolie amintiți în doc. din 20 april. 1657, 18 sept. 1671, 14 april. 1700 etc. (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., LV/6, m-rea Cozia, II/2, ep. Buzău, LXXXV/18); logofeții episcopilor de Buzău și Rîmnic apar în april. 1694 și la 17 iunie 1700 (Acad. R. S. România, CXLVII/140 și Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, LIV/3).

¹⁶⁴ Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XIV—XV, p. 97.

¹⁶⁵ Doc. din : 15 aug. 1650, 6 nov. 1656, <c. 1668> etc. (Acad. R. S. România, IX/38, Arh. St. Buc., m-rea Neamț, XC/1 și G. Ghibănescu, *Surele*, XXV, p. 13).

¹⁶⁶ Doc. din 29 aug. 1635 (G. Ghibănescu, *Ispisouce*, II/1, p. 107).

¹⁶⁷ Doc. din 29 iulie 1648 (Biblioteca centrală de Stat, I/100).

¹⁶⁸ Doc. din <c. 1645> april. 12, <c. 1659> (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava — Iași, XIV/1, N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 142).

¹⁶⁹ Doc. din 15 mart. 1653 (*ibidem*, XI, p. 76).

¹⁷⁰ Doc. din 31 mart. 1647, nov. 1670 (*ibidem*, VI, p. 80 și Arh. St. Buc., m-rea Doljști, XXX/26).

i. Participarea mitropolitului, a episcopilor țării și a patriarhilor străini la ședințele sfatului domnesc

Se știe astăzi că biserica a reprezentat o forță deosebit de importantă în timpul orînduirii feudale, fiind principalul sprijin al feudalismului și, alături de marea boierime, cea mai de seamă stăpînitoare de pămînturi din această vreme. În plus, după cum spunea Engels, „ea învăluia orînduirea feudală cu aureola grației divine”¹⁷¹.

În timpul orînduirii feudale, reprezentanții bisericii au susținut în diferite chipuri puterea centrală care, la rîndul său, a acordat un sprijin larg bisericii, prin diverse danii de pămînturi, scutiri de dări, construcții de mari edificii religioase etc. Este deci firesc, ținînd seama de această situație, ca reprezentanții cei mai de seamă ai bisericii, mitropolitul și episcopii, uneori și egumenii marilor mănăstiri, să fi jucat în această epocă un rol politic însemnat. Unii dintre aceștia au fost de-a lungul vremii sfetnicii ascultați de domnii celor două țări¹⁷², fiind consultați adeseori în problemele importante sau trimiși în diverse solii¹⁷³.

Din izvoare rezultă că mitropolitul țării îndeplinea un rol politic deosebit de însemnat, mai ales în Moldova. Aici, după cum mărturisește Miron Costin, el „are întotdeauna loc la sfat”¹⁷⁴. Cele spuse de Miron Costin sînt confirmate de Dimitrie Cantemir, care afirmă că mitropolitul participa la judecăți alături de membrii sfatului domnesc, fiind consultat de domn cu privire la pedeapsa cuvenită, după pravilă, celor vinovați¹⁷⁵.

Străinii care au vizitat Moldova în sec. al XVII-lea au remarcat și ei prezența în sfatul țării a reprezentanților bisericii. La primirea lui Quirini, în 1601, au fost de față în „divanul public”, pe lângă „baroni”, și episcopii țării¹⁷⁶, iar mai tîrziu francezul De la Croix nota în relația sa despre Moldova că la ședințele divanului luau parte mitropolitul, episcopii și cei opt membri ai sfatului, care ședeau pe banca din dreapta¹⁷⁷.

Documentele interne confirmă afirmațiile izvoarelor narative. În sec. al XV-lea, începînd din timpul domniei lui Petru Aron, dar și în domnia lui Ștefan cel Mare, mitropolitul și episcopii se află foarte adeseori printre martorii din sfatul domnesc, chiar cînd este vorba de probleme care nu priveau biserica¹⁷⁸. Mitropolitul țării a fost astfel consultat, alături

¹⁷¹ F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, în K. Marx—F. Engels, *Despre religie*, Buc., 1960, p. 270. Despre rolul bisericii în timpul orînduirii feudale vezi și *Istoria României*, II, p. 178—179 și 537—538.

¹⁷² La 1690, Mihai Băjescu, fiul lui Mareș Băjescu fost mare ban, scria că mitropolitul era „chiehăiaua și sfatul divanului” (*Hurmuzaki*, V/1, p. 310).

¹⁷³ La 1616, mitropolitul Anastasie Crimca cu alți trei brieri au încheiat tratatul dintre Moldova și Polonia („Rev. istorică”, 1927, p. 388).

¹⁷⁴ M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 237 (Poema polonă).

¹⁷⁵ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 102—103.

¹⁷⁶ „Cercetări istorice”, IV/2, 1928, p. 87.

¹⁷⁷ Ed. Babinger, p. 22 (extras) și „Analele Acad. Rom. Mem. secț. ist.”, s. III, t. XIX, p. 130.

¹⁷⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 277, 278, 279, 280, 281, 290, 299, 300, 304, 305, 339, 369 passim. Vezi și A. Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare* („Analele Univ. C. I. Parhon—Buc.”, s. științe sociale, istorie, nr. 5, 1956, p. 160—161).

de „panii” sfatului moldovenesc, înainte de închinarea de la Vaslui din 1456¹⁷⁹, iar mai târziu mitropolitul și episcopii sînt trecuți primii între martorii tratatului încheiat de Ștefan cel Mare cu polonii la 12 iulie 1499¹⁸⁰, deși în tratatele încheiate anterior ei nu figuraseră.

Prezența lor în sfat este invocată de obicei în problemele legate de viața bisericii : danii făcute diverselor mănăstiri, închinări de biserici, procese purtate între mănăstiri sau între mănăstiri și diverși particulari. Aceasta nu înseamnă, se înțelege, că mitropolitul nu participa și la alte ședințe ale sfatului domnesc, dar prezența sa nu este amintită în mod special decît în aceste probleme, pe care, se vede, domnia nu le rezolva, de regulă, decît în prezența reprezentanților bisericii.

În secolele XV—XVII, în numeroase acte de danie făcute mănăstirilor sau episcopilor, domnul Moldovei menționa că face aceste danii după ce s-a sfătuit cu mitropolitul țării, uneori și cu episcopii, sau cu „binecuvîntarea” mitropolitului și a episcopilor. Astfel, la 9 iulie 1466, Ștefan cel Mare arată că s-a sfătuit cu mitropolitul, episcopul de Roman și cu tot sfatul și a dăruit mănăstirii Probota un obroc de 10 buți de vin și alte bunuri¹⁸¹. Mai târziu, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea și în sec. al XVII-lea, în numeroase întăriri de diverse danii acordate mănăstirilor se spune că acestea s-au făcut după prealabila consultare și binecuvîntare a mitropolitului și episcopilor, care apar uneori ca martori și în sfatul domnesc al acestor întăriri, fiind totdeauna citați primii, înaintea boierilor¹⁸².

În această vreme se și vorbește, de altfel, de sfatul domnesc „și duhovnicesc, și lumesc”¹⁸³, primul termen desemnînd pe mitropolit și episcopi care luau parte la ședințele sfatului.

Ei participau de asemenea la ședințele sfatului domnesc la judecarea proceselor purtate între diversele mănăstiri din țară pentru stăpînirea de pămînturi¹⁸⁴.

Mitropolitul și episcopii erau consultați și în alte probleme privind organizarea bisericii, de pildă înființarea unor noi episcopii, mutarea scaunului mitropolitan etc. La 29 martie 1677, cînd domnul Moldovei hotărăște

¹⁷⁹ *Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XIV—XV, p. 286.*

¹⁸⁰ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare, II, p. 434.*

¹⁸¹ *Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XIV—XV, p. 347.* Sfatul sau binecuvîntarea mitropolitului sînt invocate și atunci cînd sînt închinate episcopiei de Rădăniți sau m-rii Putna bisericiile din diverse sate moldovene (vezi doc. din 15 mart. 1490 și 17 nov. 1502, *ibidem*, veac. XV, p. 131—132 și 135 și veac. XVI, vol. I. p. 27). Vezi și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 61—62.

¹⁸² Vezi doc. din: 6 ian. 1583, 4 și 6 aug. 1583, 14 ian. 1584, 26 febr. 1586, 20 dec. 1588, 12 mai 1606, 17 iulie 1607, 6 iulie 1662, etc. (*ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 199, 225, 227, 238, 305, 411; veac. XVII, vol. II, p. 40, 120 *passim* și Acad. R. S. România, Peceți nr. 259).

¹⁸³ *Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVI, vol. IV, p. 150* (doc. din 10 sept. 1596).

¹⁸⁴ Vezi doc. din: 20 april. 1605, 7 april. 1618, 15 mart. 1634, 8 april. 1635 etc. (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVII, vol. I, p. 238, vol. IV, p. 262, Arh. St. Buc., Peceți nr. 205 și Acad. R. S. România, CLXXXVI/94.*)

stabilirea scaunului mitropolitan la Iași, el se consultă în prealabil cu mitropolitul, cei trei episcopi și cu sfatul domnesc¹⁸⁵.

În afară de problemele privind viața bisericii, mitropolitul și episcopii erau consultați de câte ori domnul și sfatul său trebuia să ia unele măsuri mai importante, ca cele luate în timpul domniei lui Miron Barnovschi.

Pentru Țara Românească nu avem mărturiile categorice ale unor izvoare narative ca acelea moldovene despre participarea mitropolitului la ședințele sfatului domnesc. Din documente rezultă însă că și aici exista o situație asemănătoare cu aceea din Moldova, unde însă mitropolitul apare mai adesea ca martor în sfat decît în Țara Românească.

Deși în numeroase documente din Țara Românească se spune că la ședințele sfatului domnesc care a judecat diverse procese a participat și mitropolitul țării, el nu este amintit între martorii sfatului domnesc decît în foarte puține cazuri, fiind trecut și aici totdeauna primul, înaintea marilor dregători¹⁸⁶.

Mitropolitul participa în mod sigur la sfat cînd se discutau sau judecau diverse pricini care interesau biserica. În foarte multe documente din secolele XVI—XVII referitoare la procesele purtate între diverse mănăstiri sau între acestea și laici pentru stăpînirea unor bunuri (sate, bălți, vamă de ocnă etc.) se consemnează faptul că la judecățile respective a participat și mitropolitul țării, uneori împreună cu episcopii¹⁸⁷.

Prin prezența lor la judecata sfatului domnesc, mitropolitul și episcopii aveau posibilitatea — datorită puternicei influențe pe care o exercitau — să incline balanța justiției feudale în favoarea instituției pe care o reprezentau, în cazul cînd adversarul era un mare boier, avînd în orice caz grija ca interesele bisericii să nu fie lezate.

Ca și în Moldova, mitropolitul, uneori și episcopii, participau la ședințele sfatului domnesc cînd se discutau probleme ce interesau instituția pe care o conduceau, de pildă închinarea unor mănăstiri din țară către alte fundații religioase asemănătoare. Astfel ei sînt pomeniți la închinarea mănăstirilor Cotmeana¹⁸⁸, Bolintin¹⁸⁹, Căluui¹⁹⁰, Stănești¹⁹¹, sau la scutirea

¹⁸⁵ V. A. Urechia, *Operele lui Miron Costin*, vol. I, p. 705.

¹⁸⁶ Vezi doc. din 1 iunie 1483, 16 mart. 1494 etc. (D.R.H., vol. I, p. 303, 405). Despre cele cinci cazuri dintre 1462—1508 în care mitropolitul Țării Românești este citat primul între martorii sfatului domnesc vezi A. Sacerdoțeanu, *Cancelaria mitropoliței Țării Românești și slujitorii ei pînă la 1830* („Glasul Bisericii”, 1959, p. 430).

¹⁸⁷ Pentru judecăți între mănăstiri vezi doc. din: 18 april. <1536>, 10 ian. 1538, 14 sept. 1554, 10 iunie 1629, 23 oct. 1634, 13 april. 1656, etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac XVI, vol. II, p. 205, 236; vol. III, p. 27, Arh. St. Buc., ep. Argeș, XVII/7, XLIV/18, XVII/8, Peceți nr. 69).

Dintre numeroasele documente referitoare la judecăți între mănăstiri și laici (boieri sau sate aservite) în care se vorbește de prezența mitropolitului vezi pe cele din: 12 febr. 1533, 10 april. 1535, 7 aug. 1571, 26 iunie 1622, 5 iulie 1626, 20 iunie 1629, 30 aprilie 1633, etc. etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac XVI, vol. II, p. 128, 178; vol. IV, p. 42; veac XVII, vol. IV, p. 162—163; Acad. S. R. România, Peceți nr. 239, Arh. St. Buc., Peceți nr. 230, m-rea Cotmeana, X/1/2).

¹⁸⁸ Doc. din 10 ian. 1625 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac XVII, vol. IV, p. 471).

¹⁸⁹ Doc. din 14 mart. 1625 (*ibidem*, p. 486).

¹⁹⁰ Doc. din 19 iunie 1673 (Arh. St. Buc., m-rea Căluui, I/3).

¹⁹¹ Doc. din 8 mart. 1692 (*idem*, ms. 725, f. 1—4).

de dări a mănăstirii Adormirea din Rîmnicu-Sărat, ctitoria lui Constantin Brîncoveanu¹⁹² etc.

Uneori asemenea măsuri interesînd biserica se luau în cadrul unor adunări cu caracter mai larg, la care participau și egumenii mănăstirilor sau chiar diverși ierarhi străini aflați în țară; în cazul acesta adunarea purta numele de sobor¹⁹³.

În afară de pricinile care priveau direct biserica, la discutarea sau judecarea cărora trebuiau să fie de față și reprezentanții săi, îi mai găsim pe aceștia la ședințele sfatului domnesc și în alte împrejurări. De pildă, la 10 mai 1635 și în april. 1643, se arată că mitropolitul și cei doi episcopi erau de față în divanul domnesc cînd o boieroaică a venit cu o plîngere sau cînd doi boieri s-au prezentat la judecată¹⁹⁴.

Mitropolitul mai participa la ședințele sfatului domnesc și la judecarea unor pricini mai puțin obișnuite. De pildă, cînd soția lui Lupu Mehedințeanu mare paharnic a fost prinsă în „preacurvie” cu o slugă a sa, domnul a judecat pricina cu mitropolitul și cu sfatul domnesc, hotărînd să-i ierte capul vinovatei și să-i ia averea¹⁹⁵. Mitropolitul și episcopii au fost prezenți și la „marea judecată” a vornicului Stroe Leurdeanu, cel care a intrigat pentru uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino¹⁹⁶.

Cînd sfatul domnesc avea de rezolvat procese civile mai complicate, privitoare îndeosebi la moșteniri, mitropolitul participa la ședințele sfatului pentru a da soluția cea mai potrivită după „sfînta pravilă” pe care o cunoștea. De pildă, la 23 dec. 1616, cînd se judecă celebrul proces dintre Florica, fiica lui Mihai Viteazul, și Marula, „copila” domnului, la ședința divanului iau parte și mitropolitul Luca cu vlădica Matei al Mirelor, care „au cercetat cum va fi această judecată mai cu dreptate” și „au găsit scris în sfînta pravilă că se cuvine prea bine ca să țină dedinele părinților lor fiii care sînt făcuți cu cununie cu părinții lor... decît această fiică Marula, mai sus spusă, care nu este din cununie, ci este fără cununie, numită copilă”¹⁹⁷.

În sec. al XVII-lea, cele mai multe pricini de moșteniri mai complicate nu se judecau însă în sfatul domnesc, ci domnul le trimitea la mitropolit, care le rezolva uneori cu cîțiva mari boieri, alteleori cu „soborul mitropoliei”¹⁹⁸.

¹⁹² Doc. din 30 iunie 1700 (idem, m-rea Rm. Sărat, I/18).

¹⁹³ Despre aceasta vezi mai sus p. 22—23.

¹⁹⁴ Acad. R. S. România, CXLI/30 și Arh. St. Buc., A.N., CII/7. Vezi și doc. din 14 nov. 1570 și 18 sept. 1582 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 386—387, și vol. V, p. 84).

¹⁹⁵ Doc. din 27 dec. 1614 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 346).

¹⁹⁶ *Istoria Țării Românești*, ed. C. Grecescu, p. 162.

¹⁹⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 72. Vezi și doc. din 15 sept. 1618, 1 mart. 1622, 10 sept. 1630 etc. (*ibidem*, p. 246—247; vol. IV, p. 98 și Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CLVII/25).

¹⁹⁸ Vezi mai jos p. 122.

Despre această problemă vezi Gr. Șt. Berechet, *Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecarea mirenilor*, Buc., 1938, (extras din „Biserica ortodoxă română”, LVI, 1938, p. 741—761), Gh. Cronț, *Clericii în serviciul justiției* (*ibidem*, p. 823—844 și extras, Buc., 1938, p. 16—18) și D. Stănescu, *Viața religioasă la români*, Buc., 1906, p. 331—340 și 388—390.

În afară de mitropolitul și episcopii țării, la unele ședințe ale sfatului și divanului domnesc, îndeosebi în sec. al XVII-lea, participau și patriarhii bisericii ortodoxe (de Alexandria, Constantinopol, Ierusalim sau Antiohia), care veneau destul de des prin țările noastre, fie după milostenii, fie pentru a rezolva diverse probleme ale mănăstirilor românești închinete patriarhiilor respective¹⁹⁹.

Participarea lor la aceste ședințe era întâmplătoare. De pildă, într-un document din 9 mart. 1620, se spune că la un proces de moștenire judecat în acea zi „s-a întâmplat” să fie de față și patriarhul Chiril Lucaris al Alexandriei, împreună cu care domnul și sfatul său au judecat procesul²⁰⁰.

Patriarhii participau uneori la ședințele sfatului domnesc când acesta avea de rezolvat probleme privind viața bisericească. De pildă, la 17 sept. 1543, când Radu Paisie a încredințat episcopului de Buzău dreptul de judecată și de hirotonisire în cele patru județe ale enoriei sale, a fost prezent în soborul ce a avut loc cu acest prilej și patriarhul Ieremia al Constantinopolului²⁰¹, iar mai târziu, la 1647—1648, patriarhul Paisie al Ierusalimului a fost de față în sfatul domnesc când s-a confirmat mănăstirii Cozia așezămîntul dat de Mihai Viteazul²⁰².

Participarea patriarhilor bisericii răsăritene la ședințele sfaturilor domnești din Țara Românească și Moldova se explică nu numai prin influența deosebită pe care o exercitau în calitatea lor de conducători spirituali ai lumii ortodoxe, dar și prin dreptul lor de judecată în Orientul creștin. Într-un foarte interesant document, din 1 martie 1715, privind un proces al mănăstirii Hangu din Moldova, ni se spune că a fost de față la judecată patriarhul Samuil al Alexandriei „ca acela ce are titluș giudecătoriu lumii”²⁰³. În această calitate de „judecători ai lumii”, patriarhii bisericii ortodoxe puteau judeca diverse pricini și în țările noastre, de la ei rămînînd numeroase cărți de judecată²⁰⁴.

¹⁹⁹ Despre aceste vizite vezi îndeosebi: Nic. Popescu, *Patriarhii Țarigradului prin lăurile românești: veacul XVII*, Buc., 1914; Dim. Ionescu, *Relațiile țărilor române cu Patriarhia de Alexandria*, Buc., 1935; M. Brauiște, *Patriarhii de Constantinopol prin țările române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea („Mitropolia Olteniei”*, X, 1958, nr. 1—2, p. 45—61) etc.

²⁰⁰ *Doc. priv. isl. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 489.

²⁰¹ *Ibidem*, veac. XVI, vol. II, p. 307.

²⁰² Acad. R. S. România, DCXXV/10.

²⁰³ D. Stănescu, *Viața religioasă la români*, Buc., 1906, p. 202—203 și N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 419. Vezi și cronică lui Axinte Uricarul (*Cronicile României*, ed. cit., II, p. 168—169).

²⁰⁴ Vezi cărțile de judecată date de patriarhul de Ierusalim la 21 aug. 1650, de Macarie, patriarhul Antiohiei, la 12 mai 1654, când invocă și o carte mai veche dată de patriarhul Paisie al Ierusalimului, pe aceea eliberată de patriarhul Dositei al Ierusalimului (1669—1707) etc. (D. Stănescu, *op. cit.*, p. 384—386, Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CXLII/7 și Acad. R. S. România, CXCVI/192). Vezi, de asemenea, cartea de judecată din 22 mai 1658, dată de același patriarh, Macarie, împreună cu mitropolitul și marele vornic al țării (Arh. St. Buc., ms. 209, f. 216).

RELAȚIILE DINTRE DOMN ȘI SFATUL DOMNESC

Acest capitol este legat atât de evoluția generală a sfatului domnesc, de care am vorbit în paginile precedente, cât și de acela privind atribuțiile sfatului domnesc, care urmează acestuia, capitole în care au fost lămurite în parte și relațiile domnilor celor două țări cu sfaturile lor domnești. În afară de cele discutate acolo, mai sînt însă o serie de probleme care trebuiesc cercetate, pentru a înțelege mai bine modul cum își alegea domnul dregătorii (numirea și schimbarea acestora), împrejurările în care domnii puteau să nu consulte sfatul domnesc, rolul rudelor domnului în sfatul domnesc, probleme care vor forma obiectul acestui capitol.

Se înțelege că nu vom analiza aici evoluția relațiilor dintre domnie și marea boierime în ansamblul ei, problemă ce depășește cadrul acestei lucrări. Va trebui totuși să arătăm — pentru a înțelege mai bine relațiile domn-sfatul domnesc, ca reprezentant al clasei boierești — că boierimea a urmărit organizarea și întărirea puterii centrale de stat, adică a domniei, numai în măsura în care aceasta îi oferea mijloacele de care nu dispunea singură pentru a-și asigura exploatarea țărănimii și pentru a face față atacurilor externe; în același timp, însă, boierimea a acționat împotriva puterii centrale de stat în măsura în care o domnie puternică îi știrbea drepturile și privilegiile de care se bucura. Datorită faptului că marea boierime era factorul politic hotărîtor în timpul orînduirii feudale, soarta domniei era strîns legată de atitudinea boierimii, care a urmărit în mod constant să-i limiteze puterea la un nivel corespunzător intereselor sale de clasă.

Pe de altă parte, pentru a-și putea asigura sprijinul sfatului domnesc ca reprezentant al clasei boierești la conducerea statului feudal și pentru a-l putea domina cu mai multă ușurință, domnii Țării Românești și ai Moldovei au căutat să promoveze în rîndurile acestuia pe acei dintre boieri în care aveau mai multă încredere, îndeosebi rudele și apropiații lor. În alegerea sfetnicilor lor domnii trebuiau să țină seama, se înțelege, și de puterea economică, ca și de priceperea politică a boierilor respectivi.

a. Domnii nu puteau conduce țara fără ajutorul sfatului domnesc

În perioada de aproape patru secole de care ne ocupăm, sfatul domnesc nu a întreținut totdeauna aceleași relații cu domnii ce s-au perindat pe tronurile Țării Românești și Moldovei; în timpul anumitor domnii

puterea și influența boierimii și a sfatului domnesc au fost mai mari, în altele mai slabe.

Pentru marea boierime, domnul ideal era acela care nu ieșea din cuvântul ei; prototipul domnului „părinte” al boierilor a fost Petru Șchiopul, care „la cinste mare-i ținea [pe boieri] și din sfatul lor nu ieșia”¹.

Se știe însă că alți domni mai autoritari au manifestat o mai mare libertate în acțiunile lor și nu s-au lăsat influențați totdeauna și în egală măsură de sfaturile dregătorilor lor. Boierii lui Petru Rareș declarau astfel că „domnul nostru, fiind stăpînul nostru, nu se ia întotdeauna după sfaturile noastre”², iar cronicarul Azarie—admiratorul lui Petru Șchiopul — îl acuză pe Ioan vodă cel Cumplit că „nu voia să asculte de boierii, sfetnicii cu gânduri bune”, care-l sfătuiau să-și plece capul în fața turcilor³.

Nu vom analiza aici relațiile fiecărui domn în parte cu sfatul său, aceasta neintrînd în cadrul lucrării noastre. Va trebui însă să subliniem faptul că, indiferent de politica pe care au dus-o și de atitudinea lor față de marea boierime, *domnii nu au putut conduce țara singuri, fără ajutorul sfatului domnesc*. Ceea ce au putut face domnii mai autoritari a fost, nu să suprimе sfatul domnesc, ci să ia unele hotărîri fără să țină seama de părerea sfatului sau chiar fără să-l consulte ori să-și constituie sfatul din oameni apropiați. Unul din cele mai de seamă sfaturi pe care l-a dat mitropolitul Matei al Mirelor domnului Țării Românești a fost și acela că „nu se cade domnilor să facă nimic fără consiliu”⁴, aceasta fiind, se vede, concepția vremii. Același sfat îl dă, într-o altă formă, autorul *Învățăturilor* lui Neagoe Basarab lui Teodosie, viitorul domn: „amar celui ce se socotește el însuși îndeosebi, iar pre alt pre nimeni nu întreabă de sfat, căci acela . . . se pierde el înseși și se va chema nebun pentru semeție”⁵.

Sfatul domnesc sau unii din membrii săi jucau un rol mai important în vremea unor domni mai slabi sau tineri. De pildă, Alexandru Cuconul, „fiind prea tînăr, avea boiari foarte credincioși, de căutau toate trebile domniei și ale țării și toate judecățile era asupra lor”⁶; în timpul domniilor tinerilor Constantin și Alexandru Movilă, Nistor Ureche se intitulează „gubernator Moldaviae”, iar Miron Costin afirmă că „toate divanurile era pre Nistor Ureche”⁷.

Importanța sfatului domnesc creștea și în vremea unor domni care nu se preocupau prea mult de treburile statului. Astfel, deoarece Alexandru Iliș, domnul Moldovei, „mai mult își petrecea cu Batiște Veveli”, „cîrpiia boierii cum putea trebile țării”, în care domnul nu se prea amesteca⁸.

¹ Gr. Ureche, *Letopiseșul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 218.

² *Hurmuzaki*, S. II/1, p. 74. Vezi și A. Veress, *Documente*, I, p. 79, unde se reproduc spusele unui sol secui despre atitudinea lui Ștefan Rareș față de dregătorii săi; domnul ar fi zis dregătorilor: „duceți-vă dracului cu toții, căci nu sînteți de nici o ispravă la treburile la care ar trebui să fiți buni”.

³ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 151.

⁴ *Tezaur de monumente*, I, p. 356.

⁵ *Uricarul*, XXIV, p. 80.

⁶ *Istoria Țării Românești*, p. 94.

⁷ *Hurmuzaki*, IV/1, p. 441 și M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 63.

⁸ *Ibidem*, p. 97.

Cu privire la modul cum se luau hotărârile după consultarea sfatului domnesc și la măsura în care membrii sfatului influențau aceste hotărâri, trebuie să arătăm că domnul nu era dator să se conforme totdeauna opiniei majorității dregătorilor săi; el putea urma sfatul unuia din marii dregători mai influenți, în cazul în care credea că acest sfat este mai bun. De pildă, din cronica anonimă a domniei lui Constantin Brîncoveanu aflăm că, deși toți boierii îl îndemnau pe domn să dea 50 de pungi muftiului, ceea ce domnul era dispus să facă, domnul nu-i dăduse deoarece banul Cornea Brăiloiu — care fusese la Poartă — „nu l-au lăsat, puind pricini altele la mijloc”. După părerea cronicarului, aceasta ar fi fost cauza pentru care muftiul, supărat pe domn, l-ar fi îndemnat apoi pe sultan să mărească haraciul Țării Românești cu 240 de pungi⁹. Tot astfel, când vizirul a cerut lui Dumitrașco Cantacuzino, domnul Moldovei, să-i dea un zapis semnat de boieri „că n-or veni podghiazuri să strice țara și domnia”, deși „o samă de boieri” au fost de acord să-l dea, Miron Costin, logofăt pe acea vreme, „dzic să nu fie priimit la acel sfat”, motivînd că polonii nu pot fi împiedicați să intre în țară¹⁰.

b. Documentele fără sfat domnesc

Pornind de la constatarea că din anumite perioade din istoria Moldovei — îndeosebi din timpul domniei lui Alexandru Lăpușeanu — nu ni s-au păstrat documente în care să fie citați martorii din sfatul domnesc, unii cercetători au emis părerea că „domnul a domnit în tiranie”¹¹ sau că „a condus țara fără sfatul boierilor”¹².

Cercetînd documentele moldovene fără sfat, vom constata mai întîi că *necitarea ca martori a membrilor sfatului domnesc nu înseamnă neapărat că aceștia nu au fost consultați de domn în cazurile în care nu sînt trecuți ca martori*. De pildă, la 17 mart. 1562, cînd Despot vodă întărește mănăstirii Humor un sat al acesteia, declară că „așa am aflat domnia mea cu sfatul nostru că este ocina și dedina lor dreaptă”, dar nu pune martori pe membrii sfatului pe care-i consultase¹³. Tot astfel se întîmplă la 8 mai 1609, cînd domnul Moldovei întărește o vînzare „cu sfatul nostru”, pe ai cărui membri nu îi citează însă ca martori¹⁴. Documentele prin care Miron Barnovschi a luat măsurile cunoscute pentru îndreptarea stărilor de lucruri din Moldova nu au nici ele martori pe membrii sfatului domnesc, deși se invocă consultarea acestuia¹⁵.

⁹ *Istoria Țării Românești de la oct. 1688 la mart. 1717*, p. 104—105.

¹⁰ I. Neculce, *op. cit.*, p. 56.

¹¹ G. Ghibănescu, *Surele*, XI, p. XIII.

¹² N. Grigoraș, *Contribuții la cunoașterea politicii domnești în Moldova față de proprietatea funciară condiționată* („Studii și cerc. științifice”, Iași, istorie, XIII, 1962, fasc. 1, p. 60).

¹³ *Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XVI, vol. II, p. 159.

¹⁴ *Ibidem*, veac. XVII, vol. II, p. 213. Vezi și p. 264.

¹⁵ Acad. R. S. România, LXXXIV/199, CLXXXI/71 etc.

Din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, documentele cu sfat domnesc sînt foarte rare în Moldova (și ele se dau de regulă marilor boieri)¹⁶, deși, în această vreme, sfatul domnesc era consultat în mod obișnuit la rezolvarea tuturor problemelor.

Constatarea ce se impune este deci aceea că *necitarea membrilor sfatului domnesc ca martori la diverse acte emise de cancelaria domnească nu înseamnă că sfatul domnesc nu exista sau că nu era consultat*.

În Moldova, de regulă, nu erau trecuți ca martori membrii sfatului domnesc la ispoace; în schimb, mărturia acestora era invocată în urice. Din sec. al XVI-lea ni s-au păstrat numeroase ispoace fără sfat domnesc, pe care se notează că domnul a poruncit să li se facă beneficiarilor urice¹⁷. Din aceeași vreme și de la începutul sec. al XVII-lea cunoaștem numeroase ispoace și urice date în aceleași pricini, primele fără martorii sfatului domnesc, iar celelalte avînd formularul complet, cu invocarea martorilor¹⁸. Citarea sau necitarea sfatului domnesc era deci, în primul rînd, o problemă de diplomatică, de formular al documentelor.

În Țara Românească lipsesc martorii sfatului domnesc în poruncile pe care domnul le adresează diverșilor săi dregători și slujbași sau unor locuitori, cerîndu-le să respecte dispozițiile domnești. Membrii sfatului domnesc nu sînt citați ca martori nici în așa numitele „cărți de volnicie”, prin care unii proprietari feudali sînt împuterniciți să-și stăpînească moșiile sau să își încaseze diverse venituri de pe aceste proprietăți.

Ca și în Moldova, în unele asemenea acte fără sfat domnesc se specifica totuși că domnul le eliberase după o prealabilă consultare a sfatului său. De pildă, la 13 dec. 1632, cînd domnul dă volnicie lui popa Radu să-și țină o moară, se spune: „bine am adevărit domnia mea cu tot divanul” — și „am judecat... cu toți cinstiții dirigații domnii mele”, pe care însă nu îi citează ca martori¹⁹.

În Țara Românească lipsea adeseori mărturia sfatului domnesc în documentele prin care domnii făceau diverse danii de bani sau produse unor mănăstiri din țară sau de peste hotare. Din sec. al XVI-lea ni s-au păstrat numeroase asemenea documente în care membrii sfatului domnesc nu apar ca martori în formularul actelor. În această vreme, neexistînd o deosebire netă între veniturile țării și ale domnului, acesta putea să facă danii din ele ca din averea sa personală, fără consultarea sfatului domnesc. Cînd însă daniile domnilor erau însoțite și de întăriri de proprietăți sau de

¹⁶ Vezi doc. din: 20 april. 1660, 12 mart. 1667, 22 mart. 1670 etc. (L. T. Boga, *Doc. basarabene*, XI, p. 10, 25, G. Ghibănescu, *Ispoace și zapise*, III/2, p. 115—121).

¹⁷ Vezi doc. din: 26 febr. 1547, 10 april. 1552, 24 sept. 1555, 27 mart. 1560 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. I, p. 546, vol. II, p. 19, 95, 134).

¹⁸ Vezi doc. din: 15 și 25 april. 1589, date m-rii Pingărați, 11 sept. 1596 și 8 iunie 1597, pentru pricina dintre m-rea Proboța și boierul Gligorcea Crăciun, 10 și 28 febr. 1598, date lui Tolocico, 16 oct. 1604 și 20 april. 1605, pentru pricina dintre m-rile Secu și Agapia etc. (*ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 415—416, 418—419, vol. IV, p. 150—151, 159—161, 187, 192, veac. XVII, vol. I, p. 182—185, 235—238).

¹⁹ Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, XXVII/4. Vezi și doc. din 30 april. 1633 (Acad. R. S. România, DCXXIV/90).

scutiri de dări, atunci în documentele respective se invoca de regulă și mărturia membrilor sfatului domnesc²⁰.

Necitarea membrilor sfatului domnesc în anumite documente eminate din cancelaria domnească nu înseamnă așadar că domnul conducea țara fără ajutorul sfatului domnesc, care nu a încetat să existe chiar în vremea celor mai autoritare domnii.

c. Numirea și schimbarea dregătorilor

Pentru secolele XIV—XVI nu dispunem de prea multe date despre modul cum își recruta domnul sftetnicii săi, membri ai sfatului domnesc. În sfaturile domnilor din această vreme remarcăm însă dese schimbări de persoane, cele mai numeroase efectuându-se la schimbarea domnilor din scaun.

În alegerea sftetnicilor din sfatul domnesc, domnii trebuiau să aibă în vedere atât poziția socială și materială a boierilor care intrau în sftat, cât și gradul de credință și pricepere cu care aceștia îi puteau sluji. Din aceste motive, în sfaturile domnești întâlim, pe lângă boierii cei mai importanți și reprezentativi ai țării, în rândurile cărora schimbările se făceau mai greu, și oameni mai apropiați de persoana domnului în funcție, care se schimbau de regulă o dată cu domnul pe care îl slujiseră²¹.

Schimbările cele mai importante în sfatul domnesc erau operate de domnii care duceau o altă politică decât predecesorii lor sau care se aflaseră în conflict cu aceștia. De pildă, Vlad Țepeș înlocuiește din sftat pe toți dregătorii lui Vladislav al II-lea, așa cum Radu cel Frumos îi schimbă pe cei ce l-au slujit pe predecesorul său sau Basarab cel Tinăr pe dregătorii lui Basarab Laiotă. În sfaturile fiecăruia dintre ei rămân însă o serie de boieri fără funcții din timpul domniilor precedente, ceea ce dovedește că, în această vreme, dregătorii, fiind mai legați de persoana domnului, erau supuși mai adesea schimbării.

Situația era alta când domnul nou era urmașul dorit și lăsat în scaun de voievodul precedent; atunci sfatul său era în general același cu al predecesorului său sau înregistra puține schimbări. Dau ca exemplu sfatul domnesc al lui Bogdan al III-lea, domnul Moldovei, care a continuat să consulte pe sftetnicii tatălui său, Ștefan cel Mare.

Cum o domnie puternică se baza în această vreme și pe credința marilor boieri ai țării față de domnul lor, domnii căutau să atragă de partea lor chiar pe unii din acei mari boieri care nu le erau favorabili dar care participaseră la sftat și în timpul domniilor precedente și a căror adversitate le putea amenința domnia. Se cunosc astfel eforturile deosebite depuse de Ștefan cel Mare în prima parte a domniei pentru a readuce în țară pe Mihai logofătul, promițându-i să-l țină „la mare cinste și dragoste”²². De altfel,

²⁰ Vezi doc. din: 24 mai 1501, 7 sept. 1508, 30 iulie 1512, 8 sept. 1525 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 5—7, 47—49, 84—86, 190—192).

²¹ Despre numirea dregătorilor vezi și C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni*, p. 33—40.

²² *Istoria României*, II, p. 491.

după cum a remarcat C. C. Giurescu²³, marii boieri treceau cu destulă ușurință de partea noilor stăpâni ai țării, știind sigur că astfel își asigurau pe mai departe privilegiile și avantajele pe care le aveau.

Despre modul cum se schimbau dregătorii la domnie nouă ni s-au păstrat câteva știri datînd din sec. al XVI-lea pînă la începutul sec. al XVIII-lea. Prima dintre acestea o datorăm lui Franco Sivori, care — referindu-se la domnia lui Petru Cercel — ne informează că, după urcarea sa pe tron, domnul „așează treburile țării și dregătoriile”(magistrati)²⁴. După unele știri ceva mai tîrzii, domnul își numea dregătorii chiar a doua zi de la urcarea sa pe tron. De pildă, cronicarul Țării Românești afirmă că așa a procedat Antonie vodă din Popești²⁵.

Știri mai bogate în această privință căpătăm tot de la Dimitrie Cantemir. El ne informează că dregătoriile se dădeau și în Moldova a doua zi după numirea domnului. Procedul era următorul: cele trei ranguri (ordines) de boieri (dregătorii I, II și III) erau chemate pe rînd în spătăria mică, fiecare de către postelnicul său. Domnul îi întărea sau îi scotea din dregătoriile pe care le ocupaseră, iar pe unii îi ridica în dregătorii mai mari. Afirmația lui Dimitrie Cantemir că „domnul poate face cu boierii ce pofteste, ca și cum n-ar avea pe nimeni deasupra sa în această lume”²⁶ este puțin cam exagerată; ea exprimă mai mult concepția cunoscută a domnului Moldovei despre o domnie autoritară decît realitatea de aici²⁷. Domnul avea însă libertatea de a-și alege dregătorii dintre boierii pe care îi considera mai favorabili sau în care putea avea încredere, fără a neglija pe boierii puternici, fără sprijinul cărora nu ar fi putut domni.

După alegerea unui domn nou, boierii și dregătorii depuneau jurămint de credință față de acesta, promițînd că îi vor sluji „cu dreptate”²⁸.

Din unele izvoare rezultă că periodic avea loc și o reconfirmare în dregătorii, cu care prilej unii dintre dregători erau schimbați. Primele știri despre aceste schimbări ni le furnizează diaconul Paul de Alep, după informațiile căruia, în ajunul anului nou, atît în Moldova cît și în Țara Românească, „toți boierii în serviciu . . . și toți ofițerii divanului de toate gradele” își depun însemnele dregătoriilor, „fie o spadă, un buzdugan, un toiag de argint, un hanger de argint sau orice altă armă”. În noaptea anului nou, domnul îi confirma, îi avansa sau îi demitea pe marii săi dregători; cei confirmați în funcția veche sau cei avansați primeau însemnele

²³ C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni*, p. 39—40. Cu titlu de exemplu vezi cronica lui Ioan Neculce (ed. cit., p. 162), unde se povestește cum, după ce Mihai Racoviță a luat domnia în Moldova, boierii care crau „de casa Cantemireștilor . . . s-au despărțit toți de casa Cantemireștilor și s-au făcut toți de casa lui Mihălache spătarul”.

²⁴ Ed. Șt. Pascu, p. 170.

²⁵ *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 160. Pentru Moldova, vezi I. Neculce, *op. cit.*, p. 133, 154, unde se arată cum au boierit „după obicei” Antioh Cantemir și Constantin Duca la începutul domniilor lor.

²⁶ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 65.

²⁷ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viata și opera*, Buc., 1958, p. 161—162.

²⁸ *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 160, 191 și *Istoria Țării Românești de la ocl. 1688 la mart. 1717*, p. 8. Vezi descrierea jurămintului depus de boieri la numirea ca domn a lui Constantin Șerban la Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, p. 113.

dregătoriei și un caftan, în timp ce boierii maziliți din slujbă nu primeau nimic. După părerea lui Paul de Alep, neconfirmată de documente, „în cursul anului nu se face nici o înaintare în slujbă și nici o degradare”²⁹.

Cele mai complete informații — asemănătoare cu ale lui Paul de Alep — le căpătăm și în această privință tot de la Dimitrie Cantemir, după părerea căruia, la 31 decembrie în fiecare an, toți boierii își depuneau însemnele dregătoriilor lor la spătărie sau la divanul domnesc. A doua zi, de anul nou, toți dregătorii în funcție și foștii dregători se adunau la curtea domnească și-l petreceau apoi pe domn la biserică. După slujba de dimineață, domnul se ducea la spătărie și chema acolo pe marele postelnic vechi sau pe altul nou, comunicându-i alegerea sa în postul de postelnic și îndemnându-l să fie credincios și să-și îndeplinească bine atribuțiile. Apoi îi înmîna un toiag de argint — semn al dregătoriei³⁰ —, iar postelnicul îi săruta mîna și poala hainei. În același timp, dregătorul ales sau confirmat primea din partea domnului un caftan. Primul dintre boieri era chemat marele postelnic deoarece, la rîndul său, el trebuia să introducă apoi la domn pe ceilalți mari dregători, pe care îi conducea să sărute mîna și poala domnului și căroră le dădea caftane. Pe boierii din categoria II-a îi chema postelnicul al II-lea, iar pe cei de categoria III-a cel de al treilea³¹.

Din listele întocmite de noi pe dregătorii nu rezultă că dregătorii erau schimbați numai la 1 ianuarie; în aceste liste se înregistrează numeroase schimbări de dregători făcute și în timpul anului³².

Trebuie să mai arătăm că, în timpul unor domnii mai liniștite, dregătorii aveau mai multă stabilitate în funcții, în timp ce în anumite perioade mai zbuciumate dregătorii erau și ei schimbați adeseori. De pildă, în timpul ultimei părți a domniei lui Ștefan cel Mare sau în vremea domniei lui Matei Basarab dregătorii își ocupă vreme îndelungată scaunele din sfat (unii peste 20 de ani). Alți domni însă, îndeosebi în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, schimbau destul de des dregătorii sau pe unii dintre ei. De pildă, în anul 1592, marele spătar din Țara Românească a fost schimbat de nouă ori.

Modificări masive în rîndurile sfatului domnesc se operau și la schim-

²⁹ Paul de Alep, *op. cit.*, p. 86.

³⁰ Obiceiul ca domnul să înmîneze lastcane sau toiege, vopsite, aurite sau argintate — după rangul fiecărui dregător —, a fost împrumutat din Imperiul bizantin, unde dregătorii și posesorii de titluri aveau dreptul de a purta asemenea bastoane (vezi Pseudo-Codinos, *op. cit.*, p. 17—28 și R. Guiland, *Sur les dignités du palais et sur les dignités de la Grande Église du Pseudo-Codinos*, „Byzantinoslavica”, 1954, nr. 2, p. 219—225). Cînd un dregător era mazilit din funcție, trebuia să predea bastonul dregătoriei respective, care era înmînat noului titular (vezi: Miron Costin, *Opere*, p. 238; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 73; C. Dapontes, *Ephemerides daces*, II, p. 57; C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni*, p. 41—49).

Despre însemnele și peceteile marilor dregători vezi pe larg studiul lui Emil Virtosu, *Mari dregători din Țara Românească și Moldova în sigiliile secolelor XVII—XVIII* („Studii și cercetări de istorie medie”, I, 1950, p. 140—180), unde se reproduc și descriu: 9 sigilii de mari bani și unul de ispravnic al scaunului Craiovei, 11 sigilii de mari vornici și unul de agă din secolele XVI și XVII.

³¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 118.

³² Vezi pe larg despre această problemă C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni*, p. 33—40.

barea politicii domnești. Astfel, când Mihai Viteazul s-a hotărît să pornească lupta contra turcilor, în oct. 1594, și-a schimbat aproape complet componența sfatului, înlocuind șapte din cei opt membri ai sfatului domnesc³³.

Uneori domnii erau siliți să-și schimbe dregătorii din pricina necredinței dovedite a acestora sau din cauza abuzurilor și neregulelor pe care le săvârșeau. Astfel, numeroși mari dregători și-au pierdut funcțiile, viața și averea datorită hicieniei. Nici cei înlocuiți pentru furturi și abuzuri nu au fost puțini, dar izvoarele nu ne dau prea multe știri despre ei, ca în cazul hicieniilor, unde pedeapsa era urmată de confiscarea averii.

Din sec. al XVII-lea ni s-au păstrat însă câteva mărturii despre înlocuirea dregătorilor necinstiți sau care săvârșeau abuzuri. Într-un astfel de document, din 2 nov. 1636, se spune că, pe vremea când fusese capuchehaie al lui Matei Basarab la Constantinopol, Dumitru Dudescu mare vistier cheltuise 160 de poveri de bani în 10 luni „fără măsură”, neputînd să dea „seama cu ispravă și cu dreptate”. Pentru acest motiv, domnul l-a scos din dregătoria de mare vistier, pînă cînd își va plăti „furtisagurile” lui³⁴. După o disgrăție de cinci ani, timp în care și-a plătit probabil „furtisagurile”, vistierul hoț a fost avansat și făcut mare vornic, ceea ce arată că, în această vreme, necinstea nu impresiona prea puternic. Tot pentru hoții sau abuzuri grave au fost înlocuiți și alți mari dregători din sec. al XVII-lea: Stroe Leurdeanu mare vistier la 1651 sau Constantin Știrbei mare clucer în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu³⁵.

Trebuie să subliniem însă faptul că domnii celor două țări nu justificau de regulă schimbarea unor dregători și înlocuirea lor cu alții, ceea ce i-a și îndreptățit probabil pe unii străini care au trecut prin țările noastre să afirme că dregătorii erau înlăturați după bunul plac al domnului³⁶. Motivarea schimbării din funcție era invocată numai în cazuri deosebite, ca cele de trădare (hicienie) sau de grave abuzuri, rareori pentru incapacitate³⁷. Motivele celor mai numeroase dintre schimbările sau înlo-

³³ Vezi *Istoria României*, II, p. 957.

³⁴ Arh. St. Buc., m-rea Stavropolkos, XXX/3.

³⁵ Vezi mai jos p. 145 și 220.

³⁶ Vezi relația lui Locadello, în „Arhiva”, V, 1894, p. 115.

Prin acest așa numit „bun plac” al domnului trebuie să înțelegem mai curînd dorința legitimă a acestuia de a-și forma sfatul domnesc din oameni devotați, pe care — așa cum am arătat — avea dreptul și posibilitatea de a și-i alege.

Uneori, pentru a justifica îndepărtarea din funcție a unui dregător, domnul punea pe seama acestuia fapte care — după părerea sa — nu mai îngăduiau menținerea în dregătorie. De pildă, dintr-o relație din 1634, aflăm că Vasile Lupu a justificat îndepărtarea din dregătoria de mare logofăt a lui Ionașco Gheanghea, acuzîndu-l că a fost trădătorul multor domni și „stricătorul” sărăcimii (A. Veress, *Documente*, IX, p. 337). Această acuzație ar fi putut fi folosită împotriva multor dregători, pentru faptul că mare parte a lor nu se sfiau să-și trădeze domnul pe care îl slujeau și puțini dintre ei ar fi putut scăpa de acuzația că nu sînt exploataorii și „stricătorii” țărănimii.

³⁷ Citez unul dintre puținele cazuri în care domnul explică mazierea din funcție a unui mare dregător pentru acest motiv. Este vorba de Nicolae Mavrocordat, care, în iunie 1711, a schimbat din hătmănie pe Antiohie Jora pe motiv că e „foarte slab în slujba hătmănească”. Cauza adevărată era însă încuscrirea acestuia cu Iordachi Ruset, dușmanul domnului. După o lună de maziere, Antiohie a jurat domnului că-l „va sluji cu dreptate”, și acesta i-a dat din nou toiașul dregătoriei (*Croniclele României*, II, p. 80—81).

cuirile dregătorilor nu ne sînt mărturisite; documentele nu ne îngăduie în cele mai multe din aceste cazuri decît să constatăm schimbarea lor. Multe din aceste schimbări se datoresc însă, fără îndoială, raporturilor pe care marii dregători le aveau cu domnul țării, ca și puterile lor economice și politice, de care domnul trebuia să țină seama.

În încheierea acestui paragraf trebuie să mai arătăm că *domnii celor două țări, pe lângă dreptul de a-și numi dregătorii, aveau și pe acela de a înființa dregătorii noi*, fie pentru a răspunde unor necesități ivite, fie pentru a satisface în acest fel pe unii din apropiații lor. De multe ori aceste titluri și dregătorii noi dispăreau după domnia celui care le înființase; așa s-a întîmplat cu marele sfetnic și căpitanul, care erau membri ai sfatului domnesc în timpul domniei lui Despot vodă (1563)³⁸, cu jitnicerul, introdus în sfatul domnesc al Țării Românești în a doua domnie a lui Grigore Ghica (1672—1674), cu dregătoria de vornic al țării de jos, înființată de Șerban Cantacuzino pentru Hrizea fostul vistier³⁹ etc. Din dregătoriile noi se păstrau vreme îndelungată numai acelea care corespundeau necesităților celor două țări (cazul agăi și serdarului).

d. Rolul rudelor domnului în sfatul domnesc

Trebuind să colaboreze cu sfatul în rezolvarea tuturor problemelor statului feudal⁴⁰, domnii Țării Românești și ai Moldovei au căutat să domine sfatul domnesc cu oameni apropiați și credincioși, între care un loc important l-au ocupat rudele domnilor. Preferința pentru rude se manifestă în chip vădit la numeroși domni din epoca de care ne ocupăm.

Menționăm aci că nu numai domnii, ci și marii dregători aveau grije să-și căpătuiască rudele, după exemplul stăpînitorilor lor. Astfel, în cronică Țării Românești ni se relatează faptul că Mareș Băjescu „find om de casa boiarilor Cantacuzineștilor, cu mijlocul lor au tras și pă Staico (Bucșanu, cumnatul lui Mareș) mai la cinste și la boierie; fiind Mareș vistier mare, pă Staico l-au făcut logofăt de visterie, apoi și vistier al treilea ajunsese”⁴¹.

Pentru secolele XIV—XV documentele Țării Românești nu ne dau prea multe știri despre relațiile de rudenie dintre domn și marii boieri și nici despre rolul rudelor domnilor în sfatul domnesc. Și în aceste documente sînt amintiți însă adeseori în sfat, la loc de cinste, diverse rude ale domnilor, ca Gherghina pîrcălabul, unchiul lui Radu cel Mare, Staico din Bucov, mare logofăt, ginerele lui Vlad Călugărul și alți mari boieri⁴².

Obiceiul că domnii țării să dea preferință rudelor lor la ocuparea marilor dregătorii trebuie să fi fost destul de răspîndit, de îndată ce autorul *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, cînd se referă la modul cum domnii trebuiau să-și aleagă dregătorii, recomandă acestora să nu-i pună „după

³⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. II, p. 162, 164—167.

³⁹ Vezi mai jos p. 187 și 289.

⁴⁰ Vezi mai jos cap. V, Atribuțiile sfatului domnesc.

⁴¹ *Cronicarii munteni*, II, p. 56.

⁴² Datele le-am luat din lucrarea mea în ms. *Dregătorii Țării Românești (pînă la 1700)*.

părtinire și pentru înrudire” ; el consideră că nu este drept ca rudele domnilor să aibă mai multă putere ca dregătorii și că domnului adevărat „nu i se cuvine să aibă rude, ci numai slugi drepte”. După părerea autorului *Învățăturilor*, „cinstea” acordată de domn dregătorilor săi trebuia să fie proporțională cu destoinicia arătată de aceștia⁴³. Aceste sfaturi au rămas însă fără urmări.

În sec. al XVI-lea, când știrile despre originea membrilor sfatului domnului și legăturile lor de rudenie devin ceva mai numeroase, în sfatul multora din domnii Țării Românești se constată prezența rudelor acestora.

Astfel, în sfatul domnesc al lui Neagoe Basarab — autorul prezumtiv al sfaturilor de care am vorbit mai sus — s-au aflat nu mai puțin de opt rude ale sale : tatăl său, Pîrvu Craiovescu (1512), unchiul său, Barbu banul (1512—1520), fratele său, Preda mare ban (1520—1521), cumnatul său Marcea mare postelnic (1510—1512), verii săi Hamza din Obislav, mare comis și mare spătar (1512—1521), Stroe din Hotărani, mare postelnic (1514—1516) și Bădea sau Bădica, mare postelnic și mare comis (1517—1521), precum și Drăghici din Florești, mare paharnic, cumnat cu Radu Craiovescu (1512—1513)⁴⁴.

Preferințe pentru rudele lor au manifestat și alți domni din acest secol, ca Mircea Ciobanul⁴⁵, Alexandru Mircea și Mihnea Turcitul⁴⁶, Mihai Viteazul⁴⁷ și alții.

Din datele de mai sus, rezultă că *domniile care aveau relații de rudenie în țară își promovau în dregătorii aceste rude ; cei care nu aveau asemenea*

⁴³ *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 277—278.

⁴⁴ Vezi și „Romanoslavica”, VIII, 1963, p. 412.

⁴⁵ Dintre dregătorii rude cu Mircea Ciobanul și cu fiul său Petru cel Tânăr amintim pe : Barbu din Pietroșani, ginerele lui Mircea Ciobanul, mare vistier, spătar și vornic (1545—1547) ; Dumitru mare ban (1546), nepotul de soră al lui Mircea Ciobanul ; Ivan Noroce, ginerele lui Mircea Ciobanul și întiiul sfetnic al lui Petru cel Tânăr, cumnatul său ; Stan mare postelnic și mare ban (1545—1553), nepotul lui Mircea Ciobanul.

⁴⁶ În sfaturile acestora s-au aflat la locuri de cinste următorii opt dregători : Constantin Frangopulo, mare vistier (1578—1583), căsătorit cu sora soției lui Alexandru Mircea ; Albu Goleșcu, mare clucer (1570—1574), căsătorit cu fiica lui Miloș voievod, care era fiul lui Mircea pretendentul și fratele lui Alexandru Mircea ; Ivașco Goleșcu, mare stolnic, mare logofăt și mare vornic (1568—1583), fratele lui Albu Goleșcu ; Tudor din Golești, mare sluger (1589), fiul lui Ivașco Goleșcu ; Pătru din Luciani, mare spătar (1585—1591), căsătorit cu Păuna, fiica Lucreției, care era sora soției lui Alexandru Mircea ; Dragomir din Luciani, mare vornic și fost mare vornic în sfat (1568—1580), tatăl lui Pătru din Luciani ; Pîrvu din Cioroiși, mare clucer (1579—1583, 1586—1587), căsătorit cu Benedetta, fiica Lucreției, care era sora soției lui Alexandru Mircea ; Stepan din Cioroiși, mare clucer și mare ban (1571—1573), tatăl lui Pîrvu mare clucer, prin care se înrudea cu Alexandru Mircea.

⁴⁷ Dintre rudele sale și ale soției sale care au fost membri ai sfatului domnesc amintim pe : Dragomir din Cîrțoclești, fratele doamnei Stanca, mare stolnic (1593) ; Bălea din Cîrțoclești, fiul lui Dragomir, nepotul doamnei Stanca, mare spătar (1599—1600) ; Măndea, fiul lui Dragomir, nepotul doamnei Stanca, mare comis (1600) ; Andronic Cantacuzino, mare vistier și ban, ruda domnului ; Radu din Cepturoaia, tatăl lui Preda zis Floricoiul, care a fost ginerele lui Mihai Viteazul, mare postelnic (1594—1595, 1600). Dacă mai amintim că și cei trei frați Buzesți au fost rude cu Mihai Viteazul, tot prin soția sa, sau că Udrea Băleanu mare ban era nepotul doamnei lui Pătrașcu cel Bun, domn al cărui fiu se considera Mihai Viteazul, numărul dregătorilor rudă sau din neamul domnului crește la 9.

relații, căutau să le stabilească, prin înrudirea lor cu mari boieri din țară (cazurile citate ale lui Alexandru Mircea și Mihnea Turcitul).

În sec. al XVI-lea, unii dintre domnii care nu aveau legături reale de rudenie în țară, dar care se dădeau drept fii ai unor domni, ca să dovedească înrudirea lor cu domnii respectivi manifestau o preferință deosebită față de rudele acestora. Astfel, Petru Cercel, care se pretindea fiul lui Pătrașcu cel Bun, a numit în mari dregătorii pe Pătru și Radu din Băleni, care erau rudele doamnei Voica, fosta soție a lui Pătrașcu cel Bun.

În sec. al XVII-lea, când știrile noastre despre dregători și legăturile lor de rudenie sînt mult mai numeroase, constatăm că în sfaturile domnilor aleși dintre boieri și cu legături de rudenie în țară predominau rudele acestora și apropiații lor.

Matei Basarab arată astfel o preferință atît de pronunțată pentru rudele sale, încît nu mai puțin de 15 din marii săi dregători i-au fost rude, mai apropiate sau mai depărtate⁴⁸. Precum vedem din această listă, cei mai de seamă dintre dregătorii lui Matei Basarab, care au ocupat vreme îndelungată cele mai importante dregătorii ale țării, au fost rudele domnului.

O situație asemănătoare întîlnim și în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino, deși, după cum se știe, acesta nu a întreținut relații prea bune cu familia sa. Între marii dregători din timpul domniei lui Șerban se găsesc nu mai puțin de 12 dintre rudele sale⁴⁹.

⁴⁸ Aceștia sînt: Ghiorma Alexeanu (mare pitar, mare sluger, mare ban, 1641—1655) al cărui fiu, Alexandru, era căsătorit cu o nepoată de soră a soției lui Matei Basarab; Preda Brîncoveanu (mare spătar, mare clucer, mare vornic, 1636—1655), nepotul de vară al lui Matei Basarab; Diicu Buicescu (mare agă, mare spătar, 1639—1654), rudă dinspre mamă cu domnul, care vroia să-l lase urmaș; Radu Buzescu (mare ban, 1633), cumnat cu Preda Brîncoveanu, nepotul lui Matei; Socol Cornățeanu (mare stolnic, mare clucer, mare sluger, 1639—1653), rudă cu soția lui Matei Basarab; Drăgușin Deleanu (mare sluger, mare armaș, mare paharnic, 1639—1650), rudă dinspre mamă cu Matei; Dragomir din Plăvăceni (mare armaș, mare clucer, mare ban, mare vornic, 1633—1652), rudă prin soție cu domnul; Dumitru Filișanu (mare pitar, mare armaș, mare sluger, mare stolnic, 1633—1649), al cărui unchi, Calotă banul, fusese soțul Calei din Brîncoveni, sora lui Matei; Gheorghe Caridi (vistier II, 1633—1636), căsătorit cu sora lui Staico Popescu, care era cumnatul doamnei Elina; Bunea-Vilcu Grădișteanu (mare sluger, mare stolnic, mare vistier, 1648—1654), rudă prin alianță cu Socol Cornățeanu; Hrizea din Bogdănei (mare paharnic, 1651—1653), rudă cu familia Năsturel (fiii săi erau verii lui Radu, fiul lui Udriște); Stroe Leurdeanu (mare stolnic, mare vistier, 1641—1651), rudă prin cele două soții ale sale cu Matei Basarab; Radu Năsturel (mare vistier, mare logofăt, 1632—1633), socrul lui Matei Basarab; Udriște Năsturel (logofăt II) cumnatul lui Matei Basarab; Radu Staico-Popescu (mare agă, mare paharnic, 1645—1653), cumnat cu doamna Elina.

⁴⁹ Badea Bălăceanu (mare vornic, 1678—1687), cuscrul domnului; Constantin Bălăceanu (mare agă, 1682—1688), ginerele domnului; Mihai Cantacuzino (mare spătar, 1679—1681), fratele lui Șerban; Iordache Cantacuzino (mare stolnic, mare spătar, 1682—1689), frate cu domnul; Constantin (III) Cantacuzino (mare paharnic, 1683), nepotul domnului; Vintilă Corbeanu (mare spătar, 1679), cumnatul lui Șerban; Radu Crețulescu (mare logofăt, 1679—1680), cumnatul domnului; Matei Filipescu (mare agă 1679—1681), nepot de soră; Barbu Filișanu (mare serdar, mare comis, 1679—1680), cumnat cu Mihalcea Cîndescu, care era ginerele lui Drăghici Cantacuzino; Ghincea Rustea (mare sluger, mare postelnic, mare clucer, mare vornic, 1678—1688), socrul lui Șerban (II) Cantacuzino, care era nepotul domnului; Barbu Milesco (mare paharnic, mare vistier, mare ban, 1679—1686), ginerele lui Pană Filipescu, care era cumnatul lui Șerban; Barbu Urdăreanu (mare paharnic, 1686—1690), ginerele lui Șerban Cantacuzino.

Recordul în privința numărului rudelor care au devenit mari dregători îl deține însă Constantin Brîncoveanu, care a făcut sau a menținut ca mari sfetnici și dregători pe 24 din rudele sale. De aceea, boierii ostili lui Constantin Brîncoveanu și Cantacuzinilor se plîngeau imperialilor, la 1689, că domnul „numai de sânguratec neamul lui” își alege sfetnicii⁵⁰. Între aceștia au predominat membrii familiei Cantacuzino, în primul rând unchiul domnului, Mihai spătarul⁵¹ și Constantin stolnicul, care au tutelat multă vreme politica domnului, apoi verii domnului, Pîrvu, Șerban, Ștefan și Toma Cantacuzino, care au ocupat diverse mari dregătorii. În afară de membrii familiei Cantacuzino, rude dinspre mamă cu Constantin Brîncoveanu, între marii dregători ai acestuia s-au mai aflat ginerii domnului, precum și rudele soției sale și diverse alte rude ale familiilor Cantacuzino și Brîncoveanu⁵². O deosebită grijă a avut Constantin Brîncoveanu și pentru ginerii săi Scarlatache Mavrocordat, Șerban Greceanu și Iordache Crețulescu, care au devenit toți mari dregători, uneori chiar fără să mai parcurgă alte trepte de boerie, ca și pentru cumnatul său, Pană Negoescu, fratele soției sale, ajuns și el mare dregător.

La domnii care nu aveau legături de rudenie în țară atât de numeroase ca Matei Basarab, Șerban Cantacuzino sau Constantin Brîncoveanu, rolul rudelor lor în sfat este mult mai puțin însemnat. Totuși, și la aceștia este prezentă preocuparea de a avea în sfatul domnesc rude sau oameni apropiați. Domnii străini de țară manifestă astfel o preferință pentru dregătorii greci, pe care îi aduc în țară.

Alți domni, care aveau legături de rudenie în Moldova, își aduc de acolo rudele ca mari dregători în Țara Românească; așa procedează Grigore Ghica cu cumnatul său Tudorașco Sturdza, căruia îi încredințează dregătoria de mare spătar în ambele sale domnii din Țara Românească

⁵⁰ „Arhiva”, IX, 1898, p. 231—232.

⁵¹ În 1707, C. Brîncoveanu recunoștea el însuși că îl numise pe Mihai Cantacuzino mare spătar nu din pricină că i-ar fi slujit „cu folos... *ci din cauza înrudirii pe care am avut-o cu el*”. El spune mai departe că, în locul unchiului său Mihai, nu a numit un om străin, ci pe vărul său Toma Cantacuzino, pe care-l considera brav și destoinic („Studii și cercetări de istorie medie”, I, 1950, p. 213).

⁵² Alexandru Alexeanu (mare logofăt, mare vornic, 1689—1695), cumnat cu D. Corbeanu, care era unchiul lui C. Brîncoveanu; Mihalcea Cîndescu (mare pitar, mare stolnic, 1692—1695), ginerele lui Drăghici Cantacuzino; Vintilă Corbeanu (mare ban, 1688—1692), unchiul după mamă al lui C. Brîncoveanu; Dumitrașco Corbeanu (mare paharnic, 1679—1680), frate cu Vintilă Corbeanu; Constantin Corbeanu (mare pitar, 1694—1709), fiul lui Vintilă Corbeanu și vărul domnului; Matei Filipescu (mare stolnic, 1689—1690), văr după mamă cu domnul; Ghincea Rustea (mare vornic, 1688—1692), socrul lui Șerban (II) Cantacuzino, care era vărul lui C. Brîncoveanu; Bunea Grădișteanu (mare armaș, mare comis, mare vornic, 1692—1714), văr cu Preda Pîrșcoveanu, care era vărul domnului și nepotul lui Vilcu Grădișteanu, care era socrul lui Pană Negoescu, cumnatul domnului; Radu Izvoranu (mare pitar, mare stolnic, 1691—1702), ginerele lui Drăghici Cantacuzino; Diicu Rudeanu (mare stolnic, mare clucer, mare logofăt, 1688—1703), a cărui soție era rudă cu soția domnului, iar fiul său era ginerele lui Mihai Cantacuzino; Stroe (II) Leurdeanu (mare vornic), fiul lui Stroe Leurdeanu, ale cărui soții fuseseră rudele lui Matei Basarab; Preda Pîrșcoveanu (mare clucer de arie, mare medelnicer, 1699—1700), văr cu domnul; Constantin Șirbei (mare sluger, mare comis, mare clucer, mare ban, 1689—1715), văr cu domnul, fiind fiul surorii mamei domnului; Ianache Văcărescu (mare agă, mare paharnic, mare clucer, 1695—1714), văr cu soția lui Constantin Brîncoveanu.

(1662—1664, 1672—1673) sau Gheorghe Duca cu doi cumnați ai săi, Lupu Buhuș și Iordache Ruset, care devin și ei mari dregători în Țara Românească.

Domnii aveau deci posibilitatea de a numi în sfatul domnesc pe boierii pe care îi considerau mai apropiați și credincioși, și în primul rînd pe cei care le erau rude.

Înrudirea cu familia domnitoare crea boierilor o situație privilegiată față de ceilalți membri ai clasei boierești, datorită influenței mai mari pe care o puteau exercita și posibilității de a ajunge mai lesne la mari dregătorii. După cum am arătat și mai sus, uneori înrudirea cu familia domnului era urmată imediat de numirea în dregătorie⁵³, motiv pentru care marii boieri caută asemenea legături. La 9 sept. 1667, Dragomir postelnicul declara despre unchiul său, Dragomir din Plăviceni, fost mare vornic al lui Matei Basarab, că acesta, luînd pe Elina vorniceasa „și fiind ia rudă lui Matei vodă, boeritu-l-au, și cît au trăit unchiu-mieu tot boiarin mare au fost”⁵⁴.

În Moldova situația nu diferă de aceea din Țara Românească; și aici întîlnim în sfatul domnesc numeroase rude ale domnilor în funcție. Astfel, în sfatul lui Ștefan cel Mare s-au aflat la loc de cinste nouă rude ale domnului: unchiul său, Vlaicu pîrcălab și fiul acestuia, Duma; Șendrea portarul și Isaia vornicul, cumnații domnului; Dumșa postelnicul, nepotul de soră al lui Ștefan cel Mare; Clănău spătarul, ginerele lui Șendrea; Petrică și Vasco Ioachimovici, fiii lui Ioachim, unchiul lui Ștefan cel Mare⁵⁵.

În sec. al XVII-lea preferința domnilor pentru rudele lor este și mai vădită în documente, care sînt acum — ca și în Țara Românească — mai bogate în știri privind boierii din sfatul domnesc și legăturile lor de rudenie. În această vreme, domnii caută să se sprijine în mod deosebit pe rudele lor, pe care îi promovează în dregătorii de răspundere. Cronicarul Ioan Neculce consideră că o domnie era cu atît mai puternică cu cît domnul avea mai multe rude sau neamuri între boierii țării. Vorbînd despre Mihai Racoviță, cronicarul spune că acesta „era plin de neam, boierii carii era mai capete în țară”⁵⁶.

Înrudirea cu domnul în funcție crea și aci pentru boieri posibilitatea de a ajunge mai ușor la marile dregătorii. Cînd Constantin Duca și-a dat sora lui Nicolae Costin „îl pusă și hatman”, ne informează același cronicar⁵⁷.

Cînd înrudirea era prin alianță, favoarea domnească dura de regulă cît ținea această înrudire. Același cronicar ne spune că, atunci cînd a murit soția lui Mihai Racoviță, care era sora lui Antioh Cantemir, „pe Mihălachi

⁵³ Vezi mai sus p. 76—77.

⁵⁴ Acad. R. S. România, CXCI/69.

⁵⁵ Vezi „Analele Univ. C. I. Parhon”, istorie, 1956, p. 162.

⁵⁶ I. Neculce, *Letopisețul*, ed. I. Jordan, ed. II-a, p. 162.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 119. Vezi și p. 113, unde se arată că, după ce l-a făcut ginere pe Mihail Racoviță, Constantin Cantemir, „l-au și boierit, l-au făcut comis mare”.

după-acie nu l-au mazilit din boierie”⁵⁸. Cronicarul notează această întimplare ca fiind ieșită din comun; în mod normal, după ce Mihai Racoviță a încetat să-i mai fie cumnat, domnul ar fi trebuit să-l scoată din dregătorie.

În sfaturile domnești ale multor domni ai Moldovei din sec. al XVII-lea și de la începutul secolului următor se întilnesc numeroase rude ale acestora (frați, cumnați, veri etc.). Cîteva exemple vor fi și aci edificatoare.

Astfel, între marii dregători ai lui Vasile Lupu am numărat nu mai puțin de 10 rude ale sale și ale fraților săi⁵⁹, iar în sfatul domnesc al lui Gheorghe Ștefan au stat de asemenea la loc de frunte numeroase rude ale sale⁶⁰.

Rudele domnești nu lipsesc nici din sfaturile altor domni ai Moldovei: Antioh Cantemir era cumnat cu Lupu Bogdan hatmanul și cu Mihai Racoviță mare spătar, Constantin Duca era văr cu Ion Buhuș mare logofăt și cumnat cu Nicolae Costin hatmanul etc.

Unii din marii dregători rude cu domnul în funcție se bucurau de o trecere deosebită. Cronicarul Ioan Neculce ne informează astfel că, în timpul domniei a doua a lui Dumitrașco Cantacuzino, Toderașco Cantacuzino vistierul, „find văr primare” cu domnul, „era în mare cinste la Dumitrașco vodă. El era alfa și omega atunci în țara Moldovii”. Tot de la el aflăm că, în timpul celei de a doua domnii a lui Antioh Cantemir, „toate trebile și chiverniselele țării era după” Bogdan hatmanul, cumnatul domnului⁶¹.

Numirea rudelor domnilor în dregătorii de răspundere nu constituia totuși pentru domnii respectivi garanția că aceștia le vor fi credincioși; în lupta pentru avere și putere, se trecea adeseori și peste legăturile de rudenie. Cîteva cazuri vor ilustra această afirmație: Isaia vornicul, deși era cumnatul lui Ștefan cel Mare, și-a trădat domnul în lupta de la Baia⁶²; Barbu din Pietroșani, ginerele lui Mircea Ciobanul și marele său vornic, și-a trădat socrul și a fugit cu o mare sumă de bani în Transilvania, de unde a fost apoi adus în țară și ucis⁶³; Constantin Știrbei, ruda lui Constantin

⁵⁸ *Ibidem*, p. 132.

⁵⁹ Este vorba de: Gheorghe, mare paharnic și apoi hatman (1634—1652), fratele domnului; Gavriil, hatman (1634—1651), fratele domnului; Alexandru Coci, mare paharnic, (1651—1653), nepot de frate; Iorga, mare vistier și mare postelnic (1643—1649), vărul domnului; D. Iarali, mare jîtnicer și mare clucer, (1634—1644), cumnatul domnului; Iordachi Cantacuzino, mare vistier și mare spătar (1635—1654), cumnatul domnului după prima soție a lui Vasile Lupu; Toma Cantacuzino, mare stolnic și mare sluger, (1634—1644), fratele lui Iordache; Dumitrașcu Șoldan, mare vornic (1634—1640), cumnat cu Gavriil hatmanul, fratele lui Vasile Lupu; Andriaș Ioanovici, mare medelnicer (1652—1654), fiul lui Toderașco mare logofăt și ginerele lui Gavriil hatmanul.

⁶⁰ Vasile fratele său a fost hatman, Ștefan Boul, cumnatul său, a fost mare vornic, N. Mogildea, unchiul său, mare paharnic, Ilie Șeptiliei, cumnatul lui N. Mogildea, mare postelnic, Gheorghe Ghica, cuscrul domnului, a fost mare vornic, iar fiul acestuia, Grigore, căsătorit cu o nepoată a domnului, a fost făcut agă după căsătorie etc.

⁶¹ I. Neculce, *op. cit.*, ed. cit., p. 90 și 177. Vezi și p. 65, unde se spune că, în timpul domniei lui Antonie Ruset, ruda sa, Alexandru Ramandi, mare postelnic, „trecea peste toți, nu cunoște pre nime, avînd trecere și cinste de la Antonie vodă”.

⁶² *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 29, 30.

⁶³ *Quellen*, IV, p. 507—508.

Brincoveanu și marele ban al său, a fost trimis la Poartă tot de rudele domnului, Cantacuzinii, ca să-i grăbească sfârșitul etc.

În concluzie, subliniem că relațiile domniei cu sfatul domnesc nu au fost totdeauna aceleași: sfatul domnesc sau unii membri ai săi exercitau o influență mai puternică asupra unor domni mai slabi, în timp ce domnii mai autoritari țineau seama în mai mică măsură de părerile dregătorilor lor. Avînd dreptul de a-și alege dregătorii, domnii celor două țări au căutat să domine sfatul domnesc, numind în dregătorii în primul rînd rude sau oameni apropiați. În alegerea dregătorilor, domnii trebuau să țină seama nu numai de gradul de fidelitate cu care aceștia îi puteau sluji, dar și de puterea economică și poziția socială a acestora, ca și de priceperea lor în rezolvarea problemelor conducerii statului feudal. *Boierimea fiind clasa conducătoare în statul feudal, domnul nu putea conduce țara fără sprijinul ei.*

Pentru a ocupa o dregătorie, sursă importantă de venituri și putere, marii boieri trebuiau să întrețină relații bune cu domnul. Acesta, avînd dreptul de a-și alege dregătorii dintre marii boieri pe credința căroră se putea bizui, posibilitatea ca sfatul domnesc să opună rezistență la hotărîrile domnești era mult diminuată, opoziția boierească manifestîndu-se îndeosebi în afara sfatului domnesc. Îndepărtarea din dregătorie constituia unul din principalele motive ale nemulțumirii marilor boieri, manifestată zgomotos în sec. al XVII-lea împotriva unor domni care își alegeau dregătorii din alt mediu decît acela al marii boierimi autohtone, ca în cazul domnilor veniți în țară cu o numeroasă clientelă străină.

TRIBUȚIILE SFATULUI ȘI DIVANULUI DOMNESC ȘI ALE MEMBRILOR LOR

1. TRIBUȚIILE SFATULUI ȘI DIVANULUI DOMNESC

Sfatul domnesc ajuta pe domn la conducerea treburilor țării, fiind consultat la rezolvarea tuturor problemelor privind politica externă, administrația, organizarea fiscală etc. și constituind, împreună cu domnul, instanța supremă de judecată a țării.

Ajutorul pe care sfatul domnesc îl dădea domnului la conducerea statului feudal reprezenta una din obligațiile boierilor vasali ai domnului față de suzeranul lor, așa numitul „consilium”. În același timp, participarea reprezentanților marelui boierimi la toate actele de guvernământ avea de scop în primul rând să apere interesele marelui boierimi, clasa conducătoare în timpul orânduirii feudale; sfatul domnesc veghea deci ca domnul să conducă țara în conformitate cu interesele marelui boierimi.

Importanța deosebită a sfatului domnesc în vremea de care ne ocupăm a fost subliniată de boierii cronicari, care — exprimând punctul de vedere al marelui boierimi — au cuvinte de laudă pentru domnii ce ascultau de sfaturile dregătorilor lor și condamna pe aceia care acționau uneori fără o prealabilă consultare a sfatului domnesc. Pentru Miron Costin numai „*vorova cu sfatul*” ferește pe domni și țările conduse de ei de primejdii, „că pentru aceia au dat Dumnezeu să aibă împărații, craii, domnii, cîrmuitorii țărilor, să aibă svecnici pre lîngă sine, cu carii vorovind o treabă, să frămînte cu voroava lucrul, și unul una, altul alta răspunzînd, să lămu-rește lucrul care este mai spre îndemină”. Miron Costin crede că tot ce au făcut domnii Moldovei fără a asculta sfatul boierilor a ieșit rău și dă ca exemple prada hoardelor tătare la Brătuleni în vremea lui Vasile Lupu, scrisoarea trimisă de Gheorghe Duca hanului, cu care și-a stricat domnia, sau părăsirea țării de către Ștefan Petriceicu, „de care faptă să stinge țara Moldovei astăzi”¹.

Pentru alți cronicari, nu domnii erau vinovați de relele ce se întîm-plau în vremea lor, ci dregătorii. Autorul *Letopiseșului Cantacuzinesc* scuză astfel pe Matei Basarab pentru abuzurile săvîrșite în timpul domniei sale, considerîndu-i vinovați pe marele vistier și pe marele armaș, din a căror vină „rămase domnul cu nume rău și cu scandală”². Ioan Neculce merge și mai departe cînd afirmă că „mai toți domnii sînt buni”, dar că dregătorii le strică „firea cea bună”. După părerea cronicarului moldo-vean, dregătorii aveau posibilitatea să influențeze în bine chiar pe acei

¹ M. Costin. *Opere*. p. 122—123.

² *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 155.

domni care nu erau buni : „că dacă să tîmplă boierul chivernisătorul de-i înțelept și bun, măcar de-i și domnul rău, îl îmblîndește și-l întoarce cu blîndețe, de-l face de-i bun”³. Boierii cronicari recunoșteau și în acest fel puterea și importanța deosebită a dregătorilor și a sfatului domnesc.

În acest capitol vom cerceta atribuțiile sfatului domnesc luat în întregimea sa, urmînd ca sarcinile fiecărui mare dregător să fie studiate în partea a doua a lucrării.

Pentru a ușura prezentarea acestor atribuții, am căutat să le grupăm pe probleme, pornind de la cele mai importante, privind orientarea politică generală a țării.

Știrile despre atribuțiile sfatului și divanului domnesc luate în ansamblul lor nu sînt prea bogate. Cele mai numeroase din acestea privesc atribuțiile cu caracter judecătoresc, care ocupau locul cel mai important și cel mai mult timp din activitatea lor. Cît privește problemele de politică internă, și acestea erau discutate și reglementate în ședințele sfatului domnesc, dar despre modul cum se discutau aceste probleme informațiile ce ni s-au păstrat sînt mai sărace.

Dintre toate aceste preocupări, cea mai importantă privea stăpînirea pămîntului ; în mii de documente, domnii Țării Românești și ai Moldovei au întărit boierilor și mănăstirilor dreptul de a stăpîni pămîntul, aducînd la aceasta „credința” martorilor din sfatul domnesc, reprezentanții clasei conducătoare. *Reglementarea stăpînirii pămîntului și a conflictelor ivite pentru această stăpînire a constituit forma cea mai de seamă a activității sfatului domnesc în vremea de care ne ocupăm.*

În perioada cercetată, sfatul domnesc nu intervenea în general în relațiile dintre stăpîinii de sate și țărani aserviți, pentru a fixa obligațiile feudale ale acestora, așa cum se va întîmpla în sec. al XVIII-lea. În intervențiile cele mai frecvente ale domniei în această privință, intervenții care îmbracă forma poruncilor de ascultare adresate țăranilor din cutare sat sau de pe cutare moșie, nu se amintește de consultarea sfatului domnesc, ceea ce dovedește că sarcinile curente ale administrației statului feudal puteau fi îndeplinite fără o consultare specială a sfatului în totalitatea sa⁴.

Sfatul domnesc era consultat însă de cîte ori se luau măsuri cu caracter mai deosebit, în orice domeniu. De pildă, după rumânirea în masă a satelor în vremea domniei lui Mihai Viteazul, unii din succesorii

³ I. Neculce, *Leopiseșul*, ed. I. Iordau, ed. a II-a, p. 178. O părere foarte asemănătoare expune și Nicolae Costiu, cînd vorbește de prima domnie a lui Mihai Racoviță (*Cronicile României*, II, p. 48).

⁴ La aceste porunci de ascultare domnul nici nu nuinește de obicei un dregător ispravnic ; în aceste porunci se spune de regulă : ispravnic „spusa” domnului, ceea ce dădea mai multă putere poruncii respective. Despre aceasta vezi și N. Stoicescu, *Rotul curtenilor și slugilor din Țara Românească și Moldova ca instrumente de reprimare a tuplei lărănimii* („Studii”, 1962, nr. 3, p. 632—648).

domnului au favorizat răscumpărarea acestora din rumânie, în urma unei prealabile consultări a sfatului domnesc⁵. Tot astfel, cînd Matei Basarab a reglementat situația moșilor pustii din țară, el a consultat pe toți marii dregători ai săi și au hotărît împreună că toate aceste moșii pustii „să fie pre seamă domnească, pre cin<e> va milui domniia mea să-i fie moșie stăt<ă>toar<e>”⁶.

Cînd măsurile luate de domn erau mai importante, tinzînd la îndreptarea unei situații existente, ele trebuiau să aibă consimțămîntul majorității reprezentanților clasei stăpînitoare. Trebuie să arătăm aci că, chiar atunci cînd erau convocate sfaturi mai largi pentru dezbaterea și luarea de hotărîri în probleme importante, cuvîntul cel mai greu îl aveau tot marii dregători membri ai sfatului domnesc, ca unii ce erau mai pricepuți la treburile politice și care, în același timp, aveau mai multă trecere la domn. De altfel, hotărîrile luate cu aceste prilejuri nu purtau de regulă semnătura tuturor boierilor și clericilor participanți, ci doar pe aceea a membrilor sfatului domnesc, care răspundeau alături de domn de administrarea statului feudal.

Sfaturile mai largi erau convocate în cazuri de importanță deosebită sau cînd se luau măsuri noi în oricare domeniu de activitate. Astfel, în timpul domniei lui Miron Barnovschi, în anul 1628, au fost luate o serie de măsuri privind restrîngerea dreptului de judecată al reprezentanților domniei pe domeniile mănăstirilor, scutirea țiganilor robi de unele obligații față de domnie, rechemarea la ocinele lor a curtenilor fugiți din cauza birurilor mari etc.⁷. Aceste măsuri cu caracter general, care interesau pături mai largi ale populației, au fost luate nu numai de domn și de sfatul său obișnuit, ci de un sfat mult mai larg; în așezămintele sale domnul declară că s-a sfătuit „cu tot svatul nostru, cu mitropolitul și cu alți episcopi..., cu egumenii și cu boierii cei mari și ai doilea și ai treilea și cu mazilii și cu feciorii de boieri de țară și cu slugi domnești”⁸, adică cu reprezentanții tuturor păturilor privilegiate din țară.

Tot astfel, după înființarea episcopiei de Buzău, cînd Radu Paisie i-a încredințat noului episcop dreptul de judecată în cele patru județe ale enoriei sale, s-a sfătuit cu patriarhul Ieremia, episcopii, egumenii, cu întregul sobor bisericesc „și cu toți dregătorii și boierii domniei mele, mari și mici”⁹. *În toate cazurile privind consultarea unei adunări mai largi, sfatul domnesc este citat în fruntea acesteia.*

În acest capitol vom insista asupra atribuțiilor obișnuite ale sfatului și divanului domnesc, amintind la fiecare categorie de atribuții și împrejurările în care erau convocate adunări mai largi ale reprezentanților clasei stăpînitoare, adunări în care, așa cum am arătat mai sus, membrii sfatului domnesc aveau un rol preponderent.

⁵ Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XLV/8.

⁶ Acad. R. S. România, XXX/3.

⁷ Vezi *Istoria României*, III, p. 74—75, 134—135.

⁸ M-rea Putna, III/36 și Acad. R. S. România, I.XXXV/25.

⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 307.

a. Atribuții privind politica externă

Politica externă a celor două țări era condusă și stabilită de domn și de sfatul său de boieri; domnul nu putea încheia alianțe cu vecinii fără încuviințarea sfatului său. În evul mediu, alianțele îmbrăcau adeseori forma unor acte de vasalitate, în care domnii Moldovei și ai Țării Românești se declarau vasali ai unor suzerani mai puternici, cum erau regii Poloniei și Ungariei. La depunerea acestor acte de omagiu, domnii mergeau de obicei însoțiți de boierii lor din sfat, care promiteau — fie separat de domn, fie împreună — credință regelui suzeran.

Actele domnești de politică externă nu erau deci valabile dacă boierii țării nu declarau că sînt de acord cu politica domnului. De aceea, pînă în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, boierii Moldovei arătau în acte date de multe ori separat de domnul țării¹⁰ că domnii au încheiat tratate de alianță cu regele Poloniei „ținînd seama de sfatul și de înțelegerea și de toată voința noastră”¹¹, iar domnii recunoșteau că au făcut aceste acte „cu deplina știință și buna învoire a boierilor noștri credincioși, ținînd sfat”¹² sau „cu toți panii și cu întregul sfat”.

Mai mult încă, în anumite împrejurări, de pildă la 1395, boierii Moldovei se obligau față de regele Poloniei nu numai să-i slujească, dar și să împiedice pe domnul lor să pună la cale ceva împotriva regelui, fiind deci garanții acestuia pentru credința domnului lor. Aceasta este dovada cea mai evidentă a faptului că, în această vreme, marea boierime exercita un control eficace asupra actelor de politică externă ale domnului.

Mai tîrziu, o dată cu întărirea autorității centrale, boierii își declarau „credința” lor la actele de politică externă ale domniei nu separat de acesta, ci în aceleași acte cu domnul, ca reprezentanți ai „țării”, așa cum o făceau de regulă și în actele interne.

În secolele XV—XVII, sfatul domnesc era consultat în toate problemele privind orientarea politică a țării, stabilirea de alianțe etc. De obicei, însă, problemele politice de o însemnătate deosebită nu erau dezbătute în ședințele obișnuite ale sfatului sau divanului domnesc, ci în adunări mai largi, la care luau parte și alți reprezentanți ai categoriilor sociale privilegiate¹³.

Relațiile cu Poarta fiind pentru cele două țări deosebit de importante în vremea de care ne ocupăm formau obiectul unor discuții destul de animate în sînul sfatului domnesc și clasei boierești, care uneori sfătuiau pe domn să-și plece capul. Astfel, boierii din Țara Româ-

¹⁰ Excepțiile sînt puține; vezi de pildă tratatul din 1 aug. 1401, încheiat de Alexandru cel Bun împreună cu boierii săi (M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 625—626).

¹¹ *Hurmuzaki*, I/2, p. 297.

¹² M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 599.

¹³ Vezi P. P. Panaitescu, *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în țările române* („Studii”, X, 1957, nr. 3, p. 153—165).

nească i-au arătat lui Radu de la Afumați „că nu vor putea să să tot bată, ei fiind puțini și țara mică, cu un împărat ce au luat și au coprins atâtea țări și are mulțime de oameni” și i-au cerut „cu toții” să se ducă la Poartă „să plece capul la poala împăratului”¹⁴. Tot astfel au procedat boierii moldoveni „cu toți panii, de la mare pînă la mic”, în primăvara anului 1456, cînd au hotărît „să ne plecăm capul în fața acelei păgî-nătăți”, supunînd Moldova la plata haraciului turcesc¹⁵.

În afară de relațiile cu Poarta, și relațiile cu celelalte țări furniau obiectul unor dezbateri destul de largi în sînul boierimii și al sfatului domnesc, care era consultat ori de cîte ori domnul vroia să dea o nouă orientare politicii sale. Mihai Viteazul și-a consultat astfel sfatul și boierii în cele mai de seamă probleme politice ce a avut de rezolvat. Înainte de a porni la lupta contra turelilor, domnul Țării Românești „a chemat pe boierii și pe oamenii cei mai de seamă ai țării și s-a sfătuit cu ei... Acolo, atunci, s-a hotărît într-un gînd al tuturor că mai bine este să încheie o alianță cu principii creștini decît să poarte mai departe jugul cel nesuferit al tiranului”¹⁶. Cînd Andrei Bathory împreună cu Ieremia Movilă au vrut să-l scoată din scaun pe Mihai Viteazul, domnul „strînse toți boierii și făcură sfat foarte de folos”, hotărînd să trimită o solie la împăratul austriac și apoi să cucerească Transilvania¹⁷. După cucerirea Transilvaniei, Mihai Viteazul a făcut în două rînduri sfat cu boierii și cu nemeșii, hotărînd să păstreze pentru sine domnia țării¹⁸ etc.

În sec. al XVII-lea, dovezile despre consultarea sfatului domnesc — uneori într-o formă mai largă — în problemele privind orientarea politică a celor două țări se înmulțesc. Cînd Vasile Lupu a vrut să strîngă relațiile cu polonii și să-și dea o fiică după nobilul Ianuș Radziwil, „multă vreme s-au frămîntat acest lucru în sfat”, unii dintre boieri fiind pentru alianță (Toderașco Ianovici logofătul și Ureche vornicul), alții împotriva (frații Toma și Iordache Cantacuzino). După ce domnul s-a hotărît pentru alianța cu polonii, „au stătut la voroavă cu boierii pentru opritul birului” convenit Porții¹⁹. Înainte de a duce tratative cu imperialii, Șerban Cantacuzino „făcu sfat cu toți boierii”, alegînd din mijlocul acestora patru boieri pe care i-a trimis soli la imperiali²⁰. Urmașul său, Constantin Brîncoveanu, a făcut „mare sfat” cu mitropolitul și cu „toți boierii mari și mici” pentru a hotărî orientarea politică a țării față de imperiali. Deși unii dintre boieri erau favorabili imperia-

¹⁴ Radu Popescu, *Istoriile*. ed. cit., p. 40.

¹⁵ Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la impunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456)* („Studii”, V, 1952. nr. 3, p. 187—198).

¹⁶ Cronica lui B. Walther, ed. D. Simonescu. în *Studii și mat. de istorie medie*, III, p. 65. Vezi și Radu Popescu. *Istoriile domnilor Țării Românești*, p. 51.

¹⁷ *Istoria Țării Românești*, p. 73.

¹⁸ *Ibidem*, p. 76.

¹⁹ Miron Costin, *Opere*, p. 121—122.

²⁰ *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 188.

lilor, domnul cu unchii săi Mihai și Constantin Cantacuzino „socotia că nu iaste acest sfat bun”²¹.

Din cazurile citate mai sus, se vede că, la stabilirea orientării politice a țării, discuțiile erau destul de aprinse, se formau curente de opinie, se exprimau puncte de vedere diferite, domnul avînd dreptul să aleagă din acestea pe cel pe care îl considera mai potrivit.

b. Atribuții de ordin militar

Sfatul domnesc era consultat de asemenea și în problemele militare; domnul stabilea împreună cu boierii săi locul unde urma să dea luptele, unde să se retragă în caz de primejdie etc. Despre acest gen de atribuții ale sfatului domnesc informațiile ce ni s-au păstrat nu sînt prea numeroase, dar ele dovedesc că domnii consultau sfatul și în astfel de împrejurări. De la cronicarul Grigore Ureche aflăm astfel că, înainte de bătălia de la Valea Albă, boierii îl sfătuiau pe Ștefan cel Mare să dea lupta cu turcii la loc strîmt²². După lupta de la Călugăreni, noaptea, „Mihai vodă făcu sfat cu boierii” și, văzînd că nu primește ajutor de la Sigismund Bathory, a hotărît să se retragă în regiunea de deal a țării, așteptînd acolo sprijinul promis de principele Transilvaniei²³. În vremea domniei lui Vasile Lupu, sfatul domnesc este consultat destul de des pentru discutarea problemelor militare. Înainte de lupta de la Ojogeni, domnul Moldovei „au ales cu sfatul” să nu treacă Prahova oștile (cronicarul consideră că sfetnicii au fost nepricepuți cînd au dat un asemenea sfat)²⁴, iar la 1653, cînd Vasile Lupu era urmărit de oștile lui Gheorghe Ștefan, „au ales cu sfatul să năzuiască la cetatea Hotinului”, unde domnul s-a retras, așteptînd ajutoare de la cazaci²⁵ etc.

Din *Învățăturile lui Neagoe Basarab* rezultă că domnul își consulta sfetnicii și cu privire la locul unde trebuia să stea el în timpul bătăliei. Astfel, dacă sfetnicii îl sfătuiau să stea în „ceata” sa, el trebuia să stea acolo; dacă ei socoteau că este mai bine ca domnul să stea în ceata a doua sau a treia și domnul considera și el că această situație este mai bună, el trebuia de asemenea să le urmeze sfatul²⁶.

Sfatul domnesc era consultat totdeauna în caz de mare primejdie pentru țară sau pentru domn. Cînd Moise Secuicul și-a coborît oștile în Țara Românească, Radu Șerban „făcu sfat cu boierii lui”, hotărînd mai întîi să încerce să-l înduplece cu daruri pe principe să iasă din țară și pornind la luptă numai după refuzul acestuia de a-i primi darurile și

²¹ *Ibidem*, p. 195. Vezi și I. Neculce, *op. cit.*, p. 104. R. Grecianu, *Viața lui C. Brîncoveanu*, p. 16, 17, 18, 20. Despre modul cum se alegeau solii de către domn și sfatul său vezi mai jos p. 119–120.

²² Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. cit., p. 103.

²³ *Istoria Țării Românești*, p. 61–62.

²⁴ M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 116.

²⁵ *Ibidem*, p. 140.

²⁶ *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 295.

prietenia ²⁷. Tot astfel, cînd Gheorghe Duca, domnul Moldovei, a aflat că vin podgheazurile polone în Moldova, „s-au sfătuit cu boierii cum vor face”. La sfatul lui Miron Costin, care i-a spus foarte frumos „să nu dăm locul, că pămîntul acesta este frămîntat cu sîngele moșilor și a strămoșilor noștri”, domnul a rămas cu puțina sa oaste la Domnești, de unde a fost luat de poloni ²⁸.

La ședințele sfatului care luau hotărîri cu caracter militar participau și căpeteniile militare ale țării, sfatul căpătînd uneori, și în aceste împrejurări, un caracter mai larg. De la francezul Joppecourt aflăm astfel că, la 23 februarie 1617, Alexandru Movilă a întrunit „sfatul cel mare” (conșeil general), la care au asistat mama sa, principele Korecki, toți boierii de frunte ai țării și căpitani, pentru a se hotărî dacă era bine să mai rămînă în orașul Iași sau să se retragă în fața oștilor dușmane ²⁹. Tot la un asemenea sfat mai larg, la care participau boierii bătrîni, sfetnicii și „toată țara” (adică reprezentanții păturilor privilegiate din țară), li se recomandă domnilor să facă apel în caz de mare primejdie pentru țară și de către autorul *Învățăturilor* lui Neagoe Basarab ³⁰.

c. Atribuții fiscale

Nici știrile privind atribuțiile de ordin fiscal ale sfatului domnesc nu sînt prea bogate. În plus, pentru Moldova, informațiile date de Miron Costin și de Dimitrie Cantemir sînt puțin contradictorii. După părerea cronicarului, cînd trebuia să se orînduiască haraciul, domnul convoca sfatul mai larg numit divan, la care luau parte și dregătorii mai mici, pînă la vornicii de poartă ³¹. Dimitrie Cantemir ne informează însă că, atunci cînd sosea o poruncă pentru împlinirea unei obligații către Poartă sau cînd domnul considera că este necesar pentru alte nevoi bănești ale țării, acesta chema pe cei șapte mari dregători membri ai sfatului, care căutau calea de împlinire a sumelor cerute și-l anunțau apoi pe domn de hotărîrea luată prin marele vistier. Dacă era de acord cu hotărîrea sfatului său, domnul dădea ordin ca darea respectivă să fie strînsă într-un anumit termen, după care boierii plecau în țară să-i îplinească porunca. Tot în grija celor șapte mari boieri de sfat era și supravegherea vistieriei țării; marele vistier era obligat să le prezinte trimestrial acestora socoteala veniturilor și cheltuielilor țării ³².

De la cronicarul Grigore Ureche aflăm că, atunci cînd turcii au cerut mărirea haraciului Moldovei, Petru Șchiopul „făcu sfat cu boierii

²⁷ *Istoria Țării Românești*, p. 85.

²⁸ I. Neculce, *op. cit.*, p. 77.

²⁹ *Tezaur de monumente*, II, p. 49.

³⁰ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 291.

³¹ M. Costin, *Opere*, p. 239 și 388.

³² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 108.

ce vor face, cum vor putea ridica și alte dări ce n-au mai fost”³³. Sfatul domnesc era deci consultat atunci când țara trebuia să-și asume noi obligații bănești față de Poarta otomană.

Documentele interne ne dau puține știri despre modul cum domnul și sfatul său stabileau cuantumul dărilor ce trebuiau plătite de locuitorii țării. În anumite împrejurări, chiar la stabilirea cuantumului dărilor obișnuite, erau consultați, în afara membrilor sfatului domnesc, și alți reprezentanți ai păturilor privilegiate³⁴. Astfel, la 11 ianuarie 1636, Vasile Lupu, domnul Moldovei, arată că a socotit „cu tot sveatul nostru, cu vlădicii și cu boiarii și cu mazilii” modul cum să se repartizeze banii haraciului pe contribuabili, hotărînd ca „mișeii” să dea cîte doi zloți³⁵.

În Țara Românească, sfatul îndeplinea un rol asemănător în stabilirea cuantumului dărilor strînse din țară și a sumelor de bani plătite Porții³⁶.

Sfatul domnesc era consultat apoi de cîte ori domnul căuta ieșirea dintr-o situație grea în domeniul fiscalității. În aceste împrejurări deosebite, domnul nu se mulțumea de regulă să adune numai sfatul domnesc obișnuit, ci convoca o adunare mai largă, în care marii dregători aveau rolul cel mai de seamă. De pildă, în primăvara anului 1638, Matei Basarab, constatînd creșterea numărului fugarilor de bir, care „de la o seamă de vreme se-au învățat răi și hitleni și fugari”, a făcut sfat „cu arhieriei și cu toți boiarii mari și mici și cu toată țara pentru cești oameni răi și fugari”, acordîndu-le acestora un termen pentru întoarcere pînă la 29 iunie și hotărînd ca cei care nu vor veni pînă la această dată să-și piardă moșia și libertatea³⁷. Tot în această vreme de fiscalitate excesivă, domnul și sfatul său aduc ca motivare juridică a pierderii ocinei fugarilor de bir faptul că „pămîntul iaste al împăratului dajnic, cine-l va plăti (de bir) acela să-l moștenească”³⁸.

Într-o formă mai largă, cuprinzînd și pe alți reprezentanți ai păturilor privilegiate, sfatul sau soborul era convocat și în alte împrejurări speciale privind organizarea fiscală a țării, îndeosebi cînd se înființau sau se desființau unele dări³⁹. La 1 martie 1698, cînd a desființat văcăritul, care producea „mare stricăciune și risipă țării”, Antioh Cantemir, domnul Moldovei, a chemat la sfat pe mitropolit, episcopi, egumeni,

³³ Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. cit., p. 218.

³⁴ Despre această problemă vezi pe larg D. Mioc, *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie* („Revue roumaine d'histoire”, t. V, 1966, nr. 2, p. 197–233).

³⁵ Arh. St. Buc., ep. Roman, IV/58.

³⁶ Despre legătura dintre obligațiile țărănimii și cuantumul haraciului vezi D. Mioc, *Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea*, în *Studii și mat. de istorie medie*, V, 1962, p. 159–162.

³⁷ Doc. din 25 aug. 1638 și 18 febr. 1641 (Arh. St. Buc., Mitropolia Rom., CXXII/9 și Acad. R. S. România, ms. 5728, f. 67 v-68). Vezi pe larg D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab* („Studii”, XII, 1959, nr. 2, p. 76–77).

³⁸ Arh. St. Buc., ep. Argeș, LXXXIX/8 (doc. din 23 iulie 1642).

³⁹ Vezi pe larg despre aceasta D. Mioc, *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie* („Revue roumaine d'histoire”, t. V, 1966, nr. 2, p. 197–233).

boierii și mazilii din ținuturi⁴⁰. Tot astfel a procedat și Constantin Brîncoveanu la 1701, cînd a întreprins reforma sa fiscală, stabilind cele patru sferturi ce trebuiau plătite de locuitori: a făcut sfat „cu toată boierimea pentru dăjdiile și nevoile țării”, hotărînd măsurile ce trebuiau luate „cu sfatul boierilor”⁴¹.

Sfatul domnesc din Țara Românească și Moldova era consultat apoi de domnii celor două țări ori de cîte ori aceștia acordau scutiri fiscale unui sat sau unui grup de sate ale unui stăpîn feudal, cînd se creau sau desființau slobozii etc. Cînd însă aceste scutiri priveau nu un sat, ci o categorie de contribuabili, domnul convoca un sfat mai larg, unde își spuneau părerea și alți reprezentanți ai păturilor sociale privilegiate, în afară de membrii sfatului domnesc. Astfel, cînd domnul Moldovei a scutit de bir pe preoți, la 8 iulie 1632, s-a consultat „cu tot sfatul nostru, cu cei patru ierarhi ai noștri moldoveni și cu toți boierii mari și mici și cu tot sinclitul nostru”⁴². Tot astfel, la 20 aprilie 1632, hotărîrea ca mănăstirile domnești și boierești din Țara Românească să fie scutite de dijma stupilor, gorștina oilor și porcilor și de vinărici a fost luată după ce domnul s-a consultat cu mitropolitul, episcopii, egumenii „și cu tot soborul și cu toți cinstiții dregători... mari și mici”.

Deși, de regulă, chiar atunci cînd se convoca un asemenea sobor, erau citați ca martori ai hrisovului în care se consemna hotărîrea luată numai membri obișnuiți ai sfatului domnesc, în cazul scutirii mănăstirilor sînt menționați ca martori 20 de boieri, dintre care 11 dregători, 8 foști mari dregători și un vistier al II-lea⁴³.

d. Atribuții privind organizarea bisericii

Sfatul domnesc era consultat de asemenea în problemele mai importante privind organizarea bisericii, instituție deosebit de însemnată în statul feudal.

Sfatul era consultat mai întîi de cîte ori se înființa o episcopie sau o mitropolie nouă. Dintr-un document din 7 aprilie 1668, aflăm astfel că domnul Țării Românești, cu mitropolitul, episcopii, egumenii și dregătorii țării au hotărît să „așeze” mitropolia la București „cum iaste și ceia din Tirgoviște”⁴⁴, iar în pisania mănăstirii Strehaia, fostă episcopie, se arată că, în anul 1673, domnul s-a sfătuit cu toți sfetnicii săi și a ridicat mănăstirea la rangul de episcopie⁴⁵.

⁴⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 97.

⁴¹ R. Grecianu, *Viața lui C. Brîncoveanu*, p. 105—106.

⁴² Acad. R. S. România, CCXXXVII/2. Un așezămînt asemănător privind birul preoților din Țara Românească a fost alcătuit, la 15 aprilie 1673, după ce domnul s-a consultat cu arhierii și cu toți dregătorii mari și mici din țară. (Acad. R.S. România, XCIV/8). Vezi și pe cel din 2 mart. 1674 (*ibidem*, XCIV/6).

⁴³ Arh. St. Buc., Peceți, nr. 44.

⁴⁴ Acad. R. S. România, LVIII/66.

⁴⁵ „Anuarul Mitr. Olt.”, 1941, p. 437.

Sfatul țării era consultat de asemenea cînd se hotăra mutarea scaunului mitropolitan în noua capitală a țării. În timpul domniei lui Neagoe Basarab, mutarea mitropoliei de la Curtea de Argeș la Tîrgoviște s-a făcut după ce domnul s-a sfătuit cu mitropoliții aflați în țară, cu egumenii și cu „toți boierii mari și mici”. Cu acest prilej, ca și cu altele asemănătoare, a avut loc o adunare mai largă, numită sobor⁴⁶.

Sfatul domnesc era consultat apoi la alegerea noilor ierarhi, ca și la scoaterea din scaun a prelaților care se făcuseră vinovați față de domn. Dintr-un document din 15 aprilie 1668 aflăm astfel că Matei Basarab cu sfatul său hotărîseră scoaterea din scaun a mitropolitului Ștefan în anul 1653, sub acuzarea de participare la prima răscoală a slujitorilor, și că Radu Leon și sfatul său aleseseră ca mitropolit al țării pe Teodosie, egumenul mănăstirii Argeș⁴⁷.

Alteori, însă, caterisirea mitropolitului avea loc după consultarea unei adunări mai largi, numită sobor. Astfel, vroidnd să facă „îndreptare” mitropolitului Teodosie, scos din scaun de adversarii Cantacuzinilor, Șerban Cantacuzino a convocat un „mare sobor”, cu arhieriei țării și cu cei străini aflați în țară, cu toți egumenii și cu „toată boierimea”, cu care prilej mitropolitul Varlaam a fost depus din scaunul mitropolitan, în care a fost numit din nou fostul mitropolit⁴⁸.

Pentru scoaterea din scaun a prelaților ce se făceau vinovați față de domn era necesar și consimțămîntul patriarhului de Constantinopol. La 1716, cînd Nicolae Mavrocordat a hotărît scoaterea din scaun a mitropolitului Antim Ivireanu, pentru atitudinea sa antiotomană, „făcînd sfat cu toți boierii, au trimis la Țarigrad la patriarhul, de i-au spus toate răutățile și amestecăturile lui și cum au făcut sfaturi reale împotriva domnului și a țării și de acolo i-au venit catheresis și au ales mitropolit pe Mitrofan, carele au fost mai înainte Nisis”⁴⁹.

⁴⁶ *Istoria Țării Românești*, cd. cit., p. 40—41.

⁴⁷ Copie la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”.

Pentru Moldova, vezi M. Kogălniceanu, *Cronicile Romîniei*, III, p. 68, unde se spune că, după moartea mitropolitului Ghedeon, la 1723, Mihai Racoviță „cu tot sfatul” au ales ca mitropolit pe Gheorghe episcopul de Roman. În alte documente, însă, nu se vorbește de consultarea sfatului la alegerea ierarhilor, ci doar de aceea a reprezentanților bisericii. Dintr-o însemnare din 1557—1558 aflăm astfel că Alexandru Lăpușneanu „a făcut sobor” cu patru episcopi și a ales pe noii episcopi de Roman și de Rădăuți (N. Iorga, *O alegere de episcopi moldoveni în 1557—1558*, în „Răvașul”, 2 mart. 1907, p. 154).

⁴⁸ *Istoria Țării Românești*, cd. cit., p. 176—177.

⁴⁹ Radu Popescu, *Istoriile*, p. 226 și Nicolae Șerbăncescu, *Mitropolitul Antim Ivireanul* („Mitropolia Olteniei”, XVIII, 1966, nr. 9—10, p. 798—801). Vezi și doc. din 2 iunie 1600, în care mai mulți arhierii, printre care și arhiepiscopul de Ohrida, declară că, după porunca lui Mihai Viteazul, au făcut sobor și au scos din scaun pe episcopii Moldovei fugiți cu Ieremia Movilă în Polonia, dînd voie lui Dionisie Rally, mitropolitul de atunci al Moldovei, „de a hirotonisi alți episcopi cu voturile arhierilor, după cum stă datina și orînduirea bisericăscă”. Subliniem faptul că, deși nu se vorbește aci de o prealabilă consultare a sfatului, se invocă o poruncă a domnului, ceea ce arată că scoaterea din scaun a episcopilor s-a făcut la cererea acestuia (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 291—292). Vezi și N. Iorga, *Schimbararea episcopilor moldoveni de Mihai Viteazul*, în *Studii și documente*, IX, p. 26—37.

În sec. al XVII-lea, sfatul era consultat uneori și la numirea egumenilor marilor mănăstiri ale țării. La 12 ianuarie 1648, Matei Basarab declara că, „cu tot sfatul nostru”, îl alesese mai înainte pe Melchisedec ca egumen al mănăstirii din Cîmpulung, noua sa ctitorie; la această dată, „socotește” din nou cu toți dregătorii săi și-l numește egumen pentru toată viața, punînd martori pe membrii obișnuiți ai sfatului domnesc⁵⁰.

În sfîrșit, cu asentimentul sfatului domnesc — de multe ori într-unit într-o formă mai largă de sobor — se luau și alte măsuri privind viața bisericească: închinarea unor mănăstiri din țară la unele așezăminte religioase din afara ei, scoaterea de sub închinare a mănăstirilor, desființarea sloboziilor mănăstirești etc. De pildă, la 6 martie 1628, domnul Țării Românești face sfat cu sftencii și vlastelinii țării pentru închinarea mănăstirii Snagov, hotărînd cu „sfatul obștei” „ca nicăieri să nu se supună această mănăstire”⁵¹; la 28 februarie 1645, cînd Matei Basarab închină Lavrei celei mari de la muntele Sinai venitul băii făcute de el la Giurgiu, se consultă cu sfatul său și cu „cei ce au întîietate în această treabă a credinței”, mitropolitul și episcopii țării⁵².

Măsurile mai importante privind organizarea bisericii se luau de regulă în adunări mai largi, la care nu lipseau reprezentanții bisericii. Așezămîntul dat de Mihai Viteazul mănăstirilor din țară la 13 aprilie 1596 a fost întocmit astfel după ce domnul s-a sfătuit cu mitropolitul, episcopii, egumenii „și cu toți dregătorii și cu tot sfatul”⁵³. La fel procedează peste 50 de ani după aceea Matei Basarab la „așezarea” mănăstirilor, strîngînd în sobor pe reprezentanții bisericii „cu toți dregătorii și cu tot sfatul”⁵⁴. Tot astfel, scoaterea de sub închinare a mănăstirilor Țării Românești a fost făcută cu „tot săborul țării, și duhovnicesc și mirenesc”⁵⁵.

Reținem în concluzie că, în rezolvarea diverselor probleme privind viața bisericii, sfatul domnesc juca un rol destul de însemnat alături de domn, dar că, în general, el nu rezolva aceste probleme decît cu participarea reprezentanților bisericii⁵⁶.

e. Atribuții judecătorești

Cît privește atribuțiile judecătorești ale sfatului domnesc, acestea ocupau cel mai mult timp din ședințele sale, numite uneori și divane⁵⁷.

⁵⁰ Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, LXI/16.

⁵¹ Acad. R. S. România, Peceți nr. 76.

⁵² Acad. R. S. România, CCCXCVII/47.

⁵³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. VI, p. 206.

⁵⁴ Doc. din 2 dec. 1646 (Arh. St. Buc., ms. 712, f. 271—273).

⁵⁵ Doc. din 28 <iulie> 1639 și 27 nov. 1640 (copie Inst. de istorie „N. Iorga” și Arh. St. Buc., Peceți nr. 54).

⁵⁶ Despre participarea acestora la ședințele sfatului vezi și mai sus p. 134—143.

⁵⁷ Vezi mai sus p. 18 și 19.

Întrucît aceste atribuții au constituit obiectul a două lucrări separate⁵⁸, nu vom insista prea mult aci asupra modului cum își exercita sfatul domnesc, alături de domn, rolul său de instanță supremă de judecată a țării.

Vom sublinia mai întii faptul că, de regulă, domnul judeca pricinile ce i se înfățișau împreună cu sfatul său de boieri pe care îi consulta în timpul proceselor și la luarea hotărîrii. În documentele Țării Românești și Moldovei se găsesc numeroase declarații de acest gen, făcute după judecăți: „domnia mea am cercetat și am judecat după dreptate și după lege, cu toți cinstiții dregători ai domniei mele”, „judecat-am domnia mea cu tot divanul” sau „noi și cu tot sfatul nostru cercetînd am aflat adevărul”. Domnii celor două țări recunoșteau deci că nu judecau singuri, ci împreună cu sfatul domnesc.

Din aceleași documente rezultă că *sfatul domnesc și domnul constituiau instanța supremă de judecată pentru teritoriul întregii țări*. Din această pricină, sfatul domnesc era numit uneori și „marele scaun de judecată”. La 27 ianuarie 1614, domnul Țării Românești declara astfel că avusese loc o judecată „la scaunul domniei mele, unde se judecă toată țara”⁵⁹, iar în tratatele încheiate de Mihai Viteazul și Ștefan Răzvan cu Sigismund Bathory se prevede că toate pricinile din țară trebuiau să fie judecate „înaintea judecătorilor lor obișnuiți și sfîrșite, după lege, înaintea voievodului și a celor doisprezece boieri”⁶⁰.

În sec. al XVII-lea, sentințele date de domn fără sfatul boierilor săi nu erau considerate legale. La 18 august 1668, Radu Leon, domnul Țării Românești, declara astfel că „neștiind seama țării” și fiind îndemnat de niște boieri „mozaviri”, luase niște cărți de proprietate ale mănăstirii Argeș și le dăduse mănăstirii Radu vodă, „nefăcîndu-le domnia mea judecată cu boierii divanului, precum iaste legea și obiceiul țării”. Acum domnul recunoaște că a procedat „făr de dreptate” și anulează prima sa hotărîre⁶¹.

Tot în sec. al XVII-lea exista și o ierarhizare a pricinilor de judecată: pe cele mai ușoare — cum spune și Dimitrie Cantemir⁶² — domnul le putea lăsa să fie rezolvate de diverșii săi dregători cu atribuții judecătorești sau care primeau delegație de la domn să judece⁶³; cele mai importante, însă, și îndeosebi acelea privind stăpînirea pămîntului, trebuiau aduse în fața domnului și a sfatului său. La 19 iunie 1691, dom-

⁵⁸ Vezi N. Grigoraș, *Atribuțiile judecătorești ale sfatului...* și V. Georgescu și P. Strihan, *Organizarea judecătorească a Țării Românești și Moldovei* (lucrare în ms.). Vezi de asemenea C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 68—70. Despre modul cu m judeca domnul și sfatul său de dregători, precum și despre dreptul acestora de a judeca prin delegație de la domn, vezi C. C. Giurescu, *Cum se împărțea, odinioară, dreptatea la noi*, în vol. *Din trecut*, Buc., 1942, p. 183—185.

⁵⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 244.

⁶⁰ *Hurmuzaki*, III/1, p. 474 și 478.

⁶¹ *Arh. St. Buc.*, ep. Argeș, XVII/12.

⁶² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 102—103.

⁶³ Vezi mai jos p. 121—124.

nul Țării Românești cheamă astfel la judecată în fața sa și a sfatului domnesc pe un diacon din Vernești, care-și disputa stăpînirea unei vii cu un curtean din Coitești; întrucît diaconul nu vroia să se prezinte la divan, ci-l chema pe potrivnicul său în fața marelui căpitan de margine, domnul îi atrage atenția asupra faptului că „*pentru moșii nu se fac acolo judecățile, ci aici, la divan, înaintea domniei mele*”⁶⁴.

Cînd însă pricinile erau mai complicate și cereau cercetări suplimentare, care nu se puteau face în ședințele sfatului domnesc, domnul dădea delegație unor membri ai sfatului domnesc să întreprindă cercetări în afara sfatului, întărind apoi hotărîrile luate de aceștia. Așa se proceda în general în cazul moștenirilor, a căror împărțire domnul o încredința de regulă mitropolitului și unor boieri mai bătrîni, care le rezolvau „după cum scrie pravila”⁶⁵.

Despre frecvența cu care se întrunea sfatul domnesc pentru a debata diversele pricini ce i se înfățișau știrile diferă de la o epocă la alta. Aceasta arată că domnii puteau hotări cînd trebuia întrunit sfatul pentru judecăți, ținînd seamă și de numărul proceselor. De la Franco Sivori aflăm că domnul Țării Românești din acea vreme (1583 — 1585) „ține judecăți în toate zilele”⁶⁶. Pentru epoca lui Vasile Lupu știrile din izvoare diferă; în timp ce, la 1641, Baksici afirmă că domnul ținea divan „aproape în fiecare zi”⁶⁷, de la Paul de Alep aflăm despre același domn că „ținea divan în fiecare zi, dar cel de sîmbătă era pentru judecarea tilharilor”⁶⁸.

Despre Istratie Dabija cronicarul Ioan Neculce ne informează — cu talentul său cunoscut — că „făcea divanuri dese, ca să nu zăbovească oamenii mult, dacă or vini la Iași pentru nevoile lor. Și multe divanuri făcea din amiadzăzi în desară. Care aceli divanuri den amiadzăzi în desară nu cădea toate pre laudă”, aceasta din pricină că domnul bea cam mult vin la masă „din oală roșie”⁶⁹. Informația sa este completată de cronicarul Nicolae Costin, după părerea căruia domnul „făcea divan” de două ori pe zi, la cel de după masă fiind chemați oamenii care aveau pricini de judecată⁷⁰.

La începutul sec. al XVIII-lea, ședințele de judecată ale sfatului domnesc aveau loc de cîteva ori pe săptămînă. După informațiile date de Dimitrie Cantemir, domnul ținea „divan de judecată” de trei sau

⁶⁴ Arh. St Buc., ep. Buzău, XXVI, 52.

⁶⁵ Vezi mai jos p. 122—123.

⁶⁶ Ed. Șt. Pascu, p. 181.

⁶⁷ „Diplomatarium italicum”, IV, p. 111.

⁶⁸ Ed. V. Radu, „Patrologia Orientalis”, t. XXII, fasc. I, Paris, 1930, p. 198. Cf. și informația lui De la Croix, după care, la 1676, domnul „tient Divan tous les jours dans la chambre nommé spataria” (Fr. Babinger, *O relațiune neobservată*, p. 22).

⁶⁹ I. Neculce, *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. I. Jordan, ed. a II-a, p. 32.

⁷⁰ *Cronicile României*, II, p. 5. Vezi și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 68—70. Se pare că domnul învîta în acest fel practicile de la curtea sultanului, unde aveau loc de patru ori pe săptămînă ședințele divanului de dimineață, prezidate de sultan (divan-i humayun) și de cinci ori cele ale divanului de după masă (ikindidivani), prezidate de marele vizir (*Encyclopédie de l'Islam*, t. II, Paris, 1960, p. 348).

patru ori pe săptămână, în afară de zilele de post⁷¹, în timp ce, în aceleași vreme, suedezul Weismantell considera că divanul de judecată se întrunea doar de două ori pe săptămână⁷². După cum rezultă din aceste informații, programul ședințelor de judecată ale sfatului domnesc depindea de voința domnului, care-l putea întruni de mai multe ori pe săptămână, sau zilnic, după necesități.

Hotărârile judecătorești ale sfatului domnesc și domnului nu erau definitive și irevocabile; fiecare din părți avea dreptul să facă apel atît la domnul în funcție, cît și la urmașii acestuia, care puteau schimba hotărârile date atît în funcție de noile probe aduse de împrieinați, cît și de trecerea de care se bucurau aceștia.

Se întîmpla adeseori ca unii domni să dea hotărîri judecătorești opuse aceluia date de predecesorii lor, dar pe care ei și sfatul lor le considerau la fel de îndreptățite. De pildă, la 4 mai 1556, Pătrașcu cel Bun și sfatul său întărește lui Radu mare paharnic din Golești și altora satele Căpățineni, Cheiani și Poienari, care fuseseră cotropite de hăreșani, de la care domnul ia 125 de vaci⁷³. Peste mai puțin de doi ani, la 11 febr. 1558, cînd Radu din Golești era pribeag, Mircea Ciobanul întărește hăreșanilor satul Hareșul, pe care îl cotropiseră cheianii și căpăținenii „cu sila lui Radu din Golești”⁷⁴. Tot astfel, sfatul domnesc al lui Constantin Șerban, care, la început, nu este prea mult deosebit de cel al lui Matei Basarab, anulează o serie de hotărîri date în timpul domniei acestuia, pe motivul că fostul domn făcuse „strîmbătate” uneia din părți⁷⁵.

Uneori același domn cu sfatul său dădea hotărîri diferite în aceeași pricină, datorită faptului că dregătorii săi erau mituiți. Astfel, dintr-un document din 15 martie 1654, aflăm că, în timpul domniei lui Leon vodă, după ce pierduse procesul pentru moștenirea averii boierilor Drăgoești, Radu Buzescu mituise pe dregătorii membri ai sfatului domnesc cu pămînturi și bani „și îndată s-a întors judecata în voia lui Radul ban”, iar domnul a trimis un om domnesc și a luat „cu putere și fără dreptate” cărțile moșiilor de la cel căruia îi dăduse dreptate mai înainte⁷⁶.

Se întîmpla, de asemenea, ca același domn cu sfatul său să-și schimbe propria hotărîre, recunoscînd că greșise cînd o dăduse. De pildă, la 4 martie 1700, Constantin Brîncoveanu anulează o judecată a sa și a sfatului său, pe motiv că „n-au fost luat seama pre amăruntul..., ei s-au făcut pripit judecata, de s-au făcut greșală și acestor oameni nedrep-

⁷¹ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 102.

⁷² *Weismantells Dagbok*, p. 216 (în trad. la Inst. de istorie „N. Iorga”). Vezi și G. Ghibănescu, *Zile de divan* („Opinia”, Iași, 30 sept. 1910).

⁷³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac XVI, vol. III, p. 43.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 77.

⁷⁵ Vezi doc. din: 1653—1654, 6, 20, 25 și 30 iunie 1654 etc. (Acad. R. S. România AN, 11/117/1950. Arh. St. Buc., ms. 256, f. 769. m-rea Hurezi, XVI/6 Mitr. Țării Rom., CXXII/13, Acad. R. S. România, XCVI/34 și XLIV/17.

⁷⁶ „Studii”, 1955, nr. 4, p. 107. Vezi și mai jos p. 149.

tate”⁷⁷. Într-un mod asemănător procedase și Constantin Cantemir cu 11 ani mai devreme într-o pricină a lui Iordache Ruset: după ce acesta dovedise că s-a împăcat cu Șerban Cantacuzino, domnul Moldovei a anulat hotărîrea sa anterioară prin care dăduse satele lui Ruset fostului domn al Țării Românești, recunoscînd că prima sa hotărîre fusese luată „pre mari năpaste și asuprială” și că „zavistieli fac multe lucruri riale”⁷⁸.

Procedura de judecată a sfatului domnesc a fost descrisă pe larg de cîțiva străini care au trecut prin țările noastre (Franco Sivori⁷⁹, Fourquevaux⁸⁰, De la Croix⁸¹), ca și de domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir⁸². Din aceste descrieri reiese că *hotărîrea o dădea domnul, după ce consulta părerile dregătorilor săi*. Din informațiile oferite de Dimitrie Cantemir, rezultă că cei opt dregători din sfat își spuneau părerea cu voce tare, iar mitropolitul declara, după „cuvîntul legii”, ce pedeapsă i se cuvine celui vinovat.

Trebuie să arătăm că domnul putea lua hotărîri și singur, îndeosebi în pricinile de „hiclenie” (trădare). Cel dovedit că uneltea împotriva domnului țării putea fi ucis din porunca acestuia, fără a mai fi consultat sfatul domnesc.

În judecarea diverselor pricini ce i se înfățișau, sfatul domnesc trebuia să țină seama în primul rînd de *obiceiul țării*. Numeroase hotărîri ale domnului și sfatului său invocă acest obicei al țării în procesele cele mai variate pe care le-au dezbătut. Nerespectarea acestui obicei putea constitui motiv pentru anularea hotărîrii considerate nelegale. În sfaturile date de mitropolitul Matei al Mirelor domnului Țării Românești, acesta este avertizat că „de te vei abate de la legea țării, se vor anula multe judecări ce tu vei face”⁸³.

Obiceiul sau legea țării este invocat adeseori în documentele Țării Românești în materie de moșteniri și drept de a testa, cînd domnul și sfatul său constata că „cine va lăsa la moartea lui toate averile sale și ale părintelui său oricărui om, acel om să le stăpînească”⁸⁴ sau „poamea nu poate nime să o spargă, că tot omul iaste volnic cu moșia lui”⁸⁵.

Obiceiul țării este invocat de asemenea și în alte pricini privind dreptul de proprietate, de pildă în interdicția pentru mănăstiri de a înstrăina bunuri imobile⁸⁶, interdicția pentru străini de a avea proprietăți în

⁷⁷ *Doc. priv. relațiile agrare*, I, p. 181.

⁷⁸ *Analele Acad. Rom., Mem. Secf. Ist.* s. II, t. XVII, 1894–1895, p. 197–200.

⁷⁹ Ed. Șt. Pascu, p. 181–182.

⁸⁰ N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 37–38.

⁸¹ Fr. Babinger, *O relațiune neobservată*, p. 21.

⁸² D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 102–103.

⁸³ *Tezaur de monumente*, I, p. 355. Vezi și I. Neculce, *op. cit.*, ed. cit., p. 39, despre „giudețele” greșite făcute de Iliăș Alexandru, care nu cunoștea limba și obiceiurile țării.

⁸⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 31.

⁸⁵ Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, XXXIV/3 (doc. din 29 mai 1616).

⁸⁶ Vezi doc. din: 22 febr. 1625, 20 mai 1633, 9 ian. 1656. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 484, Acad. R. S. România, CCCLXVI/122, Arh. St. Buc., ep. Argeș, LXIX quator/20.

țară⁸⁷, dreptul domnului de a confisca proprietățile boierilor hieleni⁸⁸ etc.

Și în Moldova, în numeroase hotărâri ale domnului și ale sfatului său se invocă drept temei juridic al acestor hotărâri „legea țării”, care prevede „cum poate omul să-și dea ocina și moșiia și bucatele și avuția lui cui va vrea”⁸⁹, „că domnul cîndu iaste mazil n-are treabă a milui cu sate den țară pre nime”⁹⁰, că ispisocul „făcut mai pe urmă, pre obiceiul țării, iaste mai tare șe mai desăvîrșit decît cel dintăiu”⁹¹, „că nu se cuvine a lua de la o mănăstire și a da alteia”⁹² etc.

În plus, dar mult mai rar decît legea nescrisă a țării (obiceiul pămîntului), domnul și sfatul său invocau în sec. al XVII-lea pravilele. Astfel, la 20 decembrie 1642, Vasile Lupu și sfatul său arată că au rezolvat o problemă de moștenire „cum scrie pravila : cine are ficiori cu femeaia sa și va muri unul dentru dînșii, au bărbatul au femeaia, rămîne partea celui mort ficiorilor ; iară de se vor prileji să moară ficiorii pre urma părintelui său celui mortu, rămîne partea ficiorilor toată pre iasta lume au tată-său au maică-sa”⁹³. O altă pricină dintre două mănăstiri pentru stăpînirea unui sat se judecă de același domn, la 28 februarie 1649, „cu svînta pravilă a besericii și cu pravila împăraților și după obiceiul țării”, dar nu se găsește pentru cazul în speță decît o dispoziție din „pravila împărătiască”, potrivit căreia „moșiile besericii de nu se vor cerca pînă în patrudzăci de ai, deci să nu mai aibă treabă cu aceia moșie în veci”⁹⁴.

Pentru ca hotărârile judecătorești ale domnului și sfatului domnesc să fie legale, ele trebuiau să nu contravină obiceiului sau legilor țării. De aceea, membrii sfatului domnesc erau obligați să cunoască aceste legi și obiceiuri, în toate problemele pe care trebuiau să le judece.

Pricinile obișnuite erau judecate de sfatul domnesc în forma sa restrînsă. Cînd însă se iveau unele procese mai deosebite, domnul putea să întrunească un sfat mult mai larg, la care participau și alți boieri și dregători, iar uneori și reprezentanții bisericii. O asemenea adunare mai mare, la care au participat mitropolitul, episcopii, egumenii și toți boierii „den mare pînă la cel mic”, l-a judecat pe vornicul Stroe Leurdeanu, acuzat că, prin uneltirile sale, a cauzat moartea postelnicului C. Cantacuzino⁹⁵; tot un astfel de sfat mai larg a intrunit și Constantin Cantemir ca să-l judece pe boierul Velicico Costin, acuzat de luare de mită⁹⁶.

⁸⁷ Doc. din 1 mart. 1629 (idem, m-rea Nămăești, II/6).

⁸⁸ Doc. din 20 nov. 1645 (Muzcul de istorie Buc., nr. 13977).

⁸⁹ Doc. din 11 iunie 1646 (Spiridonia-Iași, XV/10).

⁹⁰ Doc. din 20 iunie 1638 (Acad. R. S. România, LXXXV/1).

⁹¹ Doc. din 13 oct. 1668 (copie Inst. de istoric „N. Iorga”).

⁹² Doc. din 18 mai 1634 (Arh. St. Buc., m-rea Bisericiani, XII/43, 44).

⁹³ Spiridonia-Iași, XXX/38.

⁹⁴ Arh. St. Buc., A.N., CI/13.

⁹⁵ *Istoria Țării Românești*, ed. cit. p. 162 și doc. din 18 iunie 1669 (Acad. R. S. România, CCI/31).

⁹⁶ „Arhiva”-Iași, VI, 1895, p. 100—101. Despre această problemă vezi pe larg Val. Georgescu, *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVII-e et XVIII-e siècles)* („Revue roumaine d'histoire”, 1966, nr. 5, p. 781—808).

2. ATRIBUȚIILE GENERALE ALE DREGĂTORILOR

a. Nediferențierea absolută a atribuțiilor dregătorilor în sec. XIV—XVII

Înainte de a încheia acest capitol despre atribuțiile generale ale sfatului domnesc, se cuvine să vorbim și despre atribuțiile dregătorilor luați în totalitatea lor, ca și despre *lipsa unei specializări absolute a acestor atribuții, specializare care caracterizează aparatul de stat modern.*

Lipsa acestei specializări stricte a dregătorilor și posibilitatea ca ei să îndeplinească atribuții felurite în statul feudal a fost remarcată și de alți istorici înaintea noastră. Vorbind despre atribuțiile „nedefinite și multiple” ale dregătorilor, I. Bogdan arăta că „fiecare boier cu experiență putea tot așa de bine să facă o hotărnicie, cum putea să îngrijească de întărirea unei cetăți, de stringerea dărilor, de darea unei hotăriri judecătorești, de îndeplinirea unei solii sau de conducerea unei cete de ostași în război”, domnul avînd dreptul să aleagă pentru fiecare din aceste atribuții, după nevoi, pe cel pe care îl considera mai potrivit din dregătorii care erau de față. După părerea lui I. Bogdan, diferențierea atribuțiilor dregătorilor a fost urmarea înmulțirii populației și a „afacerilor”⁹⁷.

O constatare asemănătoare face și I. C. Filitti, cînd afirmă că, „în trecutul principatelor, dregătorii, și mari și mici, cumulau atribuții administrative, financiare și judecătorești; ei lucrau însă prin delegație de la domn”⁹⁸.

Despre „administrarea prin delegație” vorbește și N. Iorga, care arată că „pentru hotărnicii, pentru clădiri, pentru adunare de provizii, domnul poate însărcina pe oricine” din dregătorii săi⁹⁹.

Cercetînd documentele de pînă la sfîrșitul sec. al XVII-lea, constatăm, într-adevăr, că marii dregători — în afară de atribuțiile principale ale dregătoriei pe care o dețineau și de la care își luau numele — puteau îndeplini, din porunca domnului, diverse alte însărcinări: erau trimiși în solii peste hotare, puteau comanda armata, judecau singuri sau în grup pricinile ivite între locuitori, li se încredința stringerea dărilor¹⁰⁰, puteau participa la hotărnicii, erau numiți ispravnici la îndeplinirea unei porunci domnești sau la construirea unui edificiu (curte domnească, mănăstire)¹⁰¹ etc.

⁹⁷ I. Bogdan, *Cultura veche românească*, p. 47.

⁹⁸ „Arhivele Olteniei”, 1924, p. 205.

⁹⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 269. Vezi și idem, *Le caractère commun des institutions de Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 72—73.

¹⁰⁰ Vezi mai jos, p. 143—147.

¹⁰¹ Vezi mai jos p. 129—130.

b. Soliile peste hotare

Cît privește soliile peste hotare, puteau fi trimiși oricare din dregători, de la cei mai mari pînă la cei mai mici¹⁰². Cînd aceste solii aveau de rezolvat treburi deosebit de importante, la ele participau un grup mai mare de dregători. De pildă, la încheierea tratatului de la Alba Iulia cu Sigismund Bathory, din 1595, Mihai Viteazul a trimis pe cei mai de seamă dintre dregătorii săi, alături de reprezentanții bisericii¹⁰³; tot astfel, la perfectarea tratatului cu Gheorghe Rakoczy I, în 1640, Matei Basarab a trimis pe șase din marii săi dregători (marele vornic, marele vistier, clucerul, stolnicul, paharnicul și pitarul)¹⁰⁴.

Soliile trimise în Imperiul otoman pentru rezolvarea diverselor probleme de seamă erau alcătuite de asemenea din numeroși dregători și boieri. Astfel, la începutul anului 1669, se aflau la Enișer, pentru a rezolva diverse „nevoi” ale Țării Românești, 24 din cei mai mari boieri ai țării¹⁰⁵, iar în vara anului 1671 Antonie vodă din Popești a trimis la Poartă pentru restabilirea hotarelor țării pe fostul mare ban Gheorghe Băleanu, Gheorghe Rodoș mare vornic, Radu Crețulescu mare logofăt, Șerban Cantacuzino mare spătar și alți boieri „de cinste”¹⁰⁶. În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, asemenea solii la Poartă, la care participau mai mulți mari dregători ai țării, se succed aproape anual între 1694 și 1703¹⁰⁷.

Alegerea solilor pentru misiuni mai importante se făcea după o prealabilă consultare a sfatului domnesc. În *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, în capitolul dedicat soliilor și purtării războaielor, domnul recomandă fiului și urmașului său : „cu sfatul tău, să cercetezi între dregătorii (vlastelinii) tăi și pe cine vei alege din toată inima ta și ți se va părea că acela este o slugă care va vorbi foarte bine cuvîntul tău și fără teamă, ca și cum tu însuși ai spune cuvîntul tău acelui domn. Și vei face sfat cu toți dregătorii tăi, dacă acest om este vrednic să pornească la această slujbă, atunci pe acela să-l și trimiți”¹⁰⁸. Solii erau aleși deci dintre dregătorii cei mai de credință ai domnului, care puteau în același timp să-i exprime mai fidel gîndurile și care erau — cum spune Neculce — „mai de treabă la voroavă”¹⁰⁹.

Documentele interne — atît cele moldovene, cît și cele muntene — confirmă existența obiceiului ca solii să fie aleși de domn după o pre-

¹⁰² Pentru amănunte vezi N. Stoicescu, *Dregătorii Țării Românești* (în ms.), unde am notat la fiecare din aceștia soliile pe care le-au îndeplinit.

¹⁰³ Vezi I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia, 1595* („Anuarul Inst. de istorie”, Cluj, V, 1962).

¹⁰⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 218—219.

¹⁰⁵ Doc. din 8 ian. 1669 (Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, LIX/17).

¹⁰⁶ Doc. din 3 iulie 1671 (idem, m-rea Tismana, LVIII/8).

¹⁰⁷ R. Greceanu, *Viața lui C. Brîncoveanu*, p. 20, 61, 63, 89, 103, 106, 116, 120.

¹⁰⁸ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 285.

¹⁰⁹ I. Neculce, *Ietopiseșul Moldovei*, ed. cit., p. 45.

alabilă consfătuire cu sfatul său. La 20 martie 1570, Bogdan Lăpușneanu, domnul Moldovei, arăta astfel că se sfătuisese „cu întregul sfat al domniei mele” și trimisese apoi în Polonia pe Dinga postelnic și Drăgan mare logofăt, „cu multe treburi adevărate ale noastre, pentru ca craiul să ne jure și să tocmească să fie pace între noi și între țările noastre”¹¹⁰; la 29 iunie 1604, Radu Șerban, domnul Țării Românești, declara că a „socotit cu toți dregătorii și cu toți boierii domniei mele pe cine vom putea alege, un boier credincios și destoinic al domniei mele, ca să-l trimitem pe el la cinstitul nostru împărat creștin. Și întru acestea, domnia mea și cu toți dregătorii domniei mele și cu boierii domniei mele. . . am ales pe cinstitul dregător al domniei mele, pe răposatul jupan Stroe (Buzescu) fost mare stolnic..., împreună cu cinstiții dregători ai domniei mele, frații lui, jupan Radul clucer și jupan Preda mare ban”¹¹¹.

c. Atribuții militare

Deși în atribuțiile de ordin militar exista o specializare mai strictă, anumiți mari dregători având sarcini de acest gen¹¹², remarcăm însă și aci că, în împrejurări deosebite, domnul putea numi în fruntea armatei sale sau a unei părți a acesteia și pe alți mari dregători în afară de aceia care îndeplineau atribuții predominant militare (hatmanul, spătarul, aga etc.). Astfel, în vremea domniei lui Mihai Viteazul, când Țara Românească a trebuit să facă față unui efort deosebit în lupta sa pentru recăstigare independentă, printre comandanții de oaste se numără: banul Manta, banul Mihalcea, cei trei frați Buzești, Dumitru vornicul etc.¹¹³ În vremea domniei lui Radu Șerban, un dregător al său, Stanciu mare sluger, a fost „peste oaste”, comandant al armatei trimise de domn contra lui Gabriel Bathory¹¹⁴.

Tot astfel, în Moldova, la 1629, Alexandru Cuconul trimite „cu oastea noastră”, contra lui Nicoriță hatmanul, pe Grama mare stolnic¹¹⁵; tot un stolnic, Bucioc, a fost comandantul slujitorilor trimiși mai târziu contra țilharului Ditinea, iar Tălmaci paharnicul a comandat străjile lui Gheorghe Ștefan, la 1657¹¹⁶.

Trebuie să mai amintim aci că marii dregători — datori cu „auxilium” față de domn, pe lângă așa numitul „consilium” —, indiferent

¹¹⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVI, vol. II, p. 221 și G. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 36—41.

¹¹¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 134.

¹¹² *Vezi* partea a II-a, cap. I, p. 242—262.

¹¹³ *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 57, 58, 65, 69 *passim*.

¹¹⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 508 și „Revue des etudes sud-est europeennes”. t. IV, 1966, nr. 1—2, p. 107. O situație asemănătoare întâlnim și în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, la 1696, de pildă, când domnul a numit serdar (comandant) al unui grup de 1000 de ostași trimiși în ajutorul turcilor pe marele său postelnic Dumitrașco Caramanliu, care cunoștea limba turcă (R. Creceanu, *Viața lui C. Brîncoveanu*, p. 88).

¹¹⁵ Acad. R. S. România, DCXCV/21. Miron Costin îl adaugă și pe Lupu vornicul (*Opere*, ed. cit., p. 95).

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 174 și 182.

de dregătorii pe care le ocupau, erau obligați să-l însoțească în campaniile sale, fie în țară, fie în afara hotarelor acesteia. Erau scutiți de acest serviciu numai dregătorii bătrâni¹¹⁷ și cei pe care domnul îi lăsa „ispravnici” (loçtiitori) ai săi la scaunul domnesc¹¹⁸.

d. Atribuții judecătorești

Toți marii dregători ai țării puteau face judecăți, *termenul de dregători fiind uneori sinonim cu acela de judecători*¹¹⁹.

Deși în Țara Românească dregătorul cu atribuțiile judecătorești cele mai importante era marele vornic¹²⁰, iar în Oltenia marele ban¹²¹, și de la ceilalți mari dregători ai țării din secolele XVI — XVII ni s-au păstrat numeroase cărți de judecată, date în diverse pricini ivite între locuitori. Amintim astfel de cărți de judecată eliberate de marele spătar¹²², marele stolnic¹²³, marele paharnic¹²⁴, marele comis¹²⁵, marele clucer¹²⁶, marele sluger¹²⁷, marele agă¹²⁸, marele armaș¹²⁹ etc.

În sec. al XVII-lea, îndeosebi în a doua jumătate a sa, când sfatul domnesc avea de judecat pricini mai complicate, care necesitau cercetări ce nu se puteau face în ședințele sale, domnul dădea delegație unui grup de dregători (uneori și foști dregători), care, după ce luau seama „pre amăruntul”, eliberau o carte de judecată colectivă, pe baza căreia se întocmea apoi hotărîrea domnului și sfatului domnesc, care de obicei reproducea cartea de judecată eliberată de boieri. Aceste hotărîri date de cîte un grup de dregători, din care ni s-au păstrat foarte multe¹³⁰,

¹¹⁷ Vezi doc. din 24 mart. 1619 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p.331).

¹¹⁸ Vezi mai jos p. 125—128.

¹¹⁹ Vezi doc. din 4 mart. 1646, unde se spune „dregătorii curii vor fi judecători fărăi” (Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, V/11). Despre dreptul de judecată al marilor dregători vezi și C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni*, p. 5—10.

¹²⁰ Vezi mai jos p. 187—189.

¹²¹ Vezi mai jos p. 161—163.

¹²² Cele mai numeroase; vezi doc. din : 5 iunie 1621, 10 aug. 1641, 13 mart. și 21 sept. 1692, 15 nov. 1698 etc. (Biblioteca Centrală de Stat, CIV/1, Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LXXXVII/10, ms. 366, f. 30, m-rea Hurezi, XXVIII/9, ep. Buzău, XI/9).

¹²³ Doc. din : 18 iunie 1613, 24 febr. 1640, 6 aug. 1650 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 211—212, Arh. St. Buc., m-rea Nucet, XX/18, Biblioteca Centrală de Stat, CXII/35).

¹²⁴ Doc. din 9 sept. 1653, 18 dec. 1671 (Acad. R. S. România, CXLVII/230, Arh. St. Buc., ms. 722, f. 226 v.).

¹²⁵ Doc. din 8 ian. <1642>, 10 iunie 1652 (Biblioteca Centrală de Stat, XCVIII/13, Acad. R. S. România, CXLVII/228).

¹²⁶ Doc. din 23 iulie <1603—1609>, 26 april. 1610 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 97 și 456).

¹²⁷ Doc. din 31 dec. 1625 (*ibidem*, vol. V, p. 582).

¹²⁸ Doc. din 10 iulie <1592> (G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 185—186).

¹²⁹ Doc. din 27 sept. <1630> (Acad. R. S. România, CXLVII/12).

¹³⁰ Vezi doc. din : 3 iulie 1662, 29 mart. 1663, 2 dec. 1665, 18 sept. 1667, 5 mai 1669, 8 oct. 1683, dec. 1695, 15 mart. 1697 etc. (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., XXXV/18, Dep. Safta Castrișoiaia, I/16, m-rea Stavropolcos, III/2, Acad. R. S. România, CXCII/72, Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CCLXII/1, m-rea Hurezi, XXV/4, A. N., CXVII/73, Acad. R. S. România, XLV/106).

vor fi înlocuite în sec. al XVIII-lea de anaforalele pe care boierii le înaintau domnului pentru pricinile cercetate de ei.

Cele mai complicate pricini, care declanșau conflicte puternice între rude, erau acelea privind moștenirile. Aceste pricini erau încredințate de regulă mitropolitului¹³¹ sau unui patriarh aflat în țară, asistați de câțiva dregători, care dădeau apoi „foi de împărțeală” urmașilor celor dispăruți „ca să li se știe fieștecăruia pre ce i s-au ales partea, cine ce va ținea și ca să nu mai aibă gîlceavă între ei”¹³².

Astfel, la 28 mart. 1616, cînd urmașii jupanitei Elina vin la divan pentru împărțirea moștenirii acesteia, arătînd că „nu a rămas niciun fiu din trupul ei”, domnul, avînd în vedere că afacerea era destul de complicată, declară că „nu am vrut să mă amestec în această judecată”, ci i-a trimis la mitropolit, care împreună cu „soborul” mitropoliei și cu mitropolitul Grevenei și episcopul Chitului „au cercetat și au găsit scris în pravilă” să facă trei părți, care să fie date una mamei Elinei, alta soțului său și a treia unei verișoare¹³³.

Ni s-au păstrat numeroase asemenea documente de împărțeală date de mitropolit cu un grup de mari dregători, care declarau că domnul „ne-au dat pe noi în mijlocul lor (al moștenitorilor) ca să-i socotim și să-i tocim de toate ce vor avea împărțelile și socotelile” sau „datu-i-au pe seama noastră să-i judecăm pre amăruntul”¹³⁴.

Prezența fețelor bisericești în asemenea împrejurări era necesară deoarece acestea cunoșteau mai bine „sfînta pravilă”, care era invocată adesea în pricini de moșteniri. De pildă, la 22 mai 1658, patriarhul Macarie al Antiohiei, mitropolitul țării și marele vornic caută „la sfînta pravilă”, arătînd că „am aflat cum că să cade a ținea nepoții decît verii cei mai de departe”¹³⁵.

Uneori marii dregători jucau rolul unor judecători ambulanți, care împărțeau dreptatea sau „tocmeau” părțile în litigiu, pentru ca acestea să nu mai ajungă în fața divanului domnesc¹³⁶. Astfel, la 24

¹³¹ În timpul domniei lui Constantin Mavrocordat, mitropolitul Neofit declara că domnul a trimis „după lege” la mitropolit să judece o pricină de moștenire („Bis. ort. rom.”, II, 1875—1876, p. 320).

Menționez aci că reprezentanții bisericii aveau drept de judecată alături de dregătorii laici și în alte state medievale, de pildă în Serbia (vezi A. V. Solovjev, *Sudije i sud po gradovima Dusanove drjave*, „Glasnik skopskag naucnog društva”, VII—VIII, 1930, p. 147—162).

¹³² Doc. din 5 iulie 1692 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CXII/75).

¹³³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 8.

¹³⁴ Vezi doc. din: 5 mai 1669, 27 iulie 1671, 17 iulie 1691, 2 iunie și 2 iulie 1692 etc. (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CCLXII/1, m-rea Brincoveni, XVIII/30, m-rea Bistrița, XXIV/31, A.N., CXII/73 și 75).

¹³⁵ Arh. St. Buc., ms. 209, f. 216. Într-o altă pricină de moștenire mai complicată, mitropolitul țării judeca la 8 iulie 1696 „precum scrie la sfînta pravilă, cap. 202, fila 204, de zice: „de va muri bărbatul sau muiarea și le vor rămîne copii, decîi vor muri și copiii, atunci să aibă a stăpînire cel ce va rămîne cu viață din zestrile mortului a treia parte, ori bărbat, ori muiare” (idem, m-rea C. Lung. LX/75).

¹³⁶ Vezi doc. din 6 aug. 1650, în care Barbu mare stolnic declară că doi locuitori s-au „tocmit înaintea sa” „să nu meargă la divan” (Biblioteca Centrală de Stat, CXII/35).

febr. 1640, Socol Cornățeanu mare stolnic arată că, fiind trimis de Matei Basarab în Transilvania, domnul a profitat de împrejurare și a trimis în fața sa pe doi locuitori din regiunea pe unde trecea Socol ca să-i judece pentru o pradă. Cei doi i-au ieșit înainte la Văleni, pe unde-i era drumul, și el i-a judecat¹³⁷.

Alteori, locuitorii din diverse părți ale țării profitau de trecerea prin regiunea respectivă a unui mare dregător, în fața căruia se prezentau la judecată. Astfel, la 22 aug. 1691, Constantin Brîncoveanu arată că „pre vreme ce am trimis domnia mea pe cinstit boiarinul domniei mele Alexandru mare logofăt la slim, la margine, la Focșani”, se prezentase în fața acestuia un locuitor din regiunea respectivă, care pîrise pe un boier, Gheorghe căpitanul, pentru stăpînirea unei vii. Marele logofăt, văzînd zapisele de vînzare ale viei, „au judecat și au dat să ție Gheorghe căpitanul acele vii”¹³⁸.

Cînd dădea delegație unor dregători ca să judece diverse pricini în țară (iar uneori și la hotărnicii), domnul ținea seama de faptul dacă boierii respectivi cunoșteau regiunea unde erau trimiși. Cele mai multe din cărțile de judecată amintite mai sus sînt date de marii dregători care erau originari sau aveau proprietăți în regiunile unde judecau: marele comis Radu Mihalcea Cîndescu în regiunea Buzău, marele spătar Mihai Cantacuzino în regiunea Saac etc.

Așa cum judecățile sfatului domnesc și ale domnului nu erau definitive, și sentințele date de marii dregători puteau fi atacate. În plus, nu exista o ierarhizare strictă a judecăților după importanța dregătorului care le judecase. De pildă, o pricină judecată în fața marelui logofăt putea fi reluată apoi în fața unui mare căpitan de margine, care era un dregător mult mai puțin important decît marele logofăt¹³⁹.

În Moldova, deși principalii judecători ai țării erau cei doi mari vornici pentru procesele penale, logofătul pentru moșii și hatmanul pentru țigani¹⁴⁰, după informațiile date de Dimitrie Cantemir, toți membrii sfatului domnesc și marii boieri membri ai divanului din starea I „au puterea să judece și să hotărască în toată țara, cînd nu se găsesc la Iași”. Cînd părțile se învoiau, marii dregători puteau să judece și în capitala țării. După părerea domnului Moldovei, dacă sentințele date de marii dregători erau nedrepte — „lucru ce se constată adesea” — aceștia erau pedepsiți. Cînd un mare dregător cerceta o pricină în divanul domnesc, el dădea hotărîrea sa marelui logofăt și aceasta devenea valabilă numai dacă logofătul, fiind de acord, o semna¹⁴¹.

Prin reformele lui Constantin Mavrocordat, la 1741, s-au delimitat mai bine drepturile de judecată ale marilor dregători, urmînd ca marele logofăt să se ocupe de pricinile privind moșiile, cei doi vornici să judece

¹³⁷ Arh. St. Buc., m-rea Nucet, XX/18.

¹³⁸ Arh. St. Buc., m-rea Dălhăuți, I/4.

¹³⁹ Doc. din 22 aug. 1691, citat la nota precedentă.

¹⁴⁰ Vezi mai jos p. 181, 197—200 și 251—252.

¹⁴¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82 și 104—105. Vezi și „deslușirile” date de logofătul Iordache Ruset secretariatului de stat al Moldovei, la 1835, despre modul cum se făceau judecățile în trecut în țară, folosind informațiile furnizate de Dimitrie Cantemir (*Hurmuzaki*, S. I/6, p. 619—620).

fiecare în partea de țară ce i se încredințase, hatmanul pe slujitori, pricinile țiganilor și ale străinilor, vistierul „pe cei ce se jeluesc de slujbași și pricinile dăjdiilor”, spătarul „pe oamenii străini ce vor merge la dumnealui”, marele agă pe târgoveții din Iași. Prin aceste măsuri se desființa deci dreptul de judecată al celorlalți mari dregători, în ținuturi căpătînd acest drept ispravniciei¹⁴².

e. Hotărnicile moșilor

Hotărnicile moșilor au constituit în timpul evului mediu una din cele mai de seamă atribuții ale aparatului de stat, la care participau numeroși boieri sau megiași din preajma locului, precum și reprezentanți ai puterii centrale, care vegheau ca aceste hotărnicii să se facă conform practicilor obișnuite.

Deși, atît în Țara Românească, cît și în Moldova, existau dregători în ale căror atribuții intrau hotărnicile (marele portar și, respectiv, marele logofăt și vornicii de poartă)¹⁴³, avînd în vedere mulțimea moșilor sau părților de moșii ce se cereau hotărnicite, ca și faptul că acestea erau răspîndite pe întreg cuprinsul țării și la distanțe mari de capitală, necesitînd deci deplasări multe și lungi, domnul putea să trimită ca reprezentant al său la aceste hotărnicii pe oricare din dregători, care încasau diverse venituri pentru deplasarea lor.

În unele împrejurări, cînd domnul trimitea un dregător al său într-o regiune a țării pentru rezolvarea unei probleme, îl însărcina pe acesta să facă și hotărnicile cerute de locuitorii de acolo, pentru ca să nu se mai deplaseze un alt dregător special pentru aceasta. De pildă, în anul 1638, Vasile Lupu îi cere lui Dumitrașco Șoldan mare vornic, care fusese „trimis acolo, la marginea țării, cu alte treburi ale domniei”, să hotărnicască o moșie aflată în calea sa¹⁴⁴.

Alegerea boierilor hotarnici era motivată de domn prin faptul că cel ales era „om bun și înțelept”, „om înțelept și cuminte”, sau „boiaru bun și înțelept”¹⁴⁵ și că, deci, ar fi trebuit să facă hotărnicia bine.

Trebuie să mai subliniem faptul că, în sec. al XVII-lea, îndeosebi din vremea domniilor lui Vasile Lupu și Matei Basarab, marea majoritate a hotărnicilor se efectuau de dregătorii în atribuțiile cărora intrau aceste operațiuni: marele logofăt, logofătul II și vornicii de poartă, în Moldova și marele portar, portarii II și vornicii II, în Țara Românească. Mult mai rar în această vreme sînt trimiși ca hotarnici alți dregători în afară de cei în atribuțiile cărora intrau hotărnicile¹⁴⁶.

¹⁴² *Uricarul*, IV, p. 405—406.

¹⁴³ Vezi mai jos p. 181, 234—235 și 241.

¹⁴⁴ Acad. R. S. România, CLXXXVI/46. Vezi și Spiridonia-Iași, LXIII/11.

¹⁴⁵ Doc. din 30 aug. 1603, 14 nov. 1621, 1 aug. 1634 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. I, p. 114, vol. V, p. 75, Acad. R. S. România, DIV/7).

¹⁴⁶ Vezi, de pildă, doc. din 16 april. 1692, în care domnul spune că, pentru o hotărnicire la Glina, moșia lui Cernica Știrbei mare armaș, unde era „mare gilceavă” și unde problema era deci destul de complicată, domnul trimisese ca hotarnici pe marele logofăt și pe marcele clucer, însoțiți însă de un portar al doilea (copie Inst. de istorie).

f. Ispravnicii orașelor și ai scaunului domnesc

În sec. al XVII-lea, pentru a evita deplasările lungi ale dregătorilor lor în țară, domnii Țării Românești au început să numească în diverse orașe ispravnici, care rezolvau pe loc pricinile ivite între locuitori, îndeosebi judecățile și hotărnicile; astfel de ispravnici întâlnim, începînd îndeosebi din vremea domniei lui Matei Basarab, la Tîrgoviște (acesta devine mai tîrziu vornic de Tîrgoviște), Ocele Mari, Orașul de Floci, Cîmpulung, etc., pe lângă acela mai vechi de la Craiova, care ținea locul banului¹⁴⁷.

Unii din acești ispravnici fuseseră mai înainte mari dregători, cărora domnul le încredința apoi conducerea administrației într-o regiune din țară. Astfel, Preda Buzinca fost mare sluger a fost ispravnic al Orașului de Floci¹⁴⁸, Chirea Rudeanu fost mare logofăt și Stoica fost mare agă au fost ispravnici de Tîrgoviște¹⁴⁹, Radu Izvoranu fost mare pitar a fost ispravnic la Ocele Mari¹⁵⁰, Șerban Vlădescu fost mare comis a fost ispravnic la Cîmpulung¹⁵¹ (acesta era originar din apropierea orașului, și anume din Vlădești-Muscel).

Ispravnicii numiți în sec. al XVIII-lea în fruntea fiecărui județ din Țara Românească își au deci predecesori în sec. al XVII-lea.

În Moldova, existînd staroști și pîrcălabi de ținuturi, nu am întîlnit ispravnici în sec. al XVII-lea.

În afară de ispravnicii de orașe, a căror autoritate — asemănătoare cu aceea a pîrcălabilor moldoveni — se mărginea la orașele unde erau numiți și la teritoriul din jurul acestora, în sec. al XVII-lea au mai existat și așa-numiții *ispravnici de scaun*, care erau recrutați dintre marii dregători apropiați ai domnului și care țineau locul acestuia în absența sa din capitală sau asigurau conducerea statului pînă cînd domnii nou numiți ajungeau în țară.

Astfel de locuitori de domni sînt amintiți încă de la sfîrșitul sec. al XVI-lea, dar termenul de *ispravnic de scaun* nu se întîlnește decît în vremea domniei lui Matei Basarab. Se știe, de pildă, că Mihai Viteazul a lăsat în Moldova o locotenență domnească, formată din Udrea Băleanu hatmanul, Audronic Cantacuzino vistierul, Sava armașul și Negrea spătarul¹⁵²; mai tîrziu, după alungarea lui Simion Movilă din Țara Românea-

¹⁴⁷ Vezi mai jos p. 167—170.

¹⁴⁸ Doc. din 7 iunie 1649 (Acad. R. S. România, CCCX/34).

¹⁴⁹ Doc. din 5 mai 1664 și 21 aug. 1669 (Muzeul de istorie Buc., nr. 28 347 și Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, V/9).

¹⁵⁰ Doc. din 30 mai 1693 (*idem*, Mitr. Țării Rom., CI.XVI/51).

¹⁵¹ Doc. din 19 iunie 1699 (Acad. R. S. România, CD/274).

¹⁵² *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 78.

scă, noul domn, Radu Șerban, trimisese pe Cernica vornicul să „apuce” tronul¹⁵³.

Primul dregător care poartă titlul de ispravnic al scaunului Bucureștilor este amintit la 6 oct. 1643, în persoana lui Sima fost al doilea vistier și el a ținut temporar locul domnului, aflat atunci la plimbare, împreună cu suita sa de boieri¹⁵⁴.

În timpul domniei lui Matei Basarab — aflat uneori la Țirgoviște sau prin țară — ispravnicii de scaun nu erau recrutați dintre marii săi dregători, care îl însoțeau pe domn în vechea capitală sau prin țară. Domnul aflându-se în țară, unde rezolva el însuși, împreună cu dregătorii care îl însoțeau, diversele pricini ce i se înfățișau, ispravnicul de scaun lăsat la București trebuia să asigure numai rezolvarea pricinilor din capitală (îndeosebi hotărnicii și judecăți); autoritatea lui nu se întindea și asupra restului teritoriului țării. De aceea, ispravnicii de scaun din vremea domniei lui Matei Basarab nu erau recrutați dintre marii săi dregători.

În această vreme, printre ispravnicii de scaun ai Bucureștilor se află: Mitrea fost mare pitar (13 aug. 1643), Gheorghe Caridi fost vistier al doilea (13 febr. și 28 iunie 1647), Loiz clucerul (28 febr. și 24 oct. 1649), Damaschin al doilea vornic (6 mai 1649), Cazan Năsturel postelnicul, rudă cu Matei Basarab (29 mai și 18 iulie 1652, 6 mart. și 8 oct. 1653)¹⁵⁵.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, începând din 1663, când domniile Țării Românești au trebuit să însoțească destul de des armata turcească în campaniile acesteia împotriva austrieșilor sau polonilor, în absența lor mai îndelungată din țară, autoritatea domnească era asigurată de 2 — 4 mari dregători, recrutați dintre aceia pe care domnul îi considera cei mai fideli și care dețineau puterea domnului în toată țara.

Primii asemenea ispravnici — care se vor numi mai târziu caimacani — au fost Stroe Leurdeanu mare vornic și Dumitrașco Cantacuzino mare vistier, lăsați „să păzească scaunul domniei” de către Grigore Ghica, plecat în 1663 la Ujvar, cu oastea turcească¹⁵⁶.

Începând de la această dată, printre ispravnicii de scaun, amintiți foarte adesea, în 1664, 1670, 1672, 1673, 1674, 1675, 1676, 1677 etc., se numără cei mai mari și mai influenți dregători din țară: Stroe Leur-

¹⁵³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 365.

¹⁵⁴ Arh. St. Buc., m-rea Plumbuita. III/2. Vezi și doc. din 30 oct. 1643 (Acad. R. S. România. XXI/278). Înainte de această dată, la 7 ian. 1642, într-o scutire acordată unor preoți din București, se interzicea „ispravnicilor scaunului” să judece (G. Potra, *Doc. privitoare la istoria orașului București*, p. 100).

Despre ispravnicii de scaun vezi Dan Berindei, *Ispravnicul sau ispravnicii scaunului Bucureștilor* („Studii și cerc. științifice” Iași. istorie. XIII, 1962, fasc. I, p. 129—138) și idem, *Orașul București. reședință și capitală a Țării Românești, 1459—1962*, Buc., 1963, p. 93—95.

¹⁵⁵ Datele le-am luat din lucrarea noastră *Dregătorii Țării Românești* (în ms.).

¹⁵⁶ *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 148—149. În cronică lui Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 153, celor doi li se spune caimacani, ceea ce dovedește că termenul acesta de origine turcească a fost adoptat între datele fiind s-au scris cele două cronici. Prima oară l-am întâlnit în documente la 7 oct. 1698 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CCI.VII/10).

deanu vornicul, în 1664, 1672 și 1673, Gheorghe Băleanu banul, în 1672, 1673, 1675, 1676 și 1677, Radu Crețulescu mare logofăt și mare vornic, în 1672, 1674 și 1675, Badea Bălăceanu mare clucer și mare vornic, în 1674, 1678, 1679, 1685 și 1686 etc. etc.

În calitatea lor de locțiitori de domn, ispravnicii de scaun rezolvau toate problemele curente ale statului feudal: se îngrijeau de stringerea dărilor¹⁵⁷, judecau procesele ce li se înfățișau la divanul pe care ei îl conduceau și dădeau cărți de judecată¹⁵⁸, trimiteau diverse porunci în toată țara pentru aducerea la îndeplinire a hotărârilor luate sau pentru efectuarea unor cercetări¹⁵⁹, numeau hotarnici în toate regiunile țării¹⁶⁰ etc. Tot în această calitate, ei reprezentau interesele țării și în afara hotărârilor ei¹⁶¹.

Cărțile de întărire de proprietăți pe care le eliberau ispravnicii de scaun erau redactate după un formular asemănător aceluia al hrisoavelor domnești, numai că ispravnicii nu aveau dreptul să pună pe aceste cărți pecetea domnului. În încheierea unei asemenea cărți de întărire din 6 sept. 1676, prin care ispravnicii scaunului București, Gheorghe Băleanu fost mare ban, Vilcu Grădișteanu mare vornic și Hrizea Popescu mare vistier, întăresc „credinciosului boiarinului al domnului nostru” Statie mare cămăraș o ocină, se spune: „Și, după așezământul judecății, noi întărim și cu iscăliturile noastre”¹⁶².

Pe baza acestor cărți de judecată și fără să mai cerceteze din nou pricina, când revenea în țară, domnul întărea dreptul de stăpânire al posesorilor cărților eliberate de ispravnici. De pildă, la 21 dec. 1676, Gheorghe Duca arată că „fiind domniia mea în treaba împărăției, la oaste, în Țara Leșească..., i-am fost lăsat domnia mea ispravnici scaunului domnii mele Bucureștilor” pe cei trei mari boieri amintiți mai sus, care cercetaseră pricina stăpînirii unei ocine la Brezoaia-Dîmbovița, întărind-o celui care câștigase procesul. Pe baza cărții eliberate de ispravnicii de scaun, domnul întărește stăpînirea respectivului proprietar¹⁶³.

Reținem deci că întăririle de proprietăți eliberate de ispravnicii scaunului domnesc nu aveau puterea hrisoavelor domnești, aceste întăriri fiind confirmate de domn.

¹⁵⁷ Radu Popescu, *Istoriile*, p. 163.

¹⁵⁸ Vezi doc. din: 20 nov. 1670, 30 iunie 1674, 20 iunie 1676 etc. (Acad. R. S. România, CCCLXXIV/253; I. Filitti, *Arhiva G. G. Cantacuzino*, p. 170; Arh. St. Buc., m-rea Bradu, XVIII/36).

¹⁵⁹ Vezi poruncile din: 4 oct. 1663, adresată vinăricerilor din Vilcea; 12 iunie 1664, pentru restituire de țigani la Morinșlavi-Oltenia; 10 oct. 1670, trimisă vameșilor din Orașul de Floci; 25 nov. 1672, adresată pircălabilor din Pitești etc. (Arh. St. Buc., m-rea Arnota, XVIII/24, ms. 5722, f. 292, ms. 712, f. 535 v.-536, ms. 479, f. 194).

¹⁶⁰ Vezi poruncile privind hotărnicii în Buzău (3 sept. 1672, Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XIII/6), București (doc. din 27 ian. 1672, idem, m-rea Cotroceni, XXV/23), Ciuperceni-Oltenia (doc. din 4 sept. 1676, idem, m-rea Hurezi, XII/2) etc.

¹⁶¹ Vezi scrisoarea trimisă de ispravnicii scaunului București la 11 iulie 1677 unor locuitori din Brașov să se prezinte înaintea ispravnicilor din Cîmpulung pentru niște datorii (*Hurmuzaki*, XV/2, p. 1369).

¹⁶² Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, XII/4.

¹⁶³ Acad. R. S. România, CXCVI/125.

Pe de altă parte, trebuie să arătăm că, în calitatea lor de locțiitori ai domnului, ispravnicii de scaun puteau să anuleze unele hotărâri ale domnului, dacă constatau că ele nu erau întemeiate. De pildă, la 24 mai 1675, ispravnicii de București dau o carte „slugii mării sale domnu nostru”, Mihalcea Cîndescu căpitanul, să fie în pace de birarii județului Buzău pentru năpăștile birnicilor din Cîndești, deși domnul dăduse o altă carte prin care birarii care ținuseră județul de bir fuseseră imputerniciți să-l „apuce” să plătească suma de bani cu care susțineau că au rămas în pagubă. Cum, între timp, doi boieri mărturisiseră că birarii nu au fost păgubiți, ispravnicii de scaun hotărâsc „casele boierești să aibă pace de către toți birarii”¹⁶⁴.

Autoritatea ispravnicilor de scaun, acordată prin delegație domnească, înceta cînd domnul se întorcea în capitală. Cu acest prilej, avea loc o solemnitate deosebită, în cadrul căreia domnul mulțumea foștilor săi ispravnici pentru modul cum conduseseră țara și îi răsplătea cu caf-tane¹⁶⁵.

g. Ispravnicii documentelor și poruncilor domnești

În Țara Românească ispravnicii erau cei care „isprăveau”, adică aduceau la îndeplinire o poruncă domnească¹⁶⁶. Ei îndeplineau în acest caz o delegație dată de domn și de sfatul său, care precizau în documentul respectiv limitele competenței administrative a ispravnicului : să asigure stăpînirea unui proprietar feudal asupra pămîntului și țărănilor săi, aplicarea unei hotărâri judecătorești a sfatului și domnului, scutirea de dări a unui sat, achitarea unui dar în bani sau în natură făcut de domn unei mănăstiri etc.

Pînă către mijlocul sec. al XVI-lea, ispravnici-executori ai poruncilor domnești puteau fi oricare dintre dregători, chiar dintre aceia care nu erau membri ai sfatului domnesc. Astfel, dintre cei 11 ispravnici ai documentelor de pînă la 1500 (începînd din 1481), patru au fost logofeți, unul pîrcălab de Poienari, doi mari vornici, unul fost vornic, unul stolnic, iar doi fără titlu.

Pentru perioada 1510 — 1520, cei 44 de ispravnici se împart astfel pe funcții : cinci logofeți și grămătici, patru mari logofeți, cinci portari, un mare postelnic și doi postelnici, un mare spătar și doi spătari, doi vornici, doi pîrcălabi, doi stolnici, un ban, un vistier, un sluger, un clucer, un șetrar, un sudet, un popă, un egumen și șapte ale căror funcții nu ne sînt spuse. Alte trei documente au cîte doi ispravnici : primul

¹⁶⁴ Acad. R. S. România, CCCLVIII/16.

¹⁶⁵ Vezi R. Greceanu, *Viața lui C. Brîncoveanu*, p. 99.

¹⁶⁶ Pentru înțelesul cuvîntului vezi îndeosebi scrisoarea din 16 sept. 1676 a ispravnicilor de București către Badea Bălăceanu clucerul, prin care aceștia li cer să aducă la îndeplinire o poruncă referitoare la niște țigani : „să le isprăvești dumneata lucrul să dea țiganii ” (copie la Inst. de istorie „N. Iorga”).

un mare vistier și un preot, al doilea un mare vornic și un mare logofăt și al treilea un sluger și unul fără funcție.

Din decada 1521—1530, încep să predomine între ispravnici logofeții; din cei 95 de ispravnici, 35 au fost logofeți sau logofeți II, 32 mari logofeți, cinci portari și mari portari, patru postelnici, trei pîrcălabi, un mare vornic și trei vornici, un vistier, un ban, un fost clucer, un sluger, un pitar, doi sudeți, trei episcopi și un clisiarh; un document a avut doi ispravnici, pe marele vornic și marele logofăt.

Dregători diferiți puteau fi ispravnici chiar în același gen de probleme ce trebuiau rezolvate. Astfel, la cele 20 de porunci referitoare la țigani eliberate în perioada 1547—1583 au fost ispravnici: opt mari vornici, șapte mari logofeți, doi mari postelnici, un mare comis, un mare portar (pentru marele logofăt) și o dată „spusa” domnului.

Că nu este vorba de o specializare strictă a dregătorilor într-un anumit gen de probleme la care erau numiți ispravnici și că domnul și sfatul său puteau alege în această vreme pe oricare dintre dregători să „isprăvească” o problemă se vede și din alte cazuri; de pildă, la daniile de bani făcute de domni mănăstirilor nu este numit ispravnic — cum ar fi fost normal — marele vistier, ci uneori marele logofăt, alteori, marele postelnic etc.

De la mijlocul sec. al XVI-lea, paralel cu adîncirea separării atribuțiilor dregătorilor, cei care devin de regulă ispravnici ai poruncilor domnești sînt marele logofăt cu adjuncții săi și marele vornic; astfel, în perioada 1551—1570, dintre cei 357 ispravnici ai poruncilor domnești, 214 sînt mari logofeți și logofeți II, 101 mari vornici și numai 42 alți dregători; în decada 1571—1580, din cei 392 ispravnici, 192 sînt mari logofeți și logofeți, 184 mari vornici și 16 alți dregători.

În primele decenii ale sec. al XVII-lea, ispravnicul obișnuit al poruncilor domnești a devenit marele logofăt. Astfel, între 1601 și 1610, față de 234 mari logofeți și logofeți II ispravnici, sînt numai 26 mari vornici, 12 mari vistieri și vistieri II și trei alți dregători; în decada 1611 — 1620, față de 512 mari logofeți și logofeți II, sînt ispravnici doar 20 de mari vornici și 11 alți dregători.

În această vreme, marele vornic este numit ispravnic de obicei numai în chestiunile ce intrau în atribuțiile sale: judecăți, amenzi etc. sau pentru documentele privind pe marele logofăt.

În sec. al XVII-lea, începînd îndeosebi din vremea lui Matei Basarab, ispravnicii obișnuiți la hotărnicii și la luarea jurămintelor au devenit marele portar, subalternii săi, portarii II, precum și vornicii II.

Cît privește construcțiile, și aici remarcăm că domnul putea însărcina cu supravegherea construirii unui edificiu (mănăstire, curte domnească etc.) pe oricare din dregătorii săi. Astfel, Radu mare agă a fost ispravnic la repararea caselor domnești din București în timpul domniei

lui Matei Basarab¹⁶⁷, Gheorghe Caridi fost al doilea vistier la repararea băii domnești din Tîrgoviște¹⁶⁸, Pîrvu Cantacuzino mare stolnic și Cernica Știrbei fost mare armaș la construirea mănăstirii Hurezi¹⁶⁹, Radu Golescu mare comis la refacerea mănăstirii Brîncoveni¹⁷⁰, Mihai Cantacuzino mare spătar la repararea curții domnești din Tîrgoviște de către Constantin Brîncoveanu¹⁷¹ iar Radu Dudescu mare sluger a fost ispravnic la construirea mănăstirii Sf. Sava din București, ctitoria aceluiași domn (1709)¹⁷².

În încheierea acestui capitol, subliniem faptul că *sfatul domnesc a jucat un rol deosebit de însemnat în Țara Românească și Moldova, fiind, alături de domnie, principala instituție a țării.*

Sfatul domnesc asista pe domn la conducerea treburilor statului, membrii săi fiind consultați în rezolvarea tuturor problemelor majore privind administrarea, organizarea fiscală, militară, judecătorească, politica externă etc. a țării.

În cazuri deosebite, domnii puteau convoca unele sfaturi mai largi sau soboare, care cuprindeau un număr mai mare de reprezentanți ai clasei dominante, clasă care trebuia să-și dea acordul la toate măsurile importante întreprinse de domnie.

Cît privește atribuțiile generale ale dregătorilor, *remarcăm separarea și specializarea destul de lentă a acestor atribuții, specializare care nu a devenit absolută nici la sfîrșitul sec. al XVII-lea. Cu toate acestea, la unii mari dregători (banul, logofătul, vornicii, vistierul, pîrcălabii) predomină atribuțiile de ordin public, în timp ce alții (postelnicul, paharnicul, stolnicul, comisul etc) au ca sarcini principale prestarea unor slujbe la curtea domnească. Atribuțiile fiecăruia dintre ei vor fi prezentate pe larg în partea a doua a lucrării.*

¹⁶⁷ Doc. din 18 iulie 1652 (Acad. R. S. România, CCCXCVII/49).

¹⁶⁸ Doc. din 20 april. 1642 (Arh. St. Buc., m-rea Căldărușani. IX/1).

¹⁶⁹ R. Greceanu, *Viața lui C. Brîncoveanu*, p. 27 și Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, XXV/8.

¹⁷⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, XV, p. 73 și R. Greceanu, *op. cit.*, p. 93.

¹⁷¹ R. Greceanu, *op. cit.*, p. 47.

¹⁷² „Revista istorică”, 1932, p. 274.

VENITURILE ȘI ABUZURILE DREGĂTORILOR ¹

Una din deosebirile cele mai de seamă dintre dregătorii feudali și funcționarii statului modern este și aceea că primii nu primeau leafă, veniturile lor fiind realizate de la locuitori, în schimbul slujbelor pe care le îndeplineau (judecăți, strângerea dărilor etc.), din răsplătirea slujbei prestate domnului țării cu „mila” domnească (dani de ocine, scutiri de dări), din darurile pe care le primeau de la subalterni sau de la diverși soli străini în trecere prin țară, ca și din concedarea de către domnie a veniturilor unor ținuturi. Aceste venituri erau proporționale cu importanța dregătoriei celui care le strângea, precum și cu aceea a slujbei prestate. Bunul plac al dregătorilor domniei, care săvârșeau dese abuzuri, juca și el un rol de seamă în stabilirea acestor venituri.

La aceste venituri, considerate „legale” în timpul orînduirii feudale, se adăugau apoi o seamă de alte ciștișuri ilicite, realizate din abuzurile pe care oricare dregător le putea săvârși, precum și din „cadourile” pe care le primeau de la cei cărora le făceau diverse favoruri.

a. Evoluția veniturilor dregătorilor pînă în sec. al XVII-lea

Știrile despre veniturile dregătorilor nu sînt prea bogate. În plus, pînă în sec. al XVIII-lea, lipsesc în general documente care să fixeze cuantumul acestor venituri. De aceea, este greu de stabilit cu certitudine curba creșterii veniturilor dregătorilor din Țara Românească și Moldova în vremea de care ne ocupăm.

În sec. XIV—XVI, în cadrul acestor venituri, o greutate mai mare au avut-o dăruirile de ocine și veniturile (de multe ori în natură) din slujbe. În sec. al XVI-lea, îndeosebi în a doua jumătate a sa, o dată cu creșterea exploatării fiscale în cele două state feudale, o importanță tot mai mare au căpătat-o veniturile în bani, îndeosebi acelea realizate din strîngerea dărilor.

O dată cu creșterea acestor venituri, care fac dregătoriile foarte productive, se mărește în mod deosebit interesul boierilor pentru ocupa-

¹ În acest capitol ne vom ocupa numai de veniturile generale ale marilor dregători, nu de ale fiecăruia în parte, pe care le vom prezenta la dregătoriile respective. Despre această problemă vezi și C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni*, p. 13—42.

rea lor², crește în intensitate lupta pentru dregătorii și putere. În sec. al XVII-lea se dă o luptă acerbă pentru ocuparea dregătoriilor, care devine scopul principal al partidelor boierești. Vorbind despre această luptă dintre cele două partide boierești din Țara Românească, cronicarul muntean afirmă că, ajungând la putere partida Cantacuzinilor cu domnul ei de paie Antonie din Popești, aceștia urmăreau „să depărteze pre toți boiarii de pre lângă curte și să le ia boierii să le dia la ai lor, ca să fie numai ei”³. Ocuparea dregătoriilor țării era deci scopul principal al boierilor din partida Cantacuzinilor. Același cronicar, prezentând domnia lui Constantin Brîncoveanu, constată că sfetnicii cei mai apropiați ai domnului, Cantacuzinii, erau „plini de bani, de sate, de vii, fără bir, fără împrumutări, precum alții ai țării da”. Din această pricină, „nu le-au lipsit în zilele lui Constandin vodă nici un feali de bine ca să nu-l aibă”⁴.

Tot prin interesul pentru ocuparea dregătoriilor foarte productive se explică și lupta boierilor din Țara Românească și Moldova împotriva domnilor care veneau cu o numeroasă clientelă de la Constantinopol, din care își alegeau dregătorii. Ei nu se ridicau împotriva grecilor sau a jafului la care se dedau ei și domnii care-i patronau, ci împotriva sistemului care îi înlătura în mare măsură pe boierii autohtoni dintre beneficiarii acestei exploatare, în primul rând din dregătorii⁵.

Importanța veniturilor realizate din dregătorii în sec. al XVII-lea este atestată de numeroase documente. Cele mai semnificative în această privință sînt acelea în care în blestemul final se spune că dacă un dregător nu va respecta porunca respectivă, „dregătoria lui să o ia altul”⁶ sau „boeria lui să o ia altul”⁷. De îndată ce pierderea dregătoriei era considerată pedeapsa cea mai cumplită pentru un boier înseamnă că dregătoriile aduceau venituri importante.

De altfel, lucrul acesta îl recunosc chiar unii dintre boieri. Astfel la 5 iulie 1692, trei mari boieri mărturisesc : „noi știind și auzind de casa acelui boiarin bătrîn Radu logofăt Cocorăscu, cum că au fost vistier

² Dovezile scrise despre existența unui interes deosebit pentru ocuparea dregătoriilor datează chiar din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, adică din vremea cînd aceste venituri înregistrează creșterea de care am vorbit. Astfel, se cunosc eforturile depuse de boierul Danciu din Brîncoveni pentru a obține o dregătorie : acesta dăduse satul Băilești lui Jane banul „ca să-i scoată lui dregătorie de la Ștefan voevod” (Surdul) (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 94). De îndată ce un boier poate să dăruiască un sat mare ca Băilești pentru a obține dregătorie, este de presupus că el știa că nu face o afacere proastă și că va avea posibilitatea să scoată din dregătoria rivnită venituri mai mari decît valoarea satului.

³ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. cit., p. 166. Vezi și *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 163, de unde rezultă că scoaterea din dregătorii era o mare pedeapsă. Cf. în acest sens și doc. din 18 iunie 1660, unde se arată că Stroe Leurdeanu a fost „izgonit afară den sfatul țării” (Acad. R. S. România, CCI/31).

⁴ Radu Popescu, *op. cit.*, ed. cit., p. 203.

⁵ Despre această luptă vezi pe larg introducerea lui Eugen Stănescu la vol. I *Cronici munteni*, Buc., 1961, p. LXX—I.XXVI.

⁶ Doc. din 24 april. 1648 și 16 sept. 1650 (Acad. R. S. România, CXXV/83 și ms. 907, f. 34).

⁷ Doc. din 13 ian. 1664 (Acad. R. S. România, XCIV/2).

mare și logofăt mare 20 de ani în zilele răposatului Matei vodă, știm să fi rămas multă avuție și odoară dupre moartea lui”. Faptul că boierul ocupase 20 de ani dregătorii mănoase era deci o garanție că el trebuia să fi realizat o avere însemnată. Și, într-adevăr, cei trei boieri constată că de la răposatul fost mare logofăt rămăseseră pe seama fiilor săi 42 700 taleri, „afară den scule și den odoară”, și două salbe de cite 100 de galbeni mari de aur⁸.

Rentabilitatea dregătoriilor în această vreme explică faptul că unii boieri, lipsiți de avere, ajunși dregători realizau apoi averi considerabile. La 6 mart. 1653, Dragomir din Plăviceni mare vornic mărturisește pe patul morții că, atunci când s-a căsătorit cu Ilina vorniceasa, rudă cu Matei Basarab, „n-am avut nici rumân, nici țigan, nici moșie, ci am cîștigat amindoi dănpreună den mila măriei sale lu vodă” (e vorba de Matei Basarab). Din averea sa, Dragomir vornicul făcuse două mănăstiri, Aluniș și Lipov, cărora le lasă partea sa de sate, țigani, rumâni, vii, mori și vite⁹. Tot astfel, Hrizea mare ban realizase în timpul cît ocupase dregătorii o avere însemnată. Într-un document din 15 mart. 1673 i se întăresc cumpărături în valoare de circa 5 000 de galbeni¹⁰, sumă aproximativ egală cu aceea a cumpărăturilor făcute de Bunea Grădișteanu în timpul cît a fost mare vistier al lui Matei Basarab¹¹.

Se pare că în această vreme dregătoriile erau mai productive decît exploatarea pămîntului. La 16 iunie 1649, explicînd de ce nu lasă urmașilor săi o avere prea însemnată, Tudor stolnicul le spune că „eu n-am fost vreun boiaren (adică dregător — *n.n.*) mare, ci hrana mea și boeria mea au fost plugul și viaa”¹². Boierul respectiv recunoștea, astfel, că dacă ar fi fost mare dregător ar fi realizat o avere mai însemnată decît prin cultivarea pămîntului.

O situație asemănătoare constatăm și în Moldova, unde marii boieri realizează în timpul cît au fost dregători averi uriașe, folosind, se înțelege, și puterea deosebită pe care le-o dădea dregătoria. De pildă, Nestor Ureche mare vornic al Țării de jos, care, înainte de a deveni mare dregător, avusese: trei sate, o seliște, o parte de sat și patru fălci de vie cumpărate și un sat și o seliște moștenite de la bunicul său, posedă în 1605: 36 de sate și părți de sate, 10 seliști, 4 bălți și 6 fălci de vie¹³, iar în 1617 averea sa crescuse la: 52 de sate, 45 de părți de sate, 17 mori, 6 heleșteie, 45 de fălci de vie, plus locuri de finaț și de prisacă¹⁴.

⁸ Arh. St. Buc., A. N., CXII/75.

⁹ Acad. R. S. România, CXC VII/186.

¹⁰ Arh. St. Buc., Peceți nr. 50. Vezi și doc. din: 10, 11 mart. și 3 aprilie 1641, în care i se întăresc cumpărături noi (idem, Peceți 56 și 58 și m-rea Radu vodă, X/12).

¹¹ Doc. dir. febr. 1657 (Acad. R. S. România, Suluri nr. 5).

¹² Acad. R. S. România, CCLVII/221.

¹³ *Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVII*, vol. I, p. 147—149, 163—164, 167, 227—233, 255 *passim*.

¹⁴ G. Ghibănescu, *Surete*, II, p. 168. Vezi lista proprietăților acestui mare dregător (*ibidem*, p. 171—173). Despre abuzurile săvârșite de acest mare dregător vezi mai jos p. 152.

La 4 mart. 1652, urmașii lui Gavrilaş Mateiaș mare logofăt își împart 49 de sate, 31 părți de sate și 41 și jumătate fălci de vie, toate moștenite de la acesta¹⁵.

Exemplul cel mai ilustrativ este oferit de marele vistier Toma Cantacuzino, care la < c. 1662 > declara că a dat pe cele 60 de sate, 15 jumătăți de sat și 33 de fălci de vie pe care le cumpărase uriașa sumă de 14 350 de galbeni¹⁶. Că cea mai mare parte din acești bani fuseseră adunați în vremea cît a fost mare dregător rezultă din faptul că atît el cît și fratele său, Iordache, în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan, cînd au fost scoși din dregătorii, nu numai că nu au mai putut cumpăra sate, dar au fost siliți să-și vîndă unele din ele¹⁷, pentru a începe, de îndată ce redevin mari dregători, să cumpere din nou pămînt¹⁸, se înțelege din banii obținuți din slujbe și folosind din plin puterea pe care le-o dădeau dregătoriile ce ocupau.

De altfel, trebuie să subliniem faptul că *foarte mulți dintre marii boieri cumpără pămînt cît timp ocupă dregătorii și vînd sate sau părți de sate atunci cînd nu mai sînt dregători*¹⁹.

b. Daniile de ocine domnești

Unul din primele mijloace pe care le-a utilizat domnia pentru a răsplăti slujbele sfetnicilor și dregătorilor săi a fost dăruirea de pămînturi din cele aflate în proprietatea sa. Acest sistem, specific feudal, a fost utilizat pe scară largă și în alte state medievale, unde beneficiul a constituit una din căile formării proprietății feudale.

În această lucrare nu ne vom ocupa de problema complexă a formării proprietății boierești pe calea daniilor domnești, problemă care a mai fost de altfel discutată în istoriografia românească, mai veche și mai nouă²⁰. Folosindu-ne de studiile existente, ne vom mulțumi doar să înre-

¹⁵ Biblioteca Centrală de Stat, V/2.

¹⁶ G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/2, p. 29 — 32. Menționăm că Iordache Cantacuzino moștenise o avere însemnată și de la socrul său, fostul mare logofăt Gavrilaş Mateiaș, de care am vorbit mai sus (vezi doc. din 22 febr. 1656, Acad. R. S. România, DLXXXIX/29).

¹⁷ Vezi doc. din 17 sept. 1656, 5 april. 1657 etc. (Arh. St. Buc., ms. 538, f. 22 și m-rea Neamț, LIX/17).

¹⁸ Vezi doc. din 16 și 20 aug. 1660 (Biblioteca Centrală de Stat, XX/83, 84).

¹⁹ Dintre numeroasele documente de acest fel vezi pe cele din : 18 april. 1644, prin care Ionașco Cujbă fost mare vornic vinde o jumătate de sat lui Toderașco mare logofăt cu 1000 de lei și 100 de oi (Acad. R. S. România, CCCI/27); 7 iulie 1660, din care rezultă că Gheorghe Roșca fost vistier vinde părți de sat lui Ilie Șeptilici hatman (Acad. R. S. România, CXXXVIII/45); 5 iulie 1661, prin care Andreiaș Ioanovici fost mare medelnicer vinde un sat și părți din altul lui Iordache Cantacuzino mare vistier (Acad. R. S. România, CCCXXXV/10) etc. etc.

²⁰ Vezi : G. Popovici, *Ordinea de succesiune în moșiile donative moldovene în sec. XIV*, în vol. *Prinos lui D. A. Sturdza*, Buc., 1903, p. 355—371; I. Tanovicaru, *Formațiunea proprietății funciare în Moldova. Pămîntul gospod*, în același volum, p. 411—433; V. Costăchel, *La formation du bénéfice en Moldavie* („Rev. hist. du Sud-Est européen”. 1946, p. 118—130); vezi și paragraful redactat de aceeași autoare în *Viata feudală*, p. 272—276; C. Cihodaru, *Forme de proprietate feudală în Moldova* („Studii și cerc. științifice”, Iași, s. III, st. sociale, 1955, nr. 3—4, p. 1—30) etc.

gistrăm acest mijloc de răsplătire a slujbelor prestate de marii boieri și dregători domniei.

Va trebui mai întâi să semnalăm faptul, deja cunoscut, că domnia a folosit acest mijloc îndeosebi pentru a răsplăti „slujba dreaptă și credincioasă” a marilor boieri și în mai mică măsură pe aceea a slugilor sale mai mărunte. Referindu-se la acest vechi obicei de răsplătire a slujbei, Antioh Cantemir, domnul Moldovei, arăta că domnii miluiau astfel „pe boiarii mari și slugi credincioase”²¹, iar într-un foarte interesant răspuns la un chestionar despre originea proprietății din Moldova, un grup de boieri declarau, în sec. al XVIII-lea, că domnul făcea aceste danii „după slujbă și cinste fiecăruia”²². „Slujba” și „cinstea” marilor boieri fiind mai importante pentru domnie, se înțelege că ei erau principalii beneficiari ai daniilor domnești.

Obiceiul ca domnii să răsplătească pe boieri și dregători cu ocine, la care se adăuga uneori scutirea de dări, a fost atât de răspândit, încât, la 6 nov. 1667, Alexandru Iiaș, domnul Moldovei, declara „din veac fiind obicina tuturor domnilor, de au fost volnici a da și a milui pre boieri care au slujit domnu-său cu dreptate, ori cu sate, ori cu alte obicei ce-au vrut, ve să facă volnici au fost”²³.

În numeroase documente dania domnească era motivată de faptul că boierul sau dregătorul respectiv „a slujit înaintașilor noștri cu dreptate și credință, iar acum ne slujește și nouă”, „ne-a slujit drept și credincios”, „pentru dreaptă și credincioasă slujbă pe care mi-au slujit-o domniei mele”²⁴, iar în sec. al XVII-lea pentru că „au slujit și domnii mele și țărâi noastre cu mare dreptate și cu credință”²⁵.

În cele mai multe din aceste documente nu ni se spune în ce anume a constat slujba prestată. Uneori, însă, se arată că slujba respectivă a fost depusă în diverse solii peste hotare²⁶, pe cîmpul de luptă, unde cel răsplătit și-a expus viața pentru domn²⁷, că respectivul dregător „cu destoinicie s-a înălțat în toate ce au fost trebuitoare domniei”²⁸, sau, în sfârșit, că răsplata a fost acordată pentru alte diverse servicii fără legătură cu atribuțiile obișnuite ale dregătorilor²⁹.

²¹ G. Ghibănescu. *Surete*, XV. p. 117.

²² Acad. R. S. România. XXII/291.

²³ Arh. St. Buc., ms. 578, f: 113.

²⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 29, 30, 46, passim; veac. XV, p. 10, 38, 44, passim; B., veac. XVI, vol. II, p. 34—35, 53, 126, 185 passim.

²⁵ Acad. R. S. România, CVII/135 a (doc. din 2 mai 1659).

²⁶ Doc. din: 22 iulie 1535, 12 iunie 1592, 24 april. 1613, 20 mart. 1623, 14 aug. 1673 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 186, vol. VI, p. 50, veac. XVII, vol. II, p. 176, vol. IV, p. 236 și N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 222—223).

²⁷ Doc. din: 20 sept. <1513>, 23 april. 1532, 17 nov. 1538, 1 febr. 1602, 20 mart. 1623, 18 sept. 1664 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac., XVI, vol. I, p. 96—97, vol. II, p. 104, 254, veac. XVII, vol. I, p. 31, vol. IV, p. 236; Arh. St. Buc., Dep. Filipescu, I/47).

²⁸ Doc. din 10 febr. 1630 (Acad. R. S. România, CCCXCVII/43).

²⁹ Dintr-un doc. din 8 dec. 1612 aflăm că Harvat stolnicul, trimis de Alexandru Mircea să împartă satele Craioveștilor între boierii din Brîncoveni și Anca din Coiani, fusese răsplătit de domn „pentru slujbă bună și credincioasă” cu satul Băilești și Piscul Dîrvariului (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 112).

După cum a remarcat pe bună dreptate V. Costăchel în studiul citat, este greu de urmărit procesul de formare a proprietății boierești pe calea daniei domnești pentru slujbă, deoarece numeroase documente de danie nu ni s-au păstrat, iar în cele mai multe documente târzii nu se vorbește de originea proprietății.

Acest mijloc de răsplătire a slujbei prestate domnului de boierii și dregătorii săi a fost mai larg folosit în sec. XIV — XVI și mai rar după aceea, deoarece domnia nu mai dispunea de fonduri funciare prea mari pentru a-și „milui” dregătorii.

În afară de cedarea în proprietate, pentru slujbă, a unor pămînturi domnești — proprietate care ajunge pînă la urmă să se confunde cu aceea de moștenire, cu ocina — domnia a folosit ca mijloc de a-și răsplăti slugile și boierii cedarea temporară a folosinței unor pămînturi domnești³⁰. Domnia își păstra astfel posibilitatea de a retrage beneficiarilor dreptul de folosință cînd considera că aceștia s-au „hrănit” destul pe ocinele primite sau cînd putea să dea o altă utilizare pămîntului respectiv, de obicei dăruindu-l unor boieri favoriți. Se înțelege de la sine că dreptul de folosință înceta și atunci cînd beneficiarul nu mai slujea domnului care îi dăduse pămîntul în folosință.

Obiceiul folosirii temporare a ocinelor domnești de către boieri este destul de vechi. El apare într-un document de la Mircea cel Bătrîn, care spune, referindu-se la niște sate dăruite mănăstirii Tismana, că, dacă le-ar fi dat unui cneaz sau boier, ar fi putut ca „azi sau mîine să vă iau să vă dau altuia”³¹.

Acese sate sînt cele care umblă „din mîină în mîină” sau „din boier în boier”, cum spun documentele. În Moldova, asemenea sate sînt destul de numeroase. La 29 ian. 1588, de pildă, se arată că satul Liveni fusese „drept” domnesc și umblase „din mîină în mîină și din boier în boier”; același lucru se afirmă la 6 ian. 1583 despre satul Mîndrești, sau la 15 aprilie 1618 despre satul Podoleni³².

c. Scutirile de dări

Constituie un alt mijloc utilizat de domnie pentru a răsplăti serviciile dregătorilor săi³³.

Din documente rezultă că scutirile de dări se acordau de obicei fiecărui boier în parte pentru satele aflate în proprietatea sa și că marii boieri erau scutiți doar de unele dări, plătind în schimb altele, în primul rînd birul, începînd din a doua jumătate a sec. al XVI-lea.

³⁰ Vezi și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 27 și urm.

³¹ D.R.H., B., vol. I, p. 72.

³² *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 174 și 199 și veac. XVII, vol. IV, p. 267.

³³ Despre scutirile de dări obținute de dregători ca o favoare domnească vezi și C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni*, p. 24—27 și I. C. Filitti, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a principatelor române*, Buc. 1935, p. 24, care crede că „se poate că aceștia [marii dregători] s-au bucurat de scutirea de dări, cu excepția impozitului personal”.

Prima măsură cu caracter general în această privință în Țara Românească a fost luată de Mihnea Turcitul, care declara la 8 ian. <1586 — 1591> că a fost silit să impună la bir pe toți boierii „mari și mici și pe toți”, pentru „haraciul cinstitului împărat și pentru nevoia și greutatea Țării Românești”³⁴.

Obligația marilor dregători de a plăti birul s-a păstrat și mai târziu. Paul de Alep ne informează că toți boierii plăteau tributul sau haraciul „în proporție cu proprietățile și venitul lor”³⁵, iar dintr-un document din 16 mai 1717 — o scutire de dări acordată lui Manolache biv vel agă — rezultă că veliții boieri plăteau și în această vreme birul, fiind scutiți în schimb de dijmărit și de vinărici³⁶.

Cît privește celelalte dări, în cunoscutul hrisov contra grecilor dat de Leon vodă la 15 iulie 1631 se hotăra să nu se ia boierilor „oierit de oi, nici dijmă de în stupi, nici gorștină de în porci, nici vinărici, nici a boiariu mari, nici a mic...”, ce să fie în pace cum au fost de veac”³⁷.

Unele din aceste scutiri de dări sînt confirmate și de izvoare din sec. al XVIII-lea. Într-un protocol austriac privind Oltenia, din 1723, se arăta astfel că boierii „ex familia antiqua” erau scutiți de dijmărit și de oierit³⁸, iar în *Genealogia Cantacuzinilor* se susține că, „de cînd este Țara Românească”, boierii și mănăstirile nu au dat vinărici și dijmărit³⁹.

Cu toate acestea, din sec. al XVII-lea ni s-au păstrat unele scutiri de vinărici acordate individual unor mari dregători, ceea ce dovedește că aceștia nu erau scutiți în totalitatea lor. Astfel, la 23 febr. 1645, Matei Basarab scutește de vinărici via lui Radu Cocorăscu mare logofăt din dealul Tîrgoviștei „pentru dreapta și credincioasa slujbă cu care a slujit domniei mele în tot locul, unde a fost nevoia domniei mele și greutatea țării și nu a cruțat nimic pentru slujba domniei mele”⁴⁰. O scutire asemănătoare s-a acordat la 28 iunie 1648 pentru viile lui Vucina mare paharnic, care deveniseră între timp ale lui Nicoară mare portar⁴¹. Dacă toți marii dregători ar fi fost scutiți de vinărici în această vreme, nu ar fi avut rost să se mai acorde asemenea scutiri individuale unora dintre ei.

Deși din informațiile date de cronicarul Radu Popescu — adversarul declarat al Cantacuzinilor — rezultă că, în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, doar membrii acestei familii, fiind sfetnicii favoriți ai domnului, erau „fără bir, fără împrumutări”, în timp ce ceilalți

³⁴ *Doc. priv. ist. Rom.* B., veac. XVI, vol. V, p. 223.

³⁵ Paul de Alep. *Călătoriile patriarhului Macarie*, ed. cit., p. 217.

³⁶ Muzeul de istorie Buc., nr. 25 060.

³⁷ Arh. St. Buc., m-rea Bistrița, LXVII/1 și Acad. R. S. România Peciți nr. 185.

³⁸ N. Iorga, *Documente*, V, p. 141.

³⁹ *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, p. 150.

Amintesc aci că o situație asemănătoare exista și în alte state feudale, unde nobilii erau scutiți în general de dări. De pildă, la 1492, un decret al regelui maghiar hotărăște: „nobiles, tam iobagiones habentes, quam non habentes, de terris propriis decimas darc non tcnatur: antiqua eorum libertate requirente” (*Corpus Juris Hungorici*, I, p. 512; vezi și p. 552).

⁴⁰ Arh. St. Buc., A. N., CXII/50.

⁴¹ Acad. R. S. România, CI/64.

boieri dădeau ⁴², din *Anatefterul* și *Condica vistieriei* rămase din vremea acestei domnii se vede însă că cei 12 mari boieri ai divanului erau scutiți doar de anumite dări, plătind altele. Astfel, ei erau scutiți de vamă pentru produsele ce vor vinde „de ale casii lor”, de oerit, cămănărit, gărdurărit, plătind în schimb vinăriciul, vâcăritul, oluchacul, tutunăritul, haraciul, vel seama, seama a treia, birul împrumutării etc ⁴³.

După cum a arătat D. Mioc într-un studiu recent, obligațiile fiscale ale marilor boieri erau — proporțional cu averile și veniturile lor — mult mai ușoare decât ale restului locuitorilor țării. În plus, scutițiile de dări de care se bucurau marii dregători făceau să crească obligațiile locuitorilor neprivilegiați din țară ⁴⁴.

Scutițiile de dări erau acordate uneori și pentru a răsplăti pe foștii dregători bătrâni, care nu mai aveau venituri din slujbe. La 24 mart. 1619, Gavril Movilă, domnul Țării Românești, scutește astfel de dări, inclusiv birul, satele lui Cernica fost mare vornic, pe care-l iartă și „de toate slujbele și trebile..., pentru că este boier mai bătrîn, neputincios și fără copii” ⁴⁵.

Pentru Moldova, informațiile ce cunoaștem nu sînt nici prea numeroase, nici prea sigure. Între măsurile cu caracter general privind dările boierilor amintim în primul rînd pe aceea luată de Iliș Rareș, în timpul domniei căruia au fost impuși la bir „*toți boierii mari și mici... și tot sfatul*” ⁴⁶.

Obligația boierilor de a plăti birul a fost menținută și mai tîrziu. Dintr-o relație de călătorie din 1587 aflăm că „marii boieri moldoveni care stau în jurul domnului socotesc ca cel mai mare folos și cea mai mare cinste a-l sluji pe domn fără plată, în schimbul scutirii de toate sarcinile, în afară de tribut” (senza pagamento, per l'essentione che hanno di tutte le gravezze, ecceto che del tributo) ⁴⁷. Din această relație rezultă că, în vremea domniei lui Petru Șchiopul, marii dregători ai Moldovei erau scutiți de dări, plătind numai birul.

Peste aproape 90 de ani, la 1676, în memoriul său, în general bine informat, francezul De la Croix declara că „drept leafă, dregătorii se bucură de oarecari drepturi care le sînt atribuite asupra vitelor cornute” ⁴⁸, fără a mai aminti de scutirea de dări.

⁴² Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 203. Vezi și mai sus p. 98.

⁴³ *Studii și mat. de istorie medie*, V, p. 366, 375, 383, 388, 395, 403 etc. și *Condica vistieriei*, p. 26, 44. 105, 126. 191, 218, 283, 379, 440, 534, 577, 598, 629, 639, 649, 719 passim. Despre obligația marilor boieri de a plăti vâcăritul vezi și scrisoarea domnului către brașovenii din 13 ian. 1707 (N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 371—372).

⁴⁴ D. Mioc, *Le répartition des charges fiscales et le poids de la fiscalité sur les différents groupes sociaux et économiques à la fin du XVII-siècle en Valachie*, extras din *L'impôt dans le cadre de la Ville et de l'Etat*. 1966, p. 305 și 309—310.

⁴⁵ *Doc. priv. ist. Rom.* B., veac. XVII, vol. III, p. 331. O scutire asemănătoare a acordat Grigore Ghica. la 1660, lui Constantin Cantacuzino fost postelnic, „ca o slugă bătrînă a noastră și a țării” (*Genealogia Cantacuzinilor*, p. 84—85).

⁴⁶ *Cronicile slavo-române*. ed. cit., p. 120.

⁴⁷ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 45—46 și „Însemnări ieșene”, dec. 1938, p. 474.

⁴⁸ Ed. Fr. Babinger, „Analele Acad. Rom. Mem. Sect. ist.”. s. III, t. XIX, p. 191.

Cu toate acestea, în martie 1737, Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, constata că, în această țară, „era obicei ...ca o samă de boieri, adecă de la vel logofăt pînă la vel stolnic, să fie nesupărați de dajdea vistieriei (însă numai cînd vor fi întru cinstirea boieriiilor sale); eară schimbîndu-se și dintru dregătorii lipsindu-se, să dea earăși obicinuita dajde mazililor la visterie pe an, ca niște boieri mazili”. Din acest hrisov rezultă că, după un obicei existent la începutul sec. al XVIII-lea, marii dregători ai Moldovei, de la marele logofăt pînă la marele stolnic, erau scutiți de „dajdea vistieriei” pe timpul cît ocupau dregătorii.

La data amintită, domnul Moldovei, considerînd că boierii — care erau „cele mai de aproape ale domniei mădulare” — au venituri mici iar unii dintre ei — deși fuseseră „cinstiți” de domni cu dregătorii și erau „nelipsiți lingă domnie, slujind la toate trebile și poroncile domniei” — trebuiau să plătească totuși dajdea, a hotărît ca toți dregătorii mari „începînd de la vel logofăt pînă la treti logofăt”, să fie scutiți de dajde, atît în timpul cînd ocupau dregătorii, cît și după ce nu mai erau dregători. Scutirea de dări s-a extins nu numai asupra tuturor dregătorilor și foștilor dregători (iertăți de dajdia „mazilească”), dar și asupra fiilor „dumilor sale”. Prin scutirea lor de dajdie, domnul se aștepta ca dregătorii „mai cu fierbinte sirguială să se afle către slujbele și poroncile stăpînești”.

Acest hrisov prezintă o deosebită importanță și din alt punct de vedere: constatînd că între boierii mazili intraseră și unii „din cei mai de jos” și „pentru ca să se păzească cinstea neamului boieresc”, domnul a hotărît scoaterea acestora dintre mazili, urmînd ca pe viitor „*nime din cei proști și mai de jos să nu mai cuteze nici într-un chip a se mai vîri să se numere în ceala mazilească*”, care trebuia să cuprindă numai pe cei ce dovedeau că sînt de neam boieresc⁴⁹.

Acest hrisov fixează deci statutul clasei boierești moldovene, pe care o separă de oamenii „proști” (de origine modestă) ce reușiseră să se strecoare între boieri la sfîrșitul sec. al XVII-lea și începutul celui următor, îndeosebi în vremea unor domni ei înșiși de origine mai modestă, ca cei din familia Cantemir.

Amintim în încheiere că, în sec. al XVII-lea, marii boieri erau obligați uneori de domn să dea vistieriei sume de bani sub formă de împrumut, pentru a acoperi nevoile urgente ale țării, împrumuturi care le erau de regulă restituite. La 4 martie 1657 și 16 oct. 1662, boierii moldoveni arătau astfel că, în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan, fiind „dări mari a să da cu asuprială la împărăție și la hanul tătărăscu... și fiindu cu grabă mare strîngerea lor”, domnul „pus-au pre noi, pre boiarii cei mari, cîte o sumă de am dat și după aceea să ni se plătiască de asupra țării”. Istratie Dabija — pe atunci mare vornic — dăduse 700 de taleri, pen-

⁴⁹ Hrisovul a fost publicat în „Arhiva românească”, t. II, ed. II-a, 1862. p. 190—194.

Pentru Țara Românească, vezi M. Cantacuzino. *Istoria Țării Românești*, ed. Tunuști, p. 49, unde se afirmă că C. Mavrocordat „a ridicat darea boierilor și a făcut alegere, numindu-i înții iar pe copiii lor neamuri”.

tru care primise de la domn satul Maicani, în timp ce celorlalți boieri li se restituiseră banii⁵⁰.

Trebuie să mai arătăm că, uneori, domnii foloseau împrumutul forțat pentru a pedepsi pe boierii ce nu le erau favorabili. Astfel, Iliș Alexandru, domnul Moldovei, „pe o samă de boieri ce era de casa Ducăi vodă i-au pus cițiva bani de au dat împrumutare”. Cronicarul Ioan Neculce, de la care aflăm știrea, nu ne spune însă dacă domnul le-a restituit sau nu boierilor banii împrumutați⁵¹.

Obiceiul ca domnii să pună pe boieri și dregători să dea împrumuturi exista și în Țara Românească. La 6 mai 1632, Stoica spătarul, fiul lui Dumitru fost mare vornic din Cepturi și tatăl lui Dumitrașco Filipescu mare stolnic, declara că „am dat... multe dări și împrumute grele pre la toți domnii”⁵², iar la 1705, Ivașco Băleanu scria cumnatului său Șerban Bujoreanu mare vistier pentru împrumuturile care se puneau „pe boierii mari și mici”, rugându-l să-l „ocolească” de acest împrumut⁵³.

d. Veniturile realizate din slujbe

Alcătuiau una din categoriile cele mai importante de venituri, pe care, proporțional cu importanța funcției ce ocupau, le realizau de la locuitorii țării toți slujbașii statului feudal. În această categorie intră veniturile realizate din amenzi, cele obținute din stringerea dărilor, ca și acelea încasate pentru diverse alte servicii.

Veniturile din slujbă sînt întilnite în documente încă din sec. al XV-lea, fiind desigur mai vechi. În documente nu se precizează decît rareori cît de mari erau aceste venituri, care erau fixate de obiceiul vechi și de bunul plac al reprezentanților domniei.

La 23 martie 1482, cînd Basarab cel Tânăr dă mănăstirii Snagov dreptul să încaseze gloabele din satele sale, se spune că acestea vor fi strînse de o slugă domnească și una vornicească, ambii curteni urmînd a primi „ce le este dreptul și cum va fi gloaba”⁵⁴. Cei doi slujbași ai domniei trebuiau să fie deci plătiți după cuantumul gloabelor încasate, dar documentul nu arată care era „dreptul” lor la plată pentru slujba prestată. Într-un alt document, din 31 iulie 1487, se arată că cele două slugi domnești care urmau să scrie și să adune gălețile de grîu din județul Brăila, dăruite aceleiași mănăstiri, trebuiau să primească fiecare cite

⁵⁰ Acad. R. S. România, LII/129 și 130. Vezi și Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 217e care fericește pe domnii care au în jurul lor boieri avuți. care să le poată împrumuta sum. de bani pentru plata urgentă a haraciului.

⁵¹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 39. Vezi și p. 155, despre împrumuturile puse de Constantin Ducea.

⁵² Arh. St. Buc., in-rea Cotroceni, XXXVII/11.

⁵³ I. C. Filitti, *Arhiva G. G. Cantacuzino*, p. 40. Despre rezistența opusă de boieri la aceste împrumuturi vezi E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history*, Londra, 1964, p. 46.

⁵⁴ D.R.H., B., vol. I, p. 292.

patru găleți „să le ajungă la amîndoi 8 găleți”⁵⁵. Cum nu știm care era cantitatea de grîu strînsă din județul Brăila, nu putem cunoaște nici cît anume reprezentau cele 8 găleți din cantitatea strînsă.

Situația este asemănătoare și pentru marii dregători, deoarece, nici în cazul lor, documentele nu precizează de obicei cît anume încasau de la locuitori pentru serviciile prestate.

Veniturile din amenzi (gloabele, dușegubinele) erau destul de importante și ele erau încasate de dregătorii care aveau drept de judecată, îndeosebi de vornici și pîrcălabi, motiv pentru care le-am tratat la acești dregători⁵⁶.

În Moldova, un alt venit al dregătorilor era feriia, care constituia beneficiul celui care judeca o pricină. Cînd pricinile se judecau la divan, feriia se depunea la vistieria domnească; cînd însă judecățile se făceau de către un dregător, feriia constituia venitul său, după cum rezultă din unele documente, în care boierul judecător declară că cei care cîștigaseră procesele „și-au pus feriia într-a noastră mină” sau „și-au pus și hierăia doisprădzeci florinți naintea noastră”⁵⁷.

Dregătorii — îndeosebi staroștii și pîrcălabii — obțineau apoi venituri însemnate cu prilejul prinderii răufăcătorilor. În convenția încheiată de Moldova cu regatul polon în anul 1519 se prevede că dregătorii care prindeau pe răufăcătorii de la graniță aveau ca venit un groș din zece⁵⁸. Cuantumul acesta fusese fixat la 1496, cînd se hotăra că dregătorii „din lucrurile furate să nu ia a treia parte, ci să ia a zecea parte”⁵⁹.

Mai tîrziu, însă, dregătorii care prindeau pe răufăcători aveau venituri mai mari de 1/10 din valoarea lucrurilor furate. De pildă, la 15 nov. 1660, staroste de Troțuș, prinzînd o hoată, luase o gloabă de cinci taleri pentru niște lucruri furate a căror valoare era de 35 de taleri⁶⁰.

Cum hoții prinși „de față” (asupra faptului) puteau fi condamnați la moarte fără judecată, pentru a-și răscumpăra capul de la dregătorul care-i prinsese trebuiau să-i plătească acestuia sume însemnate. Dintr-un document din 21 dec. 1639 aflăm astfel că staroste de Tecuci, prinzînd niște hoți de cai, primise 30 de galbeni ungurești pentru răscumpărarea capetelor⁶¹.

Marii dregători erau plătiți pentru toate serviciile pe care le făceau locuitorilor țării, chiar dacă aceștia erau boieri.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 330.

⁵⁶ Vezi mai jos p. 201—203 și 214—215.

⁵⁷ Doc. din 12 mai <1619> și 15 febr. <1631—1634> (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVII*, vol. IV, p. 344 și Spiridonia-Iași, XXXVI/7). Din bogata literatură despre ferii vezi G. Longinescu, *Ferii*, în „Balcania”, II—III, 1939—1940, p. 199—318.

⁵⁸ M. Costăchescu, *Doc. lui Ștefăniță vodă*, p. 524.

⁵⁹ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 405. Menționăm că tretina este amintită în documentele din sec. al XV-lea separat de gloabă (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XIV—XV*, p. 221, 227 și 265).

⁶⁰ Arh. St. Iași, CDXII/13.

⁶¹ Acad. R. S. României, MCDXLV/1.

Cînd participau la hotărnicirea moșiilor, primeau cît timp durau aceste hotărnicii hrană și băutură, în afară de alte daruri, ceea ce făcea ca hotărnicile să fie foarte costisitoare⁶². Ospețe asemănătoare le erau oferite și atunci cînd erau martori la o vînzare de pămînt, dînd, prin prezența lor ca martori, putere zapisului de vînzare, pe baza căruia se întocmea apoi documentul de întărire al cancelariei domnești.

În Țara Românească, cînd dregătorii erau trimiși de domn să îndeplinească alte servicii — de pildă să restituie sume de bani sau să scoată banii de la diverși datornici — primeau „zeciuială” din sumele respective. De pildă, la 10 martie 1647, Nicoară mare portar, trimis de domn să restituie unui boier niște bani „fără de voia lui”, l-a „zeciuit” pe acesta „cum iaste lege”⁶³.

Această așa numită „zeciuială” era uneori mai mare decît 1/10 din sumele scoase. Dintr-un document din 26 iunie 1694 aflăm că Vintilă Corbeanu fost mare ban fusese trimis de domn să „apuțe” o boieroaică să restituie 400 de taleri alteia. Din această sumă el încasase numai 300 de taleri, din care dăduse jupînesei respective 250 de taleri, iar ceilalți 50 „i-au fost opritu pentru zeciuiala lui”⁶⁴. Așa numita „zeciuială” era în acest caz de 1/6 din suma încasată.

Marii dregători aveau deci prilejuri numeroase de a realiza de la locuitori, pentru slujbele îndeplinite, venituri însemnate, al căror cuantum depindea în mare măsură de bunul plac al celor care le încasau.

Se cuvine să amintim aci și de faptul că, în sec. al XVII-lea, dregătorii și slujbașii domniei aflați în deplasare pentru interesele acesteia erau hrăniți de satele aflate în cale. Și acesta este un obicei tipic feudal, care era practicat și în alte țări, în Rusia, de pildă⁶⁵.

În Țara Românească exista chiar o obligație a acestor sate de a da conace (adăpost), mertice și obroace (hrană) atît slujbașilor domniei, cît și diverșilor soli străini care treceau prin țară. În mod deosebit aveau de suferit din această pricină așa-zisele sate de drum, care primeau uneori scutiri de dări pentru plusul de obligații ce aveau. Din cauza acestor obligații destul de mari, locuitorii satelor fugeau uneori ca să scape de întreținerea slujbașilor domniei și călătorilor, după cum rezultă dintr-o poruncă a lui Matei Basarab, din 6 iulie 1634, referitoare la satul Crătunești⁶⁶.

⁶² Vezi doc. din 21 oct. 1686, în care se spune că se cheltuiseră aproape 75 de taleri pentru hrana și băutura dată celor 12 boieri hotarnici la Comanca, care primiseră și cite un ughî pentru participare (Arh. St. Buc., ep. Rîmnîc, XII/30). Pentru Moldova vezi doc. din 8 dec. 1633 și 11 aug. 1646, în care se arată că boierii hotarnici primiseră cite un cal (Acad. R. S. România, LXXII/33 și *Uricarul*, XXIII, p. 203—204).

⁶³ Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ioan-Buc., XV/24.

⁶⁴ Muzeul regional Craiova, nr. 124.

⁶⁵ *ОЧЕРКИ ИСТОРИИ СССР*, partea a II-a, Moscova, 1953, p. 159.

⁶⁶ Acad. R. S. România, CLV/180. Vezi și doc. din 12 mai 1715 și 27 aprilie 1716, în care se recunoaște că m-rea Strehaia rămăsese „săracă și mîncată din toate, fiind în drum mare și avînd multă cheltuială de boieri și de alte slugi domnești”. (*Arhivele Olteniei*, 1942, p. 208 și 212).

Tot în Țara Românească exista și obiceiul ca strângătorii dărilor — printre care se găseau, cum vom vedea, și dregători — să fie întreținuți de satele care erau „scaune de bir”⁶⁷.

În Moldova, obligația satelor de a întreține dregătorii și slugile domniei aflați în deplasare apare doar în documentele prin care unele sate erau scutite de această obligație. Dintr-un document din 30 august 1633, referitor la satul Docolina, prin care i se acordă acestuia scutire pentru „bucate și băutură slugilor domnești sau boierești”, rezultă că numai cei care primeau o carte specială de la domnie, „și turci și tătari și alți soli”, aveau dreptul să fie hrăniți și străjuți de satul respectiv⁶⁸. Mai târziu, la 15 iunie 1657, Gheorghe Ștefan hotăra ca satul Șipotele, așezat „într-acel drum mare”, să nu dea celor aflați „cu slujbe domnești... bucate și băutură”. Erau exceptați aprozii trimiși cu diverse treburi, care trebuiau să primească bucate, „însă de carele or mînca și țărani, mălai, brînză, ce-ar avea, iară de băutură să nu le cee”⁶⁹.

În cadrul reformelor inițiate de Constantin Mavrocordat la începutul deceniului V al sec. al XVIII-lea, s-a hotărît, printre altele, ca dregătorii și slujbașii domniei trimiși în diverse misiuni prin țară „să nu mai facă nimărui cheltuială prin sate, măcar preț de un ban”⁷⁰.

e. Concedarea încasării dărilor din țară

Una din sursele cele mai însemnate de venit ale marilor dregători — indiferent de dregătoriile pe care le ocupau — a fost concedarea de către domnie a strîngerii dărilor din anumite județe ale țării, din încasarea cărora își opreau a zecea parte. Acesta era unul din cele mai importante venituri realizate din îndeplinirea unei slujbe⁷¹.

Prima informație despre acest venit i-o datorăm lui Franco Sivori, secretarul italian al lui Petru Cercel, care relatează că „este obiceiul în Țara Românească ca principii, pentru a răsplăti pe boieri și pe alți favoriți, să le dea grija de a strînge și a aduce la curte toate veniturile țării, dînd unuia grija unei provincii (județ) și altuia a alteia, după bunul plac al principelui. Acesta, după un vechi obicei, pentru osteneala de a strînge veniturile, acordă zeciuială din tot ce scoate aceluia căruia i s-a făcut favoarea de a-i încredința grija”. După părerea sa, județul Buzău, care îi fusese încredințat, ar fi adus un venit anual de 12 000 de scuzi din strîngerea dărilor⁷², o sumă foarte mare.

Peste un secol și jumătate, un alt italian, N. de Porta, aflat în slujba austriacilor care ocupaseră Oltenia, ne oferă informații asemănă-

⁶⁷ Vezi D. Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului*, în *Studii și materiale de istorie medie*, II, p. 93.

⁶⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 21.

⁶⁹ Arh. St. Buc., m-rea Barnovschi, I/2.

⁷⁰ Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 57—58.

⁷¹ Vezi și D. Mioc, *op. cit.*, II p. 90—93.

⁷² Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească*, p. 172.

toare despre veniturile realizate de dregători din strângerea dărilor. De Porta ne spune că, în vremea voievozilor, (adică înainte de ocuparea Olteniei), „numai ei [boierii] erau trimiși de domni la strângerea dărilor”, din care „pentru ostenele lor percepeau cu încuviințarea domnilor 10 la sută și își mai însușeau alte 10 la sută din câștigul asupra [schimbării] monedelor”. Tot ei luau în arendă oieritul și dijmăritul, pe care le subarendau apoi, realizând beneficii mari. Pe lângă toate aceste câștiguri, dregătorii „erau mituiți în taină de contribuabili prin daruri..., ca să le micșoreze dările”, obținând astfel și alte câștiguri ilicite⁷³.

În documentele din sec. al XVII-lea se găsesc numeroase știri despre dregătorii care „țineau” județele de bir sau cărora li se conceda strângerea altor dări din țară. La aceste operațiuni puteau fi utilizați oricare din dregătorii țării, indiferent de atribuțiile lor. Astfel, dintr-un document din 4 ian. 1647 aflăm că Dumitrașco Filipescu mare stolnic și Marco Danovici mare armaș ținuseră de bir județul Buzău⁷⁴; în timpul domniei lui Matei Basarab, Constantin Șerban, pe atunci al doilea postelnic, ținuse și el de bir județul Ilfov, înainte de sama talerului⁷⁵, iar la 5 febr. 1693 se spune că Oprea mare șetrar a fost „cu rînduiala haraciului ispravnic și strîngător de bani aceștea la toate breaslele ot sud El<fov>”⁷⁶.

Dregătorii realizau venituri însemnate din strângerea dărilor. Astfel, pentru anul fiscal 7205 (1696 — 1697), marele ban Cornea Brăiloiu a încasat ca zeciuală din dările strînse din județul Gorj suma de 1 819 ducați, în timp ce marele stolnic Radu Goleșcu, care strînse dările din județele Muscel și Romanai, a realizat un venit de 2 043 ducați⁷⁷.

Uneori — așa cum arăta și N. de Porta — marii boieri cărora li se concedase strângerea unei dări o subarendau unor oameni apropiați, realizând astfel câștiguri fără să aibă nici un risc sau să depună vreo muncă. Dintr-un document din 20 ian. 1692 rezultă că așa procedase Radu Știrbei postelnicul cu „niște părți de dijmărituri den jud. Vîlcei și al Oltului”, pe care le arendase lui Matei Părdescu postelnicul pentru suma de 1 292 de ughi⁷⁸.

⁷³ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei*, II, p. 81.

Menționăm că „zeciuala den 10 bani un ban” sau „poclonul dăn 10 bani un ban” pe care le încasau stringătorii dărilor sînt amintite și în *Anatefterul* lui Constantin Brîncoveanu (ed. Dinu C. Giurescu, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, p. 423, 424, 425 passim).

⁷⁴ Arh. St. Buc., ep. Buzău, XVII/8. Vezi și doc. din 20 dec. 1648 (Acad. R. S. România, CXXIX/247).

⁷⁵ Doc. din 1 dec. 1668 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., X/3).

⁷⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, I, p. 427. Vezi și doc. din 3 iunie 1644, în care se arată că Dilcu Buicescu mare agă scrisese circiumile din Tîrgoviște pentru a fi impuse apoi la dări (Arh. St. Buc., ms. 458, f. 88) și informația din *Istoria Țării Românești*, potrivit căreia, în timpul domniei lui Leon vodă, Matei din Brîncoveni, pe atunci mare agă, ținuse de bir județul Romanai (ed. cit., p. 95).

⁷⁷ D. Mioc, *La répartition des charges fiscales*, p. 309, nota 13.

⁷⁸ Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XXII/62. Vezi și doc. din 17 oct. 1632, în care se arată că doi oameni ai lui Miho Racotă spătarul au fugit peste munți „cu banie dijmărie de în doo judeațe, cu doo mie de galbenc”. (N. Iorga, *Studii și documente*, IX, p. 17)-

Tot marii boieri erau aceia cărora domnul le concesiona uneori stringerea veniturilor realizate din vama de la vaduri și din exploatarea ocnelor. Dintr-un document din 8 febr. 1666 rezultă că, în timpul domniei lui Mihnea al III-lea, Ghinea vistiierul, Manul banul, Stroe Leurdeanu vornicul, Radu Mihălescu vornicul, Radu Staico Popescu logofățul și Danciu Pîriianu postelnicul ținuseră ocnele și vadurile în arendă⁷⁹.

În calitatea lor de stringători ai dărilor din țară, marii dregători făceau numeroase abuzuri și excese, silind satele să se vîndă sau prădînd pur și simplu pe contribuabili. Dintr-un document din anul 1654 aflăm astfel că, în vremea în care ținuse județul Dolj de bir, Diicu Buicescu spătarul, „fiind un boier cîrmuitor și puternic..., a strimtorat satul Craiovița cu biruri și cu dăjdii pînă cînd n-a (mai) putut să plătească birurile și au fugit sătenii”. Fiind prinși de dorobanții din Craiova, locuitorii au fost duși la pușcărie și siliți să se vîndă rîmâni lui Diicu Buicescu⁸⁰.

Au rămas de pomină jafurile săvîrșite mai tîrziu de boierul Constantin Știrbei, fost mare sluger, comis și clucer, care, „fiind el cam lung la unghii”, a stîrnit mînia lui Constantin Brîncoveanu, care îi reproșă: „Ai luat județul Dîmboviții, l-ai prădat de n-au rămas ca un sat; l-am luat acela și țe-am dat Teleormanul; și mai rău l-ai făcut”⁸¹. Boierul vinovat de aceste abuzuri a fost îndepărtat doar temporar din dregătorie. Mai tîrziu, domnul (care îi era și rudă) l-a făcut din nou mare dregător, deși boierul respectiv nu se va fi leuit de năravurile sale, care erau și ale epocii în care trăia.

Nu putem însă să nu amintim aci că favoarea acordată de domn dregătorilor săi de a stringe dările din țară prezenta pentru aceștia și anumite riscuri. Erau împrejurări în care locuitorii, nemaiputînd suporta crîncena exploatare fiscală, își părăseau satele, fugind în altă parte a țării sau peste hotarele ei, în care cazuri boierii cărora li se concedase stringerea dărilor trebuiau să împlinescă de la ei sumele de bani datorate de fugari. Așa s-a întîmplat în anul 1631, cînd, „pentru multe biruri grele ce au fost asupra săracilor, neputînd să mai biruiască, spartu-s-au toate județele de preste Olt, fugind care încîntro au putut. Iar boierii carii ținea județele pășea mare nevoie de la domnie, că-i punea să plătească județele cu sila”⁸².

Pentru a pune la adăpost pe boieri de asemenea riscuri, Matei Basarab a obligat pe curteni să păzească satele de birnici să nu fugă, silindu-i să plătească ei birurile celor fugiți, și a dat dreptul boierilor concesionari ai dărilor să vîndă ocnele fugarilor⁸³.

⁷⁹ Acad. R. S. România, LXVI 119. Vezi și N. Iorgu, *Studii și documente*, V, p. 123.

⁸⁰ Acad. R. S. România, ms. Tocilescu, f. 70 v-71. Despre abuzurile săvîrșite de dregătorii răbojari vezi și doc. din 19 iunie și 26 sept. 1620 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I¹J, p. 561 și 591).

⁸¹ *Istoria Țării Românești de la oct. 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, p. 70-72.

⁸² *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 95-96.

⁸³ Vezi N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 348-352.

Pentru Moldova, nu avem informații atât de precise ca acelea oferite de Franco Sivori și N. de Porta pentru Țara Românească. În această privință dispunem de două relații ale unor străini care au vizitat provincia în sec. al XVII-lea. Francezul De la Croix afirma la 1676 că „dregătoriile se vînd în folosul domnului” (les charges sont venales au profit du Prince) și că „prețul lor este de la 300 de scuzi pînă la 12 000”⁸⁴. Din relația unui italian, Paolo Bonici, din 1632, aflăm însă că nu este vorba de dregătoriile propriu-zise, ci de slujbele sau veniturile țării. El spune că, la intrarea în stăpînirea țării, domnul „vinde îndată toate slujbele țării (li offitij del paese) și acești cumpărători sînt boierii săi mari și mici (baroni e signori)”. Prin slujbe el arată că se înțeleg: vama, ocele, dijma oilor, a albinelor și animalelor mari, birul etc.⁸⁵, adică exact veniturile a căror strîngere din țară era concedată dregătorilor.

Din numeroase documente interne, îndeosebi din sec. al XVII-lea, rezultă însă că, și în Moldova, strîngerea dărilor era concesionată marilor boieri, care o puteau apoî subarenda.

Din aceste documente aflăm că strîngerea dărilor se putea încredința oricărui mare dregător, printre cei cărora li se concesiona adunarea lor fiind amintiți: logofeți, vornici, hatmani, postelnici, medelniceri, armași etc. Astfel, dintr-un document din 11 ian. 1588, rezultă că Solomon Bîrlădeanu logofăt rămăsese dator 70 000 de aspri „din darea lui de la Suceava, căci el însuși a umblat pentru dare”⁸⁶, iar la 8 febr. 1660, Nicolae Buhuș mare medelnicer declara că avusese „asupra sa” strîngerea unor dădii din ținutul Tutova, pe care trebuia să le „istovească” la Gheorghe Duca al doilea vistier⁸⁷.

De cele mai multe ori, însă, boierii cărora li se concesiona strîngerea dărilor nu făceau această operațiune cu mijloace proprii, ci o încredințau altora, obținînd din aceasta un ciștig fără muncă. Despre aceste subarendări aflăm de obicei cînd cei cărora li se încredința strîngerea dărilor nu le puteau „istovi” și rămîneau datori dregătorilor respectivi, care le luau ocinele sau îi băgau la închisoare, pentru a-și putea scoate banii. Într-un document din 26 dec. <1638 — 1644>, se spune astfel că un om din Dumeni dăduse ocina sa lui Petriceicu mare vornic de Țara de sus pentru niște bani „pe care i-am fostu eu luat dintr-o slujbă ce-am avut de la dumnilui la ținutul Sorocei, trei sute de lei, bani domnești”, pe care, fugind, trebuise să-i plătească vornicul⁸⁸. La

⁸⁴ F. Babinger, *O relațiune neobservată*, în „Analele Acad. Rom. Mem., Secț. ist.”, s. III, t. XIX, p. 131.

⁸⁵ *Diplomatarium italicum*, II, p. 335.

⁸⁶ T. Bălan, *Documente bucovinene*, I, p. 101.

⁸⁷ Arh. St. Buc., ms. 538, f. 22 v. și N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 86—87. Vezi și doc. din 3 aprilie 1656 și 16 aug. 1659, din care rezultă că ținutul Putna a fost „pre mlna” lui Istrate Dabija mare vornic pentru strînsul unor dări. (Acad. R. S. România, CLVI/67 și LXVI/122).

⁸⁸ Acad. R. S. România, CDI.IX/22.

20 aprilie 1627, un alt locuitor arată că și-a vândut ocina ca să se plătească „den temniță de la Necula Catargiul postelnicul, pentru niște bani ce am fost rămas pentru desetină de la Tutova”⁸⁹.

Înainte de a arenda strângerea dărilor, marii boieri luau un zapis de la cei cărora le încredințau această operație, în care se arătau condițiile în care se făcea arendarea. La 16 iulie <1639 — 1643>, trei locuitori dau un asemenea zapis că „ne-am tocmnit cu dumnealui armașul cel mare, cu Ștefan și logofătul Racoviți și cu Apostol, de am luat trei părți de slujbă de deseatenă de stupi de la ținutul Tutovei și a Bîrladului..., cu dobînda dumilor sali, pre aceste trei părți, doo sute și dzece galbeni, fără partea cămărașului celui mare, a patra parte, însă cu stupii de pre la curteni”⁹⁰.

Pentru Moldova nu dispunem de date prea sigure despre cuantumul veniturilor realizate de boierii cărora li se concesionase strângerea dărilor. Dintr-un document din 1 sept. 1714 ar rezulta că strîngătorii dărilor beneficiau de un venit de 1/20 din valoarea dărilor strînse (deci mai mic decît în Țara Românească). În documentul amintit se spune că locuitorii din ținutul Neamț trebuiau să dea, pe lingă „cifertul” pe septembrie, și răsura, care era de trei potronici la un ughi, din care doi potronici „vor fi a visterii” și un potronic al strîngătorilor dării respective⁹¹.

Ca și în Țara Românească, și în Moldova marii dregători săvîrșeau abuzuri și fapte necinstite la strîngerea dărilor, din care realizau cîștiguri însemnate, la care asociau uneori și pe domn, pentru a-i cumpăra iertarea. De pildă, autorul *Cronicii Ghiculeștilor* ne informează că, în timpul domniei lui Ioan Mavrocordat, marii boieri „au sfeterisit mulți bani” la strînsul văcăritului. Domnul s-a supărat rău cînd a aflat de fapta lor, „dar totul s-a îndreptat cu darurile date din banii sfeterisiți”⁹².

Ca și în Țara Românească, și aci — în vremuri de aspră fiscalitate — marii boieri cărora li se conceda strîngerea dărilor din ținuturi erau siliți să plătească banii fugarilor. Așa s-a întimplat în timpul celei de a treia domnii a lui Gheorghe Duca; cronicarul Nicolae Costin — căinîndu-i pe boieri — spune că „de atunci s-au stins casele boerești mai toate și au încăput la mari datorii”⁹³.

⁸⁹ Acad. R. S. România, MCDXCVII/66. Dintre numeroasele documente de acest fel vezi și pe cel din 21 april. 1641, în care un locuitor din Iliești arată că „am înblatu cu într-o zlotărie la ținutul Hotinului, de la dumnealui vornicul Petriceaico”, rîmîntîndu-i dator acceștiua 70 de galbeni și pe cel din 21 iulie 1662, în care se spune că un om care murise de ciumă strînsese o dajdie în numele lui Nicolae Racoviță hatmanul (Acad. R. S. România, LXXXIV/100 și DIV/27).

⁹⁰ Acad. R. S. România. CXVI/113.

⁹¹ N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 71. Cf. în acest sens și informația cronicarului moldovean, care — referindu-se la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat — afirmă că din 100 de parale care se încasau pentru visterie strîngătorii dării primeau cinci (M. Kogălniceanu, *Cronicele Români i*, III, p. 183. 184). La 23 nov. 1755 se vorbește însă de „zăciuiala zloțașilor” (N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 159 și Acad. R. S. România, XXXVII/1).

⁹² *Cronica Ghiculeștilor*, ed. N. Camariano și A. Cioran-Camariano, p. 589.

⁹³ *Cronicele României*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 23.

f. Cadourile primite pentru diverse favoruri făcute locuitorilor

Constituie o altă categorie, dar nu cea mai puțin importantă dintre veniturile marilor dregători, care primeau pentru toate favorurile făcute locuitorilor cadouri substanțiale.

Una din cele mai importante din aceste surse erau scutirile de dări sau scoaterile din catastif pe care le puteau obține marii dregători, folosind influența lor, în schimbul unei răsplăți însemnate. De pildă, la 14 iulie 1666, un locuitor din Moldova arăta că dăduse lui Nicolae Buhuș mare logofăt o jumătate de moară pentru că l-a plătit de trei dăjdii și l-a ras din catastif⁹⁴, iar la 4 iunie 1691 un alt locuitor declara că a dat un pogon și jumătate de paragină de vie lui Iordache Ruset mare vistier, pentru că — spune el — „mi-au ras optu potronici țărănești din vistierie, pentru acel pogon și giumătate”⁹⁵.

Despre asemenea cadouri obținute de marii dregători pentru favorurile făcute la repartiția sau stringerea dărilor ne vorbesc și documentele muntene⁹⁶. La 8 iulie 1700, Grigore Băleanu postelnicul (care va deveni mai târziu mare dregător) scria rudei sale Radu Dudescu, rugându-l să intervină pe lângă „nenea” Radu Golescu mare stolnic „pentru banii calului domnescu, să nevoiască să-mi isprăvească precum s-au făgăduit”, promișind că „mare mulțumită va avea dumnealui”⁹⁷ iar în anul 1705, Ivașco Băleanu ruga pe cununatul său Șerban Bujoreanu mare vistier „să mă ocolești (de împrumuturile puse pe boieri), că n-am nici o putere de bani”, promițându-i în schimbul acestui serviciu niște case⁹⁸.

Operația de scoatere de la bir și, bineînțeles, și răsplata pentru această operație erau considerate legale, de îndată ce de ele este vorba chiar în documentele emanate din cancelaria domnească.

O altă sursă de asemenea venituri erau scutirile de a merge la oaste, pe care le puteau obține marii dregători pentru cei care-i solicitau și le răsplăteau osteneala. În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, când

⁹⁴ G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 41.

⁹⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 323 și „Buletinul Comisiei istorice”, VII, n. 11. Dintre numeroasele documente de acest fel — rămase îndeosebi din a doua jumătate a sec. al XVII-lea — vezi și pe cele din: 27 mai 1661, prin care un popă dă ocină lui Nicolae Racoviță mare postelnic „pentru multu binu ce ni-au făcut și dumnialu și ni-au apărât de toate nevoile ce sîntu pre altă țară” (*Acad. R. S. România*, XLIV/65); 25 ian. 1682, din care rezultă că mai mulți locuitori din Folești-Fâlcu dăduseră ocine postelnicului Ramandî pentru că le-a scos numele din vistierie (*Arh. St. Buc.*, cp. Huși, L/4-8) și 21 iulie 1662, în care se arată că Nicolae Racoviță hatmanul primise o ocină pentru raderea unnia, de la dajdea curtenească (*Acad. R. S. România*, DIV/27).

⁹⁶ Pentru Țara Românească vezi pe larg paragraful *Scoaterile de la bir*, la D. Mioc, *op. cit.*, în *Studii și materiale de istorie medie*, II, p. 76-81, unde se afirmă că „cele mai multe intervenții pentru scoateri [de la bir] le fac persoane cu dregătorii” și că această operațiune se plătea cu sume mari de bani sau cu obiecte prețioase, a căror valoare trecea uneori prețul ocinei scoase de la bir.

⁹⁷ *Acad. R. S. România*, XLV/127.

⁹⁸ I. C. Filitti, *Arhiva G. G. Cantacuzino*, p. 40.

oștirile Moldovei și Țării Românești au trebuit să însoțească armata turcă în diverse expediții dincolo de hotarele țării, sumele sau darurile date pentru asemenea scutiri de oaste erau destul de mari. De pildă, la 8 mai 1664, Pătrașco Bălăceanu fost cupar declară că a dat 25 de ughi serdarului „pentru oaste, ca să nu meargă în Țara Ungurească”⁹⁹, iar mai târziu, pe la <c. 1686>, un locuitor din Moldova se roagă de postelnicul Iordache să vorbească cu domnul să-l scutească de oaste, promițându-i 50 de stinjeni de moșie pentru „osteneală”¹⁰⁰.

Marii dregători, avînd trecere la domn, foloseau influența lor pentru a obține și altfel de favoruri pentru cei care îi plăteau în schimbul acestor servicii: iertarea de unele pedepse, obținerea unor sentințe favorabile la judecată, numirea în dregătorii¹⁰¹ etc. De pildă, dintr-un document din 5 aprilie 1567, aflăm că un anume jupan Milea ridicase un alt domn în timpul domniei lui Vlad Călugărul, care-l prinsese și voise să-l arunce în cetatea Poienari. Tatăl celui vinovat a venit la Gherghina pircălabul — ruda domnului — și i-a dat jumătate din satul Topoloveni „ca să scoată pe fiul lui de la moarte cumplită. Și la aceasta i-a scos capul”¹⁰².

Alte documente vorbesc de luări de mită pentru a influența hotărîrea judecătii, ca cel din 13 aprilie 1630, în care se relatează că boierul Nenciul vornic și soția sa „au umblat cu înșelăciune și cu mită la Batiște (Veveli), ca să le facă Alexandru voievod Iliș judecată bună” (adică favorabilă)¹⁰³.

Uneori valoarea bunurilor oferite ca mită pentru a obține un rezultat favorabil la judecata sfatului domnesc era foarte mare. Dintr-un document din 15 martie 1654 aflăm astfel că, în vremea domniei lui Leon vodă, Radu Buzescu se duse la Hrizea mare vornic și la alți dregători, oferindu-le mită pentru a schimba hotărîrea unei judecăți: lui Hrizea îi dăduse două sate, iar celorlalți bani¹⁰⁴.

Obiceiul ca judecățile să se facă pe mită și după voia boierilor trebuie să fi fost foarte răspîndit, de îndată ce una din hotărîrile importante luate cu ocazia redactării faimosului hrisov dat la 15 iulie 1631 de Leon vodă, domnul Țării Românești, a fost și aceea ca judecățile să nu se mai facă „pre mită sau pre fățarie sau pre voia a boiari, ce să se facă cu dreptate, după pravila creștinească”¹⁰⁵. Mai târziu, Mihnea al III-lea se lauda către sibieni „că strămbările judecăților care le nasc mitele și fățăriile și ține(re) a partea sîngelui și a rudeniei, acelea, cu

⁹⁹ Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CCCXLVI/46.

¹⁰⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 23 și G. Ghibănescu, *Ispisoace*, IV/1, p. 96.

¹⁰¹ În unele documente nu se precizează ce anume servicii făcuseră dregătorii răsplătiți de locuitori. La 18 iunie 1662, de pildă, cînd un locuitor dărnicește ocina sa din Măstăcani lui Pătrașco Danovici al III-lea logofăt, declară că face aceasta „pentru multu bine (ce) am avut de cătră dumn<ea>lui și pentru multe trebe ce ne-au făcut dumn<ea>lui de cătră domnie”, dar nu arată ce anume „bine” îi făcuse și ce „trchuri” îi rezolvase (Arh. St. Iași, CCCXXVII/5).

¹⁰² *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 234.

¹⁰³ Arh. St. Buc., ms. 314, f. 82—83.

¹⁰⁴ „Studii”, 1955, nr. 4, p. 107.

¹⁰⁵ Acad. R. S. România, Peceți, nr. 185.

ajutorul lui Dumnezeu, den divanul nostru cu totul lipsesc”¹⁰⁶. Domnul considera aceasta ca o realizare cu care se putea mândri.

Marii dregători mai puteau influența judecata și dând mărturii false în favoarea unor locuitori de la care primeau mită. Dintr-un document moldovean din 1692 aflăm că așa procedase Velicico Costin vornicul, care luase „mînde” (mită) 100 de stupi¹⁰⁷.

În sfîrșit, este cunoscută încercarea boierului Danciu din Brîncoveni de a obține o dregătorie de la Ștefan Surdul prin intermediul lui Iane mare ban, căruia i-a dăruit satul Băilești „ca să aibă cinste și socotință și să-i scoată lui dregătorie de la Ștefan voievod”¹⁰⁸.

În afară de folosirea influenței lor pe lângă domn pentru a obține favoruri pentru alții și, prin aceasta, cîștiguri de la cei pe care îi serveau astfel, unii mari dregători aveau obiceiul de a face ei înșiși „voie veghiată”, de a părtini pe una din părți, de pildă în cazul hotărnicilor, aceasta se înțelege, în schimbul unor răsplăți însemnate. De aceea, în unele documente moldovene din sec. al XVII-lea domnul recomandă cîte unui dregător al său „să nu veghi voie”, ci să procedeze „cum va hi mai cu dreptul” sau „să nu fățărăști, ce să îmbli pre direptate”¹⁰⁹.

Obiceiul dregătorilor de a lua mită pentru toate serviciile făcute diverșilor locuitori ai țării trebuie să fi fost atît de răspîndit, încît genealogistul Mihai Cantacuzino enumeră printre calitățile cele mai de seamă ale boierului Iordache Crețulescu și pe aceea că „mită, pentru orice treabă ar fi putut face, nu lua”¹¹⁰.

g. Abuzurile marilor dregători (ca surse de venituri)

În timpul orînduirii feudale, toți cei care dețineau o parte a puterii aveau posibilitatea să abuzeze de ea, abuzurile fiind cu atît mai grave cu cît puterea boierilor era mai mare. Abuzul constituia în această vreme o importantă sursă de venituri pentru marii dregători.

Despre abuzurile săvîrșite de marii dregători din Țara Românească și Moldova ne vorbesc sute de documente, majoritatea acestora refe-

¹⁰⁶ „Rev. istorică”, XII, 1926, p. 308.

¹⁰⁷ „Arhiva”, Iași, VI, 1895, p. 100—101. S-ar putea obiecta că domnul l-a acuzat pe Velicico de luare de mită, după ce l-a ucis, din cauza dușmăniei sale față de familia Costin. Editorul documentului, A. D. Xenopol, arăta că „nu credem să fi fost o calomnie inventată de domn pentru a compromite pe Costin. Afirmarea că s-a citit mărturia lui mincinoasă în divan pare a exclude atare puțință”. În plus, luarea mitei nu era o culpă prea gravă în această vreme, iar domnul nu avea de ce să părtinească cealaltă parte din proces, care era tot un dușman al său, Aritiohie Jora.

¹⁰⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 94. Vezi și doc. din 16 sept. 1519, în care se spune că un locuitor dăduse ocină lui Manea clucer pentru că „l-a scos” ca sudeț înaintea domnului (*ibidem*, veac. XVI, vol. I, p. 151).

¹⁰⁹ Doc. din 28 oct. 1638 și 11 sept. 1641 (Acad. R. S. România, DLXXXIX/46 și LXI/55). Vezi și doc. din 25 ian. 1655, 3 mai și 28 aug. 1662 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Biserici, I/35, Acad. R. S. România, CLX/186, CLXXXVI/68).

¹¹⁰ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 372.

rindu-se — cum este și firesc — la cotropirile de pământ făcute în dauna celor mai slabi și mai lipsiți de apărare.

Cele mai multe din aceste cotropiri nu sînt constatate în epoca în care au fost săvîrșite, cînd dregătorii respectivi erau puternici și cu trecere, ci după ce aceștia nu mai dețineau dregătorii, iar voievodul care le patronase abuzurile își încetase domnia. Astfel, nenumărate abuzuri făcute de marii dregători ai lui Matei Basarab sînt constatate în vremea domniilor lui Constantin Șerban și Mihai Radu (Mihnea al III-lea). Printre dregătorii care le-au săvîrșit, documentele din această vreme amintesc pe Drăgușin Deleanu mare paharnic, Dragomir din Plăviceni mare vornic, Barbu Brădescu mare paharnic, Radu Mihălcea mare comis, Udriște Năsturel al doilea logofăt etc.¹¹¹

În numeroase astfel de documente referitoare la cotropiri de ocine și sate ale țăranilor se spune că marii dregători săvîrșiseră abuzurile respective „pentru că au fost atunci tari și puternici”, „ca niște boieri puternici fiind”, „fiind puternic în acea vreme”, sau „fiind atunci mare vornic, s-a pus în spatele acestor oameni ca să-i vecinească cu sila, cu puterea lui”¹¹².

Asemenea abuzuri săvîrșeau marii dregători nu numai în dauna țăranilor, dar și a mănăstirilor sau boierilor mai mici. Astfel, în vremea domniei lui Radu Mihnea, Pană vistierul, „pentru că era un boier vlastelin”, a luat „în puterea lui” un sat al mănăstirii Cotmeana¹¹³, iar la 17 aprilie 1670, patriarhul Dositei scria lui Silvestru călugărul (fostul mare vornic Stroe Leurdeanu) că, în vremea domniei lui Matei Basarab, „ajungînd la boerie mare și la cinste, te-ai sculat de ai luat acel sat [e vorba de Slănic] de la mina lui Tudoran aga fără nici o judecată”¹¹⁴.

Abuzurile dregătorilor erau cu atît mai mari cu cît ei aveau o putere și o influență mai deosebită. Numeroase asemenea abuzuri au săvîrșit astfel puternicii boieri Buzești, despre care un raport din 1602 declara că „fac tot răul pe care îl pot face acelei sărăcimi și domnul nu îndrăznește să spună nimic”¹¹⁵. Despre abuzurile săvîrșite de acești boieri ne vorbesc numeroase documente. Într-unul din acestea, din <mai 1612 —

¹¹¹ Vezi doc. din : 20 iunie 1654, 5 și 10 oct. 1656, 21 iunie 1657, 30 aprilie 1658 etc. Acad. R. S. România, ms. 5151, f. 267; Arh. St. Buc., m-rea Bistrița, XXIV/14, ins. 723, f. 473; Biblioteca Centrală de Stat, D. 30, VI/10 și Arh. St. Buc., ms. 255, f. 123).

¹¹² Doc. din : 10 ian. 1566, 14 iunie și 13 august 1633, 20 iunie 1654 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 220; Arh. St. Buc., ep. Buzău, LXXXVI/11, m-rea Iluzi, XVI/6, ms. 722, f. 629 și Dep. Castrișoia, III/2).

¹¹³ Doc. din 30 aprilie 1633 (Arh. St. Buc., m-rea Cotmeana, X/1-2). Mai tirziu, în timpul domniei lui Radu Leon, „pe vremea ce au fost Mareș banul mare și puternic”, „poh-tînd’ la niște „moșii bune și de hrană” ale mănăstirii Vieroș, l-a silît pe egumen să facă schimb de ocine (doc. din 10 mart. 1673, idem, ms. 479, f. 148-149 v.).

¹¹⁴ Idem, *Mitr. Țării Rom.*, CIX/16. Vezi și doc. din 24 mai 1678, în care se spune că, în timpul domniei a doua a lui Radu Mihnea, „fiind Vintilă vornic ot Clătești vornic mare și cu multă voie la domn”, a lepădat „în silă” banii lui Radu logofăt și i-a luat un sat (A. Mano, *Documentele șam. Mano*, p. 463).

¹¹⁵ *Hurmuzaki*, IV/1, p. 327. Vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. VIII-IX, XX și XL.

1613 >, se spune că, în timpul domniei lui Mihai Viteazul, Buzeștii, văzînd că Maria, fosta soție a lui Radu postelnicul Bidiviul, este bolnavă și văduvă, „s-au ridicat în silnicia și în puterea lor,” „ca niște oameni ce erau atunci vlastelini”, s-au făcut rude cu Radu postelnic și i-au luat averea ¹¹⁶.

Abuzurile marilor dregători erau atît de obișnuite în sec. al XVII-lea, încît, atunci cînd locuitorii unui sat se plîngeau la domnie că au fost cotropiți de un boier, domnul putea să respingă plîngerea numai pe motivul că boierul respectiv nu a fost mare dregător și, deci, nu a avut posibilitatea să săvîrșească un asemenea abuz de putere. Așa se întîmplă, de pildă, la 3 aprilie 1611, cînd, în urma pîrii ridicate de vecinii lui Badea postelnic că au fost cotropiți de acesta, domnul arată că a cercetat cu tot sfatul său „că nu a fost Badea postelnic un dregător ca să facă silnicie acestor vecini”. Pe acest motiv, că numai dregătorii aveau posibilitatea să facă abuzuri, vecinii pierd procesul, fiind scoși din divan cu „mare rușine” și bătûți ¹¹⁷.

În Moldova, abuzurile dregătorilor erau practicate, de asemenea, pe o scară atît de întinsă, încît niște locuitori declarau în fața lui Vasile Lupu, la 15 aprilie 1644, că Chiriță Dumitrache fost mare postelnic cotropise o ocină „după obiceiul celor mari și puternici” ¹¹⁸.

Și aici abuzurile erau constatate de regulă după ce dregătorii care le săvîrșiseră își pierduseră influența. O serie de documente rămase de la Ștefan Tomșa constată astfel cotropirile săvîrșite în vremea Movileștilor de Nestor Ureche mare vornic sau de Balica hatmanul, făcute „cu mare asuprire și cu multă strîmbătate” ¹¹⁹.

În concluzie la acest capitol, subliniem faptul că, nefiind plătiți cu leafă ca funcționarii statului modern, dregătorii și ceilalți slujbași ai statului feudal realizau venituri importante din slujbele pe care le prestau, bunul plac și abuzurile avînd un rol de seamă în stabilirea acestor venituri.

Dregătoriile au constituit pentru deținătorii lor o sursă foarte însemnată de cîștig, ceea ce explică lupta acerbă dusă de boieri, îndeosebi în sec. al XVII-lea, pentru ocuparea lor.

¹¹⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 127–129. Din alt document, din 5 iulie 1626, aflăm că, după dărîmarea mănăstirii Radu vodă, Radu Buzescu clucerul, „ca un boier care a avut voie și putere”, a luat cu sila satul Izlaz al mănăstirii (Acad. R. S. România, Peceți nr. 239).

¹¹⁷ Biblioteca Centrală de Stat, LXXX/3.

¹¹⁸ Copie Institutul de istorie „Nicolae Iorga”. Vezi și doc. din 20 iulie 1659. În care se spune că Grigorașco Prăjescu, „pentru căci au fost boiaru mare”, impresurase averea fiilor lui D. Buhuș (Acad. R. S. România, CDXXV/93).

¹¹⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. III, p. 45, 63, 113, vol. IV, p. 53.

PARTEA a II-a

MARII DREGĂTORI

În partea a doua a lucrării vom studia fiecare mare dregătorie în parte, cu evoluția, atribuțiile și veniturile sale.

Spre deosebire de C. C. Giurescu, care a prezentat pe marii dregători din sec. XIV — XV după rangul ierarhic al lor — rang care nu rămâne același pentru fiecare dregătorie de-a lungul epocii studiate și care, în plus, diferă de la Țara Românească la Moldova, astfel încît nu poate constitui un criteriu sigur de prezentare — am împărțit dregătorii după principalele atribuții îndeplinite, în două grupe mari: 1) *dregători la care predomină atribuțiile de ordin public și militar* și 2) *dregători care au îndeplinit îndeosebi atribuții la curtea domnească sau care au prestat servicii personale domnului țării*.

S-ar putea aduce acestei prezentări unele obiecții: întrucît, în această epocă, este greu de făcut o deosebire netă între dregătoriile publice și cele personale, împărțirea lor în aceste două mari categorii pare a fi făcută după criterii moderne; dregătorii personali ai domnului au evoluat și ei de-a lungul celor peste patru secole, unii dintre ei, păstrîndu-și doar numele vechi, au participat la conducerea treburilor țării; unii mari dregători au îndeplinit atribuții de mai multe feluri: de pildă, pîrcălabii au avut sarcini militare, administrative și judecătorești.

Fără a pierde din vedere faptul că toți marii dregători — indiferent de atribuțiile lor — participau la conducerea statului feudal alături de domn, ca membri ai sfatului sau divanului domnesc, nu se poate să nu observăm însă că între atribuțiile lor există deosebiri, unii dintre ei ocupîndu-se mai mult de sarcinile administrației propriu-zise a statului, alții mai mult de asigurarea serviciilor necesare curții domnești și domnului țării. Chiar dacă banul, logofătul, comisul și stolnicul stau alături în sfatul sau în divanul țării, nu putem să nu remarcăm că, pe cînd primii doi se ocupau îndeosebi de rezolvarea diverselor probleme ce interesau pe locuitorii țării (judecăți, hotărnicii etc.), ceilalți doi aveau în sarcina lor în primul rînd servicii de curte, de la care își trag și numele dregătoriei.

Participarea dregătorilor care au îndeplinit îndeosebi servicii la curtea domnească la ședințele sfatului și divanului domnesc este dovada certă a faptului că această instituție nu a fost un consiliu de funcționari sau de miniștri ai statului, ci o adunare a dregătorilor care asigurau și administrația statului feudal și fastul curții domnești, dregători care prestau deci servicii domnului și țării.

La încadrarea dregătorilor în una din aceste categorii am avut în vedere atribuțiile mai importante pe care le îndeplineau. De pildă, chiar dacă spătarul a fost la origine un dregător personal al domnului, întrucât el a devenit cu vremea comandantul armatei, l-am trecut la dregătorii cu atribuții militare.

Tot spre deosebire de C. C. Giurescu, *am prezentat aci pe toți marii dregători care au fost membri ai sfatului și divanului domnesc*, din care cei mai mulți (hatmanul, pîrcălabii, aga, armașul, clucerul, jitnicerul, medelnicerul, pitarul, portarul, serdarul, slugerul, șetrarul, ușarul) lipsesc din lucrarea autorului sus amintit, care se ocupă numai de 9 din marii dregători membri ai sfatului domnesc. În schimb, nu vom vorbi aci de toți subalternii mărunți ai marilor dregători, subalterni care nu fac parte din sfatul sau divanul domnesc, ci din categoria micilor slujbași ai statului și care au format obiectul unei lucrări separate. Vom prezenta doar subalternii cei mai apropiați ai marilor dregători, care au îndeplinit și ei rosturi importante în statul feudal și care, majoritatea, au fost membri ai divanului.

DREGĂTORII CU ATRIBUȚII DE ORDIN PUBLIC ȘI MILITAR

1. DREGĂTORII CU ATRIBUȚII DE ORDIN PUBLIC (ADMINISTRATIV, JUDECĂTORESC, FISCAL)

În acest subcapitol mai mare am grupat pe toți dregătorii ale căror atribuții de ordin public primau asupra celorlalte. Unii din acești dregători (banul, vornicul, logofătul, vistierul) au devenit treptat, pe măsura creșterii importanței atribuțiilor lor în statul feudal, cei mai de seamă membri ai sfatului domnesc, fiind citați înaintea dregătorilor care îndeplineau servicii de curte.

Trebuie să arătăm aci că procesul acesta de selectare a dregătorilor după importanța sarcinilor ce îndeplineau s-a petrecut și în alte state feudale, unde cei mai de seamă dregători, sftnici sau consilieri au devenit aceia care îndeplineau în primul rînd sarcini de ordin public, chiar dacă, la origine, unii din aceștia au prestat și unele servicii personale la curtea monarhului lor. Acest proces ilustrează separarea, desul de înceată în evul mediu, a treburilor de curte de cele ale statului feudal¹.

Dregătorii din această grupă au fost așezați după categoria atribuțiilor pe care le îndeplineau. La început am trecut pe marii dregători cu atribuții administrative și judecătorești, mai întii pe *marele ban*, cel mai de seamă dregător al Țării Românești, apoi pe *logofăt*, șeful cancelariei domnești și unul din cei mai însemnați dregători cu atribuții judecătorești în Moldova, după aceea pe *marele vornic*, dregătorul cu cele mai importante atribuții judecătorești în ambele state feudale românești.

După acești trei dregători de seamă, am prezentat alți dregători importanți, ale căror atribuții administrative și judecătorești erau însă limitate din punct de vedere teritorial: este vorba de *pîrcălabii* din cele două țări.

După dregătorii cu atribuții administrative și judecătorești, am prezentat pe *marele vistier*, care avea în grija sa finanțele țării.

La sfîrșitul subcapitolului se găsesc cîțiva dregători mai mici: *armașul*, care aducea la îndeplinire sentințele judecătorești, *portarul*, care se ocupa de hotărnicii în Țara Românească și *vornicii de poartă*, cu atribuții asemănătoare în Moldova.

Grupîndu-i în această ordine, care respectă în bună parte și rangul ierarhic al dregătorilor respectivi, credem că vom ușura înțelegerea organizării principalelor dregătorii ale țării, care au îndeplinit atribuții administrative, judecătorești și fiscale.

¹ Vezi despre aceasta Paul Viollet, *Histoire des institutions politiques et administratives de la France*, I, p. 228.

Trebuie să amintim că unii din acești dregători (îndeosebi vornicul și pircălabii din Moldova) au îndeplinit un timp și atribuțiile de ordin militar. Cum însă atribuțiile administrative și judecătorești ale acestora au fost mai importante și de mai lungă durată decât cele militare, sperăm că trecerea lor în acest subcapitol nu va constitui o piedică pentru înțelegerea atribuțiilor ce le-au îndeplinit.

a. Banul

Despre originea numelui de ban s-au emis cele mai diferite păreri, începînd încă din sec. al XVI-lea. Astfel, după opinia lui B. Walther, numele său vine de la bando sau banderie, ban fiind sinonim cu stegar², în timp ce, pentru Miron Costin, „ban este același lucru cu pan”³. Precum vedem, cei doi cronicari au încercat să facă unele apropieri între cuvîntul ban și termenii care li se păreau ca fiind din aceeași familie⁴, datorită simplei potriviri fonetice.

Mai târziu, s-au emis alte opinii mai fundamentate din punct de vedere științific. De pildă, unii cercetători cred că termenul de ban este de origine avară, el derivînd de la numele hanului Baian; de la avari l-au împrumutat apoi slavii, iar de la slavi l-au preluat maghiarii⁵. Spre deosebire de aceștia, Al. Xenopol consideră că termenul de ban ar fi de origine slavă, avînd accepțiunea de cîrmuitor, de la slavi împrumutîndu-l apoi ungurii și românii⁶.

O opinie aparte a promovat B. P. Hasdeu, potrivit căreia „ban nu înseamnă altceva decât moneda banului”⁷.

Menționez în sfîrșit că, de curînd, într-o comunicare ținută la Institutul de istorie „N. Iorga”, în cadrul sesiunii prilejuite de aniversarea împlinirii a 100 de ani de la înființarea Academiei Române, prof. A. Sacerdoțeanu a încercat să arate că bănia este o veche instituție românească⁸, după părerea sa banii fiind cei care încasau veniturile de la populația băștinașe pentru popoarele migratoare, începînd de la avari; banii și-ar fi luat numele de la moneda numită ban pe care o strîngeau pentru stăpînitorii vremelnici ai teritoriului țării^{8bis}.

² Ed. D. Simonescu, în *Studii și materiale de istorie medie*, III, p. 61.

³ M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 215.

⁴ Despre termenul Banum, existent și în Apus, avînd accepțiunea de jurisdicție regală, edict public etc. vezi Du Cange, *Glossarium*, I, sub voce.

⁵ Allen W. A. Leeper, *Germans, Avars and Slavs* („The Slavonic Review”, XII, 1933, p. 117—132). Această părere este împărtășită și de istoricul jugoslav P. Skok („Jugoslovenski istoriski časopis”, II, 1936, p. 1—15).

Despre originea și evoluția instituției băniei la popoarele sud-slave vezi Kenézi Csátár, *A bányagok eredete és a bányák hatásköre* („Századok”, III, 1869, p. 242—251).

Despre originea cuvîntului ban vezi mai pe larg Emil Botiș, *Considerațiuni asupra originii demnității de „ban” în vechiul drept public* („Rev. Inst. social Banat-Crișana”, X, 1942, mart.—april., p. 193—204), unde se indică și părerile altor istorici și cercetători.

⁶ A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, III, p. 226.

⁷ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum*, III, col. 2409.

⁸ Unii cercetători au mers chiar mai departe, în dorința lor de a arăta că dregătoria de ban este străveche la poporul nostru. De pildă, Gh. Haiduc a susținut că acest termen este de origine dacică (*Originea cuvîntului „Ban”*, în „Societatea de mîine”, XX, t 1943, nr. 3, p. 47—48).

^{8bis} A. Sacerdoțeanu, *Originea băniei și a „banilor” la români* („Ramuri”, 15 iunie 1967, p. 19).

Dintre toți marii dregători ai Țării Românești și Moldovei, banul a constituit obiectul celor mai multe studii, începînd de aproape acum 100 de ani și pînă în zilele noastre. Dintre toate acestea, cele mai însemnate sînt acelea ale lui I. C. Filitti, care a dedicat numeroase pagini băniei oltene⁹ și recenta lucrare monografică a lui Ștefan Ștefănescu, care a prezentat originea și evoluția băniei pînă în sec. al XVI-lea, cu transformarea ei în mare bănie, insistînd asupra rolului deosebit de important în istoria Țării Românești jucat de puternica familie a boierilor Craiovești¹⁰.

Ținînd seamă de rezultatele la care s-a ajuns în cercetarea instituției băniei, în această lucrare vom înfățișa pe scurt originea, evoluția, atribuțiile și veniturile acestei dregătorii, insistînd îndeosebi asupra perioadei și problemelor mai puțin studiate din istoria băniei (a doua jumătate a sec. al XVI-lea și sec. al XVII-lea).

Prima formație politică purtînd titlul de „banat” și condusă de un ban a fost înființată de regele maghiar după anul 1230, în urma victoriei obținute de oștile maghiare asupra celor bulgare¹¹. Primul ban de Severin, Luca, este amintit la 1233 printre demnitarii cei mai de seamă ai regatului maghiar¹².

După trecerea Severinului în stăpînirea Țării Românești, domnia acestei țări, începînd cu Vladislav I, și-au adăugat la titlul de voievod și pe acela de „Banus de Zeurino” sau „Banus de Zewerino”, cum își spunea Vladislav la 20 ian. 1368 și 25 nov. 1369¹³.

În ultimii ani ai domniei lui Vladislav, cetatea Severinului a fost recucerită de regele maghiar, schimbîndu-și apoi stăpînii în cursul luptelor din vremea domniei lui Radu I, fiind stăpînită cînd de domnul Țării Românești (1377, 1382—1384), cînd de regele maghiar¹⁴.

La începutul domniei lui Mircea cel Bătrîn, Severinul se afla din

⁹ I. C. Filitti, *Banii și caimacanii Craiovei*, Craiova, <1924>, 27 p. (extras din „Arh. Olt.”, III, 1924, p. 193 și urm.); idem, *Banii Țării Severinului și banii Olteniei* („Arh. Olt.”, VI, 1927, p. 21 și urm.); idem, *Olenia și circumitorii ei* („Arh. Olt.”, IX, 1930, p. 138—142); idem, *Banatul Olteniei și Craioveștii*. Craiova, f. a. (extras din „Arh. Olt.”, XI, 1932, p. 1—36, 135—176, 319—351); idem, *Craioveștii și rolul lor politic* („Arh. Olt.”, XIV, 1935, p. 1—14) etc.

¹⁰ Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, Buc., 1965, 246 p. + 1 pl. Vezi și bibliografia de la sfîrșitul lucrării.

¹¹ Vezi I. Minea, *Cînd s-a întemeiat banatul de Severin?* („Cerc. istorice”, 1929—1931, p. 359), O. Lecca, *Banatul de Severin și Olenia* („Arh. Olt.”, XVI, 1937, p. 1 și urm.) și Ion I. Nistor, *Țara Severinului și Banatul Timișan* („Analele Acad. Rom. Mem. Secț. ist.”, s. III, t. XXVII, 1944—1945).

¹² *Doc. priv. ist. Rom., C., veac. XI—XIII*, p. 264.

¹³ *Hurmuzaki*, I/2, p. 144 și 148—149, Vezi și p. 198.

¹⁴ *Istoria României*, II, p. 352 și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 39. Despre stăpînirea Severinului în sec. al XIV-lea vezi pe larg articolul Mariei Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria Angevină. Problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei* („Studii”, XV, 1962, nr. 2, p. 315—344).

¹⁵ *Hurmuzaki*, I/2, p. 322. Vezi și p. 334—335 și 472—473.

non în stăpînirea domnului Țării Românești, care se intitula la 1390 și „Seuerini comes”¹⁵.

În timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, începe o nouă fază în istoria băniei: din anul 1391, bănia devine — documentar cel puțin — o dregătorie românească¹⁶, banul fiind, în perioada 1391 — 1421, unul din membrii de frunte ai sfatului domnesc. După cum a arătat Șt. Ștefănescu în recenta sa lucrare, noul dregător se numea simplu ban, în timp ce titlul de ban de Severin aparținea mai departe domnului; în documentele emise în această vreme de cancelaria Țării Românești, cînd domnul purta titlul de ban de Severin, dregătorul cu titlul de ban era absent din sfatul domnesc, iar cînd acesta era citat printre membrii sfatului lipsea titlul de ban din titulatura domnului¹⁷.

Încă din această vreme, banul era un dregător foarte important, a cărui autoritate se întindea asupra unei părți (nu știm cît de mari) din Oltenia, unde acesta îndeplinea atribuții asemănătoare cu acelea ale banului maghiar¹⁸, ale cărei sarcini le-a preluat foarte probabil o dată cu funcția și teritoriul respectiv.

După pierderea cetății Severinului — unde se afla reședința banului — acesta nu mai este amintit printre dregătorii membri ai sfatului domnesc, în perioada 1421—1486. Instituția băniei nu a dispărut însă, ea continuînd să existe, dar avînd o importanță mai mică. Banii din sec. al XV-lea (după 1421) aveau sub administrarea lor un teritoriu mai redus ca întindere decît banul din vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn, bănia fiind, în această vreme, după cum arată Șt. Ștefănescu, o „formă specific oltenească a instituției sudeților”¹⁹. În această epocă existau probabil două bănii: una de Gorj, cu reședința la Tismana, și alta de Mehedinți, cu reședința la Strehaia²⁰.

Bănia de la Strehaia a căpătat o importanță deosebită în timpul domniei lui Basarab Țepeluș, cînd dregătoria a fost ocupată de Neagoe de la Craiova sau Strehăianul, tatăl celor patru frați cunoscuți apoi sub numele de Craiovești²¹.

Dispunînd de o avere însemnată — printre care și moșiile Strehaia, unde era sediul băniei, și Craiova, care va deveni noua reședință

¹⁶ C. C. Giurescu crede că „banul românesc există din prima jumătate a secolului XIV”, el înlocuind pe banul maghiar de Severin, dar nu aduce nici o dovadă în sprijinul acestei afirmații (*Contribuțiuni*, p. 63).

¹⁷ Vezi Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 45—48 și N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, p. 147—148.

¹⁸ Tinînd seama de importanța dregătoriei încă din această vreme, C. C. Giurescu a susținut — împotriva părerii lui I. C. Filitti — că banii amintiți în perioada 1391—1421 erau mari bani, deși titlul de mare ban nu a apărut decît la 1492 (*Contribuțiuni*, p. 61—62).

¹⁹ Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 55.

²⁰ I. Mînea, *Începuturile marii bănii de Craiova* („Arh. Olț.”, 1934, p. 4) și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 56—57 și 59—60.

²¹ Vezi Al. Lapedatu, *Episcopia Strehaiei și tradiția scaunului bănesc de acolo*, Buc., 1906; I. Mînea, *Bănia de la Strehaia* („Cerc. ist.”, 1926—1927, p. 259—260) și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 61—72.

a băniei²² — Neagoe de la Craiova a reușit să transmită demnitatea de ban fiului său mai mare, Barbu, bănia devenind astfel o dregătorie de familie a Craioveștilor, care au jucat un rol politic deosebit de însemnat în ultimul deceniu al sec. al XV-lea și în primele patru decenii ale celui următor.

Ținînd seama de puterea economică și politică a Craioveștilor, Radu cel Mare a transformat bănia de Craiova în mare bănie, subordonîndu-i celelalte bănii existente încă pe teritoriul Olteniei²³. Cu aceasta începe o altă fază în istoria băniei oltene, care devine mare bănie, cu sediul la Craiova, moșia familiei Craioveștilor.

Măsura luată de Radu cel Mare nu a dus la centralizarea statului pe plan general, ci doar la centralizarea administrației în provincia de peste Olt²⁴, aceasta însă în beneficiul familiei celei mai puternice și bogate de aici, care-și va manifesta adesea independența sau adversitatea față de domnie, reușind să înlăture de pe tron pe unii domni cu care nu întreținea relații bune, să pună pe tronul țării domni favorabili sau chiar pe unii din membrii acestei familii²⁵.

Puterea politică și economică a Craioveștilor a atins apogeul în timpul domniei lui Neagoe Basarab (1512—1521), el însuși membru al acestei familii, care a devenit astfel conducătoare a întregului stat feudal. În această vreme, foarte probabil, a crescut mult însemnătatea marelui ban, care ajunge să îndeplinească în Oltenia atribuțiile domniei în restul țării²⁶.

În epoca de atotputernicie a marilor bani din familia Craioveștilor, aceștia considerau bănia ca pe o dregătorie ce le aparținea cu drept de moștenire²⁷ și emiteau unele acte utilizînd formularul actelor domnești, punînd uneori și boieri martori, ca și domnul²⁸.

În urma unor serii de conflicte cu domnia, care au culminat cu răzvrătirea lui Șerban banul la 1539, aceasta a reușit să zmulgă bănia din mîna Craioveștilor și, după cum spunea I. C. Filitti, să curme veleitățile de autonomie ale marilor bani, readucîndu-i în situația de mari

²² Despre succesiunea reședințelor banului: Turnu Severin, Strehaia, Craiova, vezi și *Istoria Țării Românești*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, p. 1.

²³ Despre împrejurările transformării băniei în mare bănie vezi Șt. Ștefănescu, *Începuturile băniei de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat (Studii și materiale de istorie medie*, I, 1956, p. 325—332) și recenzia autorului acestor rînduri din „Studii”, 1957, nr. 1, p. 230. Vezi și idem, *Bănia*, p. 72—74 și 98—100.

²⁴ I. C. Filitti vedea în această măsură chiar o „reformă administrativă”, prin care județele din Oltenia au fost puse „sub oblăduirea superioară a marelui ban” (*Craioveștii și rolul lor politic*, „Arh. Olt.”, 1935, p. 5).

²⁵ Despre rolul politic al Craioveștilor, vezi Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, cap. Craioveștii.

²⁶ Cf. și P. P. Panaitescu, *Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab* („Romanoslavica”, VIII, 1963, p. 412) și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 119—120.

²⁷ Vezi doc. din 25 sept. 1529, în care Barbu Craiovescu mare ban, folosind formula caucelării domnești, cere celor care vor fi vâstelini și stăpînitori ai Olteniei, „dintre frații noștri sau rudele noastre sau, pentru păcatele noastre, din alt neam”, să respecte dania făcută mănăstirii Bistrița (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 75).

²⁸ Pentru amănunte vezi Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 143—146.

dregători ai statului, care îndeplineau un rol asemănător cu acela al marelui vornic²⁹.

După 1539, domnul putea numi și revoca pe marele ban ca pe oricare din marii săi dregători. Mai mult încă, uneori banul, deși exista, nu era citat printre membrii sfatului domnesc, iar alteori scaunul băniei era lăsat vacant, în locul său fiind numit un locțiitor cu titlul de ispravnic. Referindu-se la acest proces, boierul-cronicar Radu Popescu își exprimă mai tirziu părerea „că nu vrea să pue domnii ban, pentru că de multe ori să scorniea gâlcevi de acolo asupra domniei”³⁰.

La sfârșitul sec. al XVI-lea și în sec. al XVII-lea, situația marelui ban a fost reglementată, el apărînd de regulă — cu unele mici intermitențe — ca primul mare dregător membru al sfatului domnesc³¹. Mari bani în această vreme ajungeau de obicei dregătorii cei mai importanți din sfatul domnesc, care parcurseseră în prealabil și alte dregătorii de seamă (mari logofeți, mari vornici etc.). Marea bănie era astfel dregătoria cea mai înaltă, cu care se încheia cursus honorum al celor mai de seamă dregători³².

Importanța deosebită a dregătoriei de mare ban a fost remarcată și de străinii care, trecînd prin Țara Românească, ne-au lăsat informații despre organizarea politică a acesteia, într-o vreme în care importanța băniei nu mai era aceeași ca în vremea atotputerniciei Craioveștilor. Astfel, pentru Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, banul era „locțiitorul la conducere în lipsa principelui” sau „dregătorul cel mai însemnat după domn”, el avînd în atribuția sa guvernarea unei provincii „numite Craiova”³³. Pentru Baksici, care ne-a vizitat țara la mijlocul sec. al XVII-lea, banul era „al doilea domn al țării”, care își avea curtea și scaunul său de judecată la Craiova³⁴. Informații asemănătoare ne oferă mai tirziu Anton Maria del Chiaro, secretarul italian al lui Constantin Brîncoveanu, după care banul ocupa „la prima dignita dopo il principe”³⁵, precum și Raicevich, pentru care banul era un „vice-rege”³⁶.

Cronicarul moldovean Miron Costin, în *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*, afirmă și el că „scaunul” banului „este mai presus de

²⁹ I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, p. 91. Despre această luptă, terminată cu înfrîngerea Craioveștilor, vezi pe larg Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, cap. Criza băniei ca dregătorie de familie a Craioveștilor.

³⁰ Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 69. Vezi și I. C. Filitti, *Banii*, în „Arh. Ol.”, 1924, p. 204—205.

³¹ Despre rangul său ierarhic vezi și C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 51—53.

Menționez aci că, în sec. al XVII-lea, se întilnește și denumirea de ban al țării de jos (бан в долине земли), cum i se spune lui jupan Negre într-un doc. din 24 aprilie 1601 sau lui Ghiorma Alexeanu, la 21 febr. 1641 (Acad. R. S. România, DCXXVII/3 și Arh. St. Buc., ep. Buzău, VIII 1). Este posibil ca această numire de țara de jos să se fi dat Olteniei.

³² Vezi mai sus p. 69.

³³ Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească*, p. 169 și 176.

³⁴ *Monumenta Spectantia Slavorum meridionalium*, XVIII, p. 98.

³⁵ A. M. del Chiaro. *op. cit.*, p. 60.

³⁶ Raicevich. *Osse-vazioni*, p. 13. Vezi și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 141—142.

al tuturor boierilor” din Țara Românească, banul fiind, după părerea sa, conducătorul unei „țărișoare deosebite”, cu reședința la Craiova³⁷.

Datorită importanței deosebite a dregătoriei ce ocupa, marele ban era singurul mare demnitar din Țara Românească ce putea pronunța și condamnări la moarte, drept pe care îl avea numai domnul. În această privință dispunem de mai multe mărturii. Astfel, Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, afirmă că „nici un dregător nu are dreptul de a osîndi la moarte în afară de marele ban”³⁸. Mai târziu, la 1654, un alt călător străin însemna și el în relația sa: „condamnarea la moarte a unui vinovat atîrnă numai de domn și de acest ban și nu de alți judecători”³⁹. Informația sa este confirmată de Dimitrie Cantemir, care știa și el că banul avea puterea „nu numai a judeca, ce și cu moarte pre vinovați a căzni”⁴⁰.

Atribuțiile marelui ban au fost foarte însemnate, el deținînd în provincia de peste Olt aproape toate atributele suveranității. În anumite perioade — îndeosebi în vremea atotputerniciei Craioveștilor — atribuțiile marelui ban, care era cel mai puternic senior al Olteniei, erau mai întinse; după ce bănia nu a mai fost o dregătorie a acestei familii, marele ban acționa mai mult ca reprezentant al domniei, în acest caz îndeplinind însă întinse atribuții administrative, judecătorești și militare⁴¹.

Marele ban avea dreptul să intervină în problemele privind stăpînirea pămîntului și a altor bunuri materiale, putînd să confirme, ca și domnul, stăpînirea diversilor proprietari olteni asupra moșiilor, țăranilor dependenți sau ȝiganilor robi. De la marii bani ni s-au păstrat numeroase asemenea cărți de întărire a proprietăților, în care aceștia foloseau uneori formularul cancelariei domnești. Astfel, la 13 iunie 1550, Dumitru mare ban întărea mănăstirii Bistrița niște mori, pentru care egumenul avea și cărți domnești, spunînd: „îi dau și eu să-i fie de ocină și de ohabă, de nimeni neatins”, amenințînd pe cel care se va amesteca în stăpînirea mănăstirii că „acel om va vorbi cu mine”⁴². O întărire asemănătoare dă ceva mai târziu Dobromir mare ban, poruncind: „nimeni să nu îndrăznească să-i turbure sau

³⁷ M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 215; vezi și p. 390.

La 1717, boierii olteni arătau că, cu mult timp înainte, neputînd să guverneze toată țara, domnul „a instituit asupra acestor cinci județe ale Oltului un boier de frunte, adică al doilea după însuși domnul, cu titlul de mare ban, avînd autoritate deplină în amîntita provincie, atît în afacerile civile, cît și în cele criminale, economice și în toate chestiunile administrative” (C. Giurescu, *Material*, I, p. 332).

³⁸ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 176.

³⁹ *Monumenta Spectantia Slavorum meridionalium*, XVIII, p. 98 și N. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 62.

⁴⁰ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor*, Buc., 1901, p. 468.

⁴¹ I. C. Filitti aseamănă aceste atribuții cu acelea îndeplinite de marii vornici din Moldova („Arh. Olt.”, 1924, p. 204—205). El afirmă însă, fără temei, că asupra atribuțiilor banului „nu sîntem bine documentați” decît în sec. al XVIII-lea, deși știrile despre aceste atribuții sînt destul de numeroase în sec. XVI—XVII.

⁴² *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 402.

să-i oprească înaintea acestei cărți ale mele, căci acel om rău va păși. Altfel să nu fie, după spusa mea”⁴³.

Formularul acestor întăriri nu s-a schimbat nici în sec. al XVII-lea. De pildă, la 2 martie 1605, Preda Buzescu mare ban întărea lui Dumitru fost ban ocină la Sălcuța „ca să-i fie. . . ohabă lui și de dedină lui și fiilor lui și nepoților lui și strănepoților lui și de nimeni neatins, după spusa mea”, punând martori cîțiva logofeți, un vornic, un ban și un vâtaf⁴⁴.

Tot în legătură cu proprietatea, banul putea să cerceteze și să fixeze hotarele satelor și ocinelor. Din sec. al XVI-lea ni s-au păstrat numeroase documente în care se vorbește de hotărnicii făcute de bani împreună cu diverși boieri locali⁴⁵. În sec. al XVII-lea, cînd hotărnicii au trecut pe seama marelui portar și a subalternilor săi⁴⁶, marele ban și aparatul său de slujbași nu mai efectuează decît foarte rar asemenea hotărnicii sau împărțiri de moșii. De pildă, la 28 sept. 1647, Matei Basarab scria lui Ghiorma Alexeanu mare ban să împartă moșia Stejarul între doi oameni : „să le dai un om al dumneatal < e > de folos, să meargă acolo la satul Stejariul să le împartă moșiile frățește. . . , că am lăsat domnia mea acest lucru numai pre dumneata, să-i tocmești și să le împarți moșia”⁴⁷.

Fiind cel mai de seamă reprezentant al domniei în Oltenia, marele ban îndeplinea uneori aci diverse porunci sau hotăriri ale domnului. La <1581—1582>, domnul scria primului său sfetnic, Dobromir mare ban, să restituie mănăstirii Bistrița niște țigani luați de un locuitor din Plăvieni⁴⁸.

Din documente rezultă că domnul apela uneori la autoritatea superioară a marelui ban atunci cînd alți slujbași ai săi nu reușeau să-i aducă la îndeplinire poruncile, cum se întîmplă în vremea domniei lui Matei Basarab, cînd domnul pune pe Dragomir mare ban să întoarcă niște bani și vaci unor locuitori, care refuzaseră să-i primească de la Radu căpitanul din Fărcaș, însărcinat de domn cu această misiune înaintea marelui ban⁴⁹.

Trebuie să subliniem însă faptul că, deși marele ban era dregătorul care răspundea de cîrmuirea Olteniei, nu el era cel însărcinat de regulă cu aducerea la îndeplinire a diverselor porunci domnești privind teritoriul Olteniei; din documente rezultă că ispravnicii obișnuiți ai poruncilor

⁴³ *Studii și mat. de ist. medie*, V, p. 626—627. Vezi și *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 321, vol. IV, p. 114, 288.

⁴⁴ *Ibidem*, veac. XVII, vol. I, p. 158—159. Vezi și p. 55, 57, 138, 249 etc. vol. III, p. 378—379, vol. IV, p. 133, doc. din 24 aug. 1669, 1 nov. 1699, 3 sept. 1707, etc. (Arh. St. Buc., m-rea D. Lemn, XXIX/5, ms. 723, f. 488 v. și „Mitropolia Olteniei”, 1966, nr. 9—10, p. 850).

⁴⁵ Vezi cazurile citate de Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 157—158.

⁴⁶ Vezi mai jos p. 234—235.

⁴⁷ Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, XCVIII/4. Vezi și doc. din 16 dec. <1605> (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 203).

⁴⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. V, p. 1.

⁴⁹ Doc. din 10 april. 1643 (Arh. St. Buc., ms. 712, f. 334 v-335). Vezi și doc. din 15 april. 1656 (idem, Mitr. Tării Rom., CCCXLIII/6 bis.).

domnești, chiar pe teritoriul de peste Olt, erau marele logofăt și marele vornic și în mult mai mică măsură marele ban, care, în schimb, este pus el însuși ispravnic la unele porunci referitoare la teritoriul Munteniei⁵⁰. Aceasta este încă o dovadă despre lipsa unei separări stricte a atribuțiilor marilor dregători în vremea de care ne ocupăm.

Nu există dovezi că „marele ban trebuia să se îngrijească de perceperea dărilor pe teritoriul oltean”⁵¹. După cum am arătat mai sus, strângerea dărilor era concesionată marilor dregători⁵² și în această operație marele ban nu se amesteca.

Tot astfel, marele ban nu putea să emită documente de scutire de dări decât pe baza unei hotărâri a domnului, cum face Giurgiu Raț la 1 febr. <1611>, scutind de dări satul Tismana, pe baza cărții de scutire mai vechi emise de Radu Șerban, pe care o invocă⁵³.

Marele ban și aparatul din subordinea sa avea un rol de seamă în păstrarea ordinii feudale în Oltenia, în atribuțiile sale intrând prinderea și pedepsirea răufăcătorilor. La mijlocul sec. al XV-lea, banii Tismanei scriau la Sibiu despre un hoț, promițând că vor face totul ca să-l prindă, dacă acesta „ar veni în bănia noastră”⁵⁴.

Marele ban avea dreptul să judece pe hoții prinși, pe care îi putea condamna la moarte. Despre acest drept ne vorbesc documentele din 12 ian. 1647 și 22 oct. 1648; în primul, se spune că un hoț de cai prins a fost dus „la lege la scaun la Craiova”, înaintea banului Teodosie și că, neavînd cu ce se plăti de hoție, l-a „ajuns legea... să piară ca un hoț”⁵⁵; un boier i-a scos însă capul, plătind caii furați și gloaba banului; în cel de-al doilea, este vorba de niște țigani hoți a căror stăpîină i-a scos de la ștreang de la banul Ghiorma⁵⁶.

Din alte documente rezultă însă că, în Oltenia, putea interveni pentru a prinde pe răufăcători și marele armaș, în atribuțiile căruia se afla această problemă pentru restul țării⁵⁷. Din aceste documente nu reiese că armașul trebuia să se înțeleagă în prealabil cu banul sau

⁵⁰ De aceea nu ni se pare în întregime întemeiată afirmația lui C. C. Giurescu, după care banul era „agent executor... al hotărîrilor domnești care priveau teritoriul oltean” (*Contribuțiuni*, p. 48).

⁵¹ Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 158.

⁵² Vezi mai sus p. 143—145. Din izvoare rezultă că județele din Oltenia erau concesdate pentru bir diversilor mari dregători, nu marelui ban. Astfel, în vremea domniei lui Leon vodă, Matei din Brîncoveni, pe atunci mare agă, a ținut de bir județul Romanați (*Istoria Țării Românești*, p. 95); mai târziu, în timpul domniei lui Matei Basarab, Diicu Buicescu mare spătar a ținut de bir județul Dolj etc. (Acad. R. S. România, ms. Tocilescu, f. 70 v.).

⁵³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 1—2. Vezi și o poruncă a lui Cornea Brăiloiu mare ban din 9 iulie 1696, privind darea preoților, în care se invocă de asemenea hotărîrea domnului (N. Iorga, *Studii și documente*, XIV, p. 291—292).

⁵⁴ S. Dragomir, *Documente slave din Sibiu*, p. 64.

⁵⁵ Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XXV/80. Vezi și doc. din 20 mart. 1647, unde se vorbește de niște hoți deținuți la închisoarea din Craiova (ibidem, m-rea Zlătari, XI/6).

⁵⁶ Ibidem, Dep. Pappazoglu, X/14.

⁵⁷ Vezi mai jos p. 230.

ispravnicul său pentru a prinde pe răufăcători sau pentru a colabora la aceasta.

Pentru a putea pedepsi pe cei vinovați, marele ban era singurul dregător care dispunea de o închisoare, la Craiova, unde erau deținuți cei prinși în diferite culpe. Dintr-un document din 20 martie 1647 aflăm astfel că doi locuitori dintr-un sat oltean care furaseră au fost închiși la Craiova din vremea lui Barbu Poenaru mare ban (1644–1645) pînă a venit Ghiorma Alexeanu mare ban (1646), cînd i-a „ajunsu legea de peire”⁵⁸, iar la 3 mai 1656, Chircă Rudeanu mare ban poruncește unor săteni care se judecaseră în fața sa să achite niște bani, amenințîndu-i că altfel îi va aduce legați la Craiova „să zăceți în pușcărie pîn veți muri”⁵⁹. Marele ban avea deci dreptul nu numai să condamne la moarte, dar și să țină la închisoare pe vinovați pînă cînd aceștia erau fie uciși, fie li se „scotea” capul de la moarte.

În sec. al XVII-lea, marele ban răspundea față de domn de păstrarea ordinii în Oltenia. La 22 mai 1656, același Chircă Rudeanu mare ban scria unui locuitor care bătuse pe starița mănăstirii Slătioarele și-i scosese plugul de pe cîmp că aceasta, plîngîndu-se domnului, Constantin Șerban îi făcuse „scîrbă” banului; marele ban îi cere vinovatului să lase în pace pe starița, amenințîndu-l cu spinzurătoarea⁶⁰.

Deosebit de importante erau atribuțiile de ordin judecătoresc ale marelui ban, care avea drept de judecată în toată Oltenia, așa cum marele vornic avea în restul țării⁶¹. Din această pricină, în unele documente din sec. al XVII-lea, marele ban era considerat „judecător peste toate părțile Severinului” sau „judecător a toată țara Severinului”⁶².

Autorul *Relației istorice*, atît de prețioase în privința datelor ce ne oferă despre marii dregători ai Țării Românești, ne informează că banul „are dreptul de a judeca pricinile criminale și unele civile, întocmai ca și domnul, dar numai de la Porțile de Fier pînă la riul Olt”. El precizează că a spus doar „unele” procese civile, deoarece „în certurile pentru împărțirile de moșii sentința îi aparține doar domnului împreună cu tot sfatul”⁶³. Cu toate acestea, din documente rezultă că marele ban avea dreptul să judece și pricinile privind stăpînirea moșiilor.

Din sec. XVI–XVII ni s-au păstrat numeroase cărți de judecată date de marele ban la „scaunul” Craiovei, cele mai multe din acestea privind problemele stăpînirii pămîntului și a oamenilor dependenți⁶⁴. Aceste cărți de judecată sînt în parte asemănătoare cu acelea emise de

⁵⁸ Arh. St. Buc., m-rea Zlătari, XI/6.

⁵⁹ G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 73–74. Vezi și p. 151.

⁶⁰ Acad. R. S. România, XC/61.

⁶¹ Vezi mai jos p. 187–189.

⁶² Doc. din 15 mai 1641, 16 ian. 1643 și 3 aug. 1654 (Arh. St. Buc., m-rea Bradu, I 4, XXXIX/4 și m-rea Bistrița, LXII/106).

⁶³ *Mag. istoric*, V, p. 42–43.

⁶⁴ Pentru sec. al XVI-lea, vezi Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 162–165.

cancelaria domnească, marele ban atribuind stăpînirea unei proprietăți disputate în fața sa acelei părți care cîștigase procesul ⁶⁵.

Pentru ca părțile să-și poată dovedi dreptatea, marele ban avea dreptul să le dea jurători, așa cum făcea marele vornic în restul țării. Din sec. al XVII-lea cunoaștem multe cărți de jurători enise de marele ban ⁶⁶.

Menționăm că, așa cum un proces putea fi reluat în fața domnului și a sfatului domnesc cu un număr dublu de jurători, același lucru se putea face și la curtea marelui ban, procesul pierdut prima oară în fața sa nefiind rejudecat imediat de domn și de sfatul său. Dintr-un hrisov domnesc din 4 mai 1607 aflăm astfel că niște locuitori se judecaseră pentru o moștenire în fața lui Preda Buzescu mare ban de două ori, prima oară aducînd șase iar a doua oară 12 jurători. La această dată domnul confirmă cartea de judecată eliberată de „cinstitul” său dregător ⁶⁷.

Trebuie să mai arătăm că, în sec. al XVII-lea, nu exista o exclusivitate deplină privind dreptul de judecată al marelui ban în Oltenia; domnul putea delega să facă judecăți în această parte a țării și pe alți mari dregători ai săi, de pildă pe marele vornic. La 13 mai 1668, Mareș Băjescu mare vornic arăta astfel că „fiind noi trimis de măriia sa domnu nostru într-această parte de loc”, domnul îl însărcinase să „ia seania” într-o pricină a mănăstirii Tismana privind moșia Erghevița, a cărei stăpînire o întărește susnumitei mănăstiri ⁶⁸. Cu ocazia drumului său prin Oltenia, marele vornic a dat și o carte de împuternicire egumenului mănăstirii Sadova să gonească niște locuitori din satul Zăvalul, pe care egumenul îi acuzase că sînt răi și că îi sparg satul ⁶⁹.

Marele ban îndeplinea apoi însemnate atribuții militare, fiind considerat comandantul oștirii din Oltenia sau, cum spune autorul *Letopiseșului Cantacuzinesc*, al oștilor Craiovei, Jiului și Mehedinților ⁷⁰. În afară de oastea sa personală, formată din slugile și curtenii săi, în secolele XV—XVI, sub comanda marelui ban se aflau foarte probabil cetele celorlalți boieri olteni, precum și curtenii și țărani liberi din Oltenia chemați la oaste.

La sfîrșitul sec. al XVI-lea, după informațiile date de cronica tradusă de B. Walther, marele ban ținea cu plată 200 de soldați cazaci și

⁶⁵ Dintre numeroasele cărți de acest gen din sec. al XVII-lea vezi pe cele din: 12 aug. 1605, 4 mai 1607, 18 iulie <1613—1615>, 6 iunie 1614, 6 febr. 1618, 30 mai 1619, 21 iulie 1669, 1673—1674, 4 oct. 1691 etc. (Acad. R. S. România, MCCXXX/1; *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 260, vol. II, p. 217, 280—281, vol. III, p. 190—191, 373—374; Arh. St. Buc., m-rea Govora, XIII/14, m-rea C. Lung, LXII/56, m-rea Brîncoveni, IV/5).

⁶⁶ Vezi *doc. din*: 20 april. <1642>, 11 sept. 1669, 11 oct. 1691, 9 iunie 1696, 7 sept. 1698, 21 aug. 1699 și pe cele citate la nota anterioară (Acad. R. S. România, CLVIII 99, Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XIV/8, ms. 295, f. 102 v.-103, ep. Rîmnic, XCVIII/14, Acad. R. S. România, CCCLXXI/219 și „*Revista istorică*”, 1922, p. 173).

⁶⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 259—260.

⁶⁸ Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XI/14. Vezi și cartea de judecată dată de Mihai agă unui locuitor din jud. Dolj (G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 186).

⁶⁹ Arh. St. Buc., ms. 295, f. 41.

⁷⁰ *Istoria Țării Românești*, p. 73. Vezi și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 166—169 și C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 50—51.

mulți ostași români, pe care îi folosea înainte „pentru nevoile dregătoriei sale... iar acum pentru apărarea acelor granițe”⁷¹. În calitate sa de comandant militar, marele ban avea un steag bănesc, care, după afirmația lui Radu Popescu, se numea „grapă”⁷².

Fiind cel mai însemnat dregător al Țării Românești, marele ban putea comanda uneori întreaga armată a țării, așa cum această comandă putea fi încredințată și altor mari dregători⁷³. La 1525, Radu de la Afumați scria brașovenilor că a trimis contra vrăjmașului său (probabil Vladislav al III-lea) pe Pîrvul Craiovescu banul „cu curtea domniei mele”⁷⁴; la 1532 oastea Țării Românești trimisă în campanie alături de trupele turcești a fost condusă de Hamza banul⁷⁵, iar la 1537 comandantul armatei trimise în ajutorul lui Ioan Zapolya a fost Șerban banul⁷⁶.

În sec. al XVII-lea, deși comandantul armatei era considerat marele spătar⁷⁷, pe cîmpul de bătălie acesta avea o autoritate mai mică decît aceea a marelui ban. După informațiile ce ne oferă autorul *Relației istorice*, spătarul era cel dintîi după domn pe cîmpul de luptă „afară de ban și vornic”⁷⁸.

Despre *veniturile marelui ban* știrile de care dispunem sînt destul de sărace. După cum a arătat C. C. Giurescu, informația dată de B. Walther, potrivit căreia banul se bucura de „toate veniturile de peste an ale acestei părți de țară” (e vorba de Oltenia), este exagerată, deoarece banul nu beneficia decît de o parte a acestor venituri⁷⁹.

Principalele sale venituri marele ban le obținea — ca și alți dregători — din slujbă, printre acestea un rol important ocupîndu-l gloabele și veniturile din judecăți. Într-un document din 22 oct. 1648 se spune astfel că o boieroaică plătise cinci gloabe pentru niște țigani ai săi prinși că au furat, scoțîndu-i de la ștreang de la Ghiorma mare ban⁸⁰.

Marele ban încasa venituri din toate slujbele pe care le îndeplinea. Dintr-un document din 26 iunie 1694 aflăm astfel că Vintilă Corbeanu mare ban fusese pus de domn să îplinească unei jupanite o datorie de 400 de taleri, din care nu reușise însă să scoată decît 300; din acești bani, 250 de taleri îi dăduse creditoarei iar 50 „i-au fost opritu pentru zeciuală lui”⁸¹.

Marele ban mai încasa apoi unele venituri de la subalternii săi

⁷¹ *Studii și materiale de istorie medie*, III, p. 61.

⁷² R. Popescu, *Istoriile*, p. 141. Despre existența unui steag al marelui ban, care dispunea și de muzică ostășească, știe și Miron Costin (*Opere*, ed. cit., p. 212).

⁷³ Vezi mai sus p. 120—121.

⁷⁴ Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 39.

⁷⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. LXXIX—LXXX.

⁷⁶ „Balcania”, IV, 1941, p. 458—459.

⁷⁷ Vezi mai jos p. 244—245.

⁷⁸ *Mag. istoric*, V, p. 44.

⁷⁹ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 58. Vezi și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 170—171.

⁸⁰ Arh. St. Buc., Dep. Pappazoglu, X/14.

În timpul ocupației austriace în Oltenia, se afirmă că banul încasa „după cum este obiceiul țării”, și gloabă pentru stricarea hotarelor (Arh. St. Sibiu, LV/208, f. 41 v.-42).

⁸¹ Muzeul de istorie Craiova, nr. 124.

numiți bani sau bănișori de județ, care, la rîndul lor, obțineau serioase beneficii din judecarea pricinilor mărunte (certuri, loviri, călcări de hotare etc.)⁸².

Deși era cel mai important dregător al țării, veniturile marelui ban erau mai puțin însemnate decît ale marelui logofăt⁸³.

Spre deosebire de alți dregători, marele ban nu avea un subaltern purtînd titlul de al doilea ban. În schimb, chiar după înființarea marelui băniș, au continuat să existe banii de județ, care erau subordonați marelui ban. Dintre aceștia, un rol important avea banul de Mehedinți, care figurează uneori printre membrii sfatului domnesc. În tratatul încheiat la 17 august 1511 de domnul Țării Românești cu regele Ungariei, este trecut astfel între marii dregători și Radu „bano de Mehedencze”⁸⁴. Mihai Viteazul a fost el însuși ban de Mehedinți în anul 1588 (timp în care marele ban era unchiul său Iane Cantacuzino), devenind apoi mare stolnic.

Trebuind să stea mai mult timp la curtea domnească, pentru a lua parte la rezolvarea problemelor politice ca membru principal al sfatului domnesc, marele ban era înlocuit la Craiova de un *ispravnic al scaunului bănesc*⁸⁵, care îndeplinea acolo atribuțiile marelui ban.

În sec. al XVII-lea, ispravnicii scaunului Craiova apar foarte des în documente; în a doua jumătate a acestui secol, constatăm chiar o continuitate în succesiunea lor, ceea ce dovedește că, în această vreme, la Craiova exista în permanență un dregător care rezolva în numele domnului țării și al marelui ban problemele diverse ale administrației locale.

Cercetînd lista celor 45 de ispravnici ai scaunului Craiovei amintiți în documentele sec. al XVII-lea⁸⁶, constatăm că cei mai numeroși dintre aceștia erau diverși boieri mici (căpitani, vătăfi, logofeți, vornici etc.), mulți dintre ei originari din Oltenia și, deci, buni cunoscători ai acestei provincii și ai obiceiurilor locale.

Cînd însă marele ban lipsea din sfatul domnesc, dregătoria fiind vacantă, domnul numea în funcția de ispravnic al scaunului Craiovei un fost mare dregător care, prin autoritatea sa, putea suplini lipsa marelui ban. Astfel, în deceniul al III-lea al sec. al XVII-lea, cînd marele ban nu apare între membrii sfatului domnesc⁸⁷, ispravnici ai scaunului Craiovei

⁸² N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 368—370.

⁸³ Vezi mai jos p. 175.

⁸⁴ *Hurmuzaki*, XV, p. 213. Despre subalternii marelui ban vezi și paragraful *Jerarhia bănească* la Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 150—156.

⁸⁵ De regulă, la Craiova se afla un singur ispravnic al scaunului bănesc; foarte rar sînt amintiți cîte doi asemenea dregători, ca la 5 mai 1655, cînd ispravnici erau Chera armașul și Tovoi vătăful (G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 213). Tot ispravnici de Craiova pot fi considerați și Vodă logofătul și Sidorî, cărora, la 25 iunie <1602>, domnul Simion Movilă le poruncește să cerceteze o pricină la Sălcuța, numindu-i „banii Craiovei” (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 53).

⁸⁶ Vezi și lista incompletă a ispravnicilor scaunului Craiovei întocmită de I. C. Filitti, („*Arh. Olt.*”, 1924, p. 211—212).

⁸⁷ Vezi lista publicată în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, p. 566.

au fost cîțiva mari dregători ca : Ivașco Băleanu fost mare vornic ⁸⁸, Fiera din Leordeni fost mare logofăt ⁸⁹ și Aslan fost mare vornic ⁹⁰, ultimii doi apărînd și ca membri ai sfatului domnesc cu titlul de ispravnici ai Craiovei ⁹¹.

Tot astfel, între 28 mai 1693 și 2 iulie 1694, timp în care marele ban nu este amintit în sfatul domnesc (de la îmbolnăvirea lui Vintilă Corbeanu și pînă la numirea ca mare ban a lui Cornea Brăiloiu), ca ispravnic al scaunului Craiovei a funcționat tot un fost mare dregător, Dumitrașco Poenaru fost mare pitar. Acesta declara la 28 mai 1693 că a fost „trimis din porunca mării sale domnului nostru... den Olt încoace scaunului Craioviu judecătoru” ⁹².

Cînd lipsea din sfat marele ban, ispravnicii scaunului Craiovei erau numiți deci de domn dintre foștii mari dregători ; cînd exista marele ban, este foarte probabil că el își numea ispravnicul de scaun, fără să fie necesară intervenția domniei ⁹³.

Fiind recrutați în general dintre boierii olteni mai puțin însemnați, ispravnicii de Craiova nu se bucurau decît de o parte din însemnata autoritate a marelui ban. Aceasta se vede și după modul cum se adresau ei altor boieri olteni. De pildă, la 8 aug. 1659, Preda Piriianu logofăt, ispravnicul scaunului Craiovei, scria la 12 boieri jurători numiți de domn pentru rezolvarea unei pricini : „vă rog, ca pe niște frați, să veniți să vă aflați marți acolo, să căutăm și să adevărăm pintru acest lucru” ⁹⁴.

Cu toate acestea, ispravnicul de Craiova îndeplinea în Oltenia atribuțiile marelui ban, folosind uneori chiar pecetea acestuia, pentru a da actelor sale mai multă autoritate ⁹⁵.

Despre atribuțiile îndeplinite de ispravnicii scaunului Craiovei aflăm destul de multe știri din documentele sec. al XVII-lea, informații care completează pe acelea despre atribuțiile marelui ban, pe care le prelua locțiitorul său la Craiova.

Ca și de la marele ban, ni s-au păstrat de la locțiitorii săi la Craiova

⁸⁸ Doc. din 28 iunie 1625 și 20 mai 1630 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 532—533 și Arh. St. Buc., ms. 252, f. 77—79).

⁸⁹ Doc. din : 31 mai, 3 și 15 iunie și 2 sept. 1626 (Arh. St. Buc., m-rea Dealu, XXII/7, m-rea Tismana, XCII/22 și copii Inst. de istorie „N. Iorga”).

⁹⁰ Doc. din 24 aug. 1627, 14 nov. 1628, 16 mart. și 13 april. 1630 (D.R.H., B., vol. XXI, p. 426, Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, CVII/5 și XCIX/3).

⁹¹ Doc. citate din 1626 și 1630.

⁹² Arh. St. Buc., ms. 723, f. 515 v.

⁹³ Uneori marele ban își alegea ispravnicul dintre rudele sau apropiații săi. Astfel, două cărți de întărire pentru sate și țigani emise de Ianache Catargiu mare ban la 18 iulie <1613—1615> și 2 aprilie 1615 sînt alcătuite după „învățătura” lui Nicula postelnicul, fratele său, despre care un document din 3 aug. 1619 ne spune că a fost ispravnic al scaunului Craiovei în timpul domniei lui Radu Mihnea (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 217 și vol. III, p. 403).

⁹⁴ Acad. R. S. România, CCXCIX/72.

⁹⁵ Vezi doc. din 27 mai 1681, dat de Iane căpitanul, ispravnicul scaunului Craiovei, întărit cu sigiliul lui Radu Năsturel mare ban și pe cel din 6 mart. 1699, dat de Stan vornic ispravnic și întărit cu pecetea lui Cornea Brăiloiu mare ban (Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XI/36 și ep. Rîmnic, XCVII/23).

numeroase cărți de întărire de proprietăți (ocine, rumâni și țigani), unele din acestea eliberate în urma judecăților avute în fața lor ⁹⁶.

Tot astfel, ispravnicii de Craiova emiteau cărți de judecată după ce cercetau diverse pricini privind stăpînirea pămîntului sau a altor bunuri ⁹⁷, avînd dreptul — ca și marele ban — să dea părților în cauză jurători pentru a-și dovedi dreptatea ⁹⁸.

Cînd se adresa ispravnicilor de Craiova, cerîndu-le să judece diverse pricini, domnul arăta că aceștia îndeplineau rolul unor instanțe locale de judecată, care făceau ca locuitorii Olteniei să nu se mai deplaseze pînă la București pentru a-și rezolva aceste pricini ⁹⁹.

În urma plîngerilor ce primea, ispravnicul de Craiova avea dreptul să cheme la judecată în fața sa pe cei piriți, pe care, în caz de refuz, îi putea aduce forțat, cu treapăd. Astfel, la 6 martie 1699, Stan vornicul, ispravnicul scaunului Craiovei, poruncește unor locuitori să vină la judecată în fața sa, amenințîndu-i că altfel „vom trimite om bănîscu cu treapăd” ¹⁰⁰. Peste trei luni, la 15 iunie 1699, același ispravnic poruncește unui locuitor care bătuse un țigan al mănăstirii Butoiului să vină la judecată, avertizîndu-l că el, ca dregător ce răspundea de ordinea locală, „bătaia aceasta și mîna fărîmată nu vom îngădui” ¹⁰¹.

Ca și marele ban, și chiar mai adesea decît acesta, locuitorul său la Craiova aducea la îndeplinire diverse porunci și hotărîri ale domniei referitoare la teritoriul Olteniei. La 20 febr. 1660, ispravnicul Craiovei primea o poruncă domnească să „apuce” pe locuitorii satului Vădastra să refacă niște coșare ale mănăstirii Brîncoveni, pe care le arseseră și să-i plătească acesteia nutrețul mîncat de vitele lor ¹⁰²; la 11 ian. 1666, domnul poruncește ispravnicilor de Craiova „să puneți oamenii voștri ispravnici” ca să scoată niște datorii ale mănăstirii Arnota ¹⁰³, iar la 6 martie 1688 ispravnicul era însărcinat „să apuce cu strînsoare” pe un căpitan să întoarcă niște bani unui bărbier ¹⁰⁴. Ispravnicii de Craiova și subalternii lor jucau deci în Oltenia rolul armașilor și aprozilor la împlinirea datoriilor.

Ispravnicul de Craiova veghea la păstrarea ordinii feudale, silind pe

⁹⁶ Vezi doc. din : 17 oct. 1658, 22 april. 1659, 30 oct. 1666, 3 iulie 1668, 8 iulie 1672 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XIV/6, XI/12, G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 223, Acad. R. S. România, CLXXXV/62 și XC/82).

⁹⁷ Vezi doc. din : 1 sept. 1656, 23 mai 1657, 30 oct. 1666, 31 iulie 1668, 15 iulie 1693, 2 iulie 1694, 17 dec. 1695, 9 ian. 1699 (Acad. R. S. România, CCXCIX/68; Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XI/12; Acad. R. S. România, CLXXXV/62; Arh. St. Buc., ms. 723, f. 497; v. Biblioteca Centrală de Stat, 71, P. VIII/11; Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, XCVI/9, m-rea Zlătari, IX/17 și G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 221—222).

⁹⁸ Vezi doc. din : 28 aug. 1656, 22 mai 1657, 1 iunie 1660, 25 aug. 1665, 25 sept. 1678, 12 april. 1692, 23 nov. 1693 etc. (Acad. R. S. România, CCXCIX/133; Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LXXXVII/14, A.N., XLVII/74, ms. 722, f. 235, ep. Rîmnic, XCVII/5 și XCV/7 și „Oltenia”, IV, 1944, p. 61—62).

⁹⁹ Vezi doc. din 1 febr. 1657 (Acad. R. S. România, CCLXXXI/7).

¹⁰⁰ Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, XCVII/23.

¹⁰¹ Acad. R. S. România, DXCI/71.

¹⁰² Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XXV/2.

¹⁰³ Idem, m-rea Arnota, XVIII/30.

¹⁰⁴ Arh. St. Craiova, LXVII/4.

cei care nu o respectau să o facă fără voia lor. La 22 oct. 1675, ispravnicul Craiovei scria unui căpitan să lase în pace un țigan al mănăstirii Strimba, pe care îl ținea în prinsoare pe nedrept, poruncind : „din capetile voastre să nu mai faceți, că voi nu înblați boiriști, ci faceți niște lucruri nibuniști”¹⁰⁵.

Tot astfel, el avea un rol de seamă și în prinderea răufăcătorilor și gazdelor lor, după cum rezultă dintr-o scrisoare din 24 martie 1662, cu care ispravnicul de Craiova trimite un om al său „să apuce cu mare strînsoare” pe doi locuitori din Pietrari să dea seama că sînt gazde de hoți, poruncind sătenilor să sară să-i prindă, sub amenințarea confiscării bucatelor¹⁰⁶.

Informațiile despre atribuțiile fiscale ale ispravnicului de Craiova sînt mai sărace ; ca și pentru marele ban, și ele dovedesc că aceste atribuții erau mult mai reduse decît acelea judecătorești, de pildă. Ispravnicul nu se putea amesteca în repartizarea dărilor decît în cazul în care primea plîngerii că unii locuitori au fost nedreptățiți. La 4 iunie 1664, ispravnicul de Craiova porunca astfel unui vătaf de plai din Urșani și altor locuitori să cisluiască „pre puteare, și din cas <ă> și de afară”, pe un locuitor de acolo care i se plînsese că este asuprit de bir¹⁰⁷.

Tot astfel, ispravnicul de Craiova nu putea acorda scutiri de dări decît pe baza împuterniciei domnului, cum face, la 3 iunie 1676, Manea stolnicul, care dă „cartea scaunului” pentru scutirea de dări a mănăstirii Tîrnăvița-Dolj, pe baza poruncii domnului, amenințînd pe cei care nu vor respecta că vor „petrece scîrbă” de la domn¹⁰⁸.

*

În încheiere, trebuie să amintim că în Moldova nu a existat în perioada studiată funcția de mare ban ; aci dregătoria de ban a fost introdusă tîrziu, la 1695, de Constantin Duca, despre care cronicarul I. Neculce afirmă că „l-a pus ban” pe Teodosie Dubău fost mare logofăt¹⁰⁹. După informațiile date de același cronicar, această dregătorie a fost „așezată... cu temei” în Moldova de abia la anul 1705, cînd i s-a hotărît rangul ierarhic după marele spătar și i s-a fixat ca venit cîte un ban de drobul de sare de la ocnă¹¹⁰.

b. Logofătul

Acest dregător — purtînd numiri diferite — a existat în toate statele medievale, ai căror conducători aveau nevoie de o cancelarie pentru alcătuirea corespondenței. În statele care utilizau limba latină, dregătorul

¹⁰⁵ Acad. R. S. România, XC/86 și G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 115—116.

¹⁰⁶ G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 225.

¹⁰⁷ *Ibidem*. p. 96.

¹⁰⁸ Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, XCVIII/8.

¹⁰⁹ I. Neculce, *op. cit.*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 132 ; vezi și p. 151.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 176. Vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 229 și idem, *Doc. familiei Callimachi*, I, p. LXVII.

care răspundea de alcătuirea corespondenței se numea cancellarius sau notarius și a devenit unul din cei mai de seamă dregători ai statului¹¹¹.

Statele din sud-estul Europei au împrumutat însă numele dregătoriei din Imperiul bizantin. Aci au existat mai mulți dregători purtând titlul de λογοθετης¹¹². Unul dintre aceștia, λογοθετης των σεκρετων amintit la 1081, a devenit în timpul lui Isac Angelos, la 1192, μέγας λογοθετης în atribuțiile sale intrînd ținerea corespondenței împăratului. El era unul din dregătorii cei mai de seamă ai imperiului, în lista lui Pseudo-Codinos fiind citat al optulea¹¹³.

Din Imperiul bizantin numele dregătoriei a trecut apoi în statele feudale sud-dunărene și, după aceea, în țările noastre.

Originea bizantină a dregătoriei era cunoscută încă de acum aproape trei secole cronicarului Miron Costin, care afirmă că „această dregătorie a fost luată de la împărații greci, o megas logotheti, din logos și fero, care înseamnă purtător de cuvînt”¹¹⁴.

După părerea lui C. C. Giurescu, numele și dregătoria au fost împrumutate prin intermediul statului feudal sîrb, unde exista dregătoria de logofăt, șef al cancelariei¹¹⁵. În recenzia sa la cele două lucrări ale lui C. C. Giurescu, M. Lascaris și-a exprimat însă opinia că dregătoria de logofăt — ca și aceea de vistier — a fost împrumutată prin intermediul statului bulgar, unde dregătorul purta tot numele de logofăt, ca și în

¹¹¹ Despre cancellarius. devenit le chancelier în Franța, vezi Paul Viollet, *Histoire des institutions politiques et administratives de la France*, vol. I, p. 236—237 și vol. II, p. 130—141 și F. Lot.—R. Fawtier, *Histoire de institutions françaises au moyen âge*, vol. II, p. 57—65 și 85—96; despre notarius sau cancellarius în Ungaria, vezi Timon von Akos, *op. cit.*, p. 174. În Imperiul otoman dregătorul care răspundea de corespondență se numea beylikdji.

¹¹² Despre originea logofătului din Imperiul bizantin, nume care traduce termenul latin discussor, vezi Gabriel Millet. *L'origine du logothète général, chef de l'administration financière a Byzance*, în vol. *Mélanges d'histoire du moyen âge offerts à M. Ferdinand Lot par ses amis et élèves*. Paris. 1925, p. 566—570. Aci se arată evoluția instituției începînd din vremea lui Justinian, cînd logofeții au început a fi utilizați drept controlori ai bugetului statului. În timpul lui Justinian al II-lea. unul din acești logofeți, numit logofăt general, a devenit demnitarul în grija căruia se găseau finanțele imperiului. Pentru perioada mai tîrzie vezi: Pseudo-Codinos, *op. cit.*, (indice), Charles Diehl. *op. cit.* p. 116, Anatol Semenov, *Der Ursprung und Bedeutung des Anales des Logotheten in Byzanz* („Byzantinische Zeitschrift”, XIX, 1910, p. 440—449), G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris, 1956, p. 128, 203, 278, 554 passim.

¹¹³ Vezi Pseudo-Codinos. *op. cit.* p. 32; Charles Diehl, *Un haut fonctionnaire byzantin; le logothète (των σεκρετων)*, în vol. *Mélanges offerts à m. Nicolas Iorga*, Paris, 1933. p. 217—227; Louis Bréhier, *Les institutions de l'Empire Byzantine*, p. 14; R. Guiland, *Les chapitres relatifs aux fonctions des dignitaires du traité du Pseudo-Codinos* („Byzantinoslavica”, XIII/1. 1952, p. 235); idem. *Observations sur la liste des dignitaires du Pseudo-Codinos* („Revue des études byzantines”, 1954. p. 58—68).

¹¹⁴ Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 387.

¹¹⁵ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*. p. 98—100; C. Jirecek, *Staat und Gessellschaft im mittelalterl. Serbien*. în „Denkschriften der Wiener Akad. d. Wiss ph., hist. kl.”, t. 56, II, partea I, 1912, p. 1. Despre organizarea cancelariei și logofătul de aici vezi și St. Novaković. *op. cit.*, p. 258—260 și F. Dölger, *Die byzantinische und die mittelalterliche serbische Herrscherkanzlei*, în *Actes du XII Congrès international d'études byzantines, Ohrida, 1961*, t. I, Belgrad, 1963. p. 83—103.

Bizanț¹¹⁶. Vom admite deci pentru logofăt o origine bizantină, venită prin filieră sud-slavă¹¹⁷.

În documentele de limbă slavă logofătul este numit de regulă *ЛОГОФЕТЪ* sau *ЛОГОФЕТЬ*, uneori *СЛОКОПИСАТЕЛИ*¹¹⁸. În unele documente scrise în sec. al XVII-lea, în timpul cit a fost logofăt al doilea învățatul Udriște Năsturel, logofătului i se mai spune și *СЛОВОПОЛОЖНИКЪ*, adică așezător de cuvinte¹¹⁹ sau *СТАРШИНИНЪ ВЕЛИКІИ КНИГОЧІИ*¹²⁰.

În izvoarele alcătuite în limba latină, logofătul este numit uneori cu acest termen de „logofet”¹²¹, alteori cu termenul grecesc de „logotheta”¹²² sau cu numele corupt de „lugofet”¹²³; în alte izvoare se folosește terminologia latină: „secretarius”¹²⁴, „summus secretarius”¹²⁵, „summus cancellarius et secretarius”¹²⁶ sau „supremus cancellarius”¹²⁷. Pentru A.M. del Chiaro, marele logofăt este „gran canceliere”¹²⁸. Uneori se pune semnul echivalenței între logofăt și cancelar, ca într-o relație italiană, unde se spune „logotett o cancelliere”¹²⁹.

În Țara Românească — ca și în Moldova de altfel — dregătorul care avea grija cancelariei domnești a apărut o dată cu înființarea și organizarea acesteia, adică foarte probabil concomitent sau la scurtă vreme după constituirea statului feudal, care avea nevoie de o cancelarie pentru alcătuirea corespondenței¹³⁰. În primele documente interne ce ni s-au păstrat — care au fost redactate cu certitudine de dregătorul ce se va numi apoi logofăt sau sub conducerea sa — acesta nu este amintit printre martorii sfatului. În unele din aceste documente se spune doar că „s-au scris din porunca domnului voievod”¹³¹, cel care primea porunca fiind, fără îndoială, unul din membrii cancelariei domnești, căruia nu i se spune însă numele. Logofătul apare prima oară ca martor al sfatului

¹¹⁶ „Byzantinoslavica”, 1929, p. 225. Vezi și C. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 386.

¹¹⁷ Cu titlu de ipoteză, menționez aci că titlul de logofăt a putut fi adus în Țara Românească de Filos, grec de origine, care a fost printre primii — dacă nu foarte probabil chiar primul — logofăt menționat în documente.

¹¹⁸ Doc. din 8 sept. 1510 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 63).

¹¹⁹ Doc. din: 6 mart. 1628, 13 ian. 1634, 3 aug. 1634, 20 aug. 1646 etc. (Acad. R. S. România, Pecti nr. 76, Arh. St. Buc., m-rea Bistrița LXII/184, m-rea D. Lemn, IV/117, Acad. R. S. România, CCXCIV/5).

¹²⁰ Doc. din 3 aug. 1639 (Arh. St. Buc., *Istorie noi*, XLV/4).

¹²¹ *Hurmuzaki*, I/2, p. 341—342 (1391).

¹²² *Mag. istoric*, V, p. 33.

¹²³ *Hurmuzaki*, XV, p. 8—10 și I. Bogdan, *Relațiile*, p. 326 (1413 și 1460).

¹²⁴ A. Veress, *Documente*, I, p. 272 (1568).

¹²⁵ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 349 (1504).

¹²⁶ *Ibidem*, p. 351—355 (1507).

¹²⁷ A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 216; *Relatio historica*, în *Mag. istoric*, V, p. 33; C. Giurescu, *Material*, II, p. 82. Despre termenul latin cancellarius vezi Du Cange, *Glossarium*, II, sub voce.

¹²⁸ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 60.

¹²⁹ „Arhiva”, III, 1892, p. 704.

¹³⁰ Cf. și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 90.

¹³¹ Doc. din 27 iunie 1387 (D.R.H., B., vol. I, p. 25).

domnesc la <1390—1400>, fiind menționat ultimul dintre boieri ¹³², ceea ce arată că, la această dată, nu ocupa o poziție prea însemnată în sfatul domnesc.

După cum se știe, cancelaria domnească a fost mai bine organizată în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, cînd s-a stabilit formularul actelor de cancelarie. Tot acum încep să fie amintiți la sfîrșitul documentelor cei care le alcătuiau, subalternii marelui logofăt, grămăticii, diecii sau logofeții. Ca urmare a înmulțirii personalului cancelariei domnești, logofătul a început a fi numit primul logofăt ¹³³, spre a se deosebi de ceilalți subalterni ai săi.

Dacă în primele documente în care este amintit ca martor al sfatului domnesc, logofătul apare printre ultimii dregători membri ai sfatului, din a doua jumătate a sec. al XV-lea, el este trecut de regulă printre dregătorii fruntași ai sfatului domnesc, fie al doilea, după marele vornic, cînd lipsește banul, fie uneori chiar prinul, tot în lipsa banului, fie de obicei al treilea, după ban și vornic, poziție pe care și-a păstrat-o pînă în sec. al XVII-lea ¹³⁴ (spre deosebire de Moldova, unde era considerat ca fiind primul mare dregător).

Atribuția sa, după cum o arată numele ce poartă, era aceea de șef al cancelariei domnești, în care calitate îngrijea de redactarea documentelor și păstra sigiliul domnesc, pe care îl aplica pe aceste hrisoave. Întrucît despre modul cum era organizată cancelaria domnească și cum își desfășura activitatea s-a mai scris în istoriografia noastră ¹³⁵, nu vom insista prea mult asupra atribuțiilor marelui logofăt.

Participînd la ședințele sfatului domnesc, marele logofăt sau subalternii săi mai apropiati cunoșteau toate pricinile dezbătute aci și dădeau apoi indicațiile necesare grămăticilor sau diecilor pentru redactarea documentelor în care se consemnau și întăreau hotărîrile luate.

În unele documente din sec. al XV-lea, cel care alcătuia hrisovul menționa, de altfel, că i-a „spus” logofătul ¹³⁶, adică a primit indicații de la logofăt pentru redactarea actului. Începînd din sec. al XVI-lea, în documente apare formula „a învățat” ¹³⁷ cutare logofăt, fie primul, fie al doilea sau unul dintre subalternii mai pricepuți ai acestora. Tot ei erau cei care citeau apoi documentele după redactare, în care caz menționau la sfîrșitul acestora că „a citit” marele logofăt sau al doilea logofăt.

În unele documente din sec. al XVII-lea, printre cei care „învață” cum să se alcătuiască documentele cancelariei domnești se găsesc uneori și alți dregători, care nu făceau parte din personalul cancelariei domnești,

¹³² *Ibidem*, p. 32. Vezi și p. 39 (doc. din 27 dec. 1391).

¹³³ Doc. din 10 sept. 1428 (*ibidem*, p. 117).

¹³⁴ Ca al treilea dregător îl trece și autorul *Relației istorice* (loc. cit.).

¹³⁵ Despre modul cum se alcătuiau documentele de către cancelaria domnească, vezi pe larg D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în vol. II, *Introducere la Doc. priv. ist. Rom.*, p. 32—41 și I. Bogdan, *Introducere la Relațiile Țării Românești cu Brașovul*, Buc., 1905.

¹³⁶ Doc. din 10 sept. 1428 (D.R.H., B., vol. I, p. 117).

¹³⁷ Doc. din 21 iunie 1560, 8 ian. 1569, 25 aprilie 1571 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 127, 303, vol. IV, p. 17, *passim*).

dar care erau mai apropiați de persoana domnului sau cunoșteau mai bine chestiunile la care se referă documentele respective. În zeci de asemenea documente cel care „învață” este marele vornic; majoritatea acestor documente se referă la restituiri de bunuri, restituiri de trepede, întăriri de proprietăți, volnicie de a lua dijmă, scutiri de dări, chemări la judecată, numiri de jurători etc.¹³⁸, cele mai multe din aceste pricini intrând în atribuțiile marelui vornic.

Cînd pricina la care se referea documentul sau porunca privea Oltenia, printre cei care „învață” se afla uneori și marele ban, fie alături de marele logofăt¹³⁹, fie împreună cu marele vornic¹⁴⁰. Alteori, cei care „învățau” la redactarea documentelor erau cei care cercetaseră pricinile respective și care le cunoșteau cel mai bine¹⁴¹.

La cărțile domnești pentru strîngerea jurătorilor, cel care „învață” era cîte o dată marele portar¹⁴², în sarcina căruia cădeau hotărniciiile.

În afară de acești dregători, printre cei care „învață” cum să se redacteze documentele emise de cancelaria domnească găsim mai rar pe marele vistier¹⁴³, marele postelnic¹⁴⁴, marele paharnic¹⁴⁵, clucerul¹⁴⁶ etc.

Documentele întocmite cu „învățătura” unuia din acești dregători erau de obicei citite de marele logofăt sau de logofătul al doilea, care cunoșteau regulile cancelariei. Către sfîrșitul sec. al XVII-lea, în unele cazuri — de pildă la scutirile de dări sau la poruncile de aducere la urmă a unor oameni fugiți de dări — cei care citeau poruncile respective erau marele vistier sau al doilea vistier, care aveau în grije vistieria țării¹⁴⁷.

Aceasta arată că marele logofăt colabora cu ceilalți dregători, care participau și ei la elaborarea poruncilor ce se refereau la problemele ce intrau în atribuțiile lor sau care fuseseră însărcinați de domn să le rezolve. Alteori dregătorii care „învățau” la întocmirea poruncilor erau numiți de domn, poate și pentru a evita aglomerarea tuturor poruncilor pe seama marelui logofăt și a subalternilor săi apropiați.

Tot marele logofăt (în sec. XVI și XVII) și al doilea logofăt (în

¹³⁸ Doc. din : 7 aprilie, 9 iunie, 24 iulie 1624, 17 ian., 15 april., 28 iulie, 4 oct. 1625, 24 iulie 1626, 31 mai 1652, 27 aprilie 1674 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 392, 426, 476, 496, 549, 565, Acad. R. S. România, LXXI/170, Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, LXIII/5 etc.).

¹³⁹ Doc. din 31 iulie 1697 (Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, XVII/7).

¹⁴⁰ Doc. din 5 iulie 1670 (ibidem, XCII/2).

¹⁴¹ Doc. din 16 iunie 1693 și 15 nov. 1698 (Acad. R. S. România, CCCLXXIV/27 și Arh. St. Buc., ep. Buzău, XI/9).

¹⁴² Doc. din 16 și 29 april. 1670, 3 mai 1696, 12 mai 1698 (Acad. R. S. România, XLIV/148, Arh. St. Buc., m-rea Radu Vodă, XXIII/15, ep. Buzău, XLVIII/83 și 92).

¹⁴³ Doc. din 24 nov. 1624, 16 dec. 1628 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 465 și Copie Inst. de istorie „N. Iorga”).

¹⁴⁴ Doc. din 2 iunie 1621, 29 oct. 1622, 18 iulie 1623 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 32, 201, 547).

¹⁴⁵ Doc. din 1 ian. 1650 (Arh. St. Buc., A.N., CII/12).

¹⁴⁶ Doc. din 1 iulie 1625 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 537).

¹⁴⁷ Vezi doc. din : 16 ian. 1696, 8 mart. 1696, 23 oct. 1697, 12 ian. 1699 etc. (Arh. St. Buc., ep. Buzău, LXI—LXII/3 și 4, ep. Argeș, LXIX/quator /68, Muzeul de istorie Buc., nr. 27449, Arh. St. Buc., ms. 724, f. 585).

ec. al XVII-lea) erau ispravnicii obișnuiți ai documentelor, cei însărcinați cu aducerea la îndeplinire a hotărârilor luate de sfatul domnesc ¹⁴⁸.

Trebuind să cunoască bine limba slavonă și formularul documentelor de cancelarie, ca și obiceiurile nescrise ale țării, marii logofeți erau recrutați de regulă dintre boierii știutori de carte, și aceasta după o practică mai îndelungată în slujbe. Datorită faptului că logofeții trebuiau să fie neapărat știutori de carte, în rândurile lor ajungeau și unii dieci care nu făceau parte din marile familii boierești ale țării, dar care cunoșteau bine limba slavă și practicile cancelariei domnești. Numeroși mari logofeți din sec. al XVI-lea au fost la începutul carierei lor politice grămăticii sau dieci și au ajuns logofeți după o îndelungată practică la cancelaria domnească ¹⁴⁹.

Marele logofăt obținea venituri însemnate din redactarea hrisoavelor domnești. Autorul *Relației istorice* ne informează că acesta „are venit de la scrisori și hrisoave, adică de la pecetea domnului; el primește două părți și logofătul al doilea pe a treia” ¹⁵⁰.

După informații mai târzii, din 1726, datorate italianului N. de Porta, marele logofăt realiza din slujbă veniturile cele mai însemnate, mai mari chiar decât banul, motiv pentru care Gheorghe Băleanu fusese făcut din mare ban mare logofăt „fără să se țină seama de ordinea mării, ci de ciștig” (ex Bano Cancellarius factus est, similiter et in alijs, nulla propterea consideratione praecedentiae sed emolumenti habita) ¹⁵¹.

Din documente nu rezultă cu prea multă precizie care era cuantumul sumelor încasate de logofăt la redactarea hrisoavelor. Este foarte probabil că acesta era fixat de domnie după felul actelor, fiind proporțional cu mărimea actelor și cu valoarea bunurilor la care se refereau acestea, așa cum tariful pentru actele emise era stabilit și la alte cancelarii medievale ¹⁵². În orice caz, sumele plătite pentru redactarea actelor și punerea

¹⁴⁸ Vezi mai sus p. 129.

¹⁴⁹ Dintre aceștia amintim pe: Oancea, grămătic între 3 sept. 1491 și 27 mai 1510 și mare logofăt de la 8 sept. 1510 la 8 ian. 1512; Tudor din Drăgoești, diac și grămătic între 13 sept. 1494 și 10 ian. 1511 și mare logofăt de la 11 iulie 1523 la 24 iulie 1524, după ce trecuse prin demnitatea de clucer; Tatu din Strimbele, grămătic de la 7 ian. 1526 la 5 mai 1528, logofăt ispravnic între 23 oct. 1525 și 16 iulie 1538, logofăt al doilea de la 17 oct. 1538 la 23 febr. 1540 și mare logofăt de la 1 sept. 1540 la 28 febr. 1545; Lăudat din Vlădeni, grămătic scriitor de acte de la 23 mai 1568 la <1571 oct.-1572 aug.>, logofăt care „învață” pe altul să scrie actele de la 29 mai 1573 la 10 ian. 1579 și apoi mare logofăt de la 12 aug. 1582 la 15 iulie <1583> etc.). Datele de mai sus le-am luat din fișele alcătuite de mine pentru fiecare mare dregător în parte.

Despre marii logofeți ai Țării Românești vezi și Ion Radu Mircea, *Marii logofeți din Țara Românească, 1392-1505*, Buc., 1941, 26 p. (extras din „Hrisovul”, I, 1941, p. 117-140).

¹⁵⁰ *Mag. istoric*, V, p. 43.

¹⁵¹ C. Giurescu, *Material*, II, p. 82.

¹⁵² Vezi C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 97.

Despre taxele ce se plăteau pentru documentele eliberate de cancelaria regelui maghiar la 1492, și care erau destul de mari (12-200 de dinari), vezi *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 548-550). Aci se prevede și cit încasau membrii cancelariei regale din venitul scrisorilor eliberate „conservatori sigilli, floreni decem per centum; scriptori autem denarii ducenti”. Mai târziu, la 1538, „taxa literarum” era fixată la 50 de dinari pentru protonotar (*ibidem*, II, p. 54): vezi și p. 176, 250, 610, passim, unde se vorbește și de taxele încasate de capitulurile catolice, emițătoare de documente.

peceții erau destul de însemnate. Astfel, dintr-un document din 11 sept. 1577, aflăm că, pentru o bucată de pământ cumpărată cu 230 de aspri și un cal, s-a plătit „pentru cartea de ocină” 50 de aspri¹⁵³; pe un document din 15 mai 1604 se înseamnă: „am dat eu Oprea aspri 120 la pecete”¹⁵⁴, iar la 12 aug. 1654 se restituie 680 de galbeni pentru un sat și 15 galbeni „pentru cheltuiala cărților”¹⁵⁵.

Nu știm sigur cât anume reținea pentru sine marele logofăt din sumele încasate de subalternii săi pentru scrierea actelor¹⁵⁶.

Subalternii marelui logofăt erau al doilea și al treilea logofăt, precum și toți diecii, grămăticii și logofeții mai mărunți ai cancelariei domnești.

Al doilea logofăt, numit în unele documente de la sfârșitul sec. al XV-lea și începutul celui următor și logofăt mic¹⁵⁷, iar în actele latine „vice cancelarius”¹⁵⁸, este unul din primii subalterni ai marilor dregători pe care îi amintesc documentele interne, la 5 iunie 1494¹⁵⁹. Încă din această vreme, el era un dregător destul de însemnat, fiind menționat uneori ca martor al sfatului domnesc și foarte adesea ca ispravnic al poruncilor domnești. El era considerat primul ca importanță dintre dregătorii ai doilea, în sec. al XVII-lea asistând la ședințele sfatului domnesc. În această vreme, el apare foarte des ca martor la diverse vânzări, alături de marii dregători ai țării, fiind trecut uneori înaintea agăi, armașului etc.

La începutul sec. al XVII-lea, au existat câte doi logofeți ai doilea. Astfel, între 13 iunie 1614 și <ian.-aprilie 1619> sînt amintiți în documente Paraschiva și Dumitru Dudescu, ambii purtînd titlul de al doilea logofăt¹⁶⁰, iar într-un document din 22 mai 1630 apar Sima și Bunea Grădișteanu logofeți doi¹⁶¹.

Importanța acestei funcții a crescut în mod deosebit în cele aproape trei decenii cît a fost ocupată de învățatul Udriște Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab (1631—1658)¹⁶². În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, al doilea logofăt devine ispravnicul obișnuit al poruncilor sfatului domnesc; în aceeași vreme, tot el este cel care citește de regulă poruncile și hrisoavele emanate din cancelaria domnească.

După informațiile pe care ni le dă autorul *Relației istorice*, către sfârșitul sec. al XVII-lea, cancelarul sau logofătul al doilea „înfățișează

¹⁵³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. IV, p. 294.

¹⁵⁴ Muzeul de artă R. S. România. Stampe 5.

¹⁵⁵ Arh. St. Buc., ep. Argeș, LXXXIX/9. Vezi și doc. din 20 iulie și 20 august 1648 (idem, Peceți, nr. 63—64).

¹⁵⁶ Pe un doc. din 8 iunie 1628 se înseamnă că s-a dat „cistua de au scris zapisul 60 di bani” (Arh. St. Vilcea, Doc. ist., VI/1).

¹⁵⁷ Pentru echivalența logofăt mic-logofăt al doilea, vezi doc. din 7 și 10 sept. 1508, în care Stan al doilea logofăt în primul document este numit logofăt mic în cel de-al doilea (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 49, 50).

¹⁵⁸ *Hurmuzaki*, XV, p. 235 (1517).

¹⁵⁹ D.R.H., B., vol. I, p. 408.

¹⁶⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 284 și vol. III, p. 287.

¹⁶¹ Sima, Pîrvul și Nicula ai doilea logofeți apar apoi alternativ în documente cu Udriște Năsturel (vezi listele întocmite de autorul acestei lucrări).

¹⁶² Vezi și D. P. Bogdan, *Introducere la Doc. priv. ist. Rom.*, II, p. 111.

domnului scrisorile și hrisoavele și toate actele care trebuiesc iscălite și întărite cu pecete. Citește cele ce sînt de trebuință în divan (publico Senatu). . . Mai introduce la domn pe egumeni sau pe stareții mănăstirilor și el are în grijă pe călugări, este ca un reprezentant al lor”¹⁶³. Din documentele interne nu rezultă însă că logofătul al doilea se ocupa de treburile bisericești în această vreme.

Cît privește pe *logofătul al treilea*, acesta este amintit mult mai rar în documentele din sec. al XVII-lea decît omonimul său din Moldova¹⁶⁴. El ajuta pe al doilea logofăt, fie scriind unele documente¹⁶⁵, fie citindu-le după ce au fost alcătuite¹⁶⁶.

Personalul cancelariei domnești era alcătuit din numeroși dieci și grămăticii, cunoscători ai limbii slave, ca și din alți dieci pentru întocmirea documentelor scrise în diverse limbi. În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu sînt amintiți astfel un grămătic grecesc și un azagiu pentru limba turcă, precum și un pisar „leșăsc-letinesc”¹⁶⁷.

★

Numele sub care e cunoscut marele logofăt moldovean este același cu al logofătului din Țara Românească. În unele documente scrise în limba slavă se întîlnește și titlul de канцларск¹⁶⁸, o formă slavizată a cuvîntului latin cancellarius. Pe lîngă termenul de словоположникъ¹⁶⁹ — utilizat și în Țara Românească — se mai folosește apoi și cuvîntul сповоположителъ¹⁷⁰. În izvoarele latine, logofătul este numit uneori „logoffet”¹⁷¹, alteori „cancellarius” sau „cancelarius”¹⁷².

În primele documente moldovene ce ni s-au păstrat, se arată că domnul a poruncit să se atîrne pecetea sa la actele respective, fără să se precizeze cine anume făcea această operație¹⁷³. De la 28 nov. 1399 începe

¹⁶³ *Mag. istoric*, V, p. 52—53.

Menționez că, în Serbia, logofătul se ocupa și de afacerile bisericești (vezi R. M. Grujić. *Lična vlastelinstva srpskih frkvenih pretstavnikâ u XIV i XV veku*, în „Glasnik skopskog naucinog društva”, XIII, 1934, p. 64—68).

¹⁶⁴ Vezi doc. din 10 nov. 1631, 10 și 30 aug. 1659 etc. (Muzeul de istorie Buc., nr. 27 212 și 27 231 și Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XLII/33).

¹⁶⁵ Relația lui Evlia Celebi („Buletinul Com. istorice”, XVI, p. 267). Autorul *Relației istorice* nu-l amintește.

¹⁶⁶ Vezi doc. din 26 mai 1676 (Arh. St. Buc., m-rea Glavacioc, XXXIV/47).

¹⁶⁷ *Istoria Țării Românești de la oct. 1688 pînă la martie 1717*, p. 8 și 21. Vezi și doc. din 12 ian. 1699, în care este amintit Audrea Wolff „pisar leșesc” (Arh. St. Buc., ins. 705, f. 182 v.).

Despre notarii de limba latină și modul cum se alcătuea corespondența vezi pe larg studiul lui D. Ciurea. *Observații pe marginea documentelor latine românești. Studiu de diplomatică* („Apulum”, II, 1943—1945, p. 215—250).

¹⁶⁸ Hurmuzaki, I/2, p. 867 (1436) și M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare* II, p. 701. Vezi și p. 730, unde se folosește forma канцлар și I. Bogdan, *Album paleografic, moldovenesc*, pl. 77.

¹⁶⁹ *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 77.

¹⁷⁰ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 193 (1502).

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 441 (1499).

¹⁷² *Ibidem*, p. 268 (1459); Hurmuzaki, XV, p. 67 (1468) etc. Vezi și *Codex Bandinus*, p. 313, unde i se spune „logofetus seu cancellarius”.

¹⁷³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 3, 4.

să se dea și numele celui însărcinat cu legarea peceteii domnești ; în documentul amintit se spune „am poruncit slugii noastre, lui Iațco, să lege pecetea”¹⁷⁴. Cu numele de logofăt, cel care atirna pecetea la actele domnești este amintit prima oară la 7 ian. 1403¹⁷⁵, deci ceva mai târziu ca în Țara Românească.

În vremea domniei lui Alexandru cel Bun, importanța logofătului a crescut, o dată cu o mai bună organizare a cancelariei domnești, proces asemănător aceluia petrecut în Țara Românească în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn. În timpul domniei lui Alexandru cel Bun a avut loc foarte probabil și o înmulțire a personalului cancelariei domnești, o dată cu specializarea sa în atribuții. De unde înainte logofătul era cel care scria actele și atirna pecetea, de la 1425 el face doar ultima operație, o dată cu citirea actelor, pe care le scriau grămăticii, subalterni ai săi.

Logofătul moldovean apare rareori printre membrii sfatului domnesc, el fiind amintit de regulă în formula de încheiere a documentelor, ca cel care avea grijă de scrierea lor și de atîrnarea peceteii domnești. În sec. XIV—XV, el era considerat un dregător mai puțin important decît vornicul¹⁷⁶. Din sec. al XVI-lea — probabil după dublarea mării vorniciei — el a devenit cel mai însemnat dregător al Moldovei, fiind considerat „cel dintîi șezător al divanului”¹⁷⁷, „capul tuturor sfaturilor”¹⁷⁸, sau „mai marele tuturor boierilor”¹⁷⁹. În toate zapisele de mărturie pentru vînzări el este trecut primul între mării boieri martori.

După afirmațiile lui Miron Costin, marele logofăt poartă pecetea cea mare a țării, „iscălește privilegiile, de asemenea și decretele divanurilor domnești. Tălmăcește privilegiile care se trimit către dînsul de la divan sau de la scaunul de judecată al domnului”¹⁸⁰.

În această calitate de șef al cancelariei, el „învăța” sau dădea indicații subalternilor săi despre felul cum trebuiau redactate poruncile domnești, formulă întîlnită din sec. al XVI-lea. Cînd marele logofăt era bolnav sau lipsea de la curte, îi ținea locul uneori marele vornic, care „învăța” sau semna documentele, motivînd că o face pentru că marele logofăt a fost bolnav¹⁸¹ sau „netămplîndu-se vel logofăt”¹⁸².

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 7.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 14.

¹⁷⁶ Vezi pe larg discuția la C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 85—87 și G. Ghibănescu, *Surete*, II, p. 44.

¹⁷⁷ Doc. din 6 iulie 1662 (Acad. R. S. România, Peceți 259).

¹⁷⁸ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 77. Cf. și informația dată de Belsius, la 1562, care spune că „la ei [la moldoveni] arc niare trecere logofătul” (*Hurmuzaki*, II/1, p. 425).

¹⁷⁹ Relația lui Evlia Celebi („Bul. Com. istorice”, XII, p. 52). Vezi și însemnarea din 1665, conform căreia Dabița vodă „l-a pus mai sus decît toți boierii” pe Nicolae Buhuș, făcîndu-l mare logofăt (P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Acad. R.P.R.*, Buc., 1959, p. 371).

¹⁸⁰ M. Costin, *Opere*, p. 238 și 387. Vezi și relația lui De la Croix, care afirmă că marele cancelar transmite poruncile domnului, citește arzurile în zilele de divan și alcătuieste hotărîrile (Fr. Babinger, *O relațiune neobservată*, p. 190).

¹⁸¹ Doc. din 13 dec. 1609 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., v. ca. XVII, vol. II, p. 270).

¹⁸² Doc. din 6 mart. 1676 (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 29).

Ca și în Țara Românească, în afară de marele logofăt, puteau să „învețe” la întocmirea documentelor și alți boieri. În documentele din a doua jumătate a sec. al XVI-lea și din primele decenii ale celui următor se spune destul de des că la redactarea lor au „învățat” marele vornic¹⁸³, hatmanul (indeosebi la poruncile referitoare la țigani)¹⁸⁴ sau marii boieri¹⁸⁵. Alteori cei care „învață” la redactarea actelor cancelariei domnești sînt boierii care cunoșteau cel mai bine problemele ce formau obiectul acestor acte. De pildă, la 7 iulie 1600, cînd Mihai Viteazul întărește mănăstirii Sf. Sava din Iași niște case dăruite de Constantin spătarul, cel care „învață” este chiar donatorul¹⁸⁶. În loc să mai relateze marelui logofăt întreaga problemă, boierul a fost pus el singur să „învețe” pe subalternii acestuia cum să compună actul.

Menționăm că, la începutul sec. al XVII-lea, se întîlnesc numeroase porunci domnești cu conținut asemănător, la care cei care „învață” sînt însă dregători diferiți. De pildă, la 16 aprilie și 18 iunie 1604 se trimit două porunci către doi boieri să ia primul cinci și al doilea doi boi de la unii care pierduseră niște procese și să-i dea acelor care le cîștigaseră; la prima „învață” marele logofăt, la cea de a doua marele vornic¹⁸⁷; la 31 oct. și 24 dec. 1606, pentru două întăriri de locuri de casă cu dughene în Iași, „învață” marele postelnic la prima și marele logofăt la cea de a doua¹⁸⁸; însfîrșit, la 28 nov. 1607 și 11 mai 1608, pentru gloabele din satele mănăstirii Galata „învață” marele logofăt în prima și marele vornic în cea de a doua¹⁸⁹.

Dacă la elaborarea poruncilor domnești la care lipsește mărturia membrilor sfatului puteau să colaboreze și alți dregători — fie cei care cunoșteau mai bine problemele la care acestea se refereau, fie cei în a căror atribuție intrau aceste probleme (ca poruncile privind țigani, în care „învață” hatmanul), fie, în sfîrșit, cei care erau însărcinați de domn sau de sfatul său — emiterea hrisoavelor se făcea prin intermediul marelui logofăt. Într-un document din 24 mai 1702 se spune că „scrisoarea” fără pecete domnească, fără iscălitură domnească, iscălitură de mare logo-

¹⁸³ Doc. din : 2 dec. 1598, 4 febr. 1599, 3 april. 1603, 7 ian., 7 febr., 22 mart., 11 mai, 15 iunie, 19 sept. 1608, 27 iulie 1609 etc. (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVI, vol. IV, p. 240, 244, veac. XVII, vol. II, p. 146, 149, 154, 159, 179, 232*). Tot marele vornic „învața” și atunci cînd beneficiarul documentului era merele logofăt (Vezi doc. din 28 febr. 1644 și 17 nov. 1645, Arh. St. Buc., ep. Huși, XIX/5 și Spiridonia-Iași, X/3).

¹⁸⁴ Vezi doc. din : 10 iunie 1587, 31 ian. 1588, 25 martie și 21 iulie 1590, 15 martie 1592, 12 mai 1594, 13 iunie 1599, 30 ian. 1604, 20 ian. 1607 etc. (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVI, vol. III, p. 362, 376, 454, 463, vol. IV, p. 49, 108, 260; veac. XVII, vol. I, p. 175, vol. II, p. 81*).

¹⁸⁵ Doc. din : 6 mart. 1582, 11 sept. 1583, 19 sept. 1585, 3 ian., 7 ian., 15 febr., 3 iunie 1608 etc. (*ibidem, veac. XVI, vol. III, p. 185, 231, 292; veac. XVII, vol. II, p. 140, 142, 146, 155*).

¹⁸⁶ Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava, CIII/1.

¹⁸⁷ *Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVII, vol. I, p. 139 și 161.*

¹⁸⁸ *Ibidem, vol. II, p. 71 și 78.*

¹⁸⁹ *Ibidem, p. 134 și 154.*

făt sau de alți boieri „cum iaste obiceiul țării... nu iaste de nici o credință”¹⁹⁰.

În calitatea sa de conducător al cancelariei domnești, marele logofăt avea posibilitatea să facă și unele acte „pre strîmbătate” sau cu înșelăciune, prin care pune a mîna pe ocine străine. Dintr-un document din 1634 aflăm astfel că Ștefan Dumitrașco, cînd a ajuns mare logofăt, „și-a făcut dires” pe o jumătate din satul Tăutești, „învăluind” și partea lui Eremia Băseanu, iar la 20 aug. 1646 Vasile Lupu anulează un act făcut de Toderășco mare logofăt „fără de știrea noastră, pre strîmbătate”¹⁹¹. Din această pricină, domnii nu aveau încredere uneori în ispisoacele emise de cancelaria domnească. De pildă, la 3 sept. 1638, Vasile Lupu arată că nu a avut încredere într-un ispisoc de întărire de la Gaspar voievod, deoarece nu se prezentase zapisul de cumpărare¹⁹².

La atribuția de a conduce cancelaria domnească și de a rezolva problemele legate de aceasta, care a fost sarcina primă și cea mai de seamă a logofătului moldovean, s-au mai adăugat cu timpul și altele, care au făcut să crească importanța acestei dregătorii mai mult decît în Țara Românească. Interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche nici nu mai amintește de prima atribuție a marelui logofăt; pentru el, acesta era „giudecătoriu și alesătoriu de ocine, ispravnic pre o frunte de oameni de țară ce sînt curteni și giudecătoriu tuturor, cine-s cu strîmbătăți în țară și luător de seamă tuturor, ispravnic celor ce sînt la curtea domnească”¹⁹³.

Dintre atribuțiile marelui logofăt, Miron Costin amintește și el pe acelea de conducător al curtenilor, judecător în pricinile privind bunurile nobiliare ereditare și dregător însărcinat cu hotărnicile¹⁹⁴. La acestea Dimitrie Cantemir adaugă și alte două: el ne informează că marele logofăt hotăra în privința clăcii și că tot el, în calitatea sa de cel mai important dregător al sfatului domnesc, „face cunoscut dregătorilor problemele asupra cărora trebuie să se discute și, după ce ascultă pe fiecare, aduce la cunoștință domnului hotărîrea luată. Propunerile boierilor prin el se fac domnului. De aceea e numit logotheta (purtător de cuvînt)”¹⁹⁵.

În vremea lui Dimitrie Cantemir marele logofăt avea și dreptul

¹⁹⁰ „Arhiva”, I. 1889—1890, p. 116. Cf. și G. Ghibănescu (*Surete*, II, p. 41), care spune: „Încălțitura lui [a marelui logofăt] în josul actului dădea valoarea legală diresului, pentru a face credință în judecată”.

Obiceiul ca protonotarul să semneze toate hotărîrile — în special cele judecătorești — exista și în alte state feudale, de pildă în regatul maghiar (vezi *Corpus Juris Hungarici*, I. p. 648).

¹⁹¹ G. Ghibănescu. *Surete*, III. p. 307 și Acad. R. S. România, XXXII/66.

¹⁹² Acad. R. S. România, CDLXXX/7.

¹⁹³ Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 76.

¹⁹⁴ M. Costin, *Opere*, p. 238 și 387. Cf. și *Cronica Ghiculeștilor*, p. 73, unde se spune că pricinile moșiilor „le cerceta marele logofăt, după vechiul obicei al țării”.

Vezi și numeroasele cărți de judecată date de marele logofăt pentru stăpîniri de ocine: 15 oct. 1610, 30 oct. < 1610—1613 >, 1 nov. < 1616 >, 13 martie < 1617 >, 12 mai < 1619 >, 15 febr. < 1631—1634 > etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II. p. 328, 330, vol. IV, p. 59—60, 116—117, 344, Spiridonia-Iași. XXXVI/7).

¹⁹⁵ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 77—78.

să controleze modul cum făceau judecata diverși alți dregători (afară de marii boieri din starea I-a care cercetau o pricină în divan comunicau apoi rezultatul marelui logofăt, care controla dacă judecata era bine făcută; în cazul în care era de acord, semna hotărîrea „care nu se mai poate schimba apoi”; dacă constata că boierul nu a judecat bine, rupea scrisoarea acestuia și-l trimitea pe jeluitoar la divan. Dimitrie Cantemir precizează că marele logofăt putea face aceasta numai la curtea domnească, nu și în restul țării¹⁹⁶.

Dintre toate aceste atribuții documentele ne dau foarte multe informații despre aceea privind hotărnicile (atribuție care, în Țara Românească, se afla în grija marelui portar). În numeroase acte din sec. al XVII-lea, îndeosebi în vremea domniei lui Vasile Lupu, se arată că marele logofăt își trimitea oamenii sau „feciorii” săi ca reprezentanți la hotărnicii. Cei trimiși în astfel de misiuni raportau marelui logofăt rezultatele, numindu-l „părinte”¹⁹⁷.

În alte documente, hotărnicii spun că „dumnealui logofătul socotit-au și ne-au ales pre noi și ne-au mînat” cu cartea domnului să facă o hotărnicie¹⁹⁸. Tot marele logofăt trimitea uneori slugile sale să ducă sau să aducă cărțile domnești referitoare la hotărnicii¹⁹⁹. Cînd un alt mare dregător trimitea boieri care cercetau pricinile de hotar aceștia raportau marelui logofăt²⁰⁰.

Ca și în țara Românească, *veniturile marelui logofăt moldovean* constau în primul rînd din taxele percepute la scrierea hrisoavelor domnești. Aceste taxe erau destul de mari, documentele din sec. XVI—XVII amintind de sume de 2, 3 și 5 galbeni date pentru ispisoaace²⁰¹, 25 de lei pentru un act de vînzare în valoare de 80 de lei²⁰² sau de 3 zloți și un bou pentru un document de confirmare a unor bunuri în valoare de 80 de zloți²⁰³.

În afară de marele logofăt, erau plătiți și diecii care scriau documentele²⁰⁴. Într-o însemnare de cheltuieli, nedatată, scrisă însă în sec. al

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 105.

¹⁹⁷ Doc. din 31 mai < 1632 >, 14 sept. 1635, 23 nov. 1638 etc. (Spiridonia-Iași, I/28, Arh. St. Iași, CDXXIII/27, Acad. R. S. România, LXXXIX/73).

¹⁹⁸ Doc. din < 1644—1645 > (Arh. St. Buc., m-rea Neamț, XXXVII/16).

¹⁹⁹ Doc. din < 1639, după 20 aprilie >, 20 febr. 1642 (*idem*, m-rea Bisericiani, XV/24, m-rea Neamț, CIV/1).

²⁰⁰ Doc. din 24 iulie 1692 (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, IV/1, p. 223—225).

²⁰¹ Doc. din 1618—1619 și 8 dec. 1633 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. IV, p. 317, Acad. R. S. România, LXXII/33 și N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 12—13).

²⁰² Doc. din 28 febr. 1644 („Arhiva”, I, p. 403).

²⁰³ Doc. din 30 aprilie 1555 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. II, p. 86). Vezi și doc. din 12 iulie 1642 și 1 mai 1648, unde se arată că pentru întocmirea unor zapise se plățiseră doi și respectiv 1 leu (Acad. R. S. România, LXIX/137 și G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 52).

²⁰⁴ Vezi doc. din 27 nov. 1662, un uric scris de Apostol Tecuceanu uricar pentru m-rea Hlineca, unde se spune că acesta „nici un ban n-au vrut să ia, ce s-au scris la svențili pomenci, și la Rumele și aicea la Hlineca” (Muzeul Româno-rus). Așa se și explică faptul că acești dieci dispuneau de sume însemnate de bani. În anii 1602—1604, Eremia Băseanu uricar a cumpărat ocine în 5 sate, în valoare de 370 de ughi (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. I, p. 45, 64, 127, 139, 154).

XVII-lea, se spune că se plătiseră trei ughi „logofătului celui mare, pe zăpisi” și un ughi diacului, „de scris”²⁰⁵. Nu știm însă dacă din sumele încasate diecii cancelariei dădeau o parte și marelui logofăt, cum pare probabil.

Marele logofăt încasa apoi gloabă (amendă) de la cei care prezentau zăpise mincinoase²⁰⁶ și tot el trimitea oamenii săi să ia gloabă de la cei care nu se prezentau la termen la judecată²⁰⁷.

O sursă importantă de venituri a marelui logofăt erau hotărnicile. Într-un document din 18 nov. 1642 se arată că proprietarii unui loc „au cheltuit la dumnealui logofătul cel mare pentru stâlpiri”²⁰⁸. Mai târziu, acest venit era de un galben pentru fiecare piatră de hotar²⁰⁹. Este foarte probabil că marele logofăt primea o parte din veniturile realizate de „feciorii” sau reprezentanții săi la hotărnicii. Dintr-un alt document, din <circa 1660>, aflăm că un om al logofătului primise un cal pentru o hotărnicie făcută la Tazlău²¹⁰.

În calitatea sa de dregător însărcinat cu întocmirea hotărnicilor, în sec. al XVII-lea, marele logofăt, încasa apoi hatalm de la cei care mutau fără voie pietrele de hotar, după cum rezultă dintr-un document din 15 august 1689, în care se spune că acest hatalm se dădea „după obicei la dumnealui logofătul cel mari”²¹¹.

După informațiile furnizate de Dimitrie Cantemir, marele logofăt al Moldovei ar fi avut până la 1484 administrarea Cetății Albe, iar după aceea i s-a dat ca venit dijma din ținutul Cernăuți²¹². Întrucât Cetatea Albă era condusă de pîrcălăbi — care erau dregători importanți ai sfatului domnesc și care nu depindeau de marele logofăt²¹³ — afirmația lui Dimitrie Cantemir nu poate fi crezută.

În afară de aceste venituri considerate „legale” în timpul orînduirii feudale, ca și alți dregători marele logofăt obținea și unele ciștiguri ilicite,

²⁰⁵ Acad. R. S. România, MCLXXI/29.

În a doua donnie a sa în Moldova, Constantin Mavrocordat a fixat taxa ce urma să o încaseze diecii la cite două parale de „răvaș” (M. Kogălniceanu, *Croniclele României*, III, p. 183).

²⁰⁶ Doc. din 29 iunie 1694 (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, IV/2, p. 94).

²⁰⁷ Vezi doc. din 6 dec. 1632, unde se arată că „au triimis cinstitul boeriu domniei mele, dumnealui logofătul cel mare, de i-au luat și boii lui Bilavaș și tot n-au venit” la judecată, unde fusese așteptat două luni peste termenul fixat (Acad. R. S. România, LI/136). Vezi și doc. din 11 dec. 1652 (Arh. St. Iași, CCXVII/4).

²⁰⁸ Arh. St. Iași, CDVIII/8 și G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 123. Vezi și un zăpisi din 20 oct. 1631, pe care se înseamnă: „Socotitu-s-au și cheltuiala ce s-au făcut pînă a să scoate acea bucată de loc”; se dăduseră 4 ughi marelui logofăt și două berbențe lui Focca ular hotarnic (Arh. St. Buc., m-rea Adam, IX/1).

²⁰⁹ T. Bălan, *Documente bucovinene*, V, p. 14 (doc. din 1754).

²¹⁰ Biblioteca Centrală de Stat, XI/31.

²¹¹ Arh. St. Iași, CDIX/55. Vezi și doc. din 3 oct. 1655 (Arh. St. Buc., ep. Roman, IV/20).

²¹² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78. Vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 344, unde se arată că la 1742 marele logofăt avea venitul solăritului din ținutul Cernăuți. Vezi și *ibidem*, V, p. 158—159, unde se spune că, la 1755, marele logofăt avea 500 de lei venit din starostia Cernăuților.

²¹³ Vezi mai jos p. 205—206.

avînd puterea să facă diverse favoruri unor locuitori. Astfel, dintr-un document nedatat aflăm că un locuitor solicita marelui logofăt să-i rezolve două „strîmbătăți” pe care le avea, pentru care nu îndrăznea să vină la divan. Una din acestea putea fi rezolvată „și fără știrea mării sale” (a domnului). Pentru „osteneala” pe care și-o dădea marele logofăt, locuitorul îi promite o moșie cu zapis în regulă ²¹⁴.

Subalternii marelui logofăt erau — ca și în Țara Românească — *al doilea și al treilea logofăt*, precum și toți diecii, grămăticii, pisarii și uricarii cancelariei domnești, a cărei organizare a fost studiată pe larg de N. Grămadă ²¹⁵.

Este greu de stabilit cînd anume a apărut *al doilea logofăt*. Ca și în Țara Românească, apariția sa este fără îndoială urmarea firească a dezvoltării activității cancelariei domnești ²¹⁶. Încă din vremea domniei lui Alexandru cel Bun, existau mai mulți grămăticii la cancelaria domnească; unii dintre aceștia, avînd un rol mai important, apar chiar ca martori ai sfatului domnesc ²¹⁷. La 27 oct. 1452 sînt amintiți cinci pisari, iar la 15 iunie 1456 șase plus „ceilalți toți” ²¹⁸. Dintre acești pisari, unii vor fi îndeplinit încă din această vreme atribuția de *al doilea logofăt* ²¹⁹. La această presupunere ne îndreptățește și faptul că *al doilea logofăt* este numit uneori, în sec. al XVI-lea, și *al doilea pisar* ²²⁰.

Primul dregător purtînd titlul de „subcancelar” (подканцелярю)

²¹⁴ Biblioteca Centrală de Stat, I/118. Vezi și un doc. de la începutul sec. XVII, unde se spune că s-a dat marelui logofăt „pentru această nevoie” un cal de 20 de taleri” și o iapă logofătului, fiindcă au făcut ispisoaice de martorie” (N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 48).

²¹⁵ N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat* („Codrul Cosminului”, IX, 1935, p. 129—231 și extras); idem, *Stabilirea cancelariei domnești în Moldova* (ibidem, VIII, 1933—1934, p. 397).

²¹⁶ Cf. și Gh. Ghibănescu, *Surete*, II, p. 43—44.

²¹⁷ Doc. din 6 mart. 1443 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 186).

²¹⁸ *Ibidem*, p. 252—253 și *Hurmuzaki*, II/2, p. 669—670.

²¹⁹ La 1 mai și 7 mai 1443, cel căruia i se poruncește să scrie și să atirne pecetea domnească la două documente este Mihū sau Mihail pisar, iar cel care le scrie este un grămătic (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 188—189). Cum în această vreme logofăt era Sima sau Simon, Mihū va fi fost desigur unul din subalternii săi cei mai apropiați, care va fi numit el însuși logofăt peste cîteva luni, la 23 nov. 1443 (*ibidem*, p. 202).

Menționăm că, la începutul sec. al XV-lea, pisarii ocupau o poziție asemănătoare cu a logofeților. Astfel, Iațco pisar apare printre marii boieri moldoveni care prestează omagiu regelui polon, alături de domnul țării, la 1 aug. 1404 (M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 625). Acest Iațco este cel căruia domnul îi poruncește la 1400 să lege pecetea la două documente, fără să-i indice titlul (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 11—12). El era deci logofăt. Tot astfel, lui Neagoe logofătul — amintit cu acest titlu la 15 iunie 1433 (*ibidem*, p. 102) — i se spune pisar în omagiul prestat regelui Poloniei la 4 iunie 1433 (M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 651). Între cei doi termeni, de pisar și logofăt, nu exista deci o deosebire netă în prima jumătate a sec. al XV-lea, cînd ei au uneori aceeași accepțiune.

²²⁰ Vezi doc. din 17 febr. 1502 și febr. 1505, în care lui Toader „pisarul nostru” i se spune și *al doilea logofăt* (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. I, p. 8—9, 43) și doc. din 17 mai 1575, unde Toma Berheci *al doilea logofăt* este numit *al doilea pisar* (*ibidem*, vol. III, p. 51). Vezi, de asemenea, și doc. din 30 aprilie 1537 și 18 mart. 1546, în care Toader Baloș este numit logofăt în primă și pisar în *al doilea* (*ibidem*, vol. I, p. 390, 417).

este pomenit la 13 martie 1458 ²²¹ și el nu este altul decât unul din pisarii existenți la 1452 și 1456.

Al doilea logofăt a fost unul din dregătorii însemnați ai țării, documentele amintindu-l totdeauna printre marii boieri. În vremea lui Dimitrie Cantemir, el era considerat al 11-lea boier din starea I-a, fiind trecut după marele armaș și înaintea marelui ușar, agăi etc. ²²²

El era primul locțiitor al marelui logofăt, în care calitate semna unele documentele în locul acestuia sau hotărnicia moșiile ²²³. Numeroase documente din sec. al XVII-lea sînt semnate de al doilea logofăt, care arăta uneori că o face „în lipsa panului... mare logofăt de la curte, fiind în țara leșască” ²²⁴ sau „fiind marele logofăt bolnav și nefiind aici” ²²⁵.

În alte documente se spune că al doilea logofăt era trimis să facă hotărnicii, ținînd locul marelui logofăt ²²⁶, sau că trimețea „feciorii” săi să facă hotărnicile ²²⁷.

Cît privește pe *al treilea logofăt*, acesta exista la mijlocul sec. al XVI-lea ²²⁸, fiind amintit în documentele interne în a doua jumătate a acestui secol ²²⁹. Acest dregător ocupa — ca și cel de al doilea logofăt — o poziție socială foarte bună. El apare foarte adesea ca martor între ceilalți mari boieri ai țării, care-l numesc „fratele nostru” ²³⁰ — așa cum își spun între ei — sau „frate și prieten” ²³¹.

Între ai treilea logofeți ai sec. al XVII-lea întîlnim la începutul carierii lor politice unii mari boieri care au jucat apoi un rol însemnat în istoria

²²¹ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 262. La 1502 i se spune vtorii slo: vopolojiteli (*ibidem*, II, p. 193).

²²² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81. Interpolatorul lui Grigore Ureche îl așează primul între boieri al doilea (Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 77).

²²³ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81 și Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 77, unde i se spune „hotărțtoriu de ocine în toată țara”.

²²⁴ Doc. din 23 iunie 1628, 2 aug. 1628, 12 ian. 1629 (Arh. St. Buc., m-rea Bogdana, XIX/1, m-rea Bisericiani, XII/23-24, Spiridonia-Iași, XXX/146). Vezi și doc. din 24 sept. 1619 — 12 aprilie 1620, timp în care marele logofăt Gheanghea era la Țarigrad (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. IV, p. 402, 405, 408, 412, 417, 426, 429, 430, 433, 441).

²²⁵ Doc. din 22 sept. 1630 (Arh. St. Iași, CDLVIII/35).

²²⁶ Doc. din: 10 aug. 1632, 1 aug. 1634, 3 iunie 1641, 6 april. 1646, 18 aug. 1700 etc. (Arh. St. Iași, CDXXVII/56, Acad. R. S. România, DIV/7, CXL/189, LXXVII/6, „T. Codrescu”, III, 1934, p. 150).

²²⁷ Doc. din 13 april. 1673 (G. Ghibănescu, *Surete*, XIII, p. 8).

În această calitate, la 23 nov. 1755, i se dă ca venit cite „un galben de piatră la hotărîtul moșiilor”, care înainte constituise venitul marelui logofăt (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 159 și Acad. R. S. România, XXXVII/1).

²²⁸ *Cronicle slavo-române*, ed. cit., p. 186. Un „treti slovopolodinic” este amintit la 1553, într-o notă pe un tetraevanghelier slavon dăruit m-rii Neamț (Ep. Melchisedec, *Catalogul manuscriselor din m-rea Neamțului*, „Rev. pt. ist., arh. și fil.”, III, 1884, p. 141).

²²⁹ Doc. din 1576, 1580 și 4 aug. 1583 (G. Ghibănescu *Surete*, XXIV, p. 180-181, XIX, p. 220 și *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 225).

²³⁰ Doc. din 25 și 30 ian. 1636, 8 mai 1640 etc. (Acad. R. S. România, LXXXIV/67, CCCXXXV/2, DCLI/6).

²³¹ Doc. din 23 aug. 1631 (Arh. St. Buc., m-rea Bisericiani, XV/7).

Moldovei ca : Grigore Ureche, Dumitru Buhuș, Pătrașco Ciogolea, Gheorghe Ștefan, Nicolae Buhuș, Nicolae Costin etc. ²³² În vremea lui Dimitrie Cantemir, logofătul al treilea era considerat ca fiind al 15-lea dregător din starea I, fiind trecut după agă și postelnicul al doilea ²³³.

În sec. al XVII-lea, al treilea logofăt avea un rol deosebit de important în organizarea cancelariei domnești, aceasta datorită, fără îndoială, și faptului că marele logofăt și al doilea primiseră între timp și alte sarcini în afara cancelariei domnești (în special hotărnicile).

Interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche are multe cuvinte bune despre acest dregător, care trebuia să fie „cârtulari, scriitoriu bun, dvorbitoriu totdeauna lângă domn, credincios la toate tainele domnului și cărți, ori den țară, ori de la prieteni, de unde ar veni, toate în mâna lui mărgu și cu învățătura domnului de la dînsul iese răspunsurile și pecetea țării în mâna lui. Și orice giudețe și îndreptări se fac oamenilor, fără pecetea domnului nu poate hi, care-i în mâna logofătului al treilea” ²³⁴.

Dimitrie Cantemir adaugă la aceste atribuții și pe acelea că logofătul al treilea „pune sigiliul cel mic pe scrisorile particulare ale domnului”, se ocupă de pricinile bisericesti și îngrijește de respectarea ceremonialului de curte cînd vin soli străini. El purta pecetea pe care o pune pe documentele semnate de marele logofăt ²³⁵. Tot el citea domnului și jălbile primite de la locuitori prin intermediul spătarului al treilea și însemna pe ele hotărîrea domnului ²³⁶.

Din documente rezultă că logofătul al treilea ținea locul marelui logofăt și al celui de-al doilea cînd aceștia lipseau ²³⁷.

c. Vornicul

Numele acestei dregătorii constituie o problemă controversată, unii istorici (D. Onciul, N. Iorga), considerîndu-l, pe nedrept, de origine bizantină, în timp ce Al. Xenopol socotea cuvîntul de vornic ca fiind împrumutat de la slavo-bulgari ²³⁸. După părerea lui C.C. Giurescu, termenul —nu

²³² Cf. și N. Iorga, *Doc. familiei Callimachi*, I, p. XLI, unde se afirmă că „mulți cari au terminat în ca mai apropiată vecinătate a tronului începură prin a treia logofeție, ca prag al mării lor”.

²³³ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

²³⁴ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 77. Cf. pentru ultima afirmație și o relație franceză de la începutul sec. al XVIII-lea, unde se afirmă că „le troisieme chancelier... est aussi garde des sceaux” („Rev. hist. du sud-est européen”, VI, 1929, p. 62).

²³⁵ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81—82. După părerea lui Miron Costin, însă, pecetea cea mare se găsea la marele logofăt.

²³⁶ *Ibidem*, p. 104.

²³⁷ Pe un document din 28 oct. 1628 se spune că, „în lipsa de la curte a milostivirii sale pan Dumitrașco mare logofăt și a logofătului al doilea, eu, Evstratie logofăt al treilea, am iscălit” („T. Codrescu”, I, 1933, p. 116 și Biblioteca Centrală de Stat, XX/32).

²³⁸ Vezi C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 75.

dregătoria — de vornic a fost împrumutat probabil de la sîrbo-croați, ²³⁹ dar atribuțiile sale sînt asemănătoare cu ale dregătorilor maghiari numiți palatinus și iudex curiae, titluri atribuite de altfel vornicului de la noi în documentele latine ²⁴⁰.

În recenzia făcută celor două lucrări ale lui C. C. Giurescu despre dregători, M. Lascaris și-a exprimat o altă opinie, care trebuie luată în considerație, și anume că termenul de vornic sau dvornic nu este împrumutat de la sîrbi, ci este traducerea în limba slavonă, limba oficială a cancelariei și statului, a lui palatinus, ale cărui atribuții la îndeplinea ²⁴¹. Această părere ni se pare cea mai îndreptățită, întrucît la popoarele slave din jurul nostru, care ne-ar fi putut influența, nu a existat dregătoria de vornic ²⁴².

Numele acestui dregător este incontestabil de origine slavă, el derivînd de la cuvîntul Двор = curte. În documentele scrise în limba slavă el este numit de regulă Дворникъ. În cîteva documente slave scrise în sec. al XVII-lea, îndeosebi în vremea învățatului logofăt Udriște Năsturel, termenul de vornic este înlocuit cu acela de „marele judecător al curții” (Великiн Дворномъ сѣдiю) ²⁴³, ceea ce precizează atribuțiile sale.

În izvoarele alcătuite în limba latină, vornicul este numit „iudex et palatinus curie nostre” ²⁴⁴, „palatinus” ²⁴⁵, „dvornic transalpiniensi sive iudice” ²⁴⁶, „provisor curiae”, ²⁴⁷ „iudex curiae” ²⁴⁸ „iudex generalis” ²⁴⁹ sau „supremus iudex” ²⁵⁰. Pentru Anton Maria del Chiaro, vornicul este „supremo giudice” ²⁵¹. Toate aceste denumiri dovedesc că principalele atribuții ale vornicului erau judecătorești.

În Țara Românească vornicul este primul dregător amintit în documente, la 4 sept. 1389 ²⁵². Avînd o curte domnească, domnul trebuia să aibă și un vornic mai marele acestei curți. După aceea vornicul apare de regulă

²³⁹ La sîrbi au existat doi dregători care au îndeplinit funcțiile vornicului, dar care nu au purtat numele acestuia : dvorodrzice, care era administratorul curții și, mai tîrziu, sudija dvorski (judecător al curții), care avea atribuția lui iudex curiae din regatul maghiar (J. Jirecek, *La civilisation serbe au moyen age*, p. 9—10; idem, *Geschichte der Serben*, II, p. 11 și St. Novaković, *op. cit.*, p. 265).

²⁴⁰ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 68, 76—77. În lucrarea sa *Vornicia moldovenească pînă la 1504*, Iași, 1930, p. 4, G. Duzinchievici a mers și mai departe, afirmînd că muntenii și moldovenii „au luat vornicia din organizația medievală ungurească”. O părere asemănătoare și-a exprimat și T. Bălan, după care originea dregătoriei este necunoscută, dar termenul de vornic „va fi intrat în Moldova în același timp din două părți, din Polonia și din Ungaria” (*Vornicia în Moldova*, p. 22).

²⁴¹ „Byzantinoslavica”, 1929, p. 225.

²⁴² Vezi pe larg discuția despre origine la T. Bălan, *op. cit.*, p. 11—22.

²⁴³ Doc. din 6 mart. 1628 și 3 aug. 1639 (Acad. R. S. România, Pечеți 76 și Arh. St. Buc., Istorice noi, XLV/4).

²⁴⁴ *Hurmuzaki*, XV, p. 8—10 (1391).

²⁴⁵ *Ibidem*, p. 53—54 și 73 (1460 și 1469).

²⁴⁶ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 213—214 (1511).

²⁴⁷ *Ibidem*, p. 354—355 (1507).

²⁴⁸ *Relatio historica (Mag. istoric*, V, p. 43).

²⁴⁹ *Hurmuzaki*, XII, p. 359 (1598).

²⁵⁰ C. Giurescu, *Material*, II, p. 82 (1726).

²⁵¹ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 60.

²⁵² D.R.H., B., vol. I, p. 30.

în sfatul domnesc, fie ca primul dregător al sfatului, fie ca al doilea, după ban. În lipsa acestuia din sfatul domnesc, marele vornic era de regulă primul dregător din lista sfatului.

Spre deosebire de Moldova, unde dregătoria de mare vornic s-a dublat în sec. al XVI-lea, în Țara Românească a existat în mod obișnuit un singur mare vornic. Numai în vremea domniilor lui Mihai Radu (Mihnea al III-lea) și Șerban Cantacuzino, în anii 1658—1659 și 1680, funcția de mare vornic a fost dublată, după modelul moldovean, în această vreme existând un vornic de țara de sus și unul de țara de jos ²⁵³.

Atribuțiile marelui vornic erau prin excelență judecătorești, el având drept de judecată în întreaga țară, cu excepția Olteniei, unde judecător era marele ban ²⁵⁴. El îndeplinea deci — așa cum a arătat C. C. Giurescu-rolul palatinului din regatul feudal maghiar și al lui judex curiae, locțiitorul său la curtea regală ²⁵⁵. Asemănarea dintre palatin și vornic a fost remarcată de altfel chiar de contemporani. Într-o relație din sec. al XVI-lea, se spune că vornicul (udvornik) din Țara Românească era considerat de locuitori „ca un fel de palatin” ²⁵⁶.

Este foarte probabil că, în sec. al XIV-lea și în prima jumătate a sec. al XV-lea, când autoritatea domnească era mărginită de privilegiile de imunitate ale marelui boierini și ale mănăstirilor, marele vornic să nu fi avut drept de judecată decât la curtea domnească (de la care își trage și numele), în satele și ocoalele domnești și în pricinile ivite între locuitorii țării și streini.

În a doua jumătate a sec. al XV-lea, pe măsura întăririi autorității domnești și a îngrădirii inunității feudale, marele vornic și-a extins jurisdicția asupra unui teritoriu mai larg. Procesul acesta este, de altfel, asemănător cu acela petrecut și în alte state medievale, unde autoritatea dregătorilor curții regale s-a extins treptat și asupra țării, odată cu întărirea autorității centrale. Documentul din 23 mart. 1482 este o dovadă în acest sens. În acest document, prin care se dăruiau mănăstirii Snagov gloabele și dușegubinele din satele sale, se interzicea călugărilor „să prade” singuri satele, fiind obligați să meargă la marele vornic și acesta să trimită „o slugă domnească și alta vornicească, ca să prade ei și să ducă <gloaba> la mănăstire” ²⁵⁷. Deși gloabele erau cedate mănăstirii, încasarea lor din satele acestea se făcea de către reprezentanții marelui vornic.

Despre dreptul de judecată și de a lua gloabe al marelui vornic aflăm puține știri din documentele rămase din sec. al XV-lea, de când datează o „carte” de judecată emisă de acesta într-o pricină a unui locuitor din Bra-

²⁵³ Vezi listele publicate în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, p. 568. Vezi și C. Giurescu, *Contribuții la studiul cronicilor muntene*, p. 43—44, unde se arată că vornicia țării de jos a fost înființată de Șerban Cantacuzino pentru Hrizza din Popești, fiind desființată după moartea acestuia.

²⁵⁴ Vezi mai sus p. 164—165.

²⁵⁵ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 68.

²⁵⁶ A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 188.

²⁵⁷ D.R.H., B., vol. I, p. 292.

șov cu niște greci ²⁵⁸ sau unele porunci domnești care vorbesc despre dreptul marelui vornic de a încasa gloabe, care, în satele marilor proprietari ce se bucurau de imunitate feudală, erau lăsate acestora.

Cele mai numeroase știri despre dreptul de judecată al marelui vornic ni le oferă documentele din sec. al XVII-lea, de când ni s-au păstrat numeroase cărți de judecată date de el pentru pricinile judecate în fața sa privind stăpîniri de bunuri (pămînt, rumâni, țigani etc) ²⁵⁹, furturi ²⁶⁰ etc.

Din aceste documente rezultă că dreptul de judecată al marelui vornic, ca și procedura de judecată în fața sa, era asemănător cu acela al marelui ban în Oltenia.

Unele din aceste pricini se rezolvau de către marele vornic direct, fără a se apela la jurători. De pildă, la 28 oct. <1614—1617>, Cîrstea Ghenovici mare vornic, judecînd o pricină între doi locuitori pentru stăpînirea unei vii, arăta că „eu i-am tocmît și i-am împăcat ca să le fie aceea vie den doao” ²⁶¹.

De cele mai multe ori, însă, marele vornic trebuia să apeleze la jurători. Din sec. al XVII-lea datează numeroase cărți de nunire de jurători emanate de la marele vornic ²⁶². Cînd dădea asemenea cărți pentru strîns jurătorii sau pentru adus martori, marele vornic arăta că o face deoarece „nu putem crede nici pri unul nici pri altul” din cele două părți ²⁶³.

Cînd jurătorii nu puteau rezolva pricina sau nu reușeau să împace părțile aflate în litigiu, le trimiteau la marele vornic, ca să le „rumpă” judecata, cum fac 12 boieri hoțarnici la 7 nov. 1667 ²⁶⁴.

Pentru a rezolva pricinile ce i se prezentau la judecată, marele vornic chema în fața sa pe cel pîrît, pe care — în caz de neprezentare — avea dreptul să-l aducă cu treapăd sau cu bou de soroc ²⁶⁵.

În calitatea sa de dregător cu atribuții de judecător principal al țării, marele vornic putea să delege pe alți boieri să facă judecăți, așa cum domnul nunea de obicei boieri judecători. De pildă, la 10 iunie 1652, Dragomir mare vornic scrie „prietenului” său Loiz clucer să cheme în fața sa

²⁵⁸ Hurmuzaki, XV, p. 73. Vezi și P. P. Panaitescu, *Documente slave din Sibiu*, p. 26, unde este vorba de o judecată cu sibienii.

²⁵⁹ Vezi doc. din: 28 oct. <1614—1617>, 28 nov. <1619>, <1618 aug.—1620 iulie>, 31 ian. 1643, 16 febr. 1644, 20 aug. 1646, 25 aug. 1655, 18 dec. 1657 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 334, vol. III, p. 439, Acad. R. S. România, DCCXXXVI/186, Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, XVI/4 și 6, Acad. R. S. România, CCCLXXIII/239, Arh. St. Buc., ms. 466, f. 18, m-rea Cotmeana, IV/4 etc.).

²⁶⁰ Vezi doc. din 3 iulie 1652 (Acad. R. S. România, XC/55).

²⁶¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 334.

²⁶² Vezi doc. din: 17 april. <1611—1613>, 20 mai 1620, 16 nov. 1635, 21 april. 1639, 12 mai 1645, 13 iunie 1650, 19 febr. 1653, 29 mai 1666, 24 mart. 1670, 20 iunie 1675 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 4, vol. III, p. 528, Arh. St. Buc., ms. 127, f. 368, Acad. R. S. România, LXXXIX/64, Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, IX/17 și 28, LXIII/29, LX/48, Acad. R. S. România, DCXV/173, Arh. St. Buc., m-rea Stavropoleos, I/6 etc.).

²⁶³ Doc. din 28 mai 1675 (Arh. St. Buc., Mit. Țării Rom., XVII/20)

²⁶⁴ Arh. St. Buc., m-rea Radu Vodă, XLII/40.

²⁶⁵ Doc. din 14 nov. 1659 și 25 iunie 1669 (Acad. R. S. România, CXXVI/90 și Arh. St. Buc., Mit. Țării Rom., XCIII/37).

niște armași și un birar de armășei pentru rezolvarea unei pricini privind niște bani luați ca bir și treapă²⁶⁶, iar la 29 aprilie 1688 marele vornic scrie marelui căpitan de margine din regiunea Buzău să cerceteze o pricină a unor locuitori de acolo, care se prezentaseră la judecata sa²⁶⁷.

În alte cazuri însă, marele vornic judeca el însuși unele pricini primind delegație de la domn, ca oricare alt dregător. La 8 aprilie 1698, domnul întărește hotărîrea dată de Stroe mare vornic pentru o pricină prezentată inițial în divanul domnesc; „fiind un lucru cam vechi” și complicat, domnul îl dăduse în seama marelui vornic, care a cercetat pricina²⁶⁸.

Tot în calitatea sa de mare dregător cu atribuții de judecător principal al țării, marele vornic rezolva litigiile dintre locuitorii acesteia și cei din afara hotarelor sale sau intervenea în favoarea primilor în pricinile pe care le aveau dincolo de granițele țării²⁶⁹.

Știri mai precise despre dreptul de judecată al marelui vornic și despre categoriile de pricini ce erau rezolvate de el și de reprezentanții săi avem din vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu. Dintr-un document din 1 ian. 1695 aflăm că marele vornic numea vorniceii în județe, care „căutau” slujba vorniciei, „după cum iaste vechiu obiceiul al vorniciei”. Ei judecau și globeau cazurile mărunte de: hoții, curvii, sfăzi, „capete sparte” și „alte gilcevi”; pentru „vină mare” (adică mai mare decât cele arătate), trebuia anunțată domnia. Tot reprezentanții marelui vornic aveau dreptul să strîngă vitele de pripas „precum au fost obiceiul vornecului celui mare”, încasînd colacul de la cei vinovați, să ia gloaba de la cei care stricau recoltele altora, să „certe” pe cei care furau vite și să le restituie păgubașului și să împlinească datoriile²⁷⁰. Nu putem ști cu certitudine cît de vechi era obiceiul la care face referire documentul amintit.

Despre *veniturile marelui vornic* (vornik supremus), autorul *Relației istorice* ne informează că acestea erau „bune”²⁷¹, fără a ne arăta din ce constau.

Documentele din sec. al XVI-lea nu ne oferă date prea precise despre aceste venituri. Din unele mărturii scrise rămase din acest secol rezultă că vornicul realiza încă din această vreme beneficii importante, îndeosebi de la cei prinși că furau vite, care, pentru a scăpa de pedeapsa capitală, își „scoteau capul”, dîndu-i ocinele²⁷². Nu știm sigur cît reținea

²⁶⁶ Acad. R. S. România, CLXXXV 54.

²⁶⁷ Acad. R. S. România, CXXVII/140.

²⁶⁸ Arh. St. Buc., ep. Buzău, LXXXV 13. Vezi și doc. din 15 ian. 1647 (Acad. R. S. România, Foto, XXXV/35).

²⁶⁹ Hurmuzaki, XV/2, p. 1119, 1123.

²⁷⁰ *Studii și materiale de istorie medie*, V, p. 432. Cf. și *Relația istorică* (*Mag. istoric*, V, p. 43), unde se spune că marele vornic are sub el „mulți alți vornici, pe care li numește el, dacă domnul vrea să-i îngăduie aceasta”.

²⁷¹ *Mag. istoric*, V, p. 43.

²⁷² Doc. din 16 iulie 1538 și 5 sept. 1568 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 249 și vol. III, p. 286). Din aceste documente nu rezultă însă prea clar dacă vornicii respectivi acționau în calitatea lor de dregători sau ca păgubași, cum poate fi în cazul primului document, unde se spune că un om căzuse „într-o greșală față de Drăghici vornic pentru niște cai și a stat să-și piardă capul”.

Într-un document asemănător, din 10 mai 1648, ni se arată că un locuitor din Tâtarul „a căzut la mare nevoie la cinstitul dregător al domniei mele Dragomir mare vornic, pentru

pentru sine marele vornic din grivnele încasate din țară încă din această vreme ²⁷³.

Cît privește deșegubinele, din documentele sec. al XVI-lea rezultă că acestea erau încasate în folosul exclusiv al domniei, spre deosebire de Moldova, unde beneficiarul principal era vornicul. La 1 aprilie 1535, domnul spune că, pentru o moarte de om făcută pe o ocină, „nu am aflat vite ca să-mi împlinescă acea dușegubină, ci le-am luat domnia mea ocina în socoteala dușegubinei” ²⁷⁴. Aci nu se amintește nimic de venitul marelui vornic la încasarea dușegubinei, operație la care participa în sec. al XVII-lea și marele armaș ²⁷⁵.

Dintr-un document din sec. al XVII-lea referitor la o dușegubină dată pentru un om ucis aflăm că domnul luase 115 oi cu miei, iar Hrizea mare vornic „venitul”, „partea lui” de 20 de ughi ²⁷⁶. Din acest document rezultă că, în Țara Românească, în sec. al XVII-lea, domnia încasa dușegubina de obicei în vite iar marele vornic, separat de aceasta, o sumă destul de mare de bani, care constituia venitul său.

La sfîrșitul sec. al XVII-lea, în documentul citat mai sus din 1695, se precizează unele din veniturile marelui vornic, pe care acesta le strîngea prin reprezentanții săi „dupe cum iaste vechiu obicei”. Veniturile sale erau în primul rînd așa-numitele gloabe sau amenzi. Pentru pricinile mărunte, judecate de vorniceii, aceste gloabe se luau după un obicei pe care documentul nu ni-l împărtășește. Pentru stricăciunile pricinuite recoltei, „gloaba vorniciei”, „precum iaste obiceiul și s-au luat și mai dinainte vreme”, era de 30 de bani de cal, 20 de bani de bou și vacă, 40 de bani de bivoli, 50 de bani de rîmător și 10 bani de oaie. Tot un venit al vorniciei îl constituia și așa numitul colac pentru vitele de pripas, care era tot „după <ă >

răutatea lui” și că un boier plătește pentru numitul locuitor „gloabele domnești” (Acad. R. S. România, XLIII/106). Cum nu știm în ce a constat „răutatea” locuitorului, nu putem afla de ce acesta a plătit gloabe.

²⁷³ Într-un doc. din 12 aug. 1573 se afirmă că Arsenie egumenul „a închinat” 9 grivne înaintea lui Socol vornic, care „a luat ... acele grivne” (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. IV, p. 116).

Din alte documente rezultă însă că cel care lua grivnele era domnul. La 19 martie < 1538 >, domnul scria unor locuitori care călcaseră hotarul unei moșii că „am vrut ca să trimit să vă iau grivne” (*ibidem*, vol. II, p. 239). În altul, din 7 iulie 1544, se spune că domnul a luat o grivnă de la orașul Argeș pentru cotropire de ocină (*ibidem*, p. 315; vezi și vol. III, p. 385). În aceste documente nu se arată prin intermediul cărui dregător se încasau grivnele.

Din alte documente mai tîrzii, din sec. al XVII-lea, rezultă că și alți mari dregători puteau încasa amendă pentru călcarea hotarilor. De pildă, la 8 sept. 1685, se spune că cel care va mai călca hotarele unei moșii de lângă Drănic urma „să fie închinat banului din Craiova ughii 100” (*Arh. St. Buc.*, ms. 725, f. 94).

²⁷⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 175.

După cum rezultă din unele documente, averea ucigașilor prinși trecea pe scama domniei. La 30 martie 1638, Matei Basarab ia averea unui locuitor care-și ucisese tatăl „să fie pre seama domnească, cîci au căzut fiu-său spre pierzare, pentru vina lui” (*Acad. R. S. România*, XCVI/21). În cazul în care ucigașul nu era aflat, domnul se despăgubea de la locuitori, care erau obligați să colaboreze la prinderea ucigașilor.

²⁷⁵ Vezi mai jos p. 230.

²⁷⁶ Doc. din 22 mai 1630 (*Arh. St. Buc.*, m-rea D. Lemn, IV/22).

obiceiul” de un taler și jumătate pentru cal, un taler pentru bou, vacă și bivoliță, 40 de bani de rîmător și 12 bani de stup și de oaie ²⁷⁷. În acest document nu sînt amintite veniturile din dușegubine.

Subalternii cei mai apropiați ai marelui vornic s-au numit în sec. al XV-lea *vornici mici*. Într-un document din 23 mart. 1482, referitor la satele mănăstirii Snagov, se spune că nu avea dreptul să prade în aceste sate nici vornicul mare nici cel mic ²⁷⁸. În perioada 1467—1508 acești vornici mici sînt amintiți uneori printre membrii sfatului domnesc, fie numai cîte unul, fie cîte o dată doi sau chiar trei ²⁷⁹. Prin analogie cu logofeții mici — care apar și ei în această vreme în sfatul domnesc și care sînt numiți uneori logofeți al doilea ²⁸⁰ — putem presupune că și acești vornici mici erau tot vornici ai doilea ²⁸¹.

În sec. al XVI-lea, documentele amintesc — în afară de marele vornic — și alți vornici, probabil subalternii săi ²⁸².

La sfîrșitul acestui secol, la 14 nov. 1591, este menționat pentru prima oară în documente un dregător cu numele de vornic al doilea, care fusese trimis de domn să cerceteze o pricină ²⁸³.

În sec. al XVII-lea, vornicii ai doilea au ocupat o poziție socială destul de modestă, fiind pomeniți în documente împreună cu diverși alți boieri mărunți, ²⁸⁴ nu cu ceilalți dregători ai doilea (vistierul, logofătul etc.), care apar de obicei alături de marii boieri. Ei au îndeplinit atribuții asemănătoare cu acelea ale portarilor ai doilea — cu care se și confundau uneori ²⁸⁵ — fiind folosiți la cercetarea diverselor pricini, ca ispravnici la jurăminte etc.

Nu cunoaștem cu precizie numărul vornicilor ai doilea în sec. al XVII-lea. În documentele din această vreme întîlnim cîte 3—6 vornici ai doilea deodată ²⁸⁶, ceea ce arată că existau cel puțin atîția. Numărul

²⁷⁷ *Studii și materiale de istorie medie*, V, p. 432—433.

²⁷⁸ D.R.H., B., vol. I, p. 291.

²⁷⁹ *Ibidem*, p. 405 și *Doc. priv. ist. Rom.*, B., v. ca. XVI, vol. I, p. 49 și 50 (doc. din 16 mart. 1494, 7 și 10 sept. 1508). Vezi și listele.

²⁸⁰ Vezi mai sus nota 157.

²⁸¹ Ni se pare greșită părerea lui C. C. Giurescu, după care, în sec. al XV-lea, marele vornic era ajutat de „un vornic al doilea și de mai mulți vornici mici” (*Contribuțiuni*, p. 72).

²⁸² Vezi, de pildă, doc. din 12 febr. 1533, în care apar împreună cu marele vornic alți trei vornici (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., v. ca. XVI, vol. II, p. 128). Vezi și p. 260, 276, 280, 282 *passim*.

²⁸³ *Ibidem*, vol. VI, p. 24.

²⁸⁴ Vezi, de pildă, doc. din 19 iulie 1640, 7 mai 1641 sau pe cele din 23 mai 1656, în care un al doilea vornic e amintit după doi iuzbași (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XLII/13, ep. Argeș, LXXXVII/1, ms. 295, f. 28 v.).

²⁸⁵ Vezi doc. din 30 mai 1670, în care lui Teodosie vtorii portari se spune și al doilea vornic (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XXXIV/29).

²⁸⁶ Vezi doc. din: 28 mai 1634, 11 dec. 1638, 19 iulie 1640, sept. 1641, în care apar cîte trei vornici ai doilea sau pe cele din mai 1646 și 18 april. 1645, care pomenesc cîte cinci, respectiv șase vornici ai doilea (Acad. R. S. România, LXXXIX/135, Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XVI/20 și XLII/13, m-rea Plumbuita, XII/4, A.N., CXII/54 și m-rea Cozia, LI/4).

lor mai mare se explică prin înmulțirea pricinilor pe care erau chemați să le rezolve.

Documentele din această vreme îi arată pe vornicii ai doilea ca ispravnici pentru jurătorii strinși de părțile aflate în judecată ²⁸⁷ (ca și portarii ai doilea) sau ca ispravnici la hotărnicii făcute în București ²⁸⁸ (în restul țării fiind de regulă portarii ai doilea).

În afară de aceste atribuții secundare, în sec. al XVII-lea vornicii ai doilea judecau uneori — singuri sau cu jurători — pricini mărunte privind stăpîniri de ocine ²⁸⁹ sau asistau pe marele vornic la judecățile pe care le făcea ²⁹⁰. Avînd drept de judecată, ei puteau da părților și jurători ²⁹¹, așa cum făcea de obicei marele vornic.

Ca și portarii ai doilea, vornicii ai doilea erau trimiși de domn sau de sfatul domnesc să cerceteze pe teren diverse pricini, privind mutări de hotare, în care cazuri încasau gloabe de la cei vinovați, să evalueze diverse bunuri etc ²⁹².

În calitatea lor de subalterni ai marelui vornic, ei erau trimiși uneori de șeful lor ierarhic să împlinească diverse hotărîri luate de acesta ²⁹³.

Marele vornic de Tîrgoviște. În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, mai exact la 23 iulie 1695 ²⁹⁴, a apărut în documente un dregător nou, purtînd acest titlu. El juca rolul unui ispravnic de scaun în lipsa domnului, ²⁹⁵ care — după cum se știe — locuia adeseori în această

²⁸⁷ Vezi doc. din 6 mai 1620, unde se spune că a fost ispravnic la judecata făcută de șase boieri jurători un al doilea vornic (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 518—519).

²⁸⁸ În numeroase documente din a doua jumătate a sec. al XVII-lea ei apar în această calitate: la 5 iunie 1665, 18 iunie 1669, 8 mai 1670, 27 ian. 1672, 16 mai 1675, 16 iunie 1693, 17 iulie 1698 etc. (*Acad. R. S. România, CXCIV/26, CCCLXXIV/250; Arh. St. Buc. m-rea Stavropoleos, XIV/1, m-rea Cotroceni, XXV/23, Istorice noi, XXXIV/3; Acad. R. S. România, CCCLXXIV/271; Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XXIII/36*).

²⁸⁹ Vezi doc. din 10 oct. 1623, prin care Mihalcea al doilea vornic întărește unuia o ocină, arătînd că „așa am judecat noi” (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 339). Vezi și doc. din 9 aprilie 1645, sept. 1645 etc. (*Acad. R. S. România, CVIII/6, CCLXIX/3*).

²⁹⁰ Vezi doc. din 18 dec. 1657, în care se vorbește de o judecată făcută de marele vornic asistat de trei vornici ai doilea (*Arh. St. Buc., m-rea Cotmeana, IV/4*).

²⁹¹ Vezi doc. din 25 aprilie 1620 și 19 iulie 1648; în ultimul, jurătorii trebuiau să jure în fața bănișorilor de județ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 507 și *Acad. R. S. România, DCCXXXV/102*).

²⁹² Vezi doc. din 28 iulie 1625, 20 aug. 1627, 30 aug. 1667, 15 oct. 1671 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 548—549; *Arh. St. Buc.*, ms. 186, f. 99, ep. Buzău, X/42).

²⁹³ Vezi doc. din 10 mart. 1692, unde se spune că un vornic al doilea venise cu cartea de judecată a marelui vornic să „apuce” niște locuitori din Necșești să plătească suhatul pentru ghindă (Muzeul de istorie Buc., nr. 30.621).

²⁹⁴ *Arh. St. Buc.*, m-rea Banu, IX/22.

²⁹⁵ Menționăm, de altfel, că vornicul de Tîrgoviște a fost precedat de un ispravnic al scaunului Tîrgoviște, amintit încă de la 1 aprilie 1630 (*Arh. St. Buc.*, m-rea C. Lung, IX/4); în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino, la 14 mai 1630, ispravnic era Stoica logofătul Ludescu (*Arh. St. Buc.*, ep. Argeș, XI.V/16), care la 1 oct. 1681 este numit „judecătoriu de la scaunul Tîrgoviștei” (*Arh. St. Buc.*, *Mitr. Țării Rom.*, XXXIV/16). El îndeplinea aci, în lipsa domnului, atribuțiile ispravnicilor de scaun din București sau ale ispravnicilor de scaun de la Craiova, dînd și cărți de judecată.

vreme la Tîrgoviște. Cînd domnul venea în vechea capitală a țării, îmbrăca cu caftan pe vornicul de Tîrgoviște, așa cum făcea cu ispravnicii de București cînd aceștia își terminau mandatul ²⁹⁶. Acest vornic nu era subordonat marelui vornic al țării.

În *Moldova* vornicul este numit în documentele slave — ca și în Țara Românească — дворникъ sau дворникъ, mult mai rar корникъ ²⁹⁷.

În documentele alcătuite în limba latină el poartă denumiri puțin diferite de cele utilizate pentru Țara Românească. Primul nume sub care e cunoscut vornicul moldovean este acela de „marscalcus”, cum i se spune în omagiul prestat la 1387 de boierii Moldovei regelui Vladislav Jagello al Poloniei ²⁹⁸. După cum a arătat C. C. Giurescu în lucrarea sa adeseori citată aci, s-a dat vornicului moldovean numele de marscalcus sub influența polonă; în regatul polon, dregătorul numit astfel era — cum spune Cromer — „magister aulae regiae”, adică mai marele curții, așa cum era în *Moldova* vornicul ²⁹⁹.

În alte izvoare scrise în limba latină marele vornic este numit „magnus provisor” ³⁰⁰, „supremus provisor” ³⁰¹, „provisor curie” ³⁰², „supremus iudex curie” ³⁰³, „iudex terrarum Moldovicarum” ³⁰⁴ sau „magister curiae alias dwornik” ³⁰⁵, denumiri ce arată calitatea sa de judecător principal al țării și de mai marele curții domnești. Pentru francezul De la Croix, marele vornic moldovean este „le grand bailli” ³⁰⁶, în timp ce un compatriot de al său, venit în *Moldova* la începutul sec. al XVIII-lea (1714), pune semnul echivalenței între vornici și judecători (Vorniks ou juges) ³⁰⁷.

²⁹⁶ R. Greceanu, *Viața lui C. Brîncoveanu*, p. 146.

²⁹⁷ Despre această dregătorie există o literatură destul de bogată în *Moldova*; vezi cele două monografii dedicate de G. Duzinchievici, *Vornicia moldovenească pînă la 1504*, Iași, 1931, 39 p. (extras din „Cercetări istorice”, V—VII, 1929—1931, p. 216—252) și T. Bălan, *Vornicia în Moldova*, Cernăuți, 1931 (extras din „Codrul Cozminului”, 1931—1932), precum și: C. A. Stoide, *Cu privire la studiul d-lui T. Bălan: Vornicia în Moldova* („Arhiva”, XXXVIII, 1931, nr. 2—4, p. 543—553), G. Ghibănescu, *Surele*, XII, p. XII—XVII și A. Sava, *Tîrguri, ocoale domnești și vornici în Moldova* („Buletinul științific al Acad. R.P.R.”, secția șt. istorice, filologice și econ.-juridice, t. IV, nr. 1—2, 1952, p. 71—97).

²⁹⁸ Hurmuzaki, I/2, p. 297 și M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 601.

²⁹⁹ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 35. Vezi și T. Bălaa, *op. cit.*, p. 88.

³⁰⁰ Hurmuzaki, XV, p. 15 (1431).

³⁰¹ A. Veress, *Documele*, I, p. 60 (1551).

³⁰² Hurmuzaki, XV, p. 469.

³⁰³ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 434 și 441 (1499) și N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 65 (1704).

³⁰⁴ *Codex Bandinius*, p. 313.

³⁰⁵ A. Veress, *op. cit.*, IV, p. 34 (1593). Menționez că uneori celor doi vornici li se mai spune și „gubernator inferioris et superioris Moldaviae” (*ibidem*, I, p. 318, doc. din 1572).

³⁰⁶ Fr. Babinger, *O relațiune neobservată*, p. 21. Vezi și *Tesaur de monumente*, II, p. 15, unde cei doi vornici ai țării sînt numiți „gouverneurs particuliers” ai domnului.

³⁰⁷ „Rev. hist. du sud-est européen”, VI, 1929, p. 62 și 63.

Fiind în același timp și comandantul armatei, marele vornic era numit uneori și *воевода* ³⁰⁸ sau „capitaneus” ³⁰⁹.

Vornicul a fost — ca și în Țara Românească — cel dintâi dregător care apare în documente, în omagiul amintit din 1387 și apoi în primul document intern care are ca martori dregători, la 18 nov. 1393 ³¹⁰.

Ca rang ierarhic, marele vornic a fost pînă în sec. al XVI-lea cel dintâi dregător moldovean, fiind trecut de regulă primul în lista martorilor sfatului domnesc ³¹¹. Din acest secol, însă, primul dregător a început să fie considerat logofătul, cei doi mari vornici ocupînd locul al doilea (cel de țara de jos) și al treilea (cel de țara de sus) între marii dregători ai țării ³¹².

O problemă controversată în vechea noastră istoriografie a fost aceea a numărului vornicilor în sec. XIV—XV, unii istorici susținînd existența numai a cîte unui singur vornic ³¹³, alții a cîte doi, ³¹⁴ sau chiar trei ³¹⁵ (în timpul domniei lui Alexandru cel Bun). Analizînd pe larg documentele cunoscute din secolele XIV—XV, C. C. Giurescu a ajuns la concluzia că, în această vreme, a existat un singur mare vornic și că „acesta a fost vornicul de la curtea domnească” ³¹⁶.

Vom observa mai întîi că în numeroase documente din prima jumătate a sec. al XV-lea apar ca martori ai sfatului cîte doi sau chiar trei vornici, fie doar cu acest titlu de vornic simplu, fie cu acela de vornic de Suceava, capitala țării, sau mai rar de Roman ³¹⁷. Capitala țării fiind Suceava, vornicul curții domnești de acolo a devenit marele vornic al țării, amintit prima oară cu acest titlu la 18 febr. 1448 ³¹⁸. După cum vom vedea mai departe, și după această dată vornicii din unele orașe moldovene au continuat să existe.

După moartea lui Alexandru cel Bun, în perioada în care Moldova a fost guvernată de cîte doi domni asociați, fiecare din aceștia își avea vor-

³⁰⁸ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panătescu, p. 12 și 21. După părerea lui I. Bogdan, titlul de voievod avea accepțiunea de comandant de oaste la popoarele slave din jurul nostru (bulgari, sirbi, ruși și poloni); vezi *Originea voievodatului la români*, Buc., 1902, p. 203—204, extras din „Analele Acad. Rom., Mem. Secț. ist.”, 1902. Pentru veliki vojvoda din statul feudal sîrb, vezi C. Jirecek, *I.a civilisation serbe au moyen age*, p. 10.

³⁰⁹ Hurmuzaki, II/1, p. 425 (1562).

³¹⁰ *Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XIV—XV, p. 3.

³¹¹ Pentru amănunte privind rangul său ierarhic vezi C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 84—87.

³¹² M. Costin, *Opere*, p. 239 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 77.

³¹³ I. Tanoviceanu, *Contribuțiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, p. 231—232; G. Ghîbănescu, *Din domnia lui Ștefan cel Mare* în „Arhiva”, XV, p. 215—216 și T. Bălan, *op. cit.*, p. 92.

³¹⁴ Picot și Bengesco, *op. cit.*, p. 78—79.

³¹⁵ D. Onciul, *Cursul de istoria românilor*, p. 199—200.

³¹⁶ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 78—82. Despre vornicii din această vreme vezi și T. Bălan, *op. cit.*, p. 83—109.

³¹⁷ *Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XIV—XV, p. 13. În afară de vornicii care poartă acest rang, este foarte posibil ca unii din boierii ce nu poartă astfel de titlu, ci doar al unui oraș care era considerat proprietatea domnului, să fie și ei vornici; ne gândim la Negru de la Bîrlad, Mihai de la Dorohoi, Vlad de la Siret, Birlea de la Hîrlău etc., care erau foarte probabil vornicii orașelor respective și ai regiunilor din jur.

³¹⁸ *Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XIV—XV, p. 225.

nicul său, pentru partea de țară asupra căreia domnea. În documentele date de cei doi domni asociați, se spune că unul din vornici era al „fratelui domniei mele”³¹⁹, adică al domnului asociat la tron.

După încetarea domniilor asociate, s-a revenit la un singur vornic, care apărea de regulă ca primul martor al sfatului domnesc (îndeosebi în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, când importanța acestei dregătorii a crescut).

În sec. al XVI-lea *dregătoria de mare vornic s-a dublat*, înființându-se una pentru partea de nord a țării — denumită țara de sus — și o alta pentru partea de sud a Moldovei, care avea denumirea de țara de jos³²⁰.

Este posibil — așa cum credea N. Iorga³²¹ — ca la baza acestei împărțiri în două vornicii a Moldovei să fi stat tradiția despre existența a două „țări” către mijlocul sec. al XV-lea, când Moldova a fost împărțită un timp între doi domni.

După reunificarea Moldovei sub un singur domn, țara de jos fiind mai departe de scaunul domniei și mai expusă pericolelor de invazie, domnii au luat unele măsuri speciale pentru apărarea ei. Se știe, astfel, că la 1481, Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, era asociat la domnie de tatăl său, avîndu-și reședința la Bacău și guvernînd regiunea pe care, încă din această vreme, izvoarele o numesc „țara de jos”³²². Reținem însă că fiul domnului rezida la Bacău, nu la Birlad, unde a fost sediul vorniciei.

Asupra datei când a avut loc apariția marelui vornic al țării de jos este greu să ne pronunțăm, deoarece documentele nu o precizează³²³. În orice caz, ea exista în timpul domniei lui Ștefăniță, la 1518 și 1523, când Carabăț este numit „marele său vornic al țării de jos”³²⁴ și, respectiv, „capitaneus inferioris Moldaviae”³²⁵ (în această vreme în sfat mare vornic este Petru). Marele vornic al țării de jos mai este amintit apoi la 1541 („dwornik inferioris Valachiae”)³²⁶ și în sept. 1551, când se vorbește de o scrisoare trimisă

³¹⁹ *Ibidem*, p. 142 (doc. din 24 febr. 1437).

³²⁰ Despre această împărțire a Moldovei vezi și S. Secula, *Țara de sus și Țara de jos* („Conv. lit.”, 1899, p. 768—771).

³²¹ N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, p. 151. Despre împărțirea în două „țări” a Moldovei, „de o străveche dată”, vezi și Emil Vîrtosu, *Titlulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova*, Buc., 1960, p. 277, 298.

³²² *Istoria României*, II, p. 538.

³²³ Din această pricină, părțile istoricilor sînt împărțite. Astfel, I. Tanoviceanu și T. Bălan considerau că dublarea marelui vornic al țării de jos a avut loc în vremea domniei lui Despot vodă, cînd apar ca vornici Moțoc și Spancioe (I. Tanoviceanu, *Contribuțiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, p. 5 și T. Bălan, *op. cit.* p. 111). Ultimul crede că Despot a imitat situația din Polonia, unde existau doi dregători cu titlul de „capitaneus generalis” (*ibidem*, p. 115—116). C. Cihodaru și-a exprimat opinia că Alexandru Lăpușcanu a „scindat” vornicia în două (*op. cit.*, p. 60), iar G. Ghibănescu că această dublare s-a făcut în timpul domniei lui Bogdan Lăpușcanu, de cînd cei doi mari vornici apar ca membri ai sfatului (*Dorohoiul*, în *Surele și izvoade*, XII, p. XIII).

³²⁴ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 183.

³²⁵ *Hurmuzaki*, II, p. 142.

³²⁶ A. Veres, *Documente*, I, p. 23.

„ad supremum inferiorum Moldaviae partium provisorem”³²⁷. Reținem deci că primul din cei doi mari vornici amintit în documente a fost acela al țării de jos. Existând însă la începutul sec. al XVI-lea un vornic al țării de jos, trebuie să admitem și existența în aceeași vreme a unui dregător similar al țării de sus, căci altfel primul nu ar fi fost numit astfel.

După cum a arătat de curind D. Ciurea, este posibil ca rolul vornicului țării de sus să fi fost îndeplinit în această vreme de portarul Sucevei (a cărui importanță a crescut în vremea domniei lui Ștefan cel Mare), aceasta deoarece vornicul țării de sus nu apare în documentele de la mijlocul sec. al XVI-lea, în care portarul de Suceava precede uneori pe vornicul țării de jos³²⁸. Ținând seama de această situație, este posibil ca, în timpul domniei a doua a lui Petru Rareș (sau la scurtă vreme după această domnie), după ce portarul de Suceava a devenit hatman și comandant al armatei, să se fi înființat și vornicia țării de sus. Hatmanul devenind comandantul armatei (atribuție pe care portarul o împărțea înainte cu vornicul), în sarcina vornicilor au rămas numai atribuțiile judecătorești. În lipsa unor informații sigure aceasta este o ipoteză pe care cercetări viitoare și documentele ce se vor mai găsi o pot confirma sau infirma³²⁹.

Cei doi mari vornici existau în mod sigur la 1564—1565, data alcătuirii *Cronicii moldo-polone*, care-i amintește pe amândoi între dregătorii Moldovei³³⁰.

Cu toate acestea, în documentele de pînă în 1569 nu apare decît unul în sfatul domnesc, purtînd titlul de mare vornic. De la 11 martie 1569 au început să fie menționați în mod regulat ca primii martori ai sfatului domnesc cîte doi mari vornici, cel dintîi fiind numit al țării de jos, iar cel de al doilea al țării de sus³³¹. (După cum se știe, deși era considerat primul dregător al țării, marele logofăt era amintit în formula de încheiere a documentelor).

Primul dintre vornici — al cărui rang era „mai presus” decît al aceuia de țara de sus³³² — (aceasta deoarece apare în documente înaintea

³²⁷ *Ibidem*, p. 60. Vezi și I. Minea, *Cînd apare mai întîi marele vornic al țării de jos?* („Cercetări istorice”, 1934—1936, nr. 1. p. 338).

³²⁸ D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova* („Anuarul Inst. de istorie și arheologie”, Iași, II, 1965, p. 147—148).

³²⁹ Soluționarea problemei este îngreunată de faptul că documentele interne de la mijlocul sec. al XVI-lea nu poartă prea des numele dregătorilor. Aceștia apar în tratatele încheiate cu regele Poloniei. Astfel, în tratatul încheiat la 30 nov. 1517 — în care sînt citați ca martori episcopii de Roman și de Rădăuți, purtînd titlurile de episcop al țării de jos și, respectiv, al țării de sus, ceea ce arată că noțiunile de țara de jos și de sus erau cunoscute — apar ca martori ai sfatului portarul de Suceava și vornicul țării de jos, dar nu este amintit cel al țării de sus (I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, ur. 77).

În jurămîntul depus de Al. Lăpușneanu către regele Poloniei în august 1552 sînt amintiți, ca primii dregători martori, Moțoc „marszaiek” și Hrana „dwornik zwiski” („Studii”, 1965, nr. 3, p. 668). Cum însă, în documentele interne din 1552—1553, vornic este Gavriil și apoi Nădăbaico, este greu de afirmat în mod sigur că cei doi boicri amintiți la 1552 erau vornici, așa cum li arată numele.

³³⁰ *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 186. Vezi și *Hurmuzaki*, II/1, p. 425, unde se amintesc la 1562 doi dregători cu titlul de capitancus.

³³¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. II, p. 182.

³³² M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 217.

acestua) avea reședința la Birlad și își întindea jurisdicția asupra următoarelor 12 ținuturi : Iași, Cîrligătura, Roman, Vaslui, Tutova, Tecuci, Putna, Covurlui, Fălciu etc.³³³.

Marele vornic al țării de sus, cu reședința la Dorohoi, era judecătorul a 7 ținuturi : Dorohoi, Hîrlău, Suceava, Neamț, Bacău etc.³³⁴.

Întrucît cei doi mari vornici se aflau în mod obișnuit pe lângă curtea domnească, ei erau înlocuiți în orașele respective de cîte doi vornici, numiți vornici de Birlad și de Dorohoi, despre care vom vorbi mai departe.

Nici unul din cei doi vornici nu avea dreptul să se amestece în partea de țară care se găsea sub jurisdicția celuilalt. Dintr-un document din 8 august 1629 aflăm că un locuitor din Lențești-Bucovina ucisese o slugă a marelui vornic de țara de jos, Gheanghea. Satul ținînd însă de țara de sus, Gheanghea a poruncit ca ucigașul să fie predat legat în minile lui Gavrilaş mare vornic de țara de sus, care-i ia ocina în prețul de 40 de zloți „pentru omorul săvîrșit”³³⁵.

Atribuțiile marilor vornici au fost foarte întinse, cele mai importante fiind acelea de ordin judecătorească³³⁶. La începutul existenței lor, vornicii erau dregătorii care aveau grija curților domnești și a satelor de ocol care țineau sau ascultau de aceste curți (așa se și explică, de altfel, persistența vornicilor în orașele care au avut curți domnești). Apoi, pe măsura întăririi autorității domnești, îndeosebi în a doua jumătate a sec. al XV-lea, ei au căpătat atribuții tot mai mari și în restul țării, proces asemănător cu acela petrecut în Țara Românească.

Dreptul de judecată al vornicilor este amintit în documente încă de la mijlocul sec. al XV-lea, în scutirile acordate unor sate ale stăpînitorilor feudali, în care se interzicea vornicilor de Suceava sau din alte orașe să judece pe locuitori și să le ia gloabe³³⁷. Din aceste documente nu rezultă încă care anume cazuri erau judecate sau globite de vornici. Este însă foarte probabil că aceste cazuri vor fi fost în general aceleași cu cele ce intrau în competența marilor vornici în sec. al XVII-lea.

În acest secol, vornicul mare al țării de jos era considerat „giudecătoriu tuturor den țară cine au strîmbătăți și globnic de morți de om și de șugubini ce să fac la partea lui”, aceleași atribuții îndeplinindu-le „la partea lui” și marele vornic al țării de sus³³⁸.

³³³ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 10—16. Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 216—217, dă o altă împărțire, enumerînd în țara de jos următoarele orașe și ținuturi : Iași, Huși, Vaslui, Birlad, Vrancea, Focșani, Tecuci, Pisc Galati etc.

³³⁴ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 16—19. Miron Costin dă și aici o altă împărțire : Ștefănești, Dorohoi, Botoșani, Siret, C. Lung, Baia, Suceava, Neamț, Piatra, Trotuș, Bacău, Roman, Șcheia, Cotnari, Hîrlău, Tg. Frumos etc. (*Opere*, ed. cit., p. 216—217).

³³⁵ T. Bălan, *Documente bucovinene*, I, p. 203.

³³⁶ Despre atribuțiile vornicilor vezi și T. Bălan, *Vornicia*, p. 118—129.

³³⁷ Vezi doc. din 23 febr. 1453, 20 ian. 1456. 30 aug. 1479 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 260, 284, veac. XV, p. 14).

³³⁸ Gr. Ureche, *Letopiseful*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 76.

Pentru Miron Costin, marii vornici erau „judecători generali” asupra celor două părți de țară, în sarcina lor fiind judecata prădăciunilor și tilhăriilor. În atribuțiile de judecători ai celor doi vornici nu intrau însă pricinile privind bunurile „ereditare ale nobililor”³³⁹.

Dimitrie Cantemir adaugă la aceste informații și pe acelea că cei doi mari vornici hotărau condamnările chiar și cu moartea, fără știrea domnului, pentru „tilhari, ucigași, jefuitori de biserici și alți ticăloși”³⁴⁰. Marele vornic din Moldova avea deci drepturi asemănătoare cu marele ban din Țara Românească.

După părerea lui Dimitrie Cantemir, nici un locuitor din țara de sus sau din țara de jos nu putea să se sustragă de la judecata marelui vornic respectiv, pe cînd judecata altui mare boier o putea refuza. Cei nemulțumiți de felul cum îi judecase marele vornic puteau să facă apel numai la divanul domnesc, unde însă pricina nu se judeca din nou, ci se constata doar dacă hotărîrea dată de vornic era întemeiată sau nu. Dimitrie Cantemir subliniază faptul că, în privința dreptului de judecată, marii vornici „au o putere și mai mare” decît ceilalți mari dregători, care puteau judeca și ei unele pricini³⁴¹.

După izvoarele narrative, marii vornici erau deci judecători în procesele penale, pricinile privind stăpînirile de bunuri imobile și hotarele moșilor neintrînd de regulă în jurisdicția lor.

Cum însă dreptul de judecată al marilor dregători nu era strict delimitat, în documente se întîlnesc și cîteva cazuri în care marii vornici rezolvă pricini privind diverse stăpîniri de ocine, ca cele judecate la 24 nov. <1598> de Gligorcea Crăciun mare vornic al țării de sus³⁴² sau la 2 iunie <1612> de Pătrașco Nădăbaico mare vornic al aceleiași părți de țară³⁴³. Alteori, marele vornic judeca pricini de moștenire, ca aceea din 23 aug. 1649, care se referă la dreptul de moștenire al unui copil „rămas mic de părinții săi”³⁴⁴ sau aceea din 20 martie 1661, privind tot o moștenire, disputată de nepoți și strănepoți³⁴⁵.

Din documentele interne aflăm numeroase știri despre modul cum își îndeplineau atribuțiile marii vornici ai Moldovei. Prin reprezentanții lor, ei interveneau în cazurile de omor săvîrșite în țară. Cînd pe ocina unui sat sau a mai multora se găsea un om ucis și nu i se cunoștea ucigașul, marele vornic trimitea slugile sale să „prade” sau să ia dușegubina de la locuitorii satului sau satelor respective. Așa procedează, înainte de 8 nov. <1631>, Lupu mare vornic al țării de sus, care arată că, săvîrșindu-se o moarte de om în hotarul unor sate, „am triimis și i-am prădat, le-am luat 50 de boi acelor sate”³⁴⁶. În întărîrea domnească dată la 10 nov. același

³³⁹ M. Costin, *Opere*, p. 238 și 387.

³⁴⁰ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78.

³⁴¹ *Ibidem*, p. 101. Vezi și mai sus p. 123—124.

³⁴² *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 239.

³⁴³ *Ibidem*, veac. XVII, vol. III, p. 87—88.

³⁴⁴ G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 76.

³⁴⁵ *Ibidem*, IV, p. 158. Vezi și doc. din 30 aprilie 1664 (Acad. R. S. România, CIX/24).

³⁴⁶ Arh. St. Iași, DCCXC, f. 43 v.-44.

an se precizează că marele vornic procedase exact „cum iaste obiceiul de vac : într-a cui hotar să faci moarte, acela hotar este de vină”³⁴⁷.

Marele vornic nu era obligat să afle el vinovatul ; după cum se arată într-un document din 26 mai 1637, el dădea „strînsoare” locuitorilor ca să găsească ucigașul sau, dacă nu, să plătească dușegubina³⁴⁸. Tot în acest fel procedează, înainte de 3 oct. 1610, marele vornic al țării de sus aflînd un om ucis în hotarul unui sat al mănăstirii Neamț : a dat două termene de cîte trei săptămîni călugărilor ca să afle ucigașul sau să plătească dușegubina. După expirarea termenului, ucigașul fusese adus de locuitorii satului Preuțești, care trebuiau să restituie călugărilor ce cheltuiseră” pentru aceea năpastă care a căzut asupra lor”, 10 taleri și doi boi pentru ciubote³⁴⁹.

În satele aflate în proprietatea unor mari stăpîni feudali care beneficiau de scutiri, marele vornic nu avea voie să intervină, chiar „dacă vor fi morți de om în acele sate”³⁵⁰. În alte scutiri însă, dreptul de judecată al stăpînitorilor feudali nu se întindea decît asupra cazurilor mărunte ; în aceste scutiri se spune că dacă „s-ar tîmpla să facă ei (locuitorii) vreo moarte de om, atunci să aibă triabă vornicul cel mare”³⁵¹.

Afirmația lui Dimitrie Cantemir că marele vornic putea să pronunțe condamnări la moarte pentru ucigași este confirmată și de documente. De pildă, la 15 aprilie 1588, Bucium mare vornic al țării de jos arată că doi locuitori din Murgești plătiseră capul „de la mene” unuia care ucisese un om și fugise apoi, neavînd cu ce-și răscumpăra capul³⁵². De multe ori, între cel vinovat și marele vornic se încheia o înțelegere, în schimbul iertării capului acestuia dregătorul obținînd venituri însemnate.

Cînd vina de ucidere se înțelegea cu rudele celui ucis în privința despăgubirii, marele vornic le dădea acestora un zapis să fie „în pace” de greșala făptuită (aceasta, bineînțeles, după ce își primea și el partea sa de „gloabă”)³⁵³.

Din documentele moldovene nu rezultă care erau relațiile dintre marii vornici și marele armaș, care se ocupa și el de prinderea ucigașilor³⁵⁴.

Alte cazuri de care se ocupau marii vornici erau acelea privind călcarea moralei. În sec. al XVII-lea, prin abuzurile pe care le săvîrșeau, marii vornici transformaseră această atribuție într-o sursă importantă de venituri, prădînd pe nedrept sau „pre menciuni” femeile bănuite de adulter sau fetele căzute în greșală. Pentru a pune capăt acestor abuzuri, în cadrul

³⁴⁷ *Ibidem*, f. 44. Vezi și doc. din 7 aug. 1634 (Arh. St. Iași, CCCXI. f. 83 v.-84).

³⁴⁸ Biblioteca Centrală de Stat, I/70. Vezi și doc. din 17 aprilie 1662, în care se spune că, aflîndu-se o moarte de om la Pomirla, marele vornic Ilie Șeptilici a mînat oamenii săi” de au prădat satele să afle cine a făcut moarte”, iar locuitorii îl găsiseră pe vinovat (Acad. R. S. România, CLX/216).

³⁴⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII. vol. II, p. 326—327.

³⁵⁰ Doc. din : 16 dec. 1626, 9 dec. 1627. 22 febr. 1633, 27 nov. 1662 etc. (Arh. St. Buc., ms. 626, f. 185 v.—186 ; Muzeul Suceava. nr. 2149 ; Arh. St. Buc., ms. 629, f. 286 v. ; Acad. R. S. România, Foto, XXXII/100).

³⁵¹ Doc. din 11 dec. 1707 (D. Dan, *Cronica episcopiei Rădăuși*, p. 181—182).

³⁵² *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 385.

³⁵³ Doc. din 6 mai 1661 („Buletinul Com. Istorice”, VII, p. 76).

³⁵⁴ Vezi mai jos p. 232.

ansamblului de măsuri pe care le-a luat, Miron Barnovschi a hotărît ca dușegubinarii „să aibă a înbla pentru dușegubine numai într-o lună preste an, în luna lui septevrie, iar mai mult să nu înble; numai de va veni neștine să părească la poarta domnii mele sau la scaun la Birlad sau la Dorohoi, atunci să aibă vorniciei a trimite și a prăda, după cum le va hi vina”³⁵⁵. Pirile pentru asemenea cazuri se adresau deci vornicilor de poartă sau vornicilor de la Birlad și Dorohoi.

Din documente aflăm și unele amănunte despre modul cum se pedepseau asemenea cazuri de călcare a moralei. De pildă, la 9 martie 1691, se arată că o fată mare făcuse un copil cu un tânăr, care, de teamă, fugise apoi în Polonia. Fata se prezentase cu copilul la marele vornic, iar acesta „a făcut plinială muierei” (adică a despăgubit-o) de la mama tânărului³⁵⁶. Bărbații care erau reclamați de femeile cu care avuseseră legături erau datori să dovedească cu martori că nu sînt vinovați; în cazul în care nu o puteau face, trebuiau să plătească despăgubire femeii cu care greșiseră și dușegubina marelui vornic³⁵⁷.

În sfîrșit, o ultimă categorie de pricini pe care le judecau marii vornici erau — după cum arată Miron Costin și Dimitrie Cantemir — tilhăriile, de care se ocupau în ținuturile lor și pîrcălabii. Și în aceste cazuri marii vornici aveau dreptul să condamne la moarte. La 8 august <1610—1611>, Orăș mare vornic amenință pe un țigan care furase niște cai și nu vroia să plătească despăgubirea dată de un locuitor care-l scăpase de la ștreang că „voiu trimite și te voi spănzura... , să nu mai îmbli furîndu ca un căine”³⁵⁸. La 1741, aflăm însă că marele vornic trebuia doar să prindă tilharii, să ia ce găsea la ei și să-i trimită la Iași³⁵⁹.

În afară de atribuțiile judecătorești, marele vornic a îndeplinit în sec. al XV-lea și prima jumătate a sec. al XVI-lea și importante sarcini militare, fiind comandantul armatei moldovene pînă la apariția hatmanului (aceasta spre deosebire de Țara Românească, unde comandantul oștirii era marele spătar). De aceea era numit și „capitaneus” sau „voievod”³⁶⁰.

Din sec. XV-XVI există numeroase dovezi că armata moldoveană era comandată de marele vornic al țării. Astfel, la 1497, Ștefan cel Mare a însărcinat pe „comandantul său de oaste” Boldur mare vornic să respingă armata polonă venită în ajutorul lui Ioan Albert, regele Poloniei; Cărbăț marele vornic al lui Ștefăniță este cel care alungă pe tătari la 1518; Grozav mare vornic și Barbovschi portarul — considerați cei dintii dintre boierii moldoveni — au fost trimiși la 1529 de Petru Rareș cu oastea în Transilvania,³⁶¹ așa cum Moțoc vornicul era la 1552 „căpitanul oștilor” (ВОЕНЫ НАЧАЛНИК) care trebuiau să bată pe Joldea³⁶².

³⁵⁵ Acad. R. S. România. LXXXV/25; Arh. St. Iași, DCCXII/12, m-rea Putna, III/36 etc.

³⁵⁶ „Ioan Neculce”, V, 1925, p. 354.

³⁵⁷ Doc. din 30 iulie 1700 („Arhiva”, V, 1894, p. 552).

³⁵⁸ Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVII, vol. II, p. 314—315.

³⁵⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 245.

³⁶⁰ Vezi mai sus, p. 194.

³⁶¹ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 12, 21, 82, 96 și 183 și Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. cit., p. 144 și 149.

³⁶² *Cronicile slavo-române*, p. 114 și 123. Vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 84.

Din deceniul al III-lea al sec. al XV-lea — dacă nu chiar mai devreme — marele vornic a început să împartă conducerea armatei cu portarul de Suceava, devenit mai târziu hatnian și pircălab, care l-a înlocuit apoi la comanda armatei moldovene³⁶³. Cu toate acestea, și după apariția hatmanului, vornicii au fost folosiți de donin la conducerea oastei, uneori alături de hatman. De pildă, la 1601, armatele moldovene trimise în Țara Românească erau comandate de Orăș hatnianul și Nestor Ureche mare vornic, omul de încredere al Movileștilor, iar la 1605 Cîrstea mare vornic este numit de brașoveni „căpitan peste trupele moldovene”³⁶⁴.

După informațiile date de Miron Costin, marii vornici erau dregătorii însărcinați cu „supravegherea străjilor de la granițe”³⁶⁵.

Veniturile marilor vornici erau foarte însemnate, fiind realizate din slujbele pe care le îndeplineau. Ei încasau dușegubinele pentru morțile de om și cazurile de călcare a moralei de la locuitori (în afară de robii țigani, care le plăteau hatnianului)³⁶⁶. Din documente nu rezultă însă în mod clar dacă vornicii își opreau întreaga sumă de bani sau toate vitele luate ca dușegubină ori dădeau o parte și domniei.

Dușegubinele pentru morțile de om se plăteau uneori în vite. De pildă la 8 nov. <1631>, marele vornic al țării de sus arată că prădase cu 50 de boi niște sate în hotarele cărora se găsisse un om ucis³⁶⁷. Alteori, marele vornic încasa pentru dușegubină sume însemnate de bani sau confisca ocinele celor considerați vinovați. Într-un document din vremea domniei lui Constantin Cantemir, se arată cum, cu cîțiva ani mai înainte, pentru o moarte de om întimplată în ținutul Fălciu, marele vornic „au făcut strînsur <ă> din toate satele din pregiur, din șapte hotară, să plătească moartea aceia de om; și au luat dumniului vornicul din toate satele cîte noao galbeni bani și au luat și vornicii de Bîrlad cîte doi galbeni de sat”³⁶⁸. Marele vornic încasase deci pentru omul ucis 63 de galbeni, iar vornicii de Bîrlad 14.

Sumele percepute ca dușegubină pentru ucidere nu erau egale, ele variind probabil, după însemnătatea persoanei ucise și după pretențiile marelui vornic. De pildă, la 8 august 1629, pentru uciderea unei slugi a unui mare vornic de țara de jos, marele vornic al țării de sus — pe teritoriul cărui se comisese omorul — a luat ucigașului ocina, calculată la 40 de zloți, „pentru omorul săvîrșit”³⁶⁹. Într-un alt document, din 17 aprilie

³⁶³ Vezi mai jos p. 249—250.

³⁶⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. XIII și I.V.

³⁶⁵ M. Costin, *Opere*, p. 387. Vezi și scrisoarea din 2 oct. <1595>, adresată de Ștefan Răzvan” boierilor care sînt cu straja cu Cîrstea <vornicul> la hotare” (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVI. vol. IV, p. 130*).

³⁶⁶ Vezi mai jos p. 251—252.

³⁶⁷ Arh. St. Iași, DCCXC, f. 43 v.-44. Tot despre o dușegubină de 50 de boi plătită pentru un om mort vorbește și un doc. din 1581 (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVI, vol. III, p. 135*). Într-un alt doc. din 1570, se spune, însă, că pentru un grec ucis se dăduseră mult mai multe vite: 158 de boi și vaci, 600 de oi și 13 iepe (*ibidem*, vol. II, p. 256—257).

³⁶⁸ G. Ghibănescu, *Surete*, I, p. 135 și 137.

³⁶⁹ T. Bălan, *Documente bucovinene*, I, p. 203. Vezi și doc. din 23 iunie 1623, 7 aug. 1634 și 12 mai 1723, în care se arată că pentru ucideri de oameni marii vornici luau — în

1662, se spune că marele vornic, după ce prinsese un ucigaș de la Pomirla și-l băgase la temniță, deoarece nu avea cu ce-și plăti capul, luase 60 de galbeni de la un boier care-i „scoate capul” vinovatului de la pieire și căruia acesta i se dă rob ³⁷⁰.

Cînd pretențiile marelui vornic erau mai mari, între el și cei considerați vinovați avea loc o adevărată tirguală, făcută uneori prin intermediul unui alt boier, care-și lua și el partea ³⁷¹.

Se întîmpla uneori ca marele vornic să ierte dușegubina datorată de satele unui proprietar feudal, aceasta fiind o favoare acordată stăpînului respectiv. Așa procedează la 17 febr. 1612 Nădăbaico, mare vornic al țării de sus, cînd poruncește „fiilor noștri” care umblau după dușegubine în ținutul Neamț să nu tulbure satul Lucașul al mănăstirii Galata pentru un om mort aflat acolo, deoarece, spune el, „am iertat acea moarte de om pentru voia mănăstirii” ³⁷².

Tot marele vornic încasa și dușegubinele de la cei care călcau morala și care erau de asemenea destul de mari. Într-un document din 9 martie 1691 — citat și mai sus — se arată că mama unui tînăr care făcuse un copil unei fete trebuise să dea marelui vornic în locul dușegubinei de 20 de lei o parte din balta sa ³⁷³, așa cum, la 30 iulie 1700, un locuitor din Vrancea, căzut într-o greșală asemănătoare, dăduse marelui vornic, „dator să cerce unile ca acelia”, trei pogoane de vie, pentru ca să-l ierte ³⁷⁴.

Marii vornici realizau venituri însemnate din dușegubinele percepute. La 20 mai 1617, episcopul de Huși mărturisește că Dimitrie Goia mare vornic al țării de jos avea acolo trei vie pe care le luase de la trei oameni pentru „vină de dușegubină” în care căzuseră cu trei femei și o altă vie luată ca dușegubină „pentru o moarte de copil”. Acești oameni, declară episcopul, au dat viile vornicului „de bună voia lor, pentru greșelile lor”. Este demn de remarcat faptul că una din aceste vie fusese luată de la un fost vornic de Huși, care, la rîndul său, o avea de la niște răufăcători, care-și plătiseră capul cu acea vie ³⁷⁵.

În sec. al XVIII-lea, cuantumul dușegubinelor a fost fixat de domnie. La 1741 se spune că marele vornic lua cîte 12 ughi de „fata mare burdihoasă” (însărcinată) și 12 lei de văduva care greșise, și în primul și în al doilea caz „feciorii” săi încasînd și ei drept „ciubote” ³⁷⁶ cîte doi lei. În

lipsă de bani sau vite — ocinele pe care fuseseră găsiți oamenii morți (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVII, vol. V, p. 229*; Arh. St. Iași, CCCXI, f. 83 v.-84 și N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 130). În cel de al doilea doc. citat se arată că marele vornic — după ce luase moșia unui sat — dăduse 30 de vite „acelor oameni care au fost niamuri acclor morți”, care avau drept la despăgubire.

³⁷⁰ Acad. R. S. România. CLX/216.

³⁷¹ Biblioteca Centrală de Stat, I/70 și 72 (doc. din 26 mai 1637 și 20 april. 1638).

³⁷² *Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVII, vol. III, p. 65.*

³⁷³ „Ioan Neculce”, V, 1925, p. 354.

³⁷⁴ „Arhiva”, V. 1894. p. 552. Vezi și doc. din 14 febr. 1691 (Arh. St. Buc., ep. Roman, IV/25).

³⁷⁵ *Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVII, vol. IV, p. 165.*

³⁷⁶ Despre acest venit al dregătorilor mărunti vezi N. Stoicescu, *Îndeplinirea silită a poruncilor domnești din evul mediu. Treapădul și ciubotele* (în curs de apariție în „Studii”).

afară de aceasta, marele vornic trebuia „să ia venitul” (neprecizat) de „or unde ar afla șugubină sau morți de om, or în târgu domnescu, or în ce sat”.

În anul următor aflăm că „gloaba pîntecelui” era de 20 de lei de fata mare și de 12 lei de muieră „de la cei ce le vor fi făcut” (adică de la bărbații considerați vinovați), femeile plătind de la ele cîte doi ughi ciubotele „pă obicei”. Cînd membrii clerului aveau relații cu mirencele și le lăsau însărcinate, bărbații dădeau 20 de lei protopopului (nu vornicului), iar femeile plăteau vornicului ciubotele. Dacă partea femeiască era din tagma bisericească, „gloaba pîntecelui” o luau oamenii vornicului, „căci bărbatul iaste obicei de dau gloaba pîntecelui”.

Tot aici se arată că dușegubina pentru ucigașul negăsit o dădeau 12 sate din jur „după obicei”. Dacă ucigașul era aflat, oamenii vornicului își luau numai ciubotele și-l predau pe cel vinovat marelui armaș, pentru a fi pedepsit ³⁷⁷.

La veniturile realizate din gloabe și dușegubine se adăugau acelea ale Bîrladului, pentru vornicul de țara de jos, și ale Dorohoiului, pentru vornicul de țara de sus ³⁷⁸. Aceste venituri erau foarte probabil împărțite cu vornicii locali. La 1741, marele vornic încasa de la Bîrlad cîte doi potronici și două ocale de horilcă de la fiecare cofă de horilcă, cîte doi potronici și două ocale de pește de la fiecare car de pește, un drob de sare de la fiecare car ce venea în târg la vînzare, cîte doi bani de fiecare dugheană, o vadră de vin de butea ce se vindea în târg” și din alte alișverișuri după obicei” ³⁷⁹.

Vornicii de Bîrlad și Dorohoi. După cum arată Dimitrie Cantemir, cei doi mari vornici ai Moldovei își aveau fiecare cîte doi locțiitori, care ședea la Bîrlad, pentru țara de jos, și la Dorohoi, pentru țara de sus ³⁸⁰. Încă din sec. al XVI-lea, acești vornici erau subordonați marilor vornici respectivi, care le expediau diverse porunci sau îi trimiteau să facă cercetări. La 7 april <1591>, de pildă, Eremia Movilă, pe atunci mare vornic al țării de jos, poruncește „la feciorii noștri, la dregătorii ³⁸¹ de Bîrladu și la deșugubinari” să lase în pace de deșugubinile mai mici satele episco-

³⁷⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 228–229 și 273–274. Aceste venituri au fost desființate la 23 nov. 1755, „fiind un obicei urît” (*ibidem*, V, p. 159 și Acad. R. S. România, XXXVII/1).

³⁷⁸ M. Costin, *Opere*, p. 387 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78.

³⁷⁹ N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 245 și 274. Vezi și porunca din 8 ian. 1659, în care Gheorghe Ștefan voievod oprește pe vornicii de Dorohoi să mai prindă pește dintr-un iezor de acolo al mănăstirilor Sucevița, Dragomirna și Birnova. urînd ca numai marele vornic de țara de sus să pescuiască „cite ceva pește de gura lui” (Arh. St. Buc., m-rea Birnova, I/6).

³⁸⁰ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 105–106. Despre vornicul de Dorohoi vezi și G. Ghibănescu, *Surete*, XII, p. XI.

³⁸¹ Cei doi termeni de vornic și dregător (sau urednic) aveau aceeași accepțiune în sec. al XVII-lea, vornicii fiind numiți uneori și urednici. De pildă, Pătrașco vornic de Botoșani la 12 iulie 1606 este numit urednic de Botoșani la 11 mai 1607, așa cum lui Constantin Ciogolea urednic de Botoșani la 12 iulie 1636 i se spune. la 4 oct. același an, vornic de Botoșani (Arh. St. Buc., m-rea Doljești, XXIX 19 și A.N., MMCDXXXIV/7, G. Ghibănescu, *Surete*, XIV, p. 20 și 22).

piei Huși, urmînd să le ia numai pentru moarte de om ³⁸². La 24 iulie 1692, Alexandru Raniandi mare vornic al țării de jos, judecînd o pricină de hotar „mai gios de tîrgul Birladul”, trimisese pe un fost pitar și pe vornicul de Birlad să ia „sama siamnelor piatrilor” ³⁸³.

După cum rezultă din unele documente de la mijlocul sec. al XVIII-lea, în care se precizează atribuțiile vornicilor de Birlad, aceștia judecau „tîrgoveții den Birlad și ocolul tîrgului, de fapte reale, de furțișaguri, de bătăi, de greșeli ce or fi, cine ar face, ori den moldoveni, sau armeni sau jădovi, cine ar fi, pă greșelile ce ar avea vornicii de Birlad să-i judece, să-i globească pe fieștecare după cum îi va fi vina” ³⁸⁴.

În această vreme, autoritatea vornicilor de Birlad și de Dorohoi nu se întindea decît asupra orașelor respective și asupra ocoalelor din jurul lor, nu și în satele din ținut. La 10 iulie 1725 se poruncește vornicilor de Dorohoi să nu se amestece în satul Prilipca, care se găsea sub autoritatea pîrcălabilor din Hîrlău, „căci Prilipca este de Hîrlău și nici mai înainte n-au fost de ocolul tîrgului Dorohoiului”. În document se precizează că „nici mai înainte vreme n-au fost obicei să se amestece vornicii prin sate la alte gloabe, fără numai șugubinele și morții, unde s-au tîmplat, la acele au avut triabă, iar la alte nimic” ³⁸⁵.

În același timp, nu era permis însă nici amestecul pîrcălabului sau ispravnicului de ținut în orașele Birlad sau Dorohoi, după cum rezultă dintr-o poruncă din 1742, în care se arată că, în cazul în care tîrgoveții de Birlad nu erau mulțumiți de judecata oamenilor vornicului, se puteau duce la marele vornic să-i „așeze” ³⁸⁶.

d. Pîrcălabii

Întrucît dregătoria de pîrcălab și staroste a mai constituit și în trecut obiectul unor studii ³⁸⁷, nu vom insista prea mult asupra ei, mulțumindu-ne să înfățișăm pe scurt evoluția, atribuțiile și veniturile pîrcălabilor.

³⁸² Arh. St. Buc., ms. 545, f. 111.

³⁸³ G. Ghibănescu, *Ispisoace*, IV/1, p. 225. Vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 193 și I. Antonovici, *Documente birlădene*, III, p. 65—66.

³⁸⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 274 și Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 404—404 v. Vezi și doc. din 1742, în care se spune că vornicul de Birlad cănta „pe obicei ... toate pricinile și giudecățile ce-ar avea tîrgoveții de Birlad” (N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 370). Într-un doc. din 1741 se arată că vornicul de Dorohoi trebuia să nu ia nimic altceva de la tîrgoveti decît „gloabele obicinuite și vitele de pripas” (N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 223).

³⁸⁵ N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 535.

³⁸⁶ *Ibidem*, VI, p. 363.

³⁸⁷ Vezi G. Popovici, *Stărostia sepenicensă*, în vol. *Lui Titu Maiorescu, Omagiu*, Buc., 1900, p. 476—482; D. Nichita, *Contribuții asupra pîrcălabici în Moldova pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea* („Arhiva”, XXXII, 1925, nr. 2, p. 90—98 și nr. 3—4, p. 245—254); idem, *Pîrcălabia în Moldova pînă în veacul XVII* („Anuarul Lic. M. Kogălniceanu”, Iași, 1922—1932, p. 53—75); T. Bălan, *Vornicia în Moldova*, Chișinău, 1931, p. 153—186.

Vezi și „Codrul Cosminului”, VII, 1931—1932, p. 182—183 și 198—202.

Despre originea termenului pîrcălab, de la cuvîntul german *Burgaff*, vezi A. D. Xenopol, *op. cit.*, III, p. 175, care consideră că noi l-am împrumutat prin intermediul slavilor;

Pîrcălabii sînt unii din cei mai vechi dregători moldoveni amintiți în documente, uneori cu termenii latini de „capitaneus” sau „castellanus”. Prima mențiune cunoscută datează din 1387, cînd, între boierii moldoveni care au prestat omagiu regelui polon Vladislav, este citat primul Dzula (Giula), capitaneus³⁸⁸.

În timpul domniei lui Alexandru cel Bun, între 1400—1407, în sfatul domnesc al Moldovei apar ca martori o serie de boieri purtînd alături de numele lor și numele unei cetăți, ca Șandru de la Neamț, Dragoș de la Neamț cărora — începînd din anul 1411 — li se spune uneori și pîrcălabi³⁸⁹. Aceștia erau foarte probabil, pîrcălabii cetăților respective³⁹⁰.

După domnia lui Alexandru cel Bun, în afară de unii pîrcălabi pomeniți doar cu numele de la Neamț etc., fără titlul de pîrcălab, încep să apară în sfat și alți pîrcălabi, primul dintre aceștia fiind amintit la 6 martie 1443³⁹¹.

O grijă deosebită a acordat cetăților moldovene Ștefan cel Mare, care a construit și mărit unele din aceste cetăți și a înmulțit numărul pîrcălabilor, numind în fruntea fiecărei cetăți cîte doi asemenea comandanți. Măsurile luate de Ștefan cel Mare aveau în vedere în primul rînd necesitățile de apărare a țării³⁹².

În vremea domniei lui Ștefan cel Mare, sfatul domnesc al Moldovei era dominat de acești dregători comandanți ai cetăților, care apăreau uneori cîte 6—8, printre primii martori membri ai sfatului domnesc, după marele vornic³⁹³. În această vreme, sînt pomeniți ca membri obișnuiți ai

D. Nichita, *op. cit.* („Arhiva”, 1925, nr. 2, p. 95); T. Bălan, *Vornicia în Moldova*, p. 153—156t după părerea căruia moldovenii au împrumutat termenul prin intermediul Ungariei.

Despre numele pîrcălab de la burgrav-porkolab vezi și N. Iorga, *Les Balkans et l'Empire byzantin* („Revue internationale des études balkaniques”, II, 1936, p. 404).

Dintre lucrările străine amintesc: K. August Eckhardt, *Präfekt und Burgraf*. („Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte”, XLVI, 1926, p. 163—205); H. F. Schmid, *Die Burgbezirksverfassung bei den slavischen Völkern in ihrer Bedeutung für die Geschichte ihrer Siedlung und ihrer staatlichen Organisation*, extras din „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven”, N. F., Band II, Heft II, unde se indică și o bogată bibliografie.

³⁸⁸ Hurmuzaki, I/2, p. 297 și M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 601. Despre corespondența dintre capitaneus-castellanus și pîrcălab vezi *ibidem*, p. 721, I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 299, 425 și 441. C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 30 și 34, precum și numeroasele exemple citate de T. Bălan, *op. cit.*, p. 191—196.

³⁸⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 8, 14, 16, 17 și 27. Menționez că și mai tîrziu pîrcălabii erau numiți uneori numai „de la Neamț”. etc., fără să li să spună pîrcălabi. deși în mod evident ei erau pîrcălabii cetăților respective (vezi, de pildă, *doc.* din 11 nov. 1458 și 27 nov. 1460, în care lui Isaia i se spune pîrcălab de Neamț în primul *doc.* și de la Neamț în cel de al doilea (*ibidem*, p. 300, 311).

³⁹⁰ Cf. și D. Nichita, *op. cit.*, „Arhiva”, 1925, nr. 2, p. 95.

³⁹¹ Vezi listele aflate în curs de publicare.

³⁹² Vezi I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, Buc., 1925, p. 319—321.

³⁹³ De pildă, la 15 aug. 1471, sînt citați ca martori ai sfatului; același număr de opt pîrcălabi apar în sfatul domnesc și la 23 sept. 1483

sfatului domnesc cite unul sau doi pîrcălabi de fiecare cetate. Astfel, pîrcălabii cetății din sud, amintiți și mai înainte în sfatul domnesc, sînt membri obișnuți ai acestuia între 8 sept. 1457 și 8 iunie 1484; pîrcălabii de Chilia apar între 11 aprilie 1465 — după cucerirea ei de către Ștefan ³⁹⁴— și 8 iunie 1484; pîrcălabii altei cetăți sînt amintiți și ei regulat (cite unul sau doi) începînd de la 28 aprilie 1464; pîrcălabii de Neamț (cite unul sau doi), începînd de la 8 sept. 1457, iar cei de Cetatea Nouă sau Roman (cite unul) de la 15 sept. 1466 ³⁹⁵. Tot în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, între 1 aprilie 1470 și 4 nov. 1493, este menționat printre membrii sfatului domnesc și alt pîrcălab ³⁹⁶.

După căderea celor două cetăți din sud în stăpînirea turcilor, în 1484, în sfatul domnesc al Moldovei au rămas doar pîrcălabii celorlalte patru cetăți ³⁹⁷. În această vreme, însă, existau și pîrcălabi de Crăciuna, cetate cucerită de Ștefan cel Mare la 1482 ³⁹⁸, dar care nu apar printre membrii sfatului domnesc.

Cei mai numeroși pîrcălabi sînt amintiți în sfatul domnesc al Moldovei la 12 iulie 1499, în tratatul încheiat de Ștefan cel Mare cu regele Poloniei; aci sînt citați ca martori, alături de marii dregători ai țării, cite doi pîrcălabi la unele cetăți, cite unul la altele, și alți patru boieri purtînd titlul de pîrcălab (de fapt foști pîrcălabi) ³⁹⁹. Din totalul de 22 de boieri-dregători, opt erau deci pîrcălabi, unul staroste, iar alți patru fuseseră mai înainte pîrcălabi.

În prima jumătate a sec. al XVI-lea, după moartea lui Ștefan cel Mare, în sfatul domnesc al Moldovei sînt amintiți în mod obișnuit cite șase pîrcălabi, cite doi de fiecare din cele trei cetăți (în afară de Suceava, care avea portar și hatman).

(*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 381 și veac. XV, p. 45). După căderea Cetății Albe și Chiliei în stăpînirea turcilor, numărul pîrcălabilor s-a redus la 4—6.

Menționez că, la sfîrșitul sec. al XV-lea și începutul celui următor, cetățile de margine ale regatului feudal maghiar, aflate mai aproape de primejdia atacurilor turcești, aveau tot cite doi castelani, din care unul trebuia să se afle permanent în cetate (*Corpus Juris Hungarici*, I, p. 582 și 696).

³⁹⁴ Vezi și I. Minea, *Primii pîrcălabi moldoveni de Chilia* („Ioan Neculce”, III, 1923, p. 187—188).

³⁹⁵ Vezi și I. C. Andreescu, *Cetatea Nouă pe vremea lui Ștefan cel Mare*, în „Cercetări istorice”, I, 1925, p. 159—176.

³⁹⁶ Primul pîrcălab, Gangur, apare în sfat la 1 aprilie 1470, fără titlu de pîrcălab și la 28 mai 1470 ca pîrcălab (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 371, 374). Despre pîrcălabii acestei cetăți întărită de Ștefan cel Mare după năvala tătarilor din 1469, vezi și A. Sava, *Documente privitoare la tirgul și ținutul...*, p. VII—VIII și X—XII.

³⁹⁷ De pildă, la 21 nov. 1486, sînt amintiți cite doi pîrcălabi de Neamț și cite unul de Roman (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 56); alteori apar cite doi pentru unele cetăți și cite unul de Neamț și Roman (*ibidem*, p. 266, 267, passim), cite doi de Neamț și cite unul de Roman (*ibidem*, veac. XIV—XV, p. 294) sau cite doi de Neamț și cite unul de Roman (*ibidem*, p. 301 și veac. XVI, p. 296).

³⁹⁸ *Cronicile stavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 19. Despre pîrcălabii de Crăciuna vezi și M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 162—177.

³⁹⁹ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 434—435.

În a doua jumătate a acestui secol, în sfatul domnesc al Moldovei sînt pomeniți temporar și alți pîrcălabi, în afară de cei obișnuți : pîrcălabii de Iași, între 28 martie și 14 mai 1552 ⁴⁰⁰, pîrcălabii altei cetăți reapar și ei în sfat în vremea domniei lui Ioan vodă cel Cumplit, între 13 dec. 1572 și 22 febr. 1578 ⁴⁰¹, și apoi din nou, cu intermitențe, la 14 martie 1583, 25 iunie 1589 și 20 febr. 1598 ; tot la sfîrșitul sec. al XVI-lea, la 25 martie 1599, sînt menționați printre membrii sfatului domnesc și alți doi pîrcălabi ⁴⁰².

În prima jumătate a sec. al XVII-lea, îndeosebi în vremea domniilor lui Miron Barnovschi și Vasile Lupu, dregătoria de pîrcălab a decăzut, pîrcălabii începînd să nu mai apară totdeauna printre membrii obișnuți ai sfatului domnesc. În această vreme, unii din pîrcălabi nici nu ocupau efectiv dregătoria respectivă ; așa se explică faptul că, în aceeași zi, sînt citați ca martori în documente pîrcălabi diferiți la aceeași cetate sau uneori locul pîrcălabului era lăsat liber ⁴⁰³. Un document din 20 aug. 1636 este revelator în această privință ; la data amintită, Vasile Lupu întărește lui Dumitru Buhuș fost vistier un loc de sat în braniștea domnească, motivînd că slujește „pe lîngă poarta domniei mele” ⁴⁰⁴, deși în perioada 24 ian. 1635 — 10 martie 1637 Dumitru Buhuș apare ca membru al sfatului domnesc în calitate de pîrcălab ⁴⁰⁵.

Tot ca urmare a decăderii funcției de pîrcălab, cînd sînt amintiți ca martori în diverse zapise, dregătorii purtînd acest titlu apar după unii din dregătorii mai puțin importanți, membri ai divanului, ca clucerul, slugerul, jitnicerul și armașul ⁴⁰⁶, iar alți pîrcălabi nici nu își mai spun astfel, ci își menționează titlul dregătoriei ocupată înainte de aceea de pîrcălab, a cărei importanță scăzuse ⁴⁰⁷.

În această vreme cînd se adresau unui dregător mai însemnat, cu care mai înainte erau alături, membri ai sfatului domnesc, pîrcălabii utilizau

⁴⁰⁰ După părerea episcopului Melchisedec, pîrcălabii de Iași ar fi comandat o cetate existentă pe locul curții domnești înainte ca orasul să devină capitala țării (*Cronica Românilui*, I, p. 192).

⁴⁰¹ Menționez că pîrcălabii de aici au continuat să existe și după domnia lui Ștefan cel Mare, dar ei nu mai sînt citați ca martori ai sfatului domnesc (vezi doc. din 8 martie 1533, 25 mai 1543. *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. I, p. 352, 409).

⁴⁰² Vezi listele întocmite de noi.

⁴⁰³ Vezi cele două doc. din 23 martie 1631, în care sînt citați în primul Bălaci pîrcălab de Neamț, ... pîrcălab de Roman și Malcoei pîrcălab : în cel al doilea apar : Savin și Șoldan pîrcălabi de Neamț, Dumitru pîrcălab de Roman, Malcoei și Iudori pîrcălabi (*Acad. R. S. România, Peceți*, nr. 278 și XXX/86). Vezi și cele două doc. din 27 nov. 1635 și pe cele două din 7 aprilie 1637 (copii la Inst. de istorie, „N. Iorga”).

⁴⁰⁴ *Acad. R. S. România, LXXVIII/92*.

⁴⁰⁵ Vezi listele de dregători alcătuite de autorul acestei lucrări.

⁴⁰⁶ Cazul lui Pătrașco Ciogolea pîrcălab, amintit la 15 martie 1637 (*G. Ghibănescu, Surete*, III, p. 257—258).

⁴⁰⁷ Cazul lui Pătrașco pîrcălab, care semnează la 30 aug. 1638 ca fost postelnic sau al lui Pătrașco Boul, cumnatul lui Gheorghe Ștefan, care, deși era pîrcălab de Neamț, semnează ca fost elucer (*Arh. St. Buc.*, m-rea Soveja, III/3, *Acad. R. S. România, XLIII/107 și XXXI/36*).

față de acesta formula de politețe uzitată de boierii mici, ceea ce arată de asemenea decăderea dregătoriei ⁴⁰⁸.

În aceeași vreme de decădere a importanței dregătoriei de pîrcălab, pîrcălabii din ținuturile Moldovei ajung să se confunde cu marii vătafi de ținut, care îndeplineau acum în ținuturile respective aceleași atribuții ca și pîrcălabii ⁴⁰⁹.

Decăderea dregătoriei de pîrcălab a continuat în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, cînd pîrcălabii cetăților nu mai sînt amintiți decît rareori printre membrii sfatului domnesc ⁴¹⁰. În această vreme puteau fi numiți pîrcălabi diverși boieri mici sau boieri tineri, care își începeau cariera politică ca pîrcălabi, așa cum în Țara Românească mulți boieri tineri erau căpitani. Astfel, Trandafir a fost pîrcălab în anii 1644—1646, după care a ajuns mare șetrar la 27 martie 1651; Miron Costin a fost pîrcălab la 15 martie 1658 și între 24 nov. 1660 și 9 febr. 1664, devenind apoi mare comis la 20 aprilie 1664; Alexandru Buhuș este amintit și el ca pîrcălab la 24 febr. 1666, înainte de a deveni mare pitar la 1668 etc. ⁴¹¹.

Către sfîrșitul sec. al XVII-lea, Miron Costin înregistra știrea că pîrcălabii nu mai făceau parte dintre membrii sfatului domnesc (senatului) și că toate ținuturile aveau acum pîrcălabi ⁴¹². Informații asemănătoare ne oferă și Dimitrie Cantemir. El arată că, întrucît marii dregători trebuiau să fie prezenți la curtea domnească, s-au numit în țară, în cetăți și țirguri, „judecători numiți pîrcălabi, vornici și cămărași”. După părerea sa, existau cîte doi pîrcălabi la Suceava, Neamț, — care erau considerați cei mai importanți —, la Roman, Botoșani (unde dregătorul se numea de fapt vornic), Fălciu, Galați ⁴¹³, Tecuci, Tutova și Putna și cîte unul la Bacău, Tg. Frumos, Hîrlău, Covurlui și Vaslui ⁴¹⁴.

⁴⁰⁸ De pildă, înainte de 28 aug. 1647, pîrcălabul de Neamț numește „părinte” pe marele logofăt, căruia îi raportează pentru o hotărnicie făcută, semnînd „mai nîc feciorul dumitale”, așa cum își spuneau boierii mici (Spiridonia-Iași, I/11). Vezi și un doc. asemănător din 23 iulie 1670 (Acad. R. S. România, CDII/1).

⁴⁰⁹ Vezi N. Stoicescu, *Curleni și slujitorii. Contribuție la istoria armatei române* p. 240—241.

⁴¹⁰ Vezi, de pildă, doc. din 6 iunie 1662, 12 martie 1669 etc. (G. Ghibănescu, *Surele*, IV, p. 175 și *Uricarul*, IX, p. 146). În unele din aceste documente, pîrcălabii sînt citați ultimii dintre membrii sfatului domnesc, deși în prima jumătate a secolului fuseseră amintiți încă după marele postelnic (vezi doc. din 25 martie 1651, Acad. R. S. România, MCCXXXIII/16). Vezi și I. Tanoviceanu, *Contribuțiuni*, p. 10.

⁴¹¹ Aceste date au fost luate din fișele întocmite pentru fiecare mare dregător în parte.

⁴¹² M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Pauaitescu, p. 239 și 390.

Uneori tot staroști li se spunea și pîrcălabilor din alte ținuturi, în afară de Putna. De pildă, lui Dumitrașco i se spune staroste și pîrcălab de Tecuci (vezi doc. din 29 iunie 1656 și 9 sept. 1658, Arh. St. Iași, CCCXXIX/7, f. 1085 și CCCXXXIX/10, f. 1088).

⁴¹³ N. Iorga considera că, întrucît la Galați funcționa un pîrcălab, aceasta „arată că prin veacul al XVI-lea orașul avusese întărituri de apărare” (*Studii și documente*, XVI, p. 227), deși pîrcălabi existau și în orașele neîntărite.

⁴¹⁴ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 105.

Aceasta este în linii foarte mari evoluția dregătoriei de pîrcălab în Moldova pînă la sfîrșitul sec. al XVII-lea. În decursul acestei perioade, din dregători de seamă, membri ai sfatului domnesc, pîrcălabii au devenit conducătorii locali ai administrației din ținuturi, anticipînd pe ispravnicii din sec. al XVIII-lea.

Trecînd acum la *atribuțiile pîrcălabilor*, subliniem faptul că, în ținuturile încredințate lor, pîrcălabii au îndeplinit atribuții însemnate militare, administrative și judecătorești. La mijlocul sec. al XV-lea, importanța deosebită a acestor atribuții este dovedită de faptul că domnul numește pe pîrcălabi stăpîni ai ținuturilor încredințate. Astfel, la 3 aprilie 1453, întărind mănăstirii Probota doi tătari din tătarii domnești aflați la Neamț, domnul Moldovei poruncește celui care „va stăpîni atunci Neamțul” să nu ia țiganii de la mănăstire ⁴¹⁵.

Faptul că, la mijlocul sec. al XV-lea, autoritatea exercitată de pîrcălabi este definită în documente prin același termen care desemnează și suveranitatea domnului țării arată puterea deosebită pe care o aveau pîrcălabii în ținuturile pe care domnul li le încredința.

Într-adevăr, din documentele din această vreme, cînd autoritatea domniei scăzuse mult, rezultă că pîrcălabii îndeplineau un rol de seamă în administrarea ținuturilor și cetăților ce li se încredința. Întărind, la 19 febr. 1449, o danie de două măji de pește și de icre de la Chilia făcută mănăstirii Neamț, domnul poruncește celor care vor fi pîrcălabi ai cetății și „dregătorilor” lor să se dea mănăstirii produsele respective, amenințîndu-i că, în caz contrar, vor plăti domniei 20 de ruble de argint și vor cunoaște și altfel de pedeapsă ⁴¹⁶. Amenințarea adresată de domnie în caz de nerespectare a poruncii sale dovedește puterea deosebită de care dispuneau pîrcălabii de Chilia, putere de care depindea chiar livrarea unor icre, ca urmare a unei danii domnești.

Fiind comandanți ai unor puncte fortificate, pîrcălabii au îndeplinit, îndeosebi în a doua jumătate a sec. al XV-lea și în prima jumătate a celui următor, importante rosturi militare, jucînd un rol de seamă în apărarea regiunii cetății pe care o conduceau și în luptele duse de oastea Moldovei. Referindu-se la numirea celor doi pîrcălabi de Chilia de către Ștefan cel Mare, la 1465, după cucerirea ei de către domnul Moldovei, *Letopiseșul anonim al Moldovei* ne informează că sarcina încredințată de domn pîrcă-

⁴¹⁵ *Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XIV—XV, p. 261.* Vezi și doc. din 24 febr. 1452, unde domnul vorbește de „cine va stăpîni de la noi . . .” (*ibidem*, p. 249). În vremea domniei lui Ștefan cel Mare formularul se schimbă: acum se spune „cine va fi de la noi pîrcălab de Neamț” (*ibidem*, p. 355), ceea ce indică o mai mare dependență de domn a pîrcălabilor.

Referindu-se la formula „a stăpîni” folosită de cele două documente pentru pîrcălabi P. P. Panaitescu și-a exprimat opinia că acești boieri nu erau pîrcălabi, ci icari stăpîni de domenii feudale situate în apropierea unor curți sau cetăți domnești, cărora domnul le încredința paza și administrația regiunii respective cu mijloacele de care dispuneau. Trecerea de la concedarea feudală la dregătoria propriu-zisă de pîrcălab, care acționa cu oastea și dregătorii mărunti ai domniei, s-a făcut mai tîrziu, desăvîrșindu-se în vremea domniei lui Ștefan cel Mare (*Viața feudală*, p. 424—425).

⁴¹⁶ *Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XIV—XV, p. 215.*

labilor nou numiți a fost „să păzească cetatea de limbile necredincioase”⁴¹⁷, adică de turci.

Știri despre atribuțiile militare îndeplinite de pîrcălabi nu lipsesc nici în sec. al XVI-lea. Dintr-un document din 10 martie 1562 aflăm astfel că Petrea pîrcălab merseese „cu ceata lui” în Transilvania, cu Petru Rareș, iar în vremea domniei lui Petru Șchiopul, Pîrvu pîrcălabul a jucat un rol important în luptele cu cazacii, „lovindu-să cu dînșii . . . și biruindu pre acei tîlhari . . . , iar pre unii dintre dînșii încăș vii i-au prinsu”, pîrcălabul fiind și el rănit în timpul acestor lupte⁴¹⁸.

O dată cu decăderea cetăților ca puncte fortificate de apărare în a doua jumătate a sec. al XVI-lea și în prima jumătate a celui următor, importanța militară a pîrcălabilor a scăzut, la dispoziția lor rămînînd însă slujitorii din ținuturile respective, comandați de căpitani, care erau utilizați mai ales la asigurarea poliției interne și a ordinii feudale⁴¹⁹.

Decăderea cetăților a fost cauzată în primul rînd de măsurile luate de Alexandru Lăpușneanu, care, pentru a intra în voia turcilor, ce urmăreau „să slăbească țara den temelie”, „au împlut cetățile de lemne și le-au aprins de au ars și s-au răsipit”⁴²⁰.

În sec. XVI—XVII, atribuțiile administrative și judecătorești ale pîrcălabilor au devenit tot mai predominante, o dată cu scăderea și apoi dispariția rolului lor militar. Din dregători cu atribuții în primul rînd militare, pîrcălabii au devenit astfel conducătorii civili ai administrației din ținuturile încredințate lor și judecătorii principali ai locuitorilor din aceste ținuturi⁴²¹.

Pîrcălabii au îndeplinit un rol important ca instanțe locale de judecată, după cum arată și Dimitrie Cantemir, după părerea căruia sarcina principală a pîrcălabilor era aceea de judecători⁴²². Tot astfel, vorbind despre un pîrcălab, interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche îl consideră „giudecătorul tuturor la acel ținut”⁴²³.

Știrile despre dreptul de judecată exercitat de pîrcălabi sînt destul de vechi; despre acest drept aflăm din privilegiile de imunitate acordate unor stăpîni feudali, în care dreptul de judecată al pîrcălabilor era interzis pe teritoriul ce se bucura de imunitate feudală, el fiind însă exercitat în restul țării. Astfel, la 13 martie 1466, Ștefan cel Mare, acordînd „slobozie” pe cinci ani satului Negoști al episcopiei de Roman, hotărăște

⁴¹⁷ *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 16.

⁴¹⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. II, p. 157 și vol. III, p. 355—356.

Despre rolul militar al pîrcălabilor vezi și cazurile citate de D. Nichita, *op. cit.* („Arhiva”, 1925, nr. 3—4, p. 247—248).

⁴¹⁹ Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 256—257.

⁴²⁰ Gr. Ureche, *Letopisețul Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 86. Afirmția lui Grigore Ureche este într-o oarecare măsură exagerată, deoarece cetățile au continuat să existe. După spusele lui I. Neculce și N. Costin, opera începută de Lăpușneanu a fost continuată de Dumitrașco Cantacuzino, care „au stricat” cetățile (I. Neculce, ed. cit., p. 58 și *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 12). Vezi și N. Iorga, *Istoria armatei române*, ed. a II-a, vol. I, p. 275—279, capitolul intitulat: *Nimicirea puterii militare a Moldovei de către Alexandru Lăpușneanu*.

⁴²¹ Vezi și D. Nichita, *op. cit.* („Arhiva”, 1925, nr. 3—4, p. 253).

⁴²² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 105.

⁴²³ Gr. Ureche, *Letopisețul Moldovei*, ed. cit., p. 76.

ca „nici pîrcălabii de Neamţ, nici staroştii din acel ţinut, nici globnicii lor nici pripăşarii, nici osluharii, nici gonitorii de urmă, nimeni să nu îndrăznească să-i judece, nici pentru furt, nici pentru omor, nici pentru răpire de fată, nici pentru oricare lucr, fie faptă mare sau mică”, toate acestea rămînînd pe seama episcopului⁴²⁴. Mai detaliată este scutirea din 3 febr. 1467, acordată satelor mănăstirii Bistriţa din ţinutul Neamţ, prin care se interzice pîrcălabilor de Neamţ, judecătorilor, globnicilor şi slugilor lor să judece în satele scutite : „nici gloabă să nu ia de la dînşii, nici pentru duşegubină mare, nici pentru urmărire, nici pentru tîlhărie, nici pentru furt, nici pentru răpire de fecioară, nici pentru rană sîngeroasă şi nici pentru lovituri cu vîntăi şi nici pentru alteceva”⁴²⁵.

Din aceste documente rezultă că principalul rost al judecăţii pîrcălabilor în cazurile citate era globirea celor consideraţi vinovaţi, pentru încasarea gloabei ei dispunînd şi de unii subalterni numiţi globnici.

Pîrcălabii au continuat să-şi exercite dreptul de judecată şi în secolul XVI-lea, de cînd nu mai dispunem însă de privilegii de imunitate. La sfîrşitul acestui secol şi începutul celui următor, cînd cancelaria domnească începe să elibereze din nou asemenea privilegii, se vorbeşte de dreptul de judecată al pîrcălabilor şi celorlalţi dregători din ţinuturi în satele scutite, interzicîndu-li-se numai luarea gloabelor şi duşegubinelor. Astfel, la 30 aprilie 1588, întărind mănăstirii Probota gloabele şi duşegubinele din satele sale, domnul Moldovei hotărăşte ca pîrcălabii, staroştii, marii vărăgi, globnicii şi duşegubinarii „să aibă numai a judeca şi a-şi lua feriiile” (venitul din judecată), fără însă să mai specifice cazurile ce puteau fi judecate⁴²⁶. În alte documente din această vreme se spune că pîrcălabii — consideraţi primii judecători din ţinuturi — urmau să judece în satele ale căror gloabe şi duşegubine erau cedate stăpînilor feudali numai în cazul cînd va avea cineva o piră sau „să judece vecinii după dreptate şi să-şi ia feriiia cum va fi judecata”⁴²⁷.

În timpul domniei lui Miron Barnovschi, cînd acesta a încercat să pună capăt unor abuzuri ale dregătorilor locali, dînd dreptul mănăstirilor să judece şi să „prade” ele pe locuitori — nu pîrcălabii — „pentru depărături şi pentru alte sfade”, pîrcălabii formau instanţa a doua de judecată, superioară aceleia a stăpînului feudal. Într-o serie de documente eliberate marilor mănăstiri din Moldova în anul 1628, domnul hotărăşte că, dacă locuitorilor din satele mănăstirilor respective nu le va place „judeţul” egumenului, să meargă la pîrcălabi, „să-i judece pîrcălabii şi să ia numai feriiie, iar gloaba să fie călugărească”⁴²⁸.

⁴²⁴ *Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XIV—XV, p. 342.

⁴²⁵ *Ibidem*, p. 355—356.

⁴²⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVI, vol. III, p. 385—386. Vezi şi *ibidem*, p. 464, veac. XVII, vol. II, p. 129, 141.

⁴²⁷ *Ibidem*, p. 58, 97 şi 133 (doc. din 1 aug. 1606, 22 aprilie şi 28 nov. 1607).

⁴²⁸ M-rea Putna, III/36, Acad. R. S. România, LXXXV/25, Arh. St. Iaşi, DCCXII/12, etc.

De la sfârșitul sec. al XVI-lea și din prima jumătate a celui următor ne-au rămas numeroase documente în care se arată că pîrcălabii cercetau la fața locului diverse pricini din porunca domnului, ajutînd astfel sfatul domnesc să le rezolve. Astfel, la 5 ian. 1591, referîndu-se la o neînțelegere pentru stăpînirea unor poieni pe rîul Bistrița, domnul Moldovei arată că „i-am trimis la pîrcălabii de Neamț și la tîrgul Neamț” să cerceteze cine trebuie să stăpînească aceste poieni; pe baza poruncii domnești, pîrcălabii au dat o carte de judecată împreună cu reprezentanții tîrgului Neamț⁴²⁹. În alte documente, domnul poruncește pîrcălabilor din diverse ținuturi să facă „lege dreaptă” locuitorilor care se plîngeau în pricini diferite⁴³⁰.

În sec. XVI—XVII, în calitatea lor de reprezentanți ai domniei în ținuturi, pîrcălabii și staroștii aduceau la îndeplinire diverse hotărîri judecătorești ale domnului și sfatului său. De pildă, la 13 iunie 1598, domnul poruncește pîrcălabului de Neamț să gonească din satul mănăstirii Bistrița pe un locuitor, care „rămăsese de judecată”⁴³¹, iar la <1645—1646> domnul poruncește starostelui de Putna să fixeze un termen unui locuitor care rămăsese de judecată să-și mute casa, cerîndu-i ea, în cazul în care nu o va muta în termenul fixat, să i-o dărîme⁴³².

Pîrcălabii și staroștii aveau un rol important în asigurarea poliției interne în țară, în atribuțiile lor intrînd prinderea furilor și tîlharilor, problemă de care se ocupau și marii vornici. (În documente nu se arată însă în care din aceste cazuri interveneau pîrcălabii și în care marii vornici).

Și această atribuție este destul de veche, ea fiind amintită — așa cum am văzut mai sus — în documentele de scutire din 1466 și 1467. Mai tîrziu, la 7 aug. 1519, se vorbește de obligația staroștilor de la hotarul cu Polonia de a prinde pe hoți cu ajutorul străjerilor lor⁴³³.

Știrile despre această importantă atribuție a pîrcălabilor se înmulțesc în sec. al XVII-lea, cînd se spune că, în cazul în care într-un sat se aflau rînfăcători sau tîlhari, „să cerceteze pîrcălabul sau marele vătah sau globnicii, să strîngă oameni buni și cine se va afla hoț sau tîlhar să piară după fapta sa”⁴³⁴.

În timpul domniei lui Miron Barnovschi, s-a interzis pîrcălabilor să mai intre în satele mănăstirilor mari să prade oamenii care se sfădeau, ei

⁴²⁹ *Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVI, vol. IV, p. 1.* Vezi și porunca adresată pîrcălabului de Hotin la 1 aug. 1587 și o carte de judecată dată de un alt pîrcălab de Hotin la 8 mai <1597—1611> (*Moldavia v epohu feudalizma*; I, Chișinău, 1961. p. 133, 154).

⁴³⁰ *Doc. din 10 mai 1597, <1610—1611>. 3 mai 1614 etc. (Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVI, vol. IV, p. 163. veac. XVII, vol. II, p. 324, vol. III, p. 169).*

⁴³¹ *Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVI, vol. IV, p. 228.* Vezi și p. 61 și 259.

⁴³² *Arh. St. Buc., m-rea Bogdana, II/2.* Vezi și porunca din 16 iulie 1642 adresată pîrcălabilor de Roman să scoată niște stupi ai unuia din prisaca altui locuitor (*ibidem*, m-rea Neamt. XXXIX/19).

⁴³³ *M. Costăchescu. Doc. de la Ștefăniță vodă, p. 524.* Despre aceasta vezi mai pe larg paragraful despre paza hotarilor la N. Stoicescu, *Curleni și slujitori*. p. 318—324.

⁴³⁴ *Doc. din 1 ian. 1613 (Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVII, vol. III, p. 110).* Vezi și *ibidem*, vol. IV, p. 185.

urmînd să intervină în aceste sate numai ca să prindă pe furi și pe tilhari, pe care trebuiau să-i trimită legați la domnie ⁴³⁵.

Cînd numărul „tilharilor” se înmulțea, pîrcălabii și staroștii erau autorizați de domnie să formeze corpuri mai numeroase de slujitori, cu care purtau adevărate campanii împotriva acestora, cum a făcut Miron Costin în calitatea sa de staroste de Putna ⁴³⁶.

Pîrcălabii și slujbașii aflați în subordinea lor aveau apoi un rol de seamă în menținerea ordinii feudale în ținuturile respective. Din sec. al XVII-lea ni s-au păstrat unele porunci domnești prin care pîrcălabii erau însărcinați să împiedice folosirea pămînturilor unor stăpîni feudali fără voia lor, dînd „certare” celor care făceau aceasta ⁴³⁷, să globească pe cei care vinau fără voie în hotarele stăpînitorilor feudali ⁴³⁸, să-i silească pe cei care refuzau să-și dea renta din produsele realizate să o livreze stăpînului respectiv ⁴³⁹ sau să ajute pe stăpînii de rumâni fugiți să-i aducă în satele de unde fugiseră ⁴⁴⁰. În această privință, ei îndeplineau un rol asemănător cu al marilor vătăfi din ținuturile moldovene.

Trebuie să mai amintim și de faptul că, în calitatea lor de organe ale puterii locale de stat, pîrcălabii jucau și rolul unor „locuri de adevărire” a vînzărilor de bunuri imobiliare făcute în ținuturile respective, așa cum, în sec. al XVII-lea, un rol asemănător îndeplineau grupuri de mari boieri. De la sfîrșitul sec. al XVI-lea și începutul celui următor ni s-au păstrat numeroase zapise sau mărturii pentru vînzări date de pîrcălabi. În aceste zapise, pîrcălabii arătau că vînzătorul și cumpărătorul veniseră „înaintea noastră și a legii”, „înaintea legii cetății sau „la scaunul tîrgului Romanului”, pentru a cere întărirea vînzării făcute ⁴⁴¹. Uneori, în aceste zapise, pîrcălabii utilizau chiar formule din documentele eliberate de cancelaria domnească. De pildă, la 2 sept., 1588, pîrcălabii adevăresc o vînzare de pămînt, vîzînd „tocmeala lor de bună voie și plata deplină”, arătînd că „pentru mai mare credință și tărie, și pecețile noastre le-am pus la acest zăpis al lor, să se știe” ⁴⁴², iar la 28 nov. 1602, pe baza unei mărturii

⁴³⁵ Doc. din 24 martie 1626, 27 febr. 1627, 12, 13 și 16 ian. 1628, date mănăstirilor din Moldova (Acad. R. S. România, LXXVII/49, Arh. St. Buc., m-rea Neamt, VI/8, m-rea Putna, III/36, Acad. R. S. România, LXXXV/25 și Arh. St. Iași, DCCXII/12). Vezi și doc. din 25 iulie 1631 și 8 aug. 1634 (Acad. R. S. România, LXXXIII/109 și XI.VI/139).

În alte sate scutite, însă, răufăcătorii urmau să fie prinși de urednici sau vătămării respectivi, care îi duceau fie direct la domnie, fie „unde va fi legea” (doc. din 30 aprilie și 5 mai 1626, Acad. R. S. România, DXCI/26 și Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava-Iași, XXXIV/7).

⁴³⁶ M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, II, p. 37.

⁴³⁷ Doc. din 25 mai 1632 (Arh. St. Buc., m-rea Bisericii, XII/38).

⁴³⁸ Doc. din 21 mai 1619 și 16 mai 1626 (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVII, vol. IV, p. 348* și Arh. St. Buc., m-rea Neamt, CXXX/24). La 7 ian. 1628, însă, domnul hotără ca cei prinși că vinau fără voie în hotarul m-rii Neamt să fie „certați” de călugări „cum au fost obișnuiți de vac”, fără să se vorbească de gloaba pîrcălabilor (ibidem, CXXXI/14).

⁴³⁹ Doc. din 15 ian. 1615 (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVII, vol. III, p. 186*).

⁴⁴⁰ Doc. din 8 aug. 1650 (Acad. R. S. România, CX/135).

⁴⁴¹ Doc. din martie 1588, 28 nov. 1602, 30 aprilie 1603, 30 aprilie 1604 (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVI, vol. III, p. 378, veac. XVII, vol. I, p. 63—64, 97, 140*).

⁴⁴² *Ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 397—398.

scrise a unor boieri, un pîrcălab eliberează o carte de întărire pentru o vînzare de pămînt, folosind formula „noi încă i-am întărit lui [cumpărătorului] ca să stăpînească cu tot venitul”⁴⁴³.

Pe baza acestor mărturii scrise sau întăriri eliberate de pîrcălabi (numite uneori ispisoace, ca și acelea emise de cancelaria domnească)⁴⁴⁴ se eliberau apoi de domn și sfatul său ispisoacele și uricile de întărire a proprietăților respective.

Pentru a-și putea alcătui corespondența, unii pîrcălabi, ca și alți mari dregători, dispuneau de o mică cancelarie. Astfel, la 21 ian. 1588, este amintit Ivanco diac sluga panului Gavril pîrcălab de Neamț, iar la 26 martie 1609, Gheorghe pîrcălabul întărește o vînzare folosind formularul cancelariei domnești: „am poruncit [se înțelege, unui diac] să se atîrne pecetea mea la acest zapis, ca să se știe”⁴⁴⁵.

Din atribuțiile pe care le îndeplineau — îndeosebi din acelea judecătorești și de poliție internă — *pîrcălabii strîngeau venituri foarte însemnate*.

Venitul realizat din judecată se numea, cum am arătat mai sus, ferie și el era proporțional cu valoarea lucrului ce făcea obiectul judecării, în documente vorbindu-se de dreptul pîrcălabilor de a lua ferie „cum va fi judecata”. Documentele nu ne arată însă care era cuantumul feriei încasate de pîrcălabi. Într-un singur document, din 6 aug. 1672, se spune de cineva că a dat pîrcălabului de Neamț „1 leu bătut pentru giudeț ce i-au făcut”⁴⁴⁶.

Pîrcălabii nu se mulțumeau însă doar cu feriia legală, ci „prădau” oamenii, domnia fiind silită să le poruncească „să nu aibă a-i prăda mai mult peste ferie”⁴⁴⁷.

Venituri mari încasau apoi pîrcălabii de la hoții și tîlharii pe care îi prindeau, care, pentru a scăpa de temniță sau de moarte, plăteau sume mari de bani sau erau siliți să dea alte bunuri pîrcălabilor. Aceste venituri, numite gloabe, erau considerate cîștigul legal realizat din slujbă de pîrcălabi. La 14 ian. 1614, Ștefan Tomșa poruncea pîrcălabilor de Neamț să nu mai ia „gloabe mici” de la vecinii mănăstirii Pîngărați, „ci numai să aveți să luați alte gloabe ce se fac pentru tîlhari sau alți făcători de rele, să aveți să-i pedepsiți”⁴⁴⁸. În sec. al XVI-lea, mărimea acestor gloabe încasate de la hoții prinși în regiunea de hotar a țării era de 1/10 din valoarea obiectelor sau banilor furați (un groș din 10)⁴⁴⁹.

În sec. al XVII-lea, cuantumul acestor gloabe pare a fi fost fixat de bunul plac al pîrcălabilor, care profitau de situația grea în care se găseau cei care erau prinși furînd. Documentele din această vreme vorbesc de gloabe foarte mari în raport cu valoarea lucrurilor sau animalelor

⁴⁴³ *Ibidem*, veac. XVII, vol. I, p. 63–64.

⁴⁴⁴ *Ibidem*, p. 140 (doc. citat și mai sus, din 20 aprilie 1604).

⁴⁴⁵ *Ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 371 și *Moldavia v epohu feudalizma*, t. I, p. 229.

⁴⁴⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 375.

⁴⁴⁷ Doc. din 28 nov. 1607 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 133).

⁴⁴⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 154.

⁴⁴⁹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 524.

furate. Astfel, la începutul sec. al XVII-lea, pentru un om pîrit că a furat doi boi, după ce acesta a achitat păgubaşului valoarea boilor, o rudă a sa i-a plătit capul de la pîrcălabi cu suma de 22 de taleri, sumă mai mare decît valoarea boilor⁴⁵⁰; un alt om care furase 30 de stupi, ca să scape de temniţă, dă gloabă pîrcălabului 10 stupi neroiţi şi 10 bezmene de ceară, după ce plătitise şi despăgubirea cuvenită păgubaşilor⁴⁵¹; în sfîrşit, pentru lucruri furate în valoare de 35 de taleri, un alt staroste a încasat o gloabă de 5 taleri, deci a şaptea parte din valoarea obiectelor furate⁴⁵².

Din datele citate mai sus se vede că gloaba nu reprezenta o anumită parte din valoarea bunurilor furate, uneori depăşind-o, alteori fiind mai mică, cuantumul ei fiind în funcţie de bunul plac şi de lăcomia pîrcălabilor sau staroştilor care o încasau.

Cînd cei prinşi că furau sau gazdele de hoţi nu aveau cu ce plăti pagubele făcute, dînd gloabă, erau siliţi să-şi înstrăineze ocinele, pentru a scăpa de moarte. Astfel, la 28 mai 1692, o gazdă de hoţi din ţinutul Putna arată că, neavînd cu ce plăti pagubele, a stat închis şase luni la Manolachi Ruset staroste de Putna, care l-a scos apoi din temniţă ca să-l spînzure. Cel condamnat astfel primeşte să plătească starostele pagubele făcute, dîndu-i acestuia ocina sa din Pîrleşti⁴⁵³.

În concluzie, subliniem faptul că, pe căi considerate legale în orînduirea feudală sau prin abuzuri, pîrcălabii moldoveni realizau venituri însemnate, atît din judecăţile pe care le făceau, cît şi din gloabele pe care le încasau de la cei aflaţi într-o culpă oarecare.

Spre deosebire de Moldova, în *Ţara Românească* pîrcălabii au jucat un rol mult mai puţin însemnat, atît în sfatul domnesc, cît şi în organizarea administrativă a ţării, şi aceasta din două motive: datorită numărului mult mai mic de cetăţi rămase în stăpînirea ţării şi unei mai slabe organizări administrative a teritoriului acestui stat feudal⁴⁵⁴.

⁴⁵⁰ Doc. din 23 nov. <1607—1609> (*Doc. priv. ist. Rom., A. veac. XVII, vol. II, p. 132*).

Cam în aceeaşi vreme, alţi oameni care furaseră au dat celor păgubiţi ocină pentru 50 de taleri, iar pîrcălabul a luat „doi boi şi o vacă şi un giuncu” (doc. din 2 mai 1612, Biblioteca Centrală de Stat, XX/15). Vezi şi doc. din 27 mart. 1656. În carc se arată că pentru o pagubă de două vaci se dăduseră păgubaşilor trei boi, iar staroştii au luat gloabă alţi doi boi (N. Iorga, *Studii şi documente*. VII, p. 370).

⁴⁵¹ Doc. din 23 mart. 1635 (G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 179 şi 195); pentru un tigan care furase trei cai, starostele de Putna a încasat 30 de taleri bătuţi, cu care ise plătitise capul de la pieire (doc. din 28 oct. 1646. Arh. St. Buc. nr-rea Răchitoasa, VII/16—17). Vezi şi doc. din 21 dec. 1639 (Acad. R. S. România, MCDXLV/1).

⁴⁵² Doc. din 15 nov. 1660 (Arh. St. Iaşi, CDXII/13).

⁴⁵³ „Arhiva românească”, 1945—1946, n. 246—247.

⁴⁵⁴ În recenzia făcută lucrării lui P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, C. C. Giurescu şi-a exprimat opinia că, „sar putea susţine că judeţele muntene erau conduse, în epoca veche, de pîrcălabi, dregători de caracter, în primul rînd, militar”, identificînd pe pîrcălabi cu castelanii amintîţi în documente încă din sec. al XIV-lea; după părerea sa, „pîrcălabii judeţelor sînt

Primul dregător purtînd titlul de pîrcălab sau castelan este menționat destul de timpuriu în Țara Românească, la 1368, cînd — după informațiile date de o cronică maghiară — Dragomir, pîrcălabul cetății Dîmbovița, a condus armata Țării Românești care a înfruntat oștile maghiare comandate de Nicolae Lackfy, voievodul Transilvaniei⁴⁵⁵.

Este posibil ca, pînă la căderea lor sub stăpînirea turcească, și alte cetăți ale țării: Turnu și Giurgiu⁴⁵⁶, să fi avut pîrcălabi, dar ei nu sînt amintiți în documente. În schimb, la 1474, cu ocazia expediției lui Ștefan cel Mare în Țara Românească, aflăm că cetatea Teleajen avea pîrcălabi, pe care domnul Moldovei i-a tăiat o dată cu arderea cetății⁴⁵⁷.

Cel mai important dintre pîrcălabii din Țara Românească a fost acela al cetății Poienari, care este amintit în documente, cu unele întrepreri, în perioada 1481—1560⁴⁵⁸, fiind deseori și membru al sfatului domnesc (îndeosebi între anii 1533—1545). Importanța acestei dregătorii a crescut foarte probabil în timpul domniei lui Radu cel Mare, la sfîrșitul sec. al XV-lea și începutul celui următor, cînd ea a fost ocupată de Gherghina, unchiul domnului. În anii 1534 — 1535, cînd dregătoria de pîrcălab era deținută de Drăghici Vintilescu fost mare vornic, acesta apare uneori ca primul martor al sfatului domnesc, purtînd titlul de mare pîrcălab sau mare pîrcălab al cetății Poienari.

Menționez că un dregător purtînd același titlu de mare pîrcălab, dar nu al unei cetăți, re apare ca martor în sfatul domnesc în vremea domniei a doua a lui Grigore Ghica, între 15 aprilie și 11 iunie 1673, fiind menționat înaintea slugerului, medelnicerului, pitarului, jitnicerului și șetrarului⁴⁵⁹. Din documente rezultă că acest mare pîrcălab era pîrcălabul sau ispravnicul de Tîrgoviște⁴⁶⁰.

tot una cu pîrcălabii de orașe care apar în diverse porunci domnești din veacul al XV-lea” („Rev. ist. rom.”, XV, 1945, fasc. III, p. 125. p. 418—419).

Cred că C. C. Giurescu nu are dreptate; mai întîi, pîrcălabii de orașe nu au jucat același rol important ca accia ai cetăților, iar aceștia din urmă nu sînt atestați documentar decît la Crăciuna și Poienari. Pîrcălabii de orașe erau reprezentanții domniei în orașe, avînd în atribuția lor în primul rînd stringerea veniturilor cuvenite domniei și apoi participarea la judecarea pricinilor privind pe locuitorii orașelor. Dintre acești pîrcălabi de orașe (amintiți la Pitești, Tîrgșor, Tg. Jiu și Tîrgoviște), doar cel de Tîrgoviște va ajunge să joace un rol mai important în sec. al XVII-lea, cînd, pe vremea domniei lui Grigore Ghica, va fi citat uneori ca membru al sfatului domnesc cu titlul de mare pîrcălab (vezi mai jos).

În Țara Românească un rol asemănător cu acela al pîrcălabilor moldoveni l-au îndeplinit ispravnicii de orașe (vezi mai sus p. 125).

⁴⁵⁵ Ioannis de Thurocz *Chronica Hungarorum in Scriptores rerum veteres ac genuini pars prima*, ed. I. G. Schwandner, Viena, 1766, p. 311—312. Vezi și Gr. Tocilescu, *Cetatea Bucureștilor și Cetatea Dîmboviței* („Tinerimea română”, I, 1898, p. 19).

⁴⁵⁶ După cum se știe, Brăila nu a avut cetate decît începînd din sec. al XVI-lea.

⁴⁵⁷ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 17.

⁴⁵⁸ Între 1519 și 1528, de pildă, pîrcălabul nu este amintit în documente. În această vreme cetatea fusese încredințată regelui maghiar („Buletinul Comisiei Mon. Istorice”, 1910, p. 183—184 și *Hurmuzaki*, XV, p. 281).

⁴⁵⁹ Acad. R. S. România, XCIV/8, CCCI XV/220 și Muzeul de istorie Buc., nr. 27 215.

⁴⁶⁰ La 14 mai 1673, Stroc mare pîrcălab — care apare în sfatul domnesc cu acest titlu — fiind ispravnicul scaunului Tîrgoviștei, dă un răvaș pentru jurători la Bărbulețu-Dîmbovița („Rev. istorică”, 1925, p. 226). Înainte de această dată, la 28 mai 1646, un răvaș asemănător dăduse pîrcălabul de curte din Tîrgoviște (*ibidem*, p. 224—225).

Despre atribuțiile pîrcălabilor din Țara Românească informațiile ce posedăm sînt foarte sărace. În afară de cele două știri citate mai sus, privind atribuțiile de ordin militar ale pîrcălabilor, comandanți ai unor puncte fortificate, către mijlocul-sec. al XVI-lea îi întîlnim pe pîrcălabii de Poenari făcînd hotărnicii în satele din apropierea cetății ai căror comandanți erau ⁴⁶¹.

Ne lipsește știrile privind veniturile pîrcălabilor din Țara Românească. Ca și alți dregători, este foarte probabil că ei obțineau diverse beneficii din slujbele prestate. Este de asemenea posibil ca pîrcălabul de Poenari să fi realizat unele venituri de la cei pe care domnul îi „arunca” în această cetate, ca pedeapsă pentru diferitele delictive săvîrșite

În concluzie, subliniem faptul că pîrcălabii au fost — îndeosebi în Moldova — dregători teritoriali, care au îndeplinit în cetățile și ținuturile ce li se încredințau de către domn atribuții însemnate militare (pînă în sec. al XVI-lea), administrative și judecătorești și că această dregătorie a decăzut în sec. al XVII-lea.

e. Vistierul

Numele acestui dregător este de origine bizantină, ca și acela al logofătului. În Imperiul bizantin, dregătorul numit πρωτοβεστιαριος a fost urmașul lui comes sacrae vestis din sec. al V-lea și a avut în sarcina sa grija garderobei împăratului (vestis sacra) și a tezaurului acestuia. Atribuțiile protovistierului erau diferite de acelea ale vistierului public ⁴⁶².

Numele grecesc al protovistierului vine deci de la cuvîntul latin vestis = haină.

Ca și numele altor dregătorii, și acela de vistier nu a fost împrumutat direct de la bizantini; ci foarte probabil prin intermediul statelor feudale sîrb sau bulgar ⁴⁶³; în statul sîrb exista în sec. al XIV-lea dre-

⁴⁶¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 43, 129, 138.

⁴⁶² Vezi R. Guiland, *Fonctions et dignités des eunuques*, in „Etudes byzantines” t. II, 1941, p. 202—220, J. Ebersolt, *Sur les fonctions et les dignités du vestiarius byzantin*. In vol. *Mélanges Ch. Diehl*, I, Paris, 1930, p. 81—89 și L. Brehier, *op. cit.*, vol. II, p. 130—131, 148—149 și 152.

Despre organizarea finanțelor în Imperiul bizantin vezi pe larg lucrarea lui F. Dölger, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des X—XI Jahr.*, Leipzig, 1927 și articolul lui Gabriel Millet, *L'origine du logothète général, chef de l'administration financière à Byzance*. in vol. *Mélanges d'histoire du moyen âge offerts à M. Ferdinand Lot par ses amis et ses élèves*. Paris, 1925, p. 565—573, unde se arată că, în Imperiul latin de răsărit, finanțele erau în grija a doi demnitari: comes sacrorum largitionum, care avea în seama sa tezaurul imperial, și prefectul pretoriului, care răspundea de bugetul statului; aceștia au fost înlocuiți în timpul lui Justinian al II-lea de logofătul general. Mai tirziu, un alt dregător cu numele de mare logofăt a devenit șeful cancelariei imperiale (vezi mai sus logofătul).

⁴⁶³ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 114. În timp ce C. C. Giurescu înclină către filiera sîrbă prin care a fost împrumutată dregătoria de vistier, M. Lascaris crede că acest împrumut s-a făcut prin intermediul statului bulgar („Byzantinoslavica”, 1929, p. 225).

gătoria de protovistier⁴⁶⁴, așa cum acesta va fi numit uneori mai târziu și în Țara Românească.

În documentele slavone din Țara Românească i se spune de regulă *вѣстниарь* sau *вѣстниарник*, mult mai rar, îndeosebi la sfârșitul sec. al XIV-lea și în secolul următor, *протоѡвѣстѣарь*. În unele documente din sec. al XVII-lea, redactate în timpul logofeției lui Udriște Năsturel, marele vistier mai era numit și *вѣликѣи сѣкровишник*, adică marele păstrător de comori sau al tezaurului⁴⁶⁵. În textele latine i se spune de regulă „thesaurarius”⁴⁶⁶ sau „supremus thesaurarius”⁴⁶⁷, iar altelei „Camerae praefectus”⁴⁶⁸. Pentru A. M. del Chiaro, marele vistier este „gran tresoriere”⁴⁶⁹, iar în textele germane este numit „Schatzmeister”.

În Țara Românească, vistierul este unul din primii dregători mențonați în documente, în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn. În documentele din această vreme apar uneori ca membri ai sfatului cite doi vistieri, din care unul poartă numele de protovistier⁴⁷⁰, titlu ce se va da uneori vistierului și la sfârșitul sec. al XV-lea⁴⁷¹.

Marele vistier a ocupat în Țara Românească un loc fruntaș printre dregătorii țării, fiind amintit fie ca al patrulea membru al sfatului domnesc, după marele logofăt, fie al cincilea, după marele spătar⁴⁷². Locul patru a fost deci împărțit între acești doi dregători, vistierul și spătarul, care aveau, se vede, o importanță asemănătoare. Ca al patrulea dregător al țării, după marele logofăt, îl enumeră și autorul *Relației istorice*⁴⁷³, în timp ce A. M. del Chiaro îl consideră al cincilea, după spătar⁴⁷⁴.

După cum însuși numele său arată, vistierul era mai marele vistieriei, cel care îngrijea de stringerea veniturilor țării și ținea evidența cheltuielilor lor. După informațiile date de autorul *Relației istorice*, deseori amintită aci, marele vistier ocupa o „dregătorie mare și foarte bănoasă”. „Datoria lui e să numere toți banii aduși și să-i pună bine și să-i dea cui trebuie dați, să primească deslegare sau adeverință de primire și să dea socoteală anume domnului, odinioară divanului, să facă

⁴⁶⁴ St. Novaković. *op. cit.*, p. 260—263. Tot aci, exista, în sec. XIII—XIV, și dregătoria de *veliki kaznac*, care îndeplinea atribuțiile marelui vistier de la noi (C. Jirecek, *La civilisation serbe au moyen âge* p. 9—10).

⁴⁶⁵ Vezi doc. din: 6 martie 1628, 13 ian. și 5 aug. 1634, 3 aug. 1639 etc. (Acad. R. S. România, Peceți nr. 76, Arh. St. Buc., in-rea Bistrița LXII/184, A.N., Dep. Cocorâscu, XCI/28 și *Istoriec noi*, XLV/4).

⁴⁶⁶ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 326 și 354—355 (1460 și 1507). Despre termenul latin thesaurarius vezi Du Cange, *Glossarium*, VIII, *sub voce*.

⁴⁶⁷ C. Giurescu, *Material*, II, p. 82. (1726).

⁴⁶⁸ *Relatio historica (Mag. istoric*, V, p. 43).

⁴⁶⁹ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

⁴⁷⁰ Vezi doc. din 8 ian. <1392>, 14 mai 1441, etc. (D.R.H., B., vol. I, p. 45, 163). Vezi și doc. din 11 mai 1409, în care apar ca membri ai sfatului domnesc doi vistieri (*ibidem*, p. 77).

⁴⁷¹ Doc. din 1 aug. 1496, 15 aprilie 1498 (*ibidem*, p. 437, 461).

⁴⁷² Vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 110—111.

⁴⁷³ *Relatio historica (Mag. istoric*, V, p. 33).

⁴⁷⁴ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

rost de stofe, de mătăsuri, de țesături de fir..., carmezine și așa mai departe și de blănuri de samur și alte blănuri scumpe, atît pentru domn, cît și pentru daruri. Tot de el atîrnă strămutarea birurilor obișnuite de la un sat la altul”⁴⁷⁵.

Vistierul avea deci două atribuții: prima, și cea mai importantă, era aceea de a îngriji de strîngerea veniturilor realizate din țară și de modul cum se cheltuiau acestea, iar cea de a doua — asemănătoare protovistierului bizantin — de a aproviziona curtea domnească cu blănuri și stofe scumpe, necesare atît pentru garderoba domnului, cît și pentru darurile pe care acesta le făcea străinilor și boierilor. Este greu de spus dacă vistierul a îndeplinit de la început ambele aceste atribuții⁴⁷⁶.

Nu dispunem de date prea numeroase despre modul cum marele vistier își îndeplinea atribuțiile. După cum se știe, cuantumul dărilor și data strîngerii acestora se stabilea de către domn împreună cu sfatul său⁴⁷⁷, iar strîngerea lor se făcea de numeroși slujbași ai statului feudal care purtau de regulă numele dării de care se ocupau, de către marii boieri cărora li se concesiona dreptul de a aduna unele dări, sau de cei cărora li se arendau alte asemenea dări. Marele vistier și subalternii săi țineau catastifele în care erau trecute toate satele din țară cu sumele ce trebuiau plătite⁴⁷⁸ și primeau de la strîngătorii dărilor sumele strînse, pe care le păstrau în vistieria aflată în palatul domnesc.

Marele vistier al țării nu avea un rol prea important în stabilirea gradului de exploatare fiscală a țării. *Cronica Țării Românești* — vrînd să absolve pe Matei Basarab de „numele rău” pe care și-l făcuse pentru faptul că strînsese multe dări — atribuie întreaga vină a exploatării fiscale din vremea sa vistierului Ghinea Brătășanu, care i-a adus lui Matei „bani mulți”, făcîndu-i în același timp „nume rău”⁴⁷⁹. Fără îndoială că marii vistieri vor fi săvîrșit abuzuri — ca și ceilalți dregători — însă nu se poate susține că numai ei sînt vinovați de exploatarea fiscală excesivă a țării în anumite perioade.

Marele vistier primea în păstrare toate sumele ce intrau în vistierie — care se țineau în pungi pecetluite și în lăzi — și tot el elibera banii necesari diverselor cheltuieli ale domniei. Într-un document din 2 iulie 1672, se spune, de pildă, că „pren socoteala lui” Stroe Leur-

⁴⁷⁵ *Mag. istoric*, V, p. 43—44. Cf. și informația lui Evlia Celebi, după care vistierul „ține registrele pentru toate bunurile” („Buletinul Comisiei Istorice”, XVI, p. 267).

⁴⁷⁶ Menționez însă că, în a doua jumătate a sec. al XV-lea, locul unde se păstrau blănurile domnului se numea vistierie. Astfel, la 6 martie 1470, Radu cel Frumos scria brașovenilor că a interzis negustorilor să cumpere din țară blănuri de vulpi, jderi și rîși, deoarece pe acestea le lua domnul la vistieria sa (свѣтлар) (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 108—109).

⁴⁷⁷ În lipsa domnului din țară, de strîngerea dărilor se ocupau boierii ispravnici sau caimacami ai scaunului domnesc, care țineau locul domnului (Vezi Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 163).

⁴⁷⁸ Vezi, de pildă, doc. din 16 oct. 1625, în care domnul arată că „am scos acel sat... și din catastiful de vistierie al domniei mele” (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., ve.ac. XVII, vol. IV, p. 569) Vezi despre aceasta pe larg D. Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească, în Studii și mat. de istorie medie*, II, p. 51—74.

⁴⁷⁹ *Istoria Țării Românești*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, p. 153—154.

deanu mare vistier al lui Matei Basarab se dăduseră niște bani „den vistierii domnească” pentru plata unui sat cumpărat de domn⁴⁸⁰.

După cum se știe, pînă în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu nu se cunoaște nici un fel de catastif sau condică în care erau trecute socotelile vistieriei, prima condică ce ni s'a păstrat fiind din această epocă⁴⁸¹.

Marele vistier era obligat să prezinte socoteala vistieriei domnului țării sau unor mari boieri numiți de domn. Într-un document din 19 iunie 1620, Gavril Movilă, domnul Țării Românești, arată că lui Stoica mare vistier „i-a venit vremea morții și socoteala (vistieriei) nu a apucat să o dea, ci a rămas la vistieria domniei mele dator ughi mulți”. Pentru acoperirea acestei datorii, domnul a slobozit șase sate ale fostului vistier, de la care a luat 1 500 de galbeni⁴⁸².

Un foarte interesant document de la Matei Basarab, din 18 ian. 1652, ne oferă o serie de știri prețioase despre modul cum erau numiți în slujbă vistierii și despre chipul în care dădeau seama de socotelile vistieriei. În acest document, mitropolitul, episcopii și boierii Țării Românești arată că, înainte de a fi numiți în dregătorii, Stroe Leurdeanu mare vistier, Radu din Fărcaș al doilea vistier și Tudor cămărașul fuseseră puși de domn să jure cu mîinile pe evanghelie și li se făcuseră cărți de blestem de la patru patriarhi „cum să slujească domnu nostru cu dreptate, să nu-l fure, nici să-i facă vre-o hitlenie, iar lor să le arate domnu nostru milă mare și cinste”. La 20 ian. 1651 (deci la nouă ani de la numirea lui Stroe ca mare vistier), „pus-au domnu nostru boieri mari ca să le ia seama a cămării și să-i numere banii care au fost numărați iar de dînșii (la primirea slujbei) și pecetluiți cu peceate domnească”. La controlul făcut, s-a găsit o ladă mare de bani spartă și 85 de pungi lipsă. Văzînd aceasta, Matei Basarab i-a „apucat să dea seama de vistierie și de toate veniturile țării și de bucatele domnu nostru”. Ei au declarat însă că nu pot să dea socoteală decît pe trei ani. Fiînd dovediiți „furi fățișaiți și de cămară și de vistierie”, trebuia să li se taie capetele, dar domnul le iartă viața, îi scoate din slujbă și aruncă asupra lor cele mai cumplite blesteme⁴⁸³.

Din acest document rezultă mai întîi că domnii aveau atît de puțină încredere în marii vistieri și subalternii lor încît îi puneau să jure pe evan-

⁴⁸⁰ Muzeul de istoric Buc., nr. 27 239. Despre modul cum se scoteau banii din vistierie pentru plata haraciului, sub supravegherea marelui vistier, vezi Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, ed. cit., p. 218.

⁴⁸¹ Excepție fac doar unele socotele ale vistieriei din vremea domniei lui Mihai Viteazul, în care se consemnează sumele de bani încasate și cheltuite în anul 1600 în Transilvania (N. Iorga, *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, Buc., 1898, p. 33—35).

⁴⁸² *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 561. Vezi și doc. din 17 aug. 1628. (*Acad. R. S. României*, XCV/61).

⁴⁸³ *Arh. St. Buc., Diplomatice nr. 6*. Doc. a fost publicat de A. Sacerdoțeanu în „*Bis. ort. rom.*”, 1964, nr. 11—12, p. 1092—1093.

ghelie că nu vor fura din banii ce li se încredințau spre păstrare⁴⁸⁴. Se mai constată apoi că vistierul nu trebuia să prezinte prea des seama vistieriei, ci atunci când îi cerea domnul, această lipsă de control ușurând furtul banilor. O altă constatare ce se desprinde din acest important document este aceea că, nici la 1652, vistieria și cămara domnească nu erau complet diferențiate, de îndată ce marele vistier, vistierul al doilea și cămărașul furau împreună și din vistieria țării și din cămara domnului.

Nu dispunem de date prea precise despre *veniturile* realizate de marele vistier. Autorul *Relației istorice* amintite ne spune — cum am văzut — că dregătoria era „magnum et utile”, dar nu vorbește decît de veniturile realizate de vistier de la subalternii săi⁴⁸⁵. În afară de acestea, marele vistier obținea unele venituri de la strîngerea dărilor, al căror quantum nu-l cunoaștem însă. În orice caz, aceste venituri trebuie să fi fost destul de mari, de îndată ce, în timpul cît au ocupat această dregătorie, unii mari vistieri au putut face achiziții de bunuri imobile evaluate la sume uriașe. De pildă, în timpul cît a fost mare vistier al lui Matei Basarab (1653—1655), Bunea Grădișteanu a cumpărat ocine în valoare de 1 047 000 aspri sau 5 000 de galbeni, în afară de numeroase altele al căror preț nu ni se spune⁴⁸⁶.

Subalternii imediați ai marelui vistier erau al doilea și al treilea vistier și logofetii de vistierie, care-l ajutau la ținerea socotelilor vistieriei.

Al doilea vistier apare prima oară în izvoare la începutul sec. al XVI-lea, la 17 sept, 1508⁴⁸⁷. Către mijlocul sec. al XVII-lea, dregătoria de al doilea vistier a fost ocupată de către două persoane în același timp. De pildă, la 6 martie 1642 sînt amintiți Șerban și Bunea (Grădișteanu) vistieri ai doilea⁴⁸⁸, iar la 3 august 1646 Eustratie (Leurdeanu) și Șerban ai doilea vistieri⁴⁸⁹. Mai tîrziu, însă, s-a revenit la un singur vistier al doilea. În vremea domniei lui Șerban Cantacuzino, vistierul al doilea era considerat unul din dregătorii importanți (după al doilea logofăt), care asista la ședințele sfatului domnesc⁴⁹⁰.

⁴⁸⁴ Această nelucredere se vede că era motivată, de îndată ce și alți mari vistieri au sustras din „averea” domnilor, ca acel Oancea vistier al lui Neagoe Basarab, care, fiind stăpînului său 400 de galbeni și argint pentru potire de 8000 de aspri, își pierde averea, furtul banilor domnești fiind considerat hiclenie (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 47).

Întrucît vistierul sau tezauriarul avea pe nitna sa sume importante de bani, prima calitate ce i se cerea era cinstea. În regatul feudal maghiar, de pildă, tesaurarius ales de rege trebuia să fie un om cinstit și priceput, care înainte de a intra în slujbă, depunea jurămint „quod universos regios proventus e manibus quorum que cum auxilio regiae majestatis sine favore extorquebit; suisque manibus applicabit. riteque et commode dispensabit, neminique dispensationem indulgebit; et, si qui forent dissipatores, regiae majestatis et consiliariis manifestabit, nihilque cuiuspiam indignum concedet; sed omnia quae perperam aguntur regiae majestati et consiliariis significare curabit” (*Corpus juris Hungarici*, I, p. 840).

⁴⁸⁵ *Mag. istoric*, V, p. 53.

⁴⁸⁶ Doc. din febr. 1657 (*Acad. R. S. România, Suluri*, nr. 5).

⁴⁸⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 49. Vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, XV, p. 252.

⁴⁸⁸ Arh. St. Buc., m-rea Căldărușani. XXXV/4.

⁴⁸⁹ *Acad. R. S. România*. XLIII/87.

⁴⁹⁰ *Mag. istoric*, V, p. 34.

Autorul *Relației istorice* îl numește „al doilea cămăraș (camera-rius) sau mai mare peste tezaurul domnesc”⁴⁹¹. Cum cămărașul era în această vreme un alt dregător — amintit separat și de autorul *Relației* în discuție — probabil autorul relației a dat numele de „camerarius” vistierului după cum era numit acesta în unele texte latine.

Al treilea vistier este amintit prima oară la 14 iunie 1667⁴⁹², în vremea domniei lui Grigore Ghica, domnie în care s-au introdus în Țara Românească unele dregătorii existente în Moldova. Unii dintre acești treti vistieri ajungeau ei înșiși mari vistieri, după o practică îndelungată în slujba vistieriei, cum este cazul lui Șerban Bujoreanu, al treilea vistier aproape zece ani, de la 3 aprilie 1692⁴⁹³ la 10 martie 1701⁴⁹⁴, devenit mare vistier după această dată.

Cît privește *logofeții de vistierie*, aceștia sînt foarte adesea amintiți în documentele sec. al XVII-lea, de la 4 mai 1620⁴⁹⁵, fie cîte doi odată⁴⁹⁶, fie chiar cîte trei⁴⁹⁷. Din *Relația istorică* aflăm că, în vremea domniei lui Șerban Cantacuzino, existau trei logofeți de vistierie „sau cum s-ar zice cancelari”, care asistau la ședințele sfatului domnesc și care făceau cu rîndul slujbă cîte o lună de zile, în care timp înregistrau și primeau „cele ce sînt de primit” și dădeau „cele ce sînt de dat”⁴⁹⁸.

Printre logofeții de vistierie din sec. al XVII-lea întîlnim și o seamă de viitori mari dregători, ca : Marco Danovici, ajuns mare paharnic, Pană Filipescu, devenit apoi mare spătar, Bunea Grădișteanu, care a ajuns el însuși mare vistier, Eustratie Leurdeanu, mai tîrziu mare postelnic etc. În această vreme, logofeții de vistierie ocupau o poziție socială mai bună decît logofeții cancelariei domnești, fiind amintiți în documente împreună cu marii boieri⁴⁹⁹.

În afară de acești logofeți de vistierie mai existau probabil și alți logofeți mai mici. Un document din 5 mai 1637 amintește pe un „spudei de la vistierie”⁵⁰⁰, care nu era logofăt de vistierie.

⁴⁹¹ *Ibidem*.

⁴⁹² Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CCCLIII/63.

⁴⁹³ Arh. St. Buc., ep. Rimnic, LVI/12.

⁴⁹⁴ Al. Fălcoianu, *Familia Bujoreanu*, p. 17.

⁴⁹⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 515.

⁴⁹⁶ Vezi doc. din 12 sept. și 18 nov. 1623, 28 april. 1626, 28 ian. 1660, etc. (*ibidem*, vol. IV, p. 328, 353, Acad. R. S. România, CCCCXVIII/19, Arh. St. Buc., m-rea Stavropoleos, I/2). Vezi și doc. din 30 nov. 1656, în care este amintit Nan al doilea logofăt de vistierie (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., XVI/5).

⁴⁹⁷ Vezi doc. din 3 dec. 1640, în care apar Marco (Danovici), Șerban și Dumitru logofeți de vistierie (Acad. R. S. România, CXCVIII/72).

⁴⁹⁸ *Mag. istoric*, V, p. 53—54. Despre C. Știrbei logofăt de vistierie în domnia lui Gheorghe Duca, cînd a încercat să falsifice semnătura marelui vistier pentru a-și însuși 17 pungi de bani, vezi *Istoria Țării Românești de la oct. 1688 la mart. 1717*, p. 73.

⁴⁹⁹ Vezi, de pildă, doc. din 3 mai 1620 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 515).

⁵⁰⁰ Arh. St. Buc., A.N., CXI/3.

În *Moldova*, vistierul e numit în documentele slave **вистіарник** sau **вистіарь**. În textele latine el poartă numele de „wysthernik”⁵⁰¹, „thesaurarius”⁵⁰², „thesaurarius magnus”⁵⁰³ sau „supremus thesaurarius”⁵⁰⁴. În izvoarele germane el este numit „Schatzmeister”⁵⁰⁵. În unele documente latine se dă și echivalența „wyzternik seu thesaurarius” (1530) sau „supremus thesaurarius quem suo vocabulo wizternik nominat” (1542)⁵⁰⁶.

Vistierul apare prima oară ca membru al sfatului domnesc la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, într-un document din 11 febr. 1400⁵⁰⁷, fiind menționat după aceea ca membru obișnuit al sfatului.

În timpul acestei domnii, în anii 1409—1411, vistierul a acumulat uneori și funcția de postelnic, fiind numit postelnic și vistier⁵⁰⁸, după care boierul care ocupase cele două dregătorii a rămas numai cu titlul de vistier.

Cumularea celor două funcții în mâinile aceluiași dregător nu a fost un proces specific Moldovei. O situație asemănătoare se întâlnește și în Imperiul bizantin, ca și, într-o vreme, în Franța, unde dregătorul numit camerarius — urmașul lui magister regis domus — avea în grija sa camera de culcare a regelui și tezaurul acestuia, care a trecut apoi în seama lui thesaurarius sau trezorierului⁵⁰⁹.

În sec. XV—XVI, în *Moldova*, funcția de vistier nu avea o importanță prea mare, dregătorul respectiv figurând printre ultimii membri ai sfatului domnesc, de obicei înaintea stolnicului și comisului⁵¹⁰.

Către sfârșitul sec. al XVII-lea, marele vistier era considerat ultimul, al optulea, după paharnic, dintre dregătorii care „fac parte din sfat”⁵¹¹, având deci o situație mai modestă decât vistierul nuntean. Dimitrie Cantemir precizează că vistierul era socotit membru al sfatului domnesc deoarece ținea cheia de la cămara unde aveau loc aceste sfaturi, de fapt sfatul fiind format în această vreme din șapte mari dregători⁵¹².

Ori care ar fi fost situația marelui vistier între ceilalți dregători ai sfatului domnesc, dregătoria sa era destul de importantă la sfârșitul sec. al XVII-lea. Vorbind de nunirea lui Iordache Ruset ca vistier al

⁵⁰¹ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 441 (1499).

⁵⁰² *Ibidem*, p. 299, *Hurmuzaki*, XV, p. 67 (1468) și „*Rev. istorică*”, II, 1916, p. 89 (1676).

⁵⁰³ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79.

⁵⁰⁴ *Hurmuzaki*, XV/1, p. 204 (1510). Bandini îl numește „thesaurarius” pe cămăraș și „cubicularius” pe vistier (*Codex Bandinus*, p. 313).

⁵⁰⁵ *Hurmuzaki*, XV/1, p. 169 (1404).

⁵⁰⁶ *Ibidem*, p. 358, 422.

⁵⁰⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 8.

⁵⁰⁸ *Ibidem*, p. 19—24, 28.

⁵⁰⁹ Fustel de Coulanges, *op. cit.*, III, p. 154—156, VI, p. 327—328, Paul Viollet, *op. cit.*, II, p. 123 și 125—126 și F. Lot — R. Fawtier, *op. cit.*, II, p. 54—55.

⁵¹⁰ Despre rangul său ierarhic în sec. al XV-lea, vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 116—118.

⁵¹¹ M. Costin, *Opere*, p. 238.

⁵¹² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79. Vezi și idem, *Viața lui C. Cantemir* p. 158.

lui Constantin Cantemir, cronicarul Ioan Neculce spune foarte sugestiv că prin aceasta domnul i-a dat „cheia țării în mână”⁵¹³.

Ca și marele vistier din Țara Românească, vistierul moldovean era dregătorul care ținea evidența sumelor încasate și cheltuite din vistieria țării⁵¹⁴. De aceea, călătorul turc Evlia Celebi îl compară pe vistierul moldovean cu defterdarul din Imperiul otoman⁵¹⁵.

După informațiile pe care le aflăm de la Dimitrie Cantemir, grija pentru veniturile țării o aveau cei șapte boieri de sfat. Cînd era nevoie de bani, fie la cererea Porții, fie pentru treburile țării și ale domniei, cei șapte boieri se sfătuiau și comunica cu domnului hotărîrea luată prin intermediul vistierului, după care domnul dădea ordin să se împlinească sumele necesare. Aceasta se făcea prin oamenii marilor dregători, cărora li se încredința stringerea dărilor respective, care predau apoi sumele adunate marelui vistier contra unor dovezi de primire. Trimestrial marele vistier trebuia să prezinte celor șapte boieri din sfat socoteala veniturilor strînse și a cheltuielilor făcute⁵¹⁶.

Afirmațiile lui Dimitrie Cantemir sînt confirmate de un foarte interesant document din 22 nov. 1672, o scrisoare adresată de Ștefan Petriceicu lui G. Catargiul vornicul, în care domnul îi comunică: „veți fi și d-voastră nevoitori pentru sârguiala banilor și vistiernicul va strînge banii precum i-am scris și d-sale”. Cu ocazia aceasta, aflăm că marele vistier nu era schimbat în timpul strîngerii dărilor⁵¹⁷.

Ca și în Țara Românească, la vistieria Moldovei exista o evidență a tuturor satelor țării, precum și o alta a tuturor categoriilor de privilegiati (curteni, slujitori, mercenari, etc.). La 21 sept. 1680, domnul țării arată astfel că Mihalachi stolnicul a fost căutat „la tablă la vistierie” și a fost găsit că era înscris cu pecetluit la Băloșești⁵¹⁸.

Tot în legătură cu atribuțiile marelui vistier moldovean, trebuie să mai amintim aci și de faptul că el a acumulat un timp și funcția de mare vameș al țării. Unii din marii vistieri de la sfîrșitul sec. al XV-lea și din prima jumătate a celui următor, ca Troțușan și Ieremia, se intitulează în scrisorile lor „supremus thesaurarius... ac regni dicti Moldaviae

⁵¹³ I. Neculce, *op. cit.*, ed. I. Iordan, ed.:a II-a, p. 100.

⁵¹⁴ M. Costin, *Opere*, p. 238, 388 și D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 79. Vezi și interpolația cronicii lui Grigore Ureche, potrivit căreia marele vistier era „ispravnic pre socotele ce să fac să să ia den țară și grijind și dînd lefe slujitorilor și purtătoriu de grijă a toată cheltuiala curții și a oaspeți ce vin în țară și toate catastifele țării pre mîna lui” (Gr. Ureche, *Letopiseful*, ed. cit., p. 77).

⁵¹⁵ „Bul. Com. Ist.”, XII, p. 52.

⁵¹⁶ D. Cantemir, *op. cit.* p. 108. Vezi și cronicăa lui Nicolae Costin (*Cronicile României*, II, p. 84) despre „seama” luată, din porunca lui Nicolae Mavrocordat, marelui vistier Gheorghiuță Apostol prin doi mari boieri. După ce au stat cîteva zile în vistierie, controlînd izvoadele de socotele, cei doi boieri au constatat că vistierul era dator cu cîteva pungi de bani, aceasta deoarece „nu-și lua seama cu diecii de vistierie”, neștiind că va fi controlat așa curînd.

⁵¹⁷ G. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 167–168. Despre modul în care marii dregători participau la stringerea dărilor, vezi și mai sus p. 146–147.

⁵¹⁸ *Ibidem*, XXII, p. 36.

teloniatore” sau „vyster ac theoloneator supremus”⁵¹⁹. În a doua jumătate a sec. al XVI-lea, însă, vămile Moldovei se dădeau în arendă pe timp de un an, începînd de la 5 august, cei care le cumpărau fiind în general greci⁵²⁰. În sec. al XVII-lea sînt amintiți în documente numeroși dregători cu titlul de mare vameș, despre care Dimitrie Cantemir ne informează că erau considerați boieri de rangul I, care nu aveau însă scaun la divan⁵²¹.

Despre *veniturile marelui vistier* moldovean, Miron Costin ne spune că „nici un ținut nefiind atribuit dregătoriei sale și această dregătorie fiind socotită cea mai săracă în vremea de acum, mereu slujbele ce le are ispitesc sufletul lui”⁵²². Marii vistieri realizau venituri importante din „slujbele” lor, adică din stringerea dărilor.

Despre cuantumul acestor venituri aflăm de abia la începutul sec. al XVIII-lea, cînd el era de 1/10 din valoarea dărilor încasate. La 1 sept. 1714, Nicolae Mavrocordat poruncește locuitorilor din ținutul Neamț să dea cifertul pe septembrie, în afară de care trebuiau să plătească și răsura, cîte trei potronici de un ughi, din care doi potronici „vor fi a visterii”, iar un potronic al stringătorilor dării⁵²³.

Avînd „cheia țării în mînă” — cum spune Ioan Neculce — marii vistieri puteau realiza venituri destul de mari din jefuirea contribuabililor.

Despre Ilie Cantacuzino, vistierul celei de a doua domnii a lui Antioh Cantemir, cronicarul Ioan Neculce afirmă că „au agonisit din vesternicie el 70 de pungi de bani, mai mult decît au agonisit stăpînul său Antioh vodă”. Aceste venituri le realizase însă prin jaf, căci cronicarul îl acuză că „mînca și fățiș și furiș, cumu-i era voia lui”⁵²⁴.

Către sfîrșitul sec. al XVII-lea, într-o vreme în care „țara era biruită de toate neputințele” — cum spune Constantin Cantemir într-un document din 31 dec. 1689 de care vom vorbi imediat —, se întîmpla ca domnul, neputînd să strîngă dările din țara pustiită de războaie, să apeleze la rezervele marelui vistier pentru a îndeplini unele nevoi urgente. Așa mărturisește, la 1689, domnul Constantin Cantemir că a trebuit să procedeze, luînd 15 000 de lei de la Iordache Ruset mare vistier, pe care i-a dat „la trebuințele țarei, precum scriu catastihele visteriei”. Pentru a se plăti de această datorie, domnul îi dă lui Ruset 3 000 de lei și cîteva sate pentru rest⁵²⁵.

Se întîmpla însă ca unii mari vistieri să rămînă datori față de domnii ai căror vistieri fuseseră, îndeosebi cînd acești domni erau lacomi

⁵¹⁹ Hurmuzaki, XV, p. 204 și 297. Vezi și I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 369.

⁵²⁰ *Doc. priv. isl. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 76—77. Marele vameș apare ca un dregător separat la 1560 (Hurmuzaki, XV, p. 552).

⁵²¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82. Vezi și listele noastre în ms.

⁵²² M. Costin, *Opere*, p. 388.

⁵²³ N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 71. Vezi și *ibidem*, V, p. 159 (1755).

⁵²⁴ I. Neculce, *op. cit.*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 178—179; Vezi și p. 109.

⁵²⁵ *Uricarul*, XI, p. 213 și „Anuarul Liceului Național din Iași”, 1911—1942, p. 121, unde a fost publicat de M. Costăchescu.

ca Gheorghe Duca. Despre Toderășco Iordache Cantacuzino ni se spune că a rămas dator 20 de pungi „din visternicie ce au fost vistiernic mare la Duca vodă”. Boierul cronicar moldovean, deplîngînd lipsa de venituri a dregătorilor, adaugă: „așe sînt de bune boierile în țara Moldovii de la Vasilie vodă incoaci”⁵²⁶. Mai tirziu, Nicolae Bașotă fost mare vistier se văita și el că „din tîmplarea visterie, în dzilele mării sale lui Mihai vodă”, a rămas „la multă lipsă”, luîndu-i datornicii „toată agoniseta ce am fost avînd încă din tenerețele mele, pentru bani ce am luat... de-m dat la trebilea visterie”. După mărturisirile sale, ar fi cheltuit pentru vistierie mai mult de 7 000 de galbeni⁵²⁷. Dregătoria de mare vistier își avea deci riscurile sale, într-o vreme în care dările se strîngeau greu dintr-o țară pustie⁵²⁸.

Subalternii marelui vistier moldovean erau al doilea și al treilea vistier, precum și diecii de vistierie, care înregistrau veniturile și cheltuielile în catastifele vistieriei.

Este foarte posibil ca *al doilea vistier* să fi existat încă din vremea domniei lui Ștefan cel Mare, cînd vistieria țării a fost mai bine organizată (în această vreme sînt amintiți și diecii de vistierie). În două documente din 15 martie 1490 și 20 nov. 1499, sînt pomeniți astfel pan Isac vistier și pan Eremia vistier, în sfat fiind mari vistieri Boldor, în primul caz, și Isac, în cel de al doilea⁵²⁹. Cum Isac și Eremia vor ajunge ei înșiși mari vistieri, primul în 1491, cel de al doilea în 1516, este de presupus că, la data cînd sînt amintiți, vor fi fost unii din primii subalterni ai marelui vistier.

Al doilea vistier exista în mod sigur la 1523, cînd Luca Cîrje informează pe poloni că domnul Moldovei a trimis la turci pe al doilea logofăt și pe al doilea vistier⁵³⁰. Din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, de la 1 sept. 1579⁵³¹, al doilea vistier este amintit foarte adesea în documentele interne ca martor la diverse vînzări, printre marii boieri ai țării.

Al treilea vistier apare în documente pe la sfîrșitul sec. al XVI-lea și începutul celui următor⁵³², deși autorul *Cronicii moldo-polone* îl menționează încă de la 1564⁵³³. În vremea lui Dimitrie Cantemir, vistierul al doilea era considerat ca fiind al treilea boier din starea a doua (dregătorii ai doilea), iar al treilea vistier era al patrulea din starea treia.

Tot de la învîțatul domn al Moldovei aflăm și cum își îndeplineau slujba cei trei vistieri, prin rotație. „Slujba vistieriei trecea necon-

⁵²⁶ I. Neculce, *op. cit.*, p. 93.

⁵²⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 380, 382.

⁵²⁸ Vezi și cronicăa lui pseudo-Enaki Kogălniceanu, care afirmă că, la 1758, domnul nu a găsit pe cine să pună vistier „căci nu priimea nime, fiind țara stricată” de prada tătarilor (M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, III, p. 235).

⁵²⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, vol. II, p. 128 și 293.

⁵³⁰ „Arhiva istorică”, I/1. p. 10.

⁵³¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 121.

⁵³² Vezi doc. din 28 aug. 1599 și 22 dec. 1625 (*ibidem*, vol. IV, p. 329 și veac. XVII, vol. V, p. 376).

⁵³³ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 186.

tenit pe la cei trei vistieri, aflându-se câte trei luni pe seama primului și al celui de al doilea și două luni pe seama celui de-al treilea⁵³⁴.

Diecii de vistierie apar în documente în vremea domniei lui Ștefan cel Mare⁵³⁵, deci mult mai de vreme decât logofetii de vistierie din Țara Românească. În secolele XVI—XVII sînt amintiți foarte adesea în documente cămărașii de vistierie⁵³⁶, despre care nu știm ce rol vor fi jucat, iar în sec. al XVII-lea logofetii de vistierie⁵³⁷, despre care Dimitrie Cantemir afirmă că erau mai mari peste diecii de vistierie⁵³⁸. Tot el mai amintește printre slujbașii vistieriei pe cămărașul de catastișe, care dădea lefuri slujitorilor.

f. Armașul

După opinia lui B. P. Hasdeu, termenul de armaș a însemnat mai întîi om cu armă, derivînd de la cuvîntul armă, la care se adaugă sufixul aș, așa cum pușcaș avea accepțiunea de om cu pușcă, sulitaș, om cu sulită, iar arcaș, om cu arc⁵³⁹. În documentele moldovene din sec. al XVII-lea și în unele documente de la sfîrșitul sec. al XVI-lea din Țara Românească marele armaș este numit uneori și „mare orișnic”⁵⁴⁰, adică purtător de armă, ceea ce pare a îndreptăți opinia lui B. P. Hasdeu.

Armașii au apărut, atît în Țara Românească cît și în Moldova, în a doua jumătate a sec. al XV-lea, adică în vremea începutului centralizării statului și întăririi autorității domnești, cînd domnia caută mijloace pentru a-și consolida puterea și a o face respectată. Prin metodele pe care le vor utiliza, armașii au devenit unul din instrumentele cele mai eficace în opera de întărire a autorității centrale, fiind cei care aduceau la îndeplinire „jus gladii” al domniei.

În Țara Românească primul armaș, Badea, este amintit la 3 iunie 1478, cînd apare ca martor al sfatului domnesc, fiind trecut înaintea vistierului, paharnicului, stolnicului, comisului și postelnicului, dregători obișnuiți ai sfatului⁵⁴¹. La 23 martie 1482, între membrii sfatului

⁵³⁴ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82—84.

⁵³⁵ Vezi doc. din 3 mart. și 6 dec. 1490, în care este amintit Avram diac de la vistierie, care la 15 mart. 1493 este numit vistier (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, vol. II, p. 124, 147, 195).

⁵³⁶ Vezi doc. din: 9 ian. 1519, 1 april. 1528, 11 ian. 1536, etc. iunie 1658 (*ibidem*, veac. XVI, vol. I, p. 137, 290, 382, etc. și Acad. R. S. România, CCXLI/41).

⁵³⁷ Vezi doc. din: 29 dec. 1678, 17 ian. 1679, 5 febr. 1690 etc. (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 90, 93, 94).

⁵³⁸ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 86.

⁵³⁹ B. P. Hasdeu, *Magnum Etymologicum*, II, col. 1680.

⁵⁴⁰ Vezi doc. din 5 mart. 1637 și 15 mai 1659 (Acad. R. S. România, DCCXXXV/69 și Arh. St. Buc., m-rea Neamț, LXVI/3). Vezi și doc. muntean din 5 aug. 1594 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. VI, p. 143).

Menționez că, în Polonia, armașului i se spunea *Хоружь* (M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 658).

⁵⁴¹ D.R.H., B., vol. I, p. 265.

domnesc figurează doi armași⁵⁴². Și după această dată, armașul este pomenit uneori ca membru al sfatului domnesc, îndeosebi în prima jumătate a sec. al XVI-lea și mai rar în a doua jumătate a sa⁵⁴³.

În sec. al XVII-lea, marele armaș este menționat mult mai rar printre membrii sfatului domnesc⁵⁴⁴. În a doua jumătate a acestui secol, marele armaș era unul dintre dregătorii care asistau la ședințele sfatului domnesc, pentru a-i aduce la îndeplinire hotărârile⁵⁴⁵, în timp ce la începutul veacului următor marele armaș este trecut ultimul dintre cei 16 dregători mai însemnați ai Țării Românești⁵⁴⁶.

Ca și pentru alți dregători ai țării, informațiile privind atribuțiile sale sînt din sec. al XVII-lea, cele mai multe provenind de la autorul *Relației istorice*. După părerea acestuia, marele armaș îndeplinea rolul de „capetan grande” al venețienilor sau de „barigel” al romanilor⁵⁴⁷, fiind „mai mare la îndeplinirea justiției (praefectus justitiae)”. În această calitate, „la porunca domnului, prinde pe boieri, îi leagă, îi chinuiește <și> îi ucide; taie limba, urechile, nasul, mîinile, picioarele și alte asemănătoare”. În afară de aceasta, armașul era considerat mai mare peste tunuri (praefectus tormentorum belli)⁵⁴⁸, iar în timp de război chema pe ostași la luptă și îi silea să participe la bătălie. Tot el era mai mare peste închisori, avînd în subordinea sa pe călău⁵⁴⁹.

După cum rezultă din această relatare, marele armaș aplica pedepsele hotărîte de domnie, îndeplinind și unele atribuții cu caracter militar, fără legătură cu aceea principală.

Documentele interne adaugă la aceste atribuții și pe aceea că marele armaș avea în grija sa țigani domniei⁵⁵⁰.

Cronicile Țării Românești — care reprezintă punctul de vedere al mării boierimi — ne dau multe amănunte despre modul cum marele armaș și subalternii săi chinuiau pe boieri din porunca domnului, inspi-rînd tuturor o mare frică, ca și despre abuzurile unora dintre armași⁵⁵¹.

⁵⁴² *Ibidem*, p. 292.

⁵⁴³ Vezi listele întocmite de noi.

⁵⁴⁴ Vezi doc. din : 1 iulie 1651, 1 sept. 1654, 25 dec. 1655 etc. (copii Inst. de istorie „N. Iorga”).

⁵⁴⁵ *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 34).

⁵⁴⁶ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

⁵⁴⁷ Și A. M. del Chiaro îl numește pe armaș tot „gran barigello” (*op. cit.*, p. 61). Despre termen vezi Du Cange, *Glossarium*, II, sub voce.

⁵⁴⁸ Vezi și *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, p. 8, unde se spune că, după alegerea ca domn a lui C. Brincoveanu, „făcură armași semn la tunuri”, care trageau salve în onoarea noului domn.

⁵⁴⁹ *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 48—49). Despre pedepsele aplicate de armaș vezi și relația lui Evlia Celebi („Bul. Comisiei Istorice”, XVI, p. 267).

⁵⁵⁰ Vezi doc. din 15 ian. 1698, în care un vâtaf de rudari declară că, din porunca marelui armaș, a restituit mării Govora niște țigani care „nu sîntu miștiri di aur, nici au treabă cu rudarii” (Arh. St. Buc., m-rea Govora, XXV/149). Pentru sec. al XVIII-lea, vezi și T. G. Bulat, *Dregătoria armășiei și țigani la sfîrșitul veacului al XVIII-lea*, Chișinău, 1936.

⁵⁵¹ *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 154, 162 și 166. Despre atribuțiile marelui armaș vezi și I. Brezoianu, *Vechile instituțiuni ale României*, p. 41.

Subalternii marelui armaș erau slujbașii care torturau („faceau caznă”) celor căzuți într-o culpă față de domnie și statul feudal, inspirând din această pricină o groază puternică. Un document din 2 ian. 1647 este revelator pentru gradul de teroare pe care o exercitau armașii. În acest document se arată că mai mulți săteni din Turceni, care nu-și putuseră plăti o datorie față de un boier din Stîngăcea, de teama de a nu fi prinși de armași, au fugit din sat, iar unul dintre ei, „de groaza și de frica armașilor, se-au înecat în Jiu”⁵⁵².

Armașii foloseau mijloacele cele mai cumplite pentru pedepsirea vinovaților, chiar dacă aceștia erau boieri⁵⁵³. Într-un document din 15 aprilie 1643 se arată că locuitorii satului Mălureni — care se ridicaseră a doua oară cu judecată împotriva stăpînului lor — fuseseră luați din divan de un armaș „să ne facă caznă”⁵⁵⁴. Tot ei puneau în obezi pe vinovați pentru a-i aduce la curte⁵⁵⁵ și împlineau diverse alte pedepse⁵⁵⁶.

În unele porunci domnești din sec. al XVII-lea se arată că tot armașii erau folosiți și pentru pedepsirea prin schingiuire a țăranilor aserviți care nu se supuneau la îndeplinirea obligațiilor feudale chiar după intervenția altor reprezentanți ai domniei. În unele porunci de acest fel, domnul amenință pe țăranii că va trimite armaș „de vă va tăia urechili”⁵⁵⁷ sau limbile „de unde se țin”⁵⁵⁸, ori „să vă facă o pedeapsă de care să se mire tot județul”⁵⁵⁹.

Tot asemenea mijloace foloseau armașii și în operația de strîngere și aducere la urmă a rumânilor și țiganilor fugiți, în care erau de asemenea folosiți⁵⁶⁰, ca și la strîngerea dărilor de la țiganii care se aflau sub ascultarea lor⁵⁶¹.

Armașii au utilizat astfel de mijloace sălbatice de represiune în tot timpul evului mediu; la începutul sec. al XIX-lea, ei foloseau aceleași metode. Într-o interesantă relație de călătorie din această vreme, se arată cu lux de amănunte cum procedau armașii din Moldova. După

⁵⁵² Arh. St. Buc., in-rea Tismana, LXXXIX/7.

⁵⁵³ *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 166 și R. Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 162—163.

⁵⁵⁴ Bibl. Centrală de Stat, D. 17, P. V. 13. Vezi și doc. din 2 iulie 1667 (Arh. St. Buc., Mit. Țării Rom., CLXI/12).

⁵⁵⁵ Vezi doc. din 20 iulie 1634 (Arh. St. Buc., Mit. Țării Rom., CLXXXIX/2). Croni-carul Radu Popescu a înregistrat legenda că Mihai Viteazul, cînd fusese boier, a fost „luat cu urgie” și adus la București tot de armași, din porunca lui Alexandru cel Rău. (*Istoriile*, p. 69).

⁵⁵⁶ Vezi doc. din 5 mai 1688, în care niște locuitori declară că au fost dați pe mîna marelui armaș „să ne dea strînsoare, să scoatem cîrțile” de ocină (Arh. St. Buc., m-rea Vîforița, II/2).

⁵⁵⁷ Doc. din 25 april. 1663, 23 april. 1677 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Bistrița, LXII/103 și copie Inst. de istorie „N. Iorga”).

⁵⁵⁸ Doc. din 4 iunie 1643 (Arh. St. Buc., m-rea Vîforița, I/25).

⁵⁵⁹ Doc. din 11 ian. 1709 (idem, m-rea Bistrița, LXII/185).

⁵⁶⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 21.

⁵⁶¹ Vezi porunca din 6 aprilie 1657, în care domnul arată că trebuia să trimită armași să lege și să bată pe țiganii tăietori de sare care nu-și plăteau dările m-rii Cozia (Arh. St. Buc., ms. 712, f. 421).

părerea autorului acestei relații, armașii erau „străini de orice sentiment de omenie”, purtându-se cu o cruzime nemaipomenită. Dacă nenorociții căzniți astfel mureau în timpul cercetărilor, armașul arăta că decedaseră din cauză că nu erau rezistenți ⁵⁶². De altfel, armașii nu răspundeau de aceste crime, făcute din ordinul domnului. În *Cartea românească de învățătură*, apărută în 1646, se prevede că „oamenii cei domnești ce se dzice armașii și armășeii și alții ca dinșii, cînd vor munci, cînd vor spînzura sau vor tăia capul cuiva și altă ce vor face cu învățătura domnului țării”, chiar dacă aceste pedepse erau neîndreptățite, nu vor fi pedepșiți ⁵⁶³.

Tot în atribuția marelui armaș și a subalternilor săi intra și prinderea și aducerea răufăcătorilor la domnie ⁵⁶⁴, încasarea dușegubinei pentru ucigașii care nu erau prinși ⁵⁶⁵ — în această privință colaborînd probabil cu marii vornici —, ca și paza temniții în care erau închiși delicvenții, începînd încă din sec. al XVI-lea. În timpul stăpînirii austriece asupra Olteniei, la 1731, termenul de armășei este explicat prin păzitori ai temnițelor ⁵⁶⁶.

Datorită mijloacelor de represiune pe care le puteau folosi, armașii interveneau pentru a pune capăt abuzurilor unor reprezentanți locali ai puterii de stat ⁵⁶⁷ (se înțelege, cînd acestea loveau în interesele marilor stăpîni feudali), ca și pentru a obliga pe comandanții de slujitori sau pe slujitorii care foloseau ocină străină — care, la rîndul lor, sileau pe țărani la îndeplinirea obligațiilor feudale — să dea dijmă. Aceasta este dovada unei suprapunerii a aparatului de stat, în care armașii jucau un rol de seamă, fiind cei care interveneau ultimii și în cazurile cele mai grave — cînd alți slujitori ai domniei nu mai puteau interveni — constituind elementul cel mai „represiv”, cei care inspirau tuturor locuitorilor cea mai mare teamă.

⁵⁶² „Revue historique du Sud-Est Européen”, 1940, p. 273.

⁵⁶³ *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. Acad. R.P.R., 1961, p. 172.

⁵⁶⁴ Vezi doc. din 26 mai 1639, în care un locuitor din Bîrca arată că, furînd un cal și vrînd să treacă cu el în Transilvania, a fost prins la Greblești de păgubași „cu oamenii armașului celui mare”, care îl aduc legat la București (Arh. St. Buc., m-rea Plumbuita, IX/3).

⁵⁶⁵ Vezi doc. din : 12 aug. 1634, în care se spune că, pentru moartea a patru oameni la 1630—1631, Leon vodă a trimis pe Mircea al doilea armaș să ia dușegubina de la toate hotarele din jurul locului” (Acad. R. S. România, CCXCIX/16); 6 iulie 1639, în care Matei Basarab arată că, aflîndu-se o moarte de om pe ocina Găleştilor, „repede am trimis armașii ca să ia dușegubina domnească din satele dimprejur... cum este obiceiul țării” (Acad. R. S. România, XLVI/3) și 23 april 1667, unde se spune că, pentru un om ucis, a venit armaș de la domnie „să dăm șugubina ughi 130” (Arh. St. Buc., m-rea Rm. Sărat, II/21).

⁵⁶⁶ Muzeul Brukenthal, Fondul Benigni, dos. 25, f. 175. La 12 nov. 1714 este amintit Stan armașul „ce păzește la pușcărie” (Acad. R. S. România, XCVI/92).

⁵⁶⁷ La 9 febr. 1612, de pildă, slugile domnești care nu respectau scutirea de dări acordată satului Tismana al mănăstirii cu același nume sînt amenințate cu trimiterea unor armași care le vor face mare urgie (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 44). Vezi și scrisoarea lui Alexandru Mircea voievod din 1572, în care se arată că domnul a trimis armașul să aducă niște vameși, pe care i-a băgat la închisoare („Rev. istorică”, 1925, p. 254).

Despre *veniturile marelui armaș*, autorul *Relației istorice* afirmă că acestea erau mari ⁵⁶⁸, fără să ne spună însă din ce constau. Din alte izvoare aflăm că aceste venituri erau constituite din diverse plocoane. A. M. del Chiaro ne relatează astfel că marele armaș primea o libră de aur de la țiganii zlătari aflați în grija sa ⁵⁶⁹. La acest venit se adăugau plocoanele obținute de la oamenii eliberați din închisoare. Într-un document din 18 nov. 1674, un hoț condamnat la moarte și scos din temniță, după ce fusese iertat de păgubaș căruia i se dăduse rob, declară că acesta plătise pentru el „ploconul armașului celui mare și a armașilor al doilea ughi 6, zlot 1” ⁵⁷⁰. După cum se vede, „ploconul” dat marelui armaș în asemenea împrejurări era foarte mare. Înainte de această dată, la 15 iulie 1631, în faimosul hrisov emis de Leon vodă pentru alungarea grecilor din țară, se hotăra și desființarea „prăzii” pușcăriei, fixându-se o taxă de 20 de bani de la cei eliberați din temniță ⁵⁷¹.

În sfârșit, marele armaș încasa unele sume de bani și de la locuitorii de la care strângea dușegubina. Dintr-un document din 22 mai 1630 aflăm astfel că, pentru 115 oi date domniei ca dușegubină, marele armaș încasase 10 ughi drept treapd ⁵⁷².

Principalul ajutor al marelui armaș era *al doilea armaș*, care a apărut probabil la sfârșitul sec. al XV-lea ⁵⁷³. Pe la mijlocul sec. al XVII-lea existau câte doi armași ai doilea ⁵⁷⁴, iar autorul *Relației istorice* trece trei armași printre cei care asistau la ședințele sfatului domnesc alături de marele armaș. Aceștia erau considerați boieri de rang mic, fiind amintiți în documente alături de diverși alți boieri mărunți ⁵⁷⁵. Armașii ai doilea erau folosiți la strângerea țiganilor ⁵⁷⁶, încasarea dușegubinei ⁵⁷⁷ și la îndeplinirea diverselor porunci domnești ⁵⁷⁸.

În *Moldova*, primul armaș este menționat în documente, ca și în Țara Românească, în a doua jumătate a sec. al XV-lea, la 13 martie

⁵⁶⁸ *Mag. istoric*, V, p. 49.

⁵⁶⁹ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 27.

⁵⁷⁰ Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, LIV/17.

La sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea, marele armaș nu avea încă leafă, ca ceilalți boieri. Veniturile dregătoriei sale erau furnizate și la această dată de țiganii domnești și de locuitorii trimiși la temniță („Arh. Bas.”, 1932, p. 37).

⁵⁷¹ Acad. R. S. România, Peceți, nr. 185.

⁵⁷² Arh. St. Buc., m-rea Dintr-un Lemn, IV/12.

⁵⁷³ În doc. citat mai sus, din 1482, sînt amintiți ca martori ai sfatului domnesc doi armași, din care unul poate fi al doilea armaș, o dublare a acestei funcții fiind greu de admis. Primul dregător cu titlul de al doilea armaș este menționat la 23 mai 1586 (vezi listele noastre în ms.).

⁵⁷⁴ Vezi doc. din 5 aprilie 1649 și 1 mai 1652, în care apar câte doi armași ai doilea (Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, LVII/10 și copie Inst. de istorie „N. Iorga”).

⁵⁷⁵ Vezi doc. din <1647–1648> (Arh. St. Buc., m-rea Bradu, Hanu Greci. XVI/3).

⁵⁷⁶ Vezi doc. din 10 aprilie 1694 (Acad. R. S. România, XC/108).

⁵⁷⁷ Doc. din 12 aug. 1634 (Acad. R. S. România, CCXCIX/16).

⁵⁷⁸ La 12 iunie 1641 se spune că un al doilea armaș fusese trimis în 1626 să mute niște hotare, atribuție îndeplinită de obicei de portarul al doilea (Arh. St. Buc., m-rea Bistrița, LVI/7).

1489⁵⁷⁹. Spre deosebire de Țara Românească, aici armașul nu este întâlnit între membrii sfatului domnesc. Când apare ca martor în diferite acte, armașul este citat printre dregătorii mai mărunți, ca șetrarul, ușarul și aga, uneori chiar după vornicii de poartă⁵⁸⁰.

Către sfârșitul sec. al XVII-lea, marele armaș era considerat, în ordinea importanței dregătoriei ce ocupa, ca fiind al zecelea dregător dintre aceia care nu luau parte la sfaturile secrete ale domnului, în urma sa fiind doar aga⁵⁸¹. Tot ca al zecelea mare boier de divan, înaintea logofătului al doilea, ușarului și agăi, îl așază și Dimitrie Cantemir în lista dregătorilor moldoveni⁵⁸².

Atribuțiile sale sînt foarte asemănătoare cu ale armașului din Țara Românească. Interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche îl definește pe armaș ca „ispravnic și purtătoriu de grijă pentru toți ceia ce fac rău și cad la închisoarea țării, la temniță, și pedepsitoriu acelora a tuturor și cei giudecați de moarte dați în mîna lui să-i omoare”⁵⁸³. El era deci cel care aducea la îndeplinire pedepsele hotărîte de domn și de sfatul său, „marele ofițer de justiție” (grand prevost), cum îl numește De la Croix, care precizează că marele armaș stătea în divan *lîngă* marele logofăt, pentru a îndeplini hotărîrile sfatului domnesc. În mîna el purta o ghioagă, semnul puterii sale⁵⁸⁴.

De aceeași atribuții vorbește și Miron Costin, care adaugă că „steagurile, tuiurile sub grija lui sînt”⁵⁸⁵. Pe lîngă aceste atribuții, armașul răspundea și de muzica militară⁵⁸⁶.

Spre deosebire de Țara Românească, armașul din Moldova nu avea grija artileriei, de care se ocupa șetrarul, și nici pe aceea a țiganilor robi ai domniei, atribuție ce cădea în sarcina hatmanului.

Veniturile marelui armaș din Moldova erau de aceeași natură cu ale celui muntean, el încasînd o parte din taxa numită ciubote, percepută de subalternii săi⁵⁸⁷, precum și diverse plocoane, de care vorbeșc documentele din sec. al XVIII-lea⁵⁸⁸.

Disponînd de puterea de a ucide pe cei considerați vinovați, marele armaș avea posibilitatea să scoată de la aceștia sume mari de bani. De pildă, se spune că Grigore Hăbășescu, marele armaș al lui Gheorghe

⁵⁷⁹ La această dată, apare „pan Lupe armaș” (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 108—109). Cu un an mai înainte, la 9 ian. 1488, este amintit un alt armaș, care pare un subaltern al marelui armaș, a cărui dregătorie este, deci, mai veche (*ibidem*, p. 82).

⁵⁸⁰ Vezi doc. din 7 febr. 1607, <mai 1610>, etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 86, 292).

⁵⁸¹ M. Costin, *Opere*, p. 239.

⁵⁸² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

⁵⁸³ Gr. Ureche, *Letopiseșul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 77. Vezi și *Codex Bandinus*, p. 314, unde armașul este definit ca „praefectus carceris”.

⁵⁸⁴ Fd. Babinger, p. 21 (extras)

⁵⁸⁵ M. Costin, *Opere*, p. 239. Vezi și p. 389.

⁵⁸⁶ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

⁵⁸⁷ Vezi doc. din <1610 ante 24 oct.> și 14 iunie 1620 (Arh. St. Buc., ms. 648, f.11 și *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. IV, p. 479—480).

⁵⁸⁸ *Uricarul*, XIX, p. 330.

Ștefan, căruia domnul îi poruncise săucidă pe frații Toma și Iordache Cantacuzino, „luind daruri de la dînșii, nu i-au omorît îndată, ci i-au mai zăbovit”, dându-le astfel prilejul să-și salveze viețile, prin intervenția lui Constantin Șerban, domnul Țării Românești ⁵⁸⁹.

Pentru îndeplinirea atribuțiilor sale, marele armaș avea în subordine un al doilea armaș și un număr de armași sau lictori ⁵⁹⁰.

Al doilea armaș este menționat cu acest titlu la 3 aprilie 1560 ⁵⁹¹, deși este foarte probabil că el va fi existat și mai înainte. La începutul sec. al XVIII-lea, armașul al doilea era considerat ca fiind al doisprezecelea boier din starea a doua. În această vreme, el ținea evidența celor închiși în temniță, pe care o prezenta săptăminal domnului, care hotăra scoaterea celor închiși ⁵⁹². Împreună cu ceilalți armași, el prindea pe cei vinovați de diverse delictе și-i aducea în fața domnului ⁵⁹³.

Pe la mijlocul sec. al XVII-lea, apare în documente și *al treilea armaș* ⁵⁹⁴, despre atribuțiile căruia Dimitrie Cantemir nu ne spune nimic.

g. Portarul

Spre deosebire de Moldova, unde a existat un portar de Suceava, în Țara Românească dregătorul cu numele de portar îndeplinea alte atribuții decât omonimul său moldovean, atribuții asemănătoare în parte cu acelea ale ușarului din Moldova.

Primul portar cunoscut din documente, Dumitru, este amintit către sfârșitul sec. al XV-lea, la 5 iunie 1494, ca membru al sfatului domnesc ⁵⁹⁵.

În secolul următor, portarii — numiți uneori și mari portari ⁵⁹⁶ — apar foarte adeseori între membri sfatului domnesc sau ca ispravnici ai diverselor hotărâri luate de acesta, în special pentru cele privitoare la stăpânirea de pământ ⁵⁹⁷.

În sec. al XVII-lea, portarul nu făcea parte dintre membri sfatului domnesc, ci dintre dregătorii care asistau numai la ședințele sfatului ⁵⁹⁸. Totuși, și în această vreme, marele portar apare uneori printre membrii sfatului, mult mai rar însă decât în sec. al XVI-lea ⁵⁹⁹.

⁵⁸⁹ Radu Popescu. *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 112.

⁵⁹⁰ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81, dă cifra de 60; M. Costin doar 10—20 (*Opere*, p. 389).

⁵⁹¹ *Doc. priv. isl. Rom.*, A., veac, XVI, vol. II, p. 138.

⁵⁹² Vezi doc. din 8 iulie 1651, în care Ion Tăutul al doilea armaș arată că a dat drumul din închisoare, „pe cuvîntul mării sale lui vodă”, unor oameni acuzați de furt (*Acad. R.S. România*, XLIII/148).

⁵⁹³ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83.

⁵⁹⁴ Vezi doc. din 14 dec. 1646 (*Acad. R.S. România*, XLIII/94).

⁵⁹⁵ D.R.H., B., vol. I, p. 408.

⁵⁹⁶ *Doc. priv. isl. Rom.*, B., veac XVI, vol. II, p. 58 (doc. din 29 oct. 1528).

⁵⁹⁷ Vezi listele noastre în ms.

⁵⁹⁸ *Relatio historica (Mag. istoric*, V, p. 34).

⁵⁹⁹ Vezi doc. din 1 sept. 1654, 25 dec. 1655 etc. (*Arh. St. Buc.*, ep. Argeș, XVIII/5 și copie *Inst. de istorie „N. Iorga”*).

Despre atribuțiile sale, aflăm de la autorul *Relației istorice* că el îndeplinea la curtea domnească rolul de maestru de ceremonii (magister ceremoniarum) de la curtea regelui de Savoia: primea agalele turcești și alți „oameni de seamă” la sosire, se îngrijea de găzduirea lor, de împărțirea tainurilor cuvenite și de înmînarea darurilor trimise de domn. Aceasta era prima sa atribuție, la care trebuia să colaboreze cu marele clucer, pitar și sluger, care împărțeau tainurile de piine, carne și alte alimente. Această atribuție de îngrijire a solilor este amintită foarte rar în documentele interne. La 28 iunie 1648, Matei Basarab arată că Nicoară marele portar slujea „ziua și noaptea, neîncetat, să poarte grijă de această slujbă de solie” (поклансаромь) ⁶⁰⁰.

În afară de aceasta, portarul avea în grijă sa hotărnicile ⁶⁰¹.

La începutul sec. al XVIII-lea, N. de Porta înregistra faptul că, la crearea dregătoriei, portarul se ocupa numai de primirea solilor turci; neavînd însă nici un venit din această slujbă, domnul (nu spune care) a poruncit ca locuitorii să recurgă la el pentru rezolvarea litigiilor de hotar ⁶⁰². Cînd se va fi adăugat această a doua atribuție a portarului — fără nici o legătură cu prima — este greu de precizat. Se știe că, în sec. XIV—XVI și chiar mai tîrziu, la întocmirea hotărnicilor putea lua parte oricare mare boier ⁶⁰³. Pe la începutul sec. al XVI-lea, cînd se făceau asemenea hotărnicii, marele portar participa uneori alături de alți mari boieri ⁶⁰⁴, pentru a ajunge apoi dregătorul însărcinat cu executarea hotărnicilor. Într-un document din 11 martie 1641, Matei Basarab îl numește pe boierul său Cernat *кел портар за хотарничіе* ⁶⁰⁵. În vremea domniei lui Matei Basarab, marele portar se ocupa deci atît de primirea solilor, cît și de hotărnicii.

Știrile despre această ultimă atribuție îndeplinită de marele portar și de subalternii săi sînt foarte numeroase. Din sec. al XVII-lea au rămas sute de cărți date de domnie pentru hotărnicirea moșiilor în care ispravnici sînt marele portar — cînd moșiile erau ale unor mari stăpîni feudali — sau adjunctii acestuia, portarii ai doilea. Ei erau „oamenii domnești” în aceste împrejurări, cei care vegheau ca hotărnicia să se facă fără „fățarie” sau mită.

În sec. al XVII-lea, hotărnicile se efectuau numai în prezența marelui portar sau a unui portar al doilea. Într-un document din 1655—1656, megiașii adunați la Prestol pentru a face o hotărnicie arătau domnului că „n-am purtat piatră (de hotar) fără omul măriei tale, că

⁶⁰⁰ Acad. R. S. România, CI/64.

⁶⁰¹ *Mag. istoric*, V, p. 50.

⁶⁰² C. Giurescu, *Material*, II, p. 79.

⁶⁰³ Vezi mai sus p. 124.

⁶⁰⁴ Vezi doc. din 14 dec. 1514, în care se spune că Stanciu mare portar a făcut o hotărnicie cu Detco banul și alți boieri (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 106).

⁶⁰⁵ Arh. St. Buc., Pecchi nr. 58.

portarul n-au venit”⁶⁰⁶. Cei care hotărniciau fără reprezentantul domniei erau amendați⁶⁰⁷.

După cum rezultă dintr-un document din 16 mai 1682, al doilea portar trimis ca ispravnic la hotărnicia avea dreptul ca, dacă lipseau unii dintre boierii hotarnici, „să-i rădice și să-i ducă fără de voia lor și cu treapăd, ca să fie la hotar boierii deplin, precum iaste obiceiul moșilor”⁶⁰⁸.

Din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, tot portarii erau ispravnicii obișnuți la depunerea jurământului de către grupurile de 6, 12 sau 24 de jurători ai împričinaților⁶⁰⁹. Ei raportau apoi domnului sau dregătorilor săi dacă toți jurătorii au depus jurământul conform obiceiului și pe baza acestei mărturii se pronunța hotărîrea în favoarea celui pentru care se depusese jurământ. În numeroase asemenea cărți domnești locul ispravnicului era lăsat liber, marele portar fiind acela care încredința slujba unuia din subalternii săi⁶¹⁰.

Uneori marele portar îndeplinea el însuși această misiune (îndeosebi atunci cînd împričinații erau mari boieri). Într-un interesant document din 3 iulie 1636 Matei Basarab arată că la sorocul unei judecăți „am chemat domnia mea jurătorii toți, pe nume, pe răvașele domniei mele, înaintea tuturor boierilor domniei mele din divan”; după ce a constatat că sînt toți prezenți, domnul i-a trimis cu marele portar ca ispravnic să depună jurământul la biserica Sf. Dumitru⁶¹¹, numită și „biserica de jurământ”, deoarece aci se lua de regulă jurământul jurătorilor⁶¹².

Dacă împričinații sau pîrîtorii lor refuzau să presteze jurământul obișnuit, portarii raportau în divan domnului, care hotăra apoi că partea respectivă a pierdut procesul⁶¹³.

În afară de întocmirea hotărniciei și de luarea jurământului pentru judecată, în sec. XVI—XVII, marele portar și subalternii săi erau trimiși, mult mai adesea decît ceilalți boieri, să cerceteze diverse pricini legate de stăpînirea pămîntului⁶¹⁴, să scoată sau să mute pietrele de hotar

⁶⁰⁶ Arh. St. Buc., ms. 209, f. 315 v.

⁶⁰⁷ Vezi doc. din 9 sept. 1636, despre „prădarea” locuitorilor din Păușești, care au „funit” moșia „fără om domnesc” (idem, m-rea Dintr-un Lemn, V/33).

⁶⁰⁸ Arh. St. Buc., m-rea Brincoveni, XV/12.

⁶⁰⁹ Vezi doc. din : <1554—1557>, 31 mai <1561—1563>, 18 iunie 1571 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 18 și 149—150; vol. IV, p. 30—31).

⁶¹⁰ Vezi doc. din 25 iulie 1642, în care 12 boieri scriu lui Cernat mare portar că a fost om domnesc la o întocmire Necula portarul „ce l-ai trimis dumneata” (Arh. St. Buc., m-rea Banu, XXII/10). Vezi și *Relatio historica* (loc. cit.), unde se spune că portarii erau trimiși de marele portar.

⁶¹¹ Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXVI/16.

⁶¹² Vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, Buc., 1961, p. 275.

⁶¹³ Doc. din <1653 febr.-mai> 12 (Muzeul de istorie Buc., nr. 13—061).

⁶¹⁴ La 15 ian. 1648, Nicoară mare portar este trimis de domn să vadă dacă megiași din Cîrstinești stăteau pe ocina m-rii Argeș. (Arh. St. Buc., ep. Argeș, XVI/33). La 25 august 1654, domnul trinite pe Costantin Gălățeanu mare portar să cerceteze dacă o hotărnicie mai veche de la Voinești și Bogătești-Muscel a fost făcută bine sau pe mită și fățarie. (Idem, m-rea C. Lung, XXVIII/9 și 11).

considerate a nu fi bine puse ⁶¹⁵, să aducă mărturii⁶¹⁶ sau să îndeplinească diferite hotărâri ale domnului și divanului privind scoateri și restituiri de sume de bani ⁶¹⁷, împărțire de averi ⁶¹⁸ etc. ⁶¹⁹

Pentru a îndeplini asemenea atribuții, care cereau dese deplasări în diferite părți ale țării, marele portar avea în subordinea sa pe *portarii ai doilea*, al căror număr este însă greu de precizat. În orice caz, ei erau, pe la mijlocul sec. al XVII-lea, cel puțin patru, cîți apar într-un document din 23 dec. 1654 ⁶²⁰. În ultimii ani ai sec. al XVII-lea (1695—1700), documentele amintesc de cel puțin 20 de portari ai doilea ⁶²¹. Autorul *Relației istorice* ne informează că trei dintre aceștia asistau la ședințele sfatului domnesc, alături de marele portar.

Portarii ai doilea erau dregători mărunți, pe care domnul nu îi numește boieri, ci slugi domnești ⁶²², ei apărînd de regulă printre boierii mici ⁶²³.

Veniturile marelui portar erau foarte însemnate. La fiecare hotărnicie la care participa el sau un portar al doilea încasa cîte un galben de fiecare boier hotarnic ⁶²⁴. Astfel, la 6 aprilie 1696 și 27 august 1700 se arată că se dăduseră cîte șase ughi portarului pentru o hotărnicie făcută cu cîte șase boieri ⁶²⁵.

De aceea hotărnicile cu mulți boieri, care trebuiau și ospătați cît timp hotărniciau, erau foarte costisitoare ⁶²⁶.

⁶¹⁵ Vezi doc. din 26 iulie 1649, referitor la satul Răzvad (Acad. R.S. România, CI/14) și pe cel din 5 iulie 1644, referitor la mutarea unor pietre de hotar (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, II/29).

⁶¹⁶ Vezi porunca domnului din 20 nov. 1656 ca megiașii jurători să dea o mărturie în fața unui al doilea portar, „să știe și el ce va spune domnici mele cînd va veni aici la domnia mea” (Arh. St. Buc., ms. 314, f. 343 v.—344).

⁶¹⁷ Vezi doc. din 26 febr. 1673, în care Radu mare portar e pus ispravnic de domn să scoată niște bani de la unii care rămăsceră de judecată (Acad. R. S. România, LXIX/52) Vezi și Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ioan—Buc., IV/24.

⁶¹⁸ Vezi doc. din: 4 și 20 ian. 1641, 5 mai 1641, 15 aprilie 1673, etc. (Acad. R.S. România, XLIII/44. XXXIII/206 și Arh. St. Buc., m-rea Mihai Vodă, XV/9 și Mitr. Țării Rom., XVII/18).

⁶¹⁹ La 30 aug. 1670, Ghinea mare portar este trimis de domn, împreună cu doi meșteri morari, să coboare cu o palmă niște mori de la Grozăvești care inecau morile m-rii Mihai vodă (ibidem, XV/9).

⁶²⁰ Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, LXXIII/1. Vezi și porunca domnului din 5 sept. 1665 către 12 boieri să hotărniciească o moșie la Goești-Dolj; „cu sluga domniei mele care iaste acolo vitori portar” (G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 227).

⁶²¹ Vezi listele întocmite de noi.

⁶²² Vezi doc. din: 22 iulie 1648, 11 ian. 1655, 13 febr. 1664, etc. (Acad. R. S. România, XLIII/110, CCCX/48, Arh. St. Buc., ep. Argeș, XL/10).

Despre rolul îndeplinit de portarii ai doilea în București, în sec. al XVII-lea, vezi și documentele citate de Paul Cernovodeanu, *Considerații privitoare la organizarea administrativă a orașului București în secolele XVI—XVII* („Materiale de istorie și muzeografie”, 1964, p. 170—171).

⁶²³ Vezi doc. din 27 mart. 1650 (Acad. R.S. România, XLIII/129).

⁶²⁴ Relația lui N. de Porta, la C. Giurescu, *Material*, II, p. 79.

⁶²⁵ Arh. St. Buc., ep. Buzău. LVI/15 și ms. 710, f. 723. Vezi și A. Pessiakov, *Hotărnicie. Portării acum 200 de ani*, în *Acte și notițe istorice*, Craiova, 1908, p. 62—66.

⁶²⁶ Vezi doc. din 12 ian. 1647, în care egumenul m-rii Căluș spune că a cheltuit 30 de ughi pentru satul Cioroiu „cînd am purtat 24 de boieri jurători” sau pe cel din 7 nov. 1655,

Acest venit de un galben de boier hotarnic era „adetul” marelui portar, chiar dacă la hotărnicie trimitea un al doilea portar ⁶²⁷; acesta din urmă primea și el o sumă de bani pentru „treapădul” său ⁶²⁸.

În afară de cîștigurile realizate din hotărnicii, marele portar primea și unele daruri de la turcii care veneau în țară ⁶²⁹.

Despre treapădul primit de portarii ai doilea știrile nu sînt prea precise; cuantumul acestuia depindea desigur de importanța chestiunii pentru rezolvarea căreia erau trimiși și de distanța parcursă. Documentele amintesc de trepede de 3 taleri ⁶³⁰, 4 ughi ⁶³¹ sau chiar 5—6 galbeni ⁶³². Nu știm ce venituri vor fi primit portarii ai doilea din amenda sau grivna încasată pentru călcările sau tăierile de hotar ⁶³³, amendă care se ridica uneori la sume foarte mari ⁶³⁴.

h. Ușarul

În Moldova o parte din atribuțiile marelui portar din Țara Românească le îndeplinea marele ușar, pe care Dimitrie Cantermir îl numește și „portarul cel mare” ⁶³⁵. În sec. al XVII-lea, acesta era

din care rezultă că se cheltuiseră cu 12 boicri 24 de ugli „pentru hotar” la Uricești (Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XXV/80 și Mitr. Țării Rom., LXXXVIII/10). Vezi și *Istoriile*, ed. N. Iorga p. XXV.

⁶²⁷ *Relatio historica (Mag. istoric, V, p. 50).*

⁶²⁸ Vezi doc. din 1 mai 1704 (Arh. St. Craiova, CXXI/5). Într-un alt doc., din 7 iunie 1679, se spunc că se dăduseră marelui portar și unui al doilea portar pentru o hotărnicie 16 taleri, dar nu se arată cît luase unul și cît celălalt (Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXXI/47).

Din timpul ocupației austriece a Olteniei ni s-a păstrat o relație potrivit căreia portarul lua „după obicei” cîte un leu și jumătate de fiecare boier hotarnic, din care el își reținea unul iar portarul al doilea o jumătate (Arh. St. Sibiu, LV/208, f. 41 v.—42).

⁶²⁹ *Relatio historica (Mag. istoric, V, p. 51).*

⁶³⁰ Doc. din 4 iulie 1697 și 14 sept. 1699 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ioan-Focșani, I/16 și Acad. R. S. România, CCXLIII/10).

⁶³¹ Doc. din 31 mai 1652 (Acad. R. S. România, LXXI/170).

⁶³² Doc. din 3 aug. 1668 (Arh. St. Buc., dep. Moșnenii Popești-Titești, I/23).

⁶³³ Vezi doc. din 8 febr. 1644 și 26 febr. 1652, în care se vorbește de grivna sau gloaba luată de un al doilea portar pentru tăiere de hotar (Arh. St. Buc., ms. 1233, f. 410 și m-rea Tismana, LII/4.)

⁶³⁴ Într-un doc. din 3 aprilie 1641 se arată că pentru stricarea hotarelor se lua gloabă de domnie 100 de ughi „după obiceiul pe care l-au făcut megiașii frați de ocină” (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, X/12).

⁶³⁵ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

Menționez că, în Imperiul bizantin, dregătorul care se ocupa de introducerea persoanelor venite la palatul imperial — așa cum făcea și ușarul la palatul domnesc — se numea *οστωάριος*, de la cuvîntul ustia (R. Guiland, *Etudes de titulature byzantine. Les titres antiques réservés aux eunuques*, în „Revue des études byzantines”, XIII, 1955, p. 79—84, și G. Schlumberger, *op. cit.*, p. 560—561).

În unele texte latine, ușarul moldovean se numea și el ostiarius. La 1549, de pildă, un ușar își spune „Osserul alias ostiarius” (*Hurmuzaki*, XV, p. 472). Pentru Bandini ușarul era „custodus ad fores Principis praefectus” (*Codex Bandinus*, p. 314).

Mai târziu, la 1746, ușarii erau considerați „une espece de maltre de cérémonies”, iar marele ușar „maréchal de la Cour” („Revue historique du Sud-est européen”, 1930, p. 27).

„purtătoriu de grija tuturor solilor și tălmaci strinilor la giudeț”⁶³⁶. Primul ușar este amintit în documente în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, la 15 aprilie 1482⁶³⁷. În documentele în care apare, marele ușar este numit slugă sau boier, nu dregător, ocupînd un loc destul de modest în ierarhia boierimii moldovene. În vremea lui Dimitrie Cantemir, el era al doisprezecelea dintre marii boieri de divan, fiind trecut după al doilea logofăt și înaintea marelui agă⁶³⁸.

Avînd misiunea de a se ocupa de trimișii Porții, marele ușar trebuia să cunoască limba turcă. Din acest motiv, între marii ușari din sec. al XVII-lea, întîlnim numeroși greci, ca Duca, Hagi Panaiot, Andronachi, Alexandru Ramandi, Panaiotache Morona, Caplan Celebi etc.

Marele ușar era ajutat de un *al doilea* și un *al treilea ușar*, amintiți în a doua jumătate a sec. al XVII-lea⁶³⁹, precum și de o ceată de ușerei, care se ocupau de găzduirea turcilor⁶⁴⁰.

i. Vornicii de gloată sau de poartă

Sînt dregători mai mărunți, care îndeplineau în Moldova rolul portarilor și vornicilor ai doilea din Țara Românească, dar care — deși purtau numele de vornici — nu erau subordonați marelui vornic.

În documentele redactate în limba slavă ei sînt numiți de obicei vornici de gloată, în timp ce în documentele scrise în limba română li se spune vornici de poartă. Că cei doi termeni sînt sinonimi ne-o dovedește faptul că același vornic este numit vornic de gloată în documentele slave și vornic de poartă în cele românești⁶⁴¹. Li s-au dat aceste nume datorită faptului că judecau pricinile mărunte ale „gloatei” în fața porții domnești. În documentele slave sînt numiți uneori și vornici de judecată (спирнии), cuvînt ucrainean care înseamnă „pentru pîri”⁶⁴².

Li se dădeau aceste nume datorită, foarte probabil, rolului lor în primirea solilor, atribuție în care colaborau probabil cu marele postelnic, pe care francezul De la Croix îl numește tot „maestru de ceremonii” (vezi mai jos p. 269).

⁶³⁶ Gr. Ureche, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 77. D. Cantemir ne spune doar că îngrijea de trimișii turci (*op. cit.*, p. 81), iar M. Costin nu îl amintește.

⁶³⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XV, p. 35.

⁶³⁸ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

⁶³⁹ Vezi doc. din 20 iulie 1667, în care sînt amintiți Glava al doilea ușar, Gulian al treilea ușar și Dumitrașco vătaf de ușerei (Arh. St. Buc., ep. Huși, LXX/19).

⁶⁴⁰ Despre modul cum erau găzduiți trimișii Porții, vezi N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 357.

⁶⁴¹ Vezi, de pildă, doc. din 12 și 15 ian. 1631 — primul în limba română, cel de-al doilea slav — în care lui Neniul i se spune în primul vornic de poartă, iar în cel de al doilea vornic de gloată (Arh. St. Iași, CCLXXI/11 și 12—13).

⁶⁴² Vezi doc. din 27 martie 1602 (Acad. R. S. România, cd. Zorleni, nr. 7).

Dregătoria aceasta este destul de veche în Moldova, primul vornic de gloată fiind amintit la 15 <iunie> 143<6>⁶⁴³. La 30 iunie 1456, un vornic de gloată figurează chiar printre membrii sfatului domnesc⁶⁴⁴.

Mai târziu, însă, vornicii de poartă au avut o situație mai modestă, în sec. al XVII-lea fiind amintiți în documente ultimii dintre boierii de divan, de regulă după al doilea și al treilea logofăt și al doilea vistier⁶⁴⁵. Atît Miron Costin cît și Dimitrie Cantemir afirmă că, la sfîrșitul sec. al XVII-lea și începutul celui următor, vornicii de poartă erau în ordine ierarhică ultimii dintre membrii divanului domnesc; Miron Costin îi enumeră după dregătorii ai doilea și ai treilea, iar Dimitrie Cantemir ca fiind ultimii dregători din starea a treia, după dregătorii ai treilea⁶⁴⁶.

Despre numărul vornicilor de gloată izvoarele narrative ne dau știri contradictorii: în timp ce, după părerea lui Miron Costin, numărul lor era de 12⁶⁴⁷, Dimitrie Cantemir vorbește doar de patru⁶⁴⁸. Din documentele sec. al XVII-lea rezultă că informația lui Miron Costin este cea valabilă pentru acest secol.

Pînă în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, în documente nu apare decît cîte un vornic de poartă. Începînd de la sfîrșitul acestui secol și în primele decenii ale celui următor, documentele amintesc cîte trei sau patru vornici de poartă deodată⁶⁴⁹, pentru ca mai târziu numărul celor care apar în documente să crească la șase⁶⁵⁰, opt⁶⁵¹ sau chiar 10⁶⁵², ceea ce dovedește că Miron Costin cunoștea bine numărul lor către sfîrșitul sec. al XVII-lea. Creșterea numărului lor în acest secol se datorește fără îndoială înmulțirii cazurilor mărunte de judecată pe care trebuiau să le rezolve.

Atribuțiile vornicilor de poartă erau în primul rînd judecătorești⁶⁵³, în sarcina lor fiind judecățile pricinilor mărunte. După afirmațiile

⁶⁴³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 121. Este posibil ca vorniceii care apar cu cîțiva ani mai devreme în sfatul domnesc — la 2 aprilie 1428 și 15 iunie 1433 (*ibidem*, p. 63 și 102) — să fie viitorii vornici de poartă.

⁶⁴⁴ *Ibidem*, p. 29. Primul vornic de gloată apare și el în sfat cu titlul de vornic la 10 mai 1439 (*ibidem*, p. 162).

⁶⁴⁵ *Doc.* din 24 nov. 1628, 2 sept. 1630 etc. (Acad. R. S. România, CDXLV/9 și Arh. St. Iași, CLXXII/12).

⁶⁴⁶ M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 239 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 84.

⁶⁴⁷ M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 239 și 389.

⁶⁴⁸ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 84.

⁶⁴⁹ *Vezi doc.* din: 31 aug. 1599, 30 iunie 1608, 20 april, 1609, <mai> 1610, 30 iunie 1621, 23 ian. 1629, 1 dec. 1630 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 267, veac. XVII, vol. II, p. 163, 204, 291, vol. V, p. 7, Arh. St. Buc., m-rea Adam, V/17 și Arh. St. Iași, DXII/9).

⁶⁵⁰ *Vezi doc.* din 15 și 23 august și 30 nov. 1631 (Arh. St. Buc., m-rea Neamț, LXIX/12, m-rea Bisericiani, XV/7 și ep. Huși, XII/128).

⁶⁵¹ *Vezi doc.* din 9 mart. 1634, 22 mart. și 10 iunie 1648 (Acad. R. S. România, CXXXVII/147, Arh. St. Buc., m-rea Neamț, LXIX/28 și ep. Roman, IV/17).

⁶⁵² *Vezi doc.* din 27 iunie și 29 nov. 1669 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava, XXVII/7 și 19). *Vezi și doc.* din 25 mai 1665 și 9 iunie 1686 (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/2, p. 20 și *Surete*, VII, p. 135, 139).

⁶⁵³ Despre atribuțiile vornicilor de poartă *vezi și* <G. Ghibănescu>, *Vornicii de poartă „Opinia”* — Iași, 22 sept. 1910). *Vezi și* părerile aceluiași exprimate în *Surete*, II, p. 100,

lui Miron Costin, cei 12 vornici de poartă „judecă trebile mărunte la porțile palatului domnesc; de aceea se numesc vornici de poartă”. Tot ei luau parte „la divan, adică la judecățile domnești”, aducând pe împričinați la judecată după catastif ⁶⁵⁴.

Dimitrie Cantemir ne oferă informații asemănătoare. Vornicii de poartă „au scaunul de judecată afară din curte și judecă pricinile mărunte”. „Ei iau parte la scaunul de judecată cu domnul, aduc părțile în divan și mențin ordinea”. Tot ei „țin evidența celor care trebuie să se prezinte la procese” ⁶⁵⁵. La aceste atribuții el adaugă și pe aceea că vornicii de poartă „pedepsesc femeile desfrinate și cunună pe fecioarele care au greșit cu făptașii” ⁶⁵⁶. În această atribuție ei trebuiau să colaboreze cu marii vornici, cei care judecau pricinile privind călcarea moralei.

Documentele interne din sec. al XVII-lea confirmă știrile din izvoarele narrative. În aceste documente întâlnim numeroase pricini judecate de vornicii de poartă. Astfel, înainte de 24 iunie <1617—1620>, doi oameni se pîrîseră „înaintea porții milostivirii sale domnului” pentru stăpînirea unei ocine ⁶⁵⁷. În hotărîrile date pentru pricinile judecate „înaintea porții” domnești cei care „învață” sînt vornicii de poartă ⁶⁵⁸, ceea ce arată că ei erau cei care, cunoscînd pricinile, redactau și hotărîrile.

Vornicii de poartă făceau și o triere a pricinilor care se îndreptau spre divanul domnesc, putînd să oprească cursul judecății. De pildă, la 25 iulie 1671, niște vecini aduși la judecată la divan de stăpînul lor „au căzut cu rugăminte denainte boiarilor noștri, vornicilor de poartă, cum să nu-i mai ducă la divan, și să meargă iară la vecinătate” ⁶⁵⁹. Știind că vor pierde procesul, sătenii renunță la judecata divanului, vornicii de poartă dînd hotărîrea de readucere a lor în starea de vecinie.

Tot la judecata vornicilor de poartă apelau și locuitorii nemulțumiți de sentințele organelor locale în diverse pricini mărunte, după cum rezultă din unele documente de la începutul sec. al XVII-lea ⁶⁶⁰.

În afară de judecarea diverselor pricini (călcări de hotare, stricarea recoltei etc.), vornicii de poartă îndeplineau și atribuții de auxiliari ai

143 și 146, precum și T. Bălan, *Vornicia*, p. 129—136. Despre semnificația noțiunii de poartă vezi nota lui V. Bogrea, care o aseamănă Porții otomane (*Poarta lui Vasile Lupu*, în „Anuarul Inst. de Istorie-Cluj,” II, 1923, p. 355—356).

⁶⁵⁴ Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 389 și 239.

⁶⁵⁵ Cf. și relatarea lui Miron Costin despre Radu Mițnea, care spunea „la multe divanuri” vornicilor de gloaia: „vornice, dîi celui om miine să mai iasă la divan”, ca să nu facă o judecată nedreaptă (M. Costin, *Opere*, p. 89).

⁶⁵⁶ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 34.

⁶⁵⁷ *Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XVII, vol. IV, p. 182.

⁶⁵⁸ Doc. din: <1604—1605>, 20 nov. 1608, 18 iunie 1623 etc. (*Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XVII, vol. I, p. 178, vol. II, p. 185, vol. V, p. 226).

⁶⁵⁹ Biblioteca Centrală de Stat, XI.IV/7.

Vezi și doc. din 7 aug. 1646, în care se arată că doi locuitori care mergeau cu judecată la sfatul domnesc s-au „toçmit” dinaintea porții și s-au împăcat, renunțînd la judecata divanului (Acad. R. S. România, XVI/89 a).

⁶⁶⁰ Doc. din <1610—1611>, 1 aprilie 1613 etc. (*Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XVII, vol. II, p. 324—325, vol. III, p. 133).

divanului domnesc în judecata unor pricini mai importante, fiind trimiși să facă cercetări și apoi să raporteze divanului domnesc ⁶⁶¹. De pildă, la 20 august 1646, Vasile Lupu arată că, primind o plîngere de la niște locuitori pentru cheltuieli făcute cu o judecată, „am dat învățătură domnia mea de li-au luat seama vorniciei de la poarta domniei mele, de le-au făcut și izvod pre ce au aflat ei că au cheltuit” ⁶⁶². Alteori, ei erau trimiși în țară pentru a cerceta diverse pricini privind mutarea stîlpilor de hotar, stricări de recolte, împărțiri de ocine, să facă prețuirea unor bunuri, să cerceteze acte de proprietate etc. ⁶⁶³.

Începînd din sec. al XVII-lea, îndeosebi din vremea domniei lui Vasile Lupu, vorniciei de poartă au jucat un rol tot mai important în efectuarea hotărnicilor, fiind numiți tot mai adesea ca ispravnici la hotărnicii ⁶⁶⁴, în care calitate îndeplineau rolul portarilor ai doilea din Țara Românească. Cum dregătorul responsabil cu hotărnicile era marele logofăt, vorniciei de poartă trebuiau să colaboreze cu acesta.

Tot din această vreme ei îndeplineau și o altă atribuție a portarilor ai doilea, asistînd la jurămintele depuse pentru diverse pricini ⁶⁶⁵.

Vorniciei de poartă erau trimiși de asemenea în țară să adune așa numita gloabă a porții de cei care nu respectau diverse porunci domnești, de la cei care călcau hotarele moșiilor străine, pentru stricarea de bucate etc. ⁶⁶⁶. Această gloabă se încasa în vite, documentele amintind de 12 și 50 de boi dați ca gloabă.

În sec. al XVII-lea, vorniciei de poartă se numărau totdeauna printre boierii care dădeau mărturie pentru vînzările de bunuri efectuate, pe baza cărora se obținea apoi întărirea domniei. Ei erau citați de regulă ultimii dintre dregătorii martori. Unele din aceste vînzări erau făcute „denaintea porții mării sale lui vodă” numai în prezența vornicilor de poartă ⁶⁶⁷. „Poarta” domnească juca deci și rolul unui loc de adeverire a vînzărilor.

În sfîrșit, o ultimă atribuție a vornicilor de poartă — de care aminteste numai Miron Costin — era aceea de a pregăti „conacele de noapte

⁶⁶¹ Cf. și Miron Costin, *Opere*, p. 389, care susține că „este obicei să fie trimiși și pentru cercetări”.

⁶⁶² Acad. R. S. România, DXCII/226—227.

⁶⁶³ Doc. din : 29 aprilie și 17 mai 1638, 15 iulie 1647, 9 iulie 1661, 29 oct. 1710 etc. (Acad. R. S. România, CX/125, ÎV/226, DXLIV/24, CCXXI/7, Arh. St. Buc., m-rea Galata, XIV/29).

⁶⁶⁴ Vezi doc. din : 5 febr. 1631, 20 iunie 1632, 4 iulie 1632, 28 iunie <1634—1652>, 3 febr. 1636, 15 oct. 1638, 18 nov. 1642, 17 aug. 1661, 31 mai și 1 iunie 1662, 5 nov. 1665 etc. (Arh. St. Iași, CCCXXXIX, f. 519, Arh. St. Buc., ms. 629, f. 284, Acad. R. S. România, CCVIII/86, a—b, DCXXXIII/39, CD/121, XXII/2), G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 122, *Uricarul*, V, p. 307—309, Acad. R. S. România, CDLXXIII/39, CDLXVII/4 și Foto, XXXII/92).

⁶⁶⁵ I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, III, p. 72—73 și N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 54 (doc. din 1724, în care se spune că aceasta se făcea „după obiceiul”).

⁶⁶⁶ Vezi doc. din : <1607—1611>, 16 aprilie 1613, 21 iunie 1634, 22 aug. și 28 nov. 1636, 22 aprilie 1645 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 134, vol. III, p. 135, Arh. St. Buc., m-rea Galata, X/19—20, Acad. R. S. România, LXXXII/10, Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava, XLI/2, Biblioteca Centrală de Stat, I/95 etc.).

⁶⁶⁷ Doc. din : <ante 25 mai 1641>, 22 nov. 1644, 2 febr. 1652 etc. (Spiridonia-Iași, III/56, Acad. R. S. România, CXI/185, LXXXVI/28).

și popasurile domnului, ale pașilor turci”⁶⁶⁸. Din documente rezultă însă că cei care se ocupau de primirea și găzduirea trimișilor Porții nu erau vornicii de poartă, ci ușarii.

Vornicii de poartă dispuneau de o pecete legată de numele și atribuțiile lor. La începutul sec. al XVIII-lea, această pecete era formată dintr-o cruce, avînd în cele două părți ale brațului de sus literele $n\psi$ (pecetea), iar jos $n\phi$ (porții), adică $\frac{n}{n} \left| \begin{array}{c} \psi \\ \phi \end{array} \right.$ ⁶⁶⁹. Mai tîrziu, pe această pecete era desenată o poartă sub un turn (poarta de intrare de sub turnul porții domnești), avînd în față două bețe încrucișate⁶⁷⁰, care arătau că vornicii opreau accesul în curtea domnească.

Despre *veniturile vornicilor de poartă* știrile sînt destul de sărace. De la Dimitrie Cantemir aflăm că avea, „pentru slujba lor”, venitul ținutului Roman⁶⁷¹, dar nu ni se spune din ce consta acesta. Vornicii de poartă mai beneficiau desigur — ca și ceilalți dregători — de alte venituri din slujbe: de la hotărnicii⁶⁷², de o parte din boii încasați ca gloabă a porții, de venituri din judecăți etc.

2. DREGĂTORII CU ATRIBUȚII MILITARE

În această categorie am inclus pe dregătorii la care predomină atribuțiile de ordin militar, adică pe spătar, comandantul călărimii în Țara Românească, hatman, comandantul armatei moldovene, aga, serdarul și șetrarul. Cei mai mulți dintre aceștia îndeplineau și alte atribuții (spătarul ținea spada domnului la ceremonii, hatmanul se ocupa și de țiganii domnești, serdarul moldovean îndeplinea și sarcini administrative). Cum însă atribuțiile de ordin militar erau mai importante, am considerat că li putem cuprinde într-o categorie aparte.

Menționăm că și alți mari dregători ai celor două țări au îndeplinit un timp unele atribuții militare; de pildă, marii vornici ai Moldovei au fost comandanți de oaste pînă la apariția hatmanului, logofătul moldovean a rămas comandantul curtenilor și după înființarea dregătoriei de hatman, paharnicul din Țara Românească era în sec. al XVII-lea comandantul roșilor, așa cum armașul era mai mare peste tunuri. Cum însă la fiecare

⁶⁶⁸ Miron Costin, *Opere*, p. 389.

⁶⁶⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 203 și I. Antonovici, *Documente Mirlădene*, III, p. 72—73 (doc. din 5 iunie 1704).

⁶⁷⁰ M. Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Urechia, vol. II, p. 568. Vezi și reproducerile și descrierile sigiliilor lui Andrei Săpotianu și Grigore Cîrlig vornici de poartă, ambele din 1676, la Emil Virtosu, *Mari dregători din Țara Românească și Moldova în sigiliile secolelor XVII—XVIII*, în „Studii și cerc. de istorie medie”, I, 1950, p. 174—177.

⁶⁷¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 84.

⁶⁷² Într-un doc. din 18 nov. 1642, referitor la o hotărnicie făcută de vornicii de poartă, aceștia spun că au luat „ciobotile noastre”, fără să precizeze însă cit anume (G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 123). La sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea, cei 6 vornici de poartă aveau venituri fixate de domnie de la hotărnicii și de la prețuirea caselor și diverselor bunuri („Arh. Bas.”, 1932, p. 43).

din aceștia atribuțiile de ordin militar erau mai puțin importante decât celelalte pe care le îndeplineau, i-am trecut în categoriile de care țin atribuțiile lor principale, amintind acolo și de aceste atribuții de ordin militar.

a. Spătarul

În lucrarea sa adesea citată, ținând seama de faptul că la sârbi și bulgari nu a existat această dregătorie, C.C. Giurescu și-a exprimat părerea că denumirea spătarului vine de la cuvântul românesc de origine latină spată — întâlnit în texte vechi de limbă română — și nu de la termenul grec *σπαθάριος*, care constituia în Bizanț un titlu nobiliar, nu o dregătorie ca aceea a spătarului¹. Spătarii alcătuiau în Imperiul bizantin un corp de gardă al împăratului, fiind comandați de protospătar. Cu vremea, protospătarul și-a pierdut însemnătatea ce o avusese inițial și a dispărut după reforma lui Alexis I Comnenul, după șapte secole de existență².

Spre deosebire de C. C. Giurescu, I. Bogdan considera că demnitatea de spătar a fost introdusă în Țara Românească din Bulgaria, după părerea sa spată fiind un cuvânt folosit numai la curtea domnească³.

Indiferent de originea cuvântului spătar — de la cuvântul de origine latină spată sau de la termenul grec *σπαθάριος* — trebuie să reținem că spătarul din Țara Românească nu a îndeplinit funcțiile unui dregător cu acest titlu din Imperiul bizantin, unde comandantul armatei se numea *μέγας δομέστικος*⁴, iar dregătorul care purta spada împăratului — în lipsa comandantului armatei — era numit protostrator. Acest mare dregător (era al optulea în ordinea ierarhică) se îngrijea de caii împăratului (avînd deci atribuțiile comisului de la noi), îl însoțea pe împărat cînd acesta pleca în călătorie și comanda cavaleria ușoară⁵.

Numele sub care e cunoscut spătarul în documentele scrise în limba slavă atît în Țara Românească, cît și în Moldova, este de regulă *спатарь*, mai rar *спьтарь*. În unele documente este numit și *мечоношь*, adică purtător de sabie⁶, sau *оръжник*, purtător de arme⁷. În izvoarele redac-

¹ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 125—126.

² R. Guiland, *Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Les titres auliques et eunuques. Le protospathaire* („Byzantion”, 1955—1957, p. 649—695). Vezi și „Byzantinoslavica”, 1952, p. 238 și Pseudo-Codinos, *op. cit.*, p. 38, unde protospătarul e trecut fără funcție.

³ I. Bogdan, *Documentul rțenilor*, p. 434. Vezi și G. Ghibănescu, *Stovar*, p. 57.

⁴ Pseudo-Codinos, *op. cit.*, p. 83 și R. Guiland, *Le grand domestical à Byzance*, extras din „Echos d'Orient”, XXXVII, 1938, p. 53—64. Vezi și articolul aceluiași despre comandanții armatei sub Paleologi în „Revue des études byzantines”, XVII, 1960, p. 79—92.

⁵ R. Guiland, *Les chapitres relatifs aux fonctions des dignitaires du traité du Pseudo-Codinos*, în „Byzantinoslavica”, XIII/1, 1952, p. 234; idem, *Etudes de titulature et de prosographie byzantines. Le protostrator*, în „Revue des études byzantines”, t. VII, fasc. II, 1950, p. 156—179 și Pseudo-Codinos, *op. cit.*, p. 29.

⁶ Doc. din 10 iunie 1415, 1 august 1496 etc. (D.R.H., B., vol. I, p. 81, 435). Vezi și doc. din 2 aug. 1453, în care sînt folosiți ambii termeni, și *спатарь* și *мечоноша* (*ibidem*, p. 192).

⁷ Doc. moldovean din 12 febr. 1651 (Arh. St. Buc., ep. Huși, XII/11). Vezi și doc. muntean din 6 martie 1628, în care este citată credința lui Gorgan mare purtător de arme

tate în limba latină i se spune de obicei „spatarius” sau „spatharius”⁸, iar alteori „supremus ensifer”⁹ sau „armiger”¹⁰.

În *Țara Românească*, primul spătar este amintit în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, la 10 iunie 1415¹¹. După această dată el devine un membru obișnuit al sfatului domnesc, fiind trecut de regulă ca al patrulea dregător al sfatului, după marele logofăt și înaintea vistierului, iar uneori al cincilea, în urma acestuia.

Într-o serie de documente din sec. al XV-lea, dintre 1475—1493, sînt amintiți în sfatul domnesc cîte doi spătari¹², într-o perioadă în care și dregătoria de postelnic era dublă. Cîm în unele din aceste documente cei doi spătari apar împreună, unul după altul, ca și postelnicii, este foarte probabil că, în această perioadă, dregătoria de spătar era ocupată de două persoane.

Despre *atribuții* le spătarului din *Țara Românească* știrile sînt destul de tîrzii, din sec. al XVII-lea, ca și pentru cele mai multe dintre celelalte dregătorii. În izvoarele din această vreme, atribuțiile spătarului sînt de ordin militar, el fiind considerat comandantul armatei, fie în întregimea ei, fie numai al cavaleriei. De pildă, în descrierea lui Joppecourt, spătarul Leca este numit „comandantul întregii armate” a lui Radu Mihnea¹³; cronicarul Țării Românești ne informează că domnul Constantin Șerban, care-l iubea foarte mult pe Hrizea din Bogdănei, „făcutu-l-au boiaru, spătar mare *preste toate oștile lui*”¹⁴, iar Grigore Ghica îl numește pe cumnatul său Toderășco Sturza mare spătar „generale delle armi” al Țării Românești¹⁵. Tot ca șef al întregii armate îl consideră pe spătar Paul de Alep¹⁶ și Miron Costin, care-l aseamănă hatmanului din Moldova¹⁷.

Știrile date de *Relația istorică* din vremea domniei lui Șerban Cantacuzino diferă oarecum de cele precedente. Potrivit *Relației* amintite, spătarul „este căpetenia oștirii sau generalul suprem” (*campi dux sive supremus*

(оружіеносца) (Acad. R. S. România, Peceți, nr. 76). De aceea probabil Evlia Celebi îl numește pe spătar armaș („Bul. Com. ist.”, XII, p. 52).

Într-o scrisoare a lui Ștefan cel Mare către starostele de Lemberg, spătarul Clănău este numit „myecznyk”, dregător care îndeplinea în regatul feudal polon aceleași atribuții ca și spătarul moldovean (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 464).

⁸ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 349, 354—355 etc.; idem, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 268, 441.

⁹ C. Giurescu, *Material*, II, p. 82 (1726).

¹⁰ *Codex Bandinus*, p. 313.

¹¹ D.R.H., B., vol. I, p. 82. Înainte de această dată, într-o copie slavă a unui doc. din 8 ian. <1392>, este amintit un pitar, căruia în traducerea românească a aceluiași document i se spune spătar (*ibidem*, p. 45), astfel încît nu putem ști sigur dacă acesta e pitar sau spătar, așa cum credea C. C. Giurescu, (*op. cit.* p. 122).

¹² D.R.H., B., vol. I, p. 246, 250, 256, passim.

¹³ *Tezaur de monumente*, II, p. 52.

¹⁴ *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 125.

¹⁵ *Hurmuzaki*, V/2, p. 127, 134.

¹⁶ Paul de Alep, *Căldătoriile patriarhului Macarie*, ed. Cioran, p. 109. Vezi și P. P. Pănalescu, *Căldători poloni*, p. 19, unde, în descrierea soliei ducelui de Zbaraz din 1622, făcută de Samuel Twardowski, se afirmă: „spătarul este hatmanul lui Radul domnul muntenesc”.

¹⁷ M. Costin, *Opere*, p. 387 și 390.

generalis). Mai departe însă se precizează că el „are în grija sa toată oastea călare”, fiind considerat în tabără primul dregător după domn, „în afară de ban și vornic”¹⁸. El era deci comandantul călărașilor. Cum în această vreme ostașii pedestri (dorobanții) erau comandați de marele agă — care nu apare ca fiind subordonat marelui spătar¹⁹ — este foarte probabil că spătarul comanda numai pe călărași, fapt confirmat de altfel și de Del Chiaro, pentru care spătarul era „generale della cavaleria”²⁰, ca și de un document intern din 6 martie 1628, în care marele spătar este numit purtător de arme și conducător al călărimii (конником вожда)²¹.

Așa cum arăta și C. C. Giurescu, este greu de precizat când a devenit spătarul, dintr-un dregător personal al domniei, însărcinat cu ținerea spadei domrești la diverse solemnități, comandant al oștii²². În vremea domniei lui Șerban Cantacuzino cele două atribuții se separaseră; autorul *Relației istorice* amintite afirmă că, în vreme ce marele spătar era comandantul armatei, al doilea spătar era scutierul domnului, cel care-i ținea spada²³ (autorul acestei relații îl așază pe al doilea spătar la dreapta tronului domnese).

Veniturile spătarului erau realizate de la subalternii săi. Tot autorul *Relației istorice* ne informează că el primea de la ficcare cruce de călărași câte un leu anual, câte o baniță de grâu și o alta de orz, precum și câte un car de fin și unul de lemne²⁴. Cum, în această vreme, existau între 4 000 și 6 000 de cruce de călărași²⁵, veniturile marelui spătar erau destul de însemnate (circa 6000 de lei anual, plus veniturile în natură amintite).

Nu putem preciza cât de vechi era obiceiul ca spătarul să adune venituri de la subalternii săi. El exista în mod sigur la 13 nov. 1667, când Radu Leon scria lui Pîrvu Cantacuzino că îl miluiește cu slujba de mare spătar ocupată înainte de tatăl său, Drăghici, „dînd poruncă la căpitanul cel mare și la ceilalți, la toți, ce trebi vor fi să le caute, iar ce va fi venitul” să i se trimită „la mîna” acstuia²⁶.

Ca și alți mari dregători, spătarul era ajutat de un *al doilea spătar*, amintit prima oară în documente la 1582²⁷.

¹⁸ *Mag. istoric*, V, p. 44. Despre atribuțiile de comandant militar ale spătarului vezi și informația din 1673, potrivit căreia „rămase spătariul cel mare la marginea țării de către Moldova, pentru rîndul păzii” (N. Iorga, *Studii și documente*, IX, p. 159—160).

¹⁹ Vezi mai jos p. 254—255 (despre agă).

²⁰ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 60—61.

²¹ Acad. R. S. România, Peceti, nr. 76.

²² C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 124.

²³ *Mag. istoric*, V, p. 47.

²⁴ *Ibidem*, p. 44. Menționez că, la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea, veniturile spătarului erau formate tot din darurile primite de la subalternii săi („Aih. Bas.”, 1932, p. 35).

²⁵ N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuție la istoria armatei române*, p. 108.

²⁶ *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, p. 99—100.

²⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. V, p. 42.

În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, în anii 1692—1699, apar în documente cîte doi sau chiar trei spătari ai doilea²⁸, care făceau slujbă foarte probabil cu rîndul la curtea domnească.

În documentele din sec. al XVII-lea nu am întîlnit dregători purtînd titlul de al treilea spătar.

În Moldova, este foarte probabil că dregătoria a fost împrumutată din Țara Românească. Aci dregătoria de mare spătar apare mai tîrziu, în vremea urmașilor lui Alexandru cel Bun, la 24 aprilie 1434, cînd Dieniș spătarul este menționat ultimul dregător din lista martorilor sfatului domnesc²⁹.

În vremea domniei lui Ștefan cel Mare, dregătoria a căpătat mai multă importanță, spătarul fiind amintit de regulă printre martorii sfatului domnesc primul după pîrcălabii cetăților, înaintea vistierului și a celorlalți dregători. În sec. al XVII-lea, însă, postelnicul a trecut înaintea spătarului, care era socotit, atît de Miron Costin, cît și de Dimitrie Cantemir, ca al șaselea dintre cei opt dregători de sfat³⁰.

Spre deosebire de Țara Românească, în Moldova spătarul nu a îndeplinit decît servicii de curte, nu și atribuții de comandant militar, atribuții care au fost în seama vornicului, portarului și apoi a hatmanului.

Atribuțiile sale de purtător al spadei domnești sînt descrise pe larg în izvoarele narative din sec. al XVII-lea și de la începutul celui următor. Cea mai completă din aceste descrieri este aceea a lui Miron Costin, după care spătarul — termen sinonim cu dregătoria polonă de miecznik — „se îmbracă la ceremoniile publice și la sărbători cu haină de brocart și cu căciulă (care amintește mitra domnească), pe care domnul însuși, în această situație, nu o poate purta”. La aceste ceremonii, „pășește îndată după domn, cu sabia atîrnată de brațul stîng și purtînd în mîna dreaptă buzduganul”, care sînt însemnele domniei. După părerea învățatului cronicar moldovean, dregătoria de spătar ar fi fost împrumutată de la împărații bizantini, „care aveau, pentru același ceremonial, pe protospătari”³¹.

Pentru interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche, marele spătar este dregătorul care „la dzile mari...dvorește...cu arme domnești încins la spatele domnului”³², iar Dimitrie Cantemir îl definește ca „supremus principis ensifer”, cel care poartă spada domnului la sărbătorile mari,

²⁸ În această vreme sînt amintiți ca ai doilea spătari: Drăghici 1691—1695. Tudorachi ante 1693, Diicu II Buicescu 1694—1699, Șerban Greceanu 1696—1699 și Șerban Filipescu 1698—1699.

²⁹ *Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac, XIV—XV, p. 110. Dintr-o eroare inexplicabilă, N. Iorga considera că spătăria „n-a pătruns în Moldova decît după anul 1600”, fiind introdusă probabil de Radu Mihnea, care iubea mult fastul (*Rostul boierimii noastre, în Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, p. 154).

³⁰ M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 239 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 77.

³¹ Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 238 și 388.

³² Gr. Ureche, *Letopisetul*, cd. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 76.

fiind mai mare peste spătărei („cubicularii spathariae”) ³³. Nici unul din aceste izvoare nu vorbește de faptul că spătarul ar fi îndeplinit și atribuții de comandant militar, ca în Țara Românească.

Despre *veniturile marelui spătar*, atît Miron Costin cît și Dimitrie Cantemir ne dau aceeași informație: el beneficia de jumătate din veniturile stărostiei de Cernăuți ³⁴. Din documente nu rezultă însă din ce vreme spătarul dispunea de aceste venituri.

Spătarul al doilea — existent probabil încă din vremea domniei lui Ștefan cel Mare ³⁵, dar amintit cu acest titlu numai în sec. al XVII-lea ³⁶ — era considerat în vremea lui Dimitrie Cantemir ca fiind primul dintre boierii de starea a doua. El îndeplinea aceleași servicii ca și marele spătar la sărbătorile mai mici ³⁷.

Al treilea spătar — pomenit și el în documentele din sec. al XVII-lea ³⁸ — făcea parte dintre boierii de starea a treia și presta în fiecare zi slujba îndeplinită de marele spătar numai la sărbătorile mai însemnate. În plus, el strîngea de la locuitori jalbele adresate domnului cînd acesta mergea la biserică sau la plimbare și, după rezolvarea lor, comunica răspunsurile celor care le făcuseră ³⁹.

Despre veniturile acestor doi subalterni ai marelui spătar documentele de pînă la începutul sec. al XVIII-lea nu ne oferă nici o informație.

b. Hatmanul

A fost unul din dregătorii moldoveni care a stîrnit multe discuții în vechea noastră istoriografie, atît în ce privește vechimea dregătoriei, cît și relațiile dintre această dregătorie și aceea mai veche a portarului de Suceava, probleme în care există păreri diferite.

Astfel, genealogistul I. Tanoviceanu considera că dregătoria de hatman a apărut la 1588, ca urmare a decăderii pîrcălabilor cetăților ⁴⁰, părere asemănătoare cu a lui G. Ghibănescu, care afirmă că, începînd din anul 1588, Andrei portar de Suceava și hatman este primul boier care a intrunit în mîinile sale aceste două dregătorii ⁴¹. Cam pentru aceeași epocă — după 1578 — opinează și N. Iorga, care crede că noua dregătorie a fost introdusă sub influența cazacilor, după ce Suceava și-a pierdut impor-

³³ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79. Vezi și o relație franceză de la începutul sec. al XVIII-lea, în care spătarul este numit „le porte épée”, iar hatmanul „général” („Rev. hist. du sud-est européen”, VI, 1929, p. 63).

³⁴ M. Costin, *Opere*, p. 238 și 388 și D. Cantemir, *loc. cit.* Cf. și doc. din 1741, după care marele spătar urma „să-și ia venitul după jumătate de stărostie a Cernăuților” (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 229; vezi și *ibidem*, V, p. 159 și Acad. R.S. România, XXXVII/1).

³⁵ Vezi C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 131, nota 2.

³⁶ Vezi listele noastre în ms.

³⁷ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82.

³⁸ Doc. din iunie 1678 (G. Ghibănescu, *Surete*, V, p. 39).

³⁹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83 și 104.

⁴⁰ I. Tanoviceanu, *Contribuțiuni*, p. 6—10.

⁴¹ G. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 56.

tanța de oraș-reședință, capitala mutându-se la Iași ⁴². După I. C. Filitti, dregătoria de mare hatman s-ar fi instituit la mijlocul sec. al XVI-lea, când aceasta a preluat de la cei doi vornici comanda armatei ⁴³.

Mai aproape de adevăr sînt părerile lui P. P. Panaitescu ⁴⁴ și C.V. Dimitriu ⁴⁵, după care dregătoria de hatman și portar de Suceava ar fi apărut în timpul domniei lui Petru Rareș.

După cum am arătat mai sus ⁴⁶, la începutul sec. al XV-lea existau în Moldova mai mulți vornici regionali, printre care și acela de Suceava, cetatea de scaun a țării. Aci sînt menționați : Oană vornic, între 8 martie 1407 și 2 martie 1422 ⁴⁷ și Cupcici vornic, între 2 aprilie 1428 și 1 iulie 1436 ⁴⁸. După această dată, vornicul de Suceava nu mai este amintit ; în schimb, la 24 august 1436, apare în documente un dregător numit portar ⁴⁹, care în anii următori (1438—1441) figurează între membrii sfatului domnesc ⁵⁰. Aceasta a determinat pe unii istorici (N. Iorga, ⁵¹ G. Ghibănescu ⁵² și C. V. Dimitriu ⁵³) să susțină că *portarul a înlocuit pe vornicul de Suceava*. Este greu de afirmat în mod categoric că lucrurile s-au întîmplat exact așa. Mi se pare mai probabil că vornicul de Suceava devenind marele vornic al țării întregi, unele din atribuțiile sale în capitala Moldovei au fost preluate de portar, numit mai tîrziu portar de Suceava. Un dregător cu titlul de vornic de Suceava a continuat să existe, fiind subordonat hatmanului.

Importanța portarului a crescut în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. În această vreme, la 4 martie 1479, este amintită dregătoria de portar de Suceava ⁵⁴ (înainte, pînă la 1441, dregătorul se numea numai portar). Această importantă dregătorie a fost ocupată pînă în 1481 de Șendrea, cunnatul domnului, iar după moartea acestuia de Luca Arbore, care a jucat un rol politic deosebit de important în istoria Moldovei. Ținînd seama de măsurile luate de marele domn al Moldovei în această vreme, de

⁴² N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, p. 155 și 158.

⁴³ I. C. Filitti, *Vechea organizare administrativă*, p. 21.

⁴⁴ P. P. Panaitescu, *Cursul de istoria culturii* (litografial) 1927. p. 74—75. Aci se susține însă în mod greșit că dregătoria a apărut sub numele de portar și hatman și numai din vremea lui Al. Lăpușneanu cu titlul de hatman singur.

⁴⁵ C. V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni I. Portarul de Suceava. II. Hatmanul și pîrcălabul de Suceava*, Buc., 1935. Această lucrare a stîrnit o polemică violentă între autorul ei și T. Bălan, care l-a acuzat de plagiat (vezi T. Bălan, *Cum se scrie istoria sau cartea d-tui C. V. Dimitriu, Doi dregători moldoveni*, Cernăuți, 1935 ; C. V. Dimitriu, *Răspuns unor calomniilor*, Buc., 1935 ; T. Bălan, *Răspuns d-tui Constantin V. Dimitriu*, Cernăuți, 1935). Despre hatmanul moldovean vezi și T. Bălan, *Vornicia în Moldova*, p. 186—190.

⁴⁶ Vezi mai sus p. 194.

⁴⁷ *Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XIV—XV, p. 16, 35.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 63, 129.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 134. Acest Oană portarul pare a fi chiar fostul vornic Oană. După părerea lui T. Bălan, portarul ar fi traducerea românească a cuvîntului pîrcălab, de origine maghiară (*Vornicia în Moldova*, p. 169).

⁵⁰ *Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XIV—XV, p. 153, 166, 177.

⁵¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 54.

⁵² G. Ghibănescu, *Surete*, XII, p. VIII.

⁵³ G. V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni*.

⁵⁴ *Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XV, p. 6.

întărire a autorității centrale printre altele și prin înmulțirea numărului curtenilor ce depindeau direct de domnie⁵⁵, este foarte probabil că dregătoria de portar de Suceava trebuie pusă în legătură cu aceste măsuri.

Din a doua domnie a lui Petru Rareș, mai exact din 1541, începe a fi amintit în documente hatmanul⁵⁶, care la 1547 era considerat „supremus Wayvode consiliarius, Hauptman nomine”⁵⁷.

Este foarte probabil că moldovenii au împrumutat numele acestei dregătorii din regatul vecin al Poloniei, a cărei armată o cunoșteau bine, și unde exista la 1539 dregătoria de hatman, care era „supremus capitaneus”, așa cum va deveni și hatmanul moldovean⁵⁸.

În a doua jumătate a sec. al XVI-lea, în sfatul domnesc noul dregător continuă să fie denumit cu vechiul termen de portar, fiind numit mai rar hatman și pîrcălab. Că aceste titluri constituie încă din această vreme o singură dregătorie rezultă din faptul că aceeași persoană este numită cînd portar, cînd hatman și pîrcălab⁵⁹.

O fuziune mai completă între dregătoria mai veche de portar și aceea mai nouă de hatman pare că s-a produs în vremea domniei lui Ieremia Movilă, de cînd acestui dregător i se spune hatman și portar de Suceava⁶⁰, hatman și pîrcălab de Suceava — titlul obișnuit⁶¹ — sau mai rar doar portar⁶². Afirmația făcută de Miron Costin că Ieremia Movilă a înființat această dregătorie, după model polon, și că hatmanului i s-a adăugat pîrcălabia de Suceava pentru a avea loc în sfatul domnesc⁶³ nu corespunde decît în parte adevărului, deoarece dregătoria de hatman și pîrcălab de Suceava a apărut înainte de această domnie.

În sfatul domnesc, hatmanul era menționat de regulă după pîrcălabii cetăților moldovene, în virtutea unui vechi obicei al cancelariei domnești de a trece pe pîrcălabi după vornici. Din vremea domniei lui Miron Barnovschi, de cînd importanța pîrcălabilor a scăzut tot mai mult, hatmanul a trecut înaintea acestora, fiind considerat al patrulea dregător moldovean, după logofăt și cei doi vornici.

⁵⁵ Vezi *Istoria României*, II, p. 534.

⁵⁶ La 1535 Mihu „castelanus” (portarul Sucevei) era considerat „supremus campiductor regni Moldaviae” (*Hurmuzaki*, II/1, p. 93). Fiind ucis de Petru Rareș în 1541, în locul său domnul a pus pe Vartic „hatman i starosha” (N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 348—349). Hatmanul este amintit în documentele interne la 1549 (*Doc. priv. ist. Rom., A., vec. XVI*, vol. I, p. 585).

Cronicarul Macaric — contemporan cu Petru Rareș — afirmă că Ștefăniță i-a tăiat capul hatmanului și întiiului său sftenic Luca Arbore (*Cronicile slavo-române*, p. 93—94). Cum însă lui Luca Arbore documentele interne îi spun portar nu hatman, cronicarul a extins noțiunea cunoscută în vremea sa și asupra unei epoci anterioare.

⁵⁷ *Hurmuzaki*, XV, p. 461.

⁵⁸ T. Bălan, *op. cit.*, p. 188—189.

⁵⁹ De pildă, Vasile este numit cînd portar de Suceava, cînd hatman, iar Andrei, cînd portar, cînd hatman și pîrcălab de Suceava (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVI*, vol. II, p. 178, 183, vol. III, p. 341, 347, 382; vezi și p. 441, 444, 451, 452, 456 passim).

⁶⁰ *Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVI*, vol. IV, p. 158, 237, veac. XVII, vol. I, p. 226 passim.

⁶¹ *Ibidem*, veac. XVI, vol. IV, p. 161, 181, 196, 211 passim.

⁶² *Ibidem*, p. 210, 219, veac. XVII, vol. I, p. 230, 238.

⁶³ Miron Costin, *Opere*, p. 238, 387.

Avînd în vedere importanța dregătoriei, printre hatmanii de la sfîrșitul sec. al XVI-lea și din secolul următor întîlnim numeroase rude ale domnilor Moldovei: Simion Movilă, Isac Balica, Nicoară, cumnat cu Miron Barnovschi, Gavril și Gheorghe Coci, frații lui Vasile Lupu, Vasile Ceaurul, fratele lui Gheorghe Ștefan, Lupu Bogdan, ginerele lui Constantin Cantemir etc.

Trebuie să mai arătăm că, deși de regulă hatmanul cumula și funcția de portar de Suceava, pe la mijlocul sec. al XVII-lea, în afară de hatman, exista încă și un *portar sau mare portar de Suceava* sau de cetatea Suceava, care este amintit adesea în documente⁶⁴, iar uneori chiar în sfatul domnesc⁶⁵, unde de regulă apare numai hatmanul. Deși din documente nu rezultă în ce relații se găsea acest dregător cu hatmanul — numit mai înainte și portar de Suceava — este foarte probabil că dregătorul purtînd acest titlu era un subaltern al hatmanului, îndeplinind anumite atribuții la Suceava, în lipsa hatmanului de acolo.

În afară de portarii de Suceava, documentele din sec. al XVII-lea amintesc și de pîrcălabii de Suceava, care aveau în grija lor administrarea ținutului respectiv⁶⁶. Din documente nu rezultă care erau raporturile dintre pîrcălabii de Suceava și dregătorul numit hatman și pîrcălab de Suceava.

Atribuțiile hatmanului au fost prin excelență militare, el fiind comandantul armatei. În această privință toate izvoarele narrative sînt de acord, hatmanul fiind considerat „supremus campiductor et vicereus”⁶⁷, „comandantul suprem al armatei”⁶⁸, „generalus totius provinciae”⁶⁹, „ispravnic pã toate oștile țării”⁷⁰, „cãpetenia cea mare a oastei”⁷¹, „generalus equitum et peditum”⁷², „generalus exercitus”⁷³, „generalissimus Moldaviae”⁷⁴ sau „général des troupes”⁷⁵.

⁶⁴ Vezi doc. din: 16 ian. 1641, 30 ian. 1650, 14 oct. 1657, 5 mai și 13 oct. 1658, 20 ian. 1665 etc. (G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 285, IV, p. 84, Acad. R. S. România, CLX/172 și 200 și Arh. St. Buc., m-rea Neamț, LXVIII/4).

⁶⁵ Vezi doc. din 20 april. 1660, 4 nov. 1667 și 19 nov. 1669, în ultimele două fiind amintiți în sfat portarul de Suceava alături de hatmanul și pîrcălabul de Suceava. (G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 301 și Arh. St. Buc., ms 579, f. 3 v. și 221).

Menționăm că uneori și pîrcălabii altor cetăți erau numiți portari și pîrcălabi, cum i se spune pîrcălabului de Neamț la 13 iunie 1661 (Arh. St. Buc., m-rea Neamț, LIII/9). Tot astfel existau portari și la alte cetăți (Soroca, Hotin), care însă nu sînt numiți și pîrcălabi (doc. din 10 aug. 1610, 4 febr. 1621, *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 315 și vol. V, p. 9).

⁶⁶ Doc. din 15 febr. și 8 iunie 1662 (Acad. R. S. România, CDLXVIII/14—15).

⁶⁷ Belsius, 1562, *Hurmuzaki*, II/1, p. 425.

⁶⁸ Evlia Celebi, în „Bul. Com. Ist.”, XVI, p. 266.

⁶⁹ *Codex Bandinus*, p. 313.

⁷⁰ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 76.

⁷¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 18.

⁷² A. Veress, *Documente*, IV, p. 97.

⁷³ N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 64.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 67.

⁷⁵ „Rev. hist. du sud-est européen”, VI, 1929, p. 63. Doar francezul De la Croix îl consideră pe hatman „le comandant de la cavalerie”, avînd probabil în vedere faptul că doleanții se aflau sub comanda așii (Fr. Babinger, *O relațiune neobservată*, p. 21).

În această calitate, el comanda pe călărași, dorobanți, arcași, seimeni și pe ceilalți lefegii ⁷⁶, deci cea mai mare parte a armatei, cu excepția curtenilor, care se aflau sub comanda marelui logofăt, și a hînsarilor, puși sub ordinele marilor vornici.

Este greu de precizat cînd anume a devenit hatmanul comandantul armatei moldovene. Este sigur că portarul a îndeplinit anumite atribuții militare încă din vremea domniei lui Ștefan cel Mare, cînd comanda cetatea Suceava și o parte a armatei moldovene, alături de marele vornic.

Atît Miron Costin cît și Dimitrie Cantemir afirmă că hatmanul a preluat comanda armatei de la cei doi vornici, care conduceau unul aripa dreaptă, celălalt pe cea stîngă ⁷⁷. Cum însă, pînă la apariția hatmanului, documentele nu amintesc decît pe marele vornic al țării de jos, această afirmație stîrnește unele îndoieli. Este foarte probabil că a existat o perioadă de tranziție, în care portarul de Suceava a participat la conducerea armatei moldovene alături de vornic. Menționăm astfel că, la 1530, Miha „castellanus Zuchoviensis” este numit „capitaneus supremus gencium” ⁷⁸, iar la 1529 Barbovski portarul este numit „căpetenia oștilor” (воемь начальникъ), deși în acest caz el conducea oastea moldoveană alături de Grozav mare vornic ⁷⁹.

În calitatea lor de comandanți de armată, hatmanii participau în fruntea oastei la lupte, unii dintre ei distingîndu-se prin vitejia și priceperea dovedită în bătălii. Cronicarul Ioan Neculce are cuvinte frumoase de laudă pentru hatmanul Alexandru Buhuș, care a luptat cu mult curaj contra oastei polone ce intrase în Moldova. După retragerea oastei polone, hatmanului i s-a făcut o primire triumfală în capitala țării „cu toți slujitorii curții, cu tobe, cu surle, ca unui hatman ce era vestit, de slujie domnului cu dreptate și țării” ⁸⁰.

În afară de această importantă atribuție, de comandant al armatei, hatmanul era în vremea lui Dimitrie Cantemir „oblăduitorul ținutului Suceava” ⁸¹. Este de presupus că această „oblăduire” era o atribuție veche, moștenită de hatman încă din vremea existenței vornicului și portarului de Suceava. La sfîrșitul sec. al XVI-lea, hatmanul era mai mare peste orașul Suceava și regiunea din jur, de îndată ce, la 17 august 1586, Albaș vornic de Suceava arată că a făcut acolo o hotărnicie din porunca lui Gheorghe hatmanul ⁸². Vornicul de Suceava era deci subalternul hatmanului.

O altă atribuție a hatmanului, de care vorbesc numeroase documente, era grija de țiganii domnești, începînd din vremea domniei lui Ieremia Movilă (această atribuție era îndeplinită în Țara Românească de marele armaș). Prin abuz, însă, hatmanul și slugile sale au început mai tîrziu

⁷⁶ Miron Costin, *Opere*, p. 238 și 387 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78.

⁷⁷ M. Costin, *Opere*, p. 238 și 387 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 89–90. Vezi mai sus p. 201.

⁷⁸ Hurmuzaki, XV, p. 350.

⁷⁹ *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 82 și 96.

⁸⁰ I. Neculce, *op. cit.*, p. 59. Vezi și p. 61.

⁸¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78.

⁸² *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 331.

să se ocupe și de țigani aflați în proprietatea mănăstirilor și marilor boieri⁸³, ceea ce a provocat intervenția domniei. Primele măsuri au fost luate de Miron Barnovschi, care, la plângerea boierilor și egumenilor că nu-și mai pot stăpîni țigani „din cauza marelui greutate și silniciei ce au în toți anii de la hatmani și de la slugile hatmanilor și de la juzii de țigani, pentru că îi mîină la lucru la curtea domniei mele și iau de la ei gloabe și ciobote”, din care domnia nu avea nici un venit, „ci este numai venit și folos hatmanilor”, hotărăște ca să nu se mai ia dare, ciobote, gloabe „nici alte venituri hătmanești. . . , iar hatmanul să aibă treabă numai cu robi țigani drepti domnești”⁸⁴.

Se vede însă că această hotărîre nu a fost respectată, ceea ce a provocat repetarea ei de către Vasile Lupu și Gheorghe Ghica, la 1637⁸⁵ și respectiv, 1658⁸⁶. Cu toate acestea, la 28 oct. 1696, boierii și clerul Moldovei arătau din nou domnului că hatmanul lua dăjdia și gloabe țiganilor; domnul îi iartă pe țigani de dajdia domnească și hătmanească, hotărînd ca hatmanul să nu mai globească țigăncile⁸⁷.

Tot în atribuțiile hatmanului intra și judecata călărășilor, dorobanților și celorlalți slujitori, amintită încă din sec. al XVII-lea⁸⁸. În sec. următor, la 4 mai 1741, se precizează care anume pricini erau judecate de hatman. La această dată, domnul dă dreptul lui Costachi Razu hatman să ia „șugubină și tâlhușaguri și alte pricini și vite de pripas la căpitani și la călărăși, la săimeni și la toți țigani, după obicei, și a-i curta și a-i globi, fieștecare după vina lui”⁸⁹. Hatmanul avea deci asupra slujitorilor și țiganilor drepturi de judecată asemănătoare cu acelea pe care marii vornici le aveau asupra locuitorilor țării.

Veniturile hatmanului erau realizate de la țigani și de la slujitorii aflați în subordinea sa. „Veniturile hătmanești” strînse de la țigani sînt amintite, după cum am văzut, încă din sec. al XVII-lea. La 1741 țiga-

⁸³ În numeroase porunci, începînd din anul 1607, hatmanul cere slugilor sau „fiilor” săi care se ocupau de țigani să lase în pace țigani mănăstirilor „să încargă prin țară să ciștițe cu dreptate”, ceea ce arată că abuzul începuse încă din această vreme (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 110, 124—125, vol. IV, p. 163, 164, 336, 337 passim).

⁸⁴ Acad. R.S. România, CCXXXVI/40, LXXXII/144, Arh. St. Buc., ms. 628, f. 355.

⁸⁵ Acad. R.S. România, LXXXIV/161 și 68, Arh. St. Buc., m-rea Neamț, CXXXII/12. Vezi și doc. din 12 iunie 1634 și 8 aug. <1634—1650> (Acad. R. S. România, LXI/50 și Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava-Iași, XXXII/87).

⁸⁶ Vezi doc. date m-rilor, Neamț, Moldovața, Putna, Secul, Bistrita, etc. la 10—13 mai 1658 (Arh. St. Buc., m-rea Neamț, CXXXII/13 și 14, m-rea Sf. Sava, XXXV/14, Acad. R. S. România, LXXXIV/163 și LXXXV/18).

⁸⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 96—97.

⁸⁸ Miron Costin, *Opere*, p. 238.

⁸⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 210—211. Vezi și p. 233, unde se spune că țigani erau judecați de hatman pentru moarte de om și pentru deșugubină. Pentru comparație, vezi și atribuțiile hatmanului la începutul sec. al XIX-lea („Arh. Bas.”, 1930, nr. 1, p. 39—42).

nii „hătmănești” dădeau plocon hatmanului „după obicei”⁹⁰. Nu cunoaștem însă cuantumul acestor plocoane.

În afară de plocoane, hatmanul realiza venituri însemnate din judecata țiganilor, îndeosebi când aceștia erau vinovați deucidere. La 9 aprilie 1655, Vasile hatmanul declara astfel că a primit de la un boier pentru țiganul Lupu — care fusese băgat la temniță deoarece ucisese o copilă de țigan, după ce o violase — „gloaba noastră” 20 de lei și un cal, separat de ceea ce li se dăduse „feciorilor” săi, pentru ciubote. Dându-i hatmanului acești bani și calul, boierul scosese pe țigan de la „pierzare”⁹¹.

Un caz asemănător ne este relatat și de un document din 8 mai 1664, prin care hatmanul Nicolae Racoviță arăta că a primit de la Solomon Bîrlădeanu mare vornic un cal bun, prețuit la 30 de galbeni, și 10 coți de postav subțire, în valoare de 24 de galbeni, pentru a ierta de pedeapsa cu moartea niște țigani ai mănăstirilor Dragomirna și Putna, care ucisese un țigan al mănăstirii Moldovița și care „era să piae pentru moarte”⁹². Hatmanul obținea de la țiganii vinovați deucidere veniturile pe care le realizau marii vornici de la ceilalți locuitori ai țării.

Hatmanul mai primea apoi plocoane de la slujitorii aflați în subordinea sa⁹³. În afară de aceste plocoane, ca și marele spătar din Țara Românească, hatmanul realiza de la slujitorii aflați în subordinea sa și alte venituri, din produse și din clăci. La 1742, călărașii de la Bărăiacul — care țineau nenzilul — sînt scutiți să dea hatmanului plocoane și să-i facă slujbe, pe care le prestau ceilalți călărași : „nici lemne, nici orz să nu dea, nici vin hătmănesc să nu li se lepede, nici un fel de clăci hătmănești să nu facă și, în scurt, nici cu un fel de bellic să nu fie supărați”⁹⁴.

Veniturile hatmanului trebuie să fi fost foarte însemnate, de îndată ce, în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, se susținea că dintre boeriile moldovene hătmănia era „mai bănoasă”⁹⁵.

Spre deosebire de majoritatea celorlalți mari dregători, hatmanul nu avea ca ajutor un alt dregător purtînd același titlu și rangul de al doilea⁹⁶.

⁹⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 233. Vezi și *ibidem*, V, p. 159 (doc. din 23 nov. 1755).

⁹¹ Al. Vitencu, *Vechi documente moldovenești*, Cernăuți, 1925, p. 8—9.

⁹² *Ibidem*, p. 9—10.

⁹³ N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 425 și Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 435 (doc. din 1727).

⁹⁴ N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 270—271. Pentru veniturile hatmanului la 1757 și 1776 vezi Acad. R. S. România, CMXIX/2 și *Uricarul*, XIX, p. 319—320.

⁹⁵ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 361.

⁹⁶ Nu știm pe ce se baza Evlia Celebi cînd afirma că în Moldova exista un „Baș hatman”, care era „marele serdar al oștirii din întregul vilact”, și un „Ikingi hatman”, care ar fi fost „serdarul oștirii din jumătatea vilaietului” („Bul. Com. Ist.”, XII, p. 52). Nici un alt izvor nu amintește de un al doilea hatman. Este posibil ca Evlia Celebi să spună al doilea hatman serdarului, pe care nu îl amintește printre dregătorii moldoveni.

c. Aga

Este un dregător cu funcții militare, al cărui nume a fost împrumutat în a doua jumătate a sec. al XVI-lea de la turci, unde are accepțiunea de comandant ⁹⁷. Miron Costin — ca și Evlia Celebi și Dimitrie Cantemir — îl și aseamănă, de altfel, cu ienicer-aga ⁹⁸, comandantul ienicerilor.

În *Țara Românească*, N. Iorga considera că aga este un dregător militar instituit de Mihai Viteazul, care, pentru a stăpîni beșliii din armata sa, avea nevoie de un turec „al cărui titlu e acesta de agă, obișnuit la Constantinopol, unde însemna orice ofițer al seraiului” ⁹⁹.

Vom observa mai întii că dregătoria apare în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, înainte de Mihai Viteazul, și anume la 10 dec. 1567 ¹⁰⁰. Mihai Viteazul el însuși a fost mare agă în timpul domniei lui Ștefan Surdul. ¹⁰¹ Apoi, aga nu a fost niciodată turec și a comandat pe pedestrași în general, nu pe beșlii.

Este probabil că aga să fi comandat la început pe mercenarii turci și ardeleni care se găseau pe lângă curtea domnilor Țării Românești, îndeosebi în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, ajungînd în vremea domniei lui Mihai Viteazul un dregător însemnat, care comanda pe numeroșii dorobanți aflați în armata sa. În timpul acestei domnii, marele agă Leca este amintit uneori chiar ca membru al sfatului domnesc ¹⁰².

În vremea domniei lui Matei Basarab, cînd numărul dorobanților a fost mai mare, dregătoria de mare agă — ocupată de Diicu Buicescu și apoi de Lupu Buliga, care a făcut „mari îndreptări în oaste” ¹⁰³ — a căpătat o importanță deosebită, aga apărînd uneori și în această vreme în sfatul domnesc ¹⁰⁴.

După domnia lui Matei Basarab, cînd numărul dorobanților a scăzut, în urma bătăliei de la Șoplea din 1655, dregătoria de agă își pierde din importanță, pentru a redeveni o dregătorie de seamă în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, cînd marele agă apare în zeci de documente ca martor alături de marii boieri din sfat.

⁹⁷ L. Șăineanu, *Influența orientală*, II, p. 10—11.

⁹⁸ M. Costin, *Opere*, p. 389 și „Bul. Com. Ist.”, XVI, p. 267.

⁹⁹ N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, p. 151. În altă operă a sa, *Ruscoala seimenilor contra lui Matei Basarab*, apărută în 1910, p. 10, N. Iorga afirma însă că dregătoria de mare agă a fost înființată odată cu corpul seimenilor, titlul de agă dat lui Matei Basarab fiind „cu totul nou”.

La rîndul său, I. C. Filitti credea că marele agă a luat comanda dorobanților numai în a doua jumătate a sec. al XVII-lea (*Organizarea administrativă*, p. 21). Vezi și B. P. Hășdeu, *Magnum Etymologicum*, I, col. 479—481.

¹⁰⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 253—254.

¹⁰¹ *Ibidem*, vol. VI, p. 128, 341.

¹⁰² *Ibidem*, p. 386.

¹⁰³ Doc. din 25 aprilie 1654 („Arhivele Olteniei”, 1926, p. 340).

¹⁰⁴ Doc. din 1 sept. 1654 (Arh. St. Buc., ep. Argeș, XVIII/5).

Informațiile din sec. al XVII-lea și de la începutul celui următor ni-l prezintă pe marele agă ca fiind comandantul dorobanților¹⁰⁵, al doilea comandant al oștilor¹⁰⁶ (primul fiind marele spătar, care avea sub ordine pe călărași) sau „general della fanteria”¹⁰⁷.

Autorul *Relației istorice* adaugă la aceste știri și unele amănunte; după părerea sa, aga ocupa o dregătorie „mare și mănoasă” (officium magnum, utileque), comandând ostașii pedestri: dorobanți, seimeni, lefegii și scutelnici¹⁰⁸. El avea venituri însemnate din slujba sa, primind daruri de la dorobanți, care-i făceau și diverse munci: clădeau case, cărau lemne, săpau iazuri „și altele asemănătoare”. „După marele spătar, aga are cîștigul cel mai însemnat și cel mai imediat”. În această vreme, aga nu făcea parte dintre membrii sfatului, ci dintre dregătorii care asistau la ședințele acestuia¹⁰⁹.

În afară de atribuțiile sale de comandant de oaste, aga avea și drept de judecată,¹¹⁰ fiind folosit uneori de domnie ca ispravnic în diverse pricini sau în diferite alte misiuni de încredere¹¹¹.

În *Moldova*, marele agă este amintit ceva mai târziu, în ultimul deceniu al sec. al XVI-lea¹¹², adică o dată cu apariția slujitorilor, cînd probabil hatmanul a devenit comandantul călărașilor iar aga, ajutorul său, mai marele dorobanților.

Ca și în Țara Românească, aga era „ispravnic pre dărăbani”¹¹³ sau „general peste dărăbani și peste toată pedestrimea”¹¹⁴.

Spre deosebire de Țara Românească însă, unde obligația sa de a asigura poliția capitalei apare în sec. al XVIII-lea, în Moldova el îngrijea de străzile Iașilor încă din a doua jumătate a sec. al XVII-lea¹¹⁵.

În vremea lui Dimitrie Cantemir, aga îndeplinea aproape aceleași atribuții ca și aga ienicerilor la turci: el pedepsea oamenii prinși beți pe

¹⁰⁵ Evlia Celebi, în „Bul. Com. Ist.”, XVI, p. 267.

¹⁰⁶ Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, p. 109.

¹⁰⁷ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

¹⁰⁸ De aceea, cînd Cantacuzinii au pus mîna pe putere, în vremea domniei lui Antonie vodă din Popești, au avut grijă să scoată din dregătoria de mare agă pe Ivașco Băleanu „zîcînd că nu trebuie să fie slujitorii pă mîna lor” (a Bălenilor) (R. Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 142).

¹⁰⁹ *Mag. istoric*, V, p. 51. Menționez aci că, la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea, aga nu avea încă leafă ca ceilalți dregători, veniturile sale fiind constituite din darurile primite de la subalterni („Arh. Bas.”, 1932, p. 37).

¹¹⁰ Vezi cartea de judecată dată de Mihai mare agă într-o pricină privind stăpînirea unor bucate (G. Ghibănescu, *Surele*, VI, p. 186).

¹¹¹ Vezi doc. din 30 martie 1638, în care se spune că marele agă Niță fusese trimis de domn să scrie bucatele unui negustor ucis de fiul său (Acad. R. S. România, XCVI/21).

¹¹² Vezi doc. din 11 febr. 1592 și 1595 (A. Veress, *Documente*, III, p. 259, 264 și *Hurmuzaki*, III/1, p. 197). N. Iorga considera că dregătoria a apărut aci numai după 1650, sub înfrîurirea unor domni din Țara Românească, obișnuiți să aibă aceiași dregători (*Rostul boierimii noastre*, p. 156).

¹¹³ Gr. Ureche, *Letopiseful*, ed. cit., p. 77.

¹¹⁴ M. Costin, *Opere*, p. 239 și 389.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 389.

ulițele capitalei și judeca pricinile mărunte dintre locuitorii orașului Iași¹¹⁶ (atribuție asemănătoare cu aceea îndeplinită de către postelnic)¹¹⁷.

Aga este considerat de Miron Costin ultimul (al unsprezecelea) dintre dregătorii care nu luau parte la sfaturile secrete, după armaș și înaintea dregătorilor ai doilea și ai treilea¹¹⁸. În vremea lui Dimitrie Cantemir, aga ajunsese al treisprezecelea mare boier de divan, logofătul al doilea și ușarul fiind trecuți înaintea sa¹¹⁹.

Ca și în Țara Românească, aga obținea diverse venituri de la slujitorii din subordinea sa, venituri despre care aflăm mai multe știri în sec. al XVIII-lea¹²⁰.

d. Serdarul

Numele său a fost împrumutat de la turci, unde are înțelesul de general, comandant de ieniceri, de la ser = cap și dar = care ține¹²¹.

De la mijlocul sec. al XVII-lea, termenul de serdar este folosit adesea cu această accepțiune atât în Moldova, cât și în Țara Românească. Referindu-se la anul 1645, Miron Costin afirmă că „Apostol... au fost serdar într-aceea oaste cu Racoții”¹²². Cum Apostol era în aceea vreme pîrcălab rezultă că el era numit serdar pentru că îndeplinea temporar funcția de comandant de oaste. Miron Costin folosește termenul de serdar cu accepțiunea de comandant chiar pentru țări unde această funcție nu exista, de pildă pentru Transilvania¹²³, ceea ce dovedește larga folosire a termenului în Moldova.

Pentru Țara Românească, avem mărturia cronicarului Radu Popescu, care, vorbind de trimiterea a 3 000 de slujitori la 1716, afirmă că domnul le-a pus serdari (= comandanți) pe Ianache Roset vel agă și pe Obedeanu mare serdar¹²⁴.

¹¹⁶ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81. Cf. și interpolatorul lui Gr. Ureche după care era „pre tirgu, pre Iași, giudeț” (ed. cit., p. 77).

¹¹⁷ Vezi mai jos p. 270.

¹¹⁸ M. Costin, *Opere*, p. 239. Cf. și Gr. Ureche, ed. cit., p. 77, unde aga este trecut înaintea logofatului al doilea, ca și un doc. din 2 sept. 1630, în care aga ocupă aceeași poziție (Arh. St. Iași, CLXXII/12).

¹¹⁹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

¹²⁰ *Uricarul*, XIX, p. 325—326 (1776). La 23 nov. 1755, se arăta că aga lua veniturile și plocoanele obișnuite „după cum sînt hotărîte în condica domnească” (Acad. R. S. România, XXXVII/1).

¹²¹ L. Șăineanu, *Influența orientală*, II, p. 319—320. Vezi și porunca sultanului către domnul Țării Românești, din 17 mai 1566, prin care-i cere 7 000 de ostași, cărora să le pună un serdar destoinic (Acad. R. S. România, DLXXX/23 a, copie la Inst. de Istorie „N. Iorga”).

¹²² M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 120. Vezi și p. 196, unde, vorbind de Grigore paharnicul, Catargiul și Mihalcea Hincu serdar, trimiși cu oastea contra cazacilor de Ștefăniță Lupu, același cronicar l. numește pe toți trei serdari, deci comandanți, deși numai unul dintre ei ocupa dregătoria de serdar.

¹²³ Vezi M. Costin, *Opere*, p. 161, unde Istvan Pelki, comandantul trupelor trimise din Transilvania în ajutorul lui Gh. Ștefan, este numit „serdariul lui Racoți”.

¹²⁴ Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit. p. 222.

Dregătoria de serdar sau mare serdar a fost înființată, atît în Țara Românească, cît și în Moldova, la mijlocul sec. al XVII-lea ¹²⁵

În Țara Românească, primul serdar cunoscut din documente, Constantin (viitorul domn Constantin Șerban), apare în timpul domniei lui Matei Basarab, la 27 iulie 1646 ¹²⁶. În această vreme, noua dregătorie nu avea o importanță prea mare, serdarul fiind amintit în documente după dregătorii mai mici ¹²⁷.

Rolul său a crescut după 1655, cînd, în urma răscoalei slujitorilor din acel an, a scăzut importanța marelui agă ; serdarul este amintit tot mai adesea alături de marii boieri, iar în timpul celor două domnii ale lui Grigore Ghica, în anii 1664—1668 și 1673—1676, serdarul apare chiar ca martor între dregătorii sfatului domnesc, înaintea pitarului și slugerului, care erau membri mai vechi ai sfatului ¹²⁸.

Știrile despre atribuțiile serdarului din Țara Românească sînt destul de sărace. După cum însuși numele său o arată, serdarul îndeplinea atribuții militare, de comandant de oaste. După părerea autorului *Relației istorice*, din vremea domniei lui Șerban Cantacuzino, serdarul (serdar de masali) deținea în acel timp ultimul loc (al 14-lea) între sfetnicii domnului (senatores), membri ai sfatului, și comanda boierii mazili (care ocupaseră înainte dregătorii). Serdarul era „locumtenens principis super nobiles qui fuerunt in officio et sunt privati et quasi super omnes nobiles” ¹²⁹. Autorul *Relației* adaugă că „odinioară” această dregătorie era de mare însemnătate, dar că importanța ei scăzuse cu totul în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino ¹³⁰ (prin acel „odinioară”, autorul *Relației* înțelege probabil vremea domniilor lui Grigore Ghica, timp în care serdarul apărea printre membrii sfatului domnesc).

Afirmația autorului *Relației istorice* este confirmată și de un document intern, din 8 mai 1664, în care Pătrașco Bălăceanu fost cupar (deci boier

¹²⁵ În două documente tirzii, din 14 sept. 1651 și 15 sept. 1654, se vorbește de un Arsenie serdar din vremea lui Mihai Viteazul (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 680 și Acad. R. S. România, XC/58), iar autorul cronicii intitulată *Istoriile domnilor Țării Românești* afirmă că Gavriil Movilă l-a făcut serdar pe Buzdugan căpitanul, cel care, alături de Lupu Mehedințeanu, gonise din țară pe Alexandru Iliș (ed. C. Grecescu, p. 88). În documentele contemporane epocii respective nu am întîlnit însă serdari.

¹²⁶ Muzeul de istorie Buc., nr. 13 729 ; vezi și doc. din 27 nov. 1646 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., LVIII/14).

¹²⁷ În doc. din 10 dec. 1648, Constantin serdar apare după al doilea vistier (Acad. R. S. România, CCXCVII/4).

¹²⁸ În această vreme serdari au fost : Alexandru Alexeanu, Badea Bălăceanu, Dumitrașco Știrbei, Radu Năsturel.

¹²⁹ N. Iorga credca că serdarul a comandat „poate pe leventi, oricum una din cetele nouă, după datina turcilor, de la care a luat și acest nume nou de boierie, în 1644” (*Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, p. 18—19).

¹³⁰ *Relatio historica*, în *Mag. istoric*, V, p. 45. Del Chiaro îl trece însă pe locul al treisprezecelea, înaintea pitarului (*op. cit.* p. 61), iar pentru N. de Porta, serdarul — numit „officialium aulae tribunus” — era penultimul din cei 12 dregători membri ai sfatului domnesc (C. Giurescu, *Material*, II, p. 82—83).

mazil) declară că a dat 25 de ughi serdarului „pentru oaste, ca să nu meargă în Țara Ungurească”¹³¹.

Cu privire la relațiile sale cu marele spătar, comandantul armatei Țării Românești, din afirmațiile lui Paul de Alep rezultă că serdarul — care era „al doilea comandant al armatei” — îi era subordonat. Diaconul Paul din Alep ne povestește conflictul dintre Diicu Buicescu, nepotul de soră și marele spătar al lui Matei Basarab, și Constantin Șerban, care, fiind serdar, subordonat marelui spătar, ce era „prim comandant”, refuza să-și ridice calpacul în fața superiorului său, pe motiv că el este fiu de domn. Din acest motiv, Matei Basarab l-ar fi destituit pe Constantin Șerban din funcția de serdar¹³².

Îndeplinind atribuții de comandanți militari, marii serdari erau recrutați în general dintre boierii care ocupaseră mai înainte funcția de căpitan sau mare căpitan și care cunoșteau deci problemele de organizare militară. Dintre serdarii care au fost înainte de a ocupa această dregătorie căpitani amintim pe : Alexandru din 1673—1674, Ianăș Coțofeanu din 1682, Tănăsie Sărăcinescu din 1683—1684, Stoian din 1688—1691, Petru Obedeanu etc.

În *Moldova*, primul serdar cunoscut, Ștefan, este amintit în vremea domniei lui Vasile Lupu, la 1653¹³³, deci la cîțiva ani după apariția serdarului în Țara Românească, fără ca aceasta să ne dea certitudinea unei influențe directe. Este mult mai probabil că Vasile Lupu a creat funcția de serdar păzitor de margine după anul 1650, cînd Moldova a suferit „o nespusă pradă” din partea tătarilor, care au trecut prin ținuturile date apoi în grija serdarului¹³⁴, unde existau numeroși călărași de margine¹³⁵.

Știrile despre *atribuțiile serdarului* sînt mult mai numeroase decît în Țara Românească. După cum rezultă din aceste informații, serdarul îndeplinea și aici tot atribuții militare, dar altele decît acelea ale serdarului din Țara Românească; el asigura paza hotarelor în regiunea cea mai amenințată în partea de est.

Miron Costin — contemporan cu epoca înființării dregătoriei — așază pe serdar al patrulea între dregătorii care nu luau parte la sfaturile secrete, după stolnic, comis și medelnicer, și înaintea clucerului, slugerului și jitnicerului. El compară această dregătorie cu a hatmanului de cîmp din Polonia și afirmă că serdarul era un fel de al doilea hatman, care își avea

¹³¹ Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CCCXLVI/46 și Șt. Grecianu, *Genealoziile*, I, p. 32.

¹³² Paul de Alep, *op. cit.*, p. 110.

¹³³ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 30 și M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 138. Despre serdarul din Moldova și atribuțiile sale pînă la începutul sec. al XIX-lea vezi documentata prezentare făcută de A. Sava, *Documente privitoare la tirgul și ținutul . . . Buc.*, 1944, introducere, p. XXIII—LV, unde se dă și o listă de serdari.

¹³⁴ Miron Costin, *Opere*, p. 132.

¹³⁵ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 112—113.

reședința la granița cu tătarii, în Orhei și Lăpușna, comandînd călărașii din aceste ținuturi ¹³⁶.

Mai bogate sînt știrile despre atribuțiile serdarului date de Dimitrie Cantemir, al cărui tată, Constantin Cantemir, a fost el însuși serdar înainte de a fi domn. În vremea lui Dimitrie Cantemir, importanța serdarului (numit campidux) scăzuse; el ocupa acum locul al cincilea între boierii mari de divan, după stolnic, comis, medelnicer și clucer, fiind un fel de „locotenent general”; el comanda și acum călărașii din ținuturile răsărite-ne ale Moldovei și asigură paza „contra năvălirii tătarilor de la Crim și din Bugeac” ¹³⁷.

Dimitrie Cantemir mai revine asupra atribuțiilor serdarului și în alte două opere ale sale, în care informațiile date de el diferă într-o măsură oarecare de acelea din *Descrierea Moldovei*.

În *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, domnul Moldovei susține că toate „oștile giosene sau de țara de gios” „precum mai dinainte au fost sub vornicul de țara de gios”, în vremea sa erau comandate de serdar, „care iaste sub hatman” ¹³⁸. În *Viața lui Constantin vodă Cantemir*, învățatul domn al Moldovei definește serdăria ca fiind „cîrmuirea întregu-lui ținut” din estul Moldovei, unde „călărașii acelor părți, orînduiți la graniță”, se află sub comanda serdarului ¹³⁹.

În ambele cazuri, Dimitrie Cantemir — el însuși fiul unui fost serdar — exagerează importanța acestei dregătorii. Funcția militară a serdaru-lui nu s-a substituit aceleia a vornicului de țara de jos; serdarul nu a comandat oștile de dincoace de Prut, ci doar pe acelea din ținuturile ră-săritene ale Moldovei. În plus, în regiunea de răsărit existau și alți dregători locali — în primul rînd pîrcălabii — care nu erau sub comanda serdarului și care îndeplineau rosturi administrative și jude-cătorești însemnate în ținuturile respective.

Atribuțiile serdarului nu erau numai de ordin militar, de a asigura paza hotarului; el avea și dreptul de judecată în regiunea dată lui în grijă. La 18 nov. 1699, Darie Donici serdar, „fiind dumnealui socotitori aice la margine”, judecă o pricină la Stețcani . . . ¹⁴⁰. Pe măsură ce importanța atribuțiilor sale militare a scăzut, la sfîrșitul sec. al XVII-lea și începutul celui următor, serdarul a devenit tot mai mult un dregător teritorial, care îndeplinea atribuții administrative și judecătorești. În această privință, dregătoria de serdar a avut o evoluție asemănătoare cu aceea de pîrcălab.

¹³⁶ M. Costin, *Opere*, p. 239 și 389. Vezi și p. 138, unde, referindu-se la fuga lui Gh. Ștefan în Transilvania, la 1653, cronicarul afirmă că lui Vasile Lupu îi era teamă de Ștefan serdarul „find atîtea oști pre aceia vreme și marginea toată pre seama lui”.

¹³⁷ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 80.

¹³⁸ D. Cantemir, *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, p. 244.

¹³⁹ D. Cantemir, *Viața lui Constantin vodă Cantemir*, ed. N. Iorga, p. 37.

¹⁴⁰ A. Sava, *op. cit.*, p. XXVII.

Îndeplinind atribuții asemănătoare cu acelea ale pîrcălabilor din ținuturile răsăritene, serdarii au intrat în conflict cu acești dregători. Din pricina deselor „jalobe” și neînțelegeri dintre serdari și pîrcălabi, domnia a trebuit să intervină pentru a le reglementa atribuțiile. La 5 aprilie 1730, domnul a delimitat atribuțiile serdarului de acelea ale pîrcălabilor locali în felul următor : serdarul avea în grija sa paza marginii în ținuturile răsăritene. Aceasta era atribuția sa cea mai importantă, formulată în document cu toată claritatea : „toată marginea în sama și în purtare de grija sârdariului să fie”. În acest scop, el își numea „nemesnici pe la margine”.

Pe lângă aceasta, „pre obiceiul vechi”, serdarul cu oamenii săi prindea tîlharii de cai furați de la turci și tătari pentru a-i împiedica pe aceștia să-și facă singuri dreptate, puneau și schimba vornicii din sate, judeca la tîrguri „pe obiceiul vechi” cîte trei zile pe an iar în tîrgul Onițcani „or-ce pricină . . . , precum au fost”. În schimb, el nu avea voie să se amestece în celelalte judecăți, la gloabe, furțișaguri sau la caii de pripas, care rămîneau în sarcina pîrcălabilor. În cazul în care ar fi constatat judecăți nedrepte făcute de pîrcălabi, el nu avea dreptul să le anuleze, ci doar să înștiințeze domnia, care trebuia să ia măsuri.

Prin același document se fixează și *veniturile serdarului* : la numirea sa în dregătorie, el lua cîte o vulpe de la fiecare sat de margine. Acest venit înlocuia pe acelea realizate de serdar de la slujitorii în subordine, ale căror brăsele se „stricaseră”¹⁴¹ (se înțelege că la aceste venituri se adăugau și cele realizate din judecăți).

Mai tîrziu, în 1742, Constantin Mavrocordat a dat ținutul de nord în grija marelui căpitan local, lăsînd numai ținuturile de mijloc „în sama sârdariului”, care lua și rásurile din aceste ținuturi¹⁴².

Prin reforma administrativă a lui Constantin Mavrocordat, serdarii au fost transformați în ispravnici de ținut, devenind conducătorii administrației din ținuturile de mijloc, dar păstrîndu-și încă titlul de serdar¹⁴³.

Aceasta este în linii mari evoluția serdăriei în Moldova vreme de un secol ; din dregător cu atribuții militare, însărcinat cu paza marginii de răsărit a țării, serdarul devine la 1742 ispravnic de ținut.

e. Șetrarul

Numele acestui dregător vine de la șatră sau cort. În grija lui se aflau corturile domnului și campamentul armatei. El era deci un dregător cu atribuții militare.

¹⁴¹ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 427—428 și A. Sava, *op. cit.*, p. 198—200. Vezi de asemenea studiul lui A. Sava, *Boierii mari ai Moldovei, dregători în ținuturi* („Rev. de drept public”, XVII, 1942, nr. 3—4, p. 479—482).

¹⁴² N. Iorga, *op. cit.*, p. 359.

¹⁴³ A. Sava, *Documente*, p. XXX—XXXI.

În *Țara Românească*, şetrarul este amintit la începutul sec. al XVI-lea, în vremea domniei lui Neagoe Basarab¹⁴⁴. O singură dată este întâlnit ca membru al sfatului domnesc în această vreme, la 12 sept. 1523¹⁴⁵, într-un document de la Vladislav al III-lea, în care mai apar ca membri ai sfatului și alți dregători ca portarul, pitarul, armașul și medelnicerul.

La începutul sec. al XVII-lea, marele şetrar ocupa o poziție destul de modestă, fiind amintit ca martor în documente după diverși mici boieri¹⁴⁶. Importanța dregătoriei a crescut însă în perioada anilor 1663—1672, în legătură cu expedițiile la care a fost obligată să participe oastea Țării Românești alături de turci. În această vreme, marele şetrar apare uneori și ca membru al sfatului domnesc, în anii 1673—1676¹⁴⁷. Autorul *Relației istorice* afirmă că, în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino, şetrarul era în ordinea importanței al treisprezecelea mare dregător al sfatului domnesc (după sluger și înainte de serdar)¹⁴⁸.

Despre atribuțiile sale, informațiile ce posedăm sînt destul de sărace. Atît Evlia Celebi, cît și autorul *Relației istorice* — atît de mult folosită în această lucrare — ne spun că el avea în grijă corturile armatei¹⁴⁹. În această calitate, şetrarul mai îndeplinea uneori și alte atribuții. Din cronica logofătului Greceanu aflăm că, la 1709, domnul a trimis pe Mănăilă mare şetrar să „tocmească” care pentru cetățile turcești și tăietori pentru lemnele necesare turcilor¹⁵⁰.

Trebuind să cunoască organizarea armatei și modul cum era necesar să fie încartiruită aceasta, marii şetrari din sec. al XVII-lea erau recrutați în majoritatea cazurilor dintre boierii care îndepliniseră în prealabil atribuții de comandanți militari, îndeosebi de căpitani și mari căpitani. Astfel, Trifan din Țîrnava, mare şetrar în 1684, a fost mare căpitan de dorobanți în anii 1681—1682, Sava mare şetrar în 1628—1631 a fost căpitan pînă în 1628, Ilie mare şetrar în 1671—1673 a fost mare căpitan de dorobanți la 1668. Tot astfel, Petru Obedeanu, Pătrașco Brezoianu, Mărăilă etc. au fost mari căpitani înainte de a fi mari şetrari.

Spre deosebire de alți dregători, marele şetrar nu avea ca ajutor un al doilea şetrar.

În *Moldova*, şetrarul apare aproximativ în aceeași vreme ca în Țara Românească, fiind menționat în documente la 15 dec. 1517¹⁵¹. Aceasta nu exclude, se înțelege, posibilitatea ca dregătoria să fie mai veche, fiind posibil chiar ca ea să fi fost creată în timpul domniei lui Ștefan cel

¹⁴⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 164 (doc. din 13 nov. 1520).

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 177. Vezi și listele.

¹⁴⁶ Vezi doc. din 15 iulie 1612, 25 april. 1647 (*idem*, veac. XVII, vol. II, p. 90 și Copie Inst. de istorie „N. Iorga”).

¹⁴⁷ Vezi Acad. R. S. România, CLXXXV/60, Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, VIII/18 etc.

¹⁴⁸ *Mag. istoric*, V, p. 33. A. M. del Chiaro nu-l mai amintește însă printre marii dregători (*op. cit.*, p. 61).

¹⁴⁹ „Bul. Com. Ist.”, XVI, p. 267 și *Mag. istoric*, V, p. 46.

¹⁵⁰ R. Greceanu, *Viața lui C. Brîncoveanu*, p. 194.

¹⁵¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. I, p. 112.

Mare. Ca și în Țara Românească, importanța dregătoriei de șetrar era în această vreme destul de modestă, șetrarul fiind amintit de regulă nu printre marii boieri ¹⁵².

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, Miron Costin îl considera pe șetrar ca fiind al nouălea dregător dintre cei care nu luau parte la sfaturile secrete (după pitar și înaintea armașului) ¹⁵³; tot al nouălea între marii boieri de divan (tot după pitar și înaintea armașului) îl enumeră și Dimitrie Cantemir ¹⁵⁴.

Atribuțiile sale erau asemănătoare în parte cu ale șetrarului muntean. Marele șetrar — numit uneori în relațiile unor străini și mare „cvartir maister” ¹⁵⁵ sau „intendentul corturilor” (intendent des pavillons) ¹⁵⁶ — îndeplina în Moldova atribuțiile dregătorului polon obozny : în grija sa se aflau corturile domnului iar în vreme de război armamentul și așezarea taberelor. De aceea Dimitrie Cantemir îl numește general de artilerie și intendent general ¹⁵⁷. Precum se vede, șetrarul cumula în Moldova și o parte din atribuțiile armașului din Țara Românească.

În vreme de pace, marele șetrar îndeplina și unele atribuții administrative, în primul rând hotărnicii ¹⁵⁸.

Spre deosebire de Țara Românească, unde documentele nu amintesc de un *al doilea șetrar*, acesta apare în Moldova în a doua jumătate a sec. al XVII-lea ¹⁵⁹. În vremea lui Dimitrie Cantemir, al doilea șetrar ocupa locul al unsprezecelea între dregătorii de starea a doua și îndeplina și el o parte a anului atribuțiile titularului dregătoriei ¹⁶⁰.

¹⁵² Vezi, de pildă, doc. din 12 iulie 1620, în care șetrarul este menționat după vornicii de gloată, sau pe cel din 5 ian. 1611, în care marele șetrar apare după diverși boieri (*ibidem*, veac. XVII. vol. III, p. 1 și vol. IV, p. 486).

¹⁵³ M. Costin, *Opere*, p. 239.

¹⁵⁴ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

¹⁵⁵ Vezi relația lui Happel din 1645 („I. Neculce”, IV, 1924, p. 257).

¹⁵⁶ De la Croix, ed. cit., p. 21 (extras din „Analele Acad. Rom., Mem. Secț. ist.”, s III, t. XIX). Vezi și *Cronica Ghiculeștilor*, ed. N. Camariano și A. Cioran-Camariano, p. 93, unde se arată că, la 1711, Dimitrie Cantemir a poruncit lui Ioan al doilea șetrar să întindă corturile lângă Bahlui.

¹⁵⁷ M. Costin, *Opere*, p. 239 și 389 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81. Cf. și interpolatorul lui Gr. Ureche, pentru care șetrarul — așezat între vameș și ușar — era mai mare „pre corturile domnești. . . și purtătoriu de grija tunurilor” (Gr. Ureche, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 77).

¹⁵⁸ Vezi doc. din 15 dec. 1517, 20 mart. 1636. (*Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XVI, vol. I, p. 112 și Acad. R. S. România, LXXXII/4).

¹⁵⁹ Vezi doc. din 28 aug. 1662, 18 iulie 1663 etc. (I. Antonovici, *Documente birădene*, III, p. 252 și *Uricarul*, XXV, p. 64).

¹⁶⁰ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83.

DREGĂTORII CARE ÎNDEPLINEAU DIVERSE ATRIBUȚII LA
CURTEA DOMNEASCĂ

Aceasta este categoria cea mai numeroasă de dregători, atât în Țara Românească, cât și în Moldova. Din rîndurile ei făceau parte dregătorii care prestau diverse servicii personale domnului (postelnicul și meșelnicul), cei care se ocupau de aprovizionarea și ospetele curții domnești (paharnicul, stolnicul, clucerul, slugerul, pitarul, jitnicul) și dregătorul care avea grija grajdurilor domnești (comisul), fiecare dintre aceștia cu subalternii săi apropiați.

Între acești dregători ar fi trebuit să trecem și pe spătar, care a prestat de asemenea o slujbă personală domnului. Cum însă, în Țara Românească, acesta a căpătat cu vremea atribuții de comandant militar, l-am trecut în categoria dregătorilor cu atribuții militare.

Tot aci trebuie să mai amintim și de faptul că dregătorii care au prestat servicii personale domnului țării — servicii care au trecut treptat în sarcina subalternilor lor cei mai apropiați —, păstrîndu-și titlurile vechi, au participat și ei la rezolvarea treburilor administrative și judecătorești ale țării, asistînd la ședințele sfatului și divanului domnesc. Cum însă participarea lor la rezolvarea treburilor statului feudal nu a avut aceeași importanță ca aceea a dregătorilor ce aveau în primul rînd atribuții de ordin public (banul, vornicul, logofătul, pîrcălabii, vistierul), am considerat că ei pot constitui o categorie diferită de aceștia.

În acest capitol din lucrare îi vom prezenta pe fiecare din dregătorii care îndeplineau diverse atribuții la curtea domnească, nu în ordinea importanței lor (care nu este aceeași în cele două țări), ci grupați după categoria de atribuții pe care le îndeplineau, așa cum am arătat mai sus : întîi cei care prestau servicii personale domnului, apoi cei care se ocupau de aprovizionarea și ospetele curții domnești și în sfîrșit pe comis, în grija căruia se aflau grajdurile domnului.

a. Postelnicul sau stratornicul

În lucrarea sa adeseori amintită aci, C. C. Giurescu a dovedit că „stratornic și postelnic sînt două denumiri pentru unul și același dregător”¹, problemă asupra căreia nu mai revenim.

¹ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 156—157.

Cuvîntul postelnic (постельник) este de origine slavă, el derivînd de la termenul постела, care înseamnă așternut². F. Miklosich a arătat că termenul de postelnic există în limba slavonă veche, la ruși, sîrbi și cehi, unde cuvîntul are accepțiunea de șambelan sau camerier³.

Cît privește termenul de stratornic (страторник), — al doilea nume dat postelnicului — există mai multe păreri: G. Ghibănescu susține că el vine de la termenul latin stratus⁴, iar D. Candrea de la cuvîntul românesc strat, care avea înțelesul de pat⁵; spre deosebire de aceștia doi, N. Iorga consideră că stratornicul — pe care îl crede în mod greșit șeful oștirii, spre deosebire de postelnicul — șambelan — vine din cuvîntul grecesc strator (στρατωρ), cu sufixul slav de „nic”; numele stratornic, „alcătuit din grecește și bulgărește, înseamnă general”. După părerea sa, noi am împrumutat acest termen de la slavii de sud⁶, unde însă stratorul îndeplinea alte atribuții.⁷

Menționez că, în Imperiul bizantin, dregătorul care îndeplinea atribuțiile postelnicului de la noi s-a numit παρακλιόμενος (= care se culcă alături) și el a înlocuit pe mai vechiul dregător cu numele latin de praepositus sacri cubiculi; el era mai marele camerei imperiale⁸. În Bizanț, protostratorul (de la care N. Iorga presupunea că derivă cuvîntul stratornic) îndeplinea atribuțiile comisului de la noi, fiind și comandantul cavaleriei ușoare.

În documentele slave din Țara Românească, postelnicul poartă ambele aceste nume, de stratornic (îndeosebi în secolele XV—XVI) și postelnic. În cele din Moldova numele obișnuit este postelnic. În unele documente din Țara Românească, scrise într-o limbă slavă mai prețioasă de Udriște Năsturel al doilea logofăt și de „spudeii” săi, cuvîntul postelnic este înlocuit uneori cu acela de председатель⁹ sau домостроитель¹⁰, care au accepțiunea de „tocmitor de case” (aceasta datorită rolului său de seamă la curtea domnească).

² Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico*, sub voce, C. Jirecek, *Staat und Gesellschaft im mittelalt. Serbien*, I, p. 15, G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 45. Cf. și Miron Costin, *Opere*, p. 238, care afirmă că postelnicul este „numit astfel de la posciel (așternut)”.

³ F. Miklosich, *Dictionnaire abrégé de six langues slaves*, St. Petersburg, 1885, p. 600—601.

⁴ G. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 45.

⁵ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 160.

⁶ N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, p. III și 150—151, *Histoire des Roumains*, p. 114—117 și *Istoria românilor*, III, p. 173, 268.

⁷ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 160.

⁸ L. Brehier, *op. cit.*, p. 128—129. Despre evoluția acestei importante dregătorii de palat în sec. VIII—XIV și dublarea ei sub împărații Paleologi vezi pe larg R. Guiland, *Fonctions et dignités des eunuques*, în „Études byzantines”, t. II, 1944, p. 191—201. Vezi și Pseudo-Codinos, *op. cit.*, p. 34 și traducerea aceluiași Guiland în „Byzantinoslavica”, XIII/1, 1952, p. 236.

⁹ Vezi doc. din: 6 martie 1628, 13 ian. și 25 nov. 1634, 28 aug. 1635 și 20 aug. 1646 (Acad. R. S. România, Peceți 76, Arh. St. Buc., m-rea Bistrița, LXII/184, m-rea Tismana, I/19 și Acad. R. S. România, XCV/26 și CCXCIV/5).

¹⁰ Doc. din 6 mai 1634 și 3 aug. 1639 (Arh. St. Buc., m-rea Valea, XVII/17 și Istorie noi, XLV/4).

În izvoarele latine referitoare la Țara Românească, postelnicul este numit „magister lectorum”¹¹, „cubicularius”¹², „summus aulae praefectus sive provinciae mareschalus”¹³. În unele documente redactate în limba latină se dă și echivalența între postelnic și cubicularius. La 1537, un boier își spune „postylnik, supremus cubicularius”¹⁴. În izvoarele alcătuite în limba italiană i se spune „gran cameriere”¹⁵ sau „gran marescialo di corte”¹⁶.

Pentru Moldova, izvoarele latine îl numesc pe postelnic „postelnig”¹⁷, „cubicularius”¹⁸, „cubicularius supremus”¹⁹, „praefectus aulae”²⁰, „supremus aulae praefectus”²¹ sau „marschalus supremus Moldaviae”²²; cele italiene „magistro di camera supremo”²³, iar într-o relație franceză i se spune „le maréchal de la cour”²⁴, toate aceste denumiri indicând și atribuțiile sale.

În Țara Românească, primul postelnic, Stoica, este amintit într-o traducere românească a unui document din 18 iulie 1437, când este citat ca martor al sfatului domnesc înaintea stolnicului, paharnicului, comisului și logofătului²⁵. În documentul următor, în care e amintit, un original slav din 28 martie 1451, stratornicul figurează ultimul dintre dregătorii membri ai sfatului²⁶, poziție pe care și-o va păstra și mai târziu.

Începînd din anul 1467 cu unele întreruperi pînă la 1545, în documentele din Țara Românească apar cîte doi, uneori chiar trei postelnici sau stratornici o dată²⁷. În cele mai multe din aceste documente, cei doi postelnici sînt citați împreună cu acest titlu, ceea ce dovedește în mod cert că, în aceste cazuri, funcția era ocupată de două persoane, egale în grad²⁸.

¹¹ Hurmuzaki, XV, p. 53–54 (doc. din 1460).

¹² *Ibidem*, p. 152. Menționăm aci că în Imperiul bizantin dregătorul care îndeplinea funcțiile postelnicului era numit uneori tot cu termenul latin de cubicular. În același timp, cubicular era și un titlu nobiliar, așa cum la noi copiii mici de boieri li se dădea titlul onorific de postelnici (vezi R. Guiland, *Études de titulature byzantine. Les titres auliques réservés aux eunuques*, în „Revue des études byzantines”, 1955, p. 52–75).

¹³ *Relația istorică (Mag. istoric, V, p. 47)*.

¹⁴ Hurmuzaki, XV, p. 375.

¹⁵ *Memoriul lui Fr. Sîvorî*, ed. Șt. Pascu, p. 170.

¹⁶ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

¹⁷ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 299 (1468) și Hurmuzaki, XV, p. 67.

¹⁸ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 441 (1499).

¹⁹ Hurmuzaki, II/1, p. 425.

²⁰ *Codex Bandinus*, p. 313.

²¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78. Vezi și C. Giurescu, *Material*, II, p. 82 (1726).

²² N. Iorga, *Studii și documente*, I–II, p. 67.

²³ N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine*, I, p. 49.

²⁴ „Rev. hist. du sud-est européen”, VI, 1929, p. 63.

²⁵ D.R.H., B., vol. I, p. 145.

²⁶ *Ibidem*, p. 179. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 155, citează și un doc. din 1443, după o copie fotografică a prof. G. Millet.

²⁷ Vezi listele publicate în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, p. 579–580.

²⁸ Cf. și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 158. Menționez aci că și în Imperiul bizantin funcția a fost un timp ocupată de două persoane (L. Brehier, *op. cit.*, p. 150). Vezi și mai sus nota 8.

În documentele care apar cîte trei postelnici, se face însă deosebire între ei, unul sau doi fiind mari postelnici, iar al treilea sau al doilea și al treilea de regulă postelnici simpli (poate postelnici II). De pildă, la 22 martie 1511, în sfatul domnesc sînt citați Marcea — care e mare postelnic — și Radu și Pirvu stratornici ²⁹, așa cum, la 28 mai 1545, apar ca martori ai sfatului domnesc Dragomir mare postelnic, urmat de Radu și Teodosie postelnici ³⁰. În aceste cazuri, cei doi postelnici sînt foarte probabil subalternii marelui postelnic.

Într-un alt document, din 3 nov. 1516, sînt citați ca martori ai sfatului domnesc Neagoe și Luca mari stratornici, iar ca ispravnic Stoica stratornic ³¹, ceea ce dovedește că existau doi mari postelnici care aveau un subaltern.

Cu privire la rangul ierarhic al marelui postelnic, el apare de regulă în documente ca ultimul dintre boierii membri ai sfatului domnesc. În a doua jumătate a sec. al XV-lea și în sec. al XVI-lea aceasta este poziția sa, chiar cînd apar ca martori și alți dregători ca slugerul, clucerul, armașul etc. Cu toate acestea, la 1583—1585, Franco Sivori, secretarul italian al lui Petru Cercel, afirmă că dregătoria de mare postelnic era „cea de a patra în ordinea întîietății” dintre cele 12 dregătorii de seamă ale țării ³².

În sec. al XVII-lea, postelnicul este citat de cele mai multe ori în documente tot ca ultimul dregător al sfatului domnesc. Unii dintre marii postelnici însă — de pildă Constantin Cantacuzino, care a ocupat această dregătorie vreme de 32 de ani — figurează deseori înaintea stolnicului și comisului, iar uneori chiar înaintea paharnicului ³³. După introducerea ca martori în sfatul domnesc a slugerului și pitarului, postelnicul îi preceda de obicei pe aceștia doi între membrii sfatului.

Știrile din documente sînt contrazise însă și în acest secol de acelea din izvoarele narative. Pentru autorul *Relației istorice*, în vremea domniei lui Șerban Cantacuzino marele postelnic nu făcea parte dintre cei 14 dregători ai sfatului domnesc, fiind citat primul după aceștia, între cei care asistau la ședințele sfatului domnesc ³⁴. Mai tîrziu însă, în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, marele postelnic era considerat ca al șaptelea dregător al sfatului domnesc, după marele clucer ³⁵.

Despre atribuțiile marelui postelnic știrile nu sînt prea bogate. După cum numele său o arată, el avea grijă de camera de culcare a domnului, de patul său, fiind deci unul dintre dregătorii care-i prestau servicii personale. După părerea lui Nicolae Iorga, numele de postelnic amintește de acela al dregătorului roman praefectus cubiculi ³⁶. Această dregătorie a

²⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 69.

³⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 324.

³¹ *Ibidem*, p. 116.

³² Memorialul, ed. Șt. Pascu, p. 170.

³³ Vezi doc. din 1 iulie 1651, 1 aug. 1652 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Nucet, XII/1 și Muzeul de istorie Buc., nr. 27442).

³⁴ *Mag. istoric*, V, p. 47.

³⁵ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

³⁶ N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, p. 149.

existat și la alte curți feudale din Europa, de pildă la unguri, unde dregătorul respectiv era numit „cubiculariorum regalium magister”³⁷, la croați etc.³⁸.

Fiind unul dintre dregătorii cei mai apropiați de persoana domnului avînd grijă de camera sa de culcare, marele postelnic a primit cu vremea și atribuția de a introduce la domn pe cei care cereau audiențe și de a primi pe trimișii statelor străine. De aceea, în sec. al XVII-lea, marele postelnic era de obicei un cunoscător al limbilor străine, adeseori de origine greacă³⁹.

Cele mai detaliate știri despre atribuțiile marelui postelnic ni le dă tot autorul *Relației istorice*, care ne informează că această dregătorie fusese „odinioară . . . de mare vază, cinste și cîștig”, dar că, în această vreme, era ocupată de un „calic de negustor grec.” „În sarcina postelnicului este să adune pe toți bărbații de seamă în fața domnului. Audiența la domn el o hotărăște”.

Tot autorul acestei importante *Relații* ne dă și știri despre veniturile marelui postelnic, pe care, în vremea cînd își scria prețioasele sale informații, le cotropise Șerban Cantacuzino : el primea unele „porțiuni” de la domn și daruri de la postelnicii din țară. Cît despre „protecția” exercitată de marele postelnic asupra unor orașe din țară — despre care vorbește autorul *Relației* amintite⁴⁰ — aceasta nu este confirmată de documentele interne.

Subalternii apropiați ai marelui postelnic, cei care îl ajutau la îndeplinirea atribuțiilor sale, erau postelnicii ai doilea.

Postelnicul al doilea este unul dintre primii subalterni ai unui mare dregător care apare în documente, la 10 sept. 1508⁴¹. După cum arăta N. Iorga, dregătoria de al doilea postelnic „era o dregătorie de cunoștinți, de agerime și de încredere”⁴². În sec. al XVII-lea, numeroși mari boieri au fost în tinerețe ai doilea postelnici (Chircă Rudeanu, Constantin Șerban, Ivașco din Cepari, Alexandru Alexeanu, Badea Bălăceanu, Constantin Brîncoveanu etc.).

În documentele din acest secol sînt amintiți adeseori cîte 3—4 postelnici ai doilea de o dată⁴³. În vremea domniei lui Șerban Cantacuzino existau șase astfel de postelnici, care asistau la ședințele sfatului domnesc, „care stau pe lîngă domn și pe care domnul îi trimite la persoanele mai

³⁷ Bartal, *Glossarium*, p. 398.

³⁸ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 157.

³⁹ Amintim dintre aceștia pe : Ianiu Caragea, Trufanda, Condilo, Mano, Constantin Cantacuzino, Iordache Trufanda, Lațcarache etc.

⁴⁰ *Mag. istoric*, V, p. 47—48. Menționez că, la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea, marele postelnic primea daruri de la ceilalți dregători, el fiind acela prin intermediul căruia domnul îi numea în dregătorii („Arh. Bas.”, 1932, p. 36).

⁴¹ Vezi listele întocmite de autorul acestei lucrări.

⁴² N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. LXIV.

⁴³ Vezi doc. din 11 iulie 1636 și 17 aprilie 1637, unde apar cîte patru postelnici ai doilea sau pe cel din 27 martie 1653, care amintește de trei asemenea postelnici (copie Inst. de Istorie „N. Iorga”; Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, LX/3, m-rea Arnota, IV/1).

importante, fie spre a le aduce la domn, fie spre a le face cunoscute porunca și bunăvoința domnului”⁴⁴.

În sec. al XVII-lea, al doilea postelnic este menționat uneori și ca membru al sfatului domnesc, îndeosebi în actele al căror beneficiar era marele postelnic⁴⁵.

În *Moldova*, postelnicul este amintit în documente mai devreme ca în Țara Românească, la 8 martie 1407, când figurează ca ultimul martor al sfatului domnesc⁴⁶. Mai târziu, în anii 1409—1411, postelnicul a acumulat și funcția de vistier, fiind numit postelnic și vistier⁴⁷. Spre deosebire de Țara Românească, în *Moldova* dregătoria de mare postelnic nu a fost dublă.

Ca rang ierarhic, postelnicul a ocupat o situație mai bună decât postelnicul din Țara Românească. În timpul domniei lui Ștefan cel Mare și în sec. al XVI-lea, el este amintit adeseori în documente înaintea paharnicului, stolnicului și comisului, iar uneori, de la mijlocul acestui secol, chiar înaintea spătarului și vistierului. În sec. al XVII-lea, el a devenit în ordine ierarhică al cincilea dregător moldovean, fiind trecut de regulă în documente după hatman. Tot în această situație îl așează și Miron Costin și Dimitrie Cantemir⁴⁸, care precizează însă că „în sfatul de taină el nu are la drept vorbind scaun și nu poate să hotărască, dar este lăsat să intre ori cu învoirea celorlalți, ori la porunca domnului. Atunci se consideră că ține locul domnului și îngrijește ca ceilalți sfetnici să hotărască după voia domnului în treburile cele mai grabnice ale țării”.

Atribuția inițială a postelnicului, după cum chiar numele său o arată, a fost grija pentru camera de dormit a domnului țării. De aceea, cronicarul Macarie afirmă că postelnicul era „paznicul iatacului domnesc”⁴⁹. La această atribuție inițială s-au adăugat apoi și altele, ceea ce a făcut din postelnicul moldovean unul dintre cei mai importanți dregători ai curții domnești. În sec. al XVII-lea aceste atribuții ajung să primeze asupra aceluia inițiale, pe care o îndeplineau acum subalternii marelui postelnic.

Pentru interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche, marele postelnic este „dvorbitorul înaintea domnului... și tîlmaciu a limbi străine”⁵⁰.

Miron Costin îl aseamănă pe marele postelnic mareșalului din Polonia, precizînd că el era singurul dregător care avea voie „să intre la domn chiar dacă nu este încă îmbrăcat și... chiar dacă nu ar fi chemat”. În afară de aceasta, marele postelnic îndeplinea o atribuție pe care nu o avea cel din Țara Românească: el avea dreptul să judece „toată curtea

⁴⁴ *Mag. istoric*, V, p. 48.

⁴⁵ Vczi doc. din: 10 martie 1646, 15 iulie, 20 și 26 dec. 1647, 25 sept. 1653 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Apostoli, IV/2 și copii Inst. de istorie „N. Iorga”).

⁴⁶ *Doc. priv., ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 17.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 19, 20, 21, 24, 28.

⁴⁸ M. Costin, *Opere*, p. 239 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78—79.

⁴⁹ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 99.

⁵⁰ Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. cit., p. 76. Din aceste motive numeroși mari postelnici din sec. al XVII-lea au fost greci, ca și în Țara Românească: Diamandi, Iorga, Andronachi, Stamatie Hiotul, Alexandru Ramandi, Manolachi Ruset, Vlasto, Panaiotachi Morona etc. Cf. și G. Ghibănescu, *Surete*, XV, p. XXIII.

domnească : pe aprozi, pe curieri și pe turci”, motiv pentru care trebuia să cunoască și limba turcă ⁵¹.

Mai largi sînt atribuțiile postelnicului după informațiile date de Dimitrie Cantemir, pentru care marele postelnic era „șeful suprem al curții”, cel care „rînduiește toate treburile la curte și are sub porunca sa pe toți curtenii din interiorul curții”. Tot în subordinea postelnicului erau și călărașii de Țarigrad și de Crimeia, care erau trimiși să ducă știrile ⁵². Marele postelnic juca un rol de seamă și la ospetele domnești : cînd domnul pune șervetul pe masă, dînd semnalul de terminare a ospățului, marele postelnic lovea cu toiagul său de argint în podea, acesta fiind semnul că boierii trebuiau să se retragă ⁵³.

După alte două relații, marele postelnic îndeplinea un rol important în asigurarea fastului curții domnești, francezul De la Croix numindu-l chiar „maestru de ceremonii”. După cum ne informează acest călător, marele postelnic preceda pe domn cînd acesta venea la judecată în divan, iar în timpul judecăților ședea la stînga tronului domnesc, în dreapta stînd spătarul ⁵⁴.

La începutul sec. al XVIII-lea, un alt călător, suedezul Weissmantell, ne relatează că marele postelnic îl servea pe domn „zi de zi, stînd în picioare la audiențele oficiale și la cele secrete, cu bastonul de mareșal în mînă” ⁵⁵.

Cu privire la numele de mareșal pe care îl dă marelui postelnic Miron Costin și Weissmantell (nume care se dădea mai înainte vornicului), acesta se explică prin faptul că postelnicul era considerat acum mai marele curții domnești, asupra căreia avea — cum am văzut — și drept de judecată. Este foarte probabil că el a preluat această atribuție de la marele vornic în momentul în care vornicia s-a dublat și cînd cei doi vornici au căpătat drepturi de judecată în cele două părți de țară ce li s-au încredințat, curtea centrală domnească ieșind de sub jurisdicția lor. Așa se explică de ce, în *Cronica moldo-polonă*, alcătuită la 1564—1565, după cei doi vornici, de țara de sus și de țara de jos, figurează și un alt vornic „care este pe lîngă domn ; acesta este și mareșal”. Acesta este foarte probabil postelnicul sau mareșalul curții domnești, dregător care nu este amintit în cronică cu numele de postelnic ⁵⁶.

⁵¹ M. Costin, *Opere*, p. 238, 387. Evlia Celebi îl aseamănă pe postelnicul moldovean cu dregătorul turc numit capigilar-ketchuda („Bul. Com. Ist.”, XII, p. 52).

⁵² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78—79.

⁵³ *Ibidem*, p. 96.

⁵⁴ F. Babinger, *O relațiune neobservată*, în „Analele Acad. Rom., Mem. Secț., ist.”, s. III, t. XIX, p. 193.

⁵⁵ E. H. Weissmantells *Dagbok*, ed. S. E. Bring, Stockholm, 1928, p. 216 (în trad. la Inst. de istorie, „N. Iorga”).

⁵⁶ *Cronicile slavo-române*, ed. cit. p. 186. Vezi și jurămîntul depus de Alexandru Lăpușneanu și boierii Moldovei regelui polon, în august 1552, în care este citat, alături de vornici, și „marzalek nadworny” (mareșalul curții), ceea ce îndreptățește presupunerea noastră („Studii”, 1965, nr. 3, p. 668).

În afară de atribuțiile pomenite, marele postelnic mai deținea și pircălăbia ținutului Iași⁵⁷, iar Dimitrie Cantemir afirmă că avea și „oblăduirea Iașilor și judecă pricinile locuitorilor săi”⁵⁸.

Despre *veniturile marelui postelnic* știrile sînt destul de sărace. În afară de acelea realizate din pircălăbia de Iași⁵⁹ și din judecata celor care slujeau la curtea domnească, marele postelnic primea și unele cadouri pentru a înlesni intrarea la domn a celor care doreau audiențe sau pentru a fi mijlocitor între domni și boieri. Într-o însemnare de cheltuieli din <cca. 1628>, un boier arată astfel că, în vremea domniei lui Gaspar Grațiani, dăduse lui Nica postelnicul tilmaciul „o cabaniță cu blană de spinări de rîs și cu șlic”, care costau 18 ughi⁶⁰.

Subalternii marelui postelnic erau al doilea și al treilea postelnic, în afară de alți postelnici mai mărunți care slujeau la palatul domnesc.

Al doilea postelnic exista încă de la începutul sec. al XVI-lea. Într-un document din 28 febr. 1528 este amintit astfel „sluga noastră credincioasă” Costea Albotă postelnic⁶¹, care la 7 martie 1531 devine mare postelnic, membru al sfatului. Cum în 1528 mare postelnic era Liciu, este foarte probabil că Albotă era unul din subalternii săi cei mai apropiați. Primul dregător purtînd numele de al doilea postelnic este amintit însă la 31 martie 1570⁶². Spre deosebire de Țara Românească, în Moldova dregătoria de al doilea postelnic era deținută de o singură persoană.

Postelnicul al doilea ocupa în vremea domniei lui Dimitrie Cantemir al 14-lea loc între boierii din starea întâia. El „ține locul marelui postelnic și supraveghează curtea domnească. Treaba lui cea mai de seamă este să introducă la domn pe marii boieri mazili și pe cei de alte stări (decît prima), să ducă la domn plîngerile acestora și să le aducă răspuns”⁶³.

În vremea domniei lui Miron Barnovschi, al doilea postelnic locuia și noaptea în palatul domnesc, veghind somnul domnului. Miron Costin înregistrează din amintirile marelui vornic Toma Cantacuzino faptul că acesta, fiind al doilea postelnic al domnului numit mai sus, „în multe nopți l-au zăritu pe la miiadzănoapte îngenunchiatu înaintea icoanei la rugă, cu mare osîrdiie”⁶⁴.

Cît privește pe *al treilea postelnic*, acesta este amintit la începutul sec. al XVII-lea, în persoana lui Toma Cantacuzino⁶⁵, care devine apoi postelnic al doilea. În vremea lui Dimitrie Cantemir, al treilea postelnic ocupa primul loc între boierii de starea a treia. El „se află zi și noapte la curtea domnului, împreună cu alți doi postelnici. Ei duc poruncile domnului către marele postelnic. Tot ei au grijă să fie îndeplinite diverse porunci

⁵⁷ Gr. Ureche, *Letopiseful*, ed. cit., p. 76 și M. Costin, *Opere*, p. 238 și 387.

⁵⁸ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79.

⁵⁹ La 23 nov. 1755, marele postelnic avea încă pircălăbiile „după obicei” (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 159 și Acad. R. S. România, XXXVII/1).

⁶⁰ G. Ghibănescu, *Ispisoace*, II, p. 44.

⁶¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. I, p. 247.

⁶² *Ibidem*, vol. II, p. 222.

⁶³ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

⁶⁴ M. Costin, *Opere*, p. 103.

⁶⁵ Doc. din 6 april. 1623 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac., XVII, vol. V, p. 207).

domnești primite și duc răspuns domnului”. Îndeplinind aceste atribuții de încredere, cei trei postelnici amintiți puteau să intre în divanul cel mare „unde nu au voie alți boieri”⁶⁶.

În afară de cei trei postelnici (cel mare, al doilea și al treilea), mai existau în vremea lui Dimitrie Cantemir alți șapte postelnici de rang mai mare (superioris ordinis) și 24 sau mai mulți de rang mai mic⁶⁷.

b₈ Medelnicerul

Face parte din dregătorii personali ai domnului, împlinind atribuții la palatul domnesc. Numele său vine de la cuvântul maghiar medel, care înseamnă lighean⁶⁸.

Menționez că acest dregător personal al monarhului exista și la alte curți feudale, unde ocupa o situație destul de modestă. De pildă, în Imperiul bizantin cei care aduceau ligheanul și turnau apă pentru spălat se numeau nipsistiaroi⁶⁹.

În *Țara Românească*, în sec. al XVI-lea, marele medelnicer era un dregător destul de însemnat, amintit uneori în sfatul domnesc, începând de la 12 sept. 1523⁷⁰. În timpul domniilor lui Grigore Ghica, în anii 1664—1665 și 1673—1676, medelnicerul este pomenit din nou printre membrii sfatului⁷¹, ceea ce l-a determinat pe autorul *Relației istorice* să afirme că medelnicerul a fost „rînduit” de acest domn, deși dregătoria exista și în sec. al XVI-lea. Tot autorul acestei prețioase relații ne informează că medelnicerul ocupa locul al unsprezecelea (după pitar și înaintea slugerului) între dregătorii care luau parte la divan⁷², în timp ce A. M. del Chiaro trece pe medelnicer pe locul al doisprezecelea (după sluger și înainte de serdar și pitar)⁷³.

Despre atribuțiile sale, atît autorul *Relației istorice*, cît și secretarul italian al lui Constantin Brîncoveanu ne informează că el era dregătorul care turna apă domnului la spălatul mîinilor la masă⁷⁴. Îndeplinind aseme-

⁶⁶ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 87.

⁶⁸ G. Ghibănescu, *Stovar*, p. 32. S. Mîndrescu, *Elemente ungurești în limba română*, Buc., 1892, nu-l amintește însă printre cuvintele de origine maghiară. Uneori se folosea și în Moldova termenul de medelniță pentru lighean. Astfel, într-un inventar de avere din 1793 este amintită și o medelniță (*Uricarul*, XVI, p. 205).

⁶⁹ R. Guiland, *Etudes de titulature byzantine. Les titres auliques réservés aux eunuques*, în „Revue des études byzantines”, XIII, 1955, p. 50—52.

⁷⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac, XVI, vol. I, p. 177. Vezi și doc. din 28 mai 1545, 26 aprilie 1549 (*ibidem*, vol. II, p. 324, 393).

⁷¹ Vezi listele alcătuite de autorul lucrării.

⁷² *Relatio historica (Mag. istoric*, V, p. 46).

⁷³ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

⁷⁴ *Mag. istoric*, V, p. 46 și A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61 (în textul italian: „quello che meta piatto al principe solo”). Aceasta l-a determinat pe N. Iorga să afirme că titlul de medelnicer era „mai mult o distincție onorifică decît încredințarea de fapt a acestei boierii zădarnice, bună pentru un trîntor sau fanfaron” (N. Iorga, *Documente privilegiate la familia Callimachi*, I, p. XLIX).

nea atribuții în timpul ospetelor domnești, Evlia Celebi îl numește șeful sufragiilor ⁷⁵.

Ne lipsesc știrile despre veniturile sale.

În *Moldova*, primul medelnicer — numit uneori în documentele slave și medelnar ⁷⁶ — este amintit în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, la 31 iulie 1463 ⁷⁷. Ca și în Țara Românească, medelnicerul este trecut uneori între membri sfatului domnesc, îndeosebi când lipsesc marii dregători membri titulari ai sfatului ⁷⁸. În sec. al XVII-lea, când apare ca martor în diverse documente alături de alți mari boieri, medelnicerul este menționat de obicei primul după dregătorii obișnuiți ai sfatului, în urma stolnicului și comisului.

Despre rangul ocupat de medelnicer, Miron Costin afirmă că el era al treilea (după stolnic și comis) dintre dregătorii care nu luau parte la sfaturile secrete ale domnului ⁷⁹. Aceași poziție deține medelnicerul și în *Descrierea Moldovei*, unde el este considerat al treilea între marii boieri de divan ⁸⁰.

Pentru interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche, marele medelnicer era dregătorul care, „îmbrăcat în haină domnească”, servea la masa domnului „la dzile mari și taie fripturile ce se aduc în masă” ⁸¹.

Puțin diferite sînt știrile date de Miron Costin, care ne informează că marele medelnicer — pe care-l aseamănă cu dregătorul polon numit Kraiczzy — servea la masa domnului la solemnități, îmbrăcat în caftan împodobit și încins cu brîu roșu : subalternii săi turnau de băut la masă ⁸² (slujbă pe care o făceau de obicei paharnicii).

Mai numeroase și mai precise sînt informațiile date de Dimitrie Cantemir. După părerea sa, marele medelnicer dădea domnului apă de spălat la ospețe și aducea seara sfeșnicele la masă. Tot de la el aflăm că, la începutul sec. al XVIII-lea, marele medelnicer avea o jumătate din veniturile de la Ștefănești ⁸³.

⁷⁵ „Bul. Comisiei Istorice”, XVI, p. 267.

⁷⁶ Doc. din 26 aprilie 1621 (*Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XVII, vol. V, p. 128*).

⁷⁷ *Ibidem*, veac. XIV—XV, p. 330 (document păstrat în traducere). Medelnicerul mai este menționat apoi la 20 martie 1497, 22 ian. 1518 etc. (*ibidem*, p. 281, veac. XVI, vol. I, p. 114).

⁷⁸ Vezi doc. din : 25 mart. 1599, 31 mart. și 8 april. 1600, 10 april. 1605 (*ibidem*, veac. XVI, vol. V, p. 252, 285, 288 și veac. XVII, vol. I, p. 228). În toate cele patru cazuri menționate, beneficiarul documentelor este Nestor Ureche mare vornic, care nu apare în sfat. Vezi și doc. din 30 martie 1642, din care lipsește marele ceașnic și apare medelnicerul între membrii sfatului, înaintea marelui comis (M-rea Sucevița, nr. 577).

⁷⁹ M. Costin, *Opere*, p. 239.

⁸⁰ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

⁸¹ Gr. Ureche, *Letopisetul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 77.

⁸² M. Costin, *Opere*, p. 239 și 388. Vezi și relația lui De la Croix, ed. Babinger, p. 21, care-l numește pe medelnicer „grand escuyer trenchant”, în timp ce comisul este „grand escuyer”.

⁸³ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 80, 95 și 96. La 23 nov. 1755 el obținea cîte un ban de pogonul de tutun (Acad. R. S. România, XXXVII/1).

Marele medelnicer era ajutat în atribuțiile sale de un *al doilea și al treilea medelnicer*⁸⁴, care făceau cu rîndul de serviciu, precum și de trei sau patru medelniceri, care puneau masa, aduceau apă de spălat și aveau în păstrare vasela domnului, fețele de masă „și celelalte”⁸⁵. Precum vedem, atribuțiile medelnicerului moldovean erau oarecum asemănătoare cu acelea ale stolnicului.

c. Paharnicul sau ceașnicul

Ca și multe alte dregătorii, și aceea de paharnic a existat la curțile monarhilor feudali, unde a purtat diverse numiri : în Franța *boutellier* și *grand echanson*⁸⁶, în Germania *Mundschenk*, în Ungaria *pincernarum regalium magister* sau *pohárnok mester*⁸⁷, în timp ce în Imperiul bizantin dregătorul care îndeplinea rolul de paharnic s-a numit *πικερνης*⁸⁸, nume de origină latină. De la bizantini numele dregătoriei a fost împrumutat de bulgari, care aveau și ei un dregător ce purta numele de *epikerni*⁸⁹.

Numele acestui dregător este de origine slavă, fiind împrumutat foarte probabil din Serbia sau Bosnia, unde se întâlnește dregătorul cu funcția de peharnic⁹⁰ și de unde a trecut în limba română și cuvîntul *pahar*⁹¹. N. Iorga considera însă că „păharnicul” este „singur aproape o creațiune românească”, deși demnitatea vine de la germani. Marele istoric afirmă că numele de paharnic este traducerea cuvîntului latin *pincerna*, întîlnit în această formă în primul document care-l amintește pe paharnic printre martorii sfatului domnesc⁹².

În documentele slave, din Țara Românească el este numit de regulă *пѣхарникъ* (prescurtat *пѣл.*); mult mai rar se utilizează forma *пѣхарник*, iar uneori chiar aceea de *чашник*⁹³, întîlnită de regulă în Moldova. Cît privește forma *кредничѣре*, folosită de autorul *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*⁹⁴ cu sensul de cei care luau credința, care gustau vinul ca să

⁸⁴ Primul medelnicer al doilea cunoscut, Toderășco Jora, apare în documente în iunie 1668 (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 41). Cît privește pe al treilea medelnicer, nu l-am întîlnit în documentele din sec. al XVII-lea.

⁸⁵ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83, 84, 86.

⁸⁶ Paul Viollet, *op. cit.*, I, p. 234—235 și II, p. 118—123 și F. Lot.-R. Fawtier, *op. cit.*, II, p. 54.

⁸⁷ Timon von Akos, *op. cit.*, p. 174—175.

⁸⁸ Pseudo-Codinos, *op. cit.*, p. 58; R. Guiland, *Fonctions et dignités des eunuques*, în „*Etudes byzantines*”, III, 1945, p. 188—202; idem, *Les chapitres relatifs aux fonctions des dignitaires du traité du Pseudo-Codinos*, în „*Byzantinoslavica*”, XIII/1, 1952, p. 246—247.

⁸⁹ C. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 386 și *Hurmuzaki*, I/2, p. 806.

⁹⁰ St. Novaković, *op. cit.*, p. 263—264; Fr. Miklosich, *Etym. Wörterbuch der slavischen Sprache*, Viena, 1886, p. 234; C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 136 și M. Lascaris, în „*Byzantinoslavica*”, 1929, p. 225.

⁹¹ Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române*, în „*Dacoromania*”, III, p. 223.

⁹² N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 173 și 268—269.

⁹³ Vezi doc. din : 2 mai 1622, 20 ian. și 13 aprilie 1634 etc. (Doc. *priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 114 și 116; Acad. R. S. România, XLII/77 și Arh. St. Buc., AN, CXI/26).

⁹⁴ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 230.

nu fie otrăvit, acest cuvînt pare a se referi mai degrabă la cupari, subalternii paharnicului, termen cu care este redat cuvîntul credinciori în traducerea românească a *Învățăturilor*⁹⁵.

În unele documente slave din veacurile III—IV ale sec. al XVII-lea, în care se citează credința marelui paharnic, acesta este numit mare vărsător de vin (ВЕЛКІН ВІНО ЧРЕНЕЦ)⁹⁶ sau mai marele peste vinuri (СТАРШИИНС ВІНАРСКЪ)⁹⁷.

În izvoarele scrise în limba latină paharnicului i se spune „pincerna”⁹⁸ „magister pincernarum”⁹⁹ sau „supremus pincerna”¹⁰⁰, așa cum se numea în limba latină a cancelariilor dregătorul ce îndeplinea rolul de paharnic.

În *Țara Românească*, paharnicul este amintit prima oară într-un document slav păstrat în copie din vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn, datat 8 ian. <1392>¹⁰¹. Acest document este singurul în care paharnicul este numit picernic, fiind menționat în sfat după stolnic, și înaintea pivnicerului. După această dată, pînă la 1424, paharnicul mai apare de două ori în sfatul domnesc, fiind trecut ultimul la 10 iunie 1415 și 28 febr. 1424¹⁰². De aici înainte paharnicul este menționat în mod regulat ca membru al sfatului domnesc, fie penultimul, înaintea comisului, fie antepenultimul, înaintea stolnicului și comisului, fie uneori—mult mai rar însă—chiar înaintea spătarului și vistierului. Situația s-a păstrat și în sec. al XVII-lea, cînd paharnicul este citat ca martor al sfatului domnesc fie înaintea stolnicului și comisului, fie după aceștia și înaintea postelnicului.

Autorul *Relației istorice* menționează însă pe paharnic ca fiind al șaselea mare dregător al țării, înaintea clucerului — care apare de obicei în sfat înaintea sa — și a stolnicului și comisului¹⁰³.

Atribuțiile paharnicului — ca și în cazul altor dregători — rezultă chiar din numele pe care îl poartă; el se ocupă de băutura necesară meselor de la curtea domnească, avînd în grija sa paharele domnului și ale oaspeților săi¹⁰⁴, ca și aprovizionarea cu vin a pivnițelor domnești.

După cum ne informează autorul *Relației istorice*, marele paharnic — ca și alți dregători care îndeplineau atribuții la ospețele domnești — nu servea personal decît la marile sărbători, în rest el fiind înlocuit de subalternii săi apropiați. După părerea sa, dregătoria fusese „de mare cinste și folos, dar acum de nici unul”¹⁰⁵. Este foarte probabil că autorul pomeni-

⁹⁵ *Ibidem*, p. 278, n. 4. Despre cupar vezi mai jos p. 276—277.

⁹⁶ Doc. din 3 aug. 1639 (Arh. St. Buc., Istorice noi, XLV/4).

⁹⁷ Doc. din 6 martie 1628 (Acad. R. S. România, Peciți nr. 76).

⁹⁸ I. Bogdan, *Relatiile*, p. 354—355 și *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 33).

⁹⁹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 326.

¹⁰⁰ C. Giurescu, *Material*, II, p. 82 (1726).

¹⁰¹ D.R.H., B, vol. I, p. 45. În *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XIII—XV, p. 55, fusese datat <1407> ian. 8.

¹⁰² D.R.H., B., vol. I, p. 82 și 104.

¹⁰³ *Mag. istoric*, V, p. 33.

¹⁰⁴ Pentru comparație vezi și tratatul lui Pseudo-Codinos („Byzantinoslavica”, XIII/1, 1952, p. 247).

¹⁰⁵ *Mag. istoric*, V, p. 45. Vezi și A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61, care-l numește pe paharnic „gran siniscalco”.

tei relații exagerează, deoarece în a doua jumătate a sec. al XVII-lea paharnicul avea încă — așa cum vom vedea — venituri destul de însemnate.

Îndeplinind astfel de atribuții, marele paharnic și subalternii săi apropiați trebuiau să fie — ca și marele stolnic — oameni de credință ai domnului, care răspundeau de calitatea băuturilor și care, gustându-le sau luându-le „credința”, asigurau pe domn că băuturile nu sînt otrăvite¹⁰⁶.

În afară de această îndatorire de la care își trage numele dregătoriei sale, marele paharnic din Țara Românească avea și unele atribuții de ordin militar; el era mai mare peste numeroasele cete de păhărnice, iar în a doua jumătate a sec. al XVII-lea comanda pe roșii sau curteni. Este greu de stabilit cu precizie data la care marele paharnic a devenit comandantul curtenilor. Autorul *Relației istorice* precizează că „Acum (nunc) el este peste roșii”¹⁰⁷. Prin acest „acum” se înțelege că devenise de curînd comandantul curtenilor¹⁰⁸, fapt care rezultă și din unele documente din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, din deceniile 7—8, în care marele paharnic apare ca judecător al curtenilor sau roșilor¹⁰⁹.

Despre *veniturile marelui paharnic* posedăm informații mai precise decît pentru alți dregători. Ele constau mai întîi din darurile sau plocoanele pe care marele paharnic le primea de la subalternii săi păhărnice. În *Relația istorică*, deseori amintită aci, se afirmă că aceștia fuseseră odinioară bogați și că „dădeau daruri multe paharnicului”¹¹⁰. Nu știm cu precizie în ce constau aceste daruri, precum nu cunoaștem nici proporția în care aceste plocoane se reduseseră în vremea cînd își scria misionarul catolic prețioasa sa relație.

Un alt venit important al marelui paharnic era realizat din cele 1 000 de vedre de vin (circa 12 000 litri) pe care le lua din județele Vîlcea și Argeș. La 15 iulie 1715, cînd se vorbește de acest venit, el era încasat „după obiceiul cel vechi”. Vinul era luat de oamenii paharnicului de unde le plăcea și transportat la București de vinăriceri. La data amintită, cei care vroiau puteau să dea bani în loc de vin¹¹¹.

Este posibil ca aceasta să fie darea numită păhărnicie sau bani de păhărnicie, amintită în sec. al XVII-lea¹¹², despre care C. C. Giurescu credea că „e probabil”, să fi constituit unul din veniturile acestei dregătorii¹¹³.

Subalternii cei mai apropiați ai marelui paharnic erau: *al doilea paharnic, pivnicerul și cuparul*.

¹⁰⁶ Cf. relația lui Evlia Celebi („Bul. Com. Ist.”, XVI, p. 266).

¹⁰⁷ *Mag. istoric*, V, p. 45.

¹⁰⁸ În bătălia de la Plumbuța, din 1633, roșii au fost comandați de Ivașco Băleanu vornicul și Barbu Brădescu paharnicul (*Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 102). La această dată, deci, paharnicul nu pare a fi fost încă comandantul curtenilor, de îndată ce are alături de el pe marele vornic.

¹⁰⁹ Vezi doc. din: 28 mai 1670, 9 aprilie 1673, 15 iunie 1676, 9 aprilie 1678 etc. (Acad. R. S. România, CXXVI/83 și CCCLXV/224, G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 230).

¹¹⁰ *Mag. istoric*, V, p. 45. Cf. și D. Fotino, *Istoria Daciei*, III, p. 288.

¹¹¹ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 131—132.

¹¹² Despre încasarea acestei dări vezi C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 136.

¹¹³ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 135—136.

Primul dregător purtînd numele de *al doilea paharnic* este menționat în documente la 28 nov. 1580¹¹⁴. Cum în cursul sec. al XVI-lea sînt amintiți — în afară de marele paharnic — numeroși boieri purtînd titlul de paharnic, este foarte probabil că unii din aceștia puteau să dețină dregătoria de al doilea paharnic¹¹⁵.

Pivnicerul, cel care avea în grijă pivnița de vinuri, este menționat încă din vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn, cînd un pivnicer, Lubaș, apare chiar ca membru al sfatului domnesc, într-o vreme în care acesta nu căpătase încă forma sa obișnuită¹¹⁶. Mai tîrziu, probabil, pivnicerul a fost înlocuit cu clucerul de pivniță.

Cît privește pe *marele cupar*, după cum numele său îl arată, acesta avea grije să umple cupele cu vin ale domnului și oaspeților săi. Amintit prima oară în documente la 28 aprilie 1519¹¹⁷, cuparul era recrutat de obicei dintre tinerii boieri apropiați de domn. Șerban Cantacuzino a fost el însuși, la 1649, deci într-o vreme cînd era foarte tînăr, mare cupar al lui Matei Basarab¹¹⁸, iar la 8 mai 1681 este amintit Grigorașcu Cantacuzino „cocon” (copil) mare cupar¹¹⁹.

La sfîrșitul sec. al XVII-lea, cuparul făcea parte dintre dregătorii personali ai domnului, care — în afară de atribuția de a-i da de băut acestuia — avea în supravegherea sa zaharicalele (*zacharum*), facerea șerbetului, cafeaua și toate dulciurile¹²⁰, atribuții care, în sec. al XVIII-lea — odată cu accentuarea influenței orientale în organizarea curții domnești — vor fi preluate în parte de alți dregători mărunți.

Despre veniturile marelui cupar știrile din sec. al XVII-lea nu sînt prea sigure; cître sfîrșitul acestui secol, el dispunea de unele venituri din cîmînărit. Aflăm aceasta dintr-un document din 25 nov. 1696, prin care Palaloga mare cupar vînde unuia cîmînăritul din orașele Ploiești, Gherghița, Văleni și Tirgșor cu 90 de taleri¹²¹. Înainte de această dată, prin hrisovul dat de Leon vodă, la 15 iulie 1631, se hotăra să se desființeze

¹¹⁴ Vezi listele noastre în ms.

¹¹⁵ De pildă, la 2 sept. 1528, se dă un hrisov lui jupan Ivașco (din Golești) paharnic, în sfat fiind Staico paharnic (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 53). Cum acest boier nu este amintit mai înainte ca mare paharnic, pentru ca la această dată să fie fost paharnic, este posibil ca el să fie unul din subalternii apropiați ai marelui paharnic. Același poate fi cazul jupanului Ghiura paharnic, amintit la 24 mai 1529 (*ibidem*, p. 67), a jupanului Lăudat paharnic, menționat la 9 iunie 1537 (*ibidem*, p. 224), precum și a altor asemenea boieri, ce au titluri de paharnici.

¹¹⁶ *Doc.* din 8 ian. <1392> (D.R.H., B., vol. I, p. 45). Despre pivniceri vezi și *Istoria Țării Romînești*, ed. C. Grecescu, p. 15–16. Despre originea cuvîntului *пивничер*, *пивничер* derivînd de la termenul slav *пиво*, vezi G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 41.

¹¹⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 138–139.

¹¹⁸ Acad. R. S. Romînia, DXCV/18 (doc. din 28 mai 1649).

¹¹⁹ Acad. R. S. Romînia, CCXCI/4. Vezi și cronică logofătului Greceanu, p. 184, unde se spune despre Manolache Țârigrădeanu (Lambrino) că, „fiind cuparul mării sale [lui C. Brîncoveanu] și de mică vîrstă crescut în casă”, domnul l-a făcut ginere.

¹²⁰ *Relatio historica (Mag. Istoric*, V, p. 55).

¹²¹ Arh. St. Buc., m-rea Bradu, XII/8.

„prada cupăriei”, fără însă să se precizeze în ce anume consta această „pradă”¹²².

În *Moldova* paharnicul este numit de obicei чашникъ, cuvînt slav derivînd de la чашка¹²³. Rareori se folosește aci denumirea de paharnic¹²⁴, așa cum numele de ceașnic este rar utilizat în Țara Românească.

În izvoarele redactate în limba latină paharnicul este numit uneori „tisifer”¹²⁵, alteori „poharnig” sau „pincerna”¹²⁶.

Primul ceașnic, Iliăș, este amintit în sfat — ca și alți dregători — în vremea domniei lui Alexandru cel Bun, la 16 sept. 1408¹²⁷. În documentele externe el este menționat însă mai de vreme, în tratatul încheiat de domnul Moldovei cu regele Poloniei la 6 oct. 1407¹²⁸ și apoi în privilegiul acordat negustorilor din Liov la 8 oct. 1408¹²⁹.

Într-un document intern din 16 febr. 1428 sînt amintiți ca membri ai sfatului trei ceașnici, din care unul poartă titlul de ceașnicul doamnei¹³⁰, dregătorie care va continua să existe și mai tîrziu¹³¹. Dintre ceilalți doi, unul este foarte probabil fostul ceașnic, Isaia, care apare mai tîrziu în sfat fără titlu, astfel încît nu avem de a face cu o funcție dublă decît în vremea urmașilor lui Alexandru cel Bun, cînd au existat doi domni asociați, fiecare cu dregătorii săi.

În secolele XVI—XVII, paharnicul ocupa de regulă un loc de frunte printre dregătorii personali ai domnului, fiind trecut după marele spătar și înaintea marelui vistier. Atît Miron Costin cît și Dimitrie Cantemir ne informează că paharnicul se afla printre cei opt mari dregători care făceau parte din sfat; amîndoi îl amintesc penultimul, după spătar și înaintea vistierului¹³².

Atribuțiile sale sînt asemănătoare cu acelea ale paharnicului muntean. Toate izvoarele narrative definesc ca principala sa atribuție grija de paharul domnului: la mesele mai solemne, paharnicul „îmbrăcat în caftan de brocart, încins cu un brîu de mătase roșie”, umplea primul pahar al domnului, după care slujba era preluată de cupar, cel care îndeplinea această funcție

¹²² Acad. R. S. România, Peceți, nr. 185.

¹²³ G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 72. În timp ce C. C. Giurescu, (*Contribuțiuni*, p. 141) crede că este vorba de o influență polonă, M. Lascaris admite o influență lituaniano-rusă pentru cuvîntul ceașnic („Byzantinoslavica”, 1929, p. 225).

¹²⁴ Vezi C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 136—137, nota 11. Într-un document din 1436 — citat și de C. C. Giurescu — paharnicul este numit cu termenul polon поАчашин (*Hurmuzaki*, I/2, p. 865—867). Că cei doi termeni sînt sinonimi ne-o spune clar Miron Costin care, în *Poema polonă*, numește pe marele paharnic podczaszny (M. Costin, *Opere*, p. 238).

¹²⁵ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 441.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 299 și *Hurmuzaki*, XV, p. 67. În relația lui Bandini i se spune „poharnik nempe pocillator” (*Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, „Analele Acad., Rom., Mem., Sect., ist.”, s. II. t. XVI, p. 313). D. Cantemir îl numește „supremus pincerna” (*op. cit.*, p. 79).

¹²⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 18.

¹²⁸ *Hurmuzaki*, I/2, p. 827—828.

¹²⁹ M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 636.

¹³⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 62.

¹³¹ Vezi doc. din 15 april. 1547 (*ibidem*, veac. XVI, vol. I, p. 551).

¹³² M. Costin, *Opere*, p. 239 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 77.

în mod obișnuit. Aceleași izvoare ne dau și știrea că paharnicul avea în grija sa viile domnului, lucrul și culesul la timp al acestora. Din această pricină, stărostia de Cotnari — unde se făceau cele mai bune vinuri și unde existau vii domnești — ținea de dregătoria sa. De la viile din Cotnari marele paharnic aduna zeciuiala cuvenită domniei ¹³³.

Dintr-un document din 27 sept. 1663 — singurul în felul său — rezultă că tot paharnicul încasa prin oamenii săi anumite dări pe vinurile puse în vânzare; în acest document se spune că „feciorii” paharnicului „băneau” (încasau o dare în bani) de pe vinurile armenilor și jidovilor ¹³⁴.

Veniturile marelui paharnic moldovean erau destul de însemnate; în afară de acelea aduse de stărostia de Cotnari ¹³⁵ și de încasarea dijmei din vin din această regiune, după afirmația lui Dimitrie Cantemir „nimeni nu poate culege via fără învoirea sa, pe care o dă pentru un mic plocon la 14 septembrie. Din aceasta are un venit mare (amplum proventum)” ¹³⁶.

Subalternii apropiați ai marelui paharnic erau *al doilea și al treilea paharnic, pivnicerul, cuparul și ploscarul*.

Este greu de spus când a apărut *al doilea paharnic*. Într-un document din 20 dec. 1437 este amintit pan Ion Ureche păhărnicele ¹³⁷; cum în același timp în sfat se găsea Băloș ceașnic, este posibil ca Ion Ureche să fie subalternul său cel mai apropiat ¹³⁸. Primul dregător care poartă în mod sigur titlul de al doilea paharnic este amintit însă mult mai târziu, la 8 ian. 1628 ¹³⁹.

După cum ne informează Dimitrie Cantemir, al doilea paharnic — care era considerat ca al doilea boier dintre cei de starea doua — servea la masă după marele paharnic și avea în grija sa viile domnești de la Huși ¹⁴⁰, re-

¹³³ Gr. Ureche, *Letopiseșul Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 76, M. Costin, *Opere*, p. 238 și 388 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79. Interpolatorul lui Gr. Ureche adaugă la atribuțiile paharnicului grija pentru viile domnești de la Hîrlău, de care celelalte izvoare nu amintesc însă. N. Iorga constata că, „întrucât în Moldova erau mai multe vii, paharnicul era mai împovărat de lucru” (*Rostul boierimii noastre*, p. 156).

¹³⁴ „T. Codrescu”, V, 1934, nr. 7, p. 102—103.

¹³⁵ Paharnicul nu era el însuși și staroste de Cotnari, funcție ocupată de persoane aflate probabil în ascultarea sa. La 20 nov. 1569, pîrcălab de Cotnari era un anume Goia (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. II, p. 212), în timp ce la 16 ian. 1628 pîrcălab era Lupu fost mare vornic (Vezi listele alcătuite de autorul lucrării). Este deci foarte probabil că veniturile respective se împărțeau între paharnic și pîrcălab, în proporții pe care nu le cunoaștem însă.

¹³⁶ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79.

¹³⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 148—149.

¹³⁸ Peste mai puțin de un an, la 21 aug. 1438, Vană Ureche apare ca vornic în sfat, ceea ce arată că, înainte de aceasta, fusese un boier însemnat (*ibidem*, p. 158).

Cît privește pe Băloș al doilea ceașnic (нодчашник), ce apare cu acest titlu între boierii moldoveni care prestează omagiu regelui polon la 19 sept. 1436 (M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 701), acesta este menționat în aceeași vreme în sfatul domnesc ca ceașnic (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 135—138), astfel încît nu poate fi considerat ca fiind al doilea paharnic. Tot astfel, pe pecetea lui Berindei stolnic scrie *нодстр <оанник>* (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 704), deși el era stolnicul titular.

¹³⁹ Arh. St. Buc., m-rea Nicoriță, IX/5.

¹⁴⁰ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82 și 95. Cf. și Gr. Ureche, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 78, unde se spune că „după dvorba paharnicului celui mare, dvorește la masă și derege păhar cu băutură la domnu”.

giune de unde încasa probabil zeciuiala din celelalte vii¹⁴¹, așa cum făcea marele paharnic la Cotnari.

Ajutorul său era *paharnicul al treilea*, care, în vremea lui Dimitrie Cantemir, se îngrijea de viile din ținuturile Bacău și Trotuș¹⁴². Precum se vede, la începutul sec. al XVIII-lea, între marele paharnic și cei doi subalterni ai săi apropiați exista o împărțire destul de precisă a atribuțiilor.

Alți doi subalterni ai marelui paharnic au fost *ploscarul* și *cuparul*. Primul ploscar este menționat la 6 martie 1443, iar la 12 sept. 1464 Mircea ploscar apare chiar printre boierii membri ai sfatului domnesc¹⁴³. În sec. al XVI-lea, ploscarii nu mai sînt amintiți în documente. În schimb, în această vreme apare un dregător nou numit cupar¹⁴⁴, care a înlocuit foarte probabil pe ploscar¹⁴⁵.

Ca și în Țara Românească, cuparul era „paharnicul de toate zilele”. La începutul sec. al XVIII-lea, în afară de această atribuție, avea în grija sa pînitețele cu vinuri ale domnului și supraveghea măsurarea vinului¹⁴⁶.

Tot ca în Țara Românească, cuparii erau boieri tineri, din „casa” domnului, care se pregăteau pentru slujbe mai înalte. La 8 aprilie 1639, Vasile Lupu răsplătește pe Ionașco cupar cu un sat „pentru dreapta și credincioasa lui slujbă ce ne-a slujit în casa noastră, de cînd era mic și pînă în vremea de acum”¹⁴⁷.

Despre veniturile cuparului știrile sînt tîrzii, din sec. al XVIII-lea. La 1741, el încasa cîte 44 de bani de cîrciumă și două ocale de vin, atît în tîrguri cît și la iarmaroace¹⁴⁸.

Ultimul dintre subalternii ceașnicului moldovean era *pivnicerul*, amintit încă din sec. al XV-lea¹⁴⁹. În timpul domniei lui Dimitrie Cantemir importanța funcției scăzuse; în această vreme, pivnicerul era un boier-

¹⁴¹ Vezi doc. dia 4 aprilie 1662, 24 sept. 1668 și 30 martie 1669, în care, după ce se întărește episcopiei de Huși satul Broșteni lîngă hotarul tîrgului, se poruncește: „iar paharnicul al doilea să n-aibă nici o treabă acolo la moșia episcopiei, nici să dzăciuiască din viile ce vor fi pre hotarul satului aceluia”. (Arh. St. Buc., ep. Huși, LXVI/4, 5 și 6). De aici încasa al doilea paharnic și unele venituri. La 1742 se arată că gloabele „și alte” ce s-ar face la tîrgoveții din Huși „sînt obicinuite a lui vtori pãharnic” (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 325). Vezi și *Doc. privind relațiile agrare*, II, p. 330.

¹⁴² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83. Menționez însă că nu am întîlnit dregători cu titlul de paharnic al treilea în doc. din sec. al XVII-lea.

¹⁴³ *Doc. priv. isl. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 185 și 336.

¹⁴⁴ Primii cupari sînt amintiți la 4 oct. 1591 și 6 martie 1599 („Arhiva istorică”, I/1, p. 105 și G. Ghibănescu, *Surele*, II, p. 284). Ambele documente lipsesc din colecția *Doc. priv. isl. Rom.*, A.

¹⁴⁵ Cf. și N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, p. 156, unde se arată că sarcina ploscarului a trecut apoi asupra cuparului.

¹⁴⁶ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 85. Vezi și relația lui De la Croix, ed. Babinger, p. 191.

¹⁴⁷ Arh. St. Buc., Peceți nr. 260. Vezi și doc. din 27 iunie 1669, în care este pomenit Dumitrașco Prăjescu fost cupar, fiul lui Grigorașco Prăjescu (idem, m-rea Sf. Sava, XXVII/7).

¹⁴⁸ Acad. R. S. România, ms. rom., 237, f. 95 v. și 406 și N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 229.

¹⁴⁹ Vezi doc. din: 16 aprilie 1441, 8 martie 1533, 22 oct. 1585 etc. (*Doc. priv. isl. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 174, veac. XVI, vol. I, p. 352, vol. III, p. 294). În sec. al XVII-lea, Bandini îi spune pivnicerului „cellariorum praefectus” (*Codex Bandinus*, p. 314).

naș sau slujitor al curții, care se afla sub ascultarea cuparului. El era mai mare peste chelarii pivnițelor, peste dogari și peste cei care lucrau la crame și avea ca venit drojdia vinului, din care făcea rachiu ¹⁵⁰.

d. Stolnicul

Ca și alți dregători, și acest dregător personal al domnului a existat și la alte curți medievale europene, unde purta denumiri diferite sau asemănătoare cu ale stolnicului de la noi : magister regiae mensae sau dapiferorum regalium magister (în limba latină), Kuchemeister în Germania (de unde i s-a spus Kuhămistăr în Lituania), stolnik în Polonia ¹⁵¹ etc.

Numele acestui dregător este de origine slavă ; el derivă de la cuvântul *столъ*, care înseamnă masă ¹⁵². Despre calea pe care a pătruns la noi părerile istoricilor sînt împărțite ; în timp ce C. Jirécek susține că acest nume este comun Țării Românești și țărilor slave din jurul nostru, istoricii români A. D. Xenopol, D. Onciul, și N. Iorga cred că dregătoria este de origine bulgară ; părerea a fost acceptată și de C. C. Giurescu ¹⁵³ și M. Lascaris ¹⁵⁴.

Stolnicul îndeplinea în Țara Românească și Moldova rolul jucat de trapezarios (fostul praefectus mensae) de la curtea împăraților bizantini ¹⁵⁵, avînd grija mesei domnului. Așa se explică și faptul că, în unele documente alcătuite într-o limbă slavă mai pretențioasă, în sec. al XVII-lea, marele stolnic este numit „întocmitor al mesei” (*мрапезо стронителъ*)¹⁵⁶.

În documentele redactate în limba latină, stolnicul poartă numele de „stolnig” ¹⁵⁷, „magister mensarum” ¹⁵⁸ sau „dapiffer” ¹⁵⁹, în timp ce în unele izvoare narative scrise în aceeași limbă el este numit „culinae praefectus” ¹⁶⁰, „supremus dapifer” ¹⁶¹ sau „praefectus culinae el mensae” ¹⁶².

¹⁵⁰ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 86. La 1741, pivnicerul avea ca venit cîte doi potronici de pogonul de vie, a „neguțitorilor” de la Odobești (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 228).

¹⁵¹ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 142.

¹⁵² G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 58.

¹⁵³ Vezi mai pe larg discuția la C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 143—144.

¹⁵⁴ „Byzantinoslavica”, 1929, p. 225.

¹⁵⁵ Vezi R. Guiland, *Fonctions et dignités des eunuques*, în „Etudes byzantines”, III, 1945, p. 179—187 și G. Schlumberger, *op. cit.* p. 599—600.

¹⁵⁶ Doc. din 6 martie 1628 (Acad. R. S. România, Peceți nr. 76).

¹⁵⁷ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 299 (1468).

¹⁵⁸ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 326 și *Hurmuzaki*, XV, p. 53—54 (doc. din 2 martie 1460).

¹⁵⁹ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 441 (1499). În unele documente se pune semnul echivalenței între dapifer și stolnic, ca la 1644, cînd se spune „supremus dapiferus sive stolnicus” (Veress, *Documente*, X, p. 206). Vezi și p. 75 și 157.

¹⁶⁰ *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 46).

¹⁶¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79. Menționez că în relația lui N. de Porta din anul 1726 „supremus dapifer” și „supremus culinae praefectus” apar ca fiind doi dregători diferiți, primul fiind citat ultimul din cei 12 dregători membri ai sfatului domnesc, iar cel de al doilea ca al nouălea din sfat (C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 82).

¹⁶² *Codex Bandinus*, p. 314.

În *Țara Românească*, stolnicul este menționat prima oară la 8 ian. <1392>, în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn ¹⁶³, a cărui activitate de organizare a sfatului domnesc este cunoscută.

În listele martorilor din sfatul domnesc al Țării Românești din sec. al XVI-lea, stolnicul este amintit totdeauna, fiind citat printre ultimii dregători membri ai sfatului, ocupînd locul al șaptelea sau al optulea, uneori înaintea paharnicului, alteori după acesta. În documentele interne din prima jumătate a sec. al XVII-lea, el apare de regulă ca al șaptelea dregător din sfat, după comis și înaintea paharnicului și postelnicului, în timp ce în *Relația istorică* el este menționat ca al nouălea mare dregător, după comis și înaintea pitarului (în această relație postelnicul nu este trecut între membrii sfatului) ¹⁶⁴.

Despre atribuțiile acestui dregător informațiile ce posedăm sînt — ca și pentru alte dregătorii — destul de tîrzii. Autorul *Relației istorice* ne relatează că stolnicul era mai mare peste cuhnie sau bucătărie (culinae praefectus), avînd în subordinea sa pe marele șufar, mai marele bucătarilor ¹⁶⁵. Evlia Celebi îl numește șeful scaunelor sau șeful servitorilor care gustă mîncarea înaintea domnului ¹⁶⁶, iar A. M. del Chiaro „scalco maggiore” ¹⁶⁷. Marele stolnic era deci — ca și marele paharnic — un dregător cu atribuții importante la curtea domnului, avînd în grija sa servirea mîncării la ospețele domnești.

Legată de această atribuție era și aceea de a aproviziona curtea domnească cu unele alimente, în special cu pește. Subalternii marelui stolnic, numiți stolnici sau stolnicei, strîngeau dijma de pește din bălțile Dunării, din care o parte era consumată la curtea domnească ¹⁶⁸. Stolnicul juca deci un rol important și în aprovizionarea curții domnești: așa cum slugerul se îngrijea de carnea necesară curții, el se preocupa de aprovizionarea cu pește.

După părerea lui N. Iorga, stolnicul ar fi fost ajutat în îndeplinirea atribuțiilor sale de medelnicer, care punea masa, de clucer, care păzea depozitele de hrană, de sluger, „măcelarul curții”, jitnicer, care îngrijea de grîne, și de pitar, care „ține cuptoarele de pîne” ¹⁶⁹. Din documente nu rezultă însă care erau raporturile dintre acești dregători. Ele nu par a fi în nici un caz de subordonare, deoarece, în sec. al XVII-lea, clucerul era un dregător superior în grad stolnicului. Este foarte probabil că ei vor fi colaborat la aprovizionarea curții domnești, în condiții despre care documentele nu ne dau nici un fel de informații.

Subalternii cei mai apropiați ai marelui stolnic erau *al doilea stolnic și marele șufar*.

¹⁶³ D.R.H., B., vol. I, p. 45.

¹⁶⁴ *Mag. istoric*, V, p. 33.

¹⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁶ „Bul. Com. Ist.”, XVI, p. 267.

¹⁶⁷ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

¹⁶⁸ Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 344.

¹⁶⁹ N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, p. 152.

Al doilea stolnic este amintit cu acest nume în documente la sfârșitul sec. al XVI-lea și începutul sec. al XVII-lea¹⁷⁰, deși este foarte posibil ca el să fi existat cel puțin de la mijlocul sec. al XVI-lea¹⁷¹. Cît privește pe al treilea stolnic — despre care C. C. Giurescu crede că a existat din sec. al XV-lea — nu l-am întîlnit în nici un document de pînă la 1700.

În *Moldova*, stolnicul este unul din primii dregători care apare ca martor al sfatului domnesc, fiind amintit la 18 nov. 1393, înaintea vornicului¹⁷². După această dată el continuă să se afle printre membrii sfatului domnesc, fiind menționat însă printre ultimii. În sec. al XVII-lea, stolnicul este trecut de regulă penultimul între membri sfatului, înaintea comisului.

Deși marele stolnic apare totdeauna ca membru al sfatului domnesc, Miron Costin ne informează că el nu lua parte la sfaturile secrete alături de cei opt mari dregători, fiind primul din categoria dregătorilor „din afara senatului”¹⁷³. Informația sa concordă cu aceea a lui Dimitrie Cantemir, după care stolnicul era primul dintre marii boieri de divan¹⁷⁴.

Atribuțiile sale sînt foarte asemănătoare cu ale stolnicului din Țara Românească. Așa cum autorul *Relației istorice* îl numește pe stolnicul muntean „culinae praefectus”, Bandini îl definește pe cel moldovean ca fiind „praefectus culinae et mensae”¹⁷⁵.

Despre modul cum își îndeplinea atribuțiile marele stolnic din Moldova informațiile sînt mult mai bogate decît cele privind Țara Românească.

Marele stolnic — numit de De la Croix „le maistre d’hostel” — supraveghea bucătăria domnească, îngrijind de masa domnului; cînd se aduceau mîncărurile, el pune pe unul dintre cei care servea să guste mîncarea pentru a se convinge că aceasta nu este stricată sau otrăvită¹⁷⁶. El răspundea deci de calitatea mîncărilor. Cînd Gaspar Grațiani a încercat să-l otrăvească pe vornicul Bucioc, domnul s-a prefăcut și el că se simte rău, dînd vina pe stolnici că au făcut mîncărurile „cotlite”¹⁷⁷.

După interpolatorul lui Grigore Ureche, marele stolnic, „îmbrăcat în haine domnești”, „tocmește pre masă înaintea domnului” bucatele la „dzile mari și la veselii domnești”¹⁷⁸.

¹⁷⁰ Într-un doc. din 26 iunie 1588 este menționat Udriște din Dărăști al doilea stolnic, iar la 12 febr. 1613 „sluga domniei mele” Pădure al doilea stolnic (*Doc. priv. ist. Rom., B. veac. XVII, vol. II, p. 153*). Vezi și listele noastre în ms.

¹⁷¹ Vezi, de pildă, doc. din 23 oct. <1542—1543>, în care ispravnic este Socol stolnic, iar în sfat este Alb stolnic (*ibidem*, veac. XVI, vol. II, p. 295).

¹⁷² *Doc. priv. ist. Rom., A., veac. XIV—XV, p. 3*. Vezi și omagiul prestat regelui polon la 6 oct. 1407 (*Hurmuzaki, I/2 p. 827—828*).

¹⁷³ M. Costin, *Opere*, p. 239.

¹⁷⁴ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79.

¹⁷⁵ *Codex Bandinus*, p. 314.

¹⁷⁶ Relația lui De la Croix, ed. Babinger, p. 21, extras. După părerea lui D. Cantemir, însă, cel care gusta mîncărurile servite la oșpețe era marele stolnic, nu subalternii săi (*op. cit.*, p. 79).

¹⁷⁷ M. Costin, *Opere*, p. 68.

¹⁷⁸ Gr. Ureche, *Cronica*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 77.

Miron Costin adaugă la aceste informații unele precizări despre costumul și atribuțiile marelui stolnic, care venea la masa domnului la solemnități „îmbrăcat în caftan de un fel de stofă cu fir, cu podoabe în verde și încins cu un brîu de mătase roșie”. El era mai mare peste grădinari, pescari și peste „toate bălțile formate de brațele Prutului și ale Nistrului”. Înainte, tot în grija sa fuseseră și bălțile de la Dunăre, pe care le răpiseră turcii ¹⁷⁹.

De la Dimitrie Cantemir aflăm că „supremus dapifer”, „mai mare peste bucătărie și bucătari”, servea la masă stînd în picioare numai pînă la al treilea pahar, după care lua loc lîngă ceilalți boieri. Autorul *Descrierii Moldovei* ne dă și unele știri despre veniturile marelui stolnic, care, „afară de alte venituri, are bucate de la curte” ¹⁸⁰. Prin „alte venituri” este foarte probabil că domnul Moldovei înțelegea pe acelea rezultate din exploatarea peștelui din bălțile aflate în grija marelui stolnic.

Subalternii marelui stolnic erau — ca și în Țara Românească — *al doilea stolnic și marele șufar*.

Bazat pe faptul că, în sec. al XV-lea, în unele documente moldovene apar cîte doi sau trei stolnici, C. C. Giurescu a emis părerea că stolnicul al doilea exista încă din această vreme ¹⁸¹, ceea ce este posibil, cel puțin pentru vremea lui Ștefan cel Mare. Primii dregători care poartă titlul de al doilea stolnic apar însă în documente de abia la începutul sec. al XVII-lea ¹⁸².

În vremea lui Dimitrie Cantemir, *stolnicul al doilea* îndeplinea în fiecare zi serviciul pe care marele vornic îl făcea la ospete și la „dzile mari”; în această vreme, el făcea parte dintre boierii de categoria sau starea a doua, fiind al patrulea dintre aceștia ¹⁸³.

Cît privește pe *al treilea stolnic* — a cărui existență este acceptată de C. C. Giurescu pentru sec. al XV-lea — nici documentele de pînă la 1700 și nici Dimitrie Cantemir nu îl amintesc ¹⁸⁴. Ca și în Țara Românească, este posibil să fi fost considerați ca fiind stolnici ai treilea dregătorii mărunți care serveau la masa domnului, dar pe care documentele nu îi numesc cu acest titlu.

Șufarul (șifarul). Era unul din subalternii marelui stolnic, fiind șeful bucătarilor curții domnești. După părerea lui C. C. Giurescu, șufarul ar fi fost un dregător care a apărut mai tîrziu ¹⁸⁵.

¹⁷⁹ M. Costin, *Opere*, p. 388.

¹⁸⁰ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79—80.

¹⁸¹ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 145—147. Vezi și doc. din: 14 oct. 1473, 22 martie 1507 și 1 febr. 1508; în primul este amintit pan Petrea „stolnicul nostru”, în al doilea pan Coste Cîrje stolnic, în timp ce în sfat este Toma stolnic la 1473 și Frunțu stolnic la 1507; Coste Cîrje devine el însuși stolnic membru al sfatului la 1508 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 398 și veac. XVI, vol. I, p. 66 și 69). Este foarte probabil ca Cîrje să fi fost al doilea stolnic la 1507 și să fi fost avansat mare stolnic în anul următor.

¹⁸² Doc. din 31 mai 1626 (*Acad. R. S. România*, CCCLVII/22).

¹⁸³ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82.

¹⁸⁴ În *Cronica moldo-polonă*, ca și în cazul celorlalte dregătorii, se afirmă că și stolnicii sau Kraiczi erau trei (*Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 186), ceea ce poate însemna că existau în această vreme un al doilea și al treilea stolnic sau doi stolnici ai doilea.

¹⁸⁵ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 143.

În *Țara Românească*, primul șifar este amintit în documente la 14 mai 1560¹⁸⁶. În vremea domniei lui Matei Basarab, dregătoria de mare șifar sau șifar pare a fi câștigat în importanță, deținătorul ei fiind amintit printre boierii mari ai țării, iar un mare șifar, Spahiul din Vîlsănești, devenind în 1653 mare ban.

În *Moldova*, șifarul sau șifarul este menționat mai târziu, în sec. al XVII-lea¹⁸⁷, nefiind amintit ca cel din Țara Românească printre boierii mai de seamă¹⁸⁸.

Documentele nu ne dau știri despre atribuțiile sale. Doar de la autorul *Relației istorice* aflăm că marele șifar era boierul mai mare peste bucătari¹⁸⁹. Documentele din sec. al XVII-lea din Țara Românească vorbesc de unele bălți de la Dunăre care ar fi fost în seama marelui șifar¹⁹⁰, de unde probabil acesta va fi aprovizionat cu pește curtea domnească.

e. Clucerul

Numele acestui dregător este de origine slavă, el derivînd de la cuvîntul *ключь*, care înseamnă cheie¹⁹¹. Clucerul, numit de regulă în documentele slave *ключар*, uneori și *ключник*¹⁹², iar în cele latinești *claviger*¹⁹³, era dregătorul în păstrarea căruia se aflau cheile magaziiilor cu provizii ale curții domnești.

În *Țara Românească*, clucerul este menționat în documente în a doua jumătate a sec. al XV-lea¹⁹⁴. Încă din acest secol, clucerul era un dregător important, care apare uneori ca martor al sfatului domnesc¹⁹⁵. Înainte de a deveni un membru obișnuit al sfatului, la începutul domniei lui Matei Basarab, clucerul este amintit de numeroase ori în sfatul domnesc, în sec.

¹⁸⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 121.

¹⁸⁷ *Uricarul*, XXV, p. 70.

¹⁸⁸ Nici Miron Costin, nici D. Cantemir nu îl amintesc în rîndul acestora.

¹⁸⁹ *Mag. istoric*, V, p. 46.

¹⁹⁰ La 2 martie 1613, se spune că balta Sticleanul „nu e în tocmeala stolnicilor nici a șifarului”, iar la 2 martie 1623 se vorbește de „balta șefărească de la Cornățel” (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 158 și vol. IV, p. 230).

¹⁹¹ G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 27, anexă la *Ispisoace*, III/2. În unele documente românești mai vechi termenul slavon *ключь* înlocuiește cuvîntul românesc cheie. De pildă, în testamentul său din 1697, mitropolitul ardelean Teofil declara că a cumpărat „un cliuce românesc” („*Rev. ist.*”, II, 1916, p. 83). Este vorba de cartea numită *Cheia înfelesului*.

¹⁹² *Doc. slave* din 22 mai 1426 și 13 mai 1634 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 54 și Arh. St. Buc., m-rea Bisericii, I/18).

¹⁹³ Așa îi spune autorul *Relației istorice*. În unele doc. redactate în limba latină el este numit chiar cu termenul slav „*Klucznyk*” (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 464).

Menționez că, într-un foarte interesant raport din 1726, alcătuit de N. de Porta, marele clucer din Țara Românească este numit „*supremus commissarius*” și este trecut ca al șaselea din cei 12 dregători din sfat, adică ocupînd aceeași poziție ca în vremea domniei lui C. Brîncoveanu (C. Giurescu, *Material*, II, p. 82).

¹⁹⁴ Vezi doc. din 25 aug. <1469> (D.R.H., B, vol. I, p. 229; vezi și p. 230).

¹⁹⁵ *Ibidem*.

al XVI-lea și la începutul celui următor¹⁹⁶, fiind considerat unul dintre cei 12 mari dregători ai țării.

Este foarte probabil ca importanța dregătoriei clucerului să fi crescut la sfârșitul sec. al XVI-lea și începutul celui următor, când ea a fost ocupată de Radu Buzescu, unul dintre cei trei frați Buzești atât de influenți în această epocă și care apare deseori primul între membri sfatului domnesc, îndeosebi în vremea domniei lui Radu Șerban.

Începînd de la 1634, marele clucer este amintit în mod regulat ca membru al sfatului domnesc¹⁹⁷, ocupînd locul al șaselea, după ban, vornic, logofăt, spătar și vistier și înaintea stolnicului, comisului, paharnicului și postelnicului, care apar în documente ca fiind membri mai vechi ai sfatului domnesc. El și-a păstrat acest loc și la sfârșitul sec. al XVII-lea. Judecînd pentru grave abuzuri pe boierul Constantin Știrbei, Constantin Brîncoveanu îi reproșă că l-a făcut mare clucer „al 6-lea scaun al divanului”¹⁹⁸. Cu toate acestea, în *Relația istorică* din vremea domniei lui Șerban Cantacuzino, marele clucer este considerat ca al șaptelea mare dregător, paharnicul fiind cel al 199.

Despre atribuțiile marelui clucer informațiile ce posedăm sînt — ca și pentru mulți din ceilalți mari dregători — tîrzii. Cea mai veche din aceste informații datează din anul 1587, cînd Marini de Poli, vorbind despre Pîrvu din Ciorioiaș mare clucer și rudă cu domnul Țării Românești, îi definește funcția în felul următor : „are grije de toate cele ce vin la curtea domnului, cele ce se primesc și se împart, și nimeni nu-i poate lua socoteala”²⁰⁰. Din această relație rezultă că clucerul era mai mare decît toți ceilalți dregători care se ocupau de aprovizionarea curții domnești.

Pentru Evlia Celebi, marele clucer este chelarul sau șeful magaziiilor de provizii²⁰¹, iar autorul *Relației istorice* îl definește pe clucer ca fiind „cel care poartă cheile (claviger). În atribuțiile lui e să se îngrijească de îndestularea cu pîine, vin, orz și altele asemănătoare, nu numai pentru curte, ci și pentru oaspeți, turci și robi”²⁰². Cît privește pe Anton Maria del Chiaro, acesta crede că marele clucer era „commisario ale biade”²⁰³.

Cum în Țara Românească nu exista — ca în Moldova — jîtnicer, este foarte probabil că marele clucer îndeplinea și atribuțiile acestuia²⁰⁴.

¹⁹⁶ Vezi listele întocmite de noi. Uneori clucerul apare în sfat cînd lipsește stolnicul (vezi doc. din : 4 aprilie 1579, 24 aprilie 1613, 1 martie 1619 etc. în *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. IV, p. 372, veac. XVII, vol. II, p. 177 și vol. III, p. 327).

¹⁹⁷ Vezi listele publicate în *Studii și mat. de istorie medie*, IV, p. 582.

¹⁹⁸ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, p. 72. Tot ca al șaselea mare dregător îl amintește și A. M. del Chiaro (*op. cit.*, p. 61).

¹⁹⁹ *Mag. istoric*, V, p. 33.

²⁰⁰ N. Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, p. 77.

²⁰¹ „Bul. Com. Ist.”, XVI, p. 267.

²⁰² *Mag. istoric*, V, p. 45.

²⁰³ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 60.

²⁰⁴ La 1679 sînt menționați, de altfel, clucerii de jîtniță care se ocupau de „rînduiala găleții” în județul Vilcea (N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 102—103). Vezi și doc. din 7 mai 1639 (Arh. St. Buc., ep. Argeș, LXX bis/112).

În subordinea marelui clucer se găseau — după informațiile date de autorul *Relației istorice* — doi *cluceri de arie*, „adică chelari ai grînelor” (clavigeri frumenti) și un *clucer de pivniță*, „adică un chelar al pivniței de vinuri (clavigeri cellae vinariae)”²⁰⁵.

Din documente nu rezultă prea clar cînd s-a produs această diferențiere de atribuții între subalternii marelui clucer. Ajutorii cei mai apropiați ai clucerului sînt numiți în sec. al XVI-lea *cluceri ai doilea*, fiind amintiți deseori în documente, începînd de la 12 august 1573²⁰⁶.

În sec. al XVII-lea, clucerul de pivniță și cel de arie existau ; primul este pomenit la 27 sept. 1629²⁰⁷, iar cel de al doilea la 10 nov. 1648²⁰⁸.

După cum reiese din documente, în sec. al XVII-lea acestor subalterni ai marelui clucer li se spunea uneori și clucer al doilea. De pildă, Gorgan Deleanu, fiul lui Drăgușin Deleanu fost mare paharnic, este numit în același timp (martie 1652) al doilea clucer și clucer de pivniță²⁰⁹.

Cum în această vreme existau doi sau chiar trei cluceri ai doilea²¹⁰, este foarte probabil că unul sau doi dintre ei erau cluceri de arie, iar cel de al treilea clucer de pivniță.

Din documente nu rezultă prea clar care erau raporturile dintre acești dregători și cei care îndeplineau atribuții asemănătoare ; ne referim la pitar și pivnicer.

În afară de acești subalterni, clucerul avea și unul sau mai mulți grămătic, care-l ajutau la ținerea socotelilor. Într-un document din 27 sept. 1629 este menționat astfel un grămătic de la pivnița domnească alături de clucerul de pivniță²¹¹.

Începînd din timpul domniei lui Șerban Cantacuzino²¹², clucerul de arie a devenit *mare clucer de arie*, fiind, la rîndul său, ajutat de un clucer al doilea de arie²¹³.

Marele clucer de arie era în această vreme un dregător însemnat, fiind menționat în documente după marele pitar și înaintea marelui agă și a armașului²¹⁴. În grija lui se afla strîngerea și păstrarea grînelor pentru curtea domnească.

²⁰⁵ *Mag. istoric*, V, p. 45.

²⁰⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. IV, p. 117. Vezi și listele noastre în ms.

Clucerii amintiți împreună cu marele clucer înainte de această dată pot fi și ei cluceri II, fără să se arate aceasta în documente (vezi, de pildă, doc. din 18 mai 1543 și 20 nov. 1557, în care apar Dragul și Ion cluceri alături de Draghie și respectiv Radu mari cluceri — *ibidem*, vol. II, p. 299—300 și vol. III, p. 77).

²⁰⁷ Acad. R. S. România, XLII/53.

²⁰⁸ Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, XVII/6.

²⁰⁹ Doc. din martie și 6 martie 1652 (Acad. R. S. România, LXXXV/201 și 202).

²¹⁰ Vezi doc. din 22 iulie 1638, în care sînt amintiți Petre și Iacov cluceri ai II-lea (Copie Inst. de istorie). Din listele întocmite de noi rezultă că sînt în aceeași vreme și cîte trei cluceri ai II-lea.

²¹¹ Acad. R. S. România, XLII/53.

²¹² Primul mare clucer de arie, Mihu Brătășanu, este menționat la 13 iunie 1679 (Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, I/29).

²¹³ Vezi doc. din 20 iunie 1700 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., DXXXIII/13).

²¹⁴ Vezi doc. din 6 mai 1694, febr. 1696 etc. (Arh. St. Buc., ms. 723, f. 519—521 și Mitr. Țării Rom., XLIV/1). Vezi de asemenea cartea de judecată din 20 iulie 1694 dată de Radu Hrizea (Popescu) mare clucer de arie împreună cu alți dregători (*ibidem*, LXXXII/7).

În *Moldova*, clucerul este amintit, la începutul sec. al XV-lea, fiind și el uneori, în această vreme, ca și în Țara Românească membru al sfatului domnesc ²¹⁵. Mai târziu, însă, el nu mai apare între membri sfatului domnesc, ca în Țara Românească. În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, marele clucer era considerat, în ordinea importanței funcției, al cincilea mare dregător dintre cei care nu luau parte la sfaturile secrete (după stolnic, comis, medelnicer și serdar și înaintea slugerului și jîtnicerului ²¹⁶). În vremea lui Dimitrie Cantemir, marele clucer ocupa locul al patrulea între marii boieri de divan (după stolnic, comis și medelnicer și înaintea serdarului ²¹⁷). După cum se vede, în *Moldova* dregătoria de clucer nu avea aceeași importanță ca în Țara Românească.

Atribuțiile marelui clucer din *Moldova* au fost însă foarte asemănătoare cu ale celui din țara vecină. El era „ispravnic pre beciurile domnești” sau „mai mare peste cămările domnești” ²¹⁸, fiind dator să îngrijească de strângerea și păstrarea unor alimente ca : miere, unt, brînzeturi, fructe, sare, vînat etc., pe care le distribuia bucătăriei domnului, oaspeților și turcilor „cînd este nevoie sau cînd dă poruncă domnul” ²¹⁹.

După părerea lui Miron Costin, tot marele clucer „e dator să adune de la toate moșiile zeciuielile de grîne ce se cuvin domnului” ²²⁰, atribuție ce cădea în sarcina marelui jîtnicer și care nu este amintită de Dimitrie Cantemir. Acesta ne informează, în schimb, că marele clucer avea venituri din dijma oilor pe care țărăanii le țineau la munte, fără însă să precizeze cît de mari erau aceste venituri ²²¹.

Este foarte probabil că în sec. al XV-lea, înainte de apariția jîtnicerului, strângerea zeciuielilor din grîne — de care vorbește Miron Costin — să fi căzut în sarcina clucerului de arie, menționat în documente — uneori cu numele de gomenic sau gumelnic — încă din vremea domniei lui Ștefan cel Mare ²²².

În sec. al XVII-lea sînt amintiți și *clucerii ai doilea* ²²³, despre care Dimitrie Cantemir ne informează că făceau slujba cu rîndul. În această

²¹⁵ Vezi doc. din : 12 mai 1425, 16 nov. 1433, 10 mai 1439 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 53, 106, 162).

²¹⁶ M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 239.

²¹⁷ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

²¹⁸ Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 77.

²¹⁹ M. Costin, *Opere*, p. 239 și 389 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

²²⁰ M. Costin, *Opere*, p. 389. Din unele documente din sec. al XVII-lea rezultă că subalternii marelui clucer strîngeau și desetina din varză, mazăre și „alte mărunțișuri” din satele de ocol (vezi doc. din : 12 nov. 1618, 20 aprilie 1619, 15 nov. 1624, 9 nov. 1662 etc. — *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. IV, p. 296, 322 și vol. V, p. 309 și Acad. R. S. România, LXXVII/57).

²²¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80. La 23 nov. 1755 — cînd se fixează veniturile marilor dregători — se arată că marele clucer încasa banii folăritului „după vechiul obicei”, cîte doi galbeni de stîină și doi bani de „mîndzare” (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 159 și Acad. R. S. România, XXXVII/1).

²²² Vezi doc. din : 5 iunie 1469 — în care clucerul de arie este ultimul membru al sfatului —, 26 febr. 1491, 15 sept. 1499 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 366, veac. XV, p. 157, 287).

²²³ Începînd de la 26 dec. 1651 (Acad. R. S. România, XLIII/153).

vreme, al doilea clucer era considerat un boier de starea a doua, categorie privilegiată în care ocupa locul al șaptelea (după al doilea medelnicer)²²⁴.

f. Jitnicerul

Este un dregător cu atribuții apropiate de acelea ale clucerului. Numele său derivă de la cuvîntul rus житѹ, care înseamnă grîu, de unde житница = hambar și житничар, cel care are grije de grîu sau de hambar²²⁵.

În *Moldova*, jitnicerul este amintit pe la mijlocul sec. al XVI-lea, mai întii într-o inscripție din 1558—care pomenește de Cîrstea „jitnicerul Sucevei”²²⁶—și apoi într-un document din 1574²²⁷. Din faptul că jitnicerii amintiți în această vreme sînt numiți slugi, nu pani sau dregători, rezultă că dregătoria de jitnicer nu avea o importanță prea mare.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, marele jitnicer era considerat al șaptelea dintre marii dregători care nu luau parte la sfaturile secrete (după marele sluger și înaintea șetrarului)²²⁸, în timp ce Dimitrie Cantemir îl așează tot ca al șaptelea între marii boieri de divan (după sluger și înaintea marelui pitar)²²⁹.

Despre *atribuțiile jitnicerului* izvoarele narative din sec. al XVII-lea și de la începutul sec. al XVIII-lea ne informează că el era „annonae praefectus”, „decimarum curator” sau „sur intendant des grains”, cel care îngrijea de strîngerea și păstrarea grînelor și de împărțirea lor pentru nevoile curții domnești și aprovizionarea cetăților turcești²³⁰. Pentru Evlia Celebi, jitnicerul era egalul lui „arpa emini”, dregătorul turc care se îngrijea de aprovizionarea cu orz a grajdurilor împărătești²³¹.

Jitnița domnească, magazia mare sau hambarul în care se păstrau aceste grîne aflate în grija jitnicerului, se găsea în curtea domnească²³².

²²⁴ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83.

²²⁵ G. Ghibănescu, *Stovar*, p. 19, anexă la *Ispisoace*, III/2. Menționez că tot jicnițe se numeau și hambarele aflate la curțile boierești. Într-o foarte interesantă socoteală de grînele consumate într-o gospodărie boierească din Moldova în sec. al XVII-lea, se spune că se mai aflau în „jicniță” un număr de merțe de grîu („Rev. ist.”, I, 1915, p. 225).

²²⁶ N. Iorga, *Contribuțiuni la istoria bisericii noastre*, Buc., 1912, p. 12.

²²⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 31.

²²⁸ M. Costin, *Opere*, p. 239 și 388; cf. și relația lui De la Croix, ed. Babinger, p. 190, unde jitnicerul este trecut tot după sluger.

²²⁹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

²³⁰ M. Costin, *Opere*, p. 239 și 389, D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80. *Codex Bandinus*, p. 114 și relația lui de la Croix, ed. Babinger, p. 21. În schimb, interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche îl numește „ispravnic pre toate obroacele de plîne ce sã dau la curtea domnului și la slujitorii curții și la oaspeții ce vin în țară”, atribuție asemănătoare cu aceea îndeplinită de pitar (Gr. Ureche, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 77).

²³¹ „Bul. Com. Ist.” XII, p. 52.

²³² Cornelia Lavronschii, *Curtea domnilor moldoveni în preajma epocii fanarioților* („Cerc. ist.”, 1925, p. 383).

Ca și alți dregători, jitnicerul era ajutat de un *al II-lea și al III-lea jitnicer*, amintiți în documente pe la mijlocul sec. al XVII-lea ²³³.

La începutul sec. al XVIII-lea, aceștia făceau slujbă cu rîndul, îndeplinind fiecare un timp atribuțiile marelui jitnicer. *Al doilea jitnicer* era considerat al nouălea boier din starea a doua, iar *cel de al treilea* ca al șaptelea din starea a treia. În afară de acești subalterni, Dimitrie Cantemir mai pomenește și de cămărașul de jitniță, care ținea socoteala bucatelor strînse la jitnița domnească, primind leafă cîte 30 de aspri la un car de grîne ²³⁴. În sec. al XVII-lea, documentele amintesc uneori și de diecii de jitniță ²³⁵.

În *Țara Românească*, dregătoria de jitnicer nu este amintită în documente pînă în timpul domniei lui Grigore Ghica ²³⁶; folosind modelul moldovean, acest domn a introdus dregătoria și în *Țara Românească*, unde marele jitnicer este menționat în perioada 27 iunie 1672 — 4 iulie 1674, uneori chiar ca membru al sfatului domnesc ²³⁷. După domnia lui Grigore Ghica, dregătoria de jitnicer s-a desființat ²³⁸, slujba sa fiind îndeplinită de clucer și subalternii săi, îndeosebi de marele clucer de arie.

g. Pitarul

Numele acestui dregător derivă din cuvîntul slav, *пита*, care înseamnă piine ²³⁹, cuvînt care circulă și astăzi în Transilvania.

În *Țara Românească*, pitarul este amintit la 25 aprilie 1489 ²⁴⁰, apărînd și ca membru al sfatului domnesc la 12 sept. 1523 ²⁴¹. La început

²³³ Vezi doc. din : 20 iulie 1647, 8 iulie 1651, 17 oct. 1655; în ultimele două documente, al doilea și al treilea jitnicer sint amintiți împreună (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/I, p. 1, Arh. St. Buc., m-rea Neamț, LXXVI/2).

²³⁴ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83 și 84. Cămărașul de jitniță este menționat în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, la 20 ian. 1664 (Arh. St. Buc., m-rea Galata, XIV/34).

²³⁵ Doc. din 26 dec. 1651 și 22 febr. 1660 (Acad. R. S. România, XLIII/153 și CXXXIX/89).

²³⁶ Cu toate acestea, și în *Țara Românească* exista, încă din sec. al XVI-lea, dacă nu mai devreme, o clădire numită jitniță, unde se păstrau grînele. La 17 iulie 1536 se dau astfel mănăstirii Snagov 20 de obroace de grîu de la jitnița domnească, pe lângă unele cantități de miere și brînză din pivnița curții domnești (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 216). Chicle acestei jitnițe domnești se aflau probabil în păstrarea clucerului.

Într-un doc. din 22 aug. 1625 este amintit „jupanul Constantin jătnicer, mare postelnic” (*ibidem*, veac. XVII, vol. IV, p. 555—556). Cum aceasta e singura mențiune a unui jitnicer în *Țara Românească* în această vreme, e posibil ca respectivul boier să fi fost jitnicer în Moldova.

²³⁷ Arh. St. Buc., Mitr., Țării Rom., CLXXIII/46 și m-rea Radu vodă, VIII/18.

²³⁸ Autorul *Relației istorice*, ca și A. M. del Chiaro, nu îl mai menționează printre dregători.

²³⁹ Fr. Miklosich, *Lexicon paleoslovenico*, Vindobonae, 1862—1865, sub voce. Vezi și G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 41.

²⁴⁰ D.R.H., B., vol. I, p. 345—346. Vezi și doc. din 18 iunie 1510, <1512—1521> (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 62, 90). Într-un doc. păstrat în copie slavă din vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn și datat 8 ian. <1392> este trecut în sfatul domnesc și Ghinea pitar. Acesta este însă mai probabil spătar, așa cum figurează într-o trad. rom. mai veche a documentului.

²⁴¹ *Ibidem*, veac. XVI, vol. I, p. 177.

purta numai acest titlu, adăugându-se epitetul de mare către mijlocul sec. al XVI-lea ²⁴². La începutul sec. al XVII-lea, marele pitar este numit de regulă dregător ²⁴³. Din vremea domniei lui Matei Basarab — începând din 1639 — el apare mai des printre membrii sfatului domnesc ²⁴⁴, iar din 1655 devine — ca și marele sluger — un martor obișnuit al sfatului, fiind menționat ultimul din cei 12 mari dregători ²⁴⁵. În vremea domniei lui Șerban Cantacuzino, însă, autorul *Relației istorice* îl enumeră al zecelea între dregătorii membri ai sfatului domnesc, după stolnic și înainte de medelnicer ²⁴⁶, în vreme ce A. M. del Chiaro îl trece pe locul al patrusprezecelea între marii dregători (după medelnicer și serdar, și înaintea agăi) ²⁴⁷.

Despre atribuțiile sale informațiile privind Țara Românească sînt puțin diferite de cele relative la Moldova. Deși numele său indică aceleași atribuții în ambele țări ²⁴⁸, în Țara Românească pitarul este definit de izvoarele narative amintite ca fiind „mai mare peste care și carete” ²⁴⁹ sau „soprintendente alle carroze di corte” ²⁵⁰.

Marele pitar era secondat în atribuțiile sale de un *al doilea pitar*, amintit pe la începutul sec. al XVII-lea ²⁵¹. Acesta ocupa un loc destul de modest, apărînd alături de mici boieri, vătăfi etc. ²⁵². Din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu slujba de al doilea pitar a început să fie ocupată de membri mai tineri ai familiilor boierești.

În *Moldova*, dregătoria de pitar apare în documente mai devreme decît în Țara Românească, și anume în timpul domniei lui Ștefan cel Mare ²⁵³, adăugându-i-se epitetul de mare în a doua jumătate a sec. al XVI-lea ²⁵⁴. Spre deosebire de Țara Românească, în Moldova marele pitar nu este amintit ca membru al sfatului domnesc.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea și la începutul celui următor, pitarul era considerat ca fiind al optulea dintre dregătorii care nu luau

²⁴² Doc. din 7 iulie 1544 (*ibidem*. vol. II, p. 315).

²⁴³ *Ibidem*, veac. XVII, vol. I, p. 116, 177, vol. III, p. 31 etc.

²⁴⁴ În această vreme mari pitari erau Dumitru Filișanu și Necula Glogoveanu.

²⁴⁵ Vezi listele publicate în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, p. 583.

²⁴⁶ *Mag. istoric*, V, p. 33.

²⁴⁷ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61. N. de Porta nu îl amintește la 1726 printre cei 12 dregători din sfat (C. Giurescu, *Material*, II, p. 82).

²⁴⁸ Vezi și C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 19, n. 1

²⁴⁹ *Mag. istoric*, V, p. 46.

²⁵⁰ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61. Afirmarea acestor două izvoare narative este confirmată de documentele interne. Din *Condica vizitiei* lui Constantin Brîncoveanu aflăm că un pitar se îngrijea de facerea „cuciilor” (trăsurilor) care se trimeteau vizirului și altor mari dregători turci (Acad. R. S. România, MCCCXCV/2), iar la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, cînd dregătoria se desființase, se spune că pitarul fusese îngrijitorul caretelor și telegarilor domnești („Arh. Bas.”, 1932, p. 38).

²⁵¹ Doc. din 29 martie 1613 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 163).

²⁵² Doc. din 12 iunie 1647 (Arh. St. Buc., copii).

²⁵³ Doc. din 22 mai 1476, 24 nov. 1492 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XV, p. 2 și 183). În pitar, Mihail, este trimis de domn în solie la 1496 (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 391).

²⁵⁴ Doc. din 19 febr. 1585 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 269).

parte la sfaturile secrete ale domnului ²⁵⁵ sau ca al optulea mare boier de divan (după jitnicier și înaintea șetrarului) ²⁵⁶.

Fiind unul din colaboratorii marelui jitnicier, pitarul — numit în relațiile călătorilor străini și „grand pametier”²⁵⁷ —, îngrijește de pregătirea pîinii în fiecare zi, atît pentru domn, cît și pentru cei care au tain zilnic”, în primul rînd pentru seimeni și ceilalți slujitori ai curții domnești ²⁵⁸.

Ca și alți dregători, el era ajutat de un *al doilea și un al treilea pitar* — amintiți în documente pe la mijlocul sec. al XVII-lea ²⁵⁹ și care îndeplineau, cu schimbul, o parte a anului atribuțiile șefului lor ²⁶⁰.

h. Slugerul

Făcea parte dintre dregătorii însărcinați cu aprovizionarea curții și slujitorilor domniei, în grija sa fiind procurarea și distribuirea cărnii.

În *Țara Românească* slugerul este amintit începînd de la 7 nov. 1480, cînd apare ca membru al sfatului domnesc ²⁶¹, situație în care mai este citat de numeroase ori în sec. al XVI-lea și în prima jumătate a sec. al XVII-lea — îndeosebi în timpul domniei lui Matei Basarab ²⁶². După domnia lui Matei Basarab, marele sluger a devenit un membru obișnuit al sfatului, fiind amintit penultimul, înaintea pitarului ²⁶³. În *Relația istorică* însă, marele sluger (sluger magnus) figurează pe locul al doisprezecelea între marii boieri membri ai sfatului domnesc, fiind precedat de pitar și medelnicer ²⁶⁴ (deși acesta din urmă nu apare ca martor printre membri sfatului domnesc).

În izvoarele narrative din sec. al XVII-lea și de la începutul celui următor slugerul este numit șeful măcelarilor ²⁶⁵ sau „soprintendente ale bacherie” ²⁶⁶, cel care avea grije de „aprovizionarea cu carne pentru curte, cît și pentru porțiile care trebuiau date turcilor și altor oaspeți” ²⁶⁷.

²⁵⁵ M. Costin, *Opere*, p. 239, 389.

²⁵⁶ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

²⁵⁷ Fr. Babinger, *O relațiune neobservată*, p. 21.

²⁵⁸ M. Costin și D. Cantemir, *loc. cit.* Pentru Bandini, pitarul era „pistrinae et panis provisor” (*Codex Bandinūs*, p. 314).

²⁵⁹ Vezi doc. din 19 ian. 1653 și 11 oct. 1660, în care este amintit Andoca al doilea pitar, și 2 august 1662, în care apare Constantin al III-lea pitar (*Uricarul*, XVII, p. 33, G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/1, p. 159). Autorul *Cronicii moldo-polone* vorbește însă de existența a trei dregători cu titlul de pitari „care sînt peste plîne” încă din timpul domniei lui Al. Lăpușeanu (*Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 187).

²⁶⁰ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83.

²⁶¹ D.R.H., B., vol. I, p. 285.

²⁶² Vezi listele întocmite de autorul acestei lucrări (în ms.).

²⁶³ Vezi listele publicate în *Studii și mat. de istorie medie*, IV, p. 582—583.

²⁶⁴ *Mag. istoric*, V, p. 33. Tot al 12-lea îl trece și A. M. del Chiaro (*op. cit.*, p. 61).

²⁶⁵ Relația lui Evlia Celebi („Bul. Com. Ist.”, XII, p. 53 și XVI, p. 267).

²⁶⁶ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

²⁶⁷ *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 46). Vezi și *Hurmuzaki*, III/1, p. 197, unde slugerul este numit „mare împărțitor de tainuri” (gran dispensator di vetovaglie).

Ajutorul său era *al doilea sluger*, pomenit în documente încă din a doua jumătate a sec. al XVI-lea²⁶⁸. În timpul domniei lui Matei Basarab existau doi sau trei dregători cu rangul de al doilea sluger²⁶⁹, fapt confirmat și de autorul *Relației istorice*, care amintește de patru slugeri, din care numai unul era mare²⁷⁰.

Neavînd totdeauna de îndeplinit slujbă la curtea domnească, al doilea sluger era folosit și în alte misiuni, de pildă era trimis să ducă diverse scrisori și să aducă mărturii²⁷¹.

În afară de al doilea sluger, în documentele din sec. al XVII-lea este pomenit și un „clucer za slugerie”, care ținea cheile slugeriei, a magaziei unde se depozita carnea, precum și un logofăt de slugerie, care întocmea evidențele cantităților de carne intrate și ieșite din slugerie²⁷².

În *Moldova*, prima mențiune cunoscută a slugerului datează din 13 iunie 1456²⁷³, deși este foarte probabil ca slugerul — ca și alți dregători — să fi existat și înainte de această dată. De la sfîrșitul sec. al XVI-lea, el e început să fie numit mare sluger²⁷⁴.

Atribuțiile sale erau aceleași ca ale slugerului muntean: el era „sur intendant des viandes” — cum îl numește De la Croix sau „ispravnic pre toate obroacele (de carne) ce să dau la cuhnele domnești și la slujitorii curții și la oaspeții ce vin în țară”²⁷⁵. În această calitate, el avea grijă de procurarea cărnii pentru mesele domnului, cit și de împărțirea tainurilor zilnice celor îndreptățiți să le primească: oaspeți, seimeni etc.²⁷⁷

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, slujba marelui sluger era deosebit de importantă, curtea domnească plătind sume destul de mari pentru „cheltuiala slugerii”. Într-un document din 4 sept. 1696, domnul Moldovei, Antioh Cantemir, dă o poruncă tuturor categoriilor de birnici din ținutul Tutova, obligîndu-i să plătească o sumă de bani „în sama slugerii”, arătîndu-le că „știți bine că fără cheltuială nu poate hi nici o dzi, viind oaspeți turci și tătari și alții în toate dzile și hiindu și slujitori a curții, fără obroace nu pot hi”²⁷⁸. Mai tîrziu, în sec. al XVIII-lea, în scopul de a se asigura aprovizionarea cu carne a curții domnești,

²⁶⁸ Vezi listele de dregători întocmite de noi.

²⁶⁹ Vezi doc. din 6 și 13 mai și 20 iulie 1634, în care sînt amintiți Ianiu, Andrei și Stan II slugeri (Acad. R. S. România, CCXIX/12, Arh. St. Buc., ep. Riunic, LIX/18 și Mitr. Țării Rom., CLXXIX/2). La 8 aprilie 1659 apar doi slugeri II: Sima și Vasile (Arh. St. Buc., m-rea Glavacioc, XXXIV/37). Vezi și listele.

²⁷⁰ *Mağ. istoric*, V, p. 46.

²⁷¹ Vezi doc. din 20 iulie 1634, în care Matei Basarab arată că a ales „den divan un boiaru d- credință”, pe Stan al doilea sluger, pe care l-a trimis la Arnăuțchioi cu cartea mitropolitului pentru a aduce o mărturie (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CLXXIX/2).

²⁷² Doc. din 9 febr. 1678 și 25 august 1699 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Apostoli, V/5 și 6 și ep. Argeș, LXXXVIII/27).

²⁷³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 289. Vezi și p. 402.

²⁷⁴ Doc. din 30 oct. 1596 (*ibidem*, veac. XVI, vol. V, p. 154).

²⁷⁵ Fr. Babinger, *O relațiune neobservată*, p. 21.

²⁷⁶ Gr. Ureche, *Lelopisetul*, ed. cit., p. 77.

²⁷⁷ M. Costin, *Opere*, p. 239, 389 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

²⁷⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 199 și G. Ghibănescu, *Surete*, XXII, p. 45.

s-a interzis cumpărarea de vite „păr nu va plini soma dumisale vel sluger, pentru traba sulgerii”²⁷⁹.

Cu privire la rangul dregătoriei, Miron Costin îl așează pe sluger pe locul al șaselea între marii boieri care nu luau parte la sfaturile secrete (după serdar și elucer și înainte de jitnicer)²⁸⁰; tot ca al șaselea dintre boierii mari membri ai divanului figurează slugerul și în *Descrierea Moldovei*²⁸¹.

Ajutoarele marelui sluger, *slugerul al doilea și al treilea*, sînt amintiți în sec. al XVII-lea, primul dintre ei în vremea domniei lui Vasile Lupu²⁸², iar celălalt ceva mai tîrziu²⁸³. Ca și ceilalți dregători subalterni, aceștia făceau de serviciu cu rîndul o parte a anului²⁸⁴. Pe lângă aceștia, la mijlocul sec. al XVII-lea, exista și un cămăraș de slugerie²⁸⁵, care împărțea carnea cu cîntarul²⁸⁶.

i. Comisul

După opinia lui N. Iorga, numele de comis „vine de la comes al romanilor, comite sau conte”²⁸⁷. Urmînd pe D. Russo²⁸⁸, C. C. Giurescu și-a exprimat părerea că termenul este de origine bizantină, comisul fiind, încă din sec. al VI-lea, dregătorul care supraveghea grajdul imperial. De la Bizanț dregătoria a fost împrumutată de bulgari, care au avut un dregător chiar cu acest titlu și de la care a trecut apoi și în Țara Românească²⁸⁹.

În documentele scrise în limba slavă, comisul este numit de regulă *комисъ* sau *комис*. Rareori, în unele documente redactate într-o limbă mai pretențioasă, ca acela folosită de Udriște Năsturel, i se spune *комюш*²⁹⁰ (de la *комъ* = cal) sau chiar *комюхранител*, adică păzitor sau

²⁷⁹ N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 324. Tot la începutul sec. al XVIII-lea este amintită (sulgeria gospod’), unde erau aduse vitele străine care intrau fără voic pe moșiile bocești (G. Ghibănescu, *Surete*, XXIV, p. 3 și *Doc. privind relațiile agrare*, II, p. 213).

²⁸⁰ M. Costin, *Opere*, p. 239.

²⁸¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

²⁸² Vezi doc. din 20 dec. 1637 și 24 dec. 1638 (Acad. R. S. România, LXXVII/149 și G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 194).

²⁸³ Doc. din 30 oct. 1657 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava, XXXI/7).

²⁸⁴ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83 și 84.

²⁸⁵ Amintit la 11 april. 1661 (Biblioteca Centrală de Stat, I/159).

²⁸⁶ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 84.

²⁸⁷ N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, p. 152. În *Istoria românilor*, III, p. 173, admite însă că termenul de comis este luat de la Bizanț sau că este vorba de „un comes care a călătorit pe la bizantini” (p. 269). Pseudo-Codinos amintește aici pe *μέγας κοντοστάγλος*, care este fostul comes stabuli (*op. cit.*, p. 9).

²⁸⁸ D. Russo, *Studii greco-române*, II, p. 535.

²⁸⁹ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 151. Vezi și „Byzantinoslavica”, 1929, p. 225 și R. Guiland, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Le grand connetable*, în „Byzantion”, 1949, p. 99–111.

²⁹⁰ Doc. din 13 ian. 1634, 3 august 1639 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Bistrița, LXII/184 și istorice noi, XLV/4).

îngrijitor de cai, cum este numit într-un document moldovean din 20 ian. 1657²⁹¹.

În documentele latine, comisu poartă uneori și denumirea de „magister agazonum”²⁹², ceea ce arată că funcția sa corespundea dregătorului numit astfel la curtea regelui maghiar. În tratatul din 1499 se și dă, de altfel, această echivalență : „agazonum magister alias comiss”²⁹³. În izvoarele narrative scrise în limba latină, comisu este numit „stabuli praefectus”²⁹⁴, „supremus stabuli praefectus”²⁹⁵ sau „agazonum et stabuli praefectus”²⁹⁶, titlu ce definește atribuțiile sale.

Această dregătorie — purtînd numiri diferite — a existat și la alte curți medievale²⁹⁷, avînd în vedere importanța cavaleriei în această epocă. În Franța, de pildă, dregătorul numit connétable (de la numele latin comes stabuli) a avut o altă evoluție de cît comisu de la noi : din mai marele grajdurilor regale, el a ajuns comandantul cavaleriei și consilier militar al regelui²⁹⁸.

În țările noastre comisu nu a îndeplinit asemenea atribuții militare.

În *Țara Românească* primul comis, Stanciu, este menționat ca membru al sfatului domnesc la 10 iunie 1415, cînd este trecut înaintea stolnicului și paharnicului²⁹⁹ (acesta este, de fapt, primul document care are un sfat mai complet).

Cît privește rangul său ierarhic, comisu a figurat de regulă printre ultimii dregători membri ai sfatului domnesc, ocupînd fie penultimul loc, înaintea postelnicului, fie antepenultimul, înaintea stolnicului și postelnicului, fie uneori chiar ultimul. Cînd însă dregătoria era ocupată de un boier important — ca în cazul lui Danciu Craiovescu, menționat între 25 aprilie 1489 și 11 iunie 1503³⁰⁰ — acesta era trecut uneori înaintea spătarului, paharnicului, stolnicului și postelnicului³⁰¹. Autorul *Relației istorice* îl consideră pe comis ca al optulea dregător membru al sfatului (după clucer și înaintea stolnicului și pitarului), în timp ce pentru A. M. del Chiaro el era al zecelea dintre marii dregători³⁰².

²⁹¹ Arh. St. Buc., Peceti nr. 211.

²⁹² *Hurmuzaki*, XV, p. 53—54 și 177—179.

²⁹³ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 441. Într-un doc. din 1554, Vlad mare comis din Țara Românească este numit „comisarius superiorus” (*Hurmuzaki*, XV, p. 508). Menționez că, la 1726, N. de Porta numește „supremus commissarius” pe marele clucer (C. Giurescu, *Material*, II, p. 82). Este vorba probabil, în primul caz, de o apropiere de nume între comis și comisarius.

²⁹⁴ *Relatio historica (Mag. istoric*, V, p. 45) și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

²⁹⁵ C. Giurescu, *Material*, II, p. 82.

²⁹⁶ „Analele Acad. Rom.”, XVI, p. 314 (*Codex Bandinus*).

²⁹⁷ Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 149.

²⁹⁸ Vezi Paul Viollet, *op. cit.*, I, p. 234 și II, p. 112—118 și F. Lot—R. Fawtier, *op. cit.*, II, p. 52—53.

²⁹⁹ D.R.H., B., vol. I, p. 82. Vezi și listele publicate în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, p. 574 și urm.

³⁰⁰ Vezi listele citate, p. 574.

³⁰¹ Cf. și C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 150.

³⁰² *Mag. istoric*, V, p. 33 și A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

Despre atribuțiile sale știrile sînt destul de sărace. Evlia Celebi îl numește „șeful grajdurilor”³⁰³, iar A. M. del Chiaro „cavalerizzo maggiore”³⁰⁴. Mai multe amănunte aflăm de la autorul *Relației istorice*, care-l definește pe comis ca fiind „mai mare peste grajduri”. El îngrijea de finul necesar grajdurilor domnești, cît și de acela al cailor oaspeților curții. Din slujba sa avea „un venit bun”³⁰⁵, care consta în primul rînd din darurile primite de la subalternii săi.

După părerea autorului acestei prețioase relații, sub ordinele marelui comis erau „un al doilea, al treilea, al patrulea și mulți alți” comiși, care îndeplineau, sub supravegherea sa, atribuțiile amintite.

După cum rezultă din unele documente din sec. al XVII-lea, marele comis ținea evidența cailor aflați în grajdurile domnești, ca și ai aceluia pe care domnul îi trimitea ca dar sau ca să transporte daruri turcilor. Astfel, într-un document din 25 ian. 1694, referitor la rînduiala cailor pe boieri și mănăstiri, se spune: „s-au luat cai de treaba grajdului, care s-au trimis cu cucile la Odriia și la alte daruri, pe cum va arăta catastiful marelui comis, cai 36”³⁰⁶.

Ca și în cazul altor dregători, este greu de precizat cînd a apărut *comisul al doilea*. C. C. Giurescu admite existența lui încă din sec. al XV-lea³⁰⁷. În documentele interne, însă, primul comis al doilea este menționat între 22 oct. 1583 și 4 mai 1587, cînd dregătoria este ocupată de Stroe Buzescu³⁰⁸. Este însă foarte probabil ca această funcție să fi existat încă din prima jumătate a acestui secol³⁰⁹. La mijlocul sec. al XVII-lea existau cel puțin trei comiși ai doilea³¹⁰, ceea ce l-a putut îndreptăți pe autorul *Relației istorice* să vorbească de al treilea și al patrulea comis, care aveau în realitate rangul de al doilea comis.

Comișii ai doilea erau considerați în această vreme boieri de mică importanță, fiind amintiți în rîndul boierilor mărunți³¹¹. Ei erau aceia care ajutau pe marele comis în îndeplinirea atribuțiilor sale. La alegerea ca domn a lui Constantin Brîncoveanu, un al doilea comis este trimis să aducă un cal din grajdurile domnești pentru noul domn, iar în vremea

³⁰³ „Bul. Com. Ist.”, XVI, p. 267.

³⁰⁴ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

³⁰⁵ *Mag. istoric*, V, p. 45.

³⁰⁶ Acad. R. S. România, MCCCXCV/2.

³⁰⁷ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 150.

³⁰⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. V, p. 139 și 307.

³⁰⁹ Într-un doc. din 28 iunie 1537, în sfat este trecut Staico comis, iar ispravnic este Badea comis, unul din ei putînd să fie al doilea comis (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 301).

³¹⁰ La 23 dec. 1654, sînt amintiți trei comiși ai doilea: Radu din Brezoaia, Cîrlan și Negoită din Cîrtojani (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, LXXXIII/1). Cu doi ani înainte sînt menționați tot trei comiși ai doilea: Cîrlan și Mîtreă — pomeniți la 10 iunie 1652 — și Ghidul, amintit la 18 iulie 1652 (Acad. R. S. România, CXLVII/228 și CCCXCVII/49). Cum Negoită apare ca al doilea comis încă din 1646 (Arh. St. Buc., m-rea Bradu, IX/2), rezultă că în 1652 existau patru comiși ai doilea.

³¹¹ Vezi doc. din: 28 mai și 16 sept. 1646, 18 iunie 1652 etc., în care comișii ai doilea sînt trecuți ca martori după diverși căpitani, inzbași de roșii etc. (Arh. St. Buc., m-rea Bradu, IX/2, m-rea Stavropoleos, X/9 și Acad. R. S. România, CCCXCVII/49).

domniei acestuia doi comiși ai doilea pleacă la Adrianopole să ducă niște cai împărătești expediți de domn ³¹².

În *Moldova*, comisul este amintit ceva mai târziu decât în Țara Românească, și anume în vremea domniei lui Iliș voievod, la 17 februarie 1435, când Stanciul comis este invocat ca ultimul martor al sfatului domnesc ³¹³. După această dată, comisul devine un martor obișnuit al sfatului domnesc, fiind citat pînă în sec. al XVII-lea ultimul dintre dregătorii membri ai sfatului, după stolnic (spre deosebire de Țara Românească, unde apare de regulă înaintea acestuia).

După părerea unor cercetători mai vechi, dregătoria de comis ar fi fost creată de fiii lui Alexandru cel Bun, Iliș și Ștefan, în vremea cărora este amintită în documente ³¹⁴. Ținînd seamă însă de faptul că celelalte dregătorii de curte asemănătoare apar în vremea domniei lui Alexandru cel Bun sau chiar înaintea acestuia, este mult mai probabil — așa cum credea și C. C. Giurescu ³¹⁵ — ca dregătoria de comis să fie mai veche, ea fiind împrumutată probabil, ca și alte dregătorii, din Țara Românească.

Deși apare în mod obișnuit printre martorii sfatului domnesc, la sfîrșitul sec. al XVII-lea, marele comis făcea parte dintre dregătorii care nu luau parte la sfaturile secrete, fiind considerat ca al doilea dregător — după stolnic — „din afara senatului” ³¹⁶. După părerea lui Dimitrie Cantemir, situația comisului la începutul sec. al XVIII-lea era asemănătoare, el fiind în această vreme al doilea mare boier de divan, tot după marele stolnic ³¹⁷.

Pentru interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche, marele comis era „ispravnic pre povodnici și pre toți caii domnești”, cel care avea grijă de împodobirea povodnicilor cu „podoabe domnești” și care mergea în fruntea alaiurilor domnești ³¹⁸.

Miron Costin îl aseamănă pe marele comis cu dregătorul polon numit Koniuszy ³¹⁹ și adaugă că în grija sa era „orînduirea finului și a obroacelor, pe care trebuia să le procure în cantități îndestulătoare pentru caii domnești” ³²⁰. El se ocupa deci și de aprovizionarea cu fin a grajdurilor domnești.

³¹² *Istoria Țării Românești de la oct. 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, p. 6 și 62.

³¹³ *Doc. priv. ist. Rom., A.*, veac. XIV—XV, p. 115.

³¹⁴ Picot și Bengesco, *Alexandre le Bon*, p. 83.

³¹⁵ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 151.

³¹⁶ M. Costin, *Opere*, p. 239 și 388. Înainte de această vreme, la 1676, De la Croix enumera pe „le grand escuyer” — cum numește el pe comis — ca fiind al cincilea mare dregător al Moldovei, după vistier și înaintea postelnicului și stolnicului (ed. Babinger, p. 190), ordine care nu este însă confirmată nici de documente, nici de izvoarele narative interne.

³¹⁷ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79.

³¹⁸ Gr. Ureche, *Lelopisetul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 77.

³¹⁹ M. Costin, *Opere*, p. 239.

³²⁰ *Ibidem*, p. 388.

D. Cantemir adaugă la aceste știri și pe acelea că marele comis avea în grija sa braniștea de lingă Prut și că el era mai marele slugilor, fierarilor și rotarilor, care îngrijeau de caretele domnești.

Tot de la autorul *Descrierii Moldovei* aflăm și primele date despre veniturile marelui comis: el „trăgea” unele foloase din aprovizionarea cu fîn a grajdurilor domnești și încasa de la morile așezate pe Prut o dare de 20 de taleri ³²¹. Nu rezultă din documente cât de vechi erau aceste venituri. Mai târziu, în 1741 — când s-au reglementat veniturile dregătorilor — marele comis încasa sume destul de importante din veniturile pîrcălabiei din braniștea domnească, unde avea și dreptul de judecată ³²². Este posibil, de asemenea, ca el să fi primit — ca și alți dregători —, încă din secolele XVI—XVII, unele plocoane sau daruri de la subalternii săi, daruri de care se vorbește însă de-abia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea ³²³.

Despre cel de *al doilea comis*, C. C. Giurescu crede că exista încă din a doua jumătate a sec. al XV-lea ³²⁴. Dovezi despre existența sa nu avem însă decît din a doua jumătate a sec. următor. De la autorul *Cronicii moldo-polone* aflăm că funcționau pe vremea lui Al. Lăpușneanu trei coniuși sau comiși ³²⁵, care pot să fie marele comis și adjuncții săi, al doilea și al treilea comis. Aceștia din urmă nu sînt însă amintiți cu aceste titluri în documentele interne decît în sec. al XVII-lea ³²⁶.

Comisul al doilea și al treilea țineau locul marelui comis, îngrijind zi de zi de grajdurile domnești. Cînd domnul vroia să plece undeva călare, ei aduceau calul domnesc ³²⁷.

Al doilea comis făcea parte din boierii de starea a doua, fiind considerat la începutul sec. al XVIII-lea al cincilea boier din această categorie. În această vreme, el primea a treia parte din veniturile marelui comis ³²⁸.

Tot în grija comișilor era și ducerea cailor dăruiti Porții de domnii Moldovei ³²⁹.

³²¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

³²² Acad. R. S., România, ms. rom., 237, f. 410.

³²³ *Uricarul*, XIX, p. 323—324.

³²⁴ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 153.

³²⁵ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 187.

³²⁶ Vezi. doc. din: 21 febr. 1647, 1 iunie 1662 și 15 april. 1665 (Acad. R. S. România, CDLXXIX/57, IX/70 și G. Ghibănescu, *Surete*, XVI, p. 91). Cf. și M. Costin, *Opere*, p. 388, după părerea căruia comisul avea sub ordinele sale pe doi sub-comiși, care se îngrijeau de grajdurile domnești.

³²⁷ M. Costin ne relatează că, în lupta de la Cornul lui Sas, Constantin Movilă era însoțit de un comis care avea grijă de calul său (M. Costin, *Opere*, p. 59).

³²⁸ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83 și 84.

³²⁹ Vezi doc. din 10 mart. 1670, în care Ștefan Cerchezul al doilea comis arată că „cu mă duc acum în cale la Crit cu caii împărătești” (Arh. St. Buc., nr. rea Galata, V/3).

Un alt subaltern al marelui comis era *brăniștarul*, cel care avea în grija sa braniștea domnească de la Bohotin, de unde se strîngea finul pentru grajdurile curții domnești și care este amintit în documente încă din sec. al XV-lea ³³⁰. Din sec. al XVII-lea s-au păstrat și unele porunci adresate de marele comis brăniștarilor ³³¹, care erau subalternii săi.

³³⁰ Vezi porunca domnului din 1 ian. 1454 adresată brăniștarului : „oricine va ține de la noi Bohotinul”, să lase în pace o prisacă a m-rii Neamț (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 268).

Un boier, Duma, purtînd titlul de brăniștar, este amintit printre panii moldoveni care prestează jurămint de credință regelui polon la 19 sept. 1436, fiind citat înaintea comisului (M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 702). Că el fusese într-adevăr brăniștar ne-o dovedește doc. din 29 aug. 1455, prin care domnul îi dăruiește pentru slujbă „un loc de pustie... în braniștea noastră la Bohotin” (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 281).

³³¹ R. Rosetti, *Bohotinul*, p. 217 și 219 și Acad. R. S. România, LXXXII/18 (doc. din 21 iunie 1658).

CONCLUZII

În această lucrare am studiat apariția, evoluția, organizarea și atribuțiile sfatului și divanului domnesc din Țara Românească și Moldova, ca și apariția, evoluția, organizarea, atribuțiile și veniturile fiecărei mari dregătorii în parte. De asemenea, ne-am ocupat pe larg de terminologia sub care sînt cunoscute sfatul, divanul și dregătorii din Țara Românească și Moldova și de relațiile dintre domnii celor două țări și sfatul domnesc.

După cercetarea amănunțită a acestor probleme sînt de reținut cîteva concluzii :

Sfatul domnesc al celor două state medievale românești a avut o organizare și o evoluție asemănătoare cu acelea cunoscute de consiliul sau sfatul monarhilor din statele medievale europene, păstrînd, se înțelege, anumite caracteristici specifice situației de aici.

Sfatul domnesc a fost format din reprezentanții marelui boierim, care ajutau pe domn la conducerea treburilor statului feudal și, în același timp, vegheau ca domnul să conducă țara în conformitate cu interesele clasei pe care o reprezentau, care era clasa conducătoare în statul feudal.

În a doua jumătate a sec. al XIV-lea și prima jumătate a celui următor, sfatul domnesc era dominat de boierii care nu ocupau dregătorii, care erau membri ai sfatului domnesc în calitatea lor de mari proprietari feudali. În această vreme, dregătorii ocupau în sfat o poziție mai puțin importantă decît boierii fără dregătorii.

În a doua jumătate a sec. al XV-lea, ca urmare a procesului de întărire a autorității centrale, marii boieri care erau membri ai sfatului domnesc numai în calitatea lor de stăpîni feudali au fost înlocuiți treptat cu dregătorii, la începutul sec. al XVI-lea sfatul domnesc fiind format numai din dregători, componența ce se va păstra și în secolul următor.

În sec. al XVII-lea, datorită înmulțirii dregătoriilor și complicării aparatului de stat, sfatul domnesc capătă o nouă organizare : în afară de sfatul restrîns, format din marii dregători, sfetnicii cei mai apropiați ai domnului, apare și un sfat ceva mai larg, în care intrau și restul dregătorilor, sfat cunoscut și sub numele de divan sau marele divan.

În acest secol sfatul domnesc devine „sfatul țării”, atribuțiile de ordin public ale dregătorilor se înmulțesc, fără să se ajungă însă la o delimitare absolută a acestora. Alături de dregătorii cu atribuții de ordin

public tot mai numeroase (administrativ, judecătorec, fiscal, militar), a căror importanță crește tot mai mult, în sfatul domnesc au rămas mai departe și dregătorii a căror misiune principală era asigurarea serviciilor necesare curții domnești și persoanei domnului, care, păstrându-și vechile titluri, participă și ei la administrarea țării.

Participarea acestor dregători care îndeplineau îndeosebi servicii la curtea domnească la ședințele sfatului și divanului domnesc este dovada certă a faptului că această instituție nu a fost un consiliu de funcționari sau de miniștri ai statului, ci o adunare a dregătorilor care asigurau și administrația statului feudal și fastul curții domnești, dregători care prestau deci servicii domnului și țării.

Sfatul domnesc din sec. al XVII-lea poate fi considerat ca fiind un stadiu intermediar între vechiul sfat, a cărei principală sarcină era îndeplinirea obligațiilor feudale față de domnul țării, și o altă etapă superioară, în care dregătorii exercită funcțiuni din ce în ce mai specializate, specializare ce caracterizează statul modern.

În cele patru secole de care ne-am ocupat, sfatul domnesc a cunoscut deci o serie de transformări, care au dus la o mai bună organizare a dregătorilor, dar care nu i-au schimbat decât în mică măsură caracterul său feudal. Modernizarea statului și a dregătorilor a avut loc mai târziu și ea s-a făcut treptat, în sec. al XVIII-lea și în prima jumătate a sec. al XIX-lea.

Organizarea sfatului domnesc și a dregătorilor din statele medievale românești a fost influențată într-o oarecare măsură de organizarea unor instituții asemănătoare din statele medievale cu o civilizație mai veche — îndeosebi din Imperiul bizantin —, de la care țările române au împrumutat numele unor dregătorii ce corespundeau necesităților lor de organizare.

Cît privește marile dregătorii, acestea au apărut în documente în ordinea următoare :

	<i>Țara Românească</i>	<i>Moldova</i>
Pîrcălabii	1368 (?)	1387
Vornicul	1389	1387
Logofătul	<1390—1400>	1399
Banul	1391	1695
Stolnicul	<1392>	1393
Vistierul	<1392>	1400
Paharnicul	<1392>	1408
Postelnicul	1437	1407
Spătarul	1415	1434
Comisul	1415	1435
Clucerul	<1469>	1425
Slugerul	1480	1456
Armașul	1478	1489
Pitarul	1489	1476
Ușarul	—	1482

Portarul	1494	1436 (de Suceava)
Medelnicerul	1523	1463
Şetrarul	1520	1517
Hatmanul	—	1541
Jitnicerul	1672—1674 (temporar)	1558
Aga	1567	1592
Serdarul	1646	1653

Deşi data înfiinţării dregătoriilor nu concordă totdeauna cu cea a apariţiei lor în documente — prima precedînd-o pe cea de-a doua, dar nu cu o perioadă de timp prea îndelungată — din acest tabel recapitulativ se desprind unele concluzii ce trebuie reţinute :

Majoritatea marilor dregătorii — care sînt aproape toate comune celor două state feudale româneşti — a apărut în documente în a doua jumătate a sec. al XIV-lea şi în prima jumătate a celui următor, atît în Ţara Românească (10), cît şi în Moldova (11). Ele au fost completate treptat cu noi dregătorii, apărute în a doua jumătate a sec. al XV-lea (5 şi respectiv tot 5), în sec. al XVI-lea (3 şi respectiv 4) şi în sec. al XVII-lea (cite două de fiecare ţară).

Cele mai multe dregătorii (15) au apărut aproximativ în aceeaşi vreme atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova. Cum cele mai multe dregătorii au apărut mai întîi în Ţara Românească şi apoi în Moldova, este de presupus o mai puternică influenţă a primei asupra celei de a doua.

Asemănarea dintre organizarea sfatului domnesc şi dregătoriilor din Ţara Românească şi Moldova arată că aceasta corespundea aceluiaşi necesităţi, resimţite de populaţia lor de aceeaşi origine. *Organizarea politică asemănătoare a celor două state medievale româneşti este o dovadă evidentă a legăturilor strînse ce au existat între locuitorii lor de-a lungul veacurilor.*

BIBLIOGRAFIE*

I. IZVOARE

a. Documente

- Antonovici, I., *Documente birlădene*, vol. III, Birlad, 1915.
- Bălan, T., *Documente bucovinene*, 5 vol., Cernăuți, 1933—1942.
- Bogdan, I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, 2 vol., București, 1913.
- *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească*, București, 1905.
 - *Album paleografic moldovenesc. Documente din secolul al XIV-lea, al XV-lea și al XVI-lea adunate de...*, București, 1926.
- Costăchescu, M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, 2 vol., Iași, 1931—1932.
- Documenta Romaniae Historica* (D.R.H.), B, vol. I și XXI (reluarea colecției *Doc. priv. ist. Rom.*).
- Documente privind istoria României*, seriile A. (Moldova) și B. (Țara Românească).
- Ghibănescu, G., *Ispisoace și zapise*, 6 vol. în cîte două părți fiecare, Iași, 1906—1933.
- *Surete și izvoade*, 25 vol., Iași, 1906—1933.
- Giurescu, C., *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, 3 vol., Buc., 1913—1947.
- Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Buc., 1887—1936.
- Iorga, N., *Studii și documente*, 25 vol., Buc., 1901—1913.
- Lascaris, M., *Actes serbes de Volopedi*, Praga, 1935 (extras din „Byzantinoslavica”, VI).
- Nicolaescu, Stoica, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905.
- Panaitescu, P. P., *Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653)*, București, 1938.
- Sava, A., *Documente privitoare la tirgul și finutul* București, 1944 (și introducere despre serdar).
- Solovjev, A. V., *Odabrani spomeniği srpskog prava (od XII do Kraja XV veka)*, Belgrad, 1926.
- Uricarul*, 25 volume, Iași, 1871—1895.
- Veress, A., *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, 1468—1540, Budapesta, 1914.
- *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, 11 vol., București, 1929—1939.

*Menționez că am trecut aci doar lucrările mai de seamă folosite, atît izvoare, cît și studii, precum și lucrările străine utilizate pentru comparația instituțiilor.

b. Izvoare narative

- Babinger, Fr., *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie vodă Rusel (1676)*, București, 1937 (extras din „Analele Acad. Rom.”, Mem. Secț. ist., s. III, t. XIX, 1937, p. 109–136).
- Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Leipzig, 1778.
- Cantemir, D., *Descriptio Moldaviae*, București, 1872.
- *Hronicul vechimei a Romano-moldo-vlahilor*, ed. G. Tocilescu, București, 1901.
- Del Chiaro, A. M., *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia...*, ed. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1913.
- Costin, M., *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958.
- Cronica Ghiculeștilor*, ed. N. Camariano și A. Cioran-Camariano, București, 1965.
- Cronicile României*, 3 vol., ed. M. Kogălniceanu, București, 1872–1874.
- Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959.
- Fotino, D., *Istoria generală a Daciei...*, 3 vol. trad. de G. Sion, București, 1859.
- Greceanu, Radu, *Viața lui Constantin vodă Brncoveanu de...*, cu note și anexe, publicată de St. D. Grecianu, București, 1906.
- Historica relatio de Statu Valachiae, 1679–1688*, publicată în *Mag. istoric pentru Dacia*, V, p. 33–71 și de Engel J. C., *Geschichte der Moldau und Walachey...*, Halle, 1804.
- Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, București, 1959.
- Istoria Țării Românești, 1290–1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960.
- Neculce, I., *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. acad. I. Iordan, ed. II-a, București, 1959.
- Panaitescu, P. P., *Călători poloni în Țările române*, București, 1930.
- Pascu, Șt., *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec. XVI*, Cluj, 1944.
- Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia în Țările române (1653–1658)*, ed. E. Cioran, București, 1900.
- Popescu, Radu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963.
- <Pseudo-Codinos>, *De Officialibus Palatii C-politani ed de Officiis Magnae Ecclesiae Liber (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae)*, ed. Bonn, 1839.
- Raicevich, I., *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788.
- Ureche, Gr., *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. II-a, București, 1958.
- Urechia, V. A., *Codex Bandinus*, Buc., 1895 (extras din „Analele Acad. Rom.”, Mem. Secț. ist., s. II, t. XVI, 1893–1894, p. 1–335).
- Zerva, G., *Călătoria lui Evlia Celebi Efendi. Tradusă de...* („Bul. Comisiei Istorice”, XVI, 1937–1938, p. 245–281).

II. LUCRĂRI DE SINTEZĂ, MONOGRAFII ȘI ARTICOLE

- Andreev, M., *Valopedskata gramota i vâprositate na bălgarskoto feodalno pravo*, Sofia, 1965, Cap. VII (cu bibliografie bogată).
- Andreev, M. — D. Anghelov, *Istoria na bălgarskata dărjava i pravo*, Sofia, 1959.
- Anghelov, D., *Bizantiiski vliania vârhu srednovekovna Bălgaria*, în „Istoriceski pregled”, 1948, p. 401–416.

- Anghelov, D., *Die gegenseitigen Beziehungen und Einflüsse zwischen Byzanz und dem mittelalterlichen Bulgarien*, in „Byzantinoslavica”, 1959, nr. 1, p. 40–50.
- Arion, C. D., *Două studii de istorie a dreptului românesc. Despre prerogativele marilor boieri moldoveni înainte de Ștefan cel Mare. Ce înțeles au avut actele de donațiune domnești de pământ la începuturile voievodatelor. Contribuție la studiul fundării Munteniei*, București, 1942.
- Bălan, T., *Vornicia în Moldova*, Cernăuți, 1931, 144 p. (extras din „Codrul Cosminului”, VII, 1931–1932, p. 61–204).
- Barnovschi, D. V., *Originile democrației române*, Iași, 1922.
- Baynes, H. N., *The Byzantine Empire*, Londra, 1925, cap. VII.
- Baynes, H. N., — H. L. B. Moss, *Byzantium. An introduction to east roman civilization*, Oxford, 1953, cap. X (The Emperor and the imperial administration) și XII (The byzantine inheritance in South-Eastern Europe).
- Benesević, V., *Die byzantinischen Ranglisten nach dem Kletorologion Philotei (De Cer. I, II c, 52) und nach den Ierusalemmer Handschriften zusammengestellt und revidiert*, in „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher”, V, 1926–1927, nr. 1–2, p. 97–167 și VI, 1927–1928, p. 143–145.
- Berechet, Șt., *Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecarea mirenilor*, București, 1938 (extras din „Bis. ort. rom.”, LVI, 1938, p. 741–761).
- Berindei, Dan, *Ispravnicul sau ispravnicii scaunului Bucureștilor*, în „Studii și cerc. științifice”, Iași, istorie, XIII, 1962, fasc. I, p. 129–138.
- Blaramberg, N., *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie*, Buc., 1885, p. 233–260.
- Boak, A. E. R., *The Roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire*, in „Harvard Studies in Classical Philology”, XXVI, 1915, p. 73–164.
- *The Master of Offices in the Later and Byzantine Empire*, New York, 1919.
- Bobcev, S., *Tilli i službi v oblasnoto upravljenje na starovremenska Bălgaria*, în „Izvestia na istoriceskoto drujestvo v Sofia”, XI–XII, 1931–1932, p. 228–248.
- Bogdan, D. P., *Acte moldovenești dinaintea de Ștefan cel Mare*, Buc., 1938, p. 7–10 (despre seim).
- *În jurul unor considerațiuni privind istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun. Răspuns d-lui Duzinchievici*, în „Arhiva rom.”, III, 1939, p. 275–286.
- *Diplomatica slavo-română*, în vol. II, *Introducere la Doc. priv. ist. Rom.*
- Bogdan, I., *Luptele românilor cu turcii pînă la Mihai Viteazul și Cultura veche românească, Două conferințe*, București, 1898.
- Brătianu, G., *Sfatul domnesc în țările române în cadrul istoriei generale, I. Liniile generale ale problemei*, București, 1946.
- *Les assemblées d'États en Europe Orientale au Moyen Age et l'influence du régime politique byzantine*, în *Actes du VI-e Congrès international d'études byzantines*, t. I, Paris, 1950, p. 35–56.
- Brehier, L., *Le monde byzantin*, vol. II, *Les institutions de l'Empire Byzantin*, Paris, 1949, p. 89–165.
- Brezoianu, I., *Vechile instituțiuni ale României (1327–1866)*, București, 1882, p. 3–86.
- Bury, J. B., *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, Londra, 1911.
- Cihodaru, C., *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova*, în „Anuarul Inst. de istorie și arheol.”, Iași, I, 1964, p. 55–86.
- Ciurea, D., *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova*, ibidem, II, 1965, p. 143–224.

- Coulanges, Fustel de, *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France*, vol. III și VI, Paris, 1888 și 1892.
- Cronț, Gh., *Alegerea ierarhilor în biserica ortodoxă*, București, 1937, p. 45—50.
- *Clericii în serviciul justiției*, București, 1938 (extras din „Bis. ort. rom.”, LVI, 1938, p. 823—844).
- Diehl, Charles, *Etudes byzantines*, Paris, 1905, cap. IV (Les institutions).
- *Histoire de l'Empire byzantin*, Paris, 1919.
- *The government and administration of the Byzantine Empire*, extras din *Cambridge Medieval History*, vol. IV, cap. XXIII.
- *Un haut fonctionnaire byzantin : le logothète*, în vol. *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga*, Paris, 1933, p. 217—227.
- *La civilisation balkanique à l'époque byzantine*, în „Revue internationale des études balkaniques”, II, 1936, t. 3—4, p. 376—388.
- Dimitriu, C. V., *Doi dregători moldoveni. I. Portarul de Suceava. II. Hatmanul și pircălabul de Suceava*, București, 1935.
- Dölger, Franz, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des X.—XI. Jahrh.*, Leipzig, 1927 („Byzantinisches Archiv”, Heft 9).
- *Die mittelalterliche Kultur auf dem Balkan (Die Periode von der Gründung der unabhängigen Staaten bis zur Türkenherrschaft)*, în „Revue internationale des études balkaniques”, I, t. I—II, 1934—1935, p. 446—462.
- *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, 1953.
- *Die byzantinische und die mittelalterliche serbische Herrscherkanzlei*, în *Actes du XII Congrès international d'études byzantines, Ohrida, 1961*, t. I, Belgrad, 1963, p. 83—103.
- Dölger F. — A. M. Schneider, *Byzanz*, Berna, 1952.
- Dujcev I., *Les bojars dits intérieurs et extérieurs de la Bulgarie médiévale*, în „Acta Orient. Acad. Scientiarum Hungaricae”, t. III, fasc. III, 1953, p. 167—178.
- Dungern, Otto Freiherr von, *Comes, liber, nobilis in Urkunden des 11. bis 13. Jahrhunderts*, în „Archiv für Urkundenforschung”, XII, 1932.
- Duzinchievici, G., *Contribuții la istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun*, Iași, 1939, 20 p. (extras din „Rev. critică”, XIII, 1939, nr. 1, p. 21—38).
- *Contribuții la istoria Moldovei în sec. XV. Răspuns d-lui Damian P. Bogdan*, în „Rev. critică”, XIII, 1939, nr. 4, p. 215—226.
- *Vornicia moldovenească pînă la 1504*, Iași, 1931, 39 p. (extras din „Cerc. ist.”, V—VII, 1929—1931, p. 216—252).
- Ebersolt, J., *Sur les fonctions et les dignités du vestiarium byzantin*, în vol. *Mélanges Ch. Diehl*, I, Paris, 1930, p. 81—89.
- *Le grand palais de Constantinople et le livre de cérémonies*, Paris, 1910.
- Eckhardt, Karl August, *Präfekt und Burggraf*, în „Zeitschrift der Savigny - Stiftung für Rechtsgeschichte”, XLVI, 1926, p. 163—205.
- Elian, Al., *Bizanzul și Moldova în sec. XV*, în vol. *Cultura moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 97—179.
- Ellul, J., *Histoire des institutions*, Paris, 1955—1956, 2 vol.
- Ensslin, W., *Theodorich der Grosse*, München, 1959, cap. VI (Die Reichsverwaltung).
- Filitti, C. I., *Despre vechea organizare administrativă a principatelor române*, ed. I., București, 1929, ed. a II-a, București, 1935, p. 9—17.
- *Banii și caimacamii Craiovei*, Craiova <1924>, 27 p. (extras din „Arh. Olt.” III, 1924, p. 193 și urm.).

- Filitti, C. I., *Banii Țării Severinului și banii Olteniei*, în „Arh. Olt.”, VII, 1927, p. 31 și urm.
 — *Oltenia și cirmuitorii ei*, în „Arh. Olt.”, IX, 1930, p. 138—142.
 — *Banatul Olteniei și Craioveștii*, Craiova, f.a. (extras din „Arh. Olt.”, XI, 1932).
- Florescu, G. D., *Divane domnești din Muntenia în secolul al XV-lea. Dregători și boieri, 1389—1496. Culese și adnotate de...*, Buc., 1927, 80 + III p. (extras din „Rev. arhivelor”, II, nr. 1).
 — *Divanele domnești din Țara Românească, I 1389—1496*, București, 1943.
- Georgescu, Valentin, *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVII-e et XVIII-e siècles)*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1966, nr. 5, p. 781—808.
- Ghibănescu, G., *Vornicii de poartă*, în „Opinia”, Iași 22 sept. 1910.
 — *Zile de divan* în „Opinia”, Iași. 30 sept. 1910.
- Giurescu, C., *Cursul despre Descriptio Moldaviae*, București, 1914—1915, p. 113—114 (lito-grafiat).
 — *Despre boieri*, în *Studii de istorie socială*, București, 1943, p. 230—248.
- Giurescu, C. C., *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, București, 1927, 176 p. (extras din „Bul. Com. istorice”, V, 1927, p. 1—176).
 — *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*. București, 1926, 74 p. Recenzia lui M. Lascaris la ambele studii în „Byzantinoslavica”, 1929, p. 220—226.
- Glykatzi — Ahrweiler, H., *Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IX-e—XI-e siècles*, Atena, 1960.
- Goga-Bucur, Adelaida, *Uricele lui Alexandru cel Bun*, Brăila, 1932, cap. Sfatul domnesc.
- Grămadă, N., *Stabilirea cancelariei domnești în Moldova*, în „Codrul Cozminului”, VIII, 1933—1934.
 — *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în „Codrul Cozminului”, IX, 1935, p. 129—231 și extras.
- Grigoraș, N., *Atribuțiile judecătorești ale sfatului domnesc din Moldova până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în „Studii și cerc. șt.”, Iași, istorie, XII, 1961, fasc. I, p. 133—144.
- Gruden, J., *Sloveski župani v preteklosti*, Laibach, 1916.
- Grujić, R. M., *Protosevast Pribu, vlastelin u Skopskoj oblasti prve polovine XV v.*, în „Glasnik skopskog naucinog društva”, XII, 1933, p. 269—271.
 — *Lična vlastelinstva srpskih žrkvenih prestavnika u XIV i XV veku* (ibidem, XIII, 1934, p. 64—68).
- Guilland, R., *Le grand domestique à Byzance*, în „Echos d'Orient”, XXXVII, 1938, p. 53—64)*.
 — *Fonctions et dignités des eunuques*, în „Etudes byzantines”, 1944, p. 185—225 și 1945, p. 179—214.
 — *Le protovestiaire Georges Phrantzes*, în „Revue des études byzantines”, VI, 1948, p. 48—57.
 — *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Le grand connétable*, în „Byzantion”, 1949, p. 99—111.
 — *Études de titulature et de prosographie byzantines. Le protostrator*, în „Revue des études byzantines”, VII, 1950, p. 156—179.

* Dintre numeroasele studii ale lui R. Guilland despre titlurile și dregătoriile din Imperiul bizantin am citat doar pe acelea care au legătură cu titlurile și dregătoriile de la noi.

- Guilland, R., *Les chapitres relatifs aux fonctions des dignitaires du traité de pseudo-Codinos*, in „Byzantinoslavica”, XIII/1, 1952.
- *Observations sur la liste des dignitaires du pseudo-Codinos*, in „Revue des études byzantines”, XII, 1954, p. 58—68.
 - *Sur les dignités du palais et sur les dignités de la Grande Eglise de pseudo-Codinos*, in „Byzantinoslavica”, 1954, nr. 2, p. 219—225.
 - *Etudes de titulature byzantine. Les titres auliques réservés aux eunuques*, in „Revue des études byzantines”, 1955, p. 79—84.
 - *Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantin. Les titres auliques et eunuques. Le protospathaire*, in „Byzantion”, 1955—1957, p. 649—695.
- Ionașcu, I., *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba-Iulia*, in „Anuarul Inst. de istorie”, Cluj, V, 1962.
- Lorga N., *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, Gotha, 1905.
- *Rostul boierimii noastre*, in *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. II, București, 1905, p. 145—169.
 - *Scrisori de boieri*, Vălenii de Munte, 1912, introducerea.
 - *La survivance byzantine dans les pays roumains*, in vol. *Deux communications... au troisième Congrès international d'études historiques à Londres*, București, 1913 și în vol. *Roumains et Grecs aux cours des siècles*, Buc., 1921.
 - *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929.
- Istoria României*, II, București, 1961 și III, Buc., 1964.
- Jirecek C., *La civilisation serbe au moyen-âge*, Paris, 1920.
- *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, partea I, Viena, 1912.
 - *Geschichte der Serben*, I—II, Gotha, 1911—1918.
 - *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876.
- Kenézi, Csátár, *A banságok eredete es a bánok hatásköre*, in „Szazadok”, III, 1869, p. 242—251.
- Koch, P., *Die byzantinischen Beamtenitel von 400 bis 700*, Jena, 1903.
- Lapedatu, Al., *Episcopia Strehaii și tradiția scaunului bănesc de acolo*, București, 1906.
- Lascaris, M., *Votopedskata gramota na țar Ivan Asen II*, Sofia, 1930.
- *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine*, in „Byzantinoslavia”, 1931, p. 500—510.
- Laurent, V., *Le grand domestica. Notes complémentaires*, in „Echos d'Orient”, 1938, p. 65—72.
- Lecca, O. G., *Banatul de Severin și Oltenia*, in „Arh. Olt.”, XVI, 1937, p. 1 și urm.
- Levett, E., *Baronial Councils and their relation to Manorial Courts*, in vol. *Mélanges d'histoire du moyen-âge offerts à M. Ferdinand Lot par ses amis et ses élèves*, Paris, 1925, p. 421—441.
- Lihacev, N. P., *Datirovannie Vizantiiskie pečati*, in „Izvestija Rossiiskoi Akademii Istorii Materialnoi Kulturi”, t. III, 1924, p. 153—224. Vezi și prezentarea lui G. Millet în „Byzantion”, t. I, p. 602.
- Loenertz, R. J., *Le chancelier impérial à Byzance au XII-e et au XIII-e siècles*, in „Orientalia Christiana”, 1960, p. 277—300.
- Lot, F. — R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au moyen-âge*, I—II, Institutions royales, Paris, 1958.
- Marchi A., *Il „princeps officii” e la notitia dignitatum*, in „Studi giuridici in onore di Carlo Fadda”, V, 1906, p. 378—394.
- Mihăilă, Gh., *Imprumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960.

- Millet, Gabriel, *L'origine du logothète général chef de l'administration financière à Byzance*, în vol. *Mélanges d'histoire du moyen âge offerts à M. Ferdinand Lot par ses amis et ses élèves*, Paris, 1925, p. 565—573.
- Minea, I., *Bănia de la Strehaia*, în „Cerc. ist.”, 1926—1927, p. 254—260.
- *Cînd s-a întemeiat banatul de Severin?*, în „Cerc. ist.”, 1929—1931, p. 359.
- *Începuturile marii bănii de Craiova*, în „Arh. Olt.”, 1934, p. 4.
- *Prîmii pîrcălăbi moldoveni de Chilia*, în „I. Neculce”, III, 1923, p. 187—188.
- *Cînd apare mai întîi marele vornic al țării de jos?*, în „Cerc. ist.”, 1934—1936, nr. 1, p. 338.
- Mioc, D., *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie*, în „Revue roumaine d'histoire”, t. V. 1966, nr. 2, p. 197—233.
- Mošin, M., *Gab es unter den serbischen Herrschern eine griechische Hofkanzlei?*, în „Archiv für Urkundenforschung”, XIII, 1935, p. 183—197.
- *Vizantiski utiŭaj u Srbiji w XIV — veku*, în „Jugoslavenski istoriski časopis”, III, 1937, p. 147—160.
- Mutaŭciev, P., *Der Byzantinismus im mittelalterlichen Bulgarien*, în „Byzantinische Zeitschrift”, 1929—1930, p. 387—394.
- *Istoriia na Bălgarskia narod*, vol. II, Sofia, 1944.
- Nichita, D., *Pîrcălăbia în Moldova pînă în veacul XVII*, în „Anuarul Lic. M. Kogălniceanu”, Iași, 1922—1932, p. 53—75.
- *Contribuții asupra pîrcălăbiei în Moldova pînă la sfîrșitul sec. XVI*, în „Arhiva”, XXXII, 1925, nr. 2, p. 90—98 și nr. 3—4, p. 245—254.
- Nistor, I. I., *Temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizației noastre de stat*, București, 1943 (îndeosebi p. 29—33, despre dregătorii).
- *Țara Severinului și Banatul Timișan*, în „Analele Acad. Rom.”, Mem. Secț. ist., s. III, t. XXVII, 1944—1945.
- Novaković, St., *Vizantijki cinovi i titule u Srpskim zemlana XI—XV veka*, în „Glas Srpske Kraljevske Akademije”, LXXVIII, 1908, p. 178—279.
- Ocerkt istorii SSSR, sec. IX—XIII și XIV—XV*, Moscova, 1953.
- Onciu, D., *Cursul de istoria românilor. Epoca lui Mircea cel Bătrîn pînă la 1526*, București, 1900, p. 415—443 (litografiat).
- Ostrogorsky, G., *Histoire de l'État Byzantin*, Paris, 1956.
- Panaiteșcu, P. P., *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în țările române*, în „Studii”, X, 1957, nr. 3, p. 153—165 (și text francez în *Nouvelles études d'histoire*, III, Buc., 1965, p. 117—139).
- Panaiteșcu, P. P., V. Costăchel și A. Cazacu, *Viața feudală în țările române*, București, 1957, p. 343—351.
- Pascu, Ștefan, I. Ionașcu, C. Cihodaru și Gh. Georgescu-Buzău, *Istoria medie a României, partea întîi (sec. al X-lea — sfîrșitul sec. al XVI-lea)*, București, 1966, p. 142—148.
- Petrov, P., *O titulah „sevast” i „protosevast” v srednevekovom bolgarskom gosudarstve*, în „Vyzantiiskii vremennik”, XVI, 1959, p. 52—64.
- Picot, E. et G. Bengesco, *Alexandre le Bon*, Viena, 1882, cap. III.
- Popovici, G., *Stăroștia sepenicensă*, în vol. *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, București, 1900, p. 476—482.
- Radojčić, N., *Vlastel u Zakonu Gradskom Nomokanona sv. Save*, în „Glas Srpske Akademije Nauke”, XCIII, 1949, p. 1—14.
- *Srpski drŭžavni sabori u srednem veku*, Belgrad, 1940.

- Radu Mircea, I., *Marii logofeji din Țara Românească, 1392—1505*, București, 1941, 26 p. (extras din „Hrisovul”, I, 1941, p. 117—140).
- Russo, D., *Elenismul în România. Epoca bizantină și fanariolă*, București, 1912.
- Sacerdoțeanu, A., *Divanele lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Univ. C. I. Parhon”, 1956, s. șt. soc., istorie, p. 157—205.
- *Contribuții la studiul diplomatiei slavo-române. Sfalul domnesc și sigiliile din timpul lui Neagoe Basarab (1512—1521)*, în „Romanoslavica”, X, 1964, p. 406—409.
- Sava, A., *Boierii mari ai Moldovei, dregători în finuluri*, în „Rev. de drept public”, XVIII, 1942, nr. 3—4.
- *Trguri, ocoale domnești și vornici în Moldova*, în „Buletin științific al Acad. R. P. Română”, s. științe istorice, filologice și econ.-juridice, t. IV, nr. 1—2, 1952, p. 71—97.
- Schlumberger, Gustave, *Sigillographie de l'Empire byzantin*, Paris, 1884.
- Schmid, Heinrich Felix, *Die Burgbezirksverfassung bei den slavischen Völkern in ihrer Bedeutung für die Geschichte ihrer Siedlung und ihrer staatlischen Organisation*, extras din „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven”, N.F., Band II, Heft II (cu bibliografie bogată).
- Skok, P., *Jusjni Sloveni i turski narodi*, în „Jugoslovenski istoriski časopis”, II, 1936, p. 1—15.
- Soloviev, A. V., *Srbi i Vizantinsko pravo v Skoply pocelom XIII-veku*, în „Glasnik scopskog naucnog društva”, I, 1923, p. 1—42.
- *Jedna srpska jupa za vreme farstva*, ibidem, III, 1928, p. 25—42.
- *Sudije i sud po gradovima Dušanove drjave*, ibidem, VII—VIII, 1930, p. 147—162.
- *Der Einfluss des byzantinischen Rechts auf die Völker Osteuropas*, în „Zeitschrift der Savigny-Stiftung”, 76, 1959.
- Solovjev, A. V. — V. Mošin, *Grške povelje srpskih vladara (Diplomata graeca regum et imperatorum Serviae)*, Belgrad, 1936 (introducerea și indicele).
- Stein, Ernst, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II und Tiberius Constantinus*, Stuttgart, 1919, cap. VII—VIII (prezentarea lui K. Ginhardt, „Byzantinisch-ncugriechische Jahrbücher”, 1920, p. 226—229).
- *Untersuchungen zum Staatsrecht des Bas Empire*, în „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte”, 1920, p. 195—251.
- Stoide, C. A., *Cu privire la studiul lui T. Bălan: Vornicia în Moldova*, în „Arhiva”, XXXVIII, 1931, nr. 2—4, p. 543—553.
- Ștefănescu, Ștefan, *Bănia în Țara Românească*, Buc., 1965, 246 p.
- *Începuturile băniei de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, 1956, p. 325—332; vezi și recenzia lui N. Stoicescu, „Studii”, 1957, nr. 1, p. 230.
- Tanoviccanu, I., *Contribuțiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, București, 1905 (extras din „Analele Acad. Rom.”, Mem. Secț. ist., s. II, t. XXVII).
- Timon, Akos von, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, Berlin, 1904.
- Uspenski, F., *Vizantijskaja tabel o rangakh*, în „Izvestia russk. arheol. Inst.”, III, 1898 (vezi și Benesevici).
- Vasiliev, A. A., *Histoire de l'Empire byzantin*, 2 vol., Paris, 1932.

- Viollet, Paul, *Histoire des institutions politiques et administratives de la France*, 2 vol., Paris, 1890—1898.
- Virtosu, Emil, *Mari dregători din Țara Românească și Moldova în sigiliile secolelor XVII—XVIII*, în „Studii și cerc. de ist. medie”, I, 1950, p. 140—180.
- *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova*, Buc., 1960.
- Zakythinos, D. A., *La synthèse byzantine dans l'antithèse Orient—Occident*, în *Actes du colloque international des civilisations balkaniques*, Buc., 1962, p. 107—115.
- Xenopol, A. D., *Istoria românilor*, ed. a III-a, vol. III, p. 172—186.

CUPRINSUL

Partea I-a

	Pag.
Cap. I. Introducere și istoriografie	5
a. Introducere, p. 5–6; b. Istoriografie, p. 6–12.	
Cap. II. Terminologia sub care sînt cunoscute sfatul, divanul domnesc și membrii lor și evoluția acestei terminologii	13
1. <i>Sfatul și divanul domnesc</i>	13
a. Sfat, sfatul cel mai înalt, sfatul țării, p. 14–16; b. Divan, marele divan, p. 16–20; c. Alți termeni: singlit, pretoriu, scaun de judecată, senat, p. 21–22; d. Soborul și sfatul de obște, p. 22–24; e. Sfatul domnesc și curtea domnească, p. 24–25.	
2. <i>Membrii sfatului și divanului domnesc</i>	26
a. Jupani și pani, p. 27–29; b. Sfetnici și prim-sfetnici, p. 29–32; c. Vlasteli sau vlastelini, p. 32–34; d. Dregători, p. 35–36; e. Dregătoria devine sinonimă cu boieria în sec. XVII, p. 37–38; f. Dregătorii din „casa” domnului, p. 38–39; g. Termenii latini sub care sînt cunoscuți membrii sfatului domnesc, p. 39–41.	
Cap. III. Apariția, evoluția și organizarea sfatului și divanului domnesc	42
a. Sfatul domnesc în epoca fărîmițării feudale. Influențele străine exercitate asupra organizării dregătorilor, p. 42–52; b. Sfatul domnesc în timpul centralizării statelor feudale și al feudalismului dezvoltat, p. 53–55; c. Numărul membrilor sfatului domnesc, p. 55–61; d. Numărul membrilor divanului, p. 62–64; e. Ordinea în care apar ca martori membrii sfatului domnesc, p. 65–68; f. „Cursus honorum” al dregătorilor, p. 68–74; g. Vîrsta membrilor sfatului domnesc și dregătorilor, p. 74–77; h. Organizarea dregătorilor (aparitia dregătorilor II și III, cancelariile dregătorilor), p. 77–81; i. Participarea mitropolitului, episcopilor țării și a patriarhilor străini la ședințele sfatului domnesc, p. 82–86.	
Cap. IV. Relațiile dintre domn și sfatul domnesc	87
a. Domnii nu puteau conduce țara fără ajutorul sfatului domnesc, p. 87–89; b. Documentele fără sfat domnesc, p. 89–91; c. Numirea și schimbarea dregătorilor, p. 91–95; d. Rolul rudelor domnului în sfatul domnesc, p. 95–100.	

	Pag.
Cap. V. Atribuțiile sfatului și divanului domnesc și ale membrilor lor	101
1. <i>Atribuțiile sfatului și divanului domnesc</i>	101
a. Atribuții privind politica externă, p. 105–107; b. Atribuții de ordin militar, p. 107–108; c. Atribuții fiscale, p. 108–110; d. Atribuții privind organizarea bisericii, p. 110–112; e. Atribuții judecătorești, p. 112–117.	
2. <i>Atribuțiile generale ale dregătorilor</i>	117
a. Nediferențierea absolută a atribuțiilor dregătorilor în sec. XIV–XVII, p. 118; b. Soliile peste hotare, p. 119–120; c. Atribuții militare, p. 120–121; d. Atribuții judecătorești, p. 121–124; e. Hotărnicile moșiilor, p. 124; f. Ispravnicii orașelor și ai scaunului domnesc, p. 125–128; g. Ispravnicii documentelor și poruncilor domnești, p. 128–130.	
Cap. VI. Veniturile și abuzurile dregătorilor	131
a. Evoluția veniturilor dregătorilor pînă în sec. XVII, p. 131–134; b. Daniile de ocine domnești, p. 134–136; c. Scutirile de dări, p. 136–140; d. Veniturile realizate din slujbe, p. 140–143; e. Concedarea încasării dărilor din țară, p. 143–147; f. Cadourile primite pentru diverse favoruri făcute locuitorilor țării, p. 148–150; g. Abuzurile marilor dregători (ca surse de venituri), p. 150–152.	

Partea II-a

Cap. I. Dregătorii cu atribuții de ordin public și militar	153
1. <i>Dregători cu atribuții de ordin public (administrativ, judecătoresc, fiscal)</i> 155	155
a. Banul, p. 156–170; b. Logofătul, p. 170–185; c. Vornicul, p. 185–204; d. Pîrcălabii, p. 204–217; e. Vistierul, p. 217–227; f. Armașul, p. 227–233; g. Portarul, p. 233–237; h. Ușarul, p. 237–238; i. Vornicii de poartă, p. 238–242.	
2. <i>Dregători cu atribuții militare</i> , p.	242
a. Spătarul, p. 243–247; b. Hatmanul, p. 247–253; c. Aga, p. 254–256; d. Serdarul, p. 256–260; e. Șetrarul, p. 260–262.	

	Pag.
Cap. II. Dregătorii care îndeplineau diverse atribuții la curtea domnească	263
a. Postelnicul sau stratornicul, p. 263—271; b. Medelnicerul, p. 271—273; c. Paharnicul sau ceașnicul, p. 273—280; d. Stolnicul, p. 280—284; e. Clucerul, p. 284—288; f. Jitnicerul, p. 288—289; g. Pitarul, p. 289—291; h. Slugerul, p. 291—293; i. Comisul, p. 293—298.	
Concluzii	299
Bibliografie	303

Redactor: AL. VASILE
Tehnoredactor: DIACONESCU ION

Dat la cules 29.VI.1968. Bun de tipar 12.XII.68 Apărut 1968. Tiraj 1400 ex. Hârtie scris I A de 80. g/m² Coli editoriale 29.09. Coli de tipar 19.75.
A 5492 68. C.Z. pentru bibliotecile mari { *354 (498 1/3). 075. 1 :13:17.*
354 (498. 1/3). 08 :13:17.
C.Z. pentru bibliotecile mici 354(498) :13:17.

Întreprinderea poligrafică „Informația” str. Brezoianu nr. 23 – 25, București. Republica Socialistă România. comanda 290.

Monografia prezintă cititorilor originea, evoluția, organizarea și atribuțiile sfatului domnesc în ansamblul său, ca și originea, evoluția, atribuțiile și veniturile fiecărei mari dregătorii în parte.

Reiese din lucrare că țările române nu au copiat organizarea sfatului domnesc și a dregătorilor după nici un alt, stat, cum se susținea în trecut de unii cercetători, ci au împrumutat de la statele feudale cu o organizare mai veche (îndeosebi de la Bizanț, unde unele dregătorii erau rămase din organizarea administrativă romană) doar acele numiri de dregători care corespundeau unor necesități interne. Analogiile cu organizarea consiliului imperial, regal sau princiar din alte state feudale europene sînt numeroase.

Bogăția materialului documentar — edit și inedit — folosit de autor (documente interne și externe, cronici, relații de călătorie etc.), ca și numeroase lucrări străine și românești i-au permis acestuia să ajungă la concluzii noi în problemele cercetate, monografia sa constituind o contribuție de seamă la cunoașterea organizării politice a țărilor române în evul mediu.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA